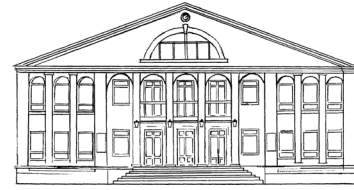

Держава та регіони

Серія: ПРАВО
2022 р., № 2 (76)

Науково-виробничий журнал

виходить щоквартально

Голова редакційної ради: **О. В. Покатаєва**,
доктор юридичних наук, доктор економічних наук,
професор

Головний редактор:

П. С. Покатаєв, доктор юридичних наук, доктор наук з державного управління,
професор, перший проректор, Класичний приватний університет

Редакційна колегія:

О. Ю. Синявська, доктор юридичних наук, професор, Харківський
національний університет внутрішніх справ

А. М. Апаров, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права
та методи викладання правознавства, Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

М. М. Бліхар, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційно-
го та міжнародного права, Національний університет «Львівська політехніка»

М. Л. Шелухін, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права
та публічного адміністрування, Маріупольський державний університет

А. В. Хрідочкін, доктор юридичних наук, кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри загально-правових дисциплін, Дніпровський гуманітарний
університет

Г. О. Блінова, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністра-
тивного права, процесу та адміністративної діяльності факультету підготовки
фахівців для підрозділів превентивної діяльності, Дніпропетровський держав-
ний університет внутрішніх справ

Szabó Andrea (Сабо Андреа), доктор наук, професор, завідувач кафедри
митної та фінансової діяльності факультету правоохоронної діяльності,
Університет публічної служби (Угорська Республіка)

Л. Г. Удовика, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри історії
і теорії держави та права, Запорізький національний університет

О. П. Гетманець, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри
правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6,
Харківський національний університет внутрішніх справ

В. В. Шаблістий, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри
кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для
органів досудового розслідування, Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ

П. В. Хряпінський, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри
публічного права Інституту гуманітарних та соціальних наук, Національний
технічний університет «Дніпровська політехніка»

Відповідальний редактор: **С. В. Белькова**

Редактори: **С. В. Старкова**

Технічний редактор: **А. С. Лаптева**

Дизайнер обкладинки: **Я. В. Зоська**

Журнал включено до Переліку наукових
фахових видань України (категорія «Б»)
з юридичних наук (спеціальності: 081. Право,
293. Міжнародне право) відповідно до Наказу
МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1).

Журнал включено до міжнародної
наукометричної бази **Index Copernicus
International (Республіка Польща)**

Засновник:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету інформаційної
політики, телебачення та радіомовлення України
про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації
Серія КВ № 14176-3147 ПР від 24.04.2008 р.

Видавництво та друк – Видавничий дім
«Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Журнал ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
20 липня 2022 р., протокол № 11

Усі права захищені. Повний або частковий передрук
і переклади дозволено лише за згодою автора
і редакції. При передрукуванні обов'язкове посилання
на видання: Держава та регіони. Серія: ПРАВО. –
2022. – № 2 (76).

Редакція не обов'язково поділяє думку автора
і не відповідає за фактичні помилки,
яких він припустився.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату
за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Адреса редакції:

Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б.
Телефон: (0612) 220-58-42, +38 050-810-87-82
Телефон/факс: (0612) 63-99-73.

Здано до набору 11.07.2022.

Підписано до друку 22.07.2022.

Формат 60×84/8. Ризографія. Тираж 300 рр.
Замовлення № 1022/403.

ISSN 1813-338X

© Класичний приватний університет, 2022

ЗМІСТ

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

<i>І. Б. Брайовська</i> ЗМІНИ У ТРУДОВОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	6

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

<i>О. В. Бойко</i> ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРИКЛАДІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ЗАСТОСУВАННЯ ІНШИХ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ХАРАКТЕРУ В ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ В УКРАЇНІ.....	12
<i>Ю. А. Князєва</i> НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....	19
<i>В. В. Макарчук</i> ГАРАНТІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ.....	29
<i>Н. І. Ногас</i> ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....	34
<i>В. І. Пархета</i> АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ПІДСТАВИ, ПОРЯДОК ТА УМОВИ ФІНАНСУВАННЯ ДОРОЖНЬОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В УКРАЇНІ.....	41
<i>Є. П. Плохута</i> ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ З ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ І РІШЕНЬ ІНШИХ ОРГАНІВ.....	47
<i>О. В. Поляков</i> ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ ПОНЯТТЯ ВИКОНАВЧИХ НАПИСІВ НОТАРІУСАМИ.....	54

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

<i>П. В. Камінський</i> КВАЛІФІКАЦІЯ ПРИМУШУВАННЯ ДО ШЛЮБУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ.....	58
<i>О. Л. Макаренко</i> ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ МОДЕЛЕЙ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ.....	65
<i>Н. С. Моргун, В. В. Сєдакова, С. В. Бондар</i> ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СИСТЕМ.....	72

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

<i>О. В. Ковальова</i> МЕХАНІЗМ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	80
<i>Д. Є. Федорко</i> ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННОЇ ПОРУБКИ АБО НЕЗАКОННОГО ПЕРЕВЕЗЕННЯ, ЗБЕРІГАННЯ, ЗБУТУ ЛІСУ.....	86

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

<i>В. В. Філатов</i> РОЛЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ У РЕАЛІЗАЦІЇ НАПРЯМКІВ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ.....	92

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

<i>А. В. Завидняк</i> ДОСТУП ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА ТА ОБОВ'ЯЗОК ДЕРЖАВИ ЗАХИЩАТИ ПРАВА ЛЮДИНИ.....	97
<i>О. В. Щербанюк, Є. В. Ткаченко</i> ПРИНАЛЕЖНІСТЬ ОСОБИ ДО ГРОМАДЯНСТВА В КОНТЕКСТІ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ.....	103
<i>М. Р. Іванічє</i> ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАДАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ У ПРОЦЕСІ ВИРІШЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВ В УКРАЇНІ.....	108
<i>О. В. Сара</i> ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ, ЗАВДАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ЗАСОБИ ЇХ ВИРІШЕННЯ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПУБЛІЧНИМИ ЗАКУПІВЛЯМИ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА.....	115
<i>В. В. Буга</i> ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА.....	122
<i>Т. В. Волошанівська</i> ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ.....	128
<i>А. Ю. Кожевніков</i> ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗУМІННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА ЯК ЮРИСДИКЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ.....	134
<i>О. О. Яловий</i> ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ФОРМ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТУРИ.....	140
<i>С. Ю. Луценко</i> СУБ'ЄКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНІ.....	148
<i>А. С. Григорчук</i> ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕОГРАФІЇ ПОШИРЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗЛОВЖИВАННЯМ ВПЛИВОМ.....	154
<i>О. В. Данилюк</i> АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ ГІБРИДНИМ ЗАГРОЗАМ РФ В ПРАВООХОРОННІЙ СФЕРІ: НАПРЯМКИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ.....	159

<i>Е. В. Малютін</i> НАУКОВА ПОЛЕМІКА ВІДНОСНО СУТНОСТІ ТА ФОРМ ВЗАЄМОДІЇ РІЗНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ Е-БАНКІНГУ.....	166
<i>Р. І. Михно</i> КОНЦЕПЦІЯ «АВТОНОМІЗМУ» В ПРАВОВИХ ІДЕЯХ ЧЛЕНІВ КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКОГО ТОВАРИСТВА.....	172
<i>В. В. Миронова</i> ДОКАЗОВИЙ ПРОЦЕС ЯК ОБОВ'ЯЗКОВА СКЛАДОВА ОБҐРУНТУВАННЯ ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ.....	177
<i>Т. С. Перцова</i> ПРАВИЛА ЕТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ: ДЕЯКІ ПРАВОВІ ПИТАННЯ.....	182
<i>С. В. Нянько</i> ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ КЛАСИФІКАЦІЇ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ ТА ЇХ СУЧАСНА ПРОБЛЕМАТИКА.....	186
<i>Є. В. Дудко</i> ЗМІСТ І СУТНІСТЬ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ АДВОКАТАМИ У ХОДІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	191
<i>П. П. Стрoїч</i> ПРАВО ТА ЦІННОСТІ: АСПЕКТИ СПІВВІДНОШЕННЯ.....	195
<i>Я. Л. Ковальчук</i> ГЕНЕТИЧНИЙ АСПЕКТ СПЕЦІАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	205
<i>О. І. Приходько</i> МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЩОДО ФУНКЦІОНУВАННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО.....	210
<i>М. М. Книгницький</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ.....	216
<i>О. А. Сериков</i> МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ОБІГОМ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ НЕВІЙСЬКОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ.....	221
<i>Д. П. Титор</i> ДО ПИТАННЯ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ТА БЛАГОДІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АБО ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ.....	228
<i>П. І. Панфьоров</i> НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ОРГАНІВ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ.....	234
<i>Л. В. Пискун</i> ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ КЕРІВНИКІВ ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ, УСТАНОВ І ОРГАНІЗАЦІЙ.....	240
<i>С. В. Князев</i> ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ ЯК ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ.....	245
<i>Е. О. Ушканенко</i> ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ЩО ВЧИНЮЮТЬСЯ СУДДЯМИ.....	252
<i>М. І. Мовчан</i> КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ.....	259
<i>В. П. Якубовський</i> ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: СУТНІСТЬ, КЛЮЧОВІ ОЗНАКИ ТА РОЛЬ У СУЧАСНОМУ СВІТІ.....	264
<i>Я. Я. Саліжак</i> ПРАВО ДИТИНИ НА ОБОВ'ЯЗКОВУ ЧАСТКУ У СПАДКОВОМУ МАЙНІ: НОТАРІАЛЬНА ТА СУДОВА ПРАКТИКИ.....	270
<i>Ю. З. Богак</i> РОЛЬ ЕТИЧНИХ НОРМ У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ: ГЕНЕЗА СТАНОВЛЕННЯ ТА МЕТОДИ ЗАСТОСУВАННЯ.....	276
<i>Д. Н. Іванцев</i> КЛАСИФІКАЦІЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ.....	282
<i>Д. В. Федотов</i> ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	287
<i>М. А. Ковалевський</i> ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ОРГАНАМИ ПРОКУРАТУРИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ.....	292
<i>В. І. Петров</i> СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРИВЛАСНЕННЯ, РОЗТРАТУ АБО ЗАВОЛОДІННЯ ЧУЖИМ МАЙНОМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ СВОЇМ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ.....	297
<i>Д. С. Приходько</i> ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПРИВЛАСНЕННЯМ, РОЗТРАТОЮ МАЙНА АБО ЗАВОЛОДІННЯ НИМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ: ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД.....	305
<i>В. П. Латишев</i> ОСНОВНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ СФЕРИ НАДАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	312
<i>В. С. Зазулінський</i> ЩОДО ТЛУМАЧЕННЯ ЗМІСТУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЯК АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ.....	317
<i>А. В. Винниченко</i> НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ МАСИВ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ.....	322

CONTENTS

LABOR LAW; RIGHT OF SOCIAL PROTECTION

<i>Bryiovska I. B.</i> CHANGES IN THE LABOR LEGISLATION OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW.....	6

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW

<i>Boiko O. V.</i> CHALLENGES OF INTRODUCING EUROPEAN EXPERIENCE IN APPLYING ALTERNATE ADMINISTRATIVE MEASURES IN THE PROCESS OF CONDUCTING FOREIGN TRADE.....	12
<i>Kniazieva Yu. A.</i> THE NORMATIVE LEGAL BASIS FOR THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE PLACEMENT OF ORPHANS AND CHILDREN DEPRIVED OF PARENTAL CARE UNDER UKRAINIAN LAW.....	19
<i>Makarchuk V. V.</i> GUARANTEES OF THE ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES AS SUBJECTS OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE FIELD OF NATIONAL SECURITY AND DEFENSE.....	29
<i>Nogas N. I.</i> PROSPECTS FOR IMPROVING THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF HIGHER EDUCATION QUALITY ASSURANCE IN UKRAINE.....	34
<i>Parkheta V. I.</i> ADMINISTRATIVE AND LEGAL GROUNDS, PROCEDURE AND CONDITIONS FOR FINANCING ROAD INFRASTRUCTURE IN UKRAINE.....	41
<i>Plokhuta Ye. P.</i> THE PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF ENFORCEMENT OF COURT DECISIONS AND DECISIONS OF OTHER BODIES.....	47
<i>Poliakov O. V.</i> CHARACTERISTICS AND ORGANIZATIONAL FOUNDATIONS OF THE CONCEPT OF EXECUTIVE INSCRIPTIONS BY NOTARIES.....	54

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

<i>Kaminsky P. V.</i> QUALIFICATION OF FORCED MARRIAGE: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS.....	58
<i>Makarenkov O. L.</i> THE EFFECTIVENESS OF USING MODELS OF EUROPEAN LEGAL MECHANISMS FOR COMBATING CORRUPTION IN UKRAINE.....	65
<i>Morhun N. S., Siedakova V. V., Bondar S. V.</i> EUROPEAN EXPERIENCE IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL CRIMINAL PROCEDURE SYSTEMS.....	72

CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC ANALYSIS

<i>Kovalova O. V.</i> THE MECHANISM FOR IMPROVING THE INFORMATION SUPPORT OF PRE-TRIAL INVESTIGATION IN UKRAINE.....	80
<i>Fedorko D. Ye.</i> TYPICAL INVESTIGATORS IN SITUATIONS WHEN INVESTIGATING ILLEGAL FALLING OR ILLEGAL TRANSPORTATION, STORAGE, SALE OF FOREST.....	86

INTERNATIONAL LAW

<i>Filatov V. V.</i> THE ROLE OF THE UNITED NATIONS IN THE IMPLEMENTATION OF TRANSITIONAL JUSTICE.....	92

CURRENT ISSUES OF LEGAL SCIENCE

<i>Zavydniak A. V.</i> ACCESS TO THE ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS AND STATE'S DUTY TO PROTECT HUMAN RIGHTS.....	97
<i>Shcherbaniuk O. V., Tkachenko Ye. V.</i> CITIZENSHIP OF A PERSON IN THE CONTEXT OF MIGRATION PROCESSES.....	103
<i>Ivantsiv M. R.</i> LEGAL PRINCIPLES OF PROVIDING PROFESSIONAL LEGAL ASSISTANCE IN THE PROCESS OF ADMINISTRATIVE DECISION MAKING IN UKRAINE.....	108
<i>Sara O. V.</i> TYPICAL INVESTIGATIVE SITUATIONS, INVESTIGATIVE TASKS AND MEANS OF SOLVING THEM AT THE INITIAL STAGE OF THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO PUBLIC PROCUREMENT IN THE FIELD OF CONSTRUCTION.....	115
<i>Buha V. V.</i> PECULIARITIES OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY IN THE FIELD CONSTRUCTION.....	122
<i>Voloshanivska T. V.</i> THE SUBJECT OF CRIMINAL OFFENSES COMMITTED BY MINORS.....	128
<i>Kozhevnykov A. Yu.</i> THEORETICAL ASPECTS OF UNDERSTANDING THE SPECIFICS OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS AS A JURISDICTIONAL PROCESS.....	134
<i>Yalovyj O. O.</i> LEGAL CHARACTERISTICS OF ORGANIZATIONAL FORMS OF ADVOCACY.....	140
<i>Lutsenko S. Yu.</i> SUBJECTS OF INVESTMENT PROTECTION IN UKRAINE.....	148
<i>Hryhorchuk A. S.</i> SOME ASPECTS OF RESEARCHING THE GEOGRAPHY OF THE SPREAD OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO THE ABUSE OF INFLUENCE.....	154
<i>Danyliuk O. V.</i> ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF PREVENTION OF HYBRID THREATS OF THE RUSSIAN FEDERATION IN THE FIELD OF LAW ENFORCEMENT: DIRECTIONS AND WAYS OF OVERCOMING.....	159
<i>Maliutin E. V.</i> SCIENTIFIC CONTROVERSY REGARDING THE ESSENCE AND FORMS OF INTERACTION OF VARIOUS UNITS OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES IN THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO THE USE OF E-BANKING.....	166
<i>Mykhno R. I.</i> THE CONCEPT OF «AUTONOMISM» IN THE LEGAL IDEAS OF MEMBERS OF THE KYRILLO-METHODIAN SOCIETY.....	172

<i>Myronova V. V.</i> EVIDENCE PROCESS AS A MANDATORY COMPONENT JUSTIFICATION FOR CHOOSING A PREVENTIVE MEASURE.....	177
<i>Pertsova T. S.</i> RULES OF ETHICAL BEHAVIOR: SOME LEGAL ISSUES.....	182
<i>Nianko S. V.</i> THEORETICAL ANALYSIS OF THE CLASSIFICATION OF STATE FUNCTIONS AND THEIR MODERN PROBLEMS.....	186
<i>Dudko Ye. V.</i> THE CONTENT AND ESSENCE OF INDIVIDUALS OF INDIVIDUAL PREVENTION OF CRIMES BY LAWYERS IN THE COURSE OF CRIMINAL PROCEEDINGS.....	191
<i>Stroich P. P.</i> LAW AND VALUES: ASPECTS OF THE RELATIONSHIP.....	195
<i>Kovalchuk Ya. L.</i> GENETIC ASPECT OF THE SPECIAL PRINCIPLES OF INFORMATION AND ANALYTICAL SUPPORT OF THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....	205
<i>Prykhodko O. I.</i> INTERNATIONAL STANDARDS REGARDING THE FUNCTIONING OF ADVOCACY ACTIVITIES AND THEIR IMPLEMENTATION INTO UKRAINIAN LEGISLATION.....	210
<i>Knyhnytskyi M. M.</i> FEATURES OF LEGAL CULTURE AND LAW ENFORCEMENT.....	216
<i>Serikov O. A.</i> INTERNATIONAL EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION OF CONTROL OVER CIRCULATION OF NON-MILITARY FIREARMS.....	221
<i>Tytor D. P.</i> ON THE ISSUE OF INITIATING A PRE-JUDICIAL INVESTIGATION OF FRAUD IN THE FIELD OF VOLUNTARY AND CHARITY ACTIVITIES OR HUMANITARIAN AID.....	228
<i>Panforov P. I.</i> THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IS PART OF THE SYSTEM OF BODIES THAT PREVENT CRIMINAL OFFENSES.....	234
<i>Pyskun L. V.</i> SOME ISSUES OF DISMISSAL OF HEADS OF STATE-OWNED ENTERPRISES, INSTITUTIONS AND ORGANIZATIONS.....	240
<i>Kniaziev S. V.</i> DOCTRINAL APPROACHES TO THE CONCEPT AND SYSTEMATIZATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE BUDGETARY SPHERE AS THE BASIS OF FORMATION METHODS OF INVESTIGATION.....	245
<i>Ushkanenko E. O.</i> LEGAL PRINCIPLES OF COMBATING CORRUPT CRIMINAL OFFENSES COMMITTED BY JUDGES.....	252
<i>Movchan M. I.</i> CRIMINALIST CHARACTERISTICS AS AN ELEMENT OF THE METHODS OF INVESTIGATING CRIMINAL OFFENSES AGAINST MORALITY.....	259
<i>Yakubovskiy V. P.</i> CIVIL SOCIETY: ESSENCE, KEY FEATURES AND ROLE IN THE MODERN WORLD.....	264
<i>Sapizhak Ya. Ya.</i> THE CHILD'S RIGHT TO A MANDATORY SHARE IN INHERITED PROPERTY: NOTARIAL AND JUDICIAL PRACTICES...	270
<i>Bohak Yu. Z.</i> THE ROLE OF ETHICAL STANDARDS IN JUDICIAL PRACTICE: THE GENESIS OF THE ESTABLISHMENT AND METHODS OF APPLICATION.....	276
<i>Ivantsev D. N.</i> CLASSIFICATION OF COURT DECISIONS IN THE CIVIL JUSTICE SYSTEM OF UKRAINE.....	282
<i>Fedotov D. V.</i> INFORMATION SECURITY AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SECURITY.....	287
<i>Kovalevskiy M. A.</i> PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES BY THE PROSECUTOR'S OFFICE IN CONDITIONS OF ARMED CONFLICT...	292
<i>Petrov V. I.</i> SOCIAL CONDITIONING OF CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR THE APPROPRIATION, WASTE OR POSSESSION OF OTHERS' PROPERTY THROUGH ABUSE BY AN OFFICIAL PERSON OF HIS OFFICE POSITION.....	297
<i>Prykhodko D. S.</i> THE USE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO THE APPROPRIATION, WASTE OF PROPERTY OR POSSESSION OF PROPERTY THROUGH ABUSE OF OFFICIAL POSITION: AN INTERNATIONAL APPROACH.....	305
<i>Latyshev V. P.</i> THE MAIN STAGES OF ESTABLISHING THE SPHERE OF HUMANITARIAN ASSISTANCE IN THE CONTEXT OF SOCIO-ECONOMIC TRANSFORMATIONS.....	312
<i>Zazulinskyi V. S.</i> REGARDING THE INTERPRETATION OF THE CONTENT OF ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE AS AN ADMINISTRATIVE-LEGAL CATEGORY.....	317
<i>Vynnychenko A. V.</i> THE REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK OF STATE SUPPORT FOR AGRICULTURE IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF ENSURING FOOD SECURITY.....	322

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК [349.2.047:355.271](477)

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.2.1>

І. Б. Брийовська

кандидат юридичних наук, юрисконсульт
ВСП «Педагогічний фаховий коледж» ЛНУ імені Івана Франка

ЗМІНИ У ТРУДОВОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті подано аналіз розгляду суттєвих змін в українському законодавстві стосовно врегулювання трудових правовідносин під час воєнного стану. До вибірки проаналізованих правових актів увійшли перш за все відповідні редакції законів про організацію та оптимізацію зайнятості, а саме, № 2136 «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», № 2220-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування сфер зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття під час дії воєнного стану», № 2352-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин», та про мобілізацію та соціальний захист – № 3544-XII «Про мобілізаційні підготовку та мобілізацію», № 15 «Про соціальний захист та військовослужбовців та членів їх сімей» та їх редакції під час воєнного стану. Завершують добірку укази Президента України № 65, 342 та 574 про строки мобілізації, та постанови Кабінету Міністрів України № 168, 221, 440, 481 про виплати та організацію роботи військовослужбовців, оплати праці цивільному у цивільному секторі, організації та оптимізації роботи державних працівників та суб'єктів господарювання під час воєнного стану, та інші супровідні документи. Простежено певну тенденцію до обмеження конституційних прав громадян на працю, спричинених військовими діями на території України через що неможливо реалізувати права та обов'язки трудових правовідносин у повному обсязі. З'ясовано, що конкретні соціальні гарантії держава надала військовослужбовцям, запоруки збереження державності в обставинах, що склалися. При цьому, згідно із законодавством, цілком обґрунтованим є перелік категорій громадян України для яких передбачена відстрочка або звільнення від військової служби у зв'язку із зайнятістю в управлінні, силових структурах різного роду, доглядом за дітьми та хворими або за станом здоров'я. Виявлено тенденцію до збільшення навантаження на працівників, нові реалії трудових правовідносин на основі релокації підприємств на захід України та потреби гарантувати зайнятість внутрішньо переміщених осіб. Натомість волонтерська робота ще не знайшла належного окреслення у законодавстві України.

Ключові слова: законодавство України, право на працю, воєнний стан, мобілізація, трудові відносини.

Постановка проблеми. Право на працю, разом з правом на підприємницьку діяльність, страйк, відпочинок та приватну власність, належать до економічних прав людини. Воно відноситься до «другого покоління» прав людини, сформованого в умовах деколонізації. Базові принципи права на працю закріплені у 23-й статті «Загальної декларації прав людини», де

вказано, що кожна людина без будь-якої дискримінації має право на вибір роботи, винагороду та захист соціальних інтересів [30, art. 23; 5, ст. 23]. Заборона примусової праці, до якої не належать роботи в умовах позбавлення волі, у надзвичайних ситуаціях, при виконанні громадських обов'язків та військова служба, закріплена у 4-й статті «Конвенції про

захист прав людини і основоположних свобод» (1950 р.), ратифікованої в Україні у 1997 р. [17, ст. 4]. Основні принципи стосовно цього питання доповнюють, зокрема, Європейська соціальна хартія (1965 р.) та додатковий пакт Генеральної Асамблеї ООН (1966 р.), які врегульовують стандарти охорони праці, відпочинку, страхування, пенсійного забезпечення, захисту прав та ін.

Трудове законодавство України відштовхується від загальноприйнятих загальноєвропейських стандартів реалізації та захисту права на працю. Право на рівні умови у реалізації трудових правовідносин закріплене у 43–46 статтях Конституції України. Вітчизняне законодавство стосовно праці досить розлоге, з огляду хоча б на «Кодекс законів про працю України» (1971 р.), у якому понад 180 змін [14], зокрема, і щодо запровадження спрощеного режиму регулювання трудових відносин у малому та середньому підприємстві. Правовідносини в цій ділянці, а саме винагорода, соціальна захищеність, індексація винагород та соціальних виплат, зайнятість населення, колективні договори, відпустки, санітарно-епідеміологічне благополуччя, компенсації, державне соціальне страхування, врегульовуються ще 9-ма законами. Детальніше індексація доходів громадян, обчислення заробітної плати, страхування, атестації, додаткові відпустки, штрафи, мобілізацію, соціальний та правовий захист військовослужбовців, охорони праці врегульовуються постановами указами Президента України, Кабінету Міністрів України, профільного Міністерства соціальної політики України, Державної служби статистики України [28].

Внаслідок запровадження воєнного стану в Україні через неспровоковане військове вторгнення військ Російської Федерації, виникла необхідність у додаткових змінах до вітчизняного законодавства про працю, що є *об'єктом* дослідження цієї публікації. *Предметом* дослідження стали вибірка суттєвих змін, закріплених у конкретних нормативно-правових актах, які врегульовують трудові правовідносини, а саме у Законах України № 2136 «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (15 березня 2022 р.), № 2220-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування сфер зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття під час дії воєнного стану», № 2352-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо опти-

мізації трудових відносин» (1 липня 2022 р.), № 3544-XII «Про мобілізаційні підготовку та мобілізацію» (1993 р.) та редакціях, № 15 «Про соціальний захист та військовослужбовців та членів їх сімей» та 4 редакції під час воєнного стану, Указу Президента України № 65 «Про загальну мобілізацію» (24 лютого 2022 р.) із відповідними доповненнями від 22 травня та 12 серпня 2022 р., постанов Кабінету Міністрів України № 168 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану» та редакції, № 221 «Деякі питання оплати праці працівників державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, що фінансуються або дотуються з бюджету, в умовах воєнного стану» (7 березня 2022 р.), № 440 «Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану» (12, 25 квітня 2022 р.), № 481 «Деякі питання організації роботи працівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки на період воєнного часу» (26 квітня 2022 р.). *Метою* статті є простежити основні зміни у законодавстві про працю України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В умовах воєнного стану оперативну інформацію про зміни у законодавстві про працю можна довідатися традиційно із друкованого видання та офіційного порталу «Відомості Верховної Ради України» [4], працях проф. Олега Ярошенка, проф. Тетяни Занфірової, проф. Миколи Іншина, проф. Наталії Мельничук, проф. Галії Чанишевої, проф. Світлани Синчук [29, с. 176, 351], із фахових видань на правову тематику, засобів масової інформації, численних матеріалів тематичних інтернет сторінок (Олександра Кознова, Євгенія Гресь, Ірина Балачук, Юлія Бала та ін.) [1; 2; 15], вебінарах (Людмила Смердова, Ярослава Цукамова, Анна Оржеховська, Наталія Івенюк, Ірина Тимошенко, Денис Загарнюк, Ольга Хільчук та ін.) та соціальних мереж (Олексій Копитько [3] та ін.).

Виклад основного матеріалу. Базові принципи закону № 3544-XII «Про мобілізаційні підготовку та мобілізацію» стосовно військової служби – основного виду трудової діяльності на час воєнного стану, крім змін попередніх років доповнено ще 6 разів весною та один раз влітку цього року. Закон визначає 4 хвили загальної мобілізації громадян віком від 18 до 60 років: оперативні резервісти, резервісти, що служили до 2014 р., офіцери запасу та випуск-

ники військових кафедр вузів, та інші громадяни. Зокрема, згідно із 23-ю статтею вказаного закону із відповідними змінами визначено 9 груп військовозобов'язаних, які мають право на відстрочку від призову, а саме: 1) працівники органів державної влади; 2) непридатні за станом здоров'я; 3) військовозобов'язані, що утримують від трьох дітей; 4) військовозобов'язані, що самостійно виховують дитину; 5) військовозобов'язані, що доглядають за хворою людиною; 6) військовозобов'язані, що піклуються про дітей сиріт; 7) військовозобов'язані, що мають неповнолітню дитину, якщо хтось з подружжя проходить військову службу; 8) народні депутати та працівники органів військового управління та силових структур; 9) здобувачі передвищої та вищої освіти [12, ст. 23].

В останній редакції закону про мобілізацію, законопроект № 7481, Верховна Рада постановила, що родичі загиблих або пропалих безвісті під час відсічі Російської Федерації не підлягають призову на військову службу. Також відстрочку отримали науково-педагогічні працівники, якщо вони працюють у закладах освіти та за основним місцем роботи не менше як на 0,75 ставки. Забезпечуючи закон про мобілізацію, Президент України Володимир Зеленський тричі видавав укази про проведення загальної мобілізації, 24 лютого, 17 травня та 12 серпня, продовжуючи відповідний строк щоразу на 90 днів [25; 26; 27]. Увагу суспільства отримала також постанова Кабінету Міністрів про виплату додаткових винагород у розмірі 30 тис. та 100 тис. гривень пропорційно безпосереднім учасників у зоні бойових дій, блокуванні чи тимчасовій окупації у разі смерті, поранення, полону [20]. При цьому, розмір одноразової грошової допомоги сім'ям загиблих у зоні бойових дій становить 15 млн гривень.

Проблема соціальної та професійної адаптації військовослужбовців після звільнення має проводитися центральним органом виконавчої влади [10]. Військовослужбовцям на службі у Луганській та Донецькій областях не повинні нараховуватися пеня або штраф в рамках кредитних договорів [6]. Передбачено одноразову грошову допомогу у разі загибелі, інвалідності або часткової втрати працездатності військовозобов'язаних та резервістів при проходженні служби (див. постанова Кабміну № 168) [8, ст. 1-2]. Один з батьків військовослужбовців може отримати відпустку для догляду за дитиною до досягнення трирічного віку або не більше шестирічного віку у разі медичного висновку. Передбачено відпустку для лікування

у зв'язку з хворобою або після важкого поранення [10, л. 2.].

Принципи трудових відносин в Україні в умовах воєнного стану серед цивільного населення були окреслені також у законі № 2136 «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». На період воєнного стану не можливо забезпечити безпечні умови та рівні умови праці та захистити від звільнення та одержання винагороди за працю у повному обсязі або ж організувати страйк, через що права 43-ї та 44-ї статей Конституції України обмежені у цей час (ст. 11, 14). Роботодавці отримали право заміщення тимчасово відсутнього робітника (ст. 2), переведення на іншу роботу без його згоди із зарплатою не нижче середньої за попередньою роботою (ст. 3). У випадку загрози життю і здоров'ю робітник може розірвати трудовий договір (ст. 4). Натомість роботодавець може звільнити працівника у період тимчасової непрацездатності або відпустки (ст. 5). Передбачене можливе призупинення трудового договору без зупинки трудових відносин (ст. 13). Тривалість робочого часу може бути збільшена до 60 годин на тиждень з відповідним обмеженням святкових днів за винятком зайнятих на об'єктах критичної інфраструктури, для яких цей показник не може перевищувати 40 годин, та здійснюватися в нічний час (ст. 8). Оплата праці здійснюється пропорційно до збільшення норми праці (ст. 6) або ж має бути відтермінована, якщо виплати неможливі (ст. 10). Роботодавець визначає порядок організації діловодства та може домовитись про альтернативні способи документообігу, електронної комунікації з працівниками (ст. 7). Дозволено залучати жінок за їх згодою до важких та шкідливих праць (ст. 9). Термін відпустки має варіативно-ситуативний характер, передбачає відмову у наданні, безстроковий варіант, або ж її надання в середньому від 24 або ж до 90 днів у випадку міграцій (ст. 12; ст. 4, 25-26 ЗУ «Про відпустки»). Відшкодування втрат встановлюється Кабінетом Міністрів за рахунок коштів держави-агресора, фондів та джерел фінансової допомоги (ст. 15) [13].

Закон № 2136 було доповнено 1 липня ще законом № 2352-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин», що запроваджений з 19 липня. Роботодавець зобов'язаний інформувати працівників про можливості укладення безстрокового трудового договору на прозорих умовах праці, згідно директиви Європейського Парламенту № 2019/1152 від

20 червня 2019 р., та проводити інструктаж з охорони праці у випадку роботи дистанційно [16]. Смерть роботодавця або працівника, його фактична відсутність на робочому місці без відомої на те причини протягом 4-х місяців підряд є уточненими причинами звільнення (див. також ст. 36 КЗпП). У разі смерті робітника компенсації за невикористані дні відпусток виплачуються членам сім'ї, або входять до спадщини. Також роботодавець може розірвати трудовий договір у зв'язку із знищення майна виробництва, виплативши вихідну допомогу у розмірі не менше заробітку за один місяць (див. також ст. 116 КЗпП), з можливістю поновлення робітника протягом року. Новий роботодавець не має тепер зобов'язань, які були у працівника з попереднім роботодавцем.

На час призову за робітником, згідно із липневою редакцією закону про трудові правовідносини під час воєнного стану, зберігається місце роботи, але стаж, що дає право на відпустку, не зараховується і зарплатня не зберігається (див. також ст. 119 КЗпП). Загалом, працівники крім оборонної сфери також можуть бути залучені до робіт оборонного характеру та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Кабінет Міністрів вже не визначає умови роботи за сумісництвом. Зарплатня за час відпустки повинна виплачуватись до її початку. Розрахунки при звільненні, які можливо оспорити у судовому порядку у тримісячний термін з можливістю поновлення до року часу (див. також ст. 233 КЗпП), роботодавець повідомляє письмово у день відповідної виплати. Робочий час може бути збільшений до 60 годин на тиждень, що було вказано раніше. Натомість час роботи лікарів та працівників із шкідливими умовами праці зменшено з 50 до 40 годин. Роботодавець отримав право обмежувати відпустки до 24 днів або ж взагалі не надати, що вже було теж попередньо окреслено. Механізм відшкодування грошових сум через збройну агресію тільки планується бути визначеним. Інспектори праці повинні стежити за дотриманням цим вимог. У постановах Кабінету Міністрів України додатково роз'яснено, яким чином потрібно оплачувати час простою робітників (не нижче 2/3 від тарифної ставки, ч. 1 ст. 113 КЗпП), повинні організовуватися дистанційна робота, каратися відсутність на роботі та відбуватися відрядження [21; 22; 23].

Варто зазначити, що підприємства («Сем Екопак», «Пожмашина», «Матролюкс» та ін.) змушені здійснити релокацію із зони військово-

вих дій в Західну Україну, до Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Хмельницької, Чернівецької, Вінницької, південних територій Волинської і Рівненської областей, через сайт «Прозорро. Продажі» [18; 24]. Цікаво, що значну частину тягарів зупинки військової агресії несуть волонтери, законодавство про діяльність яких ще формується [19]. У допомогу постраждалим, вимушеним переселенцям внаслідок військових дій задіяні також уряди провідних країн світу та міжнародні організації. На жаль, під час військового стану значній частині працездатного населення довелося залишити домівки у статусі біженців, перетнувши державний кордон, або ж внутрішньо переміщених осіб, які теж мають державні гарантії на зайнятість, пенсійне забезпечення, соціальне страхування та освіту [11, ст. 7]. Громадяни внутрішньо переміщеної категорія населення може розірвати попередній трудовий договір за місцем фактичного проживання, звернувшись до місцевого центру зайнятості [7, л. 2. «ст. 47, «5²»]. Практично, внутрішньо переміщені особи тимчасово отримують також грошову та матеріальну допомогу від держави та міжнародних організацій.

Висновки і пропозиції. Військове вторгнення 24 лютого 2022 р. російських окупаційних військ в Україну спричинилося до перегляду тут структури трудових відносин, продиктованих військовими станом на діями. Першочергове значення для існування української держави отримали професія військовослужбовців. Їх високі соціальні гарантії зумовлені важкими умовами праці та ризиками для життя та здоров'я. Практично для збереження потужностей значна частина бізнесу та промислових підприємств змушені здійснити релокацію у більш безпечніші західні області України. На жаль, в умовах воєнного часу присутня тенденція на обмеження конституційних прав населення, в тому числі у галузі трудових правовідносин, щоправда спрямованих на подолання кризи та досягнення перемоги. Зрештою, право на працю неможливо реалізувати в повній мірі у зв'язку з втратою майна підприємств, окупацією значних українських територій, та загрози життю і здоров'ю громадян України. До того значна частина населення є внутрішньо переміщеними особами, що вимагає нових робочих місць та додаткових соціальних гарантій. Державні органи управління в міру можливостей гарантують право на працю або ж шукають рішення для компенсації відповідних втрат.

Список використаної літератури:

1. Бала Ю. Мобілізація в Україні 2022: що таке черги мобілізації та хто не підлягає призову? https://jurliga.ligazakon.net/news/210948_moblzatsya-v-ukran-2022-shcho-take-cherghi-moblzats-ta-khto-ne-pdlyaga-prizovu
2. Балачук І. Рада ухвалила, що родичів загиблих на війні з Росією не призиватимуть під час мобілізації. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/07/29/7360855/>
3. Бойові 100 тис. грн: Кабмін розширив список військових, які отримають виплати (+інфографіка). <https://ldn.org.ua/useful-material/boyovi-100-tys-hrn-kabmin-rozshyryv-spysok-viyskovykh-iaki-otrymaut-vyplaty-infohrafika/>
4. *Відомості Верховної Ради України*. <https://www.rada.gov.ua/news/visnykGolosUk>
5. Загальна декларація прав людини. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
6. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо врегулювання простроченої заборгованості у період дії воєнного стану в Україні». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2459-20#n6>
7. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування сфер зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття під час дії воєнного стану». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2220-20#n100>
8. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» щодо призначення і виплати одноразової грошової допомоги». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2489-20#n2>
9. Закон України «Про внесення зміни до пункту 5 статті 8 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» щодо системи переходу від військової кар'єри до цивільного життя. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2488-20#n2>
10. Закон України «Про внесення змін до статті 10-1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» щодо рівних можливостей матері і батька, які є військовослужбовцями, на догляд за дитиною в особливий період». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2490-20#n2>
11. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
12. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>
13. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
14. Кодекс законів про працю України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
15. Кознова О. Трудові відносини в умовах воєнного стану: дайджест змін. https://biz.ligazakon.net/news/212674_trudov-vdnosini-v-umovakh-vonnogo-stanu-dayzhest-zmn
16. Коментар Мінекономіки до Закону України від 1 липня 2022 р. № 2352-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин». <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=e3e57b2d-aaeb-41b2-9dcf-c14deac391cd&title=KomentarMinekonomikiDoNormZakonuUkrainiproVnesenniaZminDoDeiakikhZakonodavchikhAktivUkrainiSchodoOptimizatsiiTrudovikhVidnosinVid1-Lipnia2022-R-2352-ikh>
17. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
18. Куницький О. Релокація на захід України: як бізнес тікає від війни. https://www.dw.com/uk/relokatsiia-na-zakhid-ukrainy-yak-biznes-riatiuevyrobnytstvo-vid-viiny/a-61669236_
19. Парламент підтримує створення додаткових гарантій та можливостей для волонтерів в умовах війни, інформаційне управління. rada.gov.ua/print/223506.html
20. Постанова Кабінету Міністрів України № 168 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-%D0%BF#Text>
21. Постанова Кабінету Міністрів України № 221 «Деякі питання оплати праці працівників державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, що фінансуються або дотуються з бюджету, в умовах воєнного стану». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-2022-%D0%BF#Text>
22. Постанова Кабінету Міністрів України № 440 «Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440-2022-%D0%BF#Text>
23. Постанова Кабінету Міністрів України № 481 «Деякі питання організації роботи працівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки на період воєнного стану». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481-2022-%D0%BF#Text>
24. Релокація бізнесу: у безпечні регіони переміщено вже 678 підприємств. <https://www.kmu.gov.ua/news/relokatsiia-biznesu-u-bezpechnih-rehionu-peremishcheno-vzhe-678-pidpriemstv>
25. Указ Президента України № 65/2022 «Про загальну мобілізацію». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65/2022#Text>

26. Указ Президента України № 342/2022 «Про продовження строку проведення загальної мобілізації». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/342/2022#Text>
27. Указ Президента України № 574/2022 «Про продовження строку проведення загальної мобілізації». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/574/2022#n2>
28. Трудове законодавство. <http://rv.dsp.gov.ua/trudove-zakonodavstvo/>
29. Трудове право України : підручник / ред. О. Ярошенко. Харків, 2022. 376 с.
30. Universal Declaration of Human Rights. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

Bryiovskaya I. B. Changes in the labor legislation of Ukraine in the conditions of martial law

The article provides an analysis of the consideration of significant changes in Ukrainian legislation regarding the regulation of labor relations during martial law. The list of analyzed legal acts includes, first of all, the relevant editions of laws on the organization and optimization of employment, namely, No. 2136 «On the organization of the employment relationship under the martial law», No. 2220-IX «On amendments to particular laws of Ukraine regarding the functioning of the employment spheres and mandatory state social insurance in case of unemployment during the martial law», No. 2352-IX «On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the optimization the employment relations», and on mobilization and social protection, namely, No. 3544-XII «On mobilization training and mobilization», No. 15 «On social protection of servicemen and members of their families» and their revisions during the martial law. The list is completed by decrees of the President of Ukraine No. 65, 342 and 574 on the mobilization terms, and resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 168, 221, 440, 481 on payments and organization of the work of militaries, payment of civilian labor, organization and optimization of the work of state employees and economical subjects during the martial law, and other accompanying documents. A certain tendency to restrict the constitutional rights of citizens to work, caused by military actions on the territory of Ukraine, has been observed, which makes it impossible to realize the rights and obligations of labor relations in full. It was found out that the state provided specific social guarantees to military personnel, guarantees for the preservation of statehood in the current circumstances. The list of categories of citizens of Ukraine for whom a postponement or exemption from military service is provided for in connection with employment in the administration, security forces of various kind, care for children and sick, or due to health conditions is quite justified, according to the legislation. The tendency to increase the workload on employees, new realities of labor relations based on the relocation of enterprises to the west of Ukraine and the need to guarantee the employment of internally displaced persons have been revealed. On the other hand, volunteer work has not yet been properly defined in the legislation of Ukraine.

Key words: legislation of Ukraine, right to work, martial law, mobilization, labor relations.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.2.2>

О. В. Бойко

ORCID ID: 0000-0001-7255-9354

аспірантка кафедри адміністративного права,
інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін
Київського інституту інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРИКЛАДІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ЗАСТОСУВАННЯ ІНШИХ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ХАРАКТЕРУ В ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ В УКРАЇНІ

В статті досліджено ключові умови для впровадження прикладів з європейського досвіду в сфері здійснення експортно-імпортних операцій в Україні, зважаючи на євроінтеграційні процеси. Проаналізовано доктринальні підходи українських та іноземних вчених до визначення сутності інших заходів адміністративного характеру. Здійснено спробу привести у відповідність понятійний апарат щодо інших заходів адміністративного характеру в українській та європейській науці, з метою визначення сутності поняття «інші заходи адміністративного характеру». З'ясовано сутність та природу інших заходів адміністративного характеру в межах ЄС як митного Союзу та в Україні. Надано авторське визначення поняття «інші заходи адміністративного характеру». Виявлено зв'язок інших заходів адміністративного характеру з економікою держав, визначено коло суб'єктів, які беруть участь у процесі застосування цих заходів у митній практиці та здійснюють контроль за таким застосуванням. Надано авторський перелік ознак інших заходів адміністративного характеру. Надано перелік інших заходів адміністративного характеру, що застосовуються в європейських державах. Проаналізовано окремі наявні в вітчизняній науці класифікації обмежувальних заходів, що застосовуються в торгівлі. З'ясовано, чи є в таких класифікаціях чітке розмежування між нетарифними заходами та іншими заходами адміністративного характеру та як впливає цей факт на процес впровадження прикладів застосування інших заходів адміністративного характеру з європейського досвіду в митну практику України. Надано авторські різновиди класифікацій інших заходів адміністративного характеру, враховуючи кінцеву мету застосування таких заходів. Виявлено особливості авторської класифікації інших заходів адміністративного характеру та її залежність від процесів глобалізації в торгівлі та реформування митної галузі. Надано авторське визначення поняття «обґрунтований сумнів з боку митних органів (посадових осіб митних органів)».

Ключові слова: *інші заходи адміністративного характеру, класифікація інших заходів адміністративного характеру, ознаки інших заходів адміністративного характеру, митна практика.*

Інші заходи адміністративного характеру застосовуються в торгівельній практиці ЄС як з метою захисту інтересів національного товаровиробника, так і з метою зменшення впливу несприятливих чинників на зовнішню

торгівлю на ринках товарів і послуг. Дотепер зарубіжними науковцями не вироблено єдиної точки зору щодо спрямованості інших заходів адміністративного характеру. Деякі вчені вважають, що застосування таких заходів спря-

моване, зокрема, на зниження ризиків виникнення неконтрольованих ситуацій в процесі здійснення зовнішньої торгівлі [1, с. 12]. Згідно з іншою точкою зору, під час здійснення торговельних операцій можуть також застосовуватися регуляторні обмеження, спрямовані на запобігання виникненню негативних кліматичних змін, зокрема, введення національного податку на вуглець (англ. Domestic Carbon Tax); збереження суспільних цінностей, зокрема, обмеження, спрямовані на захист публічної моралі (англ. public morals); заходи впливу на процес формування ринку, зокрема, маркетингові заходи, тощо [2, с. 123]. Застосування таких заходів в будь-якому разі призводить до підвищення ефективності функціонування ринків товарів і послуг. Враховуючи стан економіки України, що склався в умовах дії правового режиму воєнного стану, зниження ефективності функціонування митних органів країни, актуальною є оптимізація процесу застосування інших заходів адміністративного характеру, зокрема, через впровадження прикладів з досвіду європейських країн.

Аналізуючи результати наукових досліджень європейських вчених, констатуємо, що нині в європейській науці існує чітке розмежування між нетарифними обмеженнями та іншими бар'єрами в торгівлі (митними бар'єрами та нетарифними – Т. Lyons; нетарифними обмеженнями та бар'єрами під час здійснення експортно-імпортних операцій з інвестиціями – J. Chaisse, тощо) [2, с. 6, 274]. Зважаючи на митну практику, що склалася в межах ЄС як митного об'єднання, та результати наукових досліджень, вважаємо, що під іншими заходами адміністративного характеру європейські науковці розуміють сукупність різних за сутністю та правовою природою заходів (бар'єрів), що об'єднані спільною кінцевою метою та чітко відокремлюються від нетарифних обмежень. Європейськими науковцями здійснено спроби надання класифікацій бар'єрів, аналізу особливостей їхнього застосування під час здійснення експортно-імпортних операцій, аналізу їхнього впливу на економіку [3]. Натомість, в дослідженнях українських вчених відсутнє чітке розмежування між нетарифними заходами, іншими заходами адміністративного характеру та заходами, пов'язаними з виконанням митних формальностей. Так, Н. М. Грущинська розглядає нетарифні обмеження як заходи прихованого протекціонізму і до них відносить заходи, пов'язані з виконанням митних формальностей.

Згідно з іншою точкою зору, до непрямих заходів нетарифного регулювання належать технічно-нормативне регулювання, додаткові митні формальності, регулювання політики закупівель, регулювання обсягів виробництва. Крім того, А. О. Козаченко пропонує нетарифне державне регулювання розглядати у контексті здійснення миротворчої діяльності [4, с. 26; 5, с. 113; 6].

На тепер українськими вченими здійснюються дослідження окремих інших заходів адміністративного характеру, зокрема, митного контролю, процесу управління ризиками, митного пост-аудиту, заходів фінансового контролю та аудиту, стандартизації, досліджуються шляхи класифікації інших заходів адміністративного характеру, аналізуються проблеми, що виникають під час вирішення публічно-правових спорів у сфері стандартизації та здійснюється пошук шляхів їхнього вирішення, тощо. Цим питанням присвячено дослідження таких науковців як Л. М. Івашова, О. М. Гнезділова, Н. Г. Волік, Т. В. Паєнтко, В. В. Тильчик, Л. А. Романовська, О. В. Тильчик, Н. В. Щербатюк та багатьох інших [7; 8; 9]. Констатуємо, що дослідження щодо сутності окремих інших заходів адміністративного характеру мають описовий характер, за їхніми результатами не надається шляхів впровадження прикладів з досвіду окремих європейських країн щодо застосування різних адміністративних заходів в українську митну практику. Водночас, спроби дослідження проблем щодо вирішення публічно-правових спорів у сфері здійснення митної політики є прогресивним кроком, але, на жаль, такі дослідження є одиничними і в них не здійснено комплексного аналізу наявних правових позицій адміністративних судів.

Несформованість єдиної доктринальної позиції щодо розмежування між поняттями «нетарифні заходи», «інші заходи адміністративного характеру» та «заходи, спрямовані на виконання митних формальностей», відсутність цілісного розуміння українськими вченими сутності поняття «інші заходи адміністративного характеру», недослідженість ознак таких заходів, відсутність усталеної позиції щодо здійснення класифікації інших заходів адміністративного характеру, а також відсутність вирішення всіх цих питань вітчизняним законодавцем, ускладнює, а іноді унеможлиблює впровадження інноваційних підходів, що застосовуються в митній практиці європейських держав, в українську митну практику.

Єдиної точки зору щодо надання визначення поняттю «інші заходи адміністративного характеру» не сформовано, не з'ясовано, чи є інші заходи адміністративного характеру бар'єрами в торгівлі, бар'єрами в процесі здійснення митної справи та або митної політики, до кінця не з'ясовано питання їхньої природи. Разом з тим, у 2009 році за результатами досліджень українських вчених з'ясовано, що для окремих інших заходів адміністративного характеру характерна правова природа, наприклад, процес застосування національних стандартів якості та безпечності продукції пов'язаний з нормативно-правовим регулюванням стандартизації та здійсненням державою своєї юрисдикції [10].

Зважаючи на вищевикладене, констатуємо, що існує необхідність надати авторське визначення поняттю «інші заходи адміністративного характеру», оскільки це поняття на доктринальному рівні цілісно не досліджено, а цей термін в чинному митному законодавстві України не закріплено.

Вважаємо, що інші заходи адміністративного характеру – це заходи, що безпосередньо впливають на стан економіки в державі, процес здійснення яких контролюється з боку уряду та які вживаються посадовими особами митних органів держави, з метою з'ясування інформації про товари та транспортні засоби комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон держави в різних митних режимах, а також, з метою з'ясування інформації щодо якісних характеристик таких товарів, щодо наявності потенційних ризиків у процесі здійснення суб'єктами ЗЕД експортно-імпортних операцій. Крім того, вважаємо за необхідне доповнити статтю 4 Митного Кодексу України (далі – МК України) наданням визначення терміну «інші заходи адміністративного характеру». Констатуємо, що під цим терміном слід розуміти сукупність заходів, що безпосередньо впливають на стан економіки в державі, процес здійснення яких контролюється з боку уряду та які вживаються посадовими особами митних органів держави, з метою з'ясування інформації про товари та транспортні засоби комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон держави в різних митних режимах, а також, з метою з'ясування інформації щодо якісних характеристик таких товарів, щодо наявності потенційних ризиків у процесі здійснення суб'єктами ЗЕД експортно-імпортних операцій.

В наявних наукових дослідженнях українських правників щодо інших заходів адміністра-

тивного характеру не надано переліку ознак таких заходів, на законодавчому рівні в Україні цей перелік також не закріплено. Враховуючи це, пропонуємо авторський перелік ознак інших заходів адміністративного характеру.

Ознаками інших заходів адміністративного характеру вважаємо такі:

- це – заходи правового характеру;
- це – заходи, що впливають на стан економіки в державі;
- це – заходи, процес застосування яких до товарів, контролюється з боку уряду, через Державну Митну Службу та Міністерство економічного розвитку та торгівлі України;
- це – заходи, що застосовуються посадовими особами митних органів до товарів і транспортних засобів комерційного призначення під час здійснення митних процедур;
- заходи, що застосовуються до товарів за наявності фактів, що підтверджують наявність обґрунтованого сумніву в посадових осіб митних органів;
- заходи, що здійснюються, в певних випадках, за обов'язкової участі власника товару/товарів, чи особи, яка надає послуги з посередництва в митній сфері.

Слід зазначити, що ані українським, ані європейським законодавцем дотепер не розроблено єдиної (за винятком СОТ) класифікації інших заходів адміністративного характеру, також не існує її і на доктринальному рівні. Констатуємо, що в Україні серед інших заходів адміністративного характеру в практиці митних органів використовуються заходи, спрямовані на протидію вчиненню митних правопорушень, заборони на ввезення на митну територію України або вивезення за її межі певних товарів, стандартизація і сертифікація товарів, конфіскація товарів митними органами України або вилучення товарів, з метою проведення досліджень, або з'ясування питання про оригінальність походження того чи іншого товару; знищення товарів під митним контролем, застосування до товарів заборон умовного характеру, заходи з управління ризиками, а також заходи адміністративного попередження суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, причому в практиці митних органів України найчастіше використовуються два останніх. Вважаємо, що така ситуація передусім пов'язана з відсутністю чи застарілістю необхідного обладнання для проведення досліджень товарів, їхньої перевірки на факт оригінальності походження, а також колізійністю чи відсутністю необхідних норм у чинному митному законодав-

стві України та підзаконних нормативно-правових актах з питань здійснення митної справи, що регламентують порядок застосування інших заходів адміністративного характеру до товарів. Зазначимо, що в ЄС, крім вищезазначених заходів в процесі здійснення митної політики застосовується упорядкований маркетинг (Італія), державні закупівлі, митний контролінг (ФРН), застосування часу як бар'єру в торгівлі (ФРН, США) ліцензування імпорту (Естонія), антидемпінгові/компенсаційні мита (Норвегія, Нідерланди), заходи з митного моніторингу (Іспанія), антимонопольні заходи, експортні доплати та субсидії для сільськогосподарських виробників (Італія, Франція), тощо, тобто низка заходів торгівельної, фінансової, кредитної політики, що не застосовуються в Україні [11; 12].

Зазначимо, що українськими науковцями здійснено спроби надання класифікацій інших заходів адміністративного характеру, але в більшості з них відсутнє розмежування між нетарифними заходами та іншими заходами адміністративного характеру, наприклад, одна з класифікацій містить перелік адміністративних нетарифних заходів, до яких відносяться заборона (ембарго); кількісні обмеження (ліцензування і квотування, обмежувальна ділова практика (у тому числі «добровільні» обмеження експорту); монополістичні заходи; правові режими; торговельні угоди; різноманітні види контролю, тощо [5, с. 112]. Вважаємо таку наукову позицію суперечливою та констатуємо, що факт наявності певної торгівельної угоди неможна розглядати як вид адміністративного заходу. Наведена класифікація базується на особливостях здійснення торгівлі в межах ЄС, але не враховує митну практику, що склалася в Україні, оскільки для України нині не характерно застосування монополістичних заходів, обмежувальної ділової практики. Враховуючи факт, що митна справа в Україні на тепер перебуває у процесі реформування, така класифікація не відповідає сучасним реаліям.

Г. Л. Карпенко, Н. О. Коваль, О. Є. Панфілова здійснили спробу класифікації обмежувальних заходів в торгівлі через дослідження сутності політики протекціонізму в ЄС. Вони дійшли висновку, що політика протекціонізму передбачає завищені ставки ввізного мита, застосування нетарифних, адміністративно-правових обмежень або повної заборони щодо імпорту певних видів товарів, державне субсидування, кредитування, надання податкових пільг національним виробникам-експорте-

рам [13, с. 11]. При цьому, вченими не надано визначення поняттю адміністративно-правові обмеження в торгівлі, чітко не зазначено, що це за обмеження, якими вони бувають, не зрозуміло чи ототожнюються вони з іншими заходами адміністративного характеру.

Беручи до уваги вищезазначене, вважаємо, що постає необхідність надання авторської класифікації інших заходів адміністративного характеру. Зауважимо, що така класифікація має бути невичерпною, враховуючи динамічність розвитку митної політики та митної справи як взаємопов'язаних явищ. Зважаючи на надане авторське визначення поняття «інші заходи адміністративного характеру», наявні спроби здійснення класифікацій на доктринальному рівні та митну практику в Україні та ЄС, здійснено спробу виокремити 11 різновидів класифікації інших заходів адміністративного характеру, в основу яких покладено кінцеву мету застосування цих заходів в процесі здійснення митної справи. Виокремлюємо такі різновиди класифікації інших заходів:

1. Класифікація інших заходів щодо протидії вчиненню митних правопорушень:

- 1) вилучення митними органами контрафактних товарів;
- 2) вилучення митними органами товарів, власника яких не встановлено;
- 3) вилучення митними органами товарів, у разі порушення їхнім власником положень законодавства України про авторське право та суміжні права;
- 4) виявлення посадовими особами митних органів товарів, що не були пред'явлені для проходження митних процедур;
- 5) знищення товарів під митним контролем, тощо.

2. Класифікація інших заходів щодо заборони на ввезення на митну територію України або вивезення за її межі певних товарів:

- 1) заборона на ввезення чи вивезення певних лікарських засобів;
- 2) заборона на ввезення наркотичних речовин;
- 3) заборона на вивезення бурштину, вугілля та інших окремих видів корисних копалин;
- 4) Заборона на вивезення культурних цінностей;
- 5) Введення урядом повного або часткового ембарго на ввезення на митну територію України певних товарів чи груп товарів, що походять з окремих країн, з метою захисту державних митних інтересів чи інтересів національного виробника, або споживачів.

3. Класифікація інших заходів щодо вилучення товарів, з метою проведення лабораторних досліджень:

- 1) проведення досліджень дитячих молочних сумішей;
- 2) проведення досліджень дитячих іграшок;
- 3) проведення досліджень людської крові та її компонентів;
- 4) проведення досліджень лакофарбових виробів;
- 5) проведення досліджень щодо товарів подвійного призначення.

4. Класифікація інших заходів щодо вилучення товарів митними органами, з метою з'ясування питання про оригінальність походження того чи іншого товару, зокрема:

- 1) парфумів;
- 2) меблів;
- 3) одягу;
- 4) гарнітури;
- 5) взуття;
- 6) аксесуарів;
- 7) предметів мистецтва, що існують в єдиному екземплярі (скульптури, рідкісні музичні інструменти, стародавні гравюри, ікони, тощо).

5. Класифікація інших заходів щодо управління ризиками

- 1) заходи, що здійснюються з використанням автоматизованої системи управління ризиками (АСАУР);
- 2) заходи, з перевірки або визначення коду товару за УКТЗЕД;
- 3) заходи з перевірки вагових характеристик товару;
- 4) заходи з перевірки відомостей про торговельні марки, патенти, корисні моделі, промислові зразки, винаходи;
- 5) заходи, спрямовані на анулювання акредитації митних брокерів на митницях;
- 6) заходи з перевірки юридичних осіб, які здійснюють експортно- імпорتنі операції.

6. Класифікація інших заходів щодо з'ясування інформації про країну походження товарів, в тому числі, обміну інформацією про експортно-імпорتنі операції між країнами:

- 1) заходи зі створення оновлених баз даних про товари, що переміщуються через митний кордон України;
- 2) заходи, спрямовані на ефективне співробітництво між митними органами України та інших держав- партнерів в торгівлі;
- 3) заходи, спрямовані на створення єдиної бази даних про товари, що переміщуються через митний кордон через морські пункти пропуску.

7. Класифікація інших заходів щодо виконання митних формальностей:

- 1) заходи, спрямовані на модернізацію системи Єдиного митного вікна;
- 2) заходи з модернізації системи «Єдине морське вікно»;
- 3) заходи з модернізації процедури митного огляду товарів, шляхом часткової автоматизації цієї процедури;
- 4) модернізація процесу здійснення митних процедур для товарів, що переміщуються в процесі перевезень «річка – море»;
- 5) заходи, спрямовані на оновлення митної декларації на товари, що перевозяться на залізничному транспорті.

8. Класифікація інших заходів щодо підтвердження/спростування обґрунтованого сумніву з боку митних органів (посадових осіб митних органів) (під цим поняттям розуміємо сумнів, що виникає в них у процесі застосування інших заходів адміністративного характеру до товарів та/або в процесі здійснення митних формальностей щодо певного товару, товарів, що переміщуються через митний кордон держави, в процесі огляду товару/товарів, чи перевірки супровідних документів на такий товар/товари, транспортні засоби комерційного призначення, якщо здійснення такого переміщення загрожуватиме національній, митній безпеці держави, безпеці споживачів, а власник товару/товарів, чи особа, яка надає послуги з посередництва в митній сфері не доведе протилежне):

- 1) заходи з модернізації процесу досудового врегулювання митних спорів;
- 2) заходи з модернізації механізму доведення юридичних фактів під час розгляду і вирішення митних спорів;
- 3) заходи з оцифрування митної документації, в умовах функціонування концепції «Електронна митниця».

9. Класифікація інших заходів адміністративного характеру щодо проведення досліджень культурних цінностей та предметів старовини:

- 1) створення єдиної бази даних щодо культурних цінностей, що переміщуються через митний кордон України;
- 2) заходи, спрямовані на розробку цілісного механізму проведення досліджень культурних цінностей та предметів старовини, що переміщуються через митний кордон України;
- 3) заходи з проведення комплексних експертиз культурних цінностей та предметів старовини.

вини, що переміщуються через митний кордон України.

10 Класифікація інших заходів щодо адміністративного попередження суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності:

1) заходи з виявлення фактів вчинення бездіяльності з боку суб'єктів здійснення ЗЕД;

2) накладення штрафів на суб'єктів здійснення ЗЕД за порушення антимонопольного законодавства.

11. Класифікація інших заходів щодо митного безвізу між Україною та ЄС або щодо укладення двосторонніх чи багатосторонніх угод в митній сфері:

1) експортні доплати;

2) субсидії для сільськогосподарських виробників;

3) заходи, спрямовані на захист суспільної моралі, тощо.

Вважаємо, що такі різновиди класифікації надають цілісне уявлення щодо здійснення інших заходів адміністративного характеру, залежно від кінцевої мети їхнього застосування і, відповідно, сприяють розумінню, які саме приклади з наявного європейського досвіду слід впроваджувати, з метою модернізації митної галузі в Україні в умовах глобалізації в торгівлі.

Висновки. Єдиної точки зору щодо надання визначення поняттю «інші заходи адміністративного характеру» не сформовано, не з'ясовано, чи є інші заходи адміністративного характеру бар'єрами в торгівлі, бар'єрами в процесі здійснення митної справи та/або митної політики, до кінця не з'ясовано питання їхньої природи. Розуміння сутності, природи та особливостей застосування інших заходів адміністративного характеру в процесі здійснення зовнішньої торгівлі вітчизняними вченими та українським законодавцем, вироблення єдиних доктринальних позицій щодо розуміння та застосування на практиці таких заходів є ключовою умовою для впровадження прикладів з європейського досвіду в сфері здійснення експортно-імпорتنних операцій в Україні в умовах євроінтеграційних процесів.

За результатами проведеного дослідження надано авторське визначення поняттю інші заходи адміністративного характеру. Інші заходи адміністративного характеру – це – заходи, що безпосередньо впливають на стан економіки в державі, процес здійснення яких контролюється з боку уряду та які вживаються посадовими особами митних органів держави, з метою з'ясування інформації про товари та тран-

спортні засоби комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон держави в різних митних режимах, а також, з метою з'ясування інформації щодо якісних характеристик таких товарів, щодо наявності потенційних ризиків у процесі здійснення суб'єктами ЗЕД експортно-імпорتنних операцій.

В ході дослідження складено авторський перелік ознак таких заходів:

– це – заходи правового характеру;

– це – заходи, що впливають на стан економіки в державі;

– це – заходи, процес застосування яких до товарів, контролюється з боку уряду, через Державну Митну Службу та Міністерство економічного розвитку та торгівлі України;

– це – заходи, що застосовуються посадовими особами митних органів до товарів і транспортних засобів комерційного призначення під час здійснення митних процедур;

– заходи, що застосовуються до товарів за наявності фактів, що підтверджують наявність обґрунтованого сумніву в посадових осіб митних органів;

– заходи, що здійснюються, в певних випадках, за обов'язкової участі власника товару/товарів, чи особи, яка надає послуги з посередництва в митній сфері.

В зв'язку з відсутністю цілісної класифікації інших заходів адміністративного характеру, здійснено спробу надати авторські різновиди класифікації таких заходів, а саме, класифікація інших заходів щодо протидії вчиненню митних правопорушень, класифікація інших заходів щодо заборони на ввезення на митну територію України або вивезення за її межі певних товарів, класифікація інших заходів щодо вилучення товарів, з метою проведення лабораторних досліджень, класифікація інших заходів щодо вилучення товарів митними органами, з метою з'ясування питання про оригінальність походження того чи іншого товару, класифікація інших заходів щодо управління ризиками, класифікація інших заходів щодо з'ясування інформації про країну походження товарів, в тому числі, обміну інформацією про експортно-імпорتنні операції між країнами, класифікація інших заходів щодо виконання митних формальностей, класифікація інших заходів щодо підтвердження/спростування обґрунтованого сумніву з боку посадових осіб митних органів, класифікація інших заходів адміністративного характеру щодо проведення досліджень культурних цінностей та предметів старовини, класифікація інших заходів щодо

адміністративного попередження суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, класифікація інших заходів щодо митного безвізу між Україною та ЄС або щодо укладення двосторонніх чи багатосторонніх угод в митній сфері.

Список використаної літератури:

1. Trade-led growth: A sound strategy for Asia Edited by Simon J. Evenett, Mia Mikic and Ravi Ratnayake Papers presented at the 5th Anniversary Conference of ARTNeT "Trade-led Growth in Times of Crisis", 2–3 November 2009. United Nations ESCAP – New York, 2011. P. 12.
2. European Yearbook of International Economic Law. Editors Christoph Herrmann, Markus Krajewski, J. Philipp Terhechte Springer-Verlag – Berlin Heidelberg, 2015. 455 p.
3. Cecilia Hornok, Miklos Koren. Administrative barriers to trade. *Journal of International Economics*. 2015. 96. S. 110–122.
4. Грущинська Н. М. Зовнішньоторговельні операції. Київ : ДАУ, 2014. 260 с.
5. МИТНЕ ПРАВО : конспект лекцій для студентів денної та заочної форми навчання / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Полтавський юридичний інститут. Полтава, 2019. С. 112–113.
6. Козаченко А. О. Нетарифне державне регулювання миротворчої діяльності України в контексті участі України в миротворчих операціях на території Колишньої Югославії. *Соціально-інформаційні процеси в державному управлінні* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 2012. С. 39–50.
7. Паєнко Т. В. Митний контролінг у сфері фінансових послуг: реалії та перспективи в Україні. *Ефективна економіка*. 2014. № 12. [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3601>
8. Тильчик В. В., Романовська Л. А., Тильчик О. В. Публічно-правові спори, пов'язані з процедурами митного оформлення та сертифікації: розв'язання окремих проблем практики. *Наукові записки. Серія : Право*. 2020. № 8. С. 60–64.
9. Щербатюк Н. В. Класифікація заходів нетарифного регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 111–116.
10. Гаманюк О., Таран С. та ін. Експорт України до ЄС: вплив нетарифних заходів. Електронний ресурс : <https://www.kse.ua>
11. Муравйов В. І. Вступ до права Європейського Союзу : підручник. Друге видання / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. Київ, 2010. 227 с.
12. Hummels D., Schaur G. Time as a trade barrier. *American Economic Review*. 2013. 103(7): 2935. P. 59.
13. Митне право ЄС : навчально-методичний посібник [для студентів денної та заочної форми навчання] / Г. Л. Карпенко, Н. О. Коваль, О. Є. Панфілова. Одеса : Фенікс, 2020. 118 с.

Boiko O. V. Challenges of introducing European experience in applying alternate administrative measures in the process of conducting foreign trade

The article examines key conditions for the implementation of examples from European experience in the field of export-import operations in Ukraine, considering European integration processes. The doctrinal approaches of Ukrainian and foreign scientists to determining the essence of other measures of an administrative nature are analyzed. An attempt was made to align the conceptual apparatus of other measures of an administrative nature in Ukrainian and European science, with the aim of defining the essence of the concept of "other measures of an administrative nature". The essence and nature of other measures of an administrative nature within the EU as a customs union and in Ukraine have been clarified. The author's definition of the concept of "other measures of an administrative nature" is provided. The connection of other measures of an administrative nature with the economy of states has been revealed, the circle of subjects participating in the process of applying these measures in customs practice and exercising control over such application has been determined. The author's list of signs of other administrative measures is provided. A list of other administrative measures applied in European countries is provided. Separate classifications of restrictive measures used in trade, available in domestic science, are analyzed. It was found out whether there is a clear distinction between non-tariff measures and other measures of an administrative nature in such classifications and how this fact affects the process of implementing examples of the application of other measures of an administrative nature from the European experience into the customs practice of Ukraine. The author's varieties of classifications of other measures of an administrative nature are given, considering the ultimate goal of applying such measures. The peculiarities of the author's classification of other measures of an administrative nature and its dependence on the processes of globalization in trade and reforming the customs sector are revealed. The author's definition of the concept of "reasonable doubt on the part of customs authorities (officials of customs authorities)" is provided.

Key words: other administrative measures, classification of other administrative measures, characteristics of other administrative measures, customs practice.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.2.3>

Ю. А. Князева

здобувач кафедри адміністративного та господарського права
Запорізького національного університету

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано сукупність складових елементів системи нормативно-правової основи адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування за законодавством України. Це дозволило комплексно відобразити сукупність нормативно-правових актів, які містять норми щодо регулювання відповідних суспільних відносин і визначають правила поведінки, які є обов'язковими для суб'єктів таких відносин. Зроблено висновок про системний і комплексний характер всієї сукупності нормативно-правових актів, які застосовуються для адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Умовно виокремлено два блоки нормативно-правових актів, як регулюють відносини у сфері влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: міжнародні та національні.

Враховуючи виклики сьогодення, збройну агресію Російської Федерації, введення воєнного стану на території України, окремою групою виділено ті нормативно-правові акти, які стосуються особливостей влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування саме в умовах воєнного часу (які містять результати напрацьованих рішень, що дають можливість дитині перебувати під час воєнного стану на умовах тимчасового влаштування в прийомній сім'ї або дитячому будинку сімейного типу, чи за спрощеною процедурою, – під опікою або піклуванням родичів, що забезпечить захист інтересів дитини до того моменту, поки не буде достовірно з'ясовано, що саме сталось з її батьками).

Доведено, що виділення у системі нормативно-правового забезпечення адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування зазначених блоків нормативно-правових актів має, крім методологічного та прикладного значення, має і теоретичне, оскільки узгоджується з виявленим у галузевій науці подвійним характером впливу норм права у сфері влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на суспільні відносини, в якому виділяється вузьке, галузеве спрямування (нормативно-правові акти, які забезпечують адміністративно-правове регулювання відносин у сфері влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування) та широке – міжгалузеве (нормативно-правові акти, які у сукупності складають сферу дії правового регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування різної галузевої приналежності).

Ключові слова: нормативно-правові акти, адміністративно-правове регулювання, влаштування дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування, нормативно-правова основа, об'єкт адміністративно-правового регулювання.

Постановка проблеми. Дослідження складових елементів системи нормативно-правової основи адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування за законодавством України дозволить комплексно відобразити сукупність нормативно-правових актів, які містять норми щодо регулювання відповідних суспіль-

них відносин і визначають правила поведінки, які є обов'язковими для суб'єктів таких відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні окремі питання адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування були предметом досліджень таких вчених як: К.І. Березовська, О.І. Боднарчук, О.В. Губанова,

О.О. Грабовська, Л.М. Зілковська (Л.М. Токарчук), О.І. Карпенко, Н.В. Коломоєць, В.А. Кройтор, Л.В. Лешанич, В.Ю. Москалюк, Р.М. Опацький, О.Я. Савчук, О.О. Свіжа, Ю.Ю. Черновалюк, І.А. Яніцька, Л.П. Ящук та інших. Проте, більш глибокого та детального дослідження потребує вивчення питання нормативно-правової основи адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування за законодавством України.

Постановка завдання. Метою роботи є комплексний аналіз норм чинного законодавства (вітчизняного та міжнародного) задля обґрунтування положень щодо нормативно-правової основи адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Виклад основного матеріалу. Ведучи мову про системний і комплексний характер всієї сукупності нормативно-правових актів, які застосовуються для адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, можна умовно виокремити *два блоки таких актів: міжнародні та національні*. Так, відповідно до ст. 9 Конституції України, «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України» [1]. Відповідна конституційна норма деталізована і у положеннях Закону України від 29.06.2004 р. «Про міжнародні договори України» [2], зокрема: «1. Чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. 2. Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору» (ст. 19). Таким чином, питання про юридичну силу та дію ратифікованих міжнародних нормативно-правових актів цілком зрозумілий. Такі норми мають пріоритет над національним законодавством і повинні застосовуватися одразу після їх вступу у силу без будь-яких додаткових заходів щодо гармонізації законодавства.

Як і у внутрішньому національному праві, норми міжнародного права в залежності від характеру дій його суб'єктів реалізуються у різних фор-

мах, до яких належать дотримання, виконання, використання та застосування. Однак, незважаючи на наявність певної подібності з формами реалізації внутрішньодержавного права, зміст цих форм має значні особливості, що визначаються специфікою міжнародно-правового регулювання.

Саме тому слід приділити увагу аналізу міжнародних нормативно-правових актів, які містять норми, що стосуються влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Так, *Декларація прав дитини* від 20.11.1959 р. [3] має на меті забезпечити дітям щасливе дитинство та користування передбаченими нею правами і свободами для їхнього особистого блага та блага суспільства і закликає батьків, чоловіків і жінок як окремих осіб, а також добровільні організації, місцеві влади і національні уряди до того, щоб вони визнали і намагалися дотримуватися цих прав шляхом законодавчих та інших заходів, що будуть поступово застосовуватися відповідно до встановлених принципів. Один із принципів (принцип 6) визначає, що «Дитина для повного і гармонійного розвитку її особистості потребує любові та розуміння. Вона має, якщо це можливо, зростати в піклуванні та під відповідальністю своїх батьків, у будь-якому разі – в атмосфері любові та моральної і матеріальної забезпеченості; малолітня дитина, крім випадків, коли є виняткові обставини, не має розлучатися зі своєю матір'ю. На суспільство та органи публічної влади має бути покладений обов'язок щодо здійснення особливого піклування про дітей, які не мають сім'ї, та про дітей, які не мають достатніх засобів існування. Бажано, щоб багатодітним сім'ям надавалася державна або інша допомога на утримання дітей» [3]. *Конвенцією ООН про права дитини* від 20.11.1989 р. [4] визначено, що «Дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надаються державою» (ст. 20). Окремо передбачено і вимоги до системи влаштування дітей: «Держави-учасниці, які визнають і/чи дозволяють існування системи усиновлення, забезпечують, щоб найкращі інтереси дитини враховувалися в першочерговому порядку, вони:

а) забезпечують, щоб усиновлення дитини дозволяли лише компетентні власті, які визначають згідно з застосовуваними законом і процедурами та на підставі всієї інформації, що має відношення до справи і достовірна, що усиновлення допустимо з огляду на статус дитини щодо батьків, родичів та законних опікунів і що, якщо потрібно,

зацікавлені особи дали свою усвідомлену згоду на усиновлення на підставі такої консультації, яка може бути необхідною;

b) визначають, що усиновлення в іншій країні може розглядатися як альтернативний спосіб догляду за дитиною, якщо дитина не може бути передана на виховання або в сім'ю, яка могла б забезпечити її виховання або усиновлення, і якщо забезпечення якогось придатного догляду в країні походження дитини є неможливим;

c) забезпечують, щоб у випадку усиновлення дитини в іншій країні застосовувалися такі самі гарантії і норми, які застосовуються щодо усиновлення всередині країни;

d) вживають всіх необхідних заходів з метою забезпечення того, щоб у випадку усиновлення в іншій країні влаштування дитини не призводило до одержання невинуватих фінансових вигод, пов'язаних з цією особою;

e) сприяють у необхідних випадках досягненню цілей цієї статті шляхом укладення двосторонніх і багатосторонніх домовленостей або угод та намагаються на цій підставі забезпечити, щоб влаштування дитини в іншій країні здійснювали компетентні власті чи органи» [4].

Слід брати до уваги і положення *Факультативних протоколів до Конвенції ООН про права дитини*, зокрема: Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 01.01.2000 р. [5], Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 01.01.2000 р. [6], Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень від 20.11.2014 р. [7] тощо. У *Резолюції*, прийнятій *Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй «Права дитини»* від 23.12.2005 р. № 60/231 [8] закріплено заклик державам-учасникам:

– активізувати свої зусилля щодо виконання своїх зобов'язань відповідно до Конвенції про права дитини щодо збереження індивідуальності дитини, включаючи громадянство та сімейні зв'язки, як це передбачається законом;

– приймати необхідні закони та забезпечувати їх дотримання, а також удосконалювати реалізацію політики та програм, спрямованих на захист дітей, які зростають без батьків або опікунів, визнаючи, що в тих випадках, коли необхідно забезпечити альтернативний догляд, слід сприяти тому, щоб перевага надавалася догляду на сімейній основі, а не влаштуванню до спеціальних закладів;

– приймати всі необхідні заходи для запобігання незаконним усиновленням/удочерінням

та всім усиновлень/удочерінь, які не відповідають найвищим інтересам дитини і боротьби з ними.

Є і міжнародні нормативно-правові акти, безпосередньо присвячені окремим формам влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, наприклад *Європейська конвенція про усиновлення дітей* (переглянута) від 27.11.2008 р. [9], яка застосовується щодо усиновлення дитини, яка на момент звернення усиновлювача про її усиновлення ще не досягла 18 років, не перебуває й не перебувала в шлюбі, не перебуває й не перебувала в зареєстрованому партнерстві й не досягла повноліття. Цим документом встановлюються основні принципи та засади, яких слід дотримуватись під час усиновлення, зокрема: дійсність усиновлення, рішення про усиновлення, згоди на усиновлення, консультація з дитиною, умови усиновлення, можливість повторного усиновлення, мінімальний вік усиновлювача, попереднє встановлення обставин, наслідки усиновлення, громадянство усиновленої дитини, заборона обмежень, скасування усиновлення або визнання його недійсним, запит про надання інформації від іншої Держави-учасниці, провадження про встановлення батьківства, заборона неналежної вигоди, випробувальний період, надання консультацій та послуг після усиновлення, навчання, доступ до інформації та її розголошення. Положення *Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення* від 29.05.1993 р. [10] мають на меті:

a) створити гарантії для того, щоб міждержавне усиновлення здійснювалось в найкращих інтересах дитини та при додержанні усіх її основних прав, визнаних у міжнародному праві;

b) створити систему співробітництва між Договірними Державами для забезпечення дотримання таких гарантій та, таким чином, запобігти викраденню, продажу дітей або торгівлі ними;

c) забезпечити визнання в Договірних Державах усиновлень, що були здійснені згідно з Конвенцією.

Варто брати до уваги і положення інших міжнародних нормативно-правових актів, які хоча і не регулюють питання влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування безпосередньо, однак стосуються прав та інтересів дітей, наприклад: Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25.10.2007 р. [11], Конвенція про контакт з дітьми від 15.05.2003 р. [12], Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту

дітей від 19.10.1996 р. [13], Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996 р. [14], Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми від 20.05.1980 р. [15], Рекомендація № R(81)3 Комітету міністрів Ради Європи від 23.01.1981 р. «Про виховання та освіту дітей від народження до восьмирічного віку» [16], Меморандум від 26.09.2019 р. про взаєморозуміння між Міністерством соціальної політики України та Міністерством сім'ї, прав дітей та соціальної солідарності Республіки Мальта щодо співробітництва у сфері захисту прав дитини [17], Меморандум від 27.05.2003 р. про взаєморозуміння між Міністерством праці та соціальної політики України та Представництвом Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні у сфері соціальної політики щодо дітей з інвалідністю [18] та ін. Таким чином, можна вести мову про наявність істотного нормативно-правового підґрунтя з урахуванням положень міжнародних актів. Водночас, у період глобалізації факт поєднання національного законодавства з міжнародним отримує подальший розвиток у наукових доктринах та концепціях і знаходить дедалі більше вираження у законотворчій та правозастосовній практиці.

Аналізуючи національні нормативно-правові акти, перш за все, слід звернути увагу на норми Конституції України [1], які визначають загальні принципи і фундаментальні засади щодо влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зокрема: «сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою» (ст. 51), «Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей» (ст. 52). Таким чином, слід відзначити особливий режим правової охорони дитинства, гарантування рівності дітей у своїх правах, а також особливий обов'язок держави щодо утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

В окрему групу національних актів можна виділити кодифіковані нормативно-правові акти, які регламентують окремі види і напрямки відносин щодо влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Наприклад, Цивільний кодекс України [19] визначає особливості встановлення опіки і піклування: опіка встановлюється над малолітніми особами, які є сиротами або поз-

бавлені батьківського піклування, та фізичними особами, які визнані недієздатними (ст. 58); піклування встановлюється над неповнолітніми особами, які є сиротами або позбавлені батьківського піклування, та фізичними особами, цивільна дієздатність яких обмежена (ст. 59). Сімейний кодекс України [20] містить окремий розділ – розділ IV «Влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування», у якому перераховані основні форми такого влаштування і передбачені процедурні аспекти усиновлення, встановлення опіки і піклування над дітьми, патронату над дітьми, особливості створення прийомної сім'ї, організації дитячого будинку сімейного типу. Житловий кодекс Української РСР [21] визначає гарантії захисту житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, наприклад: визначає порядок взяття на облік осіб, які потребують поліпшення житлових умов (ст. 39), передбачає позачергове надання жилих приміщень (ст. 46), встановлює правила збереження жилого приміщення за тимчасово відсутніми особами (ст. 71) тощо. У Кримінальному кодексі України [22] визначено особливості кримінальної відповідальності за діяння (дії чи бездіяльність) у сфері влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166), зловживання опікунськими правами (ст. 167), розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 168), незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) (ст. 169) та ін. Можливе і притягнення до адміністративної відповідальності на підставі положень Кодексу України про адміністративні правопорушення [23] за: невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей (ст. 184), порушення порядку або строків подання інформації про дітей-сиріт і дітей, які залишилися без опіки (піклування) батьків (ст. 184-2), невиконання законних вимог посадових (службових) осіб органу опіки та піклування (ст. 188-50) тощо.

Правова деталізація міжнародно-правових та конституційних положень визначена у законах України, які також можна виокремити в своєрідну групу. Наприклад, слід взяти до уваги положення *Закону України від 13.01.2005 р. «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»* [24], який регламентує правові, організаційні, соціальні засади та гарантії державної підтримки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Так, ст. 8 вказаного Закону встановлено, що держава здійснює повне

забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа [24]. Основними засадами державної політики у сфері адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування є засади, визначені ст. 3 *Закону України від 13.01.2005 р. «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»*, а саме: створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї; виховання та утримання дітей за принципом родинності; сприяння усиновленню дітей, створення системи заохочення й підтримки усиновлювачів; забезпечення пріоритету форм влаштування; захист житлових, майнових та інших прав та інтересів таких дітей; створення належних умов для їхнього фізичного, інтелектуального й духовного розвитку, підготовка дітей до самостійного життя; забезпечення права на здоровий розвиток; забезпечення соціально-правових гарантій; створення умов для надання психологічної, медичної та педагогічної допомоги; формування системи соціальної адаптації; забезпечення вільним вибором сфери професійної діяльності, яка б оптимально відповідала потребам та бажанням особистості цих дітей і запитам ринку праці; належне матеріально-технічне забезпечення незалежно від форми влаштування й утримання таких дітей, сприяння в наданні реальної допомоги й підтримки підприємствами, установами та організаціями різних форм власності, банківськими установами, культурно-освітніми, громадськими, спортивними та іншими організаціями; вжиття вичерпних заходів щодо забезпечення доступу до безоплатної правової допомоги на підставах та в порядку, встановлених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги [24].

Закон України від 26.04.2001 р. «Про охорону дитинства» [25] визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини. Цим нормативно-правовим актом визначені особливості реалізації дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування своїх прав (права на життя та охорону здоров'я, права на освіту, право на ім'я та гро-

мадянство, право на достатній життєвий рівень, право на вільне висловлення думки та отримання інформації, право на захист від усіх форм насильства та ін.). У *Законі України від 21.11.1992 р. «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»* [26] встановлено гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей з дітьми шляхом надання державної грошової допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів та віку дітей і спрямований на забезпечення пріоритету державної допомоги сім'ям з дітьми у загальній системі соціального захисту населення. Так, до видів державної допомоги сім'ям з дітьми окрім інших, належать: допомога при усиновленні дитини; допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування. *Закон України від 02.06.2005 р. «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей»* [27] визначає загальні засади соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей, забезпечує правове регулювання відносин у суспільстві, які спрямовані на реалізацію бездомними особами і безпритульними дітьми прав і свобод, передбачених Конституцією та законодавством України, створює умови для діяльності громадських та благодійних організацій, що працюють у сфері соціального захисту населення. Окрім визначень «діти-сироти», «діти, позбавлені батьківського піклування», у вказаному *Законі* передбачено і поняття «безпритульні діти» – це діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувалися, і не мають певного місця проживання. До того ж, визначені заходи запобігання безпритульності дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа; освітні та просвітницькі заходи; систему реінтеграції безпритульних дітей тощо. У *Законі України від 04.09.2008 р. «Про оздоровлення та відпочинок дітей»* [28] закріплено окрему категорію «діти, які потребують особливої соціальної уваги та підтримки», до якої належать діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування; а також діти осіб, визнаних учасниками бойових дій; діти, один із батьків яких загинув (пропав безвісти) у районі проведення антитерористичних операцій, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, бойових дій чи збройних конфліктів або помер внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних у районі проведення антитерористичних операцій, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях,

бойових дій чи збройних конфліктів, а також внаслідок захворювання, одержаного у період участі в антитерористичній операції, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, бойових дій чи збройних конфліктів, а також діти загиблих (померлих) осіб, визначених у ч. 1 ст. 10-1 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; діти, один із батьків яких загинув під час масових акцій громадянського протесту або помер внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних під час масових акцій громадянського протесту; діти, зареєстровані як внутрішньо переміщені особи; діти, які проживають у населених пунктах, розташованих на лінії зіткнення; рідні діти батьків-вихователів або прийомних батьків, які проживають в одному дитячому будинку сімейного типу або в одній прийомній сім'ї; діти, взяті на облік службами у справах дітей як такі, що перебувають у складних життєвих обставинах; діти з інвалідністю; діти, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; діти, які постраждали внаслідок стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф; діти з багатодітних сімей; діти з малозабезпечених сімей; діти, батьки яких загинули від нещасного випадку на виробництві або під час виконання службових обов'язків, у тому числі діти журналістів, які загинули під час виконання службових обов'язків; діти, одному з батьків яких встановлено інвалідність I або II групи; діти, які перебувають на диспансерному обліку; талановиті та обдаровані діти-переможці міжнародних, всеукраїнських, обласних, міських, районних олімпіад, конкурсів, фестивалів, змагань, спартакіад, відмінники навчання, лідери дитячих громадських організацій; діти-учасники дитячих творчих колективів та спортивних команд; діти працівників агропромислового комплексу та соціальної сфери села. Закон України від 07.12.2017 р. «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [29] визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства. Так, зокрема, зазначеним Законом передбачені повноваження органів опіки та піклування у сфері запобігання та протидії домашньому насильству стосовно дитини та за участю дитини.

Тут слід зазначити що не лише на підставі кодифікованих та некодифікованих нормативно-правових актів відбувається адміністративно-правове регулювання питань, пов'язаних із

влаштуванням дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Тому варто звернути увагу на підзаконні нормативно-правові акти, які визначають окремі аспекти відповідного влаштування, наприклад:

– Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 721/2019 «Про деякі питання забезпечення прав та законних інтересів дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, розвитку та підтримки сімейних форм виховання дітей» [30];

– Указ Президента України від 12.01.2018 р. № 5/2018 «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа» [31];

– Постанова Верховної Ради України від 04.06.2020 р. № 673-IX «Про звернення до Кабінету Міністрів України щодо вжиття заходів, спрямованих на забезпечення належного соціального захисту дітей-вихованців інтернатних закладів, у тому числі дітей з інвалідністю, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа» [32];

– Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 р. № 475 «Деякі питання провадження діяльності з усиновлення дітей» [33];

– Постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2008 р. № 905 «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» (у разі передачі дитини у сім'ю усиновлювачів) [34];

– Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» (у разі встановлення опіки, піклування над дитиною) [35];

– Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 р. № 564 «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу» (у разі передачі дитини у дитячий будинок сімейного типу) [36];

– Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 р. № 565 «Про затвердження Положення про прийомну сім'ю» (у разі передачі дитини у прийомну сім'ю) [37];

– Постанова Кабінету Міністрів України від 26.05.2021 р. № 615 «Деякі питання забезпечення дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа житлом та підтримки малих групових будинків» [38];

– Порядок створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20.08.2021 р. № 893 [39];

– Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 02.02.2007 р. № 302/80/49 «Про затвердження Порядку вибуття дітей із закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, й соціального захисту дітей, до сімейних форм виховання» [40];

– Наказ Міністерства соціальної політики України 05.03.2012 р. № 122 «Про затвердження форм документів з питань усиновлення» [41];

– Наказ Міністерства соціальної політики України від 15.11.2018 р. № 1713 «Про затвердження Порядку здійснення органами опіки та піклування контролю за цільовим витрачанням аліментів на дитину» [42];

– Наказ Міністерства соціальної політики України 28.12.2015 р. № 1256 «Про ведення банку даних про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і сім'ї потенційних усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів» [43] та низка інших підзаконних нормативно-правових актів.

Враховуючи виклики сьогодення, збройну агресію Російської Федерації, введення воєнного стану на території України, варто окремою групою виділити ті нормативно-правові акти, які стосуються особливостей влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування саме в умовах воєнного часу (які містять результати напрацьованих рішень, що дають можливість дитині перебувати під час воєнного стану на умовах тимчасового влаштування в прийомній сім'ї або дитячому будинку сімейного типу, чи за спрощеною процедурою – під опікою або піклуванням родичів, що забезпечить захист інтересів дитини до того моменту, поки не буде достовірно з'ясовано, що саме сталося з її батьками), зокрема:

– Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2022 р. № 302 [44];

– Деякі питання тимчасового переміщення (евакуації) дітей та осіб, які проживають або зареєстровані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.03.2022 р. № 385 [45];

– Про внесення змін до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2022 р. № 447 [46];

– Про внесення змін до Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного

вихователя: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.05.2022 р. № 581 [47];

– Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо цифровізації процесів влаштування дітей у сімейні форми виховання: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2022 р. № 636 [48] та ін.

Висновки. З урахуванням проведеного аналізу можна підсумувати, що система нормативно-правового забезпечення адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні в цілому є сформованою та представлена двома системними і комплексними блоками:

1) міжнародні нормативно-правові акти (ратифіковані Верховною Радою України) та

2) національні нормативно-правові акти (які представлені Конституцією України, кодифікованими та некодифікованими законами, підзаконними актами).

Отже, виділення у системі нормативно-правового забезпечення адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування зазначених блоків нормативно-правових актів, крім методологічного та прикладного значення, має так само і теоретичне, оскільки узгоджується з виявленим у галузевій науці подвійним характером впливу норм права у сфері влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні на суспільні відносини, в якому виділяється вузьке, галузеве спрямування (нормативно-правові акти, які забезпечують адміністративно-правове регулювання відносин у сфері влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування) та широке – міжгалузеве (нормативно-правові акти, які у сукупності складають сферу дії правового регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування різної галузевої приналежності). Таким чином, структурування нормативно-правового забезпечення адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зрозуміло, не обмежується виділенням у ньому двох розглянутих блоків нормативно-правових актів. Воно може бути здійснене, наприклад, з позицій юридичної сили нормативно-правових актів, галузевої приналежності і, мабуть, інших, які мають теоретичний і практичний інтерес критеріїв, та його аналіз виходить межі цього дослідження.

Список використаної літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

2. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.
3. Декларація прав дитини від 20.11.1959 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text
4. Конвенція про права дитини: Міжнародний документ Організації Об'єднаних Націй від 20.11.1989 р. Зібрання чинних міжнародних договорів України. 1990. № 1. Ст. 205. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
5. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах : Міжнародний документ Організації Об'єднаних Націй від 01.01.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text
6. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії : Міжнародний документ Організації Об'єднаних Націй від 01.01.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09#Text
7. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень: Міжнародний документ Організації Об'єднаних Націй від 20.11.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l60#Text
8. Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Права дитини» від 23.12.2005р.№60/231.URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e60#Text
9. Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута): Міжнародний документ Ради Європи від 27.11.2008 р. *Офіційний вісник України*. 2011. № 69, / № 18, 2011, ст. 726 /, стор. 87. Ст. 2645. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a17#Text
10. Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення : Міжнародний документ Організації Об'єднаних Націй від 29.05.1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365#Text
11. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : Міжнародний документ Ради Європи від 25.10.2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text
12. Конвенція про контакт з дітьми (ETS № 192): Міжнародний документ Ради Європи від 15.05.2003 р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 91 /ОВ № 41(2006) ст. 2723 /, стор. 92, Ст. 3356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_659#Text
13. Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей: Міжнародний документ Гаазької конференції з міжнародного приватного права від 19.10.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 11. Ст. 328. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002#Text
14. Європейська конвенція про здійснення прав дітей: Міжнародний документ Ради Європи від 25.01.1996 р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 91. Ст. 3355. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text
15. Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми: Міжнародний документ Ради Європи від 20.05.1980 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 17. Ст. 177. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_327#Text
16. Про виховання та освіту дітей від народження до восьмирічного віку: Рекомендація № R(81)3 Комітету міністрів Ради Європи від 23.01.1981 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_730#Text
17. Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством соціальної політики України та Міністерством сім'ї, прав дітей та соціальної солідарності Республіки Мальта щодо співробітництва у сфері захисту прав дитини від 26.09.2019 р. *Офіційний вісник України*. 2019. № 87. Ст. 2926. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/470_001-19#Text
18. Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством праці та соціальної політики України та Представництвом Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні у сфері соціальної політики щодо дітей з інвалідністю від 27.05.2003 р. *Офіційний вісник України*. 2004. № 42. Ст. 2817. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c77#Text
19. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/435-15#Text>
20. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
21. Житловий кодекс Української РСР від 30.06.1983 р. № 5464-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1983. № 28. Ст. 573. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text>
22. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
23. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

24. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01.2005 р. № 2342-IV. *Відомості Верховної Ради України* 2005. № 6. Ст. 147.
25. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
26. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 р. № 2811-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 5. Ст. 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text>
27. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: Закон України від 02.06.2005 р. № 2623-IV. *Офіційний вісник України*. 2005. № 25. Ст. 1412. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15#Text>
28. Про оздоровлення та відпочинок дітей: Закон України від 04.09.2008 р. № 375-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 45. Ст. 313. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-17#Text>
29. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
30. Про деякі питання забезпечення прав та законних інтересів дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, розвитку та підтримки сімейних форм виховання дітей: Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 721/2019. *Офіційний вісник Президента України*. 2019. № 21. Ст. 889. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/721/2019#Text>
31. Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа: *Указ Президента України* від 12.01.2018 р. № 5/2018. *Офіційний вісник Президента України*. 2018. № 2. Ст. 36. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2018#Text>
32. Про звернення до Кабінету Міністрів України щодо вжиття заходів, спрямованих на забезпечення належного соціального захисту дітей – вихованців інтернатних закладів, у тому числі дітей з інвалідністю, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа: *Постанова Верховної Ради України* від 04.06.2020 р. № 673-IX. *Голос України*. 2020. № 93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-20#Text>
33. Деякі питання провадження діяльності з усиновлення дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 р. № 475. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2020-%D0%BF#Text>
34. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2008 р. № 905. *Офіційний вісник України*. 2008. № 79. Ст. 2660. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF#Text>
35. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. № 866. *Офіційний вісник України*. 2008. № 76. Ст. 2561.
36. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 р. № 564. *Офіційний вісник України*. 2002. № 18. Ст. 925.
37. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 р. № 565. *Офіційний вісник України*. 2002. № 18. Ст. 926.
38. Деякі питання забезпечення дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа житлом та підтримки малих групових будинків: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.05.2021 р. № 615. *Офіційний вісник України*. 2021. № 50. Ст. 3073. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615-2021-%D0%BF#Text>
39. Деякі питання захисту прав дитини та надання послуги патронату над дитиною : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2021 р. № 893. *Офіційний вісник України*. 2021. № 69. Ст. 4386.
40. Про затвердження Порядку вибуття дітей із закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, й соціального захисту дітей, до сімейних форм виховання : Наказ Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерство освіти і науки України, Міністерство охорони здоров'я України від 02.02.2007 р. № 302/80/49. *Офіційний вісник України*. 2007. № 17. Ст. 685.
41. Про затвердження форм документів з питань усиновлення: Наказ Міністерства соціальної політики України від 05.03.2012 р. № 122. *Офіційний вісник України*. 2012. № 25. Ст. 958. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0441-12#Text>
42. Про затвердження Порядку здійснення органами опіки та піклування контролю за цільовим витрачанням аліментів на дитину: Наказ Міністерства соціальної політики України від 15.11.2018 р. № 1713. *Офіційний вісник України*. 2019. № 17. Ст. 599. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0102-19#Text>
43. Про ведення банку даних про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і сім'ї потенційних усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів : Наказ Міністерства соціальної політики України від 28.12.2015 р. № 1256. *Офіційний вісник України*. 2016. № 27. Ст. 1076. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0380-16#n17>

44. Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2022 р. № 302. *Офіційний вісник України*. 2022. №25. Ст. 1371. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-%D0%BF#Text>
45. Деякі питання тимчасового переміщення (евакуації) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.03.2022 р. № 385. *Офіційний вісник України*. 2022. № 28. Ст. 1544. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2022-%D0%BF#Text>
46. Про внесення змін до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2022 р. № 447. *Офіційний вісник України*. 2022. № 34. Ст. 1855. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447-2022-%D0%BF#Text>
47. Про внесення змін до Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.05.2022 р. № 581. *Офіційний вісник України*. 2022. №41. Ст. 2228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/581-2022-%D0%BF#Text>
48. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо цифровізації процесів влаштування дітей у сімейні форми виховання: *Постанова Кабінету Міністрів України* від 31.05.2022 р. № 636. *Офіційний вісник України*. 2022. №46. Ст. 2530. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/636-2022-%D0%BF#Text>

Kniazieva Yu. A. The normative legal basis for the administrative and legal regulation of the placement of orphans and children deprived of parental care under Ukrainian law

The article analyzes the set of constituent elements of the system of normative-legal basis of administrative-legal regulation of placement of orphans and children deprived of parental care under the legislation of Ukraine. This made it possible to comprehensively reflect the set of normative legal acts, which contain norms for the regulation of relevant social relations and determine the rules of behavior that are mandatory for the subjects of such relations. A conclusion was made about the systemic and complex nature of the entire set of regulatory and legal acts that are used for the administrative and legal regulation of placement of orphans and children deprived of parental care. Two blocks of normative legal acts regulating relations in the field of placement of orphans and children deprived of parental care are conditionally distinguished: international and national.

Taking into account the challenges of today, the armed aggression of the Russian Federation, the introduction of martial law on the territory of Ukraine, a separate group has highlighted those normative legal acts that relate to the specifics of the placement of orphans and children deprived of parental care in wartime conditions (which contain the results of elaborated decisions, that enable the child to stay during martial law under the conditions of temporary placement in a foster family or a family-type orphanage, or under a simplified procedure – under the guardianship or guardianship of relatives, which will ensure the protection of the child's interests until it is reliably it is clear what exactly happened to her parents).

It has been proven that the allocation of the mentioned blocks of normative legal acts in the system of regulatory and legal provision of administrative and legal regulation of the placement of orphans and children deprived of parental care has, in addition to methodological and applied significance, also theoretical significance, as it is consistent with the duality revealed in the branch science by the nature of the influence of legal norms in the field of placement of orphans and children deprived of parental care on social relations, in which a narrow, sectoral direction is distinguished (normative and legal acts that ensure administrative and legal regulation of relations in the field of placement of orphans and children deprived of parental care) and broad – inter-branch (normative and legal acts, which collectively make up the scope of legal regulation of placement of orphans and children deprived of parental care of different branches).

Key words: *regulatory and legal acts, administrative and legal regulation, placement of orphans and children deprived of parental care, regulatory and legal basis, object of administrative and legal regulation.*

УДК 442.95

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.2.4>**В. В. Макаруч**

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права та теоретико-правових дисциплін
Білоцерківського національного аграрного університету

ГАРАНТІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ

Проаналізовано поняття, структура, підходи до розуміння, механізми реалізації та забезпечення гарантій діяльності правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки та оборони.

Досліджено організаційні та функціональні аспекти гарантій діяльності правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки та оборони. Розглянуто інструментальну складову формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки та оборони правоохоронними органами гарантій здійснення такої діяльності.

Визначено, що найбільш поширеним в науковій літературі визначенням терміну «гарантії» є розуміння його як конкретних засобів, що надають можливість реалізувати певну дію. При цьому більшою мірою йдеться про те, що держава гарантує, що створено всі умови для того, щоб людина могла користуватися своїми правами та свободами, а органи влади – реалізувати повноваження.

Доведено, що під забезпеченням діяльності правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки та оборони слід розуміти процес створення нормативних, організаційних, технічних та інших необхідних умов з боку уповноважених від держави суб'єктів задля надання можливості належного виконання правоохоронними органами їхніх повноважень у цій сфері.

Враховано, що форми та методи діяльності правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки та оборони без гарантій не мають ніякої цінності, адже з одного боку, принцип гарантованості передбачає як чітку фіксацію повноважень досліджуваних суб'єктів, так і належну їхню реалізацію, підкріплену мірами відповідальності за неналежність, а з іншого – забезпечує можливість загалом їхнього втілення на благо суспільства та держави.

Ключові слова: соціальний захист, механізм реалізації гарантій, організаційні гарантії, функціональні гарантії, цивільний контроль, громадський контроль.

Постановка проблеми. Сама проблематика терміну «гарантії діяльності» є досить дискусійною у доктринальних колах. Так в юридичній літературі не існує єдиного підходу до розуміння терміна «гарантія». Звідси, через неоднозначність тлумачення зазначеного терміна, виникають розбіжності у його розумінні на науково-доктринальному рівні. Зустрічаються різні ознаки, які покладаються в основу поняття гарантій. Термін «гарантія» доволі широко використовується в багатьох галузях юридичної, соціологічної, філософської, політологічної, економічної та інших наук.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти гарантій діяльності правоохо-

ронних органів досліджувались у працях Матюхіної Н. П., Синявської О. Ю., Трояновського В. С., Шила С. М., Ярмак В. Х. та ін.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження гарантій діяльності правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки та оборони.

Виклад основного матеріалу. Якщо звернутися до семантичного тлумачення терміна «гарантія» то ми з'ясуємо, що він запозичений з французької мови «garantie», який перекладається на українську як «запорука; умова, котра забезпечує що-небудь» [1, с. 152]. Тлумачний словник української мови визначає поняття

«гарантія» як поруку в чомусь, забезпечення чого-небудь; умови, що забезпечують успіх чого-небудь [2, с. 29]. Так зокрема, відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови слово «забезпечити» означає створити надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [3, с. 281]. Одними з перших, хто намагався сформулювати поняття «забезпечення» та визначити його зміст у рамках юридичної науки були вчені, які займалися проблемами «забезпечення прав людини» відносно різноманітних сфер життєдіяльності держави і суспільства. Водночас, нам потрібно абстрагуватися від специфіки пов'язаної із цариною прав людини і громадянина [4, с. 37; 5, с. 49].

Відповідно термін «забезпечення» включає в себе: 1) комплекс економічних, соціальних, організаційних, технічних, правових та інших заходів, активних дій та рішень уповноважених суб'єктів; 2) стратегічну, планову, систематичну діяльність публічної адміністрації з чітким спрямуванням; 3) цілеспрямованість на отримання запланованого результату; 4) вказівку на реалізацію прямих обов'язків; 5) сформовану програму необхідних цілей [5, с. 50].

У свою чергу гарантія – це певне явище, яке забезпечує досягнення конкретного позитивного результату. Гарантія містить дві невід'ємні складові: вона реалізує та захищає. Тому сьогодні актуальним є вироблення таких теоретичних юридичних засобів й умов, які на практиці були б максимально реалізованими та захищеними [6, с. 79–80].

Гарантувати – означає брати на себе відповідальність за що-небудь; давати обіцянку, поруку у виконанні чогось. Кожні ці умови і засоби безпосередньо визначені у Конституції, коли йдеться про гарантії. Вони традиційно закріплюються в Основному Законі у вигляді узагальнених принципів, таких як: гуманізму, справедливості, законності, доцільності, рівноправності тощо [7].

У контексті діяльності правоохоронних органів доцільно вести мову про юридичні гарантії, тобто про «засоби й способи» які мають юридичну форму, через їхнє закріплення в нормах права. Загальновідомо, що норма сама по собі не може викликати певні правові результати, останні досягаються за допомогою правової діяльності [8, с. 144]. З огляду на це, С. Шило вважає за доцільне виділити у структурі юридичних гарантії законності два елементи: пра-

вові норми й діяльність суб'єктів. Так, норма права встановлює для суб'єкта правовідносин конкретні обов'язки, виконання яких (тобто діяльність цього суб'єкта) забезпечуватиме реалізацію прав іншого суб'єкта. Закон же виступає юридичною підставою правової діяльності, а юридична діяльність є засобом виконання закону [9, с. 290].

Відповідно, за своєю структурою гарантії діяльності включають в себе, по-перше, юридичні акти, тобто закони, підзаконні та інші нормативні акти, по-друге, організаційно-правову діяльність суб'єктів права, по-третє, спеціальні гарантуючі методи впливу на суспільні відносини, тобто правотворчі, правореалізуючі та контрольні-наглядні процеси. При цьому, треба відрізнити гарантії діяльності від механізму реалізації.

Так на думку В. Єгорової, механізм реалізації є системою влади держави, функцією якої є захист, а також процедури такого захисту, за допомогою яких реалізується право на захист. Це поняття більш широке, ніж поняття гарантії і воно включає в себе поряд з іншими складовими і гарантії. Тобто механізм реалізації гарантій діяльності правоохоронних органів містить заходи, здатні створювати умови для реалізації гарантій їх діяльності. Він складається з гарантій їх забезпечення. Зазначені гарантії – це відповідні умови й засоби, які сприяють реалізації кожним представником правоохоронних органів повноважень [10, с. 3].

Таким чином, гарантії діяльності правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки та оборони необхідно розглядати у двох аспектах. Перший аспект стосується створення державою умов для належної і ефективної діяльності правоохоронних органів щодо виконання ними правоохоронної функції у цій сфері (організаційні гарантії), а другий полягає у створенні умов при яких правоохоронні органи суворо дотримуються законів і підзаконних актів та не порушують права і свободи людини і громадянина (функціональні гарантії). Ці два аспекти ми і дослідимо.

Створення державою умов для належної та ефективної діяльності правоохоронних органів щодо виконання ними правоохоронних функцій по забезпеченню національної безпеки та оборони – це цілеспрямована діяльність усіх державних інститутів, що складається із державного захисту та соціального забезпечення працівників правоохоронних органів й членів

їхніх сімей. Стаття 46 Конституції України визначає, що усі громадяни України мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [7]. Крім того, ст. 17 Основного Закону встановлює, що держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на військовій службі, а також членів їхніх сімей. Проте питання соціального захисту працівників правоохоронних органів не слід зводити лише до питань їх соціального забезпечення. Соціальні права цих працівників включають право на працю, на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом, на захист від незаконного звільнення, на своєчасне одержання винагороди за працю (ст. 43 Конституції України), на відпочинок (ст. 45 Конституції України), на житло (ст. 47 Конституції України), на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48 Конституції України), на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49 Конституції України), на освіту (ст. 53 Конституції України) тощо [7].

Важко не погодитись із думкою про те, що важливою ознакою статусу будь-якої соціальної групи в суспільстві є її матеріальне становище [11, с. 320]. Фінансування правоохоронних органів покликане насамперед забезпечити належний соціальний статус їхніх працівників. Одна з головних вимог персоналу правоохоронних органів – належне грошове утримання та забезпечення іншими матеріальними благами. За результатами досліджень західних фахівців, які вивчали механізм стимулювання професійної діяльності працівників правоохоронних органів, найпривабливішим для них видом стимулювання є грошове винагородження [12, с. 47]. Справді, заробітна плата (грошове утримання) – основне джерело доходів правоохоронців, тому її розмір є таким важливим. Але ж чи досягається така мета на сучасному етапі? Теперішнє грошове утримання не тільки не сприяє досягненню цієї мети, а й призводить до зниження зацікавленості правоохоронців у результатах своєї праці, до перегляду ставлення до служби, що, зокрема, проявляється або у звільненні з правоохоронних органів, або в пошуках і використанні незаконних шляхів для задоволення особистих потреб. Це становить реальну небезпеку, адже сталість правоохоронних органів (як і будь-якої держав-

ної організації) є можливою лише в разі зацікавленості їхніх працівників у службі саме в цій складовій механізмі державного апарату [13].

Якщо визначати сутність і зміст демократичного цивільного контролю як гарантії законності у діяльності правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки та оборони, слід підкреслити, що відповідні умови, засоби, організаційно-правові заходи, які застосовуються суб'єктами зазначеного контролю, будуть мати особливості, порівняно із тими засобами і заходами, які застосовуються при здійсненні громадського контролю за правоохоронною діяльністю у сфері боротьби зі злочинністю, або у сфері кримінально-виконавчої діяльності. Ці особливості будуть визначатись відповідно до предмета цивільного контролю і стосуватись, у першу чергу, його меж [14, с. 78–79].

Законність виступає як засадничий принцип, гарантія побудови незалежної, демократичної Української держави, а його реалізація пов'язана з вирішенням складних політичних, економічних, соціальних і правових проблем. Однією з таких проблем є гарантування конституційних засад демократичного цивільного контролю над Воєнною організацією та правоохоронними органами України [15, с. 142]. Таким чином, здійснення цивільного контролю як одного із різновидів громадського контролю дозволяє визначити відповідність діяльності правоохоронних органів таким загальним принципам, як: верховенство права, законності, підзвітності, прозорості, ефективності та результативності.

Так, відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» предметом демократичного цивільного контролю є: 1) дотримання вимог Конституції і законів України у діяльності органів сектору безпеки і оборони, недопущення їх використання для узурпації влади, порушення прав і свобод людини і громадянина; 2) зміст і стан реалізації стратегій, доктрин, концепцій, державних програм та планів у сферах національної безпеки і оборони; 3) стан правопорядку в органах сектору безпеки і оборони, їх укомплектованість, оснащеність сучасним озброєнням, військовою і спеціальною технікою, забезпеченість необхідними запасами матеріальних засобів та готовність до виконання завдань за призначенням у мирний час та в особливий період; 4) ефективність використання ресурсів, зокрема бюджетних коштів, органами сектору безпеки і оборони [16].

Відповідно для того, щоб правоохоронні органи та інші суб'єкти сектору безпеки та оборони неухильно дотримувалися норм законодавства держава встановлює гарантії та механізми дотримання цих гарантій. До таких гарантій відноситься не просто демократичний цивільний контроль, а система такого контролю, яка складається із сукупності законодавчих норм, суб'єктів та процедур. Необхідно відмітити, що демократичний цивільний контроль складається із власне контролю та нагляду. Так, суб'єктами контролю є: Президент України, Верховна Рада України, Рада національної безпеки України, Кабінет Міністрів України, інші органи публічного адміністрування (органи виконавчої влади та місцевого самоврядування), суд та судді. Суб'єктами нагляду – виступає громадськість.

Ми прибічники думки, що контроль і нагляд хоча і схожі за своїми ознаками, але є відмінними інститутами. Більше того, аналіз норм Закону України «Про національну безпеку» дозволяє стверджувати, що по суті громадський нагляд ні як не відрізняється від контролю. Тому, на нашу думку, в тому контексті який використовується в аналізованому законі термін «нагляд» недоречно використовувати, а більш релевантим буде «контроль». Отже, до Закону України «Про національну безпеку України» доцільно внести зміни – словосполучення «громадський нагляд» замінити на «громадський контроль».

Висновки. Можемо визначити, що найбільш поширеним в науковій літературі визначенням терміну «гарантії» є розуміння його як конкретних засобів, що надають можливість реалізувати певну дію. При цьому більшою мірою йдеться про те, що держава гарантує, що створено всі умови для того, щоб людина могла користуватися своїми правами та свободами, а органи влади – реалізовувати повноваження.

Можемо стверджувати, що під забезпеченням діяльності правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки та оборони слід розуміти процес створення нормативних, організаційних, технічних та інших необхідних умов з боку уповноважених від держави суб'єктів задля надання можливості належного виконання правоохоронними органами їхніх повноважень у цій сфері.

Група організаційних гарантій діяльності правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки та оборони включає правові

(вичерпність обов'язків), фінансові (належне фінансове та організаційно-технічне забезпечення) та соціальні гарантії (різномірність допомоги від держави у випадку наявності соціальних випадів), які є невід'ємним складником життєздатності інституту правоохоронних органів загалом, та можливості здійснення повноважень конкретним співробітником – зокрема.

Функціональні гарантії діяльності правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки та оборони є системою процедур та способів зіставлення бажаного результату їхньої діяльності із фактичним, що здійснюється з метою виявлення її сильних та слабких сторін з подальшим відповідним реагуванням.

Таким чином, як підсумок розкриття піднятої проблематики, можемо стверджувати, що інструментальна складова формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки та оборони правоохоронними органами не охоплює гарантії здійснення такої діяльності. Однак, слід враховувати, що форми та методи діяльності правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки та оборони без гарантій не мають ніякої цінності, адже з одного боку, принцип гарантованості передбачає як чітку фіксацію повноважень досліджуваних суб'єктів, так і належну їхню реалізацію, підкріплену мірами відповідальності за неналежність, а з іншого – забезпечує можливість загалом їхнього втілення на благо суспільства та держави.

Список використаної літератури:

1. Теньков С. О. Проблемні питання створення і діяльності «внутрішніх» третейських судів в Україні. Огляд судової практики і чинного законодавства. *Вісник господарського судочинства*. 2002. № 3. С. 151–153.
2. Словник української мови : в 11 т. / гол. ред. І. К. Білодід. Київ : Наукова думка, 1976. Т. 7. 723 с.
3. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
4. Ігонін Р. В. Поняття адміністративно-правового забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції. *Адвокат*. 2011. № 1. С. 36–40.
5. Замрига А. В. Поняття адміністративно-правового забезпечення господарської діяльності в Україні. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 4. Ч. 1. С. 47–52.
6. Кулініч О. О. Гарантії конституційного права на освіту: поняття та ознаки. *Науковий вісник*

- Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2014. № 1. С. 78–84.
7. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення: 23.08.2022).
 8. Гавриш О. А., Войтко С. В., Бухун Ю. В. Синтез проривних технологій космічної галузі на основі поєднання дослідницької, науково-технічної, виробничої та інвестиційної діяльності. *Економіка і регіон*. 2015. № 6. С. 3–10.
 9. Шило С. М. Поняття та зміст правових гарантій законності в сфері адміністративної діяльності міліції. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2013. Вип. 4. С. 283–292.
 10. Єгорова В. С. Гарантії діяльності суддів судів загальної юрисдикції. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2012. № 1(13). URL: <http://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/123433/118168> (дата звернення: 25.08.2022).
 11. Синявська О. Ю. Проблеми правового захисту працівників органів внутрішніх справ як суб'єктів правоохоронної діяльності. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип. 25. С. 317–327.
 12. Матюхіна Н. П. Сучасні проблеми управління персоналом органів внутрішніх справ України : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Основа, 2002. 126 с.
 13. Суббот А., Козак Л. Загальний аналіз соціального захисту працівників правоохоронних органів. *Віче*. 2011. № 24. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/2892/> (дата звернення: 25.08.2022).
 14. Трояновський В. С. Громадським контроль як одна з найважливіших гарантій дотримання законності у адміністративній діяльності правоохоронних органів України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 1. С. 76–80.
 15. Ярмакі В. Х. Громадський контроль як одна з гарантій дотримання законності в адміністративній діяльності правоохоронних органів України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 4. С. 141–144.
 16. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII : станом на 15 червня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 25.08.2022).

Makarchuk V. V. Guarantees of the activity of law enforcement agencies as subjects of formation and implementation of state policy in the field of national security and defense

The concept, structure, approaches to understanding, mechanisms of implementation and ensuring guarantees of the activity of law enforcement agencies as subjects of formation and implementation of state policy in the field of national security and defense are analyzed.

The organizational and functional aspects of guaranteeing the activity of law enforcement agencies as subjects of the formation and implementation of state policy in the field of national security and defense have been studied. The instrumental component of the formation and implementation of state policy in the field of national security and defense by law enforcement agencies to guarantee the implementation of such activities is considered.

It was determined that the most common definition of the term “guarantee” in the scientific literature is to understand it as concrete means that provide an opportunity to implement a certain action. At the same time, to a greater extent, it means that the state guarantees that all conditions are created so that people can enjoy their rights and freedoms, and authorities can exercise their powers.

It has been proven that the process of creating regulatory, organizational, technical, and other necessary conditions by the entities authorized by the state to enable proper implementation by law enforcement officers should be understood as ensuring the activity of law enforcement agencies as subjects of the formation and implementation of state policy in the field of national security and defense by their authorities in this area.

It is taken into account that the forms and methods of activity of law enforcement agencies as subjects of the formation and implementation of state policy in the field of national security and defense without guarantees have no value, because on the one hand, the principle of guarantee provides both a clear fixation of the powers of the subjects under investigation, and their proper implementation, supported by measures of responsibility for inappropriateness, and on the other hand, it provides the possibility of their implementation in general for the benefit of society and the state.

Key words: *social protection, guarantee implementation mechanism, organizational guarantees, functional guarantees, civil control, public control.*

Н. І. Ногасаспірант кафедри конституційного адміністративного та фінансового права
Західноукраїнського національного університету

ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті досліджено особливості перспектив удосконалення адміністративно-правового регулювання забезпечення якості вищої освіти в Україні у сучасних складних умовах державотворення. Метою статті є проведення аналізу наявних недоліків, колізій та суперечностей у чинному законодавстві щодо забезпечення якості освіти, завдання статті визначено пошуком напрямів удосконалення адміністративно-правового регулювання забезпечення якості вищої освіти в Україні. Для реалізації даної мети і завдання у дослідженні здійснено звернення до ефективних практик зарубіжного досвіду адміністративно-правового регулювання забезпечення якості вищої освіти у деяких країнах. Застосовано формально-логічний та порівняльно-правовий методи, а також метод моделювання, який дозволив сформулювати пропозиції щодо внесення змін у чинне законодавство України. У статті обґрунтовано, що системне реформування адміністративно-правових засад забезпечення якості вищої освіти в Україні надасть суттєвий поштовх у наблизенні української вищої освіти до європейських стандартів при збереженні українських національних традицій і забезпечить належну конкурентоздатність українським університетам в умовах гострої конкуренції на європейському ринку надання освітніх послуг. Доведено, що удосконалення законодавства у сфері забезпечення якості вищої освіти зумовлене конкурентними факторами на ринку вищої освіти як в Україні так і на європейському ринку. У статті обґрунтовано, що потреба в удосконаленні даного законодавства загострилася у зв'язку з високою соціальною мобільністю молоді в умовах повномасштабного воєнного вторгнення Російської Федерації в Україну, коли, окрім інших глобальних негативних наслідків, війна спричинила загрозу неповернення значної кількості молоді із зарубіжних країн, що негативно впливатиме на підготовку фахових кадрів українськими вищими навчальними закладами. У статті показані недоліки вітчизняного законодавства у сфері забезпечення якості вищої освіти, представлені основні напрями його удосконалення, зокрема у сфері імплементації зарубіжного досвіду. За результатами дослідження запропоновано внесення змін у чинні нормативно-правові акти, які здійснюють адміністративно-правове регулювання забезпечення якості вищої освіти в Україні.

Ключові слова: *якість вищої освіти, адміністративно-правове регулювання, Європейський простір вищої освіти, імплементація, акредитація, освітньо-професійна програма.*

Постановка проблеми. Динаміка суспільних трансформацій в Україні в умовах підвищеної соціальної мобільності засвідчує, що сучасний рівень вищої освіти знаходиться у вкрай конкурентному середовищі, чому сприяли процеси євроінтеграції. Це позначається у першу чергу на доступності і якості освіти, проте перша складова здебільшого вирішується засобами сучасних телекомунікаційних технологій, чому сприяло поширення пандемії COVID-19, а тепер вже і повномасштабне російське вторгнення. Потрібно зазначити, що адміністративно-правове регулювання забез-

печення якості вищої освіти в Україні, враховуючи аналізований сучасний стан, потребує значної модернізації з урахуванням зарубіжного досвіду. Це, насамперед, стосується питання монополізації державного впливу на інституціональне забезпечення, як це, приміром, побудоване у країнах Балтії. Державна монополія на оцінювання якості вищої освіти узалежнює навчально-наукові освітні установи від прийнятих стандартів та адміністративно-правових норм, натомість присутність у цьому процесі інститутів громадянського суспільства надає можливість збалансувати публічний

і приватний інтерес у даній сфері суспільних відносин. Більше того, суспільна обумовленість удосконалення адміністративно-правового регулювання забезпечення якості вищої освіти в Україні засвідчує потребу не тільки суцільної імплементації європейських норм і стандартів у даний процес, але і врахування національних традицій, що можуть спричинити позитивний вплив на якість вищої освіти, зокрема з урахуванням системності вивчення української мови, професійної мовної грамотності, питомої ваги мов Європейського освітнього простору, наявності публікацій у наукометричних базах SCOPUS, WoS, системи самоцінювання при акредитації тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливостями удосконалення адміністративно-правового регулювання забезпечення якості вищої освіти в Україні займаються як українські, так і зарубіжні дослідники і вчені. Серед українських науковців значний внесок у пошук законодавчих конструкцій підвищення якості освіти здійснили К.М. Ващенко, Г.П. Клімова, В.О. Невядовський, В.В. Нестеренко, О.І. Локшина, С.А. Мороз, Н.І. Ревнюк, Л.В. Пшенична та інші. Примітним фактом слід відзначити різнофаховість досліджень, присвячених одній проблемі – пошуку конструкцій удосконалення законодавства у сфері якості вищої освіти. Водночас значна чисельність зарубіжних дослідників і вчених приділила увагу цим питанням. Проте, з урахуванням суттєвого наукового доробку наявні дослідження не містять конкретних юридичних пропозицій щодо удосконалення тих чи інших нормативно-правових актів, які регулюють дані суспільні відносини.

Мета статті – аналіз наявних недоліків, колізій та суперечностей у чинному законодавстві щодо забезпечення якості освіти, водночас завданням статті є пошук напрямів удосконалення адміністративно-правового регулювання забезпечення якості вищої освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. В умовах посилення конкурентоздатності якості вищої освіти на європейському просторі, а також у світі загалом, актуальності набуває надання сучасним знанням і навичкам фахівців-випускників ознак інтернаціональної придатності, оскільки соціальна мобільність, викликана в Україні війною, зумовлює гарантії застосовуваності компетентностей та визнання документів про вищу освіту у зарубіжних країнах зокрема. Саме такі аспекти, на наше переконання, заслуговують на першочергову увагу при модернізації чинного

національного законодавства та інституційних елементів забезпечення якості вищої освіти.

У таких умовах розширення самостійності університетів, розвиток горизонтальних зв'язків та різноманітних форм кооперації, у тому числі на основі мережевої взаємодії, яка підвищує стійкість усієї системи вищої освіти, особливо в критичних ситуаціях, зумовлених несприятливою епідеміологічною обстановкою та вторгненням Російської Федерації. Водночас, законодавчі ініціативи у галузі забезпечення якості вищої освіти формують основу для інноваційного розвитку навчальних програм університетів. Це дозволяє орієнтувати освітню діяльність не лише на забезпечення потреби регіонального ринку праці у фахівцях з вищою освітою, а й на перспективний розвиток галузей економіки, науки та технологій, на створення умов для реалізації особистісної професійної траєкторії випускників.

Особливості удосконалення адміністративно-правового забезпечення якості вищої освіти в Україні, на наше переконання, мають бути спрямовані на удосконалення нормативно-правових основ порядку проведення акредитації та аудиту в українських вишах.

У цьому контексті доцільно звернути увагу на досвід США, зокрема Уряду США: маючи достатні підстави та важелі управління у вигляді бюджетних коштів та державних органів контролю за ефективністю їх використання, воно не вводить директивного контролю за діяльністю вузів, які отримують таке фінансування, але намагається дотриматися балансу інтересів і зберегти демократичні інститути управління на основі принципів саморегуляції, незалежності, об'єктивності та прозорості процедур оцінки якості освіти [1]. Можливо, саме це є однією з причин того, що найкращими університетами світу є приватні американські університети, а американська вища школа, без перебільшення, залишається найпривабливішою для здібних та заможних абітурієнтів світу [2, с. 17].

Такий результат у США дійсно досягнуто за рахунок децентралізації адміністративно-правових засад акредитації американських вишів. У цьому контексті, на наш погляд, доцільно провести паралель між децентралізацією у сфері науки – коли ліквідовано Вищу атестаційну колегію і постійно діючі спеціалізовані вчені ради на рівні доктора філософії.

Саме тому потрібно уникати прямого зв'язку між результатами оцінки та негайними рішеннями про долю університету. Такий зв'язок

створює сильні стимули до того, щоб відповідати показникам, а отже, і сильні стимули до маніпуляції ними. Університети будуть прагнути за будь-яку ціну до відповідності критеріям (compliance culture), навіть якщо для них вони ніяк не пов'язані з якістю їх діяльності [3, с. 368]. Досвід багатьох країн показує, що можна ухвалювати рішення з деякими умовами, перевіряючи надалі, чи були вони виконані. Якщо університет у будь-який спосіб намагається відповідати критеріям, у такому разі це може негативно впливати на шкоду тим напрямкам, які складніше виміряти, але які виражають суть його діяльності [4, с. 36]. Звіт комісії НАЗЯВО не повинен мати форму тільки вердикту, він повинен допомогти університету в розумінні слабких сторін і дій, необхідних для їх подолання [5, с. 105].

Слід зазначити, враховуючи всі особливості національної системи оцінки якості освіти, існуюча зараз система контролю якості реалізується, в основному, через процедуру ліцензування та державної акредитації. Водночас перелік показників державної акредитації на даний момент можна вважати умовно достатнім для інтегральної оцінки ефективності діяльності та віднесення його до типу установи та однієї з видових груп (університет, академія, інститут). Хоча показники цього переліку, так чи інакше, визначають якість освітнього процесу та його результатів.

Процедура державної акредитації, що складалася, не передбачає диференційованої оцінки виконання освітньою організацією вимог державного освітнього стандарту. У прийнятому комісією НАЗЯВО рішенні фіксується лише висновок: «відповідає» чи «не відповідає» діяльність навчального закладу стандарту за оцінками від F до A.

Ця одномірність та категоричність рішень за підсумками акредитації не завжди виправдана. Приміром, якщо гарант магістерської програми щорічно отримує гранти на виконання наукових досліджень за своїм напрямом, залучає до роботи над ними магістрів, щорічно публікує спільно з ними та/або персонально статті в провідних вітчизняних та/або зарубіжних наукових, що рецензуються у журналах, які індексуються в міжнародних наукометричних базах, але хоча б одного року не виступить на національній науковій конференції з апробацією результатів своїх наукових досліджень, приміром навіть того ж року він зробить доповіді за результатами цих досліджень на кількох міжнародних конферен-

ціях, у такому разі вимоги стандарту щодо нього як до гаранта магістерської програми виконано не буде. Отже, і напрямок підготовки, а також група напрямків (спеціальностей) підготовки в магістратурі акредитовані не будуть.

Водночас, доцільно взяти до уваги твердження дослідників про те, що заклади вищої освіти, які рухаються на напрямі запровадження систем забезпечення якості освітньої діяльності, не отримують жодних конкурентних переваг перед тими, які ці системи не впроваджують, оскільки від запровадження систем забезпечення якості не залежить ні державне фінансування закладів, ні їх привабливість в очах абітурієнтів. Тому у закладах вищої освіти відсутня мотивація до запровадження внутрішніх систем забезпечення якості. Водночас, процес імплементації Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти в практику роботи закладів вищої освіти в Україні є складним, з огляду як на відсутність традицій, що характеризують моделі забезпечення якості освіти в багатьох європейських країнах, так і недосконалість/відсутність регулюючих процедур для запровадження Стандартів. Виходом з цієї ситуації може бути як інтенсифікація синхронізації національної системи забезпечення якості вищої освіти в Україні з європейським аналогом, так і постійний моніторинг здобутків і недоліків. Зокрема, наявними є рівні недостатньої залученості студентів у процедури забезпечення якості освіти у якості рівних партнерів; домінування контролюючої моделі зовнішнього забезпечення якості над моделлю, що орієнтована на покращання; обмеження закладів вищої освіти вибором лише національної агенції забезпечення якості [6, с. 129].

Виходячи з цього, слід взяти до уваги фактори реформування, які полягають у тому, що нові умови надання освітніх послуг викликають необхідність перебудови роботи вишу, як випускаючих кафедр, роботодавців, так і самих студентів, тому всі учасники цього ринку повинні враховувати наступні особливості, притаманні лише освітнім послугам [7, с. 369]:

- відносна тривалість виконання;
- тривалість виявлення результативності надання послуг;
- періодичність надання послуг;
- залежність послуг від місця їх надання та місця проживання студентів;
- посилення потреби у освітніх послугах у міру задоволення цієї потреби.

Зазначені особливості при їх нормативному вираженні у стандартах вищої освіти не гарантують високої якості підготовки випускників у відповідності умовам реалізації професійної освітньої програми.

Загалом оцінка діючої системи акредитації вищих навчальних закладів показує, що вона існує як би сама по собі, відтворюючи та змінюючи раніше існуючі показники та критерії [8, с. 12]. Вона вкрай інертно реагує на якісні та кількісні зміни в системі вищої професійної освіти в країні та у світовому масштабі. Сконцентрована на нехай важливих, але все ж таки щодо приватних параметрів, чинна система показників діяльності та критеріїв державної акредитації пропускає ряд важливих для сучасної вищої професійної освіти моментів.

Приміром, у пункті 11 Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти [9] встановлено, що дотримання вимог програми роботи експертної групи є частиною зобов'язань закладу вищої освіти, передбачених акредитаційною процедурою. Заклад вищої освіти, зокрема, забезпечує у визначений програмою роботи експертної групи час присутності осіб, з якими заплановані індивідуальні співбесіди, інтерв'ю, фокус-групи (представників керівництва закладу, навчально-наукових інститутів (факультетів), педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, представників органів студентського самоврядування, здобувачів вищої освіти, випускників, роботодавців тощо). Проте варто звернути увагу на той факт, що немає гарантій уникнення суб'єктивізму при таких візитах експертів НАЗЯВО і індивідуальні співбесіди можуть носити характер корупційних домовленостей, упереджених оцінок та інших протиправних дій, ініційованих будь-якою стороною. На наше переконання, дана норма має виключати індивідуальні співбесіди, що доцільно замінити он-лайн анкетуванням на офіційному веб-сайті НАЗЯВО.

Значні корупційні ризики також закладені у положеннях пункту 12 зазначеного нормативно-правового акту, де зазначається, що «... Керівники закладів освіти, підприємств, установ та організацій, працівники або здобувачі вищої освіти яких беруть участь в акредитаційній експертизі, сприяють участі таких працівників або здобувачів вищої освіти в акредитаційній експертизі та інших заходах Національного агентства...», зокрема положення «...сприяють участі...» має бути однозначно нормативно виражено, оскільки таке

«сприяння» вже автоматично створює провокативне поле для корупційних правопорушень, хоча у п. 8 розділу IV «Правовий статус експертів, що проводять акредитацію» даного нормативно-правового акту вказано, що експерту забороняється вимагати та/або отримувати неправомірну вигоду в будь-якій формі, у тому числі подарунки, від працівників закладу вищої освіти чи третіх осіб.

Державна оцінка кваліфікації професорсько-викладацького складу, є також важливою проблемою і вразливим аспектом акредитації та встановлення рівня якості надання освітніх послуг у вищих навчальних закладах. Визначення рівня кваліфікації професорсько-викладацького складу має здійснюватися не лише за науковими ступенями та званнями і сукупністю публікацій, а й за рівнем сформованих професійних компетентностей викладачів [10]. Немає загальних, єдиних критеріїв визначення внутрішньовузівської системи гарантії якості освітніх технологій та якості випускників. У цьому контексті також ефективним удосконаленням адміністративно-правового забезпечення даного процесу має бути впровадження положення про сліпе та анонімне студентське анкетування.

Зазначені та інші вищенаведені у попередніх розділах аспекти свідчать про те, що багато критеріїв сучасної системи не відповідають сучасним реаліям суспільних відносин у даній сфері. Варто відзначити необов'язкову наявність профільних фондів бібліотеки у вишах за освітньо-професійною програмою, яка підлягає акредитації. Або, наприклад, ставиться під сумнів необхідність пред'явлення жорстких вимог до навчальних аудиторій та інших приміщень, у той час, коли розвивається онлайн-освіта і все більша увага приділяється самостійній роботі студентів.

Для об'єктивної оцінки якості підготовки фахівців система критеріїв та процедур суспільно-професійної акредитації освітніх програм повинна передбачати оцінку всіх складових освітнього процесу, що здійснюється у вищому навчальному закладі. Водночас критерії акредитації освітньо-професійних програм також повинні включати, як необхідну умову, наявність у вузі системи, що забезпечує безперервне поліпшення освітніх програм, а також передбачає постійну взаємодію зі стейкхолдерами – основними замовниками програм, вивчення запитів споживачів, досягнення результатів навчання на основі задоволення цих вимог та наявність адекватного механізму оцінки досягнення результатів навчання випускниками, про те, що у вузі ефек-

тивно працює система безперервного вдосконалення освітньо-професійної програми відповідно до вимог професійної спільноти [11, с. 36], а також конкурентних тенденцій на ринку праці.

Потребує удосконалення також набір критеріїв оцінювання якості освітньої програми. Критерії не враховують особливостей освітніх програм у технічно-інженерній сфері і сфері, приміром, юридичній. Юридичні освітньо-професійні програми мають відповідні особливості, пов'язані з правозастосовчою практикою. Але, приміром, як показав проведений аналіз зарубіжних моделей, існуючі національні системи оцінки якості освіти різняться за багатьма параметрами, зокрема ступеня залучення до цього процесу урядових (державних), громадських, професійних установ. Однак спільним для них є те, що вимоги до якості підготовки фахівців у галузі техніки та технологій формулюються професійною спільнотою [11, с. 36], що гарантує відповідність програми стандартам якості, що висувуються професійною спільнотою до підготовки випускників до інженерної діяльності.

Для вирішення цієї проблеми, на наше переконання, слід врахувати зарубіжний досвід. Варто також звернути увагу і на досвід інших держав щодо адміністративно-правового забезпечення якості вищої освіти, які мають інтегрований характер. Приміром, У Республіці Казахстан діє Національний реєстр акредитаційних органів, до якого входять: Акредитаційна рада інженерії та технологій (АВЕТ, США), Австрійське агентство з забезпечення якості та акредитації (AQ Austria, Австрія), Інститут акредитації, сертифікації та якості (ACQUIN, Німеччина), Акредитаційне агентство з програм інженерії, інформатики, природничих наук та математики (ASIIN e.v., Німеччина), Незалежне агентство акредитації та рейтингу (НААР, Республіка Казахстан), Незалежне казахстанське агентство із забезпечення якості освіти (НКАОКО). Таким чином, на сьогодні можна зафіксувати існування інституту незалежної акредитації у Казахстані. Там сформовано національну систему оцінки якості освіти (НСОКО), що включає різні процедури контролю та оцінки: ліцензування, атестацію, акредитацію, ліцензійний контроль та ін. У країні здійснюють діяльність національні та закордонні акредитаційні агенції. «Інституційну акредитацію проводять лише казахстанські агенції, а спеціалізовану (програмну) акредитацію освітніх програм – будь-яку з названих». Зроблені кроки свідчать про інтеграції системи вищої та післявузівської освіти Казах-

стану у Болонський процес [12, с. 121]. Саме такий підхід, на наше переконання, потребує імплементації у національну систему контролю якості вищої освіти, коли не тільки НАЗЯВО, за заздальгідь визначеними критеріями, але і інші установи, у тому числі зарубіжні, зможуть здійснювати акредитаційні функції. Даний висновок не суперечить чинним адміністративно-правовим нормам, зокрема у Положенні про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти: у розділі V. Акредитація освітніх програм іноземними акредитаційними агентствами та незалежними установами оцінювання і забезпечення якості вищої освіти [9] встановлено, що в Україні визнаються сертифікати про акредитацію освітніх програм, видані іноземними акредитаційними агентствами чи агентствами забезпечення якості вищої освіти, перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України.

Також варто переосмислити положення пункту 3 Загальних положень вищезазначеного нормативно-правового акту, де встановлено, що акредитація є добровільною і проводиться з ініціативи закладу вищої освіти. У такому разі рівень акредитації виступає правом на здійснення відповідного обсягу освітніх послуг і таке положення є нормативним, коли у пункті 6 статті 5 Закону України «Про вищу освіту» [13] встановлено, що документ про вищу освіту видається закладом вищої освіти лише за акредитованою відповідно до цього Закону освітньою програмою. У документі про вищу освіту зазначається найменування органу (органів) акредитації, а в додатку до документа про вищу освіту – інформація про видані ним (ними) відповідні акредитаційні сертифікати, рішення. Таким чином, Закон України «Про вищу освіту» наділений більшою імперативною силою і виключає добровільність акредитаційних процедур і створює зобов'язання для суб'єктів надання освітніх послуг з обов'язкового проходження акредитації, що є прямою умовою права видачі дипломів державного зразка. У такому контексті впливає потреба приведення підзаконного акта – Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти – у відповідність до чинних норм законодавства, що також виключить дану колізію і встановить однакове розуміння потреби акредитації всіма суб'єктами надання освітніх послуг у сфері вищої освіти.

Висновки і пропозиції. З огляду на вищезазначені перспективи удосконалення адміністра-

тивно-правового регулювання забезпечення якості вищої освіти в Україні, слід зазначити, що наразі існує потреба внесення змін і доповнень у Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, а також перебудови всієї архітектури галузевого законодавства, що передбачатиме залучення зазначених елементів іноземного досвіду та припинення монополії державних інституцій у сфері оцінки якості вищої освіти через акредитацію.

Список використаної літератури:

1. Accreditation Handbook. In accordance with 34 CFR Part 602. The Secretary's Recognition of Accrediting Agencies. Revised June 2019. URL: <https://www2.ed.gov/adms/finaid/accred/accreditation-handbook.pdf>
2. Мотова Г. Н. Охранники или проводники? Новые требования для аккредитационных агентств по обеспечению качества образования. *Высшее образование в России*. 2020. Т. 29. № 6. С. 9–21.
3. Van Vught, F. A., Westerheijden D. F. Towards a General Model of Quality Assessment in Higher Education. *Higher Education*. 1994. Vol. 28. No. 3. Pp. 355–371.
4. Blackmur D. The Public Regulation of Higher Education Qualities: Rationale, Processes, and Outcomes In D. F. Westerheijden, B. Stensaker, M. J. Rosa (Eds.). *Quality Assurance in Higher Education: Trends in Regulation*. Translation and Transformation. Pp. 15–47. Dordrecht: Springer, 2007. doi.org/10.1007/978-1-4020-6012-0_1
5. Губа К. С. Оценка качества высшего образования: обзор международного опыта. *Университетское управление: практика и анализ*. 2019. 23(3). С. 94–107.
6. Локшина О. Забезпечення якості вищої освіти в умовах європеїзації України. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2018. Вип. 3–4. С. 127–132.
7. Надеина Н. Г., Образцов Л. В. Повышение уровня качества высшего образования. *Технологии информатизации и управления*. Минск, 2011. Вып. 2. С. 368–371.
8. Петров А. В., Гурбатов С. Н., Бедный Б. И. О совершенствовании системы показателей деятельности и критериев государственной аккредитации высших учебных заведений. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2009. № 5. С. 11–17.
9. Наказ Міністерства освіти і науки України Про затвердження Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти 11.07.2019 № 977 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-19#Text>
10. Новожилов П. А., Поварова А. О. Государственная аккредитация вузов как форма оценки качества образования. *Human progress*. 2017. Т. 3. № 6. URL: http://progress-human.com/images/2017/tom3_6/Novozhilov.pdf
11. Gerasimchuk, I. Y. Quality Evolution of ITU Educational Programs in Electrical Engineering by Continuous External Evolution. *Engineering Education and Active Students Conference 2006*. Sweden (Uppsala, 28 June – 1 July 2006). Pp. 35–40.
12. Опыт высшей школы Казахстана: стратегия обеспечения качества. *Аккредитация в образовании* : электронный журнал об образовании. URL: http://www.akvobr.ru/opyt_vysshey_shkoly_kazahstana.html
13. Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року № 1556-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

Nogas N. I. Prospects for improving the administrative and legal regulation of higher education quality assurance in Ukraine

The article examines the features of the prospects for improving the administrative and legal regulation of the quality assurance of higher education in Ukraine in today's difficult conditions of the creation of the state. The purpose of the article is to analyze the shortcomings, conflicts and contradictions in the current legislation on ensuring the quality of education, the task of the article is determined by the search for ways to improve the administrative and legal regulation of ensuring the quality of higher education in Ukraine. To achieve this goal and objective, the study refers to the effective practices of foreign experience in the administrative and legal regulation of quality assurance in higher education in some countries. The formal-logical and comparatively legal methods, as well as the modeling method, were applied, which made it possible to formulate proposals for amending the current legislation of Ukraine. The article substantiates that a systematic reform of the administrative and legal foundations for ensuring the quality of higher education in Ukraine will give a significant impetus to bringing Ukrainian higher education closer to European standards while maintaining Ukrainian national traditions and ensure proper competitiveness of Ukrainian universities in the face of intense competition in the European market of educational services. It is proved that the improvement of legislation in the field of quality assurance of higher education is due to competitive factors in the higher education market both in Ukraine and in the European market. The article substantiates that the need to improve this legislation has escalated due to the high social mobility of young people in the context of a full-scale military invasion of the Russian Federation

into Ukraine, when, in addition to other global negative consequences, the war entailed the threat of a significant number of young people not returning from foreign countries. will negatively affect the training of professional personnel by Ukrainian higher educational institutions. The article shows the shortcomings of domestic legislation in the field of ensuring the quality of higher education, presents the main directions for its improvement, in particular, in the field of implementation of foreign experience. Based on the results of the study, it is proposed to amend the existing regulatory legal acts that carry out administrative and legal regulation of ensuring the quality of higher education in Ukraine.

Key words: *quality of higher education, administrative and legal regulation, European Higher Education Area, implementation, accreditation, educational and professional program.*

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.2.6>**В. І. Пархета**аспірант кафедри адміністративного права, процесу
та адміністративної діяльності
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ПІДСТАВИ, ПОРЯДОК ТА УМОВИ ФІНАНСУВАННЯ ДОРОЖНЬОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В УКРАЇНІ

В статті на виконання завдань дослідження визначені адміністративно-правових підстави фінансування дорожньої інфраструктури в Україні, з'ясовано порядок та умови фінансування дорожньої інфраструктури в Україні та запропоновано окремі шляхи їх удосконалення з урахуванням передових міжнародних практик.

З огляду на аналіз нормативних актів, які тим чи іншим чином регулюють засади публічного фінансування у сфері дорожньої інфраструктури та виходячи зі стратегічних планів розвитку цієї сфери в Україні, запропоновано внести такі законодавчі зміни: прийняти Закон «Про дорожню інфраструктуру» в якому визначити правові, економічні, організаційні та соціальні засади забезпечення фінансування дорожньої інфраструктури; прийняти Постанову КМУ «Про порядок утримання автомобільних доріг та дорожньої інфраструктури України», в якій визначити юрисдикцію кожного органу публічної влади – Укравтодору, служб автомобільних доріг місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування щодо спрямування публічних фінансів на їх утримання.

Для активізації впровадження світового досвіду щодо будівництва та експлуатації автомобільних доріг на принципах державно-приватного партнерства необхідно втілювати положення Закону «Про концесію», зокрема щодо інвестування та утримання платних доріг на умовах: 1) затвердження довгострокової програми концесії автомобільних доріг в Україні; 2) визначення разом з міжнародними експертами автомобільні коридори України, які потребують будівництва та за рух через які буде сплачуватись плата; 3) створення належних умов та гарантій для інвесторів; 4) обов'язкове проектування та будівництво альтернативних автомобільних доріг в об'їзд платних; 5) відміни сплати додаткового акцизу на паливо; 6) запровадження договорів страхування об'єктів дорожньої інфраструктури та ін.

Ключові слова: публічне адміністрування, дорожня інфраструктура, умови та порядок фінансування в сфері дорожньої інфраструктури, зарубіжний досвід, шляхи впровадження зарубіжного досвіду.

Актуальність теми дослідження. На сьогодні протяжність автомобільних доріг загального користування в Україні становить 169,1 тис. км, 20,1 тис. км із яких мають загальнодержавне значення. Взагалі на території України побудовано сім автомобільних транспортних коридорів (міжнародні №№ 3, 5, 9 та національні: Балтійське море – Чорне море, Європа – Азія, ЧЕС (Чорноморське економічне співробітництво) і Євразійський). Довжина доріг за напрямками транспортних коридорів становить 5240 км. За наявності ефективних механізмів управління й фінансування розвитку такої мережі автошляхів стане можливою реалізація транзитного потенціалу України, що позитивно вплине на економічне зростання, яке активно почалося

з 2018 року з запровадженням та початком реалізації програми Президента України та Уряду України «Велике будівництво», але якорем в цьому процесі розвитку стала збройна агресія росії яка триває з 24 лютого 2020 року, що супроводжується багаточисельними потужними ударами важкої артилерії, яка призводить до людських втрат та розрушення в тому числі дорожньої інфраструктури. За попередніми оцінками, станом на 3 березня Державне агентство автомобільних доріг України оцінює збитки від пошкодження дорожньої інфраструктури під час війни з рф в 874 млрд грн. Було зруйновано 23 тис. км автодоріг і 273 штучних споруд – мостів, шляхопроводів тощо. Загальна сума, яку ми вже нарахували – це 874 млрд грн. Тобто, на

відновлення тих штучних споруд і доріг, які були зруйновані в цій війні, піде така сума: доріг на 835 млрд грн і мостів на 39 млрд грн. [1]. В той же час є велике сподівання і переконання на швидке та якісне відновлення дорожньої інфраструктури в Україні в повоєнний час за рахунок внутрішніх резервів і продовження програми «Велике будівництво» та залучення інвестиційних коштів міжнародних партнерів України.

Нижче на досягнення мети дослідження в межах даної статті доцільно поставити та забезпечити виконання таких **завдань**: визначення адміністративно-правових підстав, з'ясування порядку та умов фінансування дорожньої інфраструктури в Україні у тому числі з урахуванням запровадження передових світових практик.

Виклад основних положень. На початку доцільно визначити адміністративно-правові засади умов фінансування дорожньої інфраструктури в Україні. Законами, які визначають джерела фінансування будівництва, реконструкції, ремонту та утримання автомобільних доріг загального користування є Податковий кодекс України [2], Закони України «Про джерела фінансування дорожнього господарства України» [3], «Про концесії» [4]. Так, Закон України «Про джерела фінансування дорожнього господарства України» визначає правові основи забезпечення фінансування витрат, пов'язаних з будівництвом, реконструкцією, ремонтом і утриманням автомобільних доріг загального користування та сільських доріг України.

На підзаконному рівні питання публічного фінансування дорожньої інфраструктури в Україні регулюють ряд актів. Так, Постановою КМУ від 20 грудня 2017 р. № 1085 визначено механізм спрямування коштів державного дорожнього фонду, який створюється у складі спеціального фонду державного бюджету та розрахунки бюджетного фінансування будівництва, реконструкції, ремонту і утримання автомобільних доріг в Україні [5].

В окремих нормативних актах Уряду України визначено стратегічні (короткострокові та довгострокові) плани реформування галузі дорожньої інфраструктури України. Зокрема, в Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року, схваленої Розпорядженням КМУ від 30 травня 2018 р. № 430-р. [6] передбачено забезпечення розвитку пріоритетної мережі автомобільних шляхів, а саме: забезпечення коротко-, серед-

ньо- та довгострокового планування розвитку автомобільних шляхів; визначення ключових показників ефективності управління дорожнім господарством та системи моніторингу їх виконання; введення європейських стандартів проектування, розроблення та обслуговування автомобільних доріг, підвищення рівня якості автодорожнього покриття та обґрунтованість вибору його типу, зокрема шляхом поступового відновлення експлуатаційних характеристик дорожньої мережі; покращення якості та довговічності автомобільних доріг на основі проектно-кошторисної документації та висновків техніко-економічного обґрунтування; збільшення частки автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям; розбудова мережі пунктів дорожнього сервісу для забезпечення проведення перевірки дотримання вимог режимів праці та відпочинку водіїв відповідно до Європейської угоди щодо роботи екіпажів транспортних засобів, які виконують міжнародні автомобільні перевезення (СУТР); впровадження довгострокових контрактів з експлуатаційного утримання автомобільних доріг на основі їх роботи та кінцевих результатів; збільшення кількості пересувних габаритно-вагових комплексів та забезпечення здійснення дієвого контролю за перевищенням габаритно-вагових параметрів транспортних засобів; створення конкурентного середовища та сприятливого бізнес-клімату на ринку надання транспортних послуг, зокрема розширення переліку послуг, що надаються підприємствами транспортної галузі та ін.

Розпорядженням КМУ від 21 жовтня 2020 р. № 1360-р «Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року» передбачено ряд заходів спрямованих на направлення фінансування дорожньої інфраструктури України, зокрема: облаштування на нерегульованих перехрестях захищених поворотів, а на автомобільних дорогах, вулицях, у місцях розвороту – смуги гальмування; підвищення інформативності автомобільних доріг та їх інфраструктурного облаштування; обладнання ділянок вулично-дорожньої мережі транспортним огороженням, зокрема таким, що розділяє зустрічні напрямки руху; застосування новітніх технічних засобів організації дорожнього руху з поліпшеними характеристиками сприйняття учасниками руху та підвищеними характеристиками зносостійкості (розмітка, освітлення); модернізацію світлофорних об'єктів; забезпечення безпеки узбіч, їх укріплення та очищення;

побудову кільцевих перехресть малого радіуса тощо; приведення вимог щодо розташування зовнішньої реклами на міжнародних автомагістралях у відповідність з Європейською угодою про міжнародні автомагістралі; посилення безпеки дорожнього руху на залізничних переїздах та підходах до них; освітлення вулиць та доріг з використанням енергозберігаючих технологій, особливо на ділянках доріг I категорії, що проходять через населені пункти; облаштування транспортної інфраструктури у населених пунктах з урахуванням потреб осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення [7].

Також слід вказати, що частку міжнародних правових актів, які регулюють відносини фінансування дорожньої інфраструктури в Україні складають угоди щодо залучення іноземних інвестицій в цю сферу. Зокрема слід відмітити, що 9 липня 2018 року між Україною та Європейським інвестиційним банком підписано Фінансову угоду стосовно Проекту «Підвищення безпеки автомобільних доріг в містах України» [8, с. 35]. Відповідно до цього проекту Міністерство інфраструктури визначене відповідальним виконавцем Проекту, що передбачено наказом Міністерства фінансів від 03.07.2018 № 596 «Про доцільність підготовки спільного з Європейським інвестиційним банком Європейським банком реконструкції. Орієнтовна вартість Проекту (за оцінками експертів ЄІБ) 177 млн. євро (без ПДВ), з яких кредити: ЄІБ – 75 млн євро; ЄБРР – 75 млн євро; решта – власні кошти міст, технічна допомога [9].

З огляду на аналіз нормативних актів, які тим чи іншим чином регулюють засади публічного фінансування у сфері дорожньої інфраструктури та виходячи зі стратегічних планів розвитку цієї сфери в Україні, доцільно внести такі законодавчі зміни: прийняти Закону «Про дорожню інфраструктуру» в якому визначити правові, економічні, організаційні та соціальні засади забезпечення фінансування дорожньої інфраструктури; прийняти Постанову КМУ «Про порядок утримання автомобільних доріг та дорожньої інфраструктури України», в якому визначити на основі Закону «Про автомобільні дороги» види (типи) автомобільних доріг та їх інфраструктуру, та визначити юрисдикцію кожного органу публічної влади щодо їх утримання, зокрема юрисдикції: Укравтодору, служб автомобільних доріг місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, а також порядок розподілу публічних фінансів на їх утримання.

Нижче розглянемо порядок та умови фінан-

сування дорожньої інфраструктури в Україні з урахуванням передових міжнародних практик.

Натепер основним джерелом фінансування розвитку мережі доріг загального користування є кошти державного й місцевих бюджетів. Із державного бюджету фінансуються ремонт та обслуговування автошляхів міжміського сполучення, а відповідальність за аналогічні роботи в містах і селищах несуть місцеві бюджети. За оцінкою Світового банку від 2018 року, для фінансування капітальних та поточних ремонтів Україні потрібні 30 млрд гривень на рік протягом 2018–2022 років (без урахування інфляції). Це дозволить підвищити частку доріг у гарному стані з 46% до 96%. 2020 року Україна витратила значно більше. А на 2021 рік на ремонт доріг закладено 132 млрд грн. [10]. Таким чином планове бюджетне фінансування цієї сфері у 2020 році сягнуло найвищої цифри в 9,1 млрд грн, з яких 4,7 млрд грн передбачено залучення коштів міжнародних донорів, що на 38% більше ніж у 2019 році [11].

Крім того Кабмін затвердив зміни до Державної цільової економічної програми розвитку автомобільних доріг загального користування державного значення на 2018–2022 роки, згідно з якою прогнозний обсяг фінансування цієї програми становить 322,15 мільярда гривень, у тому числі за рахунок коштів державного дорожнього фонду – в розмірі 193,15 мільярда гривень, з яких на погашення зобов'язань за кредитами передбачено 32,76 мільярда гривень, за рахунок коштів загального фонду держбюджету – 7,96 мільярда гривень, за рахунок коштів міжнародних фінансових організацій – 20,26 мільярда гривень, за рахунок коштів інвесторів – 100,78 мільярда гривень [12, с. 90].

Все це свідчить про те, що на сьогодні ми виходимо на економічно обґрунтовані показники фінансування розвитку дорожньої інфраструктури в Україні, які дадуть можливості наблизити дану сферу до європейських стандартів та підвищити рівень інвестиційної привабливості України, що надасть поштовх в розвитку економіки країни.

Нижче доцільно навести економіко-правові засоби формування фінансування дорожньої інфраструктури в Україні. Для цілей фінансування робіт, пов'язаних з будівництвом, реконструкцією, ремонтом і утриманням автомобільних доріг загального користування у складі спеціального фонду Державного бюджету України створюється державний дорожній фонд. Дохідна частина цього фонду формується за рахунок:

1) акцизного податку з вироблених в Україні пального і транспортних засобів; 2) акцизного податку з ввезених на митну територію України пального і транспортних засобів; 3) ввізного мита на нафтопродукти і транспортні засоби та шини до них; 4) плати за проїзд автомобільними дорогами транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, вагові або габаритні параметри яких перевищують нормативні; 5) коштів спеціального фонду Державного бюджету України, отриманих шляхом залучення державою кредитів (позик) від банків, іноземних держав і міжнародних фінансових організацій на розвиток мережі та утримання автомобільних доріг загального користування; 6) плати за проїзд платними автомобільними дорогами загального користування державного значення, максимальний розмір та порядок справляння якої встановлюються Кабінетом Міністрів України; 7) концесійних платежів – у разі будівництва та експлуатації автомобільних доріг на умовах концесії; 8) інших надходжень, передбачених Державним бюджетом України, в обсягах, що визначаються законом про Державний бюджет України на відповідний рік; 9) плати за проїзд автомобільними дорогами транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, вагові або габаритні параметри яких перевищують нормативні; 10) адміністративно-господарські штрафи за порушення законодавства про автомобільний транспорт та адміністративні штрафи за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху (частково).

Особливість фінансування дорожньої інфраструктури в Україні полягає в наступному:

1) видатки на фінансування робіт, пов'язаних з будівництвом, реконструкцією, ремонтом і утриманням автомобільних доріг загального користування здійснюється за рахунок державного дорожнього фонду, як складової Державного бюджету України, який формується Кабінетом Міністрів України (Урядом країни), приймається Верховною Радою України (Парламентом країни), підписується Президентом України (головою держави) в грудні поточного на наступний бюджетний рік;

2) видатки на фінансування робіт, пов'язаних з будівництвом, реконструкцією, ремонтом і утриманням автомобільних доріг загального користування місцевого значення, а також вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах здійснюється за рахунок територіальних (місцевих) дорожніх фондів, як складової бюджетів міст, сіл, селищ та об'єднаних територіальних громад, які формуються і при-

ймаються місцевими радами (області, міста, села, селища) і підписуються їх головами.

Такий розподіл фінансування дорожньої інфраструктури України є логічним оскільки автомобільні дороги державного загального користування є державною власністю, а відтак їх фінансування здійснюється з державного бюджету, а публічне адміністрування здійснюється органом державної влади у порядку визначеному Урядом України; відповідно автомобільні дороги місцевого значення (тобто тими, якими користуються переважно жителі відповідних міст, сіл, селищ) є муніципальною власністю, а відтак їх фінансування здійснюється переважно з місцевих бюджетів, а публічне адміністрування здійснюється органами місцевої влади у порядку визначеному відповідними радами.

Однак основною проблемою належного адміністрування дорожньої інфраструктури в Україні, а відповідно і фінансування з будівництва, реконструкції та утримання автомобільних доріг є в першу чергу відсутність загальнодержавного класифікатора доріг України (дорожньої карти приналежності доріг), який би містив повну класифікаційну характеристику автомобільних доріг шляхом їх поділу на такі категорії: 1) автомобільні дороги загального користування державного значення; 2) автомобільні дороги загального користування місцевого значення; 3) автомобільні дороги населених пунктів; 4) автомобільні дороги приватної власності; 5) автомобільні дороги державних підприємств закритого типу, на території яких здійснюється внутрішнє переміщення транспорту.

Слід відмітити, що перші дві категорії автомобільних доріг загального користування державного та місцевого значення набули свого нормативного визначення в Законі України «Про автомобільні дороги» від 8 вересня 2005 року № 2862-IV, однак це не вирішило проблеми їх належного публічного адміністрування, оскільки в на законодавчому рівні визначено виключно загальні ознаки віднесення автомобільних доріг до певної категорії, без їх класифікації та відмежування сфер юрисдикції (повноважень певного суб'єкта публічної адміністрації) щодо будівництва, реконструкції та утримання їх в належному стані, що є однією із суттєвих вад України на шляху до євроінтеграції, інвестиційної та туристичної привабливості, належного використання транзитної спроможності країни, підвищення рівня життя її громадян.

Нижче доцільно розглянути напрямки удосконалення фінансування в сфері дорожньої інфраструктури в Україні з урахуванням досвіду ЄС.

Також в Україні з огляду на досвід більшості європейських сторін назріла необхідність запровадження практики побудови автомобільних доріг на засадах концесії при їх будівництві та експлуатації. Так, у Франції, Італії, Іспанії понад 30 років дорожнє господарство фінансується здебільшого концесійними капіталовкладеннями; Франція має 5830 км автомобільних доріг, побудованих і експлуатованих на умовах концесії; загальна довжина іспанських автобанів, побудованих концесіонерами, складає близько 1000 км.; у Великобританії прийнята програма удосконалення мережі автомагістралей, орієнтована на залучення приватних коштів з передачею прав на проектування й будівництво приватним фірмам; Німеччина розширює практику залучення приватного капіталу на будівництво й утримання автомобільних доріг; багато швидкісних автомагістралей там вже окупились під час концесії, були передані державі і є безкоштовними; країни Східної Європи (Угорщина, Чехія, Словаччина, Польща, Литва) створили законодавчу базу для надання концесій іноземним інвесторам на будівництво й експлуатацію автомобільних доріг.

Висновки. Для активізації цього процесу та впровадження світового досвіду щодо будівництва та експлуатації автомобільних доріг на принципах державно-приватного партнерства 3 жовтня 2019 року було прийнято Закон «Про концесію» [14], яким визначено правові засади співучасті концесіодавця (держави) у фінансуванні будівництва та експлуатації доріг, що підтверджується укладанням спеціальної угоди. Така форма державно-приватного партнерства при будівництві автодоріг ефективна при будівництві швидкісних автодоріг, яких за даними Укравтодору планується збудувати 7075 км з загальною вартістю близько 300 млрд. грн. Часткова реалізація цих амбітних планів здійснюється в межах урядового проекту «Велике будівництво», зокрема, відповідно до якого передбачено будівництво 4 тис. км. доріг [15], також розроблено окремий проект Закону України «Про швидкісні автомобільні дороги», який наразі знаходиться на узгодженні [16].

Водночас, в Україні процес будівництва автодоріг на основі концесії не набуває поширення. На наше переконання, основним стримуючим фактором для інвесторів є низька економічна ефективність інфраструктурних проектів та відсутність практичних механізмів надання гарантій з боку держави щодо повернення інвестицій та дотримання умов експлуатації доріг. Так, дійсно зрушити з місця цей непорушний

камінь, мається на увазі будівництво платних доріг можливо на нашу думку за таких умов: 1) затвердження довгострокової програми концесії автомобільних доріг в Україні; 2) визначення разом з міжнародними експертами автомобільні коридори України, які потребують будівництва та за рух через які буде сплачуватись плата (тут перевага має надаватись міжнародним автомагістралям, які забезпечують транзитний автомобільний коридор, за умов, що ці магістралі мають бути найбільш короткими, з мінімальним викривлення на горизонті та не мають проходити через населені; 3) створення належних умов та гарантій для інвесторів; 4) обов'язкове проектування та будівництво альтернативних автомобільних доріг в об'їзд платних, або приведення існуючих в належний стан; 5) винайдення процедури звільнення власників автотранспорту, які використовують платні дороги від сплати додаткового акцизу на паливо; 6) запровадження договорів страхування об'єктів дорожньої інфраструктури та ін.

Список використаної літератури:

- Збитки від пошкодження дорожньої інфраструктури України оцінюються в 874 млрд грн. URL: <http://www.drs.gov.ua/wp-content/uploads/2022/04/1629-1.pdf>
- Податковий кодекс України: Закон України від 02 грудня 2010 року № 2755-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17.
- Про джерела фінансування дорожнього господарства України: Закон України від 18 вересня 1991 року № 1562-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 47. Ст. 648.
- Про концесію: Закон України від 3 жовтня 2019 року № 155-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 48. Ст. 325.
- Про затвердження Порядку спрямування коштів державного дорожнього фонду: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 р. № 1085. *Офіційний вісник України*. 2018. № 6. Стор. 138. Ст. 249.
- Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року: Розпорядження КМУ від 30 травня 2018 р. № 430-р. *Офіційний вісник України*. 2018. № 52. Стор. 533. Ст. 1848.
- Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року: Розпорядження КМУ від 21 жовтня 2020 р. № 1360-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-%D1%80#Text>
- Про ратифікацію Фінансової угоди (Проект «Підвищення безпеки автомобільних доріг

- в містах України») між Україною та Європейським інвестиційним банком: Закон України від 19 грудня 2019 року № 415-ІХ. *Офіційний вісник України*. 2020. № 3. Стор. 35. Ст. 123.
9. Інфраструктурні проекти у сфері безпеки на транспорті. Проект «Підвищення безпеки автомобільних доріг в містах України». URL: <https://mtu.gov.ua/content/infrastrukturni-proekti-u-sferi-bezpeki-na-ransporti.html>
 10. Марина Отт. Велике будівництво: що відбувається з ремонтом доріг. Публікація від 4 лютого 2021 року. URL: <https://voxukraine.org/velike-budivnitstvo-shho-vidbuyayetsya-z-remontom-dorig/>
 11. «Укравтодор» – про витрати в 2020 році на 91 млрд грн. Публікація від 23.01.2021. URL: <https://finbalance.com.ua/news/ukravtodor-rozproviv-pro-vitrati-v-2020-rotsi-na-91-mlrd-hrn>
 12. Про затвердження змін, що вносяться до Державної цільової економічної програми розвитку автомобільних доріг загального користування державного значення на 2018–2022 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 січня 2020 р. № 36. *Офіційний вісник України*. 2020. № 14. Стор. 90. Ст. 552.
 13. Вдовенко Ю. С. Тенденції розвитку концесійної діяльності. Польський фонд міжнародних та регіональних досліджень. 05.12.2007 р. URL: <http://pfirs.org/?p=803&language=uk>
 14. Про концесію: Закон України від 3 жовтня 2019 року № 155-ІХ. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 48. Ст. 325.
 15. Програма Президента України «Велике будівництво». *Офіційний веб-сайт Міністерства розвитку громад та територій України*. URL: www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/prezentacziya.pdf
 16. В Україні розбудовується мережа швидкісних доріг: інформація з сайту Укравтодору від 30.01.2020. URL: https://ukravtodor.gov.ua/press/news/v_ukraini-rozbudovuietsia_merezha_shvydkisnykh_dorih.html

Parkheta V. I. Administrative and legal grounds, procedure and conditions for financing road infrastructure in Ukraine

In order to fulfill the tasks of the research, the article defines the administrative and legal grounds for financing road infrastructure in Ukraine, explains the procedure and conditions for financing road infrastructure in Ukraine, and proposes separate ways of their improvement, taking into account advanced international practices.

In view of the analysis of normative acts, which in one way or another regulate the principles of public financing in the field of road infrastructure and based on the strategic plans for the development of this field in Ukraine, it is proposed to make the following legislative changes: adopt the Law «On Road Infrastructure» in which to define legal, economic, organizational and social principles of ensuring financing of road infrastructure; to adopt the Resolution of the CMU «On the procedure for the maintenance of highways and road infrastructure of Ukraine», in which to determine the jurisdiction of each public authority – Ukravtodor, highway services of local authorities, local self-government bodies regarding the direction of public finances for their maintenance.

In order to intensify the implementation of world experience in the construction and operation of highways based on the principles of public-private partnership, it is necessary to implement the provisions of the Law «On Concession», in particular, regarding the investment and maintenance of toll roads under the following conditions: 1) approval of the long-term highway concession program in Ukraine; 2) determination, together with international experts, of the automobile corridors of Ukraine that require construction and for which a fee will be paid for traffic; 3) creation of appropriate conditions and guarantees for investors; 4) mandatory design and construction of alternative toll roads; 5) cancellation of payment of additional excise tax on fuel; 6) introduction of insurance contracts for road infrastructure objects, etc.

Key words: *public administration, road infrastructure, terms and procedure of financing in the field of road infrastructure, foreign experience, ways of implementing foreign experience.*

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.2.7>**Є. П. Плохута**

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ З ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ І РІШЕНЬ ІНШИХ ОРГАНІВ

Проаналізовано сучасні підходи до тлумачення принципів, принципів права, принципів адміністративно-правового регулювання. Запропоновано визначення поняття «принципи адміністративно-правового регулювання діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів». Ця правова категорія є базовою, втім, ґрунтовних досліджень щодо цієї проблеми у правовій науці недостатньо, передусім наукових доробок вчених-адміністративістів, і досі немає. Аналіз Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» надав можливість сформулювати висновок, що його положення містять перелік загальних та спеціальних принципів діяльності органів державної виконавчої служби та приватних виконавців. Використовуючи метод аналогії, спираючись на норми діючого законодавства та, запропоновану вченими-правниками систематизацію принципів, притаманних інституту примусового виконання рішень, було запропоновано класифікувати принципи адміністративно-правового регулювання на дві групи: загальних та спеціальних принципів. До загальних принципів запропоновано відносити наступні: 1) принцип верховенства права; 2) принцип законності; 3) принцип справедливості; 4) принцип правової визначеності. Серед спеціальних принципів виділено такі: 1) принцип адміністративно-правового регулювання захисту прав учасників виконавчого провадження; 2) принцип узгодженості адміністративно-правового регулювання діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів; 3) принцип прогнозованості адміністративно-правового регулювання діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів; 4) принцип невідворотності виконання судових рішень і рішень інших органів в Україні; 5) принцип публічності адміністративно-правового регулювання діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів; 6) принцип об'єктивності адміністративно-правового регулювання діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, виконавче провадження, класифікація принципів, право, примусове виконання рішень, принцип.

Постановка проблеми. Розвиток інституту примусового виконання судових рішень і рішень інших органів в Україні є показником розвиненої і правової держави. Тому постійне реформування цього правового інституту обумовлює важливість методологічних досліджень цієї сфери. У цьому контексті дослідження принципів адміністративно-правового регулювання діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів забезпечує повноту методологічного аналізу.

У науці адміністративного права питання принципів адміністративно-правового регулювання діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів, на жаль, є недостатньо дослідженим. Тому у цій статті

ми зосередимо увагу саме на вивченні цієї проблеми.

Аналіз публікацій, у яких започатковано аналіз окресленої проблеми. У юридичних джерелах проблема принципів є предметом багатьох досліджень фахівців різних наукових напрямків. Цю загальнотеоретичну категорію досліджували наступні науковці, як-то: Г.В. Атаманчук, Ю.П. Битяк, Р.В. Ігонін, Т.О. Коломоець, К.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, В.М. Махонін, Н.Р. Нижник, О.Г. Стрельченко, С.В. Щербак, В. А. Юсупов, які досліджували зокрема, принципи адміністративно-правового регулювання, принципи виконавчого провадження, адміністративно-правового забезпечення діяльності, тощо. Утім, у правовій літературі проблема

принципів адміністративно-правового забезпечення діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів в Україні все ще залишається мало висвітленою, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Тому **метою цієї статті** з'ясувати зміст поняття принципи адміністративно-правового регулювання діяльності з примусового виконання судових рішень та рішень інших органів, провести класифікацію цих принципів та розкрити їх зміст.

Виклад основного матеріалу. Для визначення поняття та класифікації принципів адміністративно-правового регулювання діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів в Україні, перш за все необхідно дослідити семантику поняття «принцип» та «принцип права». Термін «принцип» походить від лат. *principium* – початок, це основні, найзагальніші, вихідні положення, засоби, правила, що визначають природу і соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості [1, с. 43]. А.М. Апаров визначає принципи, як засадничі положення, за яких визначаються особливості, специфіка призначення адміністративно-процесуальної діяльності [2].

Виходячи із наведеного, під принципами пропонуємо розуміти засади, правила, що складають основу будь-якої системи.

Принципи, які складають основу правових норм у загальнотеоретичній науці іменують принципами права. У юридичній науці існує багато дефініцій поняття «принципи права», у цьому питанні науковці усе ще не досягли єдності. На думку М.В. Савчина, принципи представляють собою вихідні нормативно-керівні засади, що забезпечують суттєвий, стійкий, регулятивний правовий зв'язок між різними нормами права та іншими нормативними приписами, вони виконують роль основного засобу для орієнтування в правотворчості, систематизації, інтерпретації та реалізації права. Якщо виявлено невідповідність правових приписів, норм принципам права останні повинні інтерпретуватися через призму принципів права або приводитися у відповідність до них [3, с. 127–128]. Виходячи із зазначеного, можна дійти висновку, що існує зв'язок між нормами права та принципами права, фактично вони є взаємозалежними, адже принципи служать основою, орієнтиром для законодавця.

На нашу думку, І.П. Бахновська влучно характеризує принципи права такими ознаками, як

нормативність та найвища стабільність. Вчена також зазначає, що яка зазначає, що принципам права властиві такі риси, як: високий рівень узагальнення й абстрагування, фундаментальність, що дозволяє їм виконувати регулятивну, системоутворюючу, інформаційну, правовиховну, пізнавальну й ціннісну функції [4, с. 21]. Тобто, принципи права фактично визначають вектор розвитку права. А вже правові норми є результатом раціонального аналізу, наукового пізнання, дослідження закономірностей правових принципів.

Із урахуванням наведених доктринальних підходів до визначення категорії «принципи права» можна дійти висновків, що ознак, що характеризують досліджуване загальнотеоретичне поняття, яке, на нашу думку, можна охарактеризувати такими рисами: 1) загальнообов'язковість; 2) загальнопрактичність; 3) універсальність; 4) нормативність; 5) правозастосовчість; 6) інтерпретаційність; 7) імперативність.

Тобто, принципи права представляють собою загальноправові засади, ідеї, що спрямовують розвиток, права, держави та суспільства, тісно пов'язані з нормотворенням, суттєво впливають на регулювання суспільних відносин.

Діяльність суб'єктів адміністративного права, зокрема, і органів та осіб, які уповноважені здійснювати діяльність з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів в Україні також базується на певних засадах, правилах, закономірностях, які складають принципи адміністративно-правового регулювання, що забезпечують законність та нормативність функціонування суспільства, держави і безпосередньо самого уповноваженого суб'єкта.

Звертаючись до розуміння принципів адміністративного права, Ю.П. Битяк зазначає, що це вихідні, об'єктивно зумовлені основоположні засади, відповідно до яких формується й функціонує система та зміст цієї галузі права. На погляд видатного вченого, за межами соціальної активності і практичної діяльності суб'єктів принципи адміністративного права не можуть бути сформовані й закріплені, а тим більше реалізовані [5, с. 29].

Принципи адміністративного права характеризуються наступними рисами: 1) вони формуються з метою забезпечення прав і свобод людини та громадянина і нормального функціонування громадянського суспільства та держави; 2) установлюють керівні засади-настанови, що визначають найважливіші правила, за якими здійснюється та організується діяльність

суб'єктів адміністративного права; 3) принципи адміністративного права характеризуються прогресивністю, засвідчують ідеальні для умов сучасності основоположні засади поведінки суб'єктів адміністративного права, але які є реально досяжними [6, с. 62–68].

Загалом принципи адміністративного права формують основу для всіх нормативно-правових актів, що регулюють організацію і діяльність інституції публічного права. Такі нормативно-правові акти не можуть суперечити загальноправовим принципам, особливо тим, що закріплені у законах України, зокрема і в Конституції України. Тобто, основоположні засади, що визнаються принципами, мають найвищу форму нормативного закріплення. Втім, не усі адміністративно-правові принципи знаходять своє відображення у правових формах. Зважаючи на це, важливо їх виділити та сформулювати, враховуючи законодавство, яке регламентує той чи інший правовий інститут, зокрема і інститут примусового виконання судових рішень і рішень інших органів в Україні.

Досліджуючи принципи адміністративно-правового забезпечення діяльності органів державної виконавчої служби України, О.І. Романовська визначає такі принципи, як «...основоположні, первинні об'єктивно обумовлені засади примусового виконання рішень суду та рішень інших органів публічної адміністрації, на основі яких ґрунтується діяльність державних та приватних виконавців, в результаті чого забезпечується якісне та результативне виконавче провадження» [7, с. 74].

З нашої точки зору, під принципами адміністративно-правового регулювання діяльності з примусового виконання рішень можна розуміти основні підвалини, закономірності, правила, що знаходять своє відображення безпосередньо у відповідних нормативно-правових актах, що регламентують діяльність з органів та осіб, уповноважених здійснювати примусове виконання судових рішень і рішень інших органів в Україні (виконавче провадження). Ці принципи інтерпретують сутність, формують правову політику та напрямок нормативного розвитку інституту з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів.

Якщо розглядати питання класифікації адміністративно-правових принципів діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів в Україні, важливо виходити з того, що ця діяльність реалізується через органи та осіб, уповноважених її вчиняти та,

безпосередньо, через процедуру виконавчого провадження. У цьому аспекті, цікаво розглянути підходи законодавця та окремі наукові підходи вчених до систематизації принципів виконавчого провадження та діяльності органів та осіб, уповноважених виконувати судові рішення і рішення інших органів.

Так, діяльність органів державної виконавчої служби та приватних виконавців здійснюється з дотриманням принципів: 1) верховенства права; 2) законності; 3) незалежності; 4) справедливості, неупередженості та об'єктивності; 5) обов'язковості виконання рішень; 6) диспозитивності; 7) гласності та відкритості виконавчого провадження та його фіксування технічними засобами; 8) розумності строків виконавчого провадження; 9) співмірності заходів примусового виконання рішень та обсягу вимог за рішеннями (ст. 4) [8].

Отже, у діючих нормативно-правових актах закріплені основні принципи права, притаманні, здебільшого, різним правовим галузям. Утім, окремі викладені принципи можна вважати спеціальними, які є характерними виключно для інституту примусового виконання судових рішень та рішень інших органів та процедури виконавчого провадження.

Традиційно в юридичній літературі залежно від сфери дії принципів у межах системи права виокремлюють: 1) загальноправові; 2) міжгалузеві; 3) галузеві принципи [9, с. 255].

Разом з тим, науковий підхід при систематизації принципів, зокрема, виконавчого провадження є більш деталізованим. Отже, використовуючи метод аналогії, спираючись на наведену класифікацію, вважаємо за доцільне принципи адміністративно-правового регулювання діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів в Україні в залежності від сфери застосування класифікувати на дві групи: загальні та спеціальні. На загальноправових принципах будується і функціонує уся правова система. Адже, загальноправові принципи є універсальними для усіх галузей права, незалежно від специфіки галузевого методу та предмету правового регулювання. А спеціальні, у свою чергу, характерні виключно для окремої галузі, із урахуванням предмету правового регулювання, зокрема, ті, які властиві виключно адміністративно-правовому регулюванню діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів.

До загальних принципів адміністративно-правового регулювання діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів доцільно віднести: 1) принцип верховенства

права; 2) принцип законності; 3) принцип справедливості; 4) принцип правової визначеності.

Принцип верховенства права є загальноправовим принципом і посідає особливе місце в системі принципів. Принцип верховенства права являє собою похідну всіх загальних засад права; як ціннісний сплав ідей справедливості, рівності, свободи і гуманізму. Цей загальноправовий принцип формує відповідний образ правової системи і визначає ті умови, що дозволяють перетворити цей образ на реальність [10, с. 10].

Конституція [11] у ст. 8 декларує дію принципу верховенства права в Україні. Зі змісту зазначеної конституційної норми виходить, що принцип верховенства права: 1) має найвищу юридичну силу, тобто усі закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України й мають відповідати їй; б) має пряму дію, що передбачає гарантування звернення до суду для захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України. Тобто, Конституція [11], проголошуючи Україну правовою демократичною соціальною державою (ст. 1), виключає тавтологічне «правовій державі» широке розуміння «верховенства права» [12, с. 25].

Принципом верховенства права у адміністративно-правовому регулюванні діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів в Україні просякнуте усе галузеве законодавство, яке повністю відповідає Конституції України та відповідає іншим національним нормативно-правовим актам. Також органи та особи, уповноважені здійснювати діяльність з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів в Україні, мають втілювати верховенство права у свою правозастосовну діяльність.

Принцип законності також можна віднести загальним принципів адміністративно-правового регулювання діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів в Україні.

Сутність законності у традиційному розумінні полягає у суворому, неухильному дотриманні і виконанні усіма суб'єктами права чинного законодавства [13, с. 21].

Аналіз положень законодавства у сфері примусового виконання судових рішень і рішень інших органів дає підстави зазначити, що вимоги принципу законності у адміністративно-правовому регулюванні досліджуваної сфери закріплені на нормативному рівні і означає, що усі органи та особи, уповноважені здійснювати

діяльність з примусового виконання судових рішень виключно у межах, передбачених законодавством, що регламентує такий вид адміністративної діяльності.

Принцип справедливості є одним із загальноправових принципів.

На думку М. Яковенка поняття «справедливість» має розглядатися «...як показник ефективності права, зокрема правильності його застосування та можливостей імплементації в різні правові концепції суспільних систем». Іншими словами, справедливість є мірилом права [14]. У адміністративно-правовому регулюванні діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів принцип справедливості проявляється у наявності імперативних, правильних, необхідних правових засад, які забезпечують ефективність поновлення порушених прав суб'єктів правовідносин.

Принцип юридичної рівності також можна віднести до загальних принципів адміністративно-правового регулювання діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів. Зміст цього принципу виявляється у рівності прав і свобод; рівності юридичних властивостей, у межах яких суб'єкти права здійснюють свою діяльність; в рівності перед законом і судом [15, с. 27].

Ми вважаємо, що принцип рівності у адміністративно-правовому регулюванні діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів проявляється у забезпеченні рівних прав та забороні будь-яких форм дискримінацій у процедурі виконавчого провадження.

Серед спеціальних принципів адміністративно-правового регулювання діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів пропонуємо виділити такі: 1) принцип адміністративно-правового регулювання захисту прав учасників виконавчого провадження; 2) принцип узгодженості адміністративно-правового регулювання діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів; 3) принцип прогнозованості адміністративно-правового регулювання діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів; 4) принцип невідворотності виконання судових рішень і рішень інших органів в Україні; 5) принцип публічності адміністративно-правового регулювання діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів; 6) принцип об'єктивності адміністративно-правового регулювання діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів.

Принцип адміністративно-правового регулювання захисту прав учасників виконавчого провадження – цей принцип гарантує рівні можливості для учасників виконавчого провадження для захисту та реалізації своїх прав. Законодавець при закріпленні загальних засад діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів в Україні заклав базис для захисту прав учасників виконавчого провадження, запровадивши систему прав і обов'язків, механізм стримування та противаг.

Принцип узгодженості адміністративно-правового регулювання діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів проявляється в узгодженні норм національного законодавства у досліджуваній сфері із міжнародними правовими нормами. Реалізація принципу узгодженості виявляється у створенні єдиної, врегульованої примусової діяльності, зокрема, у процедурі виконавчого провадження, яка створює впорядковане та послідовне адміністративно-правове регулювання.

Із урахуванням того, що принцип узгодженості правового регулювання реалізується через імплементацію міжнародних правових норм, зокрема, стандартів, гарантій для учасників виконавчого провадження та органів і осіб, уповноважених здійснювати примусове виконання рішень, принцип узгодженості адміністративно-правового регулювання діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів є важливим у контексті розуміння процесів євроінтеграції України. Під час узгодження національних правових норм із нормами міжнародного права важливо не просто запозичувати міжнародні норми права, а необхідно адаптувати зарубіжний досвід до вимог національної правової системи.

Принцип прогнозованості (правової визначеності) адміністративно-правового регулювання діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів.

Принцип прогнозованості (правової визначеності) передбачає, що органи державної влади повинні бути обмежені у своїх діях заздалегідь встановленими і оголошеними правилами, які дають можливість передбачити з великою вірогідністю та точністю заходи, що будуть застосовані представниками влади в тій чи іншій ситуації [16, с. 66–67].

Постійні зміни у законодавстві у сфері примусового виконання судових рішень і рішень інших органів можуть призводити до порушень законодавства, зокрема, недбалості або

зловживань з боку органів та осіб, уповноважених здійснювати зазначену діяльність, що у свою чергу викликає невдоволення у суспільстві та недовіру до держави. А тому, органи та особи, уповноважені здійснювати діяльність у сфері примусового виконання судових рішень і рішень інших органів, при реалізації наданих їм повноважень мають дотримуватися принципу прогнозованості (правової визначеності), задля забезпечення стабільності та єдності адміністративної практики у цій сфері.

Принцип невідворотності виконання судових рішень і рішень інших органів в Україні означає правове регулювання безумовності виконання судових рішень і рішень інших органів, тобто закріплення на нормативному рівні гарантії виконання рішень. Цей принцип є підґрунтям адміністративно-правового врегулювання практичної діяльності органів та осіб, які здійснюють діяльність з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів.

Принцип публічності адміністративно-правового регулювання діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [11]. Органи та особи, уповноважені здійснювати діяльність із примусового виконання судових рішень і рішень інших органів, як органи держави здійснюють свою діяльність у процедурі виконавчого провадження для задоволення особистих, суспільних та державних інтересів задля захисту прав і охоронюваних законом інтересів громадян.

Принцип об'єктивності адміністративно-правового регулювання діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів зумовлює необхідність з боку органів та осіб, уповноважених здійснювати таку діяльність, дотримання вимог незалежності, об'єктивної істини та закономірностей законодавства, незважаючи на особисті переконання чи вигоду.

Висновки. Під принципами адміністративно-правового регулювання діяльності з примусового виконання рішень можна розуміти основні підвалини, закономірності, правила, що знаходять своє відображення безпосередньо у відповідних нормативно-правових актах, що регламентують діяльність з органів та осіб, уповноважених здійснювати примусове виконання судових рішень і рішень інших органів в Україні (виконавче провадження). Ці принципи інтерпретують сутність, формують правову

політику та напрямок нормативного розвитку інституту з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів.

Запропонований перелік принципів адміністративно-правового регулювання діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів в Україні не є вичерпним. Нами були охарактеризовані лише основні принципи адміністративно-правового регулювання діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів в Україні, дослідження яких допомогло нам усвідомити, що такі принципи становлять собою єдину систему, що дає можливість вірно тлумачити та застосовувати законодавство. Діючі нормативно-правові акти, що регламентують діяльність з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів мають відповідати запропонованим принципам.

Список використаної літератури:

1. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. С. 42–46. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63807/08-Kolodiy.pdf?sequence=1>
2. Апаров А. М. Принципи адміністративно-правового регулювання. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jm/Soc_Gum/Ptdu/2012_2/files/PD212_05.pdf
3. Савчин М. В. Порівняльне правознавство. Загальна частина : навч. посіб. К. : Центр навчальної літератури, 2005. 288 с.
4. Бахновська І. П. Риси принципів права: теоретичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : ПРАВО*. Вип. 23. Ч. 1. Т. 1. С. 18–22.
5. Адміністративне право України : підручник / Битяк Ю. П., Гаращук В. М., Дьяченко О. В. та ін. К. : Юрінком Інтер, 2007. 544 с.
6. Адміністративне право України : навчальн. посібн. У 2-х т. / Галуцько В. В., Пихтін М. П. та ін. ; за заг. ред. В. В. Галуцька. Херсон : ХМТ, 2011. Т. 1. Загальне адміністративне право. 320 с.
7. Романовська О. І. Адміністративно-правове забезпечення діяльності органів державної виконавчої служби України : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. 196 с.
8. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України № 1403 – VIII від 02.06.2016. *Голос України*. № 122–123 від 05.07.2016.
9. Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права : підручник. Практикум. Тести : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 584 с.
10. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2007. 208 с.
11. Конституція України: Конституція, Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1998. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. 23 липня (№ 30). Ст. 141.
12. Петришин О. В. Верховенство права всистемі правового регулювання суспільних відносин. *Право України*. 2010. № 3. С. 24–34.
13. Горбунова Л. М. Принцип законності у нормотворчій діяльності органів виконавчої влади : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 48 с.
14. Яковенко М. Справедливість як елемент права. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/nov/19966>
15. Фулей Т. Загальнолюдські (загально-цивілізаційні) принципи права: деякі теоретичні аспекти. *Право України*. 2003. № 7. С. 24–29.
16. Правові принципи та їх застосування в судовій практиці ВСУ : збірник нормативних актів та судової практики / упоряд. С. Г. Туманов. Харків : Право, 2021. 112 с.

Plokhuta Ye. P. The principles of administrative and legal regulation of enforcement of court decisions and decisions of other bodies

Modern approaches to the interpretation of principles, principles of law, principles of administrative and legal regulation are analyzed. A definition of the concept of “principles of administrative and legal regulation of enforcement of court decisions and decisions of other bodies” is proposed. This legal category is basic, however, there is not enough thorough research on this problem in legal science, above all the scientific works of administrative scientists, and there are still none. Analysis of the Law of Ukraine “On Bodies and Persons Carrying Out Enforcement of Court Decisions and Decisions of Other Bodies” provided an opportunity to form a conclusion that its provisions contain a list of general and special principles of activity of state executive service bodies and private executors. Using the method of analogy, relying on the norms of the current legislation and the systematization of principles inherent in the institution of enforcement of decisions proposed by legal scholars, it was proposed to classify the principles of administrative and legal regulation into two groups: 1) the principle of the rule of law; 2) the principle of legality; 3) the principle of justice; 4) the principle of legal certainty. Among the special principles, the following are highlighted: 1) the principle of administrative and legal regulation of protection of the rights of participants in executive proceedings; 2) the principle of consistency of administrative and legal regulation of enforcement of court decisions and decisions of other bodies; 3) the principle of predictability of administrative and legal regulation of enforcement

of court decisions and decisions of other bodies; 4) the principle of inevitability of execution of court decisions and decisions of other bodies in Ukraine; 5) the principle of publicity of administrative and legal regulation of enforcement of court decisions and decisions of other bodies; 6) the principle of objectivity of administrative and legal regulation of enforcement of court decisions and decisions of other bodies.

Key words: *administrative and legal regulation, Enforcement, classification of principles, right, enforcement of decisions, principle.*

О. В. Поляковаспірант та викладач кафедри адміністративного,
фінансового та банківського права
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ ПОНЯТТЯ ВИКОНАВЧИХ НАПИСІВ НОТАРІУСАМИ

У статті розглядається характеристика виконавчого напису нотаріуса як позасудового виду захисту цивільних прав та законних інтересів, відповідно до нормативної бази України.

Розглядаються проблеми вирішення питань, що гальмують процес впровадження теоретичних розробок, що полегшать роботу нотаріальної діяльності. Виокремлено визначальні ознаки виконавчого напису, до яких, зокрема, належать те, що він: вважається видом нотаріального акту-документа, в якому фіксується результат нотаріального провадження; має властивість виконавчого документа; спрощений порядок виконання в порівнянні з судовою формою правового захисту.

Наведено результати аналізу механізму виконавчого напису нотаріуса, як нотаріальної дії, що націлена на реалізацію суб'єктивних прав з метою досягнення визначеного правового результату. У межах дослідження визначено сутність та місце нотаріальної форми в системі реалізації виконавчих написів нотаріусів. Розкрито природу виконавчого напису нотаріуса як правової категорії, що характеризується багатоаспектністю.

Конкретизовано значення поняття «нотаріат», особливості нотаріальної форми, предмету, сутності, мети та основних завдань, принципів нотаріальної діяльності в Україні результати аналізу існуючих підходів та нормативних документів до оцінки на результат нотаріальної діяльності в Україні та інституту нотаріату.

В процесі дослідження здійснено, систематизацію найбільш істотних функцій нотаріату та виявлено, що в даний час проблема механізму пошуку комплексних адміністративно-правових норм для реалізації виконавчих написів нотаріусами реагування, залишається актуальною та потребує забезпечення функціонування. Розглянуто види виконавчих написів на основі критеріїв поділу та стадії вчинення виконавчого напису та умови для вчинення виконавчих написів за формальними ознаками.

Ключові слова: нотаріат, нотаріус, нотаріальні органи, виконавчий напис, боржник, право.

Обґрунтування актуальності теми дослідження. У науково-правових дослідженнях виконавчий напис нотаріуса розглядається як нотаріальна дія, як засіб захисту цивільних прав, як розпорядження нотаріуса про стягнення грошової суми з боржника до кредитора або про повернення чи передача майна кредитору, здійснена за документами, що підтверджують зобов'язання боржника.

Характеристика функціонального призначення виконавчого напису нотаріуса являється важливим елементом утвердження правопорядку та захисту прав людини, що потребує ґрунтовного наукового переосмислення, оскільки на практиці продовжують виникати питання безспірності вимог стягувача, підстави оскарження цієї нотаріальної дії до суду тощо. У фаховій літературі слушно зазначається, що виконавчий напис

нотаріуса як окремий спосіб захисту цивільних прав є законодавчо встановленою альтернативою більш складному процесу судового захисту. Законодавчого визначення поняття «виконавчий напис» на даний час немає, в юридичній літературі існує декілька точок зору щодо нього.

Дану статтю присвячено загальній характеристиці становлення впливу виконавчих написів нотаріуса та теоретичним дослідженням основ становлення функціонування нотаріату в Україні.

Актуальність цього дослідження полягає в характеристиці поняття виконавчих написів нотаріуса, відповідно до теоретичних досліджень та нормативної бази України.

Метою статті є ґрунтуванні змісту важливих складових виконавчого напису нотаріуса як позасудового виду захисту цивільних прав та інтересів.

Основний зміст дослідження. У сучасних наукових дослідженнях, які присвячені питанню вчинення нотаріусами виконавчих написів, зазначається, що ця проблема є однією із складових частин нотаріальної діяльності.

Само слово «нотаріус» походить від латинського слова «note», що означає «знак». Поняття нотаріату тлумачиться у різних контекстах:

- як система органів та посадових осіб, в тому числі нотаріусів, які вчиняють нотаріальні дії;

- як галузь права;

- як галузь законодавства;

- як наука та навчальна дисципліна.

Очевидно, що протягом усієї історії розвитку держави і права нотаріальна діяльність була складовою юридичної діяльності та є складовою правової системи будь-якої країни. Повноваження нотаріальних та квазінотаріальних органів щодо вчинення нотаріальних дій є об'єктивно необхідними та затребуваними суспільством. Нотаріальна діяльність – це вид правової діяльності, що має превентивний характер і включає сукупність постійно або систематично здійснюваних публічних дій, спрямованих на юридичне закріплення безспірних цивільних прав і фактів (надання офіційної сили та достовірності юридичним правам, фактам і документам), які вчиняються нотаріусом та квазінотаріальними органами, з метою забезпечення захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, які звернулися за вчиненням нотаріальних дій та наданням правової допомоги. Сутність нотаріальної діяльності полягає в діях органів нотаріату, спрямованих на вчинення нотаріальних дій в інтересах фізичних та юридичних осіб, які звертаються до них за наданням правової допомоги, результатом яких є посвідчення прав, а також фактів. юридичного значення [1].

Аналіз сутності нотаріальної діяльності як організаційно-правової форми, її юридично-владної природи, завдань і функцій нотаріуса дозволяє стверджувати, що нотаріус не може бути приватним. Це завжди державний орган. Термін «приватний» відноситься не до нотаріату, а до організаційних форм нотаріальної діяльності. Суть нотаріальної діяльності, яку здійснює нотаріус приватної практики, не змінюється – залишається юрисдикційна. Існує думка, що запровадження приватного нотаріату знищило монополію держави на нотаріальну діяльність. Про це говорити неправомірно, оскільки нотаріальні дії завжди вчиняються

від імені держави і мають державно-публічний характер [2].

Предметом нотаріального процесуального права є суспільні відносини, що регулюються цим правом. Існує думка, що нотаріальне процесуальне право входить до предмета регулювання цивільного процесуального права. Це пояснюють тим, що і суд, і нотаріат розуміють ту ж саму функцію захисту прав і законних інтересів. Заперечуючи це, можна вказати, що нотаріат виконує функцію захисту прав і законних інтересів власності, як виняток, тільки під час вчинення трьох нотаріальних дій: вчинення виконавчих написів, протестів векселів і посвідчення неоплати чеків. Вчиняючи решту нотаріальних дій, нотаріуси містять охорону прав і інтересів. При цьому захист прав не має остаточного характеру. Акти нотаріальних органів можуть бути оскаржені в суді чи арбітражному суді [3].

В існуючій розгалуженій системі юрисдикційних форм захисту цивільних прав нотаріальна форма займає самостійне місце поряд із судовою та іншими альтернативними формами захисту (адміністративний, арбітражний суд, арбітраж, медіація). Юрисдикційним органом у цьому випадку, на якого законодавець покладає повноваження щодо здійснення захисту порушених прав, є нотаріус. Водночас, на відміну від суду, нотаріус є органом безперечної юрисдикції, компетенція якого спрямована насамперед на надання офіційної сили та достовірності юридичним правам, фактам і документам [4].

Слід зазначити, що виконавчий напис нотаріуса, як виконавчий документ, є формою реалізації підсудності. Повноваження нотаріусів на безспірне стягнення боргу. Надання документам виконавчої влади дозволяє використовувати їх як виконавчі документи, за якими можливе примусове виконання.

До основних завдань нотаріату відносять: забезпечення охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб та колективних суб'єктів, а також сприяння нормальній реалізації належних цим суб'єктам прав та покладених на них обов'язків, забезпечення захисту та охорони усіх форм власності, попередження правопорушень, загальне зміцнення законності та підтримка належного рівня правопорядку [5].

Органи нотаріату виконують лише свої функції, серед яких можна виділити найбільш суттєві. Функція забезпечення безспірності та доказової сили документів. Нотаріально посвідчений договір у разі виникнення спору,

що виникає з договору, полегшує доведення стороною своїх прав у суді, оскільки зміст прав та обов'язків сторін договору, дійсність їх підписів і час виконання договору офіційно підтверджені нотаріально, а тому є достовірними та безспірними. Функція забезпечення законності при укладенні угод (контрольна функція). Стабільність договору, іншого договору чи правового акта пов'язана з їх законністю, а тому нотаріус перевіряє наявність необхідного складу юридичних фактів, у тому числі правоздатність і дієздатність сторін, належність їм суб'єктивних прав, які вони передають іншим особам. Функція надання правової допомоги особам, які звертаються за вчиненням нотаріальних дій [6].

Виконавчий напис нотаріуса як окремих спосіб захисту цивільних прав є законодавчо встановленою альтернативою більш складному процесу судового захисту. Поняття «виконавчий напис» в даний час в законодавстві відсутнє, в юридичній літературі щодо нього існує декілька точок зору. Виконавчий напис як виконавчий документ повинен відповідати вимогам, передбаченим ст. 4 Закону України «Про виконавче провадження» та з'явитися до відповідного виконавця [7].

Відповідно до загальної теорії нотаріального процесу відомо, що процедура вчинення будь-якої нотаріальної дії проходить певні етапи. Кожен етап складається з трьох етапів. До етапів першого етапу довіреності належать: 1) відкриття нотаріального провадження пов'язане з усною заявою особи про видачу довіреності; 2) підготовка до вчинення нотаріальної дії; 3) вчинення нотаріальної дії [8].

Звертається увага, що безумовним правом особи, яка звернулася до нотаріуса за вчиненням нотаріального провадження, має вважатися її право на відмову від вчинення нотаріальної дії на будь-якій стадії її вчинення, що повинно бути регламентовано в Законі України «Про нотаріат» [9].

Вчинення виконавчого напису нотаріусом є нотаріальною дією, яка полягає в посвідченні права стягувача на стягнення грошових коштів або витребування майна з боржника. При цьому нотаріус здійснює свою діяльність у сфері безспірної підсудності і не встановлює прав чи обов'язків учасників правовідносин, не визнає і не змінює їх, не вирішує по суті правові питання. Отже, виконавчий напис, вчинений нотаріусом, не породжує у стягувача права стягувати грошові кошти чи майно у боржника, а підтверджує, що таке право виникло у стягувача раніше. Метою вчинення виконавчого напису є надання стягувачу можливості реалізувати своє право на

примусове виконання зобов'язання боржником у позасудовому порядку [10].

Загальна характеристика вчинення виконавчих написів нотаріусами, яка висвітлена автором, конкретизує, що контекстуальне значення поняття «нотаріат», особливості нотаріальної форми, предмету, сутності, мети та основних завдань, принципів нотаріальної діяльності в Україні. В дослідженні було здійснено систематизацію найбільш істотних функцій нотаріату та розглянуто види виконавчих написів на основі критеріїв поділу та стадії вчинення виконавчого напису.

Список використаної літератури:

1. Долинська М. С. Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні : дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.01. – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Львів, 2017. 447 с., с. 21–22.
2. Комаров В. В., Баранкова В. В. Нотаріат в Україні : підручник. Х. : Право, 2011. 384 с., с. 70.
3. Радзівська Л. К., Пасічник С. Г. Нотаріат в Україні : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 529 с., с. 14.
4. Серветник А. Г. Виконавчий напис нотаріуса як спосіб реалізації нотаріальної форми захисту цивільних прав / Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису : дис. ... доктора філософії за спеціальністю 081 – Право / Національна академія внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України, Київ, 2020. 242 с., с. 44–45.
5. Апалькова І. С. Нотаріат в Україні: становлення та запровадження цифрових технологій. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2021. № 2(16). С. 27–32, с. 29–30.
6. Комаров В. В., Баранкова В. В. Нотаріат в Україні : підручник. Х. : Право, 2011. 384 с., с. 41–42.
7. Білоус Т. Й. Виконавчий напис як елемент захисту прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2020. № 44. С. 78–80.
8. Серая А. К. Нотаріальне посвідчення довіреностей : дис. ... д-ра філософії за спеціальністю 081 – Право / Нац. техн. ун-т України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». Київ, 2021. Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2021. 209 с.
9. Строкач І. І. Виконавчий напис нотаріуса в цивільному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 2018. URL: http://idpnan.org.ua/files/strokach-i.i.-vikonavchiy-napis-notariusa-vtsivilistichnomu-protsesi-_a_.doc
10. Олена Демченко. Виконавчий напис нотаріуса як позасудова форма захисту цивільних прав

та законних інтересів. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 3.

Poliakov O. V. Characteristics and organizational foundations of the concept of executive inscriptions by notaries

The article considers the characteristics of the notary's executive inscription as an extrajudicial type of protection of civil rights and legal interests, in accordance with the regulatory framework of Ukraine.

The problems of solving issues that inhibit the process of implementing theoretical developments that will facilitate the work of notarial activities are considered. The defining features of an executive inscription are singled out, which include, in particular, the fact that it: is considered a type of notarial act-document in which the result of notarial proceedings is recorded; has the property of an executive document; simplified procedure of execution in comparison with the judicial form of legal protection.

The results of the analysis of the mechanism of the executive inscription of the notary, as a notarial act aimed at the realization of subjective rights with the aim of achieving a certain legal result, are presented. Within the framework of the study, the essence and place of the notarial form in the system of implementation of executive inscriptions of notaries is determined. The nature of the executive inscription of the notary as a legal category characterized by multifacetedness is revealed.

The meaning of the concept of "notary", features of the notarial form, subject, essence, purpose and main tasks, principles of notarial activity in Ukraine, the results of the analysis of existing approaches and regulatory documents to the assessment of the results of notarial activity in Ukraine and the notarial institute are specified.

In the process of the research, systematization of the most essential functions of the notary was carried out and it was found that currently the problem of the mechanism of finding complex administrative and legal norms for the implementation of executive inscriptions by notaries of response remains relevant and needs to ensure functioning. The types of executive inscriptions based on the criteria of division and the stage of execution of an executive inscription and the conditions for execution of executive inscriptions on formal grounds are considered.

Key words: *notary, notary, notarial bodies, executive inscription, debtor, law.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.2.9>

П. В. Камінський

аспірант кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КВАЛІФІКАЦІЯ ПРИМУШУВАННЯ ДО ШЛЮБУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті досліджено поняття кваліфікації кримінального правопорушення у вигляді примушування до шлюбу. Встановлено, що об'єктом кримінально-правової кваліфікації слід вважати вчинене особою діяння, ознаки якого (об'єктивні та суб'єктивні) мають подібність, схожість (формально співпадають) з ознаками діяння, склад якого визначений законодавцем у статті (частині статті чи її пункті) Особливої частини КК України як кримінальне правопорушення. Зазначено, що при кваліфікації примушування до шлюбу також особливо важливо розмежовувати поняття примусового шлюбу, шлюбу за домовленістю, дитячий шлюб тощо. Примушування до шлюбу становить психологічний вплив на особу, який може супроводжуватися насильством (фізичне, психологічне, сексуальне та/або економічне), що посягає на добровільність як конститутивну ознаку шлюбу та супроводжується порушенням цілого комплексу прав людини, зокрема права на освіту, особисту недоторканість, вільний вибір місця проживання тощо.

Визначено, що кримінально-правова кваліфікація примушування до шлюбу – це оцінка діяння, яке заподіяло чи могло заподіяти істотну шкоду, та характеризується рисами кримінальної протиправності, що полягає у визначенні того, чи підпадає дане діяння під статтю, частину статті 151² КК України, які фактичні обставини його вчинення, всі об'єктивні та суб'єктивні ознаки, стадія вчинення, встановлення ознак розмежування від суміжних складів кримінальних правопорушень. Кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення у вигляді примушування до шлюбу (згідно чинної редакції ч. 2 ст. 151² КК України) є: повторність; попередня змова групи осіб; вчинення кримінального правопорушення щодо особи, яка не досягла шлюбного віку згідно із законодавством, або щодо двох чи більше осіб. Кваліфікуючі ознаки примушування до шлюбу є засобом диференціації кримінальної відповідальності, підвищуючи межі потенційного покарання, а отже і відповідальності загалом.

Ключові слова: кримінально-правова кваліфікація, склад кримінального правопорушення, примушування, примушування до шлюбу, кваліфікуючі ознаки.

При вирішенні питання особливостей кваліфікації примушування до шлюбу доцільним насамперед є з'ясування змісту поняття кримінально-правової кваліфікації.

У науковій літературі, звичайно, підкреслюється, що термін «кваліфікація» має два основних значення: по-перше, його використовують для позначення певного процесу, діяльності уповноважених на те державних органів щодо оцінки, встановлення юридичної природи вчиненого посягання; по-друге, цим терміном

позначають результат такої діяльності, який виражається у визначенні кримінально-правової норми (норм) – вказівку статті, її частини чи пункту кримінального закону, які передбачають відповідальність за скоєне. Однак цими – основними – значеннями далеко не вичерпується поняття кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень.

Кваліфікація представляє собою «правову оцінку діяння з метою встановлення його сутності, надання відповідної юридичної оцінки

та визнання, у зв'язку з цим, необхідних подальших заходів» [1].

З точки зору В.О. Навроцького, «кримінально-правова кваліфікація – це оцінка діяння, яке заподіяло чи могло заподіяти істотну шкоду, та характеризується рисами кримінальної протиправності, що полягає у визначення того, якою статтею (частиною, пунктом статті) кримінального закону передбачене це діяння» [2].

Ю.В. Баулін під кримінально-правовою кваліфікацією розуміє «кваліфікацію тільки тих юридичних фактів, які передбачені гіпотезами норм кримінального права, і, залежно від того, який саме з юридичних фактів, що передбачені гіпотезою норми кримінального права, підлягає кваліфікації, вчений виділяє два види кримінально-правової кваліфікації: кваліфікацію кримінальних правопорушень та кваліфікацію посткримінальних юридичних фактів» [3, с. 416].

Об'єктом кримінально-правової кваліфікації слід вважати вчинене особою діяння, ознаки якого (об'єктивні та суб'єктивні) мають подібність, схожість (формально співпадають) з ознаками діяння, склад якого визначений законодавцем у статті (частині статті чи її пункті) Особливої частини КК України як кримінальне правопорушення.

При кваліфікації примушування до шлюбу також особливо важливо розмежовувати поняття примусового шлюбу, шлюбу за домовленістю, дитячий шлюб тощо. Примусовий шлюб зазвичай визначають як шлюб, в якому одна чи обидві сторони особисто не надали свою повну та вільну згоду на його укладення.

Поряд із термінами «дитячий шлюб» та «примусовий шлюб» в міжнародній практиці використовується дефініція «шлюб за домовленістю» (*arranged marriage*). На відміну від примусового шлюбу (*forced marriage*), в разі укладення шлюбу за домовленістю наречені погоджуються на шлюб, проте не обирають партнера особисто [4]. Для укладення таких шлюбів пару дочці чи сину обирають батьки залежно від касти, етнічної приналежності, релігії та соціально-економічного становища, а також відсутності дошлюбних відносин між потенційним подружжям. Шлюби за домовленістю відрізняються від примусових шлюбів тим, що обоє наречених погоджуються на те, що не вони самостійно, а їхні батьки визначають особу, із якою вони укладуть шлюб, а в примусових шлюбах відсутня повна та вільна згода одного із подружжя на шлюб. Водночас не має гарантії, що шлюб, котрий був укладений за домовленістю, не перетвориться згодом

на шлюб із примусу або, навпаки, подружжя, що уклало шлюб за домовленістю, буде мати хороші сімейні взаємини.

Дитячий чи ранній шлюб – це шлюб, в якому хоча б один із подружжя не досяг 18 років [5].

За даними ЮНІСЕФ, щороку близько 15 мільйонів дівчат в світі виходять заміж, до досягнення повноліття. Кількість дитячих шлюбів щорічно зростає, за прогнозами може досягнути 150 мільйонів осіб в 2030 році [6]. Дитячий шлюб традиційно розглядають як різновид примусового шлюбу [7].

У Швеції тема примусових шлюбів розглядається спільно з проблемою так званих «дитячих шлюбів». Пропонується введення кримінальної відповідальності за неформальні, неофіційні форми укладання шлюбу, такі, що не мають юридичної сили, але на практиці уявляє собою подружжя. Крім того, запропоновано скасувати різні форми відступів і винятків, які дають можливості для укладення дитячих шлюбів, до 18 років. Найскладнішим і спірним питанням в цих пропозиціях, з точки зору шведських науковців, є криміналізація «дитячих шлюбів», які не мають юридичної сили та які укладаються відповідно до традицій або релігійних особливостей деяких груп. До 4 років позбавлення волі каратимуть організаторів і виконавців примусових шлюбів. Батькам або опікунам, що дозволили їх дітям до 18 років вийти заміж

або одружуватися, загрожує до 2 років в'язниці або штраф. За відомостями шведського управління у справах молоді, в країні більше 70000 чоловік не можуть самі одружуватися [8].

Схожа ситуація склалася у Великобританії, де жертвою примусових шлюбів частіше за інших стають дівчата у віці 15-16 років, а також молоді люди нетрадиційної орієнтації, яких сім'ї насильно підшукують подружжя. За даними поліцейського підрозділу по боротьбі з насильницькими шлюбами, тільки за один рік було зафіксовано понад півтори тисяч подібних випадків. Але, за неофіційними даними у цій державі налічується від п'яти до восьми тисяч жертв примушування до вступу в шлюб. Більшості з них менше 21 років, деяким – менше 15 років. Нерідко постраждалими від примусу є дівчата, які виростили у сім'ях родом з Пакистану, Бангладешу та Індії [9].

Як правило, кваліфікуючі ознаки кримінального правопорушення розглядаються як один із засобів диференціації кримінальної відповідальності.

Так, О.К. Марін зазначив, що «основна системоутворююча ознака системи кваліфікуючих

ознак – функція диференціації кримінальної відповідальності. Диференціація відповідальності за допомогою кваліфікуючих ознак обумовлює їх наскрізну регламентацію в низці предметних інститутів Особливої частини. Кваліфікуючі ознаки – складний комплексний інститут кримінального права. Конкретні кваліфікуючі ознаки описані в межах статей, котрі регламентують відповідальність за окремі види злочинів в Особливій частині кримінального закону. Однак їх специфічність, відмінність від ознак основного складу та функціональна єдність (диференціація відповідальності) дають змогу виділити «сітку» цих ознак у всьому «полі» правового матеріалу. Отже, структуру окремих предметних інститутів пронизує вторинна структура інституту кваліфікуючих ознак. Так здійснюється «подвоєння» структури правового матеріалу» [10, с. 366].

Таким чином, кваліфікуючі ознаки є засобом диференціації кримінальної відповідальності та можуть використовуватися законодавцем, відколи він має намір посилити відповідальність порівняно з основним чи попереднім складом кримінального правопорушення, передбаченим в тій же статті КК України.

Використання кваліфікуючої ознаки має наслідком створення окремої кримінально-правової норми (частини статті) і відповідно визначення в законі нових (більш суворих) меж караності за діяння, вчинені за наявності цієї ознаки порівняно із тими, які передбачені за вчинення основного складу кримінального правопорушення. Тобто, іншими словами, кваліфікуючі ознаки підвищують межі потенційного покарання, а отже і відповідальності загалом.

Особливості кримінально-правової кваліфікації примушування до шлюбу, склад якого передбаченого ст. 151² КК України, можуть бути визначені лише в рамках виконання завдань кримінально-правової кваліфікації як основної форми кримінально-правових відносин. Зокрема, кваліфікація діяння, як зазначають науковці, загалом є основною в процесі застосування кримінального закону, так як застосування кримінально-правових норм зрештою зводиться до двох головних дій: кваліфікації посягання та призначення покарання.

У ході кримінально-правової кваліфікації правозастосовувач чи інший суб'єкт (якщо брати до уваги неофіційну кваліфікацію) може прийти до різних висновків щодо оцінки суспільно-небезпечних дій із точки зору їх протиправності та можливості заподіяння істотної шкоди правоохоронним об'єктам, а саме визнання їх:

злочином; посяганням, яке не містить всіх ознак кримінального правопорушення; діянням, що вчинене за обставин, що усувають його злочинність; малозначним діянням.

Відповідно, кваліфікація кримінального правопорушення є логічним продовженням кримінально-правової кваліфікації лише за умови, що результатом останньої є визнання діяння (суспільно небезпечної поведінки) кримінально-протиправним.

При кримінально-правовій кваліфікації ми встановлюємо ознаку протиправності, тобто визначаємо: чи передбачене таке діяння в КК України (визначаємо статтю, яка містить відповідну забороняючу кримінально-правову норму), а вже потім, здійснюючи кваліфікацію за певними етапами, встановлюємо відповідність ознак фактично вчиненого діяння всім ознакам кримінального правопорушення, передбачені статтею кримінального закону, що містить цю норму.

Кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення у вигляді примушування до шлюбу (ч. 2 ст.151² КК України) є: повторність; попередня змова групи осіб; вчинення кримінального правопорушення щодо особи, яка не досягла шлюбного віку згідно із законодавством, або щодо двох чи більше осіб.

Так, поняття вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб визначене в ст. 28 КК України, а поняття повторності – в ст. 32 КК України.

Під особою, яка не досягла шлюбного віку згідно із законодавством, слід розуміти особу, яка не досягла такого віку згідно із законодавством країни свого громадянства.

Примушування до шлюбу становить психологічний вплив на особу, який може супроводжуватися насильством (фізичне, психологічне, сексуальне та/або економічне), що посягає на добровільність як конститутивну ознаку шлюбу та супроводжується порушенням цілого комплексу прав людини, зокрема права на освіту, особисту недоторканість, вільний вибір місця проживання тощо. В сучасних умовах потребує перегляду класичний підхід, за яким примушування до шлюбу може стосуватись виключно осіб жіночої статі чи дівчат молодого віку та спостерігається лише в країнах, населення яких за моральними та релігійними засадами допускає укладення шлюбу з ініціативи родичів чи третіх осіб, а не виключно наречених.

Активні міграційні процеси сприяють розширенню географії держав, в яких фіксуються випадки укладення примусових шлюбів, що

свідчить про глобальний характер проблеми примушування до шлюбу. Віковий та ґендерний критерії не можуть бути основою для визначення шлюбу як примусового. Лише відсутність повної та вільної згоди на шлюб свідчить про його примусовий характер. У зв'язку з цим не кожний шлюб, зареєстрований з особою, вік якої менший 18 років, слід визначати як примусовий, адже визначальним в цьому разі має бути характер волевиявлення особи на укладення шлюбу, а не її вік.

Відповідно до Закону № 2539-VIII від 6 вересня 2018 року у новій редакції викладено ст. 149 КК України [11]. Згідно з нею, починаючи з 6 жовтня 2018 року, кримінальним правопорушенням визнаються, зокрема, торгівля людьми, вербування, передача чи одержання людини, вчинені з метою її примусового одруження чи з метою виконання звичаїв, подібних до рабства (одним з яких є звичай, згідно з яким жінку видають заміж за відсутності права відмови з її боку, – відповідно до Додаткової конвенції про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних щодо рабства), якщо способом цих діянь був примус.

Ці діяння підлягають відмежуванню від примушування особи до вступу в шлюб, передбаченого ст. 151² КК України. Таке відмежування слід робити, зокрема, за ознаками об'єктивної та суб'єктивної сторони: якщо винна людина лише свідомо примушує потерпілу особу до вступу в шлюб, то діяння кваліфікується за ст. 151² КК України; якщо ж вона вербує потерпілу особу з метою її примусового одруження чи з метою виконання звичаїв, подібних до рабства, чи передає її з такою ж метою іншій особі (іншим особам), чи одержує її з такою ж метою від іншої особи (інших осіб), то діяння слід кваліфікувати за ст. 149 КК України.

Одноточасна кваліфікація діяння за обома вказаними статтями виключається, виходячи з принципу *non bis in idem* (принцип недопустимості подвійного інкримінування), закріпленого в ст. 61 Конституції України.

Щодо шлюбів, укладених до 18-річного віку, чи так званих дитячих шлюбів, то вони на міжнародному рівні вважаються порушенням прав людини, так як є усталена позиція, що неповнолітні нездатні давати поінформовану згоду. Практика укладення дитячих шлюбів є досить поширеною в африканських та окремих азійських державах, й переважно з фінансових причин чи в силу культурних традицій та релігійних звичаїв. Як правило, згоди нареченої не

питають, шлюб організує її законний опікун (батько). Досить часто примусові шлюби супроводжуються викраденнями, попереднім зґвалтуванням нареченої.

Виникає запитання: чи є організований шлюб примусовим? Безперечно, не завжди, традиція організованих шлюбів є в багатьох культурах. Водночас організований шлюб буде примусовим у разі, якщо принаймні один із існуючого у перспективі подружжя укладає шлюб за відсутності вільної згоди.

Під «примушуванням» варто розуміти застосування (загрози застосування) фізичного насильства чи погрози його застосування до потерпілої особи чи її близької особи, чи шантаж – погрозу знищити чи пошкодити майно потерпілого, чи викрасти потерпілого, чи позбавити його волі, чи розголосити відомості про потерпілого, котрі потерпілий бажає зберегти в таємниці, чи іншим чином обмежити права, свободи, чи законні інтереси потерпілого (чи його близької особи).

Зміна у функціонуванні психічних процесів (тобто психологічний вплив) може відбуватися в результаті таких протиправних форм впливу на психіку, як погрози, систематичне фізичне насильство, цькування, насильницьке впровадження певних критичних (наприклад, релігійних) настанов насильника, позбавлення дозвілля, вільного часу з метою формування залежності, пригніченого стану, патологічного стану підкорення тощо. Усі ці форми протиправного психологічного впливу є характерними для сімейного (домашнього) насильства.

При визначенні співвідношення понять «примушування» та «насильство», дотримуємося позиції, що примушування – це психічне насильство.

Звісно, не будь-яке насильство впливає на свободу волі, не будь-яке насильство спрямовується на зміну поведінки особи. Аналогічної позиції дотримується Р.Ш. Бабанли, який, досліджуючи співвідношення понять «погроза» (різновид психічного насильства) та «примус», узагальнює, що «за критерієм наявності вимоги погрози поділяються на такі, що поєднані із вимогою вчинити певні дії або утриматись від їх вчинення, та погрози, що із вказаними вимогами не поєднані, тобто погрози, висловлені виключно з метою залякування, а не з метою зміни поведінки особи» [12, с. 89].

Варто погодитися з Н.М. Ярмиш, яка, дослідивши проблему примушування, робить, на нашу думку, цілком правильні висновки: «1) примушення – це вплив на психіку особи,

тому словосполучення «психічне примушення» с тавтологією; 2) примушення може здійснюватися або лише через залякування (погрози), або в поєднанні з фізичним насильством» [13, с. 11].

Під примусом розуміється цілеспрямований вплив, що здійснюється в інтересах однієї особи шляхом придушення волі іншого для того, щоб змусити його діяти (не діяти) певним чином. Примус передбачає існування двох суб'єктів, один з яких виконує активну роль (примушує), а інший – пасивну (піддається примусу), що відображає як об'єктивні, так і суб'єктивні зв'язки, що існують між ними: з об'єктивної сторони примус являє собою зовнішній вплив на примушуємо, а з суб'єктивної – завжди спрямована на досягнення певної, заздалегідь відомої мети [14].

Під спонуканням до переміщення на територію іншої держави варто розуміти заманювання особи за кордон за допомогою вигаданої причини (наприклад, відвідування хворого родича) чи в інший спосіб. Криміналізація цієї форми діяння пов'язана з тим, що деяких жертв примусового шлюбу спочатку вивозять до іншої країни, де їх примушують одружитися з громадянином цієї країни.

Окремі форми примушування підлягають додатковій кваліфікації за іншими статтями КК України. Кримінальне правопорушення в перших чотирьох формах вважається закінченим із моменту застосування фізичної чи психічної сили, а в п'ятій формі – із моменту вчинення дій, які характеризують зазначене спонукання (шлюб не обов'язково має бути укладений).

Суб'єкт кримінального правопорушення, як було встановлено попередньо, загальний. Зазвичай ним є особа, котра має сімейну владу над потерпілою особою (батько, дід, мати). А якщо брати цю ситуацію до уваги із суб'єктивної сторони, то кримінальне правопорушення може бути вчинене лише умисно. При цьому мотив і мета вчинюваних дій на кваліфікацію не впливають, однак мають бути враховані судом при призначенні покарання.

Активно реформуючи кримінально-правове поле у сфері охорони особистих прав людини на вільний вступ чи перебування в шлюбі, доцільність та актуальність ще має бути доведена часом, законодавець залишив поза своєю увагою більш важливий аспект реформування сімейного законодавства. Так, сьогодні в чинному законодавстві залишаються радянські архаїзми у вигляді судового способу припинення (розірвання) шлюбу в разі відсутності згоди одного із

подружжя чи наявності неповнолітніх дітей.

При цьому зазначені обставини змушують особу проти її волі тривалий час перебувати в шлюбних відносинах до вступу рішення суду в законну силу, а суди завантажені формальними справами. Викликає подив наявність в сучасному законодавстві положень, що надають суду право на збільшення строку розгляду справи про розлучення шляхом надання місячного терміну на примирення. При цьому альтернатив судовому рішенню про розірвання шлюбу немає, тобто суд зобов'язаний та може винести лише одне рішення – розірвати шлюб.

При вирішенні питання про наявність в діях суб'єкта кримінального правопорушення, склад якого передбачений в диспозиції ст. 151² КК України, такої кваліфікуючої ознаки як повторність, можна виділити кількісні ознаки.

Кількісна ознака – вчинення особою (групою осіб) двох чи більше самостійних одиничних кримінальних правопорушень. Така позиція відповідає положенням ст. 32 КК України, а також знайшла своє відображення в п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність й рецидив злочинів та їх правові наслідки» від 04 червня 2010 року № 7 [15].

Із системного аналізу приписів ст. 151² КК України випливає, що так як простий вид кримінального правопорушення, склад якого передбачений в диспозиції ч. 1 ст. 151² КК України, може бути вчинений шляхом виконання однієї з альтернативних дій, також передбачена відповідальність «за ті самі дії, вчинені повторно», то вчинення будь-якої із них знов (ще раз) дає підставу кваліфікувати кримінальне правопорушення за ознакою повторності, тобто за ч. 2 ст. 151² КК України. При цьому попереднє та наступне кримінальне правопорушення може бути вчинене різними діями – не обов'язково однаковими діями, а будь-якими з тих, що вказані в диспозиції ч. 1 ст. 151² КК України, що містить основний вид кримінального правопорушення.

Є всі підстави стверджувати, що повторність як кваліфікуючу ознаку примушування до укладення шлюбу можуть утворювати найрізноманітніші поєднання одиничних кримінальних правопорушень: як простих, так й ускладнених.

Кількісна ознака, – змістом якої є певні особливості самих кримінально караних діянь, що утворюють повторність. Враховуючи специфіку конструювання ст. 151² КК України доходимо вис-

новку, що кваліфікуюча ознака «ті самі дії, вчинені повторно» в межах статті має відношення до всіх дій, що передбачені в диспозиції ч. 1 ст. 152 КК України, тобто охоплює собою повторність тожданих діянь, передбачених тією самою статтею Особливої частини КК України. Повторність однорідних кримінальних правопорушень нормами ст. 151² КК України не передбачена.

Отже, кваліфікація примушування до шлюбу має охоплювати всі необхідні етапи кримінально-правової кваліфікації та своїм результатом встановлювати підсумок, завершення, висновок про правову оцінку скоєного кримінально караного діяння, склад якого передбачено ст. 151² КК України.

Список використаних джерел:

1. Экономическая преступность в Украине. Курс лекций. Предисловие Мартина Финке (университет г. Пассау, ФРГ). 1997. 572 с.
2. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
3. Баулін Ю. В. Проблеми застосування кримінально-правових норм органами досудового слідства. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. Т. 5 : Кримінально-правові науки: Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2008.
4. Сімейне право України : підручник / за ред. А. О. Дутко. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 480 с.
5. United Nations Human Rights Council. Child, early and forced marriage, including in humanitarian settings. URL: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Women/WRGS/Pages/ChildMarriage.aspx>
6. Plan International organization. 150 million laws/show/v0007700-10#Text
7. Браки по принуждению – горькая реальность. URL: <https://www.dw.com/ru>
8. Швеция запретит ранние браки. URL: <https://www.euromag.ru/articles/shvecijazapreit-rannie-braki/>
9. В Великобритании введут наказание за принуждение к вступлению в брак против собственной воли. URL: <https://old.46tv.ru/line/world/005769/?do=cat&category=line/world/005769/>
10. Марин О. К. Окремі теоретичні основи аналізу системи ознак, що кваліфікують злочин. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матер. XII регіон. наук.-практ. конф., 9–10 лютого 2006 р. Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. С. 366–369.
11. Закон України «Про внесення зміни до статті 149 Кримінального кодексу України щодо приведення у відповідність з міжнародними стандартами». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 41. Ст. 321.
12. Бабанли Р. Ш. Погроза вбивством: значення та місце в системі кримінального права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 193 с.
13. Ярмиш Н. М. Примушення як чинник, що впливає на кримінальну відповідальність. *Весы Фемиды*. 2000. № 1(13). С. 7–12.
14. Куманяева Е. А. Принуждение в уголовном праве России : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2012. 27 с.
15. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність й рецидив злочинів та їх правові наслідки» від 04 червня 2010 року № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

Kaminsky P. V. Qualification of forced marriage: theoretical and practical aspects

The article examines the concept of the qualification of a criminal offense in the form of coercion into marriage. It is established that the object of criminal legal qualification should be considered an act committed by a person, the signs of which (objective and subjective) have similarity, similarity (formally coincide) with the signs of the act, the composition of which is defined by the legislator in the article (part of the article or its points) of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine as a criminal offense. It is noted that when qualifying forced marriage, it is also particularly important to distinguish between the concepts of forced marriage, arranged marriage, child marriage, etc. Forced marriage is a psychological influence on a person, which may be accompanied by violence (physical, psychological, sexual and/or economic), which encroaches on voluntariness as a constitutive feature of marriage and is accompanied by a violation of a whole set of human rights, in particular the right to education, personal integrity, free choosing a place of residence, etc.

It was determined that the criminal legal qualification of coercion into marriage is an assessment of an act that caused or could cause significant harm, and is characterized by the features of a criminal illegality, which consists in determining whether this act falls under article, part of article 151² of the Criminal Code of Ukraine, which actual the circumstances of its commission, all objective and subjective signs, stage of commission, establishment of signs of separation from related criminal

offenses. Qualifying signs of a criminal offense in the form of coercion into marriage (according to the current version of Part 2 of Article 151² of the Criminal Code of Ukraine) are: repetition; prior conspiracy of a group of persons; committing a criminal offense against a person who has not reached marriageable age according to the law, or against two or more persons. Qualifying signs of coercion into marriage are a means of differentiating criminal responsibility, increasing the limits of potential punishment, and therefore responsibility in general.

Key words: *criminal-legal qualification, composition of a criminal offence, coercion, coercion into marriage, qualifying features.*

УДК 343.35:35.08]:340.132.2(4:477)
DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.2.10>

О. Л. Макаренко

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри історії і теорії держави та права,
заступник декана з міжнародної діяльності юридичного факультету
Запорізького національного університету

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ МОДЕЛЕЙ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ¹

With the support of the
Erasmus+ Programme
of the European Union

У статті досліджено ефективність використання моделей європейських правових механізмів протидії корупції в Україні. Встановлено, що Україна обрала модель створення спеціалізованої антикорупційної інфраструктури. Вона базується на найкращих зразках європейського досвіду здійснення антикорупційної політики. Серед її основних компонентів наявні правоохоронна, законотворча, управлінська публічно-правова діяльність та кадрова робота у цих сферах. Наголошено, що нинішнє домінування ігнорування вимог законів виключає елімінацію корупційних ризиків з публічно-правової сфери на рівні, що забезпечує сталий розвиток України. Визначено, що потрібно адекватно відображати прогресивні тенденції світогляду громадян високоцивілізованих європейських у практиках творення і застосування права. Пізнання правової природи європейця складає важливу передумову для подолання розбіжностей між законодавчо визначеною моделлю антикорупційної політики й правосвідомістю громадян на теренах України та інших європейських країн. Отримані відомості стають інструментом для оновлення форм і підходів до надання послуг публічною владою, їхньої якості, доступності, достатньої орієнтації на потреби людини тощо.

Підсумовано, що досвід європейських країн особливо корисний для України, якщо взяти до уваги серйозність її намірів інтегруватися до ЄС. Врахуємо також, що його релевантність зумовлена тим, що причини і змістовне наповнення корупційної діяльності не має суттєвих національних відмінностей. Навпаки, вони мають спільні загальні закономірності протидії, що відображають зв'язки між причинами і наслідками недоброчесної поведінки у різних країнах Європи. Юридична коректність відображення на рівні антикорупційного законодавства організаційно-правових закономірностей прийнятно однакова як для України, так й для будь-якої іншої близької за правовими, економічними, духовно-культурними та іншими параметрами цивілізаційного розвитку до неї країни, зокрема тих, що складають ЄС. При цьому правозастосування однаково досконалих антикорупційних норм права різне. Очевидна глибина проблеми корупції у країнах, які наважуються створити органи спеціальної антикорупційної юрисдикції, означає її системність, що вимагає відповідного системного підходу до її елімінації із соціуму.

Ключові слова: антикорупційна політика, доброчесність, європейські країни, законодавство, корупція, модель, право, публічна влада.

¹ Видання здійснено в рамках проекту Європейського Союзу за програмою Еразмус+, напрям Жана Моне, шифр 611790-EPP-1-2019-1-UA-EPPJMO-MODULE «Загальноєвропейська конвергенція правових, економічних та культурологічних основ попередження корупції». Підтримка Європейської Комісії у створенні цього видання не означає схвалення змісту, який відображає лише погляди авторів, і Комісія не може нести відповідальність за будь-яке використання інформації, що міститься в ньому / Publication prepared and funded under Erasmus+ Jean Monnet Actions 611790-EPP-1-2019-1-UA-EPPJMO-MODULE «Pan-European convergence of legal, economic and cultural foundations for the prevention of corruption». The European Commission support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents which reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held

Постановка проблеми. Відкрите для прогресу громадянське суспільство України прагне інтегруватися до високих стандартів розвитку ЄС, які посилять ефект продуктивних традицій українського права. Просування у цьому напрямі за роки незалежності держави завжди вимагало антикорупційних змін норм законодавства та практик його застосування. Хоча, рівень корупції в Україні не знизився до показників розвинених країн ЄС, наявне антикорупційне законодавство та відповідна організаційна інфраструктура з його застосування – необхідна умова для подальших перетворень у напрямі забезпечення спрямування «низхідного тренду» корупції. Формування антикорупційного законодавства України можливо являє собою знакові перетворення правового змісту як формальної сторони, так й практичної площини суспільних відносин. Об'єктивно наявні кореляції між доктриною й законодавством, формулювання понять, які відображають усі суттєві деталі суспільних відносин, та їхня подальша фіксація у законодавстві, між нормативно-правовими актами й реалізацією їхніх норм у конкретних життєвих обставинах (застосування, виконання й дотримання написаного у законах та підзаконних правових документах), поширеність та повсюдність добросовісних практик публічно-правового змісту, їхня сталість – єдино можливі за зразком змодельованих й апробованих високорозвиненими країнами Європи стратегій добросовісного урядування. Перетворення у їхніх державах виявили прагнення публічної влади створити інституціональний механізм протидії корупції, адже передбачали ґрунтовні й неодноразові зміни до профільного законодавства. Таким шляхом черговий рік рухається наша країна. Наприклад, було створено Національне агентство з питань запобігання корупції, уточнено дефініції й механізми фінансового моніторингу (електронного декларування доходів), засновано інститут викривачів та ін.; вдосконалено положення Кримінального кодексу України від 05.04.2001; ухвалено рішення Конституційного Суду України про неконституційність окремих положень антикорупційного закону України тощо.

Мета статті – розкрити ефективність використання моделей європейських правових механізмів протидії корупції в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Практична актуальність проблеми протидії корупції корелює з перманентною увагою вчених до неї. Т. С. Гжибовська дослідила анти-

корупційну політику в країнах східної Європи: досвід для України; Т. Левенсон – інструментальну роль грошей у механізмах корупції; К. Піплз – викривлення правового змісту передвиборчої агітації та інших форм політичної корупції; Р. Йохо – участь фармацевтичних компаній у корупційних схемах сфери надання медичних послуг; К. Леон – корупційні зв'язки транснаціональних компаній; Г. Роджерс – роль спеціалізованих правоохоронних органів у протидії корупції; та інші вчені.

Основний зміст роботи. Розвиток громадянського суспільства за системної державної підтримки дає змогу залучати додаткові людські, організаційні, фінансові та технічні ресурси для надання соціальних та інших суспільно значущих послуг, сприяння процесу децентралізації державного управління і підвищенню його якості, а також скоротити державні видатки і запобігти корупційним ризикам. Ці положення Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки, затв. Указом Президента України від 26.02.2016 № 68/2016, спрямовують зусилля на вирішення проблемних питань забезпечення перманентної пильності громадян, їхніх об'єднань відносно належного виконання публічно-владних повноважень, задоволення публічного інтересу й недопущення корупції, оскільки будь-яка інакша модель регулювання правових відносин виключає соціальний поступ.

Європейські експерти відзначають інституційність корупції в Україні. Вони звертають увагу на те, що про це свідчить регулярність, довготривалість й вбудованість недобросовісних моделей поведінки індивідів на різних рівнях (макро, мезо й мікро) соціальних відносин у вже існуючі продуктивні формальні інституційні взаємозв'язки та повсякденні практики неформальної, проте добросовісної (правової) взаємодії між соціальними групами та в середині них. Відповідно інституційне явище корупції (кримінальної корупції) долається тільки засобами еквівалентного рівня – інститутами права, їхньою належною об'єктивацією на рівнях законодавства та практик його застосування, згідно з принципами права й чеснотами людей [1]. Системна природна формалізація права обов'язково вимагає нормального й безперервного перебігу процесів інституалізації відтворення людських чеснот у суспільних відносинах. Знання стають інструментом розвитку структури шаблону, який використовується для наукового пояснення

адекватного відображення змін суспільних відносин у нормах права. Це процеси раціонального обґрунтування та систематизації правових норм [2, с. 64].

Обираючи серед множини випадковостей ті явища, що мають суттєве значення, ресурсами наукової методології вирішуємо проблему відбору серед європейських зразків добросовісної поведінки тих усталених прикладів, які актуальні для прогресу нашого суспільства та складуть основу вітчизняної моделі правовідносин у секторі профілактики корупції та боротьби з нею. Вже розроблені правила публічного адміністрування, господарювання та інші, що стимулюють життєтворчі процеси у ЄС, дають нам можливість запозичити їх та зосередити свою увагу на організованості теоретичного розгортання таких ідей трансформації права для забезпечення добросовісності суспільства – її народження, становлення, розвитку, а також гнучкості, простоти і повного заперечення (змінюваності) моделей та уявлень про загальнообов'язкові правила на етапах майбутніх якісних зрушень цивілізаційного розвитку нашої нації спільно з іншими націями на паритетних засадах.

Існуюча в Україні модель правоохоронної системи характеризується високим рівнем корупції та надто низькою довірою з боку населення. Чинна модель системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів стає: а) наслідком приватного прояву масової культури, що нав'язує надто небезпечні для несталої української демократії цінності культу грошей, насильства, наркоманії, релігійної експансії [3, с. 24]; б) результатом культивування споживацьких інтересів і настроїв у громадян; в) живильним середовищем для високолатентної корупції і злочинності, джерелом авторитарних тенденцій [4, с. 4], блокування розвитку в умовах відкритості соціальному прогресові. Сукупно це має ті самі наслідки, що й розкладання стародавніх суспільств через вади, які нині характерні й сучасному суспільству, а саме: пригнічення, яке не знає міри; корупція; політичні інтриги; змови і зради. Але там була створена модель життя, в якій людина залишалася вічним боржником творіння, залежала природних сил, які її породили [5, с. 95]. У правових нормах треба визначати випадки і моделі відхилення поведінки чиновників від норми закону, але у межах права, які схвалюються і заохочуються, оскільки складають суть позитивної девіації і прогресу. При цьому так само треба детально описати моделі легковажності, недбалості, зловживання, невігластва, злих/морально низьких намірів і діянь

чиновників, що становлять загрозу людським цінностям. Контрпродуктивно карати чиновника за те, що він формально порушує норми сумісництва/суміщення посад/робіт. Стимули і покарання являють собою складову єдиного механізму правового регулювання, масштаб якого усі правові відносини в країні і який через людську чесноту вбудований цілковито до проблематики антикорупційної природи усіх своїх складових. Через механізм забезпечуємо обґрунтування ознак абстрактних об'єктів гіпотетичних моделей і перетворення їх в теоретичні схеми взаємодій у всіх вразливих до корупції областях, у першу чергу у публічно-правовій. Як слушно підкреслив О. Карагодін, що суб'єкт управління, (наприклад, НАЗК або інші органи державної виконавчої влади), що орієнтується на інтуїцію, стає заручником випадковості, і з погляду статистики його шанси на правильний вибір не досить високі. В основі рішень, заснованих на судженнях, лежать знання й осмислений досвід минулого, а саме: з поправкою на актуальну ситуацію, вибирається той апробований теоретичний варіант, що приніс найбільший успіх у схожій ситуації за старих часів; додаються методи економічних аналізу, обґрунтування й оптимізації [6, с. 88–89]. Наприклад, математичний метод в економічних розрахунках втрат від корупції в Україні за наслідками господарювання у 2017 р. на рівні 2% від ВВП (2 млрд дол. США) дозволяє ухвалювати низку тактичних та стратегічних рішень щодо розробки та ухвалення нових антикорупційних правил, економічної доцільності проведення відповідних наукових досліджень, динаміки зростання добробуту громадян [7].

Лі Куан Ю на тлі успішного досвіду подолання корупції у Республіці Сінгапур відзначив, що певність місцевих органів у вірності власних добросовісних моделей поведінки, необхідності її повсякчасного збереження та отримання підтримки від вищих органів публічної влади виникає тільки там і тоді, де і коли такі моделі уособлюються посадовими особами цих вищих й найвищих суб'єктів владної ієрархії [8, с. 118, 122]. Утім, безперечно, що корупційність правосвідомості не вичерпує зміст недобросовісності, а тільки виявляє домінування таких вад людської натури парламентаря як зажерливість, алчність та зумовлені ними тупість (інколи навіть просто операційну – неправомірно взяв гроші або отримав вигоди, хоча й не був нужденним у них) й безвідповідальність перед суспільством. Україна вивчає практики ЄС з імплементації Східної традиції права, що передбачає обговорення

питань з партнером по бізнесу, у політиці й знаходження взаємоприйняттого компромісу, внаслідок поступок один одному. За тисячоліття ці практики перетворилися на мистецтво. Алгоритмізацію такої поведінки впроваджують у Європейській комісії, Європейському парламенті, Раді Європи та інших спільних європейських структурах. Зокрема, погоджувальні моделі поведінки органів публічної влади загальноєвропейських структуру виявляються у вигляді консультацій, обговорень, дискусій та процедур з пошуку компромісних рішень. Адже розвинені країни Європи усвідомили продуктивність таких практик, оскільки тільки під час обговорення можливо побачити усі грані проблеми, попередити зловживання й підкуп, напрацювати найбільш виважене, обґрунтоване рішення, реалізація якого сприятиме прогресу.

Ключовими складовими європейської типової моделі антикорупційної трансформації органів юстиції стали запроваджені в Україні інститути самоврядування і кваліфікаційного оцінювання, дисциплінарної відповідальності: 1) судів – збори суддів (зібрання суддів відповідного суду), Рада суддів України і З'їзд суддів України; ВККСУ і ВРП; 2) прокуратури – всеукраїнська конференція прокурорів, Рада прокурорів України, КДКП. Аналогічні антикорупційні заходи вживаються органами внутрішнього контролю / дисциплінарними комісіями НАБУ (статті 27–29), ДБР (статті 24–25); поліцейськими комісіями й атестаційними комісіями Національної поліції України (статті 51, 57). Прогресивними заходами антикорупційної боротьби вважається унормування впливу інститутів відкритого громадянського суспільства на суддів і правоохоронців, а саме: 1) обрані Зборами представників громадських об'єднань (скликаних Головою ВККСУ) 20 членів Громадської ради доброчесності при ВККСУ (ст. 87); 2) ради громадського контролю при НАБУ і при ДБР (по 15 членів; статті 31 і 28 відповідно); 3) громадський контроль поліції як доповнення положень Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» 22.06.2000 № 1835-III; 4) делегування громадськими об'єднаннями, що мають досвід роботи у сфері запобігання корупції, половини складу конкурсної комісії з обрання членів НАЗК (п. 5 ч. 4 ст. 5); 5) здійснення громадського контролю за діяльністю НАЗК через Громадську раду при НАЗК, яка утворюється та формується КМУ за конкурсом (ч. 2 ст. 14) й участь громадських об'єднань, окремих громадян в заходах щодо запобігання корупції (ст. 21); 6) сприяння волон-

терів органам пробації у здійсненні нагляду за засудженими та проведенні з ними соціально-виховної роботи (ст. 20). Низка інших комплексних інститутів, що складає зміст європейської типової моделі антикорупційного механізму роботи публічної влади, запроваджена в Україні. Вони являють собою процедури участі громадськості в заходах щодо запобігання корупції; обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища, одержання подарунків та іншої неправомірної вигоди, сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, спільної роботи близьких осіб, конфлікту інтересів, етичної поведінки, фінансового контролю та ін. Утім, на жаль, їхній зміст тільки окреслено, проте чітко й однозначно не виписано.

Використана в Україні антикорупційна модель організації вітчизняних органів публічної адміністрації в умовах розбудови відкритого суспільства наслідок реалізації Західної традиції права. Вона передбачає трансформації відносно суб'єктів (конкурсний відбір і кваліфікаційні вимоги, виборність на строк керівників, формування органів самоврядування, дисциплінарна відповідальність і контроль, залучення громадськості) та способів впливу (перевірки на доброчесність і моніторинг способу життя працівників). Усі ці складові типи для усіх законів, що визначають правовий статус посадових осіб органів публічної адміністрації. Водночас в одному профільному відносно запобігання корупції законі вміщено величезну кількість інститутів, що стають частиною антикорупційної політики відносно усіх органів публічної влади. Ці положення не знаходять належної кореляції з профільними законами у сферах судоустрою і правоохоронної діяльності, що, звісно, знижує їхню ефективність в аспекті протидії корупції. Не виваженим виглядає застосування різних підходів подачі нормативного матеріалу у проаналізованих правових актах, наприклад, у законах про прокуратуру і ДБР відбувається перехід від функцій до структури, а у законах про НАБУ і національну поліцію навпаки. Охарактеризована нами модель рельєфно демонструє архаїчність правових положень про СБУ і податкову міліцію, суперечності концепцій реформування кримінальної юстиції різних років (2004, 2008, 2012, 2014), прогалини у механізмах контролю доброчесності державних і приватних виконавців.

Ефективність національних моделей з протидії корупції визначено за параметрами правової культури громадян, якості правових норм і/або призначених для належного застосування цих норм уповноважених підрозділів (уповнова-

жених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції, у тому числі всередині органу публічної адміністрації, інших інститутів антикорупційної інфраструктури [9]. Продуктивність їхніх варіацій для нації історично детермінована й диференціюється обставинами різних періодів життя, природа яких онтологічно об'єктивна. Формально-юридична фіксація основ організації та функціонування органів публічної влади на конституційному рівні в усіх країнах світу, окрім власне правових ідей, передбачає акценти на політичних, економічних чи інших соціально детермінованих проблемах, вирішення яких найбільш актуальне для нації на конкретно історичному етапі її розвитку. Наприклад, у розділах 27 і 28 ст. 2 Конституції Республіки Філіппіни зазначено, що держава підтримуватиме чесність та добросовісність на публічній службі та вживає позитивних та ефективних заходів проти підкупу (хабарів) та корупції. Керуючись раціональними умовами, відповідно до закону, держава приймає та здійснює політику повного публічного розкриття змісту усіх своїх дій, що стосуються суспільних (публічних) інтересів [10]. Для України та низки інших держав не менш важливо мінімізувати корупцію, проте конституційно-правових норм відповідного змісту у них немає. Ідеї, норми-принципи, норми-декларації антикорупційного змісту існують у таких країнах на рівні доктрини і природного права, а також отримують своє матеріальне і процесуальне розгортання традиційно у лоні норм кримінально- і адміністративно-правового характеру. Доцільно було б антикорупційну ідею чітко виписати у конституції, наприклад, під час останніх змін до неї в Україні 02.06.2016 р. або внаслідок перетворень основного закону держави, які обіцяє здійснити політична сила, що отримала президентські повноваження і більшість місць у парламенті України у 2019 р., хоча такого наміру ця сила ще не визначила. Водночас питання політично і практично залишається актуальним для осмислення та вирішення не тільки на конституційно-правовому рівні, але й у межах інших галузей права, де формально-юридично зумовлені корупційні ризики провокують недобросовісність виконавчої гілки публічної влади [11; 12].

Система органів публічної влади будується з метою задоволення потреб і правових інтересів населення. У випадку з антикорупційними органами єдиним виправданням їхнього існування стає втамовування соціального інтересу у чесності, добрій волі, добросовісності під час розподілу/витрачання публічних матеріальних цінностей

(коштів, землі та іншого майна), а, за великим рахунком, – перерозподілу капіталу, прибутків господарської/підприємницької діяльності задля забезпечення вільного розвитку кожного як передумови вільного розвитку всіх. Цей інтерес має правовий зміст, оскільки відображає об'єктивно антропо- і соціокорисну, стійку, постійну, системну потребу людей, релевантну зазначеному інтересові. Прийнятним для використання в Україні стає досвід країн ЄС з успішної протидії корупції, а саме: 1) виконання рекомендацій ЄСПЛ щодо якості закону (чіткості, точності, передбачуваності, доступності та іншої відповідності принципу верховенства права), у т. ч. антикорупційного законодавства, вдосконалення процесу прийняття законодавчих актів; 2) інтеграції антикорупційних заходів до національної політики у всіх сферах суспільного життя; політичної волі найвищого керівництва країни та її єдності щодо протидії корупції; пріоритетності протидії корупції серед чиновників найвищих й вищих органів публічної адміністрації; високої оплати праці, престижності та соціальних гарантій публічних службовців; постійного діалогу з економістами, правниками та іншими зацікавленими сторонами для спільного створення проектів законодавчих актів, що призначені унормувати нові правові відносини; 3) забезпечення незалежності та безпеки суддів спеціалізованого антикорупційного суду (Республіки Словаччина, Республіки Хорватія, Республіки Болгарія); 4) максимального дистанціювання публічних службовців від безпосереднього контакту з громадянами, що виключає потенційні можливості корупційного впливу й мінімізує відповідні ризики, за рахунок широкого використання інтерактивних електронних систем, програмного забезпечення для надання адміністративних послуг та інших цифрових технологій (прикладі Республіки Естонія, Скандинавські країни, Велике Герцогство Люксембург та ін.); тощо.

Висновки. Отже, Україна обрала модель створення спеціалізованої антикорупційної інфраструктури. Вона базується на найкращих зразках світового досвіду здійснення антикорупційної політики – правоохоронної роботи, діяльності органів юстиції, законодавчих норм, процедур формування й призначення на посади суддів та правоохоронців, вимог до публічних службовців та інших. За всіх безспірних переваг наявної нині антикорупційної моделі організації органів публічної влади, окреслені недоліки призводять до не виконання низки законів і виключають елімінацію корупційних ризиків з публічно-правової сфери відкритого суспіль-

ства на рівні, що забезпечує сталий розвиток України. Враховуючи зазначене, переконані, що належне врахування законодавцем досягнень правової доктрини, яка адекватно відображає прогресивні тенденції світогляду громадян високоцивілізованих європейських та інших країн світу, обумовить ефективну дію актуалізованої в межах цього дослідження антикорупційної моделі. Пізнання правової природи європейця – це єдина важлива передумова для подолання розбіжностей між законодавчо визначеною моделлю антикорупційної політики й правосвідомістю громадян на теренах України та інших європейських країн. Отримані відомості стануть інструментом для оновлення форм і підходів до надання послуг публічною владою, їхньої якості, доступності, орієнтації на потреби людини тощо

Досвід європейських країн особливо корисний для України, якщо взяти до уваги серйозність її намірів інтегруватися до ЄС. Врахуємо також, що його релевантність зумовлена тим, що причини і змістовне наповнення корупційної діяльності не має суттєвих національних відмінностей а, навпаки, мають спільні загальні закономірності протидії, що відображають зв'язки між причинами і наслідками недоброчесної поведінки. Передумовами корупції стають недофінансування посадових осіб органів публічної влади у поєднанні з порочністю людської натури низького рівня духовного розвитку, і/або, як у випадку контексту нашого дослідження, неправильним визначенням строків для ефективності антикорупційних обмежень щодо нейтралізації корупційних ризиків під час обіймання посад у приватних структурах після звільнення з роботи в органах публічної влади, декларування доходів й змін у майновому стані, під час виконання роботи за сумісництвом і за основним місцем роботи (розведення у часі за умови отримання ефекту для публічних інтересів) тощо. Й юридична коректність відображення на рівні антикорупційного законодавства цих організаційно-правових закономірностей прийнятно однакова як для України, так й для будь-якої іншої близької за правовими, економічними, духовно-культурними та іншими параметрами цивілізаційного розвитку до неї країни, зокрема тих, що складають ЄС. При цьому правозастосування однаково досконалих антикорупційних норм права різне й суттєве покращення у цьому означає переймання досвіду тих держав, які вже мають більше доброчесності під час правореалізації у публічно-правовій сфері.

Україна наслідує модель створення спеціалізованих органів для протидії корупції – Національного антикорупційного бюро (Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII «Про Національне антикорупційне бюро України»), Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (ст. 8-1 та окремі положення інших статей Закону України від 14.10.2014 № 1697-VII «Про прокуратуру») і Вищого антикорупційного суду (Закон України від 07.06.2018 № 2447-VIII «Про Вищий антикорупційний суд»). Щонайменш дві підстави стали цьому причиною: соціальний запит доброчесності та нездатність органів загальної правоохоронної спрямованості (поліції, прокуратури, судів та ін.) подолати корупцію/протидіяти їй. Відповідно маємо інститути, які вбудовані у наявну мережу органів публічної влади, право і корупцію. Відкрите питання про можливість роботи усього цього у системі єдиного правопорядку і забезпечення доброчесності. Проблематика юридичної і/або управлінської системності сягає рівня філософії права і політики, загальних теорій права і публічного адміністрування, залишаючись актуальною для наукової розробки як для нашої країни, так і для зарубіжних країн. Очевидна глибина проблеми корупції у країнах, які наважуються створити органи спеціальної антикорупційної юрисдикції, означає її системність, що вимагає відповідного системного підходу до її елімінації із соціуму. Всередині антикорупційної системи органи юстиції виявляють ознаки спеціалізації на предметі забезпечення доброчесності чиновників органів публічної влади та тих осіб з приватноправових відносин, які стосуються публічних інтересів (раціонального витрачання фінансів та ін.)

Список використаної літератури:

1. Newhouse M. E. Institutional corruption: a fiduciary theory. *Cornell journal of law and public policy*. 2014. Vol. 23. P. 553–594.
2. Samuel G. Epistemology and Method in Law. Chippenham (GB): Ashgate Publishing, Ltd., 2003. 384 с.
3. Михненко А. М., Руснак О. В., Мудров А. М. та ін. Запобігання та протидія корупції : навч. посіб / за ред. А. М. Михненка. 4-те вид., переробл. й доповн. К. : ДННУ «Акад. фін. управління», 2013. 666 с.
4. Маркєєва О., Котелянець О., Іжак О. Український досвід реформування кримінального правосуддя та правоохоронних органів: аналітична доповідь. К. : НІСД, 2011. 44 с.
5. Леклезіо Ж.-М. Г. Праздник заклятий. Размышления о мезоамериканской цивилизации. М. : ИД «Флюид», 2009. 256 с.

6. Карагодін О. В. Розвиток механізмів прийняття та реалізації управлінських рішень в системі державного управління : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Маріуполь, 2015. 219 с.
7. Rodrigues U. R. The Price of Corruption. *Journal of Law & Politics*. 2015. Vol. 31. P. 45–101.
8. Ли Куан Ю 李光耀 Из третьего мира – в первый. История Сингапура М. : Изд-во Манн, Иванов и Фербер, 2019. 576 с.
9. Про затвердження Типового положення про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції : Положення, затв. наказом НАЗК, від 17.03.2020 № 102/20. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0361-20#Text>
10. The Constitution of the Republic of the Philippines, ratified: February 2, 1987. URL: <https://www.officialgazette.gov.ph/constitutions/1987-constitution/>
11. Alder J. General Principles of Constitutional and Administrative Law Fourth Edition. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2002. 639 p.
12. Anti-Corruption Reforms in UKRAINE Fourth Round of Monitoring of the Istanbul Anti-Corruption Action Plan 2017. 168 p. URL: <https://www.oecd.org/corruption/acn/OECD-ACN-4th-Round-Report-Ukraine-ENG.pdf>

Makarenkov O. L. The Effectiveness of Using Models of European Legal Mechanisms for Combating Corruption in Ukraine

The article reveals the effectiveness of using models of european legal mechanisms for combating corruption in Ukraine. It is determined that Ukraine has chosen the model of creating a specialized anti-corruption infrastructure. It is based on the best examples of European experience in the implementation of anti-corruption policy. Among its main components are law-enforcement, law-making, managerial public-legal activities and personnel work in these areas. It is emphasized that the current dominance of ignoring the requirements of laws excludes the elimination of corruption risks from the public-legal sphere at a level that ensures the sustainable development of Ukraine. It was determined that it is necessary to adequately reflect the progressive worldview trends of highly civilized European citizens in the practices of creating and applying law. Knowing the legal nature of a European is an important prerequisite for overcoming the differences between the legally defined model of anti-corruption policy and the legal awareness of citizens in Ukraine and other European countries. The obtained information becomes a tool for updating the forms and approaches to the provision of services by public authorities, their quality, accessibility, sufficient orientation to human needs, etc.

It is concluded that the experience of European countries is especially useful for Ukraine, if we take into account the seriousness of its intentions to integrate into the EU. We also take into account that its relevance is due to the fact that the causes and content of corruption activities do not have significant national differences. On the contrary, they share common patterns of countermeasures that reflect the connections between the causes and consequences of unscrupulous behavior in different European countries. The legal correctness of the reflection at the level of anti-corruption legislation of organizational-legal patterns is acceptably the same both for Ukraine and for any other country close to it in terms of legal, economic, spiritual, cultural and other parameters of civilizational development, in particular those that make up the EU. Concomitantly, the enforcement of equally perfect anti-corruption legal norms is different. The obvious depth of the problem of corruption in countries that dare to create bodies of special anti-corruption jurisdiction means its systemic nature, which requires an appropriate systemic approach to its elimination from society.

Key words: anti-corruption policy, integrity, European countries, legislation, corruption, model, law, public authority.

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.2.11>

Н. С. Моргун

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань
Національної академії внутрішніх справ, майор поліції

В. В. Сєдакова

доктор філософії, капітан поліції,
оперуповноважений відділу кримінальної поліції
Голосіївського управління поліції
Головного управління Національної поліції у м. Києві

С. В. Бондар

кандидат юридичних наук, майор поліції,
старший науковий співробітник відділу організації наукової діяльності
та захисту прав інтелектуальної власності
Національної академії внутрішніх справ

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СИСТЕМ

У статті визначено, що дослідження європейського досвіду розвитку національних кримінальних процесуальних систем важливе в контексті розбудови й реформування національного кримінального процесуального законодавства, створення моделі кримінального судочинства. Значний інтерес викликає науковий аналіз позитивно-апробованих прикладів правової практики, а особливо юридична практика та джерела, на якій вона базується. З'ясовано, що кримінальне судочинство всіх європейських країн перебуває в процесі соціального, а не формально-правового зближення й характеризується низкою виокремлених у статті ознак. Порівняльно-правовий аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду дав підстави стверджувати, що кримінальний процес європейських держав об'єднує єдина правова філософія, заснована на таких загальнолюдських цінностях: право на гідне поводження, свободу та особисту недоторканність; рівність усіх перед законом та заборона дискримінації; справедливість правосуддя. Констатовано, що процесуальні системи ряду країн Європи зорієнтовані на дотримання і захист прав людини й потребують належної правової процедури (процесуальної справедливості), встановлення винних у вчиненні кримінального правопорушення та їх покарання (матеріальної справедливості); появою спільних кримінальних процесуальних інститутів, які здатні впливати на зближення національних кримінальних процесуальних правових систем на рівні цілей і засад, а правовим підґрунтям для зближення таких систем є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та практика Європейського суду з прав людини. Водночас, в Україні на сьогодні формується публічно-змагальне кримінальне судочинство, для якого характерним є чіткий розподіл кримінальних процесуальних функцій діяльності і забезпечення фактичної рівноправності сторін, а кримінальні процесуальні механізми захисту прав і свобод людини і громадянина є основним змістом такого публічно-змагального процесу. У кримінальному процесуальному законодавстві України не виключається створення схожих (на національному рівні) або єдиних (на міжнародному рівні) механізмів процесуального регулювання однорідних суспільних відносин, тобто відповідної гармонізації національного процесуального законодавства і практики його застосування (узгодженні офіційних процесуально-правових доктрин, концептуальних підходів, принципів тощо) та його уніфікації (прийняті заснованих на загальних міжнародних стандартах процесуальних норм, взамін або поряд з національними).

Ключові слова: кримінальний процес, система, кримінальна процесуальна норма, європейський досвід.

Постановка проблеми. Україна впевнено крокує шляхом розбудови демократичної та правової держави європейського зразка. Серед передумов інтеграції нашої держави до Європи є перегляд окремих напрямів державної політики, зокрема у сфері кримінальної юстиції. Тому, для приведення кримінально-процесуального законодавства України у відповідність до міжнародних стандартів особливого змісту й актуальності набуває концептуальне дослідження проблем реформування кримінального судочинства [1].

У цьому контексті варто наголосити, що сучасні загальнолюдські принципи права запроваджують цивілізаційні підходи до розуміння тенденцій розвитку сучасних правових систем, у тому числі й кримінальних процесуальних. У вітчизняному правознавстві менталітет суб'єкту галузевого процесуального законодавства розглядається як обставина методологічного характеру, що безпосередньо впливає на мету й метод кримінального правосуддя. Найбільш прийнятна для відповідної культурно-історичної традиції форма кримінального судочинства повинна бути забезпечена нормативним матеріалом, що враховує ментальні уподобання суб'єктів права. Якщо цінності, що лежать в основі норм позитивного права, не відповідають національному духу, правосвідомості, традиціям і культурі суспільства, ціннісної орієнтації конкретної особи, ці норми реалізуюватися людьми не будуть [2, с. 21]. Таким чином, кримінальна процесуальна модель взаємовідносин людини, суспільства й держави характеризується пріоритетом і значимістю інтересів спільноти. Проте, розмивання традиційності моделі суспільної свідомості під впливом розбіжності нормативних моделей і реального життєвого досвіду людей – процес, що став реальністю [3].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Основу обраного дослідження склали наукові доробки вчених з вивчення джерел кримінального процесуального права, чинності закону, формування кримінальних процесуальних норм, зокрема: Ю. О. Гурджі, В. В. Лобойка, В. Т. Маляренка, В. В. Михайленка, А. В. Молдована, В. Т. Нора, О. Ю. Татарова, В. М. Тертишника, О. М. Толочко, Л. Д. Удалової, Ю. В. Циганюк, М. Є. Шумила, О. Г. Яновської та інших.

Вагомий внесок цих учених у розроблення предмету статті є безперечним, однак аналіз міжнародної кримінальної процесуальної

теорії та практики показує, що дослідження європейського досвіду розвитку національних кримінальних процесуальних систем важливе в контексті розбудови й реформування національного кримінального процесуального законодавства, створення моделі кримінального судочинства.

Виклад основного матеріалу. Глобальне зближення та взаємопроникнення кримінально-процесуальних систем наявне в країнах як загального, так і континентального права. Правовим фундаментом для цього є Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [4] та практика Європейського суду з прав людини. Можна стверджувати, що кримінальний процес європейських держав об'єднує єдина правова філософія, яка базується на наступних загальнолюдських цінностях: право на людське поводження (заборона катувань, нелюдського поводження або поводження, що принижує гідність людини); право на свободу та особисту недоторканність (право на особисту свободу, право на недоторканність людини, право на повагу до особистого життя, недоторканість житла, право на захист інформації особистого характеру); рівність всіх перед законом та заборона дискримінації; справедливість правосуддя (право на ефективні засоби правового захисту, реальний доступ до суду, презумпція невинуватості, право обвинуваченого на правову допомогу тощо).

Пріоритетне значення міжнародно-правових актів та практики міжнародних судових установ над національним законодавством країн приводить до конвергенції національних правових систем, безпосередньо знижує панування закону над прецедентом або прецеденту над законом. З одного боку, в країнах загального права поширюється прийняття законів, а з іншого, в країнах континентального права здійснюється визнання прецеденту (точніше «квазі прецеденту») джерелом права. Однак про зміну праворозуміння та юридичного мислення правозастосовників можна буде говорити тільки в майбутньому [5, с. 11–12].

Процес адаптації кримінального процесуального законодавства до міжнародно-правових стандартів й взаємопроникнення процесуальних інститутів з розвинутих національних правових систем носить об'єктивний характер і може здійснюватися за двома способами. По-перше, запозичення окремих процесуальних інститутів з іншої правової системи (фрагментарна юридична рецепція). По-друге, системна зміна

кримінального процесу (докорінна процесуальна декультуризація) [6, с. 160].

Для ефективного сприйняття зарубіжного досвіду діяльності органів досудового розслідування необхідний ґрунтовний порівняльний аналіз функціонування відповідних норм з визначенням перспектив і ступеня можливостей їх запровадження в Україні.

Так, у Великій Британії досі зберігають чинність Велика хартія вольностей (1215 р.), якою англійські юристи обґрунтовують право кожної людини бути судимою рівною собі, а також відомий Хабеас корпус акт (1679 р.), що закріплює право кожного обвинуваченого до розгляду справи судом залишитись на волі під заставу. Обов'язок доказування вини обвинуваченого в англійській кримінальній процесуальній традиції лежить на обвинувачеві, але в ході кримінального процесу по певній групі питань він може зміщуватись на обвинуваченого. Також, обов'язок доказування може переходити на обвинуваченого й на основі презумпції або у зв'язку з можливістю зробити висновок із певних фактів [7, с. 328].

На думку Н. Нестор, англійська модель правосуддя полягає в наявності вибору тільки між двома традиційними варіантами реакції держави на вчинений злочин, виходячи з його небезпеки для суспільства. Перший варіант – це офіційне кримінальне переслідування особи, результатом якого має бути покарання як юридичний наслідок учинення злочину. Другий варіант – це відмова від кримінального переслідування особи, тобто фактично залишення порушення кримінально-правової норми без будь-якої реакції з боку держави [8, с. 145].

Англійське кримінальне процесуальне право складається із загального (тобто неписаного, звичаєвого) права й статутного (окремих парламентських актів). Зазначені особливості структури англійського права обумовили й специфічність норм цього права. Норми англійського права – це положення, які беруться із особливої частини рішень, що виносяться вищими судовими інстанціями. Відтак, англійська норма права тісно пов'язана з обставинами конкретної справи і застосовується для вирішення справ, аналогічних тим, за якими рішення вже приймалися. Таку норму не можна зробити загальною, тому що це перетворить англійське право в доктринальне (характерне для романо-германської системи), що суперечитиме англійській правовій традиції та стилю правового мислення [9, с. 101]. Іншим джерелом англійського

права визнають закони та підзаконні нормативні акти. Англійська класична теорія вбачає у законі другорядне джерело права, що здатне тільки доповнювати і вносити низку поправок до норм права, що створені судовою практикою. У ньому слід шукати не принципи права, а лише рішення, що конкретизують принципи, які відпрацьовані судовою практикою [10].

Аналіз доказового права українського кримінального процесу свідчить, що воно включає деякі положення, наявні у доказовому праві Федеративної Республіки Німеччина (ФРН). Зокрема, це стосується загальних положень визнання доказів недопустимими, які базуються на доктрині «плодів отруєного дерева» (назву взято з біблійного тексту, в якому йдеться про те, що плоди отруєного дерева теж отруйні) [11] та запроваджена у вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство (ч. 1 ст. 87 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України) [12].

А. В. Панова доводить, що широке розуміння доктрини «плодів отруєного дерева» передбачає будь-яке винне порушення поліцейськими конституційних прав громадян, яке має не безпосередній, а лише опосередкований зв'язок із самим процесом виявлення, вилучення і фіксації доказів, тягне втрату останніми юридичної сили. Це означає безумовну недопустимість доказів при порушенні встановленого порядку збирання доказів незалежно від їх характеру і ступеня. Положення доктрини знаходять нормативне закріплення у законодавстві країн, у яких досудове провадження не має жорсткої формалізації [13, с. 45].

Кримінальне процесуальне законодавство ФРН не містить прямої вказівки закону на недопустимість доказів, отриманих в результаті незаконно здобутої інформації. У кримінальному процесі цієї країни «плоди» недопустимих доказів за загальним правилом є допустимими. Як виняток із нього Верховний Суд ФРН визнав недопустимими доказами показання свідків і обвинуваченого, які були надані в результаті пред'явлення їм незаконного запису телефонних розмов [13, с. 46].

Т. В. Руда зазначає, що в основі регламентації питання щодо оцінки доказів за законодавством ФРН знаходяться два правила: заборона отримання (тобто недопустимість отримання доказів відповідними засобами) та заборона використання (тобто недопустимість використання доказів, отриманих відповідними засобами) [14, с. 43]. Заборони на використання містяться у прецедентному праві, створюваному

Федеральною судовою палатою, а не Кримінальним процесуальним кодексом ФРН. Виняток становить передбачена в КПК заборона використання показань, отриманих із застосуванням фізичного впливу, наркотиків, катувань, гіпнозу та інших (ст. 136а КПК) [15, с. 231]. Отже, в законодавстві ФРН прямо не передбачено нормативне визначення допустимості (недопустимості) доказів, але врегульовано питання належної оцінки доказів.

Сучасний реформований вітчизняний кримінальний процес перебуває в стадії соціально-правового зближення й належить до континентального типу, що виявив протиріччя між високими правовими стандартами запроваджених процесуальних новел і практикою його реалізації. Багато в чому причиною цього є архаїчність правового мислення правозастосовників. Разом із тим, слід визнати наявність у ньому процесуальних інститутів, які за своєю правовою природою наближені до англо-американської системи судочинства. У зв'язку із цим ще при обговоренні проєкту нині чинного Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) висловлювалися думки про те, що законопроект кардинально змінює саму модель (тип) вітчизняного кримінального судочинства із традиційної змішаної (континентальної) на повністю змагальну англо-американського зразка [16, с. 32]. Дійсно, український кримінальний процес став більш змагальним по суті, оскільки він ґрунтується на ліберальних положеннях міжнародно-правових стандартів, практиці Європейського суду з прав людини та сучасній доктрині (зменшилася роль суду у витребуванні доказів; сторони отримали право визначати порядок дослідження доказів; свідки за характером інформації, яку вони надають, відносяться або до сторони обвинувачення, або до сторони захисту; слідчий суддя вирішує питання щодо обрання всіх запобіжних заходів; інститут додаткового розслідування скасовано та ін.). У цьому аспекті КПК України відрізняється від КПК ФРН і КПК Франції, які навіть на сьогодні не наділяють обвинувачених, їхніх захисників і потерпілих таким обсягом процесуальних прав і відповідних гарантій, як законодавство України. Те саме можна зазначити про англійський кримінальний процес. Їх безсумнівно змагальна конструкція судового провадження в принципі не передбачає подібного розширення змагальних засад у досудовому провадженні [17].

Не менш небезпечний підхід, коли з кримі-

нальної процесуальної сфери виключаються всі заходи соціального впливу, крім кримінально-правового реагування. Все зводиться лише до однієї каральної моделі. Подібний підхід веде до дегуманізації кримінального процесу, ігнорування особистих інтересів потерпілих і обвинувачених, підпорядкування кримінального процесу тільки меті покарання і, отже, до експансії класичної кримінальної репресії. Тому не випадково так помітна модернізація напряму кримінального переслідування. Це виражається у визнанні неефективності суворого кримінального покарання; відмови в багатьох країнах світу від смертної кари за кримінальне правопорушення; розширенні альтернативних позбавленню волі заходів кримінально-правового впливу (штрафи, громадські роботи тощо); декриміналізації малозначних правопорушень; сприйняття важливості дотримання прав і свобод обвинувачених, а також врахування інтересів потерпілих. У більшості європейських країн вибір зроблений на користь ліберального підходу, коли методи кримінального переслідування обвинувачених супроводжуються помірними обмеженнями їх прав.

У певному відношенні виявилася неуспішною соціальна підтримка потерпілих, яка насправді не призвела до бажаного результату – розвитку позитивних відносин між підозрюваним (обвинуваченим) і потерпілим. Наприклад, інститут примирення при всій популярності та поширеності також характеризується певними недоліками, пов'язаними з тим, що на практиці в деяких випадках потреби потерпілих ставляться на другий план по відношенню до потреб підозрюваних. У правозастосовній практиці ряду країн потерпілі іноді навіть піддаються тиску з тим, щоб забезпечити їх участь у посередництві на користь підозрюваного.

Так, у кримінальному процесі Іспанії нині активно застосовується інститут «згоди», передбачений ст. 655 і 694–700 КПК Іспанії 1882 року (зі змінами 1988 року). Сторона обвинувачення направляє до суду клопотання про призначення покарання строком до шести років. Якщо на початку розгляду обвинувачений вирадить свою формальну згоду із кваліфікацією злочину та запропонованим обвинуваченням, то суд, не проводячи судового засідання, виносить вирок, який затверджує покарання, погоджене сторонами. Отже, йдеться про визнання вини, але не про угоду [18, с. 120; 19, с. 311]

Схожа процедура й у КПК Португалії 1987 року, де вона застосовується тільки у спра-

вах про злочини, що передбачають покарання не більше шести місяців ув'язнення (ст. 392). Якщо прокурор вважає, що за вчинення такого злочину обвинувачуваний не заслуговує покарання більш суворого, ніж штраф або «захід безпеки», не пов'язаний з позбавленням волі, то він передає справу до суду із клопотанням про його розгляд в «дуже спрощеному порядку». У клопотанні має міститися вказівка на точний вид і розмір запропонованого прокурором покарання. «Континентальною» особливістю португальської процедури є право суду відхилити клопотання прокурора про застосування «дуже спрощеного порядку» (ст. 394-3 КПК Португалії). У такому випадку суд виносить мотивоване рішення, де пояснює причини відмови: незгода із прокурорською кваліфікацією вчиненого, невідповідність висновків прокурора наявним у справі доказам тощо. Коли підстав для відхилення клопотання прокурора немає, суд викликає обвинуваченого, з'ясовує його позицію і роз'яснює, що при його «незгоді» із запропонованим прокурором покаранням рух справи продовжується в іншій процесуальній формі («стандартній»). Якщо обвинувачений згоден з клопотанням прокурора, то суд, не розглядаючи справу по суті, затверджує письмову угоду про покарання між прокурором і обвинуваченим, яка одержує тоді силу вироку (ст. 396-1 і 396-2 КПК Португалії), але не підлягає оскарженню (ст. 400-1 КПК Португалії) [20, с. 428]. На відміну від Іспанії, в Португалії такого роду спрощене провадження може мати місце лише у справах про малозначні злочини, причому із застосуванням відносно «м'яких» покарань (в основному, майнових).

КПК Італії 1989 року передбачає дві відповідні процедури. Насамперед, це так зване «спрощене провадження», передбачене ст. 438-443 КПК Італії 1989 року, яке застосовується практично по всіх кримінальних справах без винятку, у тому числі й у справах про тяжкі злочини, підсудні італійському суду асизів. Зміст його полягає в тому, що справа може бути розглянута по суті не в результаті традиційного судового розгляду, а безпосередньо в рамках попереднього слухання справи в суді. З ініціативою такого спрощення судочинства має право виступити тільки обвинувачений, який зобов'язаний в такому випадку направити відповідне клопотання рівно за 5 днів до початку попереднього слухання. Спрощене провадження може мати місце лише при наявності на те згоди прокурора. Втім, рішенням

№ 81/1991 року Конституційний Суд Італії зобов'язав прокурора мотивувати свою незгоду із клопотанням обвинуваченого і визнав, що така незгода може бути переборена обвинуваченим і суддею на попередньому слуханні [21]. Якщо ініціатива обвинуваченого підтримана, то попереднє слухання заміняє слухання справи по суті, причому суд тоді не має права досліджувати нові докази: він обґрунтовує свій вирок тільки на тих доказах, які є в справі до моменту початку попереднього слухання. Вирок може бути обвинувальним або виправдувальним, але при винесенні обвинувального вироку суд зобов'язаний враховувати прагнення обвинуваченого до спрощення кримінального процесу і, незважаючи на те, чи визнав він свою вину чи ні, скоротити йому покарання на одну третину. Тут йдеться не більш ніж про досягнення компромісу (досить обмеженого) у виборі процедури. Ключові питання кримінальної справи залишаються поза межами угоди: обвинувачений має право визнати або не визнати свою вину, прокурор може наполягати або не наполягати на обвинуваченні, тобто їхня позиція ніяк не зв'язана угодою про спрощене провадження, яке може завершитись як засудженням обвинуваченого, так і його виправданням.

Згідно з італійським законодавством другою формою спрощеного судочинства є укладання угоди про визнання вини *applicazione della pena surichiesta dalle parti*, що перекладається як «застосування покарання на прохання сторін». Згідно з цим положенням прокурор і адвокат можуть узгодити покарання, що має бути призначене, і просити суддю прийняти цю пропозицію [20, с. 429].

Угода про визнання вини втілюється шляхом ведення переговорів між прокурором та обвинуваченим (і його захисником). Така форма угоди, на відміну від попередніх, не заміняє суд. Проте перевага для прокурора полягає у тому, що визнання вини може скоротити тривалість судового розгляду, а перевага для обвинуваченого – у тому, що прокурор може висунути обвинувачення у менш тяжкому злочині, а також у подальшому застосуванні більш м'якого покарання [22, с. 117].

У кримінальному процесуальному законодавстві України не виключається створення схожих (на національному рівні) або єдиних (на міжнародному рівні) механізмів процесуального регулювання однорідних суспільних відносин, тобто відповідної гармонізації національного процесуального законодавства і прак-

тики його застосування (узгодженні офіційних процесуально-правових доктрин, концептуальних підходів, принципів тощо) та його уніфікації (прийняті заснованих на загальних міжнародних стандартах процесуальних норм, взамін або поряд з національними).

Тому, оцінюючи реалізацію кримінальних процесуальних напрямів, не можна не відзначити того, що всі вони по-різному втілюються в життя і виявляють себе на практиці у вигляді тенденцій. Вони системно взаємодіють та впливають один на одного, однак, при цьому, вони ні в якому разі не повинні протиставлятися або підмінити одна іншу. Так, захоплення лише ідеями відновного правосуддя загрожує небезпекою ослаблення боротьби зі злочинністю, оскільки веде до створення юстиції без процесу, здатної у високій мірі враховувати інтереси потерпілих (жертв) і підозрюваних, але не здатна забезпечувати підтримання публічного порядку. Наведене не означає відмови від посилення захисту прав підозрюваного (обвинуваченого), а лише означає, що реформування кримінального процесу має здійснюватися не лише у формально-правовому, але й соціально-політичному аспектах.

Кримінальне судочинство всіх європейських країн перебуває в процесі соціального, а не формально-правового зближення й характеризується:

– злиттям в один тип, так само, як і домінування однієї системи судочинства над іншою на сьогодні неможливі через культурно-історичні причини (це призведе до втрати національної ідентичності);

– суттєвими відмінностями, які зберігаються тільки на функціональному рівні;

– загальною філософією кримінального процесу (міжнародні визнані принципи, стандарти правосуддя тощо), яка не здатна сприяти усуненню цих відмінностей. Вони з'явилися в результаті історичної еволюції кожної системи судочинства, мають природний характер, забезпечують цілісність системи, але не перешкоджають інтеграційним процесам на міжнародно-правовому рівні;

– ефективністю боротьби зі злочинністю, рівнем захисту прав і свобод людини, що не перебувають у прямій залежності від типових або видових відмінностей кримінального процесу. Процесуальні системи зорієнтовані на дотримання і захист прав людини й потребують належної правової процедури (процесуальної справедливості), встановлення винних у вчиненні кримінального правопорушення та їх

покарання (матеріальної справедливості);

– появою спільних кримінальних процесуальних інститутів, які здатні впливати на зближення національних кримінальних процесуальних правових систем на рівні цілей і засад (принципів), а правовим підґрунтям для зближення таких систем є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та практика Європейського суду з прав людини.

Можна стверджувати, що кримінальний процес європейських держав об'єднує єдина правова філософія, заснована на таких загальнолюдських цінностях: право на гідне поводження (заборона катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність людини, поводження); право на: свободу та особисту недоторканність (на особисту свободу, недоторканність людини, повагу до особистого життя, недоторканність житла, захист інформації особистого характеру); рівність усіх перед законом та заборона дискримінації; справедливість правосуддя (право на ефективні засоби правового захисту, реальний доступ до суду, презумпція невинуватості, право обвинуваченого на правову допомогу тощо).

У свою чергу, вітчизняний кримінальний процес слід розглядати як континентальний, за винятком радянського періоду, коли він визначався як кримінальний процес соціалістичного типу. «Нова правова ідеологія» КПК України спрямована на обмеження дій державних органів та розширення прав підозрюваних (обвинувачених) і потерпілих, надання додаткових гарантій захисту їх законних інтересів.

Список використаної літератури:

1. Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС) : монографія. Донецьк : ТОВ «ВПП «ПРОМІНЬ», 2012. 640 с.
2. Гурджі Ю. О. Правовий захист особи в кримінальному процесі України: теорія та методологія : дис. ... докт. юрид. наук за : 12.00.09. Одеса, 2007. 486 с.
3. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 512 с.
4. Європейська конвенція з прав людини від 04.11.10950 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
5. Михайленко В. В. Реалізація засади верховенства права у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кри-

- мінальний процес та криміналістики; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ, 2019. 20 с.
6. Толочко О. Сучасні тенденції розвитку національних кримінально-процесуальних систем. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1. С. 159–165.
 7. Циганюк Ю. Англо-американська система кримінального процесу. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 327–331.
 8. Нестор Н. Медіація у кримінальному процесі Сполученого Королівства Великої Британії. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 12. С. 144–148.
 9. Молдован А. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
 10. Арушанян К. Виконання судових рішень у кримінальному провадженні: досвід Англії та США. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1. С. 32–38.
 11. Басай Н. М. Зарубіжний досвід визнання доказів недопустимими у кримінальному процесі. *Європейські перспективи*. 2013. № 10. С. 95–102.
 12. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України № 4651-VI від 13 квіт. 2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20120413>
 13. Панова А. В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 212 с.
 14. Руда Т. В. Належність і допустимість доказів у цивільному процесі США та України: порівняльно-правовий аналіз. *Вісник Верховного* 2011. № 1. С. 115–120.
 15. Садова Т., Басай В., Савченко В. Кримінальний процес України, Республіки Польща та ФРН: порівняльний аналіз : навч. посіб. Київ, 2015. 480 с.
 16. Півненко В. Проект нового Кримінально-процесуального кодексу України: невдачі і прорахунки. *Вісник прокуратури*. 2010. № 11. С. 32.
 17. Лобойко Л. Про «ворогів» українського кримінального процесу. *Вісник прокуратури*. 2011. № 3. С. 83–85.
 18. Войнарович А. Б. Характерні ознаки кримінального процесу країн континентальної системи права та України: порівняльно-правовий аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : ПРАВО*. 2018. Вип. 51. Т. 2. С. 117–122. URL: http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.51/part_2/29.pdf
 19. Станіч В. С. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія / під ред. В. Л. Менчинського. Київ : ОВК, 2016. 284 с.
 20. Сучасний кримінальний процес країн Європи : монографія / за ред. В. В. Луцика та В. І. Самаріна. Харків : Право, 2018. 792 с.
 21. «Паррілло проти Італії» [Parrillo v. Italy]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-163029&filename=CASE%20OF%20PARRILLO%20v.%20ITALY%20-%20%205BUkrainian%20Translation%5D%20by%20the%20COE%20Human%20Rights%20Trust%20Fund.pdf&IogEvent=False>
 22. Кравчук В. Угода про визнання вини як засіб підвищення ефективності діяльності прокуратури у сфері кримінального процесу. *Вісник Національної академії прокуратури України*.

Morhun N. S., Siedakova V. V., Bondar S. V. EUROPEAN EXPERIENCE IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL CRIMINAL PROCEDURE SYSTEMS

The article determines that the study of the European experience in the development of national criminal procedural systems is important in the context of the development and reform of national criminal procedural legislation, the creation of a model of criminal justice. Scientific analysis of positively tested examples of legal practice, and especially legal practice and the sources on which it is based, is of considerable interest. It has been found that the criminal justice system of all European countries is in the process of social rather than formal-legal rapprochement and is characterized by a number of features highlighted in the article. A comparative legal analysis of foreign and domestic experience gave reasons to assert that the criminal process of European states is united by a single legal philosophy based on the following universal human values: the right to decent treatment, freedom and personal integrity; equality of all before the law and prohibition of discrimination; fairness of justice. It was established that the procedural systems of a number of European countries are oriented towards the observance and protection of human rights and require proper legal procedure (procedural justice), the establishment of those guilty of a criminal offense and their punishment (material justice); the emergence of joint criminal procedural institutions, which are able to influence the convergence of national criminal procedural legal systems at the level of goals and principles, and the legal basis for the convergence of such systems is the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the practice of the European Court of Human Rights. At the same time, public adversarial criminal justice is currently being formed in Ukraine,

which is characterized by a clear division of criminal procedural functions of activity and ensuring the actual equality of parties, and criminal procedural mechanisms to protect the rights and freedoms of a person and a citizen are the main content of such a public adversarial process. The criminal procedural legislation of Ukraine does not exclude the creation of similar (at the national level) or uniform (at the international level) mechanisms of procedural regulation of homogeneous social relations, i.e. the appropriate harmonization of national procedural legislation and the practice of its application (harmonization of official procedural legal doctrines, conceptual approaches, principles etc.) and its unification (procedural norms adopted based on common international standards, instead of or along with national ones).

Key words: *criminal process, system, criminal procedural norm, European experience.*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.2.12>

О. В. Ковальова

ORCID ID: 0000-0003-4555-0172

кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри оперативно-розшукової діяльності
та інформаційної безпеки факультету № 3
Донецького державного університету внутрішніх справ

МЕХАНІЗМ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УКРАЇНІ

В статті розглядається механізм удосконалення інформаційного забезпечення досудового розслідування. Автор вказує, що одним із актуальних шляхів удосконалення інформаційного забезпечення досудового розслідування може стати запровадження довгострокової стратегії «Механізм інформатизації та діджиталізації досудового розслідування», котра має враховувати чотири основні блоки із поступовими кроками удосконалення кримінального процесу в Україні: 1) удосконалення нормативно-правового регулювання інформаційного забезпечення досудового розслідування; 2) створення уніфікованих інформаційних платформ, синхронізованих між підрозділами, які беруть участь у досудовому розслідуванні; 3) створення цифрових проєктів для громад, залучених у досудове розслідування; 4) створення публічних електронних сервісів пошуку та перевірки осіб, які вчинили насильницькі кримінальні правопорушення, суспільно небезпечні діяння проти національної безпеки держави, та кримінальні правопорушення «ненависті». В контексті дослідження доцільною є інтеграція цільової програми: «Е-розслідування: електронне кримінальне провадження». Мета цієї програми має полягати у вирішенні проблем пов'язаних зі спрощенням пошуку, виявлення та збереження доказової інформації, спрямованих на удосконалення вільного та безперервного доступу органів досудового розслідування до інформації, необхідної для розкриття кримінального правопорушення у максимально короткі терміни, а також зменшення негативних наслідків, пов'язаних зі збільшенням кількості та латентності окремих видів суспільно небезпечних діянь. Підсумовано, що проведене дослідження дозволило підсумувати, що можна виділити наступні напрямки вдосконалення інформаційного забезпечення досудового розслідування: 1) стратегічне планування процесу удосконалення інформаційного забезпечення досудового розслідування; 2) створення відповідних програм інтеграції сучасних платформ інформаційного забезпечення досудового розслідування; 3) розгляд інформаційного забезпечення досудового розслідування як одного із способів кримінологічного та віктимологічного запобігання кримінально протиправній діяльності в Україні.

Ключові слова: досудове розслідування, інформаційне забезпечення, кримінальне провадження, електронне розслідування, механізм, кримінальне правопорушення.

На сьогоднішній день удосконалення інформаційного забезпечення досудового розслідування потребує більш сучасного та комплексного підходу, котрий має, в першу чергу, полягати у створенні довгострокових програм та стратегій, реалізованих на апробованих нормативно-правових платформах. Вказане надасть можливість підходити комп-

лексно до розкриття різного роду кримінальних правопорушень, більш якісно боротись із латентністю та суб'єктивністю органів досудового розслідування. Отже, враховуючи вказане, пропонуємо зупинитись на цьому питанні більш детально.

Відтак, одним із актуальних шляхів удосконалення інформаційного забезпечення досудо-

вого розслідування може стати запровадження довгострокової стратегії **«Механізм інформатизації та діджиталізації досудового розслідування»**, котра має враховувати чотири основні блоки із поступовими кроками удосконалення кримінального процесу в Україні:

- 1) **удосконалення нормативно-правового регулювання інформаційного забезпечення досудового розслідування**: встановлення кореляцій між нормативно-правовими актами, які регулюють різні сфери інформатизації суспільства; створення нормативно-врегульованого алгоритму пошуку та використання інформації на різних етапах досудового розслідування; удосконалення кримінального процесуального законодавства в частині захисту особистої інформації в кримінальному провадженні;
- 2) **створення уніфікованих інформаційних платформ, синхронізованих між підрозділами, які беруть участь у досудовому розслідуванні**: створення та запровадження відповідного програмного забезпечення роботи інформаційних систем, котрі надають можливість вільного доступу та обміну доказовою інформацією між підрозділами, котрі співпрацюють по конкретному кримінальному провадженню, у т.ч. – експертними підрозділами за умови наявності у останніх нормативно врегульованих підстав для отримання конкретної інформації, необхідної для експертних досліджень речових доказів. Враховуючи те, що експертні підрозділи системи МВС України відносяться до цивільних, такий доступ має бути документально дозволений слідчим суддею; пошук зарубіжних інвестицій та грантової підтримки для заохочення та інтеграції актуальних проєктів; інтеграція зарубіжного досвіду;
- 3) **створення цифрових проєктів для громад, залучених у досудове розслідування**: удосконалення рівня взаємодії із громадянським суспільством в частині інформаційного забезпечення досудового розслідування, своєчасного отримання доказової інформації по кримінальним правопорушенням, сприяння розвитку активного правового суспільства та удосконалення рівня довіри до правоохоронних органів;
- 4) **створення публічних електронних сервісів пошуку та перевірки осіб, які вчинили насильницькі кримінальні правопорушення, суспільно небезпечні діяння проти національної безпеки держави, та кримінальні правопорушення «ненависті»**: створення баз даних суб'єктів наведених кримінальних правопорушень з метою своєчасного попередження

кримінально протиправної активності, встановлення суспільно небезпечних зв'язків, пошуку фігурантів та співучасників окремих кримінальних правопорушень.

Вказана стратегія вдало корелюється із Концепцією програми інформатизації МВС України на 2021–2023 роки, затвердженої рішенням Колегії Міністерства внутрішніх справ України від 22 квітня 2021 року № 301 та загальними принципами досудового розслідування в Україні. Зазначені блоки мають включати в себе реалізацію таких дій як: 1) тотальна електронізація документообігу із збереженням паперових копій (що набуває особливої актуальності під час воєнного стану в державі та потенційної неможливості доступу до паперових документів). Запропоноване надасть можливість органам досудового розслідування отримувати доступ до необхідних даних з будь-якої точки України без порушення термінів кримінального провадження; 2) електронна архівація даних, терміни яких ще є актуальними, що надасть можливість зберігати та отримувати доступ до «старої» інформації, котра може сприяти розкриттю кримінального правопорушення; 3) архівація даних судово-експертної діяльності та інформації щодо доказів, які були надані у вигляді об'єктів дослідження; 4) створення/удосконалення аналогових реєстрів (по типу Єдиного реєстру судових рішень), інтерфейс яких надає можливість цивільним особам отримувати обмежений доступ (за виключенням особистої інформації, забороненої до оприлюднення кримінальним процесуальним законодавством та іншими нормативно-правовими актами України) до пошуку та перегляду обставин досудового розслідування та даних потенційних кримінальних правопорушників.

Прикладом є Єдиний реєстр осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи. Відповідно до Закону України від 19 грудня 2019 року № 409-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи», Єдиний реєстр осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи – автоматизована електронна база даних, створена для забезпечення збирання, зберігання, захисту, обліку, пошуку, узагальнення даних про осіб,

які вчинили злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, у тому числі осіб, судимість яких за такі злочини знята або погашена в установленому законом порядку. До реєстру вносяться відомості щодо прізвища, імені, по батькові засудженого, дати народження, місця проживання чи перебування, злочину, за який його було засуджено, виду кримінального покарання, який до нього був застосований, інформацію про фактично відбуте ним покарання, а також про порушення правил адміністративного нагляду. Інформація про особу вноситься до реєстру на підставі обвинувального вироку суду, який набрав законної сили. У разі якщо особа вчинила злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи до створення реєстру, інформація про таку особу вноситься до реєстру на підставі ухвали суду за місцем проживання такої особи або місцем відбування нею покарання за клопотанням прокурора. Користувачами реєстру є керівники прокуратур та органів досудового розслідування, прокурори, слідчі та інші уповноважені особи Національної поліції України та Державного бюро розслідувань. Право на отримання інформації щодо факту перебування конкретної особи в реєстрі мають: сільські, селищні та міські голови, керівники державних адміністрацій, інших органів державної влади та місцевого самоврядування – щодо осіб, які претендують на зайняття посади керівника (заступника керівника) дошкільного навчального закладу, середнього навчального закладу, позашкільного навчального закладу, закладу охорони здоров'я або іншої установи, організації, зобов'язаної здійснювати нагляд за малолітніми особами або надавати послуги медичного, навчального чи соціального характеру малолітнім особам, та належать до їх сфери управління; керівники дошкільних навчальних закладів, середніх навчальних закладів, позашкільних навчальних закладів, закладів охорони здоров'я або іншої установи, організації, зобов'язаної здійснювати нагляд за малолітніми особами або надавати послуги медичного, навчального чи соціального характеру таким особам, у зв'язку з вирішенням питання щодо прийняття особи на роботу; будь-яка фізична особа щодо інформації про себе; будь-яка фізична особа щодо інформації про іншу особу у разі наявності завіреної відповідно до вимог Закону України «Про нотаріат» згоди особи, щодо якої така інформація запитується [1]. Таким чином, ще на етапі досудового розсліду-

вання (якщо особа знову вчинила кримінальне правопорушення або підозрюється у його вчиненні) завдяки такому реєстру інформація може бути перевірена, у тому числі – цивільними особами з метою уникнення випадку працевлаштування особи, котра знаходиться у розшуку та має кримінальний досвід.

В контексті нашого дослідження доцільною є інтеграція цільової програми: «**Е-розслідування: електронне кримінальне провадження**». Мета цієї програми має полягати у вирішенні проблем пов'язаних зі спрощенням пошуку, виявлення та збереження доказової інформації, спрямованих на удосконалення вільного та безперервного доступу органів досудового розслідування до інформації, необхідної для розкриття кримінального правопорушення у максимально короткі терміни, а також зменшення негативних наслідків, пов'язаних зі збільшенням кількості та латентності окремих видів суспільно небезпечних діянь.

До завдань програми має входити: активізація зусиль теоретиків та практиків з питань розробки та запровадження спеціального технічного та програмного інформаційного забезпечення досудового розслідування; спрощення роботи суб'єктів реалізації кримінальної та кримінальної процесуальної політики в частині запобігання кримінально протиправній діяльності; налагодження рівня координації та взаємодії органів виконавчої влади у цій сфері; удосконалення наявних баз даних та інших інформаційних масивів, котрі використовуються органами досудового розслідування; встановлення електронної взаємодії із цивільним населенням (громадськістю, яка бере участь у кримінальному провадженні, волонтерами тощо); залучення європейських та міжнародних партнерів до розробки сучасних інформаційних платформ для розкриття кримінальних проваджень; налагодження роботи електронного документообігу; залучення у всіх можливих випадках штучного інтелекту для зниження перевантаження органів досудового розслідування; максимальний відхід від паперових архівів.

Реалізація програми дозволить оволодіти новими методами реалізації досудового розслідування; підвищити рівень роботи органів досудового розслідування, розширити межі повноважень останніх шляхом залученням до реалізації нових інформаційно-пошукових стратегій; запровадити ефективний та науково обґрунтований підхід до кримінального провадження; створити систему контролю за якістю реалізації досудо-

вого розслідування; знизити загальний рівень кримінально протиправної діяльності шляхом підвищення якості досудового розслідування.

Варто звернути увагу на те, що удосконалення інформаційного забезпечення досудового розслідування надасть можливість удосконалити кримінологічну політику в частині запобігання кримінальним правопорушенням. Це пояснюється тим, що саме органи досудового розслідування є одними із основних суб'єктів такого запобігання. Законом України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VII визначено завдання відповідного органу, серед великої кількості яких є положення, що орієнтовані на запобігання злочинам, а саме: здійснення превентивної та профілактичної діяльності, що спрямована на запобігання вчиненню правопорушень; виявлення причин та умов, що сприяють учиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, ужиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення тощо [2]. Поряд із цим необхідно зазначити, що Національна поліція України здійснює запобіжну діяльність не ізольовано, а в різних видах взаємодії з органами, 1) які визначають державну політику у сфері боротьби зі злочинністю (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України); 2) які здійснюють координацію діяльності у сфері запобігання та протидії злочинності (Генеральний прокурор України й підпорядковані йому прокурори; Рада національної безпеки і оборони України); 3) які провадять правоохоронну діяльність у сфері боротьби зі злочинністю (серед суб'єктів цієї групи варто виділяти дві підгрупи: а) органи, для яких боротьба зі злочинністю є однією з основних функцій (наприклад, Департамент карного розшуку Національної поліції України, Головне управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю СБУ України та ін.); 4) які здійснюють контролюючу й інші види управлінської діяльності (громадські організації, об'єднання, органи державного контролю, преса) [3, с. 154–162]. Таким чином, всі вищевказані органи беруть безпосередню участь у глобальному процесі запобіжної антикримінальної діяльності.

До головних правоохоронних функцій варто зарахувати: 1) профілактичну (профілактика правопорушень, які тягнуть за собою юридичну відповідальність у сфері публічного права); 2) захисну (захист життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб); 3) охорону публічного порядку та безпеки й власності; 4) ресоціалізаційну (ця функція є найбільш

характерною для органів і служб у справах неповнолітніх; служб, що здійснюють адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі); 5) оперативно-розшукову; 6) розслідування злочинів; 7) судового розгляду справ; 8) розгляду справ про адміністративні правопорушення; 9) розгляду справ про фінансові й адміністративно-господарські правопорушення (тобто розгляд справ про адміністративні правопорушення, вчинені юридичними особами або громадянами-підприємцями); 10) виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов органів досудового слідства та прокурорів [4, с. 10–16]. Отже, фактично, проведення досудового розслідування, котре в першу чергу полягає у пошуку доказової інформації та за рахунок використання останньої забезпечується своєчасне розкриття кримінальних правопорушень, боротьба із латентністю, кримінальністю та віктимністю населення.

Слід звернути увагу на особливий об'єкт протидіючого впливу ДБР. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» та ч. 4 ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України [5], ДБР вирішує завдання із запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування: 1) злочинів, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище відповідно до частини першої статті 9 Закону України «Про державну службу», особами, посади яких віднесено до першої – третьої категорій посад державної служби, суддями та працівниками правоохоронних органів, крім випадків, коли ці злочини віднесено до підслідності детективів Національного антикорупційного бюро України; 2) злочинів, вчинених службовими особами Національного антикорупційного бюро України та Бюро економічної безпеки України (*додовнено нами – О.К.*), заступником Генерального прокурора – керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або іншими прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів віднесено до підслідності детективів підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України; 3) злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів), крім злочинів, передбачених ст. 422 Кримінального кодексу України [6, с. 195]. Діяльність ДБР набуває особливої актуальності з огляду на ті кримінальні правопорушення, котрі знаходяться в межах їх компетенції. Варто звернути увагу

також на те, що наразі співпраця Національної поліції із ДБР налагоджена не в повній мірі, це стосується і інформаційного забезпечення.

Механізм запобіжної діяльності ДБР полягає у системі форм, методів і засобів щодо запобігання злочинам (профілактика та попередження) та реагування на злочини (виявлення, припинення, розкриття та розслідування). Зазначений механізм має свою специфічну функціональну побудову: ДБР спочатку «відповідним чином реагує на факт вчинення злочину, а під час кримінального провадження здійснює запобігання новим злочинам, і такий процес триває постійно» [7, с. 110]. Двокомпонентний комплекс зусиль Бюро з протидії злочинності – «це своєрідне постійно діюче знаряддя в розпорядженні органів кримінальної юстиції, яке потрібно професійно застосовувати та вдосконалювати» [7, с. 110]. У науці справедливо зазначається, що ефективність запобіжної діяльності багато в чому зумовлюється правильним визначенням суб'єктів, здатних успішно здійснювати цю діяльність, та розподілом обов'язків між ними в окресленій царині [8, с. 120]. За справедливим твердженням О. М. Литвинова, суб'єкти протидії злочинності утворюють цілісну у функціональному й організаційному відношенні систему, з'єднану спільністю мети та управління у сфері протидії злочинності. Складність цієї системи зумовлена, з одного боку, багатогранністю виконуваних завдань із забезпечення безпеки, запобігання, профілактики, припинення, розкриття і розслідування злочинів, а з іншого – розподілом завдань між суб'єктами різних рівнів, що зумовлено ієрархічною побудовою системи. Дана система є складною соціальною організацією, бо групи однорідних органів, що входять до неї, утворюють відносно самостійні організаційні формування, які функціонують на основі тотожних закономірностей. Кожне з таких формувань є підсистемою більш великої системи та водночас складається зі своїх підсистем [9; 10, с. 996]. Отже, налагодження співпраці із ДБР надасть можливість удосконалити рівень інформаційного забезпечення досудового розслідування, а також більш якісно проводити роботи із запобігання кримінальним правопорушенням в Україні.

Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що можна виділити наступні **напрямки вдосконалення інформаційного** № 11. С. 995–1005.

забезпечення досудового розслідування:

1) стратегічне планування процесу удосконалення інформаційного забезпечення досудового розслідування; 2) створення відповідних програм інтеграції сучасних платформ інформаційного забезпечення досудового розслідування; 3) розгляд інформаційного забезпечення досудового розслідування як одного із способів кримінологічного та віктимологічного запобігання кримінально протиправній діяльності в Україні.

Список використаної літератури:

1. Закон України від 19 грудня 2019 року № 409-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/409-20#Text>
2. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
3. Тичина Д.М. Національна поліція України в системі суб'єктів запобігання злочинам. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2(13). С. 154–162.
4. Шай Р.Я. Природа та сутність правоохоронної діяльності. *Наше право*. 2014. № 5. С. 10–15.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
6. Носевич Н. Кримінологічне розуміння державного бюро розслідувань як суб'єкта протидії злочинності в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 194–199.
7. Куц В. Протидія злочинності: сутність і зміст. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 103–112.
8. Храмов О. М. Запобігання кримінальному насильству на спеціально-кримінологічному рівні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право*. 2017. Вип. 24. С. 120–122.
9. Кримінологія: питання та відповіді / за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : Золота миля, 2015. 324 с.
10. Севрук В. Г. Правоохоронні органи, які здійснюють протидію злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: український та міжнародний досвід. *Молодий вчений*. 2017.

Kovalova O. V. The mechanism for improving the information support of pre-trial investigation in Ukraine

The article considers the mechanism of improving the information provision of pre-trial investigation.

The author points out that one of the actual ways to improve the information provision of pre-trial investigation may be the introduction of a long-term strategy “Mechanism of informatization and digitization of pre-trial investigation”, which should take into account four main blocks with gradual steps to improve the criminal process in Ukraine: 1) improvement of the regulatory and legal regulation of information provision of pre-trial investigation; 2) creation of unified information platforms synchronized between units participating in pre-trial investigation; 3) creation of digital projects for communities involved in pretrial investigation; 4) creation of public electronic search and verification services for persons who have committed violent criminal offenses, socially dangerous acts against the national security of the state, and “hate” criminal offenses. In the context of our research, it is appropriate to integrate the target program: “E-investigation: electronic criminal proceedings”. The purpose of this program should be to solve problems related to the simplification of the search, identification and preservation of evidentiary information, aimed at improving the free and continuous access of pre-trial investigation bodies to the information necessary for the disclosure of a criminal offense in the shortest possible time, as well as reducing negative consequences, associated with an increase in the number and latency of certain types of socially dangerous acts. It was concluded that the conducted research made it possible to conclude that the following areas of improvement of information provision of pre-trial investigation can be identified: 1) strategic planning of the process of improving information provision of pre-trial investigation; 2) creation of appropriate programs for the integration of modern information support platforms for pre-trial investigation; 3) consideration of information provision of pre-trial investigation as one of the methods of criminological and victimological prevention of criminally illegal activities in Ukraine.

Key words: pretrial investigation, information support, criminal proceedings, electronic investigation, mechanism, criminal offense.

Д. Є. Федоркоад'юнкт кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННОЇ ПОРУБКИ АБО НЕЗАКОННОГО ПЕРЕВЕЗЕННЯ, ЗБЕРІГАННЯ, ЗБУТУ ЛІСУ

Актуальність статті полягає в тому, що криміналістика досліджує вчинення кримінального правопорушення з погляду його елементного складу, де спочатку виділялися його сліди, які використовувалися для вирішення проблеми розкриття. У статті встановлено, що факторами формування слідчої ситуації незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу є об'єктивні (характер первинних фактичних даних, які стали підставою для початку кримінального провадження (інформація щодо вирубки лісу одержана від випадкової особи, яка несподівано опинилася на лісовій ділянці; інформацію про протиправні дії отримано унаслідок проведення оперативно-розшукових заходів або комплексу перевірочних заходів (контрольно-наглядових, ревізій) фінансово-господарської діяльності контролюючими органами (уповноваженими особами)); об'єкт, час (період часу, сезон, час року тощо), місце, спосіб (механізм) вчинення кримінального правопорушення; характер та ступінь завданої шкоди; характер збереженості первинного стану обстановки місця події та зміни, що внесені в навколишню обстановку кримінальним протиправним діянням; характер збереженості слідової картини, наслідків та можливість їх вивчення; обсяг та зміст вже зібраної доказової інформації (показання свідків-очевидців, наявність документів доказового характеру, виявлених слідів та встановлених наслідків тощо); наявність та обсяг відомостей, що орієнтують слідчого на можливі джерела (шляхи одержання) доказової інформації; тривалість часу який сплинув від моменту вчинення протиправного діяння до початку кримінального провадження, а також час, який має слідчий для прийняття рішень та їх реалізації) і суб'єктивні (місце проживання, особисті якості, життєвий досвід злочинця; позиція, яку має підозрюваний щодо органу досудового розслідування; поінформованість злочинця та інших зацікавлених осіб щодо доказів, які має слідчий; інтенсивність протидії досудовому розслідуванню з боку осіб, зацікавлених у результатах кримінального провадження, наявність (відсутність) конфлікту; ставлення до розслідування свідків; особисті якості та життєвий і професійний досвід слідчого; залучення спеціалістів у лісовій сфері тощо) чинники.

Ключові слова: ліс, розслідування, кримінальне правопорушення, порубка, перевезення, зберігання, збут, слідча ситуація.

Вступ. З криміналістичного погляду під механізмом злочину потрібно розуміти систему процесів взаємодії учасників злочину між собою і матеріальним середовищем, поєднаних з використанням відповідних знарядь, засобів та окремих елементів обстановки, що зумовлює утворення криміналістично значущої інформації про сам злочин, його учасників і результати [1]. У криміналістичній літературі існують пропозиції виокремлювати ширший елементний склад механізму злочину, але доцільно такими елементами вважати тільки ті, які використовуються для розкриття й розслідування злочинів, тобто є криміналістично значущими [2; 3].

Виклад основного матеріалу. Криміналістика досліджує вчинення кримінального право-

порушення з погляду його елементного складу, де спочатку виділялися його сліди, які використовувалися для вирішення проблеми розкриття. Сліди злочину розглядалися, з одного боку, як його ознаки, а з другого – як «нитка Аріадни», що допомагала через встановлення та ідентифікацію слідоутворюючого об'єкта встановити окремі обставини його вчинення. З розвитком науки з'ясувалося, що сліди кримінального правопорушення перебувають у закономірних зв'язках (залежностях, відношеннях, кореляціях) зі способом та обстановкою вчинення кримінального правопорушення, з особою злочинця, поведінкою потерпілого тощо. Таким чином, поступово сформувалося криміналістичне уявлення про злочин

як динамічну систему взаємодії суб'єкта злочинної діяльності з предметом посягання, жертвою (потерпілим), використовуваними знаряддями і засобами вчинення злочину (спосіб дій), часу, місця й обстановки його вчинення, а також його наслідків. Для позначення цієї системи та її сутності в криміналістичному розумінні було використано поняття закономірностей механізму злочину як частини предмета криміналістики [1].

Механізм кримінального правопорушення пов'язаний із поняттям слідчої ситуації, що виконує в криміналістиці важливу функцію ситуаційного підходу до розслідування кримінальних правопорушень. У криміналістичних дослідженнях ситуаційний підхід тлумачиться досить широко – використовуються поняття «криміналістична ситуація», «кримінальна ситуація» (з її різновидами: передкримінальною, власне кримінальною, посткримінальною), «слідча ситуація», «оперативно-розшукова ситуація», «експертна ситуація», «судова ситуація». Насамперед, під ситуацією слідчої дії слід розуміти певне становище, яке складається при підготовці і проведенні слідчої дії і яке характеризується сукупністю умов та обставин, що враховуються слідчим при визначенні кола організаційних заходів, тактичних правил і виборі тактичних прийомів, необхідних для проведення слідчої дії відповідно до її цілей. Не вдаючись до аналізу обґрунтованості використання такого широкого спектра понять у криміналістичних дослідженнях, варто зазначити, що стосовно стадії досудового розслідування з погляду завдань криміналістики доцільним є використання поняття слідчої ситуації.

Слід погодитись з позицією Г. А. Матусовського, який пропонує розглядати слідчу ситуацію у двох аспектах – внутрішньому (стан розслідування на певному етапі) та зовнішньому (сукупність зовнішніх умов розслідування) [4, с. 26]. На наш погляд, важливе методологічне значення має розподіл слідчих ситуацій на типові (загальні) та конкретні (індивідуальні). Обидві категорії перебувають у діалектичному зв'язку, оскільки відображають різні сутнісні сторони одного явища. Типові слідчі ситуації, на думку В. К. Лисиченка та О. В. Батюка, є науковою категорією, розробленою на підставі вивчення слідчої практики. Тому вони не повинні розглядатись як складовий елемент реальної обстановки, у якій триває розслідування конкретного злочину. Типова ситуація стосовно процесу розслідування виконує орієнтовно-методичну функцію [5].

Типові слідчі ситуації використовуються в криміналістичній методиці для структурування розслідування кримінальних правопорушень окремих видів, зокрема на початковому етапі розслідування. Початковий етап розслідування є найбільш відповідальним, оскільки саме на ньому закладається судова перспектива кримінального провадження з огляду на можливість природного зникнення чи умисного знищення слідів злочину. Можливість виокремлення типових слідчих ситуацій на цьому етапі спричинена повторюваністю початкової інформації про певний вид злочину, яка вноситься до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) і служить підставою для початку досудового розслідування [6].

У науковій літературі науковці особливу увагу приділяли розгляду типових слідчих ситуацій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довілля. Так, Г. А. Матусовський залежно від кого правоохоронні органи одержують повідомлення про факти порушень поділяє їх на: 1) інформацію про порушення правил охорони навколишнього середовища отримують від відповідних служб екологічного контролю; 2) інформацію отримують від громадян, організацій, установ. Він вважає, що в першому випадку органи екологічного контролю нерідко мають дані про факти порушень і їх наслідки, зафіксовані за допомогою приладів, а також документально, в ході відомчого розслідування. В аналогічних випадках слідчий висуває версії відносно конкретного об'єкта: джерела забруднення й особи, відповідальної за дотримання відповідних правил; причин порушень, які були допущені; механізму події і її наслідків. Для цієї ситуації характерним є такий комплекс слідчих дій: огляд місця події, огляд очисних споруд, огляд документів, допит свідків, призначення судових експертиз, допит потерпілих, допит обвинувачених, слідчий експеримент [7].

У свою чергу, Є. П. Іщенко виділяє дві слідчі ситуації, характерні для початкового етапу розслідування екологічних кримінальних правопорушень [8, с. 673]: 1) надійшла заява або повідомлення в правоохоронні органи про шкідливі екологічні наслідки, причиною яких, імовірно, слугувало порушення екологічних норм; 2) слідчий або прокурор отримав від органу, який здійснює державний екологічний контроль, матеріали, що встановлюють факт і винуватця забруднення.

Така позиція заслуговує на увагу, позаяк слідчі (розшукові) дії при зазначених вище слідчих

ситуаціях будуть відрізнятися. Незаконна рубка лісу відноситься до екологічних кримінальних правопорушень, значить, вихідні ситуації, по Є. П. Іщенко, можна сформулювати по аналогії до складу кримінального правопорушення передбаченого ст. 246 КК України наступним чином:

1) в правоохоронні органи з органу, який здійснює державний екологічний контроль, надійшла інформація про незаконну порубку лісових насаджень, що включає зафіксовані факти протиправності;

2) в правоохоронні органи надійшла інформація з інших джерел про незаконну порубку лісових насаджень, проте факт протиправності не встановлено.

Вважаємо, що при наявності будь-якої із зазначених вихідних ситуацій спочатку будуть проводитися заходи, спрямовані на достовірне встановлення того, чи був факт вчинення незаконної рубки лісу, і лише в подальшому буде доцільно проводити інші СРД, НСРД. Усі «матеріали, що встановлюють факт» вчинення кримінального правопорушення, отримані не в ході досудового розслідування, повинні бути перевірені співробітниками органів поліції, лише в цьому випадку вони можуть стати фактами. До тих пір, поки оперативно-слідчим шляхом не проведена перевірка, говорити про «факт» або про «можливості» не має сенсу. Перевірка ж витрачається багато часу. Притому, за змістом, якщо друга ситуація підтверджується в ході перевірки наявністю фактичних даних про вчинення кримінального правопорушення, то різниці між першою і другою ситуаціями виявити вже не можна. Значить, зазначена градація ситуацій має значення лише в ході перевірочних дій в межах ЄРДР: 1) ситуації мають відмінності тільки в ході перевірки інформації. При цьому вище ми вже вказували на необхідність оперативності дій і скорочення часу на будь-якій стадії досудового розслідування. Тобто, часовий період існування цієї різниці має носити якомога більше швидкоплинний характер; 2) після проведеної перевірки відмінності в ситуаціях вже відсутні, і цей поділ не має істотного значення.

Розглянуто специфіку формування, зміст та різновиди типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування незаконної порубки лісу О. М. Пилипенко [9, с. 11], сформовано відповідні їм слідчі версії та алгоритми їх розв'язання. Типізацію слідчих ситуацій початкового етапу розслідування незаконної порубки лісу здійснено залежно від змісту інформації про подію вчинення незаконної порубки лісу та особу

злочинця. Зокрема, ґрунтуючись на результатах вивчення матеріалів кримінальних проваджень, виділено такі типові слідчі ситуації:

1) встановлено ознаки вчинення незаконної порубки, особу (злочинця) затримано на гарячому (76,5%):

– злочинця затримано під час здійснення порубки;

– злочинця затримано під час транспортування деревини;

2) встановлено ознаки вчинення незаконної порубки, встановлено ознаки особи злочинця, проте останнього не було затримано (15,3%);

3) встановлено ознаки вчинення незаконної порубки, не встановлено ознаки особи злочинця (8,2%).

Для кожної з ситуацій наведено відповідні їй слідчі версії, а також запропоновано типові тактичні операції з їх перевірки.

Р. Р. Романенком здійснено класифікацію типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування розкрадання лісодеревини, зокрема:

1. Встановлено ознаки вчинення розкрадання лісодеревини, злочинця затримано на гарячому:

– злочинця затримано під час здійснення розкрадання, безпосередньо після вирубки лісодеревини;

– злочинця затримано під час трелювання деревини;

– злочинця затримано під час транспортування деревини.

2. Встановлено ознаки вчинення розкрадання лісодеревини, встановлено ознаки особи злочинця, але його не затримано.

3. Встановлено ознаки вчинення розкрадання лісодеревини, але не встановлено ознаки особи злочинця.

Під час розслідування розкрадання лісодеревини можна висунути слідчі версії щодо:

– події кримінального правопорушення:

а) мало місце розкрадання лісодеревини;

б) мало місце кримінальне правопорушення проти власності; в) мало місце інше екологічне кримінальне правопорушення;

– особи злочинця: а) кримінальне правопорушення було вчинено затриманим одноособово; б) кримінальне правопорушення було вчинено затриманою особою у співучасті з іншими невстановленими особами; в) кримінальне правопорушення було вчинено іншими особами, підозрюваного затримано помилково;

– мети злочинця: а) лісодеревину добуто для особистих потреб; б) лісодеревину добуто з метою продажу або іншої реалізації;

– знарядь вчинення кримінального правопорушення: а) вирубки здійснено за допомогою ручних знарядь (пили, сокири тощо); б) вирубки здійснено за допомогою промислової техніки;

– місця вчинення кримінального правопорушення: а) розкрадання лісодеревини було вчинено поблизу місця затримання підозрюваного під час транспортування; б) розкрадання лісодеревини було вчинено в іншій місцевості;

– місця перебування злочинця: а) знаходиться поблизу місця розкрадання лісодеревини; б) здійснює транспортування незаконно добутої деревини від місця вчинення кримінального правопорушення; в) покинув місце вчинення кримінального правопорушення;

– суті події: а) мала місце техногенна подія; б) мала місце природна подія;

– кількості злочинців: а) кримінальне правопорушення було вчинено однією особою; б) кримінальне правопорушення було вчинено групою осіб;

– щодо місця знаходження незаконно добутої деревини: а) деревину приховано поблизу місця розкрадання; б) деревину перевезено до іншої місцевості та приховано; в) деревину було знищено, видозмінено її первісний стан або використано у виробництві [10, с. 12].

О. В. Одерій серед найбільш важливих компонентів криміналістичної характеристики протиправних дій за ст. 246 КК України, інформація про які обумовлює висунення версій і план розслідування на його початковому етапі, виділив:

– місце вчинення незаконної порубки лісу;
– предмет злочину (дерева, чагарники тощо);
– знаряддя вчинення злочину (бензопили, сокири, авто);

– особа злочинця (злочинців) [11, с. 292–294].

А. А. Новицьким, визначено алгоритм дій слідчого на початковому етапі розслідування незаконної порубки і контрабанди лісу, вчиненої організованою злочинною групою, з урахуванням наступних типових слідчих ситуацій:

1) кримінальне провадження розпочато за фактом учинення незаконної порубки і/чи контрабанди лісу, особу злочинця (чи групу осіб) затримано, є відомості про її діяльність в складі організованої групи;

2) кримінальне провадження розпочато за фактом учинення незаконної порубки і/чи контрабанди лісу, затримання не проводилося, є відомості про осіб, причетних до його скоєння, які діють в складі організованої злочинної групи;

3) кримінальне провадження розпочато за фактом незаконної порубки і/чи контрабанди

лісу, відомості про причетних до її/їх учинення осіб обмежені;

4) кримінальне провадження розпочато за фактом учинення незаконної порубки лісу, відомості про злочинців відсутні;

5) кримінальне провадження розпочато за фактом учинення службовими особами кримінальних правопорушень у сфері лісового господарства, є відомості про їх причетність до кримінальної протиправної діяльності організованої злочинної групи, пов'язаної із незаконною порубкою і/чи контрабандою лісу [12].

Виокремлено дві групи типових слідчих ситуацій наступного етапу розслідування незаконної порубки і контрабанди лісу, вчиненої організованою злочинною групою:

– є один підозрюваний, хоча матеріали кримінального провадження вказують на наявність співучасників;

– підозру повідомлено декільком особам в одному кримінальному провадженні [12].

Однак розглянуті типові слідчі ситуації є громіздкими та надто розширеними, ґрунтуються на законодавстві, що наразі втратило чинність або зазнало суттєвих змін, а тому не повною мірою враховує та не завжди відповідає потребам правозастосовної практики.

Здійснивши аналіз матеріалів кримінальних проваджень, можемо зробити висновок, що здебільшого злочинця було затримано саме під час здійснення вирубки, розкрадання або транспортування незаконно здобутої деревини з місця вчинення кримінального правопорушення. Вказана ситуація є найбільш сприятливою, тому що в таких випадках слідству відомі місце й час вчинення кримінального правопорушення, ознаки особи злочинця, маршрут транспортування незаконно добутої деревини. При такій ситуації слідчому головне здійснити ефективне виявлення, фіксацію та вилучення слідів кримінального правопорушення, затримати можливих співучасників кримінального правопорушення. Конкретне місце вчинення вирубки, розкрадання може бути невідомим, коли злочинця затримано в ході транспортування деревини, тоді основним завданням слідчого є встановлення часу, місця та обставин вчинення кримінального правопорушення.

У разі затримання на місці події особи, яка здійснювала рубку, необхідно провести спочатку її затримання в порядку ст. 208 КПК України, особистий огляд і допит підозрюваного. Вважаємо, що цим заходам повинен передувати огляд місця події як невідкладна слідча (розшукова)

дія, що дозволяє керівнику слідчо-оперативної групи своєчасно зафіксувати сліди вчинення кримінального правопорушення. Після проведеного огляду місця події, на нашу думку, доцільно отримати пояснення, а також провести огляд особи. На основі зібраного матеріалу можливо отримати уявлення про те, чи є ознаки вчинення кримінального правопорушення даної категорії.

При затриманні автомашини з деревиною, походження якої викликає сумніви, співробітникам правоохоронних органів необхідно ретельно ознайомитися з документами на товар, що перевозиться, пройти на місце, де було здійснене вантаження лісу, а потім витребувати пояснення від даного громадянина. Водій часто повідомляє, що його попросив за плату відвезти деревину раніше незнайомий йому чоловік, сам до рубки він нібито відношення не має [9; 13; 14].

Висновки. На основі аналізу матеріалів кримінальних проваджень, виділено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування залежно від змісту інформації про подію кримінального правопорушення передбаченого ст. 246 КК України та особу злочинця, зокрема:

а) встановлено ознаки кримінального протиправного діяння передбаченого ст. 246 КК України, особу (-іб) затримано при рубці або після вирубки лісових насаджень, їх навантажені, транспортуванні, трелюванні, збуті тощо і вона не переховується (28%);

б) встановлено ознаки кримінального протиправного діяння передбаченого ст. 246 КК України та особу (-іб), але його (-їх) не було затримано або вони переховується з метою уникнення кримінальної відповідальності та його місцезнаходження невідоме (17%);

в) виявлено факт протиправних діянь за ст. 246 КК України, підозрюваного (их) затримано, але він не визнає себе винним у вчиненні кримінального правопорушення або взагалі відмовляється від дачі показань (12%);

д) виявлено факт протиправних діянь за ст. 246 КК України, але особа злочинця невідома або інформація про нього є недостовірною або не перевіреною (43%).

Встановлено, що такі ситуації розслідування характеризуються різним обсягом криміналістично значимої інформації і сутністю подальших процесуальних дій спрямованих на розслідування; переважанням оперативно-розшукових відомостей над процесуально-підтвердженими; багатоаспектністю інформаційної бази; чисельністю учасників у протиправному діянні; обмеже-

ністю термінів на прийняття тактичних рішень; достатнім обсягом тактичних задач, які потрібно вирішувати суб'єктам сторони обвинувачення.

Список використаної літератури:

1. Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Р. А. Козлов, 2019. 122 с.
2. Сьоміна Н. А. Механізм вчинення злочину: поняття та елементи. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 3. С. 160–165.
3. Кустов А. М. Теоретические основы криминалистического учения о механизме преступления / под ред. Р. С. Белкина. Ташкент, 1997. 14 с.
4. Матусовський Г. А. Ситуаційний підхід до розслідування злочинів. *Криміналістична практика і методика розслідування злочинів*. Х. : Право, 1998. 375 с.
5. Лисиченко В. К., Батюк О. В. Взаимосвязь следственной ситуации с тактикой производства следственных действий. *Криминалистика и судебная экспертиза*. К., 1990. Вып. 40. С. 23–29.
6. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: наказ Офісу Генерального прокурора України від 30 черв. 2020 р. № 298. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text>
7. Гавриш С. Б., Грузков В. Г., Матусовський Г. А. Экологические преступления: квалификация и методика расследования / под ред. В. Е. Коноваловой, Г. А. Матусовского. Харьков : «Глобус», 1994. 226 с.
8. Ищенко Е. П., Топорков А. А. Криминалистика. 2-е изд., испр., доп. и перераб. Москва : Контракт, ИНФРА-М, 2010. 980 с.
9. Пилипенко О. М. Основи методики розслідування незаконної порубки лісу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Харків, 2018. 19 с.
10. Романенко Р. Р. Виявлення та розслідування підрозділами Національної поліції України розкрадання лісодревини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Львів, 2021. 19 с.
11. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля : монографія. Харків : Діса плюс, 2015. 528 с.
12. Новицький А. О. Особливості розслідування незаконної порубки і контрабанди лісу, вчиненої організованою злочинною групою : дис. ... докт. філософ. : 081 – Право. Харків, 2021. 250 с.

13. Акіфзаде С. М. Розслідування незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 248 с.
14. Заяць Д. Д. Ситуаційний підхід до тактики перевірки показань на місці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Харків, 2005. 20 с.

Fedorko D. Ye. TYPICAL INVESTIGATORS IN SITUATIONS WHEN INVESTIGATING ILLEGAL FALLING OR ILLEGAL TRANSPORTATION, STORAGE, SALE OF FOREST

The relevance of the article lies in the fact that criminology investigates the commission of a criminal offense from the point of view of its elemental composition, where its traces were initially identified and used to solve the problem of disclosure. The article establishes that the factors forming the investigative situation of illegal felling or illegal transportation, storage, and sale of forest are objective (the nature of the primary factual data that became the basis for the initiation of criminal proceedings (information about the felling of the forest was received from a random person who unexpectedly found himself on forest area; information about illegal actions was obtained as a result of operational and investigative measures or a complex of verification measures (control and supervision, audits) of financial and economic activity by controlling bodies (authorized persons)); object, time (time period, season, time of year) etc.), place, method (mechanism) of committing a criminal offense; nature and degree of damage; nature of preservation of the original state of the situation at the scene of the incident and changes made to the surrounding environment by the criminal illegal act; nature of preservation of the trace pattern, consequences and the possibility of their study; scope and the content of already collected evidence and information (testimony of eyewitnesses, availability of evidentiary documents, discovered traces and established consequences, etc.); availability and volume of information that orients the investigator to possible sources (ways of obtaining) evidentiary information; the length of time that passed from the moment of the commission of the illegal act to the beginning of the criminal proceedings, as well as the time the investigator has for making decisions and their implementation) and subjective (place of residence, personal qualities, life experience of the criminal; the position the suspect has in relation to the body pre-trial investigation; the awareness of the criminal and other interested parties regarding the evidence that the investigator has; the intensity of opposition to the pre-trial investigation by persons interested in the results of the criminal proceedings, the presence (absence) of a conflict; the attitude to the investigation of witnesses; the personal qualities and life and professional experience of the investigator; involvement of specialists in the forestry sector, etc.) factors.

Key words: forest, investigation, criminal offense, felling, transportation, storage, sale, investigative situation.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.231.14(477)

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.2.14>

В. В. Філатов

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів

РОЛЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ У РЕАЛІЗАЦІЇ НАПРЯМКІВ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ

У статті досліджено роль Організації Об'єднаних Націй у реалізації напрямків перехідного правосуддя. Автор акцентує увагу на проблемі невизначеності мандата багатьох наднаціональних структур у перехідному правосудді, що гальмує процес суспільного переходу в Україні. Доведено, що ООН виконує ключову роль у забезпеченні прав людини у світі, зокрема на рівні утвердження самої ідеї верховенства права та подальшої міжнародно-правової регламентації основоположних прав людини. Автор доходить висновку, що створення ООН стало своєрідною реакцією на системні порушення прав людини та насильство, що обумовило необхідність наділення фізичних осіб міжнародно-правовою правосуб'єктністю. Також з'ясовано, що отримання відповідної правосуб'єктності дозволило жертвам конфлікту отримати право активної участі у перехідних процесах задля примирення та неповторення конфлікту у майбутньому. Автор зазначає, що модель перехідного правосуддя є одним із інструментів захисту прав людини, яка на глобальному рівні покликана забезпечити відповідні гарантії для населення держав, навіть через часткові обмеження їхнього суверенітету. Встановлено, що правові форми роботи ООН у сфері перехідного правосуддя мають методологічну природу, адже не тільки визначають мінімальні стандарти захисту прав людини, а й забезпечують інструментарій постконфліктного розвитку. Встановлено, що концепція перехідного правосуддя розглядає право як відправну точку та кінцевий орієнтир, однак трансформації, які відбуваються в постконфліктному суспільстві, мають політичні передумови тому, реалізуючи відповідні правові форми роботи, ООН стає важливим гарантом суспільного переходу. Визначено та схарактеризовано проблему залежності перехідних процесів від політичної волі влади, яка здебільшого може бути не зацікавлена у встановленні нової правової міри, яка базується на верховенстві права та засуджує насильство і порушення прав людини. З огляду на це констатовано, що зміна влади в рамках перехідного правосуддя у більшості випадків є об'єктивною потребою, і дозволяє перезавантажити політичні процеси в постконфліктній державі.

Ключові слова: верховенство права, напрямки та принципи, Організація Об'єднаних Націй, перехідне правосуддя, правові форми роботи, постконфліктний розвиток, права людини, системні порушення.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Реалізація моделі перехідного правосуддя вимагає осмислення глобальних процесів у сфері миробудування, під впливом яких відбувається постконфліктний розвиток держав. На сьогодні дуже принципово розуміти роль кожної окремої наднаціональної інституції у перехідних процесах, що дасть змогу розкрити при-

роду міжнародно-правового характеру означеної моделі. У вітчизняній теорії міжнародного права це питання майже не досліджене, що негативно позначається на практичних питаннях реалізації напрямків перехідного правосуддя в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття. Питання ролі та функцій

Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) на світовій арені в різні часи вивчали: Є. Р. Ахмедова, О. Є. Болгов, Н. О. Мельниченко (Дерунець), Стефан П. Маркс, О. В. Сенаторова, Саймон Честерман, І. А. Шуміло та інші вітчизняні вчені. Однак спеціальних досліджень ролі ООН у перехідному правосудді досі не проводилося, що вказує на актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є комплексний аналіз ролі ООН в процесі миробудування та реалізації напрямків перехідного правосуддя.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Досліджуючи міжнародну систему захисту прав людини І. А. Шуміло зазначає, що однією з основних цілей ООН є здійснення міжнародного співробітництва у сфері заохочення та розвитку поваги до прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії». Разом з тим науковець наголошує, що неправильно буде стверджувати, що до створення ООН міжнародного захисту прав людини не існувало зовсім, оскільки принципи, на яких заснована дана концепція, мають не правове походження – вони присутні в будь-якій релігії і відображені в навчаннях практично всіх філософських шкіл [1, с. 12]. Вбачається, що науковець відводить ООН ключову роль у забезпеченні прав людини у світі.

Слід припустити, що ООН має значно більший мандат в цій сфері, який дозволяє на практиці реалізовувати окремі принципи захисту прав людини. У своїй науковій праці Е. Р. Ахмедова наголошує, що роль ООН значно ширша і також охоплює сферу захисту прав людини. Зокрема, подібна діяльність відбувається на основі Міжнародного суду ООН, який застосовуючи норми міжнародного права до конкретних обставин при розгляді спорів між державами, максимально розвивається, поглиблюється та конкретизує їхній зміст. В рамках цього процесу відбувається застосування міжнародних конвенцій, міжнародного звичаю (як доказу загальної практики), а також загальних принципів права, визнані цивілізованими націями [2, с. 135].

Серед вітчизняних вчених, які досліджують міжнародно-правовий статус ООН є ті, хто звертає увагу на її роль у постконфліктному врегулюванні. Зокрема, варто звернути увагу на працю Н. О. Мельниченко (Дерунець), яка провівши аналіз означеної проблеми доходить наступних висновків: 1) окремі форми роботи ООН дозволяють стримати чи врегулювати конфлікти, а також сприяти відновленню держави,

прав людини та громадського порядку; 2) ООН відіграє значну роль при збереженні миру та безпеки шляхом ініціювання проведення незалежних виборів, формування нового громадянського суспільства, розвитку економіки та інфраструктури держави [3, с. 455].

Отже очевидно, що ООН відведена важлива роль у перехідних процесах, яка не обмежується встановленням принципів захисту прав людини. Більш конкретно цю роль деталізує О. Є. Болгов, який стверджує, що сьогодні в практиці ООН сформувалися наступні засоби підтримання миру: превентивна дипломатія (preventive diplomacy), встановлення миру (peace-making), підтримання миру (peace-keeping), примушення до миру (peace-enforcement) та миробудівництво в постконфліктний період (peace-building) [4, с. 137].

О. В. Сенаторова наголошує, що до набуття чинності Статутом ООН, основний постулат міжнародного права ґрунтувався на тому, що лише держави є суб'єктами міжнародного права, лише вони мають міжнародні юридичні права. Фізичні особи не мали таких прав і вважалися об'єктами міжнародного права. При цьому, за певних обставин, ці окремі особи користувалися міжнародно-правовим захистом особливого роду. Однак, загибель величезної кількості людей, жорстокість Другої Світової війни та свавілля тоталітарних правителів призвели до усвідомлення необхідності створення ефективних інструментів і механізмів захисту прав людини на міжнародному рівні. Така політична і правотворча діяльність була започаткована в ООН [5, с. 24–26]. В контексті аналізу моделі перехідного правосуддя слід висловити наступні міркування:

– створення ООН стало своєрідною реакцією на системні порушення прав людини та насильство, що обумовило необхідність наділення фізичних осіб міжнародно-правовою правосуб'єктністю. Остання покладена в основу принципу жертвоцентризму, на якому базується модель перехідного правосуддя;

– отримання відповідної правосуб'єктності дозволило жертвам конфлікту, а також іншим категоріям громадян (біженцям та внутрішнім переселенцям) набути статус акторів у перехідному правосудді. Тобто, вони отримали право активної участі у перехідних процесах задля примирення та неповторення конфлікту у майбутньому;

– слід припустити, що модель перехідного правосуддя є одним із інструментів захисту прав людини, яка на глобальному рівні покликана

забезпечити відповідні гарантії для населення держав, навіть через часткові обмеження їхнього суверенітету.

Аналізуючи проблему ролі ООН у перехідних процесах Кіран Мак Евой систематизує наступні правові форми роботи: 1) створення трибуналів ООН в постконфліктних державах; 2) сприяння в укладанні мирних угод сторонами конфлікту; 3) судовий захист міжнародних стандартів прав людини; 4) представництво на місцях задля допомоги державам у виробленні стратегій перехідного періоду; 5) захист окремих категорій жертв конфлікту (діти, жінки, цивільні особи). Відносно ролі ООН науковець стверджує, що вона полягає у тому, щоб полегшити перехідні процеси в рамках яких сторони конфлікту обговорюють плани щодо усунення несправедливості та розбудови майбутнього [6, с. 432].

Вбачається, що форми роботи ООН в рамках перехідного правосуддя є достатньо індивідуальними та важливими, оскільки вони здебільшого сконцентровані на трьох ключових категоріях перехідного правосуддя: забезпечення верховенства права, створення умов для неповторення конфлікту, а також аналіз першопричин конфлікту. На нашу думку, ключова роль ООН в перехідних процесах пов'язана з правозахисною, представницькою функцією та посередництвом задля врегулювання конфлікту. Подібну позицію висловлюють й інші зарубіжні науковці. Зокрема, у своєму дослідженні Ніколя Гійо конкретизує на розширює перелік форм роботи ООН у сфері перехідного правосуддя. Він зазначає, що однією з правових форм ООН також варто вважати забезпечення права на відшкодування, яке походить від поєднання договірної та звичаєвого міжнародного права. Також до числа означених правових форм науковець відносить: 1) створення тимчасових адміністрацій ООН, які на місцях сприяють перехідним процесам в постконфліктних (поставторитарних) державах; 2) допомога у реінтеграції відчужених членів спільнот (біженців та внутрішніх переселенців) [7, с. 227].

Джой Гварінен акцентує увагу на важливості роботи ООН з жертвами конфлікту у наступних напрямках: перевірка фактів та публічне розкриття правди; відновлення гідності, репутації та прав жертви та осіб, тісно пов'язаних із жертвою; публічне вибачення, включаючи визнання фактів і прийняття відповідальності; вшанування пам'яті жертв [8, с. 4]. На нашу думку, науковець розкриває зміст такої правової форми роботи ООН у сфері перехідного

правосуддя, як захист окремих категорій жертв конфлікту. Стефан Маркс звертає увагу на те, що правові форми роботи ООН в рамках перехідного періоду обмежені трьома основними інструментами захисту прав людини, які домінують в практиці організації: освіта та інформація; встановлення стандартів та тлумачення; інституційна розбудова в державах. Також науковець визначає п'ять інструментів реагування на порушення прав людини: моніторинг шляхом звітування та встановлення фактів; судові рішення; політичний нагляд; гуманітарна діяльність; примусові дії [9].

Аманда Кетс-Баріл висловлює думку, що роль ООН у перехідних процесах пов'язана з впливом на конституційно-правовий рівень держав-сторін конфлікту. Вона стверджує, що нормативна основа роботи ООН з просування перехідного правосуддя базується на чотирьох стовпах сучасної міжнародно-правової системи: міжнародне право прав людини, міжнародне гуманітарне право, міжнародне кримінальне право та міжнародне право біженців. В свою чергу, набір конституційних реформ, які реалізуються у тому числі під егідою ООН, забезпечує фундаментальну змістовну основу для примирення суспільства в рамках верховенства права. Таким чином, конституції можуть керувати розробкою та діяльністю механізмів перехідного правосуддя, які передбачають важливі стандарти, пов'язані з справедливістю та судовим захистом [10, с. 82].

Вбачається, що реалізація напрямків перехідного правосуддя неодмінно впливає на сферу конституційно-правового регулювання. Відповідні зміни і доповнення в конституціях постконфліктних (поставторитарних) держав дозволяють сформувати спроможність національних інституцій, у першу чергу тих, які відповідають за захист прав людини і державне управління. Тобто, інституційні реформи, реалізуються через основні закони держав, які, в свою чергу, ґрунтуються на міжнародно-правових актах ООН, оскільки останні містять мінімальні стандарти прав людини та механізми забезпечення верховенства права.

Серед зарубіжних науковців є ті, хто розглядає роль ООН у перехідних процесах через призму категорії «миробудування», яка змістовно близька з вихідними ідеями перехідного правосуддя. Одним з таких вчених є професор Тітсіо Сато, який зазначає, що робота ООН в рамках перехідних періодів представляє собою комплексну, багатовимірну операцію, яка покликана

активізувати політичні процеси шляхом сприяння національному діалогу та примиренню. Також ця робота, на думку науковця, покликана захищати цивільне населення, допомагати в роззброєнні, демобілізації та реінтеграції комбатантів, підтримувати організацію виборів, захищати та сприяти правам людини та сприяти відновленню верховенства права [11, с. 6].

Слід припустити, що мова йде про реалізацію ООН повноважень, які стосуються розбудови миру та пов'язані із специфікою контексту застосування (руйнування основної політичної інфраструктури, переміщення значних груп людей, розділення суспільства за різними ознаками, наявність насильства та системних порушень прав людини). Тобто, мова йде про визначальну роль ООН у формуванні програм, спрямованих на запобігання повторенню конфлікту, а також стратегій постконфліктного відновлення держав. Таким чином, правові форми роботи ООН у сфері перехідного правосуддя мають методологічну природу, адже не тільки визначають мінімальні стандарти захисту прав людини, а й забезпечують інструментарій постконфліктного розвитку.

Вед П. Нанда розглядає роль ООН у перехідних процесах через призму категорій «безпека» та «права людини». Науковець вважає, що основним завданням тут є використання дипломатичних, гуманітарних та інших засобів з метою забезпечення захисту населення держав, охоплених конфліктом, від геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та інших порушень прав людини. При чому подібна мета досягається шляхом налагодження системи міжнародного співробітництва [12, с. 355]. Слід погодитися з цією тезою оскільки вона зводить функціональні здібності ООН виключно до правозахисної функції. Ми вже з'ясували, що роль ООН у перехідних процесах не обмежена нею, а значно ширша, адже охоплює питання впровадження інституційних реформ, миробудування, формування оновленої політичної інфраструктури тощо.

Також помилковими слід вважати уявлення щодо застосування міжнародного співробітництва у якості основного інструмента діяльності ООН у сфері перехідного правосуддя. На нашу думку, цей інструмент звісно використовується, однак він не здатен забезпечити виконання усіх завдань ООН. В рамках перехідного періоду необхідні більш дієві інструменти, які дають змогу активно втручатися в конфлікт задля припинення насильства та порушень

прав людини. Єдине, з чим варто погодитися, це значення категорій мир та права людини, які є своєрідними індикаторами ефективності перехідних процесів та одночасно критеріями, які дають змогу оцінити проблеми постконфліктної (поставторитарної) держави.

Саймон Честерман більш коректно підходить до характеристики інструментів ООН, які також використовуються в рамках перехідного правосуддя. Він наголошує, що право та політика у комплексі забезпечують ефективність форм роботи ООН. При цьому, політичні рішення приймаються на основі відповідної правової міри, зокрема це стосується усіх питань підтримки постконфліктної держави. Науковець також акцентує увагу на тому, що в рамках національного законодавства засоби визначення цієї правової міри встановлюються владою, політичні зобов'язання якої регламентовані в конституціях [13, с. 4].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямку. Щодо ролі ООН в реалізації моделі перехідного правосуддя необхідно зазначити декілька ключових аспектів: 1) концепція перехідного правосуддя розглядає право як відправну точку та кінцевий орієнтир, однак трансформації, які відбуваються в постконфліктному суспільстві, мають політичні передумови. Тобто, реалізуючи відповідні правові форми роботи, ООН стає важливим гарантом суспільного переходу; 2) політичні передумови формуються на підставі поєднання двох аспектів: міжнародно-правових зобов'язань і традицій та політичної волі влади країни, яка перебуває на етапі конфлікту або будь-якого іншого соціального потрясіння. Таким чином ефективність перехідних процесів напряму пов'язана з політичними перетвореннями в державі, які є основним засобом просування змін у національному законодавстві; 3) звідси випливає ключова проблема: залежність перехідних процесів від політичної волі влади, яка здебільшого може бути не зацікавлена у встановленні нової правової міри, яка базується на верховенстві права та засуджує насильство і порушення прав людини. Тому вбачається, що зміна влади в рамках перехідного правосуддя у більшості випадків є об'єктивною потребою, і дозволяє перезавантажити політичні процеси в постконфліктній державі. При цьому перспективним напрямком подальших наукових досліджень є аналіз окремих правових форм роботи ООН у сфері перехідного правосуддя.

Список використаної літератури:

1. Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини: навч. посібник. Київ : Видавництво «ФОРМ Голембовська О.О.», 2018. 168 с.
2. Akhmedova E. R. The role of International law and UN International Court of justice in Resolving Aegean Dispute. *Правова держава*. 2021. № 44. С. 132–138.
3. Мельниченко (Дерунець) Н. О. Міжнародно-правове забезпечення постконфліктного врегулювання (на прикладі практики ООН). *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту*. 2022. № 69. С. 451–455.
4. Болгов О. Є. Роль ООН в забезпеченні міжнародної безпеки після «холодної війни» (міжнародно-правові питання) : дис. канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ. 1999. 148 с.
5. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти : навч. посібник. Київ : Видавництво «ФОРМ Голембовська О.О.», 2018. 208 с.
6. McEvoy K. Beyond Legalism: Towards a Thicker Understanding of Transitional Justice. *Journal of Law and Society*. 2007. Vol. 34. Pp. 411–440.
7. Guilhot N. The Transition to the Human World of Democracy. Notes for a History of the Concept of Transition. *European Journal of Social Theory*. Vol. 5. Pp. 219–242.
8. Joy Hyvarinen Respect and protect human rights: lessons from transitional justice. *The Many Faces of Climate Justice*. 2021. Vol. 11. Pp. 2–13.
9. Stephen P. Marks The United Nations and Human Rights. URL: <https://dash.harvard.edu/handle/1/32310737> (access date: 20.08.2022).
10. Amanda Cats-Baril Moving Beyond Transitions to Transformation: Interactions between Transitional Justice and Constitution-Building. *International IDEA Policy Paper*. 2019. Vol. 22. Pp. 46–84.
11. Tetsuo Sato Transitional Justice and International Law: What Role is Played by the UN in Post-conflict Peacebuilding? Autumn Bi-Annual Meeting of the Japanese Society of International Law. Kwansai : Kwansai Gakuin University, 2011. 44 p.
12. Ved P. Nanda The Protection of Human Rights under International Law: Will the U.N. Human Rights Council and the Emerging New Norm Responsibility to Protect Make a Difference. *Denver Journal of International Law & Policy*. 2007. Vol. 35. Pp. 353–378.
13. Simon Chesterman, Thomas M. Franck, David M. Malone Law and Practice of the United Nations: Documents and Commentary. New York : Oxford University Press, 2008. 15 p.

Filatov V. V. The role of the United Nations in the implementation of transitional justice

The article examines the role of the United Nations in the implementation of transitional justice. The author focuses on the problem of the uncertainty of the mandate of many supranational structures in transitional justice, which slows down the process of social transition in Ukraine. It has been proven that the UN plays a key role in ensuring human rights in the world, in particular at the level of establishing the very idea of the rule of law and further international legal regulation of fundamental human rights. The author comes to the conclusion that the creation of the UN was a kind of reaction to systemic violations of human rights and violence, which led to the need to grant natural persons international legal personality. It was also found out that obtaining the appropriate legal personality allowed the victims of the conflict to obtain the right to actively participate in transitional processes for reconciliation and non-recurrence of the conflict in the future. The author notes that the model of transitional justice is one of the tools for the protection of human rights, which at the global level is designed to provide appropriate guarantees for the population of states, even through partial restrictions of their sovereignty. It has been established that the legal forms of the work of the UN in the field of transitional justice have a methodological nature, because they not only determine the minimum standards for the protection of human rights, but also provide tools for post-conflict development. It has been established that the concept of transitional justice considers law as a starting point and final reference point, however, the transformations that take place in a post-conflict society have political prerequisites, therefore, implementing the appropriate legal forms of work, the UN becomes an important guarantor of social transition. The problem of the dependence of transitional processes on the political will of the authorities, which for the most part may not be interested in establishing a new legal measure based on the rule of law and condemning violence and human rights violations, is defined and characterized. In view of this, it was established that the change of power within the framework of transitional justice is in most cases an objective need, and allows to restart political processes in the post-conflict state.

Key words: rule of law, directions and principles, United Nations, transitional justice, legal forms of work, post-conflict development, human rights, systemic violations.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.2.15>**А. В. Завидняк**

аспірантка кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права,
Ужгородський національний університет
<https://orcid.org/0000-0001-5005-7126>

ДОСТУП ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА ТА ОБОВ'ЯЗОК ДЕРЖАВИ ЗАХИЩАТИ ПРАВА ЛЮДИНИ

У статті розкрито доступу до адміністративного судочинства через обов'язок держави захищати права людини. Судовий захист входить до процедурно-процесуальних гарантій прав людини. Аналіз природи обов'язку держави захищати права людини дає змогу розкрити такі аспекти, доступу до адміністративного правосуддя у розрізі негативних і позитивних обов'язків держави. Негативні обов'язки держави щодо права на доступ до адміністративного судочинства означає, що ні законодавство, ні судова практика не можуть встановлювати надмірні обмеження у здійсненні права на судовий захист, зокрема щодо правничої допомоги, судових витрат, територіального доступу адміністративних судів тощо. Позитивні обов'язки держави означають таке забезпечення особі права на судовий захист, щодо якого попри волевиявлення носія суб'єктивного публічного права стосовного його здійснення держава покликана забезпечити належне функціонування адміністративних судів, які зобов'язані розглядати всі звернення і приймати по них обґрунтовані рішення. Вимога ефективності засобів юридичного захисту передбачає розуміння доступу до правосуддя у площині як судових, так і позасудових засобів захисту прав людини. У цьому аспекті судовий контроль над юридичними актами органів публічної влади є складником принципу верховенства права. Функція адміністративного судочинства щодо вирішення адміністративних спорів має подвійну природу, оскільки сутнісний зміст цього права носить як конституційний, так і адміністративно-правовий характер. Тобто детальні правила процедури розгляду адміністративних справ, які регулюються у Кодексі адміністративного судочинства України, мають належним чином впливати із сутнісного змісту основоположного права на судовий захист, не викривлюючи і звужуючи його сутності.

Ключові слова: адміністративне судочинство, верховенство права, засоби юридичного захисту, доступ до правосуддя, обов'язки держави, процесуальні гарантії, суд.

Доступ до адміністративного судочинства як складова основоположного права на судовий захист (стаття 55 Конституції України) зумовлює проаналізувати його у контексті обов'язків держави захищати права людини. Це також впливає із основоположного обов'язку держави захищати права людини (стаття 3 Конституції), у зв'язку із чим держава покликана забезпечити і процесуальні гарантії прав людини. Зазначену проблематику у площині обов'язку держави захищати порушене право переважно розглядають у конституційному праві. Зазначеній проблематиці присвячені праці С. Голо-

ватого, Р. Мельника, Р. Москаля, К. Николіної, М. Савчина та інших. У цій статті обов'язок держави захищати права людини буде розглянуто з точки зору доступу до адміністративного судочинства.

Загальні засади процедурно-процесуальних гарантій прав людини М. Савчин визначає як такі, згідно з якими приватна особа звертається до органу публічної влади з метою забезпечення доступу до певного матеріального чи духовного блага, яке забезпечуються юридичними засобами, або щодо захисту охоронюваного законом інтересу. На засадах довіри таке звернення

принаймні має бути розглянуто, тобто має бути формально відкрита процедура провадження на підставі цього твердження. Згідно з принципом розслідування орган публічної влади має встановити істотні обставини справи і вирішити справу по суті; у разі, якщо порушене питання не належить до його повноважень, має скерувати відповідне звернення приватної особи до компетентного органу публічної влади чи незалежного агентства/установи, яке в силу закону наділено вчиняти відповідні публічно-владні функції і повноваження [1, с. 71].

Така характеристика права на захист зумовлює розкривати доступ до адміністративного правосуддя у розрізі негативних і позитивних обов'язків держави щодо забезпечення особі права на судовий захист. Попри волевиявлення носія права на судовий захист щодо його здійснення, держава все одно покликана забезпечити належне функціонування адміністративних судів, які зобов'язані розглядати всі звернення і приймати по них обґрунтовані рішення. З цією метою у ч. 5 ст. 125 Конституції України йде мова про те, що з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди.

Висловлюються думки, щодо специфіки права на захист у ключі, що їх особливістю є те, що їхня реалізація і забезпечення пов'язані з необхідністю захисту прав за умови, що ці права вже порушені або наражаються на потенційну загрозу порушення [2, с. 321]. Воно так і є з точки зору носія права на захист, якому кореспондується обов'язок держави захистити і поновити порушене право, що впливає із вимог статті 3 Конституції України. Дана процесуальна гарантія як взаємозв'язок між приписами статей 3 і 55 Конституції України має походження із доктрини належної правової процедури, про яку є згадка у параграфі 39 Великої хартії вольностей 1215 року та практики Верховного Суду США. Зокрема у практиці Верховного Суду США та науковій доктрині цієї країни сформульовано чотири таких аспектів належної правової процедури (*due process of law*): процесуальна належна процедура (*procedural due process*) (в цивільному і кримінальному провадженнях), матеріальна належна процедура (*substantive due process*), заборона невизначеності у законодавстві, а також засіб інкорпорації Білля про права [3, с. 44–46]. Доктрина належної правової процедури має вплив на розвиток системи захисту прав людини на міжнародному рівні захисту прав людини, про що піде мова пізніше.

У світлі цього є необґрунтованими твердження, що обов'язок захисту прав людини, зокрема доступ до правосуддя «закріплюються в негативній формі, що для інших груп прав є винятком. Дані права сконструйовані за типом “Право на право”» [4, с. 7–10]. Тут спостерігається плутанина одразу із декількома ключовими категоріями у сфері прав людини.

Насамперед тут існує плутанина із розумінням негативних прав людини, які передбачають мінімальне втручання держави у сферу приватної автономії індивіда. Право на судовий захист, зокрема і доступ до правосуддя, є формально негативним правом в тому аспекті, що саме особа, права якої порушено, вирішує, яким засобом юридичного захисту скористатися, яким саме чином і в якому обсязі. Якщо розглядати доступ до правосуддя у контексті свободи вибору його носієм засобів юридичного захисту, то це не входить у прерогативи самої держави, її органів охорони правопорядку та судів.

З другого боку, ще починаючи зі справи *Airey v Ireland* [5] в юриспруденції Європейського суду з прав людини склалася концепція позитивних обов'язків держави щодо забезпечення доступу до правосуддя у такому ключовому його аспекті як забезпечення правничої допомоги особами, які потребують її у силу певних життєвих обставин. У згаданій справі домогосподарка не могла скористатися правом на звернення до суду із розірванням шлюбу, оскільки не мала коштів для сплати послуг адвоката, а фінансово залежала від чоловіка, проти якого мала намір подати заяву до суду. Таким чином, йде мова про низку позитивних обов'язків держави щодо забезпечення доступу до правосуддя, а не лише про заборону втручання держави у самовизначення особи, яким чином їй скористатися засобами юридичного захисту.

Третім аспектом порушеної проблематики є ефективність засобів юридичного захисту, власне, у зв'язку із чим тут розглядається не лише доступ до суду, а і доступ до правосуддя, яке окрім судових розглядає також і позасудові засоби захисту прав людини з точки зору їх доступності. Вироблені підходи щодо трактування ефективності засобів юридичного захисту розкривають також окремі аспекти розуміння доступу до правосуддя.

По-перше, ефективним можна вважати засіб, тільки якщо він доступний і достатній (не тільки на практиці, а й за законом з урахуванням індивідуальних обставин справи). Однак він не має забезпечувати безумовну гарантію

виграшу у процесі, а тому у справі слід враховувати і формальні, і змістовні аспекти [6].

По-друге, засіб юридичного захисту може бути як судовим, так і позасудовим [7]. При певних обставинах використання позасудових засобів є запорукою ефективності судових засобів захисту, як то є, до прикладу, при вирішенні виборчих спорів.

По-третє, як в ході судових, так і позасудових процедур має бути гарантоване відшкодування заподіяної шкоди правам, свободам і законним інтересам особи.

Доступ до правосуддя також означає і територіальний доступ до судів. Як відзначають дослідники, такий доступ може включати наявність судів із відповідною юрисдикцією, наявність тлумачення (судової практики), доступ до інформації та доступність судових рішень. Вона може також включати географічну віддаленість суду, якщо його місцезнаходження не дозволяє заявникам ефективно брати участь у провадженні [8, с. 26]. Територіальна організація судової влади може інколи мати вирішальне значення для визначення доступу до правосуддя. В Україні адміністративні суди першої інстанції побудовані за обласним (регіональним) поділом, а для апеляційної інстанції створено вісім апеляційних округів адміністративних судів.

При розумінні питання доступу до правосуддя у розрізі права на судовий захист та принципу поваги до людської гідності також слід брати до уваги юридичні позиції Конституційного Суду України (далі – КСУ). Такі юридичні позиції розроблені Судом в аспекті людської гідності та сутнісного змісту прав людини, зокрема КСУ наголосив на функціональному зв'язку між обов'язком захищати права людини та забезпечувати право на судовий захист (ч. 2 ст. 3 та ст. 55 Конституції України) [9]. Зокрема, важливим є юридична позиція КСУ, згідно з якою доступ до правосуддя «охоплює можливість особи ініціювати судовий розгляд та брати безпосередню участь у судовому процесі, або позбавлений такого права» [10]. Ці застереження щодо ситуації позбавлення права на звернення до суду мабуть має на увазі випадки користування правом на звернення до суду третьою стороною зі самостійними чи без самостійних вимог тощо.

На думку КСУ, кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або

порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене [11]. Зазначена позиція КСУ означає, що індивід на власний розсуд розпоряджається належним йому правом на судовий захист, яке може бути обмежене лише в рамках, допустимих згідно зі статтею 64 Конституції України. Водночас ч. 2 ст. 55 Конституції гарантує оскарження актів публічної адміністрації, вказуючи, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

При цьому згідно із КСУ доступ до правосуддя «не означає автоматичної незаконності рішень, дій або бездіяльності [органів публічної влади – А.З.], а спрямований на перевірку у судовому порядку їх законності та правомірності, що не лише забезпечує ефективний захист прав, свобод кожної особи, якої стосується неправомірна діяльність суб'єктів владних повноважень, а й сприяє підтримці законності та правопорядку в цілому шляхом виявлення та усунення нелегітимних проявів у такій діяльності» [12]. У цьому положенні КСУ наголосив на ідеї судового контролю над юридичними актами органів публічної влади, яка сама по собі є складником принципу верховенства права. Далі Суд цілком логічно вказав, що право на судовий захист пов'язане з тим, що кожній особі має надаватися можливість обґрунтувати перед судом свою переконаність у неправомірності втручання суб'єктів владних повноважень у її права та свободи.

Стосовно виборчих спорів, предмет яких є специфічним і потребує дотримання певного досудового порядку встановлення юридичних фактів, то КСУ сформулював доктрину, згідно з якою законодавець може конкретизувати предмет такого спору. Суд вказав, що:

«скарги щодо предметів, суб'єктів оскарження, які не розглядаються виборчими комісіями <...>, можуть бути розглянуті в судовому порядку, що є гарантією захисту порушених виборчих прав. Звуження кола предметів та суб'єктів оскарження для виборчих комісій пов'язане з особливостями законодавчого врегулювання питань виборчого процесу, що не належить до гарантій, визначених частиною п'ятою статті 55 Конституції України щодо права

будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень та протиправних посягань» [13].

Стосовно доступу до конституційного судочинства, оскільки це гіпотетично може зачепити і доступ до адміністративного судочинства при розгляді конституційних скарг, існує певна специфіка. Згідно з ч. 4 ст. 55 Конституції України питання доступу до конституційного судочинства визначається, як Конституцією, так і законом, який регулює порядок його здійснення, тобто деталізує конституційні принципи, які визначають стандарти розгляду конституційних скарг.

Хоча КСУ розглядав одну справу ще у період, коли у силу статті 124 Конституції України юрисдикція поширювалася на всі правовідносини, що виникають у державі, вона і до сьогодні не втрачає актуальності. Адже в аспекті доступу до адміністративного судочинства зміни до Конституції 2016 р., що стосувалися визначення сфери юрисдикції судів щодо вирішення юридичних спорів, не зачіпають його сутності. КСУ зазначив, що «суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушено чи порушуються, або створено чи створюються перешкоди для їх реалізації, або має місце інше ущемлення прав і свобод» [14]. Основою розуміння цієї позиції є функція адміністративного судочинства щодо вирішення адміністративних спорів, оскільки сутнісний зміст цього права носить як конституційний, так і адміністративно-правовий характер. Тобто детальні правила процедури розгляду адміністративних справ, які регулюються у КАС, мають належним чином впливати із сутнісного змісту основоположного права на судовий захист, не викривлюючи і звужуючи його сутності.

При аналізі проекту закону про внесення змін до Конституції України щодо правосуддя, КСУ підкреслив, що «закріплення в Конституції України положення щодо можливого визначення в законі обов'язкового досудового порядку врегулювання спору є додатковим засобом правового захисту особи, який не позбавляє її можливості надалі звернутися до суду» [15]. При цьому Суд зробив застереження про те, що диференціація у підвідомчості вирішення спорів судами сприяє підвищенню ефективності реалізації прав і свобод людини і громадянина. Хоча диференціація судової юрисдикції та підвідомчості судів залежить від особливостей побудови судової системи, за таких умов виникають завжди проблеми, пов'язані із вирішенням спо-

рів про конфлікт між судовими юрисдикціями, зокрема це залежатиме від забезпечення єдності судової практики Верховним Судом.

Тут вже зазначалося, що для розуміння доступу до правосуддя слід розуміти поєднання як судових, так і позасудових засобів юридичного захисту у площині ефективності їх забезпечення. КСУ з цього приводу вважає, що:

«Можливість використання суб'єктами правовідносин досудового врегулювання спорів може бути додатковим засобом правового захисту, який держава надає учасникам певних правовідносин <...>. Виходячи з необхідності підвищення рівня правового захисту держава може стимулювати вирішення правових спорів у межах досудових процедур, однак їх використання є правом, а не обов'язком особи, яка потребує такого захисту.

Право на судовий захист не позбавляє суб'єктів правовідносин можливості досудового врегулювання спорів. <...> Досудове врегулювання спору може мати місце також за волевиявленням кожного з учасників правовідносин <...>.

<...> обрання певного засобу правового захисту, у тому числі і досудового врегулювання спору, є правом, а не обов'язком особи, яка добровільно, виходячи з власних інтересів, його використовує» [16].

Тут обрано ці положення юридичної позиції КСУ, які корелюються у взаємозв'язку із внесеними змінами до Конституції України у 2016 р., коли було змінено концептуально підхід щодо розуміння доступу до судів. Це змінило категоричну вимогу, що нібито юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що насправді мало відповідає реаліям юридичного життя. Такі положення мало відповідали фактичним відносинам, оскільки юридичні суперечки можна було і вони залагоджувалися і за позасудовим порядком і тут залишалося лише забезпечити баланс інтересів і дотримання вимог належної правової процедури при вирішенні юридичних спорів. Та й врешті-решт, доволі складно собі уявити ситуацію належності до юрисдикції судів звичайної практики укладання договорів, оскільки суд не володіє належними засобами для визначення умов договору – такі визначаються суто за взаємною згодою сторін.

Суд може втрутитися у процес перевірки договору про порядок досудового врегулювання, якщо у ході укладення цього договору допущені істотні порушення, що впливають на його зміст, або має місце зловживання довірою з боку одного із контрагентів, або один із кон-

трагентів зловживаючи довірою та посідаючи фактично положення монополіста нав'язав іншій стороні наперед не вигідні умови договору. Насправді такі випадки доволі рідкісні, а тому суд за таких ситуацій має доволі вузький спектр для застосування свободи розсуду. Водночас, всі ці чинники є визначальними для з'ясування того, чи досудове врегулювання спору відповідатиме критерію ефективності юридичного захисту.

Якщо раніше КСУ визначив такий аспект доступу до правосуддя, як доступ до правничої допомоги, який як такий не може обмежуватися лише наданням її лише адвокатами, а іншими фахівцями у галузі праві [17], то після внесення змін до Конституції України щодо правосуддя у 2016 р. дещо змістив акценти з цього питання. Суд тепер диференціює поняття у зазначеній сфері, зокрема, що поняття «надання професійної правничої допомоги» не тотожне поняттю «представництво особи в суді». На думку Суду, надання професійної правничої допомоги здійснюють адвокати, натомість представництво особи у суді може бути здійснене за вибором особи адвокатом або іншим суб'єктом [18]. У подальшому право на правничу допомогу у цій роботі буде стосуватися аспекта забезпечення якісного доступу до адміністративного правосуддя, з урахуванням того, що також на адвокатів покладається завдання представництва інтересів органів публічної влади у судах.

У контексті верховенства права доступ до правосуддя, як слушно зазначає С. Головатий, виражається через утвердження верховенства права в Україні як *conditio sine qua non* розкриття глибинної сутності розмаїття проявів короткої тези доповіді Венеційської комісії про верховенство права від 2011 р. [19] про те, що «предметом верховенства права є здійснення влади і стосунки між особою та державою» [20, с. 163]. Оскільки у зазначеній Доповіді предмет нашої проблематики лише охоплюється питанням доступу до суду, то у подальшому у роботі це питання стосується також і досудового врегулювання адміністративних спорів. Дещо пізніше ці позиції Венеційська комісія розвинула у своїй доповіді «Rule of Law Checklist», в якій зокрема розглядає доступність (приступність) судових рішень, тобто вимогу їх викладу таким чином, щоб їх зміст був легко зрозумілим, дохідливим для якомога широкого кола людей [21, с. 22]. Таке зміщення акцентів у Доповіді та Контрольному списку пов'язано зі специфікою конвенційного захисту прав людини, про що буде окремо

приділено увагу у рамках європейських стандартів доступу до правосуддя.

Таким чином, аналіз природи обов'язку держави захищати права людини дає змогу розкрити такі аспекти, доступу до адміністративного правосуддя у розрізі негативних і позитивних обов'язків держави. Воно означає таке забезпечення особі права на судовий захист, щодо якого попри волевиявлення носія суб'єктивного публічного права стосовного його здійснення держава покликана забезпечити належне функціонування адміністративних судів, які зобов'язані розглядати всі звернення і приймати по них обґрунтовані рішення. Вимога ефективності засобів юридичного захисту передбачає розуміння доступу до правосуддя у площині як судових, так і позасудових засобів захисту прав людини. У цьому аспекті судовий контроль над юридичними актами органів публічної влади є складником принципу верховенства права. Функція адміністративного судочинства щодо вирішення адміністративних спорів має подвійну природу, оскільки сутнісний зміст цього права носить як конституційний, так і адміністративно-правовий характер. Тобто детальні правила процедури розгляду адміністративних справ, які регулюються у КАС, мають належним чином впливати із сутнісного змісту основоположного права на судовий захист, не викривлюючи і звужуючи його сутності.

Список використаної літератури:

1. Савчин М. Порівняльне конституційне право. Ужгород-Київ : ВАІТЕ, 2020.
2. Основні права людини: німецько-український правовий вимір / за ред. Р. С. Мельника. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022.
3. Николина К. Належна юридична процедура: теоретичні аспекти визначення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. Вип. 94. С. 44–46.
4. Гасанов К. К., Червонюк В. И. Основные процессуальные права в системе гуманитарного права. *Вестник Московского университета МВД России*. 2013. Специальный выпуск. № 6. С. 7–10.
5. HCtHR, *Airey v Ireland*, 32 ECtHR Ser A (1979): [1979] 2 E.H.R.R. 305.
6. HCtHR, *Đorđević v. Croatia*, ECtHR App. No. 41526/10, Judgment on 24 July 2012.
7. HCtHR, *Soering v UK*, ECtHR App. No. 14038/88, Judgment on 7 July 1989.
8. Посібник з європейського права з питань доступу до правосуддя. Агенція Європейського Суду з основних прав і Рада Європи. Люксембург :

- Офіс публікацій Європейського Союзу, 2016.
9. Рішення КСУ 7-рп/2001 від 30.05.2001 р.
10. Рішення КСУ № 9-рп/2012 від 12.04.2012 р.
11. Рішення КСУ № 9-зп/1997 від 25.12.1997 р.
12. Рішення КСУ № 6-р(II)/2020 від 24.06.2020 р.
13. Рішення КСУ № 26-рп/2009 від 19.10.2009 р.
14. Рішення КСУ № 6-рп/2001 від 23.05.2001 р.
15. Висновок КСУ « 1-в/2016 від 20.01.2016 р.
16. Рішення КСУ № 15-рп/2002 від 09.07.2002 р.
17. Рішення КСУ № 23-рп/2009 від 30.09.2009 р.
18. Висновок КСУ 4-в/2019 від 31.10.2019 р.
19. Report on the Rule of Law. *Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session* (Venice, 25–26 March 2011) on the basis of comments by Mr Pieter van Dijk (Member, Netherlands), Ms Gret Haller (Member, Switzerland), Mr Jeffrey Jowell (Member, United Kingdom), Mr Kaarlo Tuori (Member, Finland). Study No. 512/2009. CDL#AD(2011)003rev. Or.Engl
20. Головатий С. Верховенство права (правовладдя): як його тлумачить Венеційська комісія. *Право України*. 2011. № 10. С. 154–184.
21. Мірило правовладдя. Коментар. Глосарій. Rule of Law Checklist / пер. С. Головатий. Київ : ВАІТЕ, 2017.
-

Zavydniak A. V. Access to the administrative proceedings and state`s duty to protect human rights

The article discloses access to administrative proceedings due to the state`s duty to protect human rights. Judicial protection is part of the procedural guarantees of human rights. An analysis of the nature of the state`s duty to protect human rights makes it possible to reveal the following aspects, access to administrative justice in terms of negative and positive duties of the state. The negative obligations of the state regarding the right of access to administrative proceedings means that neither legislation nor judicial practice can set excessive restrictions on the exercise of the right to judicial protection, in particular regarding legal aid, court costs, territorial access of administrative courts, etc. The positive duties of the state mean such provision of a person`s right to judicial protection, regarding which, despite the manifestation of the will of the bearer of a subjective public right regarding its implementation, the state is called to ensure the proper functioning of administrative courts, which are obliged to consider all appeals and make reasonable decisions on them. The requirement for the effectiveness of legal remedies implies an understanding of access to justice in terms of both judicial and extrajudicial means of protecting human rights. In this aspect, judicial control over legal acts of public authorities is a component of the rule of law principle. The function of administrative proceedings regarding the resolution of administrative disputes has a dual nature, since the essential content of this right is both constitutional and administrative-legal in nature. That is, the detailed rules of the procedure for consideration of administrative cases, which are regulated in the Code of Administrative Procedure of Ukraine, should properly follow from the very essence of the right to judicial protection, without distorting and narrowing its essence.

Key words: *administrative proceedings, rule of law, means of legal protection, access to justice, duties of the state, procedural guarantees, court.*

УДК 342.71

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.2.16>

ПРИНАЛЕЖНІСТЬ ОСОБИ ДО ГРОМАДЯНСТВА В КОНТЕКСТІ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

О. В. Щербанюк

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри процесуального права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
orcid.org/0000-0002-1307-2535

Є. В. Ткаченко

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права України
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Основи дискусії стосовно громадянства полягають у тому, що при набутті особою ще одного громадянства, останнє втрачає свою унікальність (ексклюзивність) та супроводжується набуттям особою прав, свобод і обов'язків в іншій державі. У такому випадку ми не можемо розглядати статус громадянства як належність до одної національної держави, а отже ставиться під сумнів вірність особи в одній з країн. Масова міграція іммігрантів у західні демократії викликала суперечки у тому, хто може стати і залишатися громадянином, які вимоги пред'являються до осіб, які подають заяву на отримання громадянства, і, зрештою, у тому, що означає бути частиною конкретної держави. Громадянство і міграція – це яскраві приклади того, як юридичні поняття і їх регулювання залежать від державної політики, публічних настроїв населення приймаючої країни, національністю та ідентичністю особи. У сучасному світі, під впливом глибоких соціальних, економічних, політичних та інших проблем, люди все активніше перетинають кордони різних держав спричиняючи міграційні процеси. Доступ іммігрантів до громадянства країни, їх проживання дедалі частіше обговорюється у західних демократіях. В основі цих дебатів лежить те, що громадянство та національна приналежність тісно пов'язані, але водночас існують значні відмінності у підходах до громадянства у західних демократіях залежно від країни. Отже, наразі існує потреба у більш тонкому розумінні громадянства та приналежності особи до однієї та декількох держав.

Правила, які регулюють набуття та втрату громадянства називають законами про громадянство. Як було зазначено вище, кожна держава має власну, унікальну міграційну політику і норми щодо громадянства, але в міжнародному праві сформувалися два основоположні принципи щодо громадянства, які узагальнюють підстави як людина стає членом держави і як цей статус можна втратити.

Ключові слова: громадянство, міграція, іммігранти, права людини, державна політика, ідентичність особи.

Статус громадянина в сучасному розумінні виник наприкінці XVIII ст. і застосовувався до всіх осіб, які проживали в межах території однієї, конкретної держави. На той час основна ідея була не тільки в членстві індивіда в певному суспільстві, а й вірності, ексклюзивній прихильності до національної держави. Таким чином статус громадянина прив'язував особу до дер-

жави шляхом видання документа (паспорт, посвідчення тощо), який підтверджує цей факт.

Отже, громадянство (XVIII ст.) – офіційно санкціонований знак приналежності до політичної спільноти, національної держави. З ним приходять права та обов'язки, а також паспорт, який повідомляє світові, звідки «походе» особа. У той час як більшість людей мають одне громадянство

протягом усього життя, іммігранти в сучасних умовах глобалізації можуть набути громадянство нової країни проживання. Саме через це з'явився поняття приналежності особи до громадянства і держави в контексті наявності декількох статусів громадянства.

Нові концепції повинні враховувати не тільки політико-правові зміни, що виникли як результат посилення міграції, а також її соціально-економічні наслідки, серед яких можна відзначити: заміщення на деяких посадах і робочих вакансіях, культурний, лінгвістичний і ідеологічний впливи, інвестиції та в окремих випадках підвищення рівня злочинності.

Хоч в юридичній літературі громадянству приділено достатньо уваги, але це стосується правової та політичної сторони (регламентація перетину кордону та отримання громадянства); в той час як соціальна та ідеологічна сторона громадянства оминається. Тема дослідження спрямована на пошук нового розуміння громадянства (як реального так і формального) та приналежності до різних історичних та географічних умов [1, с. 278].

Нестача таких досліджень залишає відкритими багато питань, особливо для тих осіб, хто має подвійне громадянство, або має намір його набути.

Наприклад, яку роль виконує громадянство, особливо подвійне (множинне) громадянство для особи; які фактори сприяють набуттю, збереженню, або зміні прихильності особи відповідній державі; співвідношення двох і більше громадянств в аспекті домінуючого; для тих осіб які набувають подвійного громадянства, чи є один із різних статусів більш актуальним (вигідним) та що таке Батьківщина для особи? Який вплив на ідентичність має подвійне громадянство?

На підставі цього у статті розглядається питання про те, чи є вплив приймаючої країни на перше громадянство та в якій мірі іммігранти відчують прихильність до попередньої країни (тобто приналежність) через наявність подвійного (множинного) громадянства. Так, статус громадянства охоплює як активні політичні права, так і пасивні свободи й соціальні, економічні і громадянські права. Отже, в такому випадку громадянство є необхідною, але недостатньою умовою для здійснення всіх політичних та інших прав у межах держави через відсутність об'єктивного зв'язку особи і держави.

Концептуально громадянство орієнтоване на внутрішньополітичне життя держави, а наці-

ональність є питанням міжнародного права. Ст. 15 Загальної декларації прав людини закріплює, що кожна людина має право на громадянство. Оскільки в понятті відсутня згадка про вірність одній державі (можливість мати лише одне громадянство), то статус громадянина в міжнародному праві розуміється виключно як факт наявності паспорту відповідної країни, а не приналежність особи до держави чи етнічної, або політичної групи. Незважаючи на це, близько двадцяти мільйонів людей в світі взагалі не мають громадянства [2].

Доступ іммігрантів до громадянства країни, їх проживання дедалі частіше обговорюється у західних демократіях. В основі цих дебатів лежить те, що громадянство та національна приналежність тісно пов'язані, але водночас існують значні відмінності у підходах до громадянства у західних демократіях залежно від країни. У літературі ці відмінності зазвичай розуміються як відображення різного ступеня відкритості для того, щоб розглядати іммігрантів як частину національної спільноти, що приймається (або ні) суспільством.

Тож найбільш суттєва різниця між громадянином і особою із приналежністю до громадянства полягає в тому, що перший юридично та фактично має право голосувати та бути обраним. В цьому випадку можна виділити домінуюче (повне) громадянство та додаткове, тобто приналежність особи до громадянства, що надає їй відповідного статусу, але діє із певними обмеженнями.

Інші дослідники називають осіб із таким статусом громадянства «співгромадянином», отже правове регулювання громадянства в цьому аспекті є унікальним в кожній державі [3, с. 158]. Такі країни, як Швеція, Бельгія та Португалія, стверджують, що громадянство має бути інклюзивним і його досить легко отримати, тоді як такі країни, як Данія, Швейцарія, Сполучені Штати та Іспанія, висувають вищі вимоги до людей, які хочуть стати громадянами країни. В більшості випадків акцент робиться саме на співвідношенні політики громадянства та національної безпеки та ідентичності.

Отже, національна ідентичність – це суб'єктивне відчуття людиною приналежності до однієї держави чи однієї нації. Людина може бути громадянином держави у тому сенсі, що вона є її громадянином, але суб'єктивно чи емоційно не відчуваючи себе частиною цієї держави. Наприклад, багато мігрантів у Європі часто ідентифікують себе зі своїми пред-

ками та/або релігійним походженням, а не з державою, громадянами якого вони зараз є. І навпаки, людина може відчувати себе такою, що належить до однієї держави, не маючи до неї жодного правового відношення. Наприклад, діти, які були привезені до США нелегально, або прибули у країну в ранньому віці і виростили там, майже не контактуючи зі своєю рідною країною та своєю культурою – втратили власну національну ідентичність, та почали вважати себе американцями, незважаючи на те, що за законом США вони є громадянами іншої країни [4, с. 202].

Правила, які регулюють набуття та втрату громадянства називають законами про громадянство. Як було зазначено вище, кожна держава має власну, унікальну міграційну політику і норми щодо громадянства, але в міжнародному праві сформувалися два основоположні принципи щодо громадянства, які узагальнюють підстави як людина стає членом держави і як цей статус можна втратити. Найбільш загальні принципи, що лежать в основі законів про громадянство більшості країн, це: «*jus soli*» (місце проживання за народженням, інколи допускається проживання родичів першої чи другої лінії) та «*jus sanguinis*» (кровні зв'язки, шлюбний союз, усиновлення, проживання спільним побутом, цивільний шлюб тощо) [4, с. 251].

Під час формування, або внесення змін в національне законодавство активно використовують ці принципи, які, в свою чергу, ґрунтуються на історії держави, для сучасного регулювання. Хоча історія має важливий вплив, формуючи національні закони держави, але важливіше, щоб ці закони враховували поточне міжнародне право та реальні міграційні процеси, які значно впливають на поняття громадянства і приналежність до громадянства.

Останнє можна визначити двома різними поняттями:

1) як стан, в якому особа юридично перебуває в статусі громадянина країни, має подвійне (множинне) громадянство іншої країни та фактично перебуває, здійснює свої права і свободи, а також має обов'язки на її території.

Такий підхід відповідає сучасним умовам глобальних міграційних процесів та розмежовує національну ідентичність і «вигідне» громадянство, яке набула особа як ще одне, додаткове;

2) коли особа ідентифікує себе як громадянин певної держави, але поки не має відповідного статусу. Наприклад, коли відчують себе частиною суспільства, тривалий час прожива-

ють на території нової держави, мають предків, спадок чи сім'ю;

3) стан, в якому особа опиняється із об'єктивних причин, інколи незалежних від її волі, наприклад через територіально-політичні умови, які склалися в даний момент. Яскравим прикладом був розпад 26 грудня 1991 р. СРСР, після якого виникло п'ятнадцять нових держав, а отже й громадянств. В такому випадку натуралізація є одним із основних способів, якими людина може отримати громадянство країни легально завдяки факту приналежності.

Що ж стосується України, то після проголошення незалежності 24 серпня 1991 р. в нашій державі також з'явилося нове громадянство, українське. Так, фактично місяць із дня розпаду СРСР і до моменту проголошення незалежності, формувалася держава, її основні інститути (громадянства в тому числі), нормативна база, суспільні відносини, політичні органи та багато іншого. Тобто, за цей час, фактично, люди які не відчували себе (ідентифікували) українцями мали виїхати.

Нормативно-правові акти, які регулюють питання приналежності особи до громадянства України наступні: Конституція України; Цивільний кодекс України Закон України «Про громадянство України»; Указ Президента України від 27 березня 2001 року № 215 «Питання організації виконання Закону України «Про громадянство України»»; Наказ Міністерства закордонних справ України від 23 квітня 2018 року № 182 «Про затвердження Положення про консульський збір України та Інструкції про порядок справляння сум консульського збору за вчинення консульських дій, обліку сум консульських надходжень та проведення звірок фактичних консульських надходжень в закордонних дипломатичних установах України; Наказ Міністерства фінансів України від 07 липня 2012 року № 811 «Про затвердження Інструкції про порядок обчислення та справляння державного мита».

Отже, в питанні приналежності до громадянства України законодавець пішов наступним шляхом – відповідно до вимог ст. 3 Закону України «Про громадянство України» громадянами України є:

1) усі громадяни колишнього СРСР, які на момент проголошення незалежності України (24 серпня 1991 року) постійно проживали на території України є громадянами України з 24 серпня 1991 р.

2) особи, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань,

статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних чи інших ознак, які на момент набрання чинності Законом України «Про громадянство України» від 13 листопада 1991 року проживали в Україні і не були громадянами інших держав є громадянами України з 13 листопада 1991 р.;

3) особи, які прибули в Україну на постійне проживання після 13 листопада 1991 р. і яким у паспорті громадянина колишнього СРСР зразка 1974 р. органами внутрішніх справ України внесено напис «громадянин України», та діти таких осіб, які прибули разом із батьками в Україну і на момент прибуття в Україну не досягли повноліття, якщо зазначені особи подали заяви про оформлення належності до громадянства України є громадянами України з моменту внесення відмітки про громадянство України;

4) особи, які набули громадянство України відповідно до законів України та міжнародних договорів України.

Можна виділити дві групи громадян колишнього СРСР, які є претендентами на отримання українського паспорту в результаті проходження процедури встановлення належності до громадянства України: особи, які на 1991 р. вже були повнолітніми, тобто старшими за 18 років, та особи, які на 1991 р. ще не досягли 18 років.

Процедура встановлення належності до громадянства України стосується тих громадян колишнього СРСР, хто вже визнається громадянином України відповідно до ст. 3 Закону України «Про громадянство України» але з тих чи інших причин досі не має паспорту громадянина України.

Як не дивно, але процедура все ще актуальна, адже протягом 2014-2021 років Державна міграційна служба України встановила належність до громадянства України на підставі рішень судів 2,243 громадян колишнього СРСР та оформила належність до громадянства України на підставі внесених написів «Громадянин України» 526 громадян колишнього СРСР.

Отже, можна дійти таких висновків, що громадянство, і в більш широкому значенні належність до громадянства зазвичай належать до прав та обов'язків, що визначають відносини між людиною та політичною одиницею, такою як дер-

жава. Права і свободи від статусу громадянства, тобто приналежності можуть включати: конституційні права, соціально-економічні права, релігійні права і свободи, право життя і захист честі і гідності, право на працю та приватну власність; право брати участь у політичному житті; право на судовий захист, справедливе правосуддя; доступ до медичних установ тощо. Зобов'язання додаткового громадянства включають лояльність до політичного керівництва держави, нормативних законів, соціальних норм та релігійних віросповідань.

Список використаних джерел:

1. Sassen, Saskia (2002). «17. Towards Post-National and Denationalized Citizenship». In Isin, Engin F.; Turner, Bryan S. (eds.). *Handbook of Citizenship Studies*. SAGE Publications. p. 278. https://books.google.com.ua/books?id=gtiZqLcJYZEC&redir_esc=y
2. CITIZENSHIP & NATIONALITY [Електронний ресурс]. *International justice resource center*. 2012. Режим доступу до ресурсу: <https://ijrcenter.org/thematic-research-guides/nationality-citizenship/>.
3. Bellamy, Richard, 'Membership and belonging', *Citizenship: A Very Short Introduction, Very Short Introductions* (Oxford, 2008 ; online edn, Oxford Academic, 24 Sept. 2013). <https://doi.org/10.1093/actrade/9780192802538.003.0003>
4. Simonsen, K.B. Does citizenship always further Immigrants' feeling of belonging to the host nation? A study of policies and public attitudes in 14 Western democracies. *CMS* 5, 3 (2017). <https://doi.org/10.1186/s40878-017-0050-6>
5. Закон України «Про громадянство України».
6. Указ Президента України від 27 березня 2001 року № 215 «Питання організації виконання Закону України «Про громадянство України»»
7. Наказ Міністерства закордонних справ України від 23 квітня 2018 року № 182 «Про затвердження Положення про консульський збір України та Інструкції про порядок справляння сум консульського збору за вчинення консульських дій, обліку сум консульських надходжень та проведення звірок фактичних консульських надходжень в закордонних дипломатичних установах України.
8. Наказ Міністерства фінансів України від 07 липня 2012 року № 811 «Про затвердження Інструкції про порядок обчислення та справляння державного мита»

Shcherbaniuk O. V., Tkachenko Ye. V. Citizenship of a person in the context of migration processes

The basis of the discussion about citizenship is that when a person acquires another citizenship, the latter loses its uniqueness (exclusivity) and is accompanied by the person acquiring rights, freedoms and obligations in another state. In such a case, we cannot consider citizenship status as belonging to one nation-state, and therefore the loyalty of a person to one of the countries is

called into question. The mass migration of immigrants into Western democracies has sparked controversy over who can become and remain a citizen, what requirements apply to those applying for citizenship, and ultimately what it means to be part of a particular state. Citizenship and migration are vivid examples of how legal concepts and their regulation depend on state policy, public attitudes of the population of the host country, nationality and identity of a person. In the modern world, under the influence of deep social, economic, political and other problems, people increasingly actively cross the borders of different states, causing migration processes. The access of immigrants to the citizenship of the country, their residence is increasingly discussed in Western democracies. At the heart of this debate is that citizenship and nationality are closely linked, but at the same time there are significant country-by-country differences in approaches to citizenship in Western democracies. Therefore, there is currently a need for a more nuanced understanding of citizenship and a person's belonging to one or more states. The rules governing the acquisition and loss of citizenship are called citizenship laws. As mentioned above, each state has its own, unique migration policy and norms regarding citizenship, but two fundamental principles regarding citizenship have been formed in international law, which generalize the grounds of how a person becomes a member of a state and how this status can be lost.

Key words: *citizenship, migration, immigrants, human rights, state policy, personal identity.*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАДАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ У ПРОЦЕСІ ВИРІШЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВ В УКРАЇНІ

М. Р. Іванців

здобувач

Заклад вищої освіти «Міжнародний університет бізнесу і права»

У статті охарактеризовано правові засади надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ. Визначено, що правові засади надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин є сукупністю правових норм, які мають вираження в системі нормативно-правових актів різної юридичної сили та регламентують питання реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу у процесі здійснення адміністративного судочинства в Україні, та яких доцільно класифікувати таким чином: 1) залежно від рівня правового закріплення – шляхом виокремлення національних та міжнародних; 2) залежно від системи джерел адміністративного права – шляхом виокремлення національних джерел, міжнародних джерел, судових рішень; 3) залежно від предмету правового регулювання – шляхом виокремлення тих, що регламентують сферу надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ та тих, що регламентують компетенцію адвокатів як суб'єктів надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ.

Звернено увагу на те, що до правових засад надання професійної правничої допомоги в Україні належать: 1) національні правові засади, що включають сукупність правових норм, які містяться в Конституції України, законах України, підзаконних нормативно-правових актах і регулюють якісно-змістові характеристики сфери надання професійної правничої допомоги в Україні та діяльність суб'єктів її надання; 2) міжнародні правові засади, які регулюють якісно-змістові характеристики сфери надання професійної правничої допомоги та діяльність суб'єктів надання професійної правничої допомоги; 3) рішення судових установ, що деталізують вирішення окремих питань сфери надання професійної правничої допомоги, серед них: рішення Конституційного суду України, Верховного Суду України, Європейського Суду з прав людини.

Ключові слова: адвокат, адміністративна справа, адміністративне судочинство, джерела права, конституційне право, правові засади, професійна правнича допомога.

Актуальність теми дослідження. Видається, професійне представництво в суді створює рівні умови та сприяє довірі до державних інституцій загалом, а також вірі в справедливість системи правосуддя зі сторони суспільства, зокрема. При цьому, професійна правнича допомога у сучасній правовій системі має стати одним із основних фундаментальних засобів, адже її роль є надзвичайно важливою для розвитку ефективних механізмів впровадження демократії. При цьому, досить поширеним на сучасному етапі розвитку України як правової держави є питання правових засад надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ. Адже право на

професійну правничу допомогу, якого закріплено на конституційному рівні у положеннях ст. 59 Конституції України [9], є необхідним елементом механізму забезпечення прав, свобод та інтересів особи. Разом із тим, гарантування та забезпечення права на професійну правничу допомогу є не тільки конституційно-правовим обов'язком держави, а й однією зі стратегічних цілей, яких обумовлено реалізацією взятих Україною міжнародно-правових зобов'язань.

Відповідно ж до сучасних суспільних очікувань та міжнародних (європейських) стандартів, виходячи з демократичних принципів справедливості і верховенства права, існує нагальна необхідність впровадження

в законодавчі (нормативно-правові) акти України відповідних (належних) законодавчих ініціатив, які регулюють питання порядку організації та здійснення адвокатської діяльності в Україні та стосуються специфіки професійної діяльності адвокатів в Україні. Крім того, варто зазначити, що у зв'язку з проведенням системних реформ в Україні (практично в усіх ключових напрямках життя держави), включаючи реформування української судової системи, інститут правової допомоги на теперішній час зазнає певних суттєвих змін, зокрема, на конституційному рівні [2, с. 347].

Одночасно, дослідження (правовий аналіз) питання про правові засади надання професійної правничої допомоги в Україні під час здійснення адміністративного судочинства є актуальним, важливим та доцільним. Адже сфера надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ має свою специфіку, що відображається у межах національного правового регулювання. Враховуючи ж той факт, що сфера надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ виходить за межі держави, адже її безпосередньо спрямовано на забезпечення реалізації, захисту та охорони прав, свобод та інтересів особи, вбачається, необхідним є дослідження як національних, так і міжнародних джерел її правового регулювання, що обумовлює актуальність теоретичного обґрунтування правових засад надання професійної правничої допомоги в Україні під час здійснення адміністративного судочинства, реалізації гарантій держави у здійсненні права на захист прав, свобод та інтересів осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Стан наукового дослідження питання. Проблемам, що є важливими як у теоретичному, так і в практичному аспектах для осмислення предмету дослідження, приділяли увагу у своїх працях такі фахівці та науковці: О.М. Бандурка, А.В. Боровик, С.М. Бреус, Г.П. Власова, В.М. Ісакова, Д.М. Ключка, Л.А. Литовченко, М.М. Михеєнко, В.С. Наливайка, О.Ф. Скакун, С.Г. Стеценко, В.І. Форманюк та інші вчені. Разом із тим, вказані автори безпосередньо аналізовану проблематику не досліджували, а розглядали питання більш загальні. У той же час, незважаючи на значну кількість наукових праць, правові засади надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ в Україні не є сталими, а тому потребують наукового переосмислення та систематизації.

Внаслідок чого, метою даної статті є дослідження сутності та висвітлення особливостей правових засад надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ в Україні.

Виклад основного матеріалу. Професійна правничка допомога у процесі вирішення адміністративних справ є професійною, адресною, орієнтованою допомогою, яка надається адвокатом стороні в адміністративному процесі під час розгляду відповідної адміністративної справи з метою захисту прав і свобод цієї сторони, їх відновлення в разі порушення з боку суб'єкта публічної адміністрації. При цьому, говорячи про правові засади (основи) надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ, зазначимо: 1) етимологічний зміст поняття «основа» полягає в такому: а) те, на чому що-небудь ґрунтується; б) головна складова частина чого-небудь; в) найважливіша частина змісту чого-небудь [24]; 2) правові засади (основи) є сукупністю правових норм та заходів, які регулюють відповідні суспільні відносини [5, с. 343; 6]; 3) правові засади (основи) є відправною точкою та механізмом забезпечення відповідних суспільних відносин [17]. Таким чином, вбачається, правові засади надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин можна тлумачити як сукупність правових норм, які мають вираження в системі нормативно-правових актів різної юридичної сили та регламентують питання реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу у процесі здійснення адміністративного судочинства в Україні.

Забезпечення права на професійну правничу допомогу регулюється значним переліком нормативних актів, серед яких: Конституція України; рішення Конституційного суду України; чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; рішення Європейського суду з прав людини; інші нормативно-правові акти (кодекси, закони, підзаконні акти).

Між тим, правові норми, які визначають засади надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин, доцільно класифікувати таким чином: 1) залежно від рівня правового закріплення – шляхом виокремлення національних та міжнародних; 2) залежно від їх закріплення у відмінних джерелах адміністративного права – шляхом виокремлення національних

джерел (Конституція України, закони України та підзаконні нормативно-правові акти), міжнародних джерел (міжнародні договори, акти органів міжнародних організацій тощо), судових рішень (рішення Конституційного суду України, Верховного Суду України, Європейського Суду з прав людини) [1, с. 45]; 3) залежно від предмету правового регулювання – шляхом виокремлення: а) тих, що регламентують порядок реалізації права на професійну правничу допомогу; б) тих, що регламентують питання організації та діяльності суб'єктів надання професійної правничої допомоги.

Слід зазначити, що класифікації правових засад надання професійної правничої допомоги мають теоретичний характер, який прямо не впливає на правозастосування. Однак систематизація правових засад надання професійної правничої допомоги є необхідною при дослідженні питань надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин задля виявлення як специфіки порядку реалізації права на професійну правничу допомогу у межах адміністративного судочинства, так і наявних у ньому пробілів.

Використовуючи комбінований підхід до градації правових засад надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ, маємо змогу виокремити: 1) національні формалізовані правові засади, які включають сукупність правових норм, що містяться у Конституції України, законах України, підзаконних нормативно-правових актах та регулюють якісно-змістовні характеристики надання професійної правничої допомоги, з одного боку, та діяльність адвокатів як суб'єктів надання професійної правничої допомоги – з іншого;

2) міжнародні правові засади, які регулюють якісно-змістовні характеристики сфери надання професійної правничої допомоги та діяльність суб'єктів надання професійної правничої допомоги.

Первинно звернемо увагу на базові положення Конституції України, які є висхідними основами гарантування прав, свобод та інтересів особи щодо вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин, а також оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності: 1) людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини

та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3); 2) звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (ч. 3 ст. 8); 3) конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (ч. 2 ст. 22); 4) права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ст. 55); 5) гарантовано право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав (ст. 59) [9].

Крім того, на конституційному рівні закладено основоположні засади надання професійної правничої допомоги, а саме: для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Незалежність адвокатури гарантується. Засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні визначаються законом. Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена (ст. 131²) тощо [9].

Щодо законів України, в яких містяться норми, які регулюють питання надання професійної правничої допомоги в Україні, то їх доцільно класифікувати в залежності від спрямованості:

1) профільний закон, яким є Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» – визначає правові засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні [14];

2) Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 р. № 3460-VI, положення якого визначають зміст права на безоплатну правову допомогу, порядок реалізації

цього права, підстави та порядок надання безоплатної правової допомоги, державні гарантії щодо надання безоплатної правової допомоги тощо [15]. Слід зазначити, що до прийняття вказаного Закону України у державі впродовж тривалого часу не було механізму реалізації права на правову допомогу. І в цьому аспекті слід акцентувати увагу на тому, що розвиток системи безоплатної правової допомоги був одним із пріоритетів Плану пріоритетних дій Уряду на 2016 рік, Національної стратегії у сфері захисту прав людини [10], а також Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів [23];

3) Кодекс адміністративного судочинства України, окремі положення якого регулюють питання надання правничої допомоги при вирішенні справ в адміністративному суді. Так, відповідно до положень ст. 16 Кодексу адміністративного судочинства України, учасники справи мають право користуватися правничою допомогою. При цьому, представництво в суді, як вид правничої допомоги, здійснюється виключно адвокатом (професійна правнича допомога), крім випадків, встановлених законом. Разом із тим, безоплатна правнича допомога надається в порядку, встановленому законом, що регулює надання безоплатної правничої допомоги. Крім того, ст. 134 Кодексу адміністративного судочинства України врегульовано питання витрат на професійну правничу допомогу: витрати, пов'язані з правничою допомогою адвоката, несуть сторони, крім випадків надання правничої допомоги за рахунок держави. За результатами розгляду справи витрати на правничу допомогу адвоката підлягають розподілу між сторонами разом з іншими судовими витратами, за винятком витрат суб'єкта владних повноважень на правничу допомогу адвоката [7];

4) Кодекс України про адміністративні правопорушення передбачає, що особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, серед іншого, має право при розгляді справи користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи [8, ст. 268]. Разом із тим, користуватися правовою допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, має право і потерпілий [8, ст.ст. 269–270]. Також ст. 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення передба-

чено, що у розгляді справи про адміністративне правопорушення можуть брати участь адвокат, інший фахівець у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. У той же час, якщо особа є суб'єктом права на безоплатну вторинну правову допомогу, у розгляді справи про адміністративне правопорушення може брати участь адвокат, який призначений Центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Зазначений адвокат має права, передбачені ч. 1 ст. 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення та іншими законами. Зазначимо, що повноваження адвоката, призначеного Центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги, підтверджуються дорученням, що видається Центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги [8].

Окрему роль у системі правового забезпечення надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ відіграють підзаконні нормативно-правові акти, серед яких: Укази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України, акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади тощо. Прикладом може слугувати підзаконний нормативно-правовий акт, якого спрямовано на удосконалення діяльності щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні – Указ Президента України «Про Національну стратегію у сфері прав людини» від 24.03. 2021 р., одним із пріоритетів якого став розвиток системи безоплатної правової допомоги в Україні [20].

У контексті наведеного слід вказати, що станом на теперішній час чинним є Указ Президента України «Про Концепцію формування системи безоплатної правової допомоги в Україні» від 09.06. 2006 р., яким закладено підвалини формування та функціонування системи безоплатної правової допомоги в Україні [19].

Указом Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015 затверджено Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, якою визначено основні положення (основоположні засади) та представлено ключові напрями судової реформи в Україні, реалізація якої, серед іншого, передбачає: 1) практичне ефективно забезпечення і посилення професійних прав адвоката, а також його відповідальності перед клієнтом; 2) підвищення рівня професійної підготовки адвокатів; 3) посилення правових

гарантій здійснення адвокатської діяльності; 4) забезпечення реальної доступності безоплатної професійної правничої (правової) допомоги (на професійній незалежній основі) [23].

Повноваження та порядок діяльності центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги встановлюються Положенням, якого затверджує Міністерство юстиції України [15]. При цьому, основними завдання центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги є: 1) підвищення правової свідомості, культури та освіченості населення (правосвітництво); 2) надання безоплатної первинної правової допомоги і безоплатної вторинної правової допомоги; 3) забезпечення доступу до електронних сервісів Міністерства юстиції України [16].

Відзначимо, що поряд із національним рівнем правового регулювання надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ, доцільно звернути увагу й на міжнародний рівень. Так, право на професійну правничу допомогу закріплене в Загальній декларації прав людини від 1948 року, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права від 1966 року, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 року як базових документів, які містять універсальні стандарти прав людини.

Видається, удосконалення вітчизняного законодавства, положеннями якого врегульовано питання надання професійної правничої допомоги, особливо в аспекті створення дієвого (практичного) організаційно-правового механізму надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин, повинно відбуватися шляхом запозичення позитивного зарубіжного досвіду та впровадження тих найкращих світових апробованих практик, які гармонізують із висхідними доктринальними та нормативними засадами вітчизняного процесуального права.

Серед іншого, заслуговують на увагу рішення судових установ, які деталізують вирішення окремих питань надання професійної правничої допомоги щодо спорів у сфері публічно-правових відносин. Наприклад, Постанова Верховного Суду від 01.12.2021 року у справі № 910/20852/20 [11], Постанова Верховного суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 25.03.2021 року у справі № 905/717/20 [12], Постанова Верховного Суду у справі № 916/2087/18 від 31.03.2021 [13], Постанова Верховного суду України від

20.07.2021 року у справі № 922/2604/20 в частині стягнення витрат на професійну правничу допомогу.

Разом із тим, особливість рішень Конституційного Суду України полягає у тому, що їх метою є не здійснення правосуддя, а, як передбачено ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд України»: 1) вирішення питань про конституційність законів України та інших правових актів; 2) офіційне тлумачення Конституції України; 3) надання висновків про відповідність Конституції України міжнародних договорів [18].

Як слушно зазначив В.Е. Беяневич, Рішення Конституційного Суду України № 13-рп/2000 від 16.11.2000 р. у справі за конституційним зверненням громадянина Геннадія Івановича Солдатова щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України, ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України, ст. 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення [21] та Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря [22] у сукупності ґрунтуються на кількох правових ідеях, що визначили на певний період правову політику держави у питанні про надання правової допомоги, а саме: держава не обмежує особу у виборі захисника своїх прав лише адвокатами, особа має право звертатися до інших осіб, в тому числі фахівців у галузі права, якщо закон не встановлює для цих осіб обмежень; через законодавство про адвокатуру та безоплатну правову допомогу держава реалізує конституційну гарантію права особи на отримання правової допомоги на професійному рівні; відсутність спеціального законодавства щодо надання правової допомоги іншими, крім адвокатів особами, означає, що держава не встановлює обмежень отримувати правову допомогу від осіб, які не є адвокатами, але й не заохочує до цього [3].

Як видається, для сфери надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ показовим є Висновок Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 31.10.2019 року № 4-в/2019, який поставив крапку у судовій полеміці. Так, розглядаючи вказане питання, Конституційний Суд України

дійшов висновку: «Ст. 1312 викласти в такій редакції: «Для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Незалежність адвокатури гарантується. Засади організації та діяльності адвокатури і здійснення адвокатської діяльності в Україні визначаються законом. Виключно адвокат здійснює захист особи від кримінального обвинувачення». Також у пп. 2.2.1 пп. 2.2 п. 2 мотивувальної частини Висновку Конституційний Суд України зазначає: «Поняття «надання професійної правничої допомоги» не тотожне поняттю «представництво особи в суді». Надання професійної правничої допомоги здійснюють адвокати, натомість представництво особи у суді може бути здійснене за вибором особи адвокатом або іншим суб'єктом. З аналізу ч. 1 ст. 131² Конституції України у системному зв'язку зі ст. 59 випливає позитивний обов'язок держави, який полягає у гарантуванні участі адвоката у наданні професійної правничої допомоги особі з метою забезпечення її ефективного доступу до правосуддя за рахунок коштів держави у випадках, передбачених законом» [4].

Підсумовуючи, приходимо до висновку, що правові засади надання професійної правничої допомоги в Україні є сукупністю правових норм, що містять своє вираження у системі нормативно-правових актів різної юридичної сили та регламентують питання надання професійної правничої допомоги. При цьому, правові засади надання професійної правничої допомоги визначено на національному та міжнародному рівні у відповідних джерелах права. Разом із тим, аналіз норм чинного законодавства та наукової правової думки дає змогу констатувати, що законодавцю слід дотримуватися міжнародних стандартів під час впорядкування суспільних відносин у сфері надання професійної правничої допомоги в Україні, що досить широко пов'язана з різними сферами повсякденного життя.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання третє. Київ: Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.
2. Антонюк С. Міжнародно-правові стандарти професійної діяльності адвоката у цивільному судочинстві України. *Підприємництво і господарське право*. 2019. № 6. С. 347–353.
3. Беляневич В.Е. *Адвокатська монополія – потреба часу*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/advokatska-mono-poliya--potreba-chasu.html>
4. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004v710-19#Text>
5. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ : НАДУ, 2011. Т. 6: Державна служба / наук.-ред. колегія : С.М. Серьогін (співголова), В.М. Сороко (співголова) та ін. 2011. 524 с.
6. Історія та практика державного управління і місцевого самоврядування в Україні : у 2-х т. : навч. посіб. / М.О. Багмет, Г.В. Коваль; Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв, 2012. 143 с.
7. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.
9. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30. Ст. 141.
10. Координаційний центр з надання безоплатної правової допомоги. URL: <http://legalaid.gov.ua>
11. Постанова Верховного Суду від 01.12.2021 р. у справі № 910/20852/20 URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/101829596?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03
12. Постанова Верховного суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 25.03.2021 р. у справі № 905/717/20. URL: https://zakon.cc/court/document/read/95841682_d6754b94
13. Постанова Верховного Суду у справі № 916/2087/18 від 31.03.2021 р. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/95976166?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03
14. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 62. Ст. 2509.
15. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI. *Офіційний вісник України*. 2011. № 51. Ст. 2009.
16. Про затвердження Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги : наказ Міністерства юстиції України від 02.07.2012 р. № 967/5. *Офіційний вісник України*. 2012. № 50. Ст. 2002.

17. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : Указ Президента України від 22.07.1998 р. № 810/98. *Офіційний вісник України*. 1999. № 21.
 18. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>
 19. Про Концепцію формування системи безоплатної правової допомоги в Україні : Указ Президента України від 09.06.2006 р. № 509/2006. *Офіційний вісник України*. 2006. № 24. Ст. 1764.
 20. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03. 2021 р. № 119/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 26. Ст. 1257.
 21. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Конституційний Суд; Рішення від 16.11.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00#Text>
 22. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря : Конституційний Суд; Рішення від 30.09.2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09#Text>
 23. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки : Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015/>
 24. Сучасний тлумачний словник української мови URL: <http://sum.in.ua/s/osnova>
-

Ivantsiv M. R. Legal principles of providing professional legal assistance in the process of administrative decision making in Ukraine

The article describes the legal principles of providing professional legal assistance in the process of administrative decision making. It was determined that the legal basis for providing professional legal assistance in disputes in the field of public-legal relations is a set of legal norms that are expressed in the system of normative legal acts of different legal force and regulate the issue of the implementation of the constitutional right to professional legal assistance in the process of administrative proceedings in Ukraine, and which should be classified as follows: 1) depending on the level of legal consolidation – by distinguishing between national and international ones; 2) depending on the system of sources of administrative law – by distinguishing national sources, international sources, court decisions; 3) depending on the subject of legal regulation – by distinguishing those that regulate the scope of providing professional legal assistance in the process of resolving administrative cases and those that regulate the competence of lawyers as subjects of providing professional legal assistance in the process of administrative decision making.

The attention has been drawn to the fact that the legal principles for providing professional legal assistance in Ukraine include: 1) national legal principles, which include a set of legal norms contained in the Constitution of Ukraine, laws of Ukraine, subordinate regulatory legal acts and regulate qualitative and substantive characteristics of the field provision of professional legal assistance in Ukraine and activities of the subjects of its provision; 2) international legal principles that regulate qualitative and substantive characteristics of the field of professional legal assistance and the activities of subjects providing professional legal assistance ; 3) decisions of judicial institutions detailing the solution of certain issues in the field of professional legal assistance, among them: decisions of the Constitutional Court of Ukraine, the Supreme Court of Ukraine, the European Court of Human Rights.

Key words: lawyer, administrative case, administrative proceedings, sources of law, constitutional law, legal principles, professional legal assistance.

УДК 343.985

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.2.18>

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ, ЗАВДАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ЗАСОБИ ЇХ ВИРІШЕННЯ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПУБЛІЧНИМИ ЗАКУПІВЛЯМИ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА

О. В. Сара

аспірант кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
Міжнародний гуманітарний університет

У статті проаналізовано підходи вчених, які у різний час займалися проблематикою визначення типових слідчих ситуацій, завдань розслідування та засоби їх вирішення на початковому етапі роботи у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із публічними закупівлями у сфері будівництва. Підкреслено, що виходячи із суттєвих змін, яких зазнало кримінальне процесуальне та оперативно-розшукове законодавство, на сьогодні об'єктивною є необхідність уточнення окремих положень щодо типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування розглядуваних кримінальних правопорушень.

Зроблено висновок, що тактичні ситуації початкового етапу розслідування, кримінальних правопорушень, пов'язаних із публічними закупівлями у сфері будівництва, доцільно класифікувати за ознакою джерела надходження приводів для відкриття кримінального провадження на три групи: 1) за повідомленням (матеріалами) органу державного фінансового контролю або іншого контролюючого органу; 2) за ознаками кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель, виявлених під час розслідування іншого кримінального правопорушення; 3) початку досудового розслідування підрозділом детективів, яким було виявлено факт вчинення кримінальних правопорушень.

Наголошено на першочерговості виконання завдань розслідування, пов'язаних із збереженням документації, що має відношення до справи, легалізацією матеріалів оперативно-розшукової діяльності у розпочатому кримінальному провадженні, а також виявлення і фіксації нової доказової інформації про конкретні факти протиправної діяльності підозрюваних за допомогою комплексу слідчих (розшукових), у т.ч. негласних, дій.

Визначено конкретні завдання розслідування та засоби їх вирішення на початковому етапі роботи у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із публічними закупівлями у сфері будівництва по кожній із зазначених типових слідчих ситуацій.

Постановка проблеми. Для формування теоретичних концепцій криміналістики і здійснення в практичній діяльності її рекомендацій особливого значення набуває ситуаційний підхід. Дійсно, саме за рахунок визначення ситуацій, здійснення їх типізації, формулювання щодо них оптимальних алгоритмічних схем та програм дій слідчого, детектива, судді, експерта можливо істотно підняти рівень наукових розробок у цій галузі знань. Крім того, ситуаційний підхід «пронизує» всю систему криміналістики і виступає на цій підставі панівною системоутворюючою концепцією [1, с. 283].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слідча ситуація – це відносно нова, введена

в криміналістику в середині ХХ ст., передусім у роботах криміналістів вітчизняної наукової школи, категорія криміналістичної тактики.

Як зазначали В. К. Лисиченко, О. В. Батюк, слідчі ситуації є результатом узагальнення практики, набувають важливого науково-методологічного значення, використовуються для розробки криміналістичних методик розслідування окремих видів злочинів. Відносно діяльності слідчого з розслідування конкретного злочину вони також мають важливе значення, оскільки ця криміналістична категорія виконує тактичну організаційно-методологічну функцію [2].

У 1967 р. О. М. Колісниченко першим визначив цю наукову категорію як становище

у розслідуванні злочинів, яке характеризується наявністю тих або інших доказів та інформаційного матеріалу і конкретними завданнями його збирання та перевірки, що виникають у зв'язку з цим [3, с. 14]. Наукові проблеми теорії слідчої ситуації вивчалися багатьма провідними вченими-криміналістами: В. П. Бахіним, А. І. Вінбергом, О. М. Васильєвим, Л. Я. Драпкіним, В. Є. Корноуховим, А. Р. Ратіновим М. В. Салтєвським та ін. [зокрема, див.: 4, с. 22; 5].

Щодо безпосередньо предмету даного дослідження, необхідно, безумовно, погодитися з думкою А. М. Меденцева, який підкреслював, що особливості тактичних завдань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель (а відповідно і засобів їх вирішення) пов'язані, по перше, з предметом доказування у провадженнях за ст.ст. 191, 368, 369 КК, в т.ч. у підпорядкованих кримінальних правопорушеннях за ст.ст. 205-1, 358, 366 КК України, а по-друге, – з характером слідчих ситуацій, які складаються на початку кримінального провадження [6, с. 44].

З цього приводу слід зазначити, що виходячи із реалій чинного кримінального процесуального законодавства, передусім пов'язаних із вищезазначеними положеннями щодо підслідності досліджуваних кримінальних правопорушень, дещо змінилися основні тактичні ситуації початкового етапу розслідування, які раніше розглядалися в роботах В. В. Дарагана, В. В. Єфімова, А. М. Меденцева, С. В. Северина, А. Г. Шияна та ін. [7-9]. Вчені здебільшого визначали тактичні ситуації початкового етапу розслідування, використовуючи у якості підстави для їх класифікації ознаку джерела надходження приводів для відкриття кримінального провадження, розподіляючи ці випадки на три основні види:

по-перше, за повідомленням (матеріалами) органу державного фінансового контролю або іншого контролюючого (наглядового) органу;

по-друге, за ознаками кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель, виявлених під час розслідування іншого кримінального правопорушення;

по-третє, за повідомленням (матеріалами) оперативного підрозділу.

Виходячи із суттєвих змін, яких зазнало кримінальне процесуальне та оперативно-розшукове законодавство з часу виконання зазначених досліджень, на сьогодні об'єктивною є необхідність уточнення окремих положень щодо типових слідчих ситуацій початкового

етапу розслідування розглядуваних кримінальних правопорушень.

Окреслення цілей роботи. Завданням цієї статті є уточнення на основі чинного законодавства та правоохоронної практики типових слідчих ситуацій, завдань розслідування та засобів їх вирішення на початковому етапі роботи у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із публічними закупівлями у сфері будівництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передусім, необхідно зазначити, що перші дві із вказаних тактичних ситуацій і досі є найбільш розповсюдженими у слідчій практиці. Водночас, із ліквідацією підрозділів економічної безпеки у складі Національної поліції, та, що найголовніше, створення спеціалізованого правоохоронного органу – Бюро економічної безпеки і віднесення у ст. 216 КПК підслідності розглядуваних кримінальних правопорушень до компетенції як підрозділів БЕБ, так і НАБУ із реалізованою у зазначених правоохоронних органах концепцією проактивного розслідування у вигляді поєднання підрозділами детективів функцій як оперативно-розшукової, так і слідчої діяльності, більшість складних питань координації та організації взаємодії між оперативними підрозділами та органом досудового розслідування по останній із зазначених тактичних ситуацій було врегульовано. Тому третя тактична ситуація початкового етапу розслідування на сьогодні обумовлена випадками початку досудового розслідування підрозділом детективів, яким було виявлено факт вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із публічними закупівлями у сфері будівництва.

Початок кримінального провадження за повідомленням (матеріалами) органу державного фінансового контролю або іншого контролюючого (наглядового) органу. Актуальність і достатня розповсюдженість зазначеної тактичної ситуації початкового етапу розслідування обумовлена, передусім, тією обставиною, що кримінальні правопорушення, пов'язані із публічними закупівлями у сфері будівництва, переважно, є латентними, що визначає необхідність застосування для їх виявлення спеціальних прийомів і методів економічного та правового дослідження, аналізу та оцінки показників господарської діяльності учасників процедури закупівлі, спрямованих на виявлення порушень вимог чинного законодавства. Саме тому у структурі інформації про ознаки кримінальних правопорушень, пов'язаних із публічними закупівлями, взагалі, та у сфері будівництва,

зокрема, переважає тактична ситуація, коли ця інформація надходить від органів державного фінансового контролю, передусім Державної аудиторської служби, а також Рахункової палати, Антимонопольного комітету, Державної служби фінансового моніторингу, Державної казначейської служби України.

Як правило, у цій тактичній ситуації під час моніторингу Держаудитслужбою чи Антимонопольним комітетом процедури публічної закупівлі виявляються конкретні факти застосування загальних способів учинення відповідних кримінальних правопорушень, що надходить до підрозділів детективів БЕБ чи НАБУ. В окремих випадках інформація про виявлення кримінальних правопорушень, вчинених способами, специфічними для сфери будівництва, може надходити від державних служб, агенцій чи інспекцій з питань геодезії, картографії та кадастру, відновлення та розвитку інфраструктури, архітектури та містобудування, а також територіальних підрозділів органів державного архітектурно-будівельного контролю.

Ці правопорушення, як правило, знаходять відображення в матеріалах ревізії, що здійснюються згідно із Порядком проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами [10]. Матеріали ревізії включають: акт ревізії (підписаний всіма членами ревізійної комісії); укладені договори, бухгалтерські, фінансові та інші документи, що стосувалися процедури публічної закупівлі; пояснення службових осіб замовника; пояснення службових осіб учасників торгів; пояснення службових осіб, відповідальних за правопорушення; висновок ревізора щодо пояснень відповідальних осіб [див.: 6, с. 48].

У цих випадках кримінальні провадження, як правило, відкриваються за ознаками підпорядкованих кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 205-1, 358, 366 КК. В окремих випадках досудове розслідування може розпочинатися із кваліфікацією за основним видом кримінального правопорушення по ст. 191 КК України.

Водночас, слід зазначити, що, як підкреслюють спеціалісти, розглядувана тактична ситуація може характеризуватися і певною невизначеністю вихідної інформації, на підставі якої формуються умови розслідування. Це відбувається тому, що органами державного фінансового контролю та контролюючими інстанціями у сфері будівництва переважно виявляються

загальні порушення бюджетного законодавства, які досить часто потребують конкретизації та уточнення. Не дивлячись на те, що специфіка процедур публічних закупівель обмежує коло відповідальних осіб за вчинення правопорушень, в матеріалах перевірки нерідко відсутні відомості про причетність конкретної службової особи до кримінального правопорушення. Окрім того, непоодинокими є випадки, коли у вказаних матеріалах зустрічаються прогалини і чисельні неточності. Тому А.М. Меденцев завдання початкового етапу розслідування за розглядуваною тактичною ситуацією визначив наступним чином: 1) ретельний і критичний аналіз кількісного та змістовного складу матеріалів ревізії; 2) визначення переліку додаткових потрібних слідству документів, місць їх знаходження та обрання найбільш оптимальних способів їх отримання (витребування, тимчасовий доступ до речей і документів, обшук); 3) одержання інформації, про обставини, що мають значення для справи, від учасників процедури закупівлі (свідків); 4) одержання відомостей про обставини виявлених правопорушень процедур публічних закупівель від відповідальної (запідозреної) службової особи; 5) встановлення обставин виявлених правопорушень з використанням спеціальних знань (перевірка фінансово-господарської діяльності установ, організацій, підприємств, з якими були укладені договори; консультації із спеціалістами; призначення судових експертиз) [6, с. 48].

Окрема і дуже суттєва група тактичних завдань розслідування виникає у разі фіксації правоохоронцями факту застосування злочинцями під час учинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із публічними закупівлями у сфері будівництва, фіктивних підприємств. До таких завдань, зокрема, належить необхідність встановлення: державної реєстрації відповідних суб'єктів підприємництва; їх фактичне місцезнаходження; осіб, які їх контролюють, брали участь у державній реєстрації як засновники; наявність податкового обліку цих суб'єктів підприємництва в територіальному підрозділі державної податкової служби; відкриття ними поточного рахунку у певній банківській установі; факт одержання такими підприємствами ліцензій (дозволів) на здійснення будівництва та ін.

Початок кримінального провадження за ознаками кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель, виявлених під час розслідування інших злочинів, у порівнянні із вищерозглядуваною є більш сприятливою ситуацією

у зв'язку з меншим відсотком невизначеності про обставини вчинених кримінальних правопорушень на початковому етапі розслідування, а також з огляду на можливість слідчому (детективу) одразу використовувати весь наявний арсенал пошуку і фіксації фактичних даних про виявлені кримінальні правопорушення.

Зокрема, такі провідні фахівці у галузі розслідування кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель як В. І. Василичук, В. В. Дараган, В. В. Єфімов, О. С. Користін, А. М. Меденцев, С. В. Северин, С. С. Чернявський, А. Г. Шиян з метою встановлення невідповідності нормам законодавства проведених замовником процедур закупівель вказують на необхідність дослідження слідчим таких документів:

– розпорядчі документи замовника стосовно організації та проведення публічних закупівель (наприклад, річний план закупівель, рішення та положення про утворення тендерного комітету, кошторис проведення публічної закупівлі і звіт про його виконання);

– тендерну документацію (предмет закупівлі, кількість, строки поставки, методика розрахунків цін, основні умови закупівлі, вимоги сторін, технічна документація та ін.). Ця документація на сьогодні має електронну форму (електронні документи з обов'язковим реквізитом – електронним цифровим підписом та визначають вимоги замовника до предмета, договору, процедури та учасників закупівлі). Сюди ж слід віднести й електронну заявку – електронний документ, що підтверджує згоду учасника закупівель укласти договір про закупівлю на визначених замовником умовах та містить документи і відомості, що підтверджують виконання вимог замовника під час проведення закупівлі за процедурою електронного реверсивного аукціону. До цієї категорії документів належать й документи, які засвідчують забезпечення виконання договору про закупівлю – надання учасником замовнику гарантій виконання своїх зобов'язань за договором про закупівлю (порука, гарантія, застава, завдаток, неустойка, депозит);

– звіти: про результати проведення процедур відкритих і двоступеневих торгів; про результати проведення попередньої кваліфікації учасників; про результати проведення процедури запиту цінових пропозицій; про результати проведення процедури закупівлі в одного учасника;

– протоколи засідань комітету з конкурсних торгів, у тому числі протоколи розкриття, оцінки, порівняння отриманих (цінових) пропо-

зицій учасників, прийняття рішення про переможця торгів;

– документацію конкурсних торгів, кваліфікаційну документацію або запит цінових пропозицій;

– копії інформаційних матеріалів замовника та учасників (оголошення, запрошення, запити, роз'яснення, повідомлення тощо);

– копії документів, наданих учасниками на запит замовників;

– оригінали або копії листів погодження у Мінекономіки процедури закупівлі в одного учасника;

– копії документів, що підтверджують забезпечення пропозиції конкурсних торгів та забезпечення виконання договору про закупівлю (у випадку необхідності надання учасниками переможцем торгів такого забезпечення);

– пропозиції учасників торгів, відомості про які зафіксовані у протоколі розкриття цих пропозицій;

– повідомлення про акцепт пропозиції учасника торгів, рішення комітету з конкурсних торгів (службових осіб замовника, призначених відповідальними за організацію та проведення процедур закупівлі) щодо результатів проведення торгів, визначення переможця, оголошення про результати проведеної процедури закупівлі;

– установчі документи підприємства (фізичної особи-підприємця) – переможця конкурсних торгів (статут, довідка про включення до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, витяг з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, витяг з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, договори оренди тощо);

– договори, укладені замовником з підприємством-переможцем конкурсних торгів щодо закупівлі товару, робіт чи послуг, які скуповуються замовником у межах єдиної процедури закупівлі;

– документи, що засвідчують якість закупленого товару (сертифікати якості тощо);

– бухгалтерські (фінансові) документи, які засвідчують витрачання бюджетних коштів (кошториси витрат, квитанції про переведення коштів з банківського рахунку замовника на платіжний рахунок постачальника товару, рахунки на оплату робіт чи послуг, актів приймання виконаних робіт, поставлених товарів, наданих послуг та ін.);

– документи кредитних та банківських установ, що відображають рух коштів за рахунками замовника, підрядника (постачальника, вико-

навця), субпідрядників, у т.ч. ті, що підтверджують видачу банківської гарантії;

– правовстановлюючі, реєстраційні документи замовника, постачальника (підрядника, виконавця);

– документи, що визначають статус і поваження осіб, причетних до правопорушень при здійсненні публічних закупівель (наказ про призначення на посаду, посадова інструкція, функціональні обов'язки, договір про матеріальну відповідальність тощо) [докладно див.: 6, с. 62-63; 8, с. 21; 11, с. 51].

Зазначена документація аналізується слідчим (детективом) в рамках таких невідкладних заходів: 1) аналіз інформації про закупівлі, здійснені замовником за досліджуваний період, що розміщені на сайті «<https://prozorro.gov.ua/>»; 2) вивчення зазначеної тендерної документації із зверненням особливої уваги на переможців торгів, що надали неповний (недостатній для висновків) перелік необхідних для участі у тендері документів; перевірка відповідності документів переможців тендера встановленим кваліфікаційним вимогам та іншим умовам тендерної документації; 3) опитування службових осіб підприємств і організацій, що програли тендер, з питань порушень, які були допущені під час його проведення з боку службових осіб підприємств-замовників (членів тендерного комітету), залучення до участі в торгах «своїх» фірм, а також можливих перевитрат бюджетних коштів, перерахованих на адресу переможців, що пропонують товари, роботи, послуги за ціною, яка значно вище за середню ціну, що склалась на ринку; 4) у випадку проведення тендера із закупівлі товарно-матеріальних цінностей, устаткування, визначення, за допомогою відповідних фахівців, ступеня придатності до використання або експлуатації цих товарно-матеріальних цінностей (устаткування), які надійшли від переможців тендера; проведення перевірки законності їх оприбуткування і списання, в т.ч. паспортної документації на устаткування; 5) проведення зустрічних перевірок переможців тендерів за фактами законності придбання ними товарно-матеріальних цінностей для реалізації замовникам з метою виявлення можливих фактів їхнього фіктивного підприємництва та розкрадання бюджетних коштів; 6) проведення перевірок достовірності та повноти обсягу виконаних робіт і послуг переможцями тендерів.

Особливо вченими підкреслюється, що незалежно від виявлення будь-якого з порушень,

треба встановлювати наявність певних відносин між службовими особами підприємства замовника та тими підприємствами, які були допущені до участі у тендері. Якщо в ході перевірки отриманої інформації будуть підстави вважати, що в ході проведення тендера було вчинено кримінальне правопорушення, необхідно порушити у встановленому законом порядку питання про проведення перевірки дотримання вимог чинного законодавства при здійсненні вказаної процедури [див.: 7, с. 21]. Як слушно зазначає А.М. Меденцев, документальна ревізія тих чи інших суб'єктів господарської діяльності – учасників процедури закупівлі і в цьому випадку призначається слідчим (детективом) у якості невідкладної дії, проведення якої доручається Держаудитслужбі. Саме її результати (матеріали) будуть визначати напрямки досудового розслідування виявлених кримінальних правопорушень [6, с. 49-50].

Водночас, фактичні дані про кримінальні правопорушення, пов'язані із публічними закупівлями у сфері будівництва, передусім, також містяться у документації, що пов'язана з підготовкою та власне проведенням будівельних робіт. Саме тому до матеріалів кримінального провадження обов'язково долучають таку будівельну документацію: фінансово-господарські документи, що засвідчують наявність дозволів на здійснення будівництва; проектно-кошторисну документацію на будівництво; документацію, що засвідчує перелік та обсяги фактично виконаних будівельних робіт та їх вартість; звітну документацію, вартість об'єкта нерухомості, списання будівельних матеріалів, нарахування та виплату заробітної платні тощо; статутні документи, що характеризують організаційну структуру будівельної компанії, дії керівників, матеріально відповідальних осіб, бухгалтерів (бухгалтер компанії забудовника, зазвичай, також причетний до вчинення кримінальних правопорушень або йому відомо про їх вчинення) [див.: 12].

Реалізація зазначених заходів також надає можливість зібрати достатньо доказів для повідомлення певним особам про підозру у вчиненні підпорядкованих кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 205-1, 358, 366 КК, а на подальших етапах розслідування і основного злочину, передбаченого ст. 191 КК України.

Початок досудового розслідування підрозділом детективів, яким було виявлено факт вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із публічними закупівлями у сфері будівництва,

у порівнянні з двома вищерозглянутими тактичними ситуаціями, об'єктивно, є найбільш тактично сприятливою ситуацією, оскільки з огляду на проведення до моменту реєстрації в ЄРДР інформації про виявлене кримінальне правопорушення, пов'язане із публічними закупівлями у сфері будівництва, правоохоронцями вже здійснювався комплекс оперативно-розшукових заходів, спрямованих на негласне документування відповідної злочинної діяльності. Найближчими тактичними завданнями у цій ситуації початкового етапу розслідування буде вжиття необхідних заходів щодо легалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності у розпочатому кримінальному провадженні, а також виявлення і фіксація нової доказової інформації про конкретні факти протиправної діяльності підозрюваних за допомогою комплексу слідчих (розшукових), у т.ч. негласних, дій.

Водночас, завдання легалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності у розпочатому кримінальному провадженні, а також виявлення і фіксація нової доказової інформації багато в чому залежать від забезпечення збереження необхідних бухгалтерських, банківських, казначейських та інших документів, які мають значення для кримінального провадження.

Як слушно з цього приводу зазначає В.В. Дараган, у зв'язку з тим, що документи – це основні джерела доказів у розглядуваних кримінальних провадженнях, що можуть бути знищені або приховані злочинцями чи іншими особами, основним завданням початкового етапу розслідування стає забезпечення збереження цих документів. Виконання цього завдання здійснюється шляхом проведення комплексу слідчих (розшукових) дій. Але ефективність цих дій значною мірою зумовлюється належним здійсненням з боку слідчого заходів організаційного характеру з приводу визначення: а) кола державних органів, установ, підприємств, організацій, де необхідно вилучити або витребувати документи; б) кола документів, які слід вилучити; в) конкретних місць знаходження цих документів (бухгалтерія, фінансово-економічний відділ, юридичний відділ, канцелярія, архів тощо) або кола службових осіб, у розпорядженні яких ці документи знаходяться; г) конкретного способу одержання документів (вилучення, витребування, тимчасовий доступ до речей та документів, обшук); г) часу та послідовності проведення дій, спрямованих на отримання документів; д) виконавців таких дій (особисто слідчим, оперативним працівни-

ком); е) складання доручення органу дізнання на проведення тимчасового доступу до речей та документів з визначенням конкретної задачі працівнику цього органу [8, с. 32].

При цьому у розглядуваній тактичній ситуації кримінальне провадження може розпочатися не тільки за підпорядкованими кримінальними правопорушеннями, передбаченими ст.ст. 205-1, 358, 366 КК, а й одразу за такими основними правопорушеннями як ті, що передбачені як ст.ст. 368, 369, так і ст. 191 КК України.

Із наведеного можна зробити **висновок**, що тактичні ситуації початкового етапу розслідування, кримінальних правопорушень, пов'язаних із публічними закупівлями у сфері будівництва, класифікуються за ознакою джерела надходження приводів для відкриття кримінального провадження:

по-перше, за повідомленням (матеріалами) органу державного фінансового контролю (передусім Державної аудиторської служби, а також Рахункової палати, Антимонопольного комітету, державних служб казначейської, фінансового моніторингу) або іншого контролюючого органу (від державних служб, агенцій чи інспекцій з питань геодезії, картографії та кадастру, відновлення та розвитку інфраструктури, архітектури та містобудування, а також територіальних підрозділів органів державного архітектурно-будівельного контролю).

по-друге, за ознаками кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель, виявлених під час розслідування іншого кримінального правопорушення;

по-третє, початку досудового розслідування підрозділом детективів, яким було виявлено факт вчинення кримінальних правопорушень.

По першим двом ситуаціям кримінальні провадження, як правило, відкриваються за ознаками підпорядкованих кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 205-1, 358, 366 КК. По третій ситуації розслідування, в тому числі, може одразу розпочинатися за основними правопорушеннями, передбаченими ст.ст. 368, 369, 191 КК України.

Список використаних джерел:

1. Журавель В.А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія / Володимир Журавель. Харків : Право, 2021. 448 с.
2. Лисиченко В.К., Батюк О.В. Слідча ситуація та її значення в криміналістиці і слідчій практиці. Криміналістика і судова експертиза. Київ, 1988. № 36. С. 39.

3. Колісниченко О.М. Загальні положення методики розслідування окремих видів злочинів. Харків, 1976. 28 с.
4. Бахін В.П. Криміналістична характеристика злочинів як елемент розслідування. *Вісник криміналістики*. 2000. Вып. 1. С. 16– 22. С. 22.
5. Салтевський М.В. Криміналістика у сучасному викладі : підручник. Київ : Кондор, 2006. 586 с.
6. Меденцев А.М. Розслідування злочинів, що вчиняються у сфері держаних закупівель : навч. посіб. Одеса: Фенікс, 2017. 96 с.
7. Дараган В.В. Протидія злочинам у сфері державних закупівель підрозділами Департаменту захисту економіки Національної поліції України : монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 224 с.
8. Дараган В.В., Єфімов В.В., Северин С.В., Шиян А.Г. Порядок і особливості документування та досудового розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері: методичні рекомендації. Дніпро: ДДУВС, 2016. 39 с.
9. Меденцев А.М. Розслідування злочинів, що вчиняються у сфері державних закупівель: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2015. 258 с.
10. Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2006 р. № 550. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-%D0%BF#Text>
11. Протидія злочинам у бюджетній сфері: метод. реком. / Користін О.С., Чернявський С.С., Василичук В.І.; За заг ред. О.М. Джужі. Київ, 2012. 42 с.
12. Запоцький А.П. Особливості початкового етапу розслідування злочинів у сфері будівництва в окремих зарубіжних країнах. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 318.

Sara O. V. Typical investigative situations, investigative tasks and means of solving them at the initial stage of the investigation of criminal offenses related to public procurement in the field of construction

The article analyzes the approaches of scientists who at different times dealt with the problem of determining typical investigative situations, investigative tasks and means of solving them at the initial stage of work in criminal offenses related to public procurement in the field of construction. It is emphasized that, based on the significant changes that the criminal procedural and operational investigative legislation has undergone, the need to clarify certain provisions regarding typical investigative situations at the initial stage of the investigation of the criminal offenses under consideration is objective.

It was concluded that the tactical situations of the initial stage of the investigation, of criminal offenses related to public procurement in the field of construction, should be classified according to the source of the reasons for opening criminal proceedings into three groups: 1) according to the notification (materials) of the state financial control body or another supervisory authority; 2) on the grounds of criminal offenses in the field of public procurement, revealed during the investigation of another criminal offense; 3) initiation of a pre-trial investigation by a unit of detectives who discovered the fact of committing criminal offenses.

Emphasis is placed on the priority of the execution of investigative tasks related to the preservation of documentation relevant to the case, the legalization of materials of operational and investigative activities in the initiated criminal proceedings, as well as the discovery and recording of new evidentiary information about specific facts of illegal activity of the suspects with the help of a complex of investigators (wanted), including unspoken, actions.

The specific tasks of the investigation and the means of solving them at the initial stage of work in criminal offenses related to public procurement in the field of construction for each of the specified typical investigative situations are determined.

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА

В. В. Буга

кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету № 4
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-0655-5256

У статті адміністративну відповідальність у сфері будівництва визначено як вид юридичної відповідальності, що полягає у реакції уповноважених правоохоронних, наглядових та контрольно-ревізійних органів внаслідок учинення адміністративних правопорушень у сфері будівництва, у вигляді застосування заходів адміністративного примусу – адміністративних стягнень передбачених, зокрема, ст. 96, 96-1, 188-42 Кодексу України про адміністративні правопорушення, стаття 2 Закону України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» тощо, які є мірою відповідальності, правовим наслідком адміністративного правопорушення. Такий захід запобігання застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі дотримання законності, а також мінімізація вчинення нових протиправних діянь як самим правопорушником, так і іншими особами.

Наголошено, що в рамках майбутньої реформи адміністративно-деліктного законодавства, яка повинна передбачати розробку та прийняття нового Кодексу про адміністративні правопорушення (проступки), не варто відмовлятися від ідеї удосконалення структури окремих положень КУпАП, зокрема, внутрішня структура ст. 96, 96-1 та 188-42 Кодексу України про адміністративні правопорушення, повинна бути перебудована з урахуванням ступеня суспільної небезпеки адміністративних правопорушень у сфері будівництва.

Сучасний стан практики накладення адміністративних стягнень у сфері будівництва змушує констатувати наявність грубих помилок уповноважених суб'єктів у процесі визначення ними характеру правопорушень та, відповідно, у процесі обчисленні строків притягнення до адміністративної відповідальності, зокрема, нами виявлено непоодинокі випадки, коли керівники виконавчих органів з питань державного архітектурно-будівельного контролю, головні інспектори будівельного нагляду Державної інспекції архітектури та містобудування України і навіть судді без жодних на те підстав визнають триваючими правопорушення, зумовлені певною разовою дією, яка не виявляється у безперервному порушенні закону чи тривалому невиконанні обов'язків. Внаслідок цього, строк накладення адміністративного стягнення помилково обчислюється не з моменту вчинення протиправних дій (бездіяльності), а з моменту їх виявлення, що у кінцевому результаті призводить до прийняття неправомірних юрисдикційних рішень, оскарження протоколів й скасування постанов у справах про адміністративні правопорушення.

Ключові слова: будівництво, сфера будівництва, правопорушення, запобігання, адміністративна відповідальність, адміністративне стягнення.

Розвиток будь-якої держави та права безпосередньо пов'язаний із засобами забезпечення державно-владного впливу на розвиток суспільства, в тому числі і за допомогою системи примусових засобів. Одним з ключових засобів реалізації державно-владного управління та правового регулювання є засоби юридичної відповідальності, яка може наставати в разі порушення будь-яким суб'єктом прав іншого суб'єкта або неналежного виконання чи невиконання суб'єктом певного обов'язку, закріпленого в правових нормах.

На сьогодні Закон України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» (1994 р.) у ст. 2 закріплює перелік дій, вчинення яких визнається правопорушенням у сфері містобудівної діяльності. У той же час, відповідальність фізичних осіб за правопорушення у сфері містобудівної діяльності регламентується ст. 96, 96-1, 188-42 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) (1984 р.). Вказаними положеннями затверджено перелік дій, вчинення яких визнається правопорушенням. Однак, в будівництві

відповідальність не обмежується порушенням лише вимог містобудівного законодавства, а може наставати також у разі недотримання законодавчих положень в інших сферах, що частково регламентують будівельну діяльність, залежно від статусу об'єктів, виду робіт, конкретних суб'єктів тощо, а в умовах хаотичної забудови спостерігається загрозлива тенденція зростання кількості правопорушень у сфері будівельної діяльності.

У наукових колах тривають дискусії щодо змісту поняття адміністративної відповідальності. Так, В. Б. Авер'янов визначає адміністративно-правову відповідальність як різновид юридичної відповідальності, що являє собою сукупність адміністративних правовідносин, які виникають у зв'язку із застосуванням уповноваженими органами (посадовими особами) до осіб, що вчинили адміністративний проступок, передбачених нормами адміністративного права особливих санкцій – адміністративних стягнень [1, с. 87]. Вважаємо, що це визначення не повністю розкриває всього змісту адміністративно-правової відповідальності, адже не передбачає такі важливі ознаки, як застосування до винної особи санкцій у межах і порядку, встановлених чинним законодавством. Саме порушення меж або порядку може призвести до перевищення повноважень та неможливості захисту порушеного, невизнаного та оспорюваного права.

І. С. Гриценко зазначає, що адміністративна відповідальність як різновид правової відповідальності – це специфічна форма негативного реагування з боку держави в особі її компетентних органів на відповідну категорію протиправних проявів (передусім адміністративних проступків), згідно з якою особи, які скоїли правопорушення, повинні дати відповідь перед повноважними державними органами за свої неправомірні дії та понести за це адміністративні стягнення у встановленому законом порядку [2, с. 47]. Зазначена наукова позиція не враховує, що негативне реагування держави може здійснюватися не лише компетентними органами, а й безпосередньо службовими (посадовими) особами.

С. В. Ківалов вважає, що юридична відповідальність є реалізацією правової норми, причому підставою є зобов'язання. Тобто юридична відповідальність це звичайне зобов'язання, але таке, що виконується в примусовому порядку [3, с. 425]. Ширше визначення надає Т. О. Коломоєць, яка формулює адміністра-

тивну відповідальність як різновид юридичної відповідальності, специфічну форму негативного реагування з боку держави в особі уповноважених органів на відповідну категорію протиправних діянь (насамперед адміністративних проступків), а особи, які вчинили зазначені правопорушення, повинні відповісти перед уповноваженим державним органом за свої неправомірні дії та понести адміністративне стягнення у встановлених законом формах і порядку [4, с. 65]. Проте науковець зводить адміністративно-правову відповідальність лише до адміністративного стягнення, тим самим обмежуючи дефініцію адміністративної відповідальності.

Заслугує уваги і точка зору Д. М. Лук'янця, відповідно до якої юридична відповідальність – це регламентована правовими нормами реакція з боку уповноважених суб'єктів на діяння фізичних або юридичних осіб (колективних суб'єктів), що проявляються в недотриманні встановлених законом заборон, невиконанні встановлених законом обов'язків, порушенні цивільно-правових зобов'язань, нанесенні шкоди або завдання збитків і виражена в застосуванні до осіб, які вчинили такі діяння засобів впливу, що тягнуть за собою позбавлення особистого, майнового або організаційного характеру [5, с. 15].

Тому, *адміністративну відповідальність у сфері будівництва доцільно визначити як вид юридичної відповідальності, що полягає у реакції уповноважених правоохоронних, наглядових та контрольно-ревізійних органів внаслідок учинення адміністративних правопорушень у сфері будівництва, у вигляді застосування заходів адміністративного примусу – адміністративних стягнень передбачених ст. 96, 96-1, 188-42 КУпАП та ст. 2 Закону України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності», які є мірою відповідальності, правовим наслідком адміністративного правопорушення. Вона застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі дотримання законів, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами.*

Фактичною підставою для притягнення особи до адміністративної відповідальності є вчинення нею правопорушення у сфері будівництва. Нормативною – є система адміністративно-правових норм, за допомогою яких закріплені: 1) склади адміністративних правопорушень у сфері будівництва, види та розміри адміністративних стягнень; 2) коло суб'єктів

(органів та посадових осіб), що уповноважені складати постанови та протоколи про адміністративні правопорушення й розглядати такі справи; 3) процесуальне оформлення притягнення до адміністративної відповідальності.

Отже, адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері будівництва включає всі властиві юридичній відповідальності ознаки. Зокрема, вона є державно-правовим примусом; нормативно-вираженою і виявляється у застосуванні та реалізації санкцій правових норм; має чітку підставу – вчинення правопорушення; накладається у встановленому процесуальному порядку; пов'язана з обтяжливими наслідками майнового, морального, особистісного та іншого характеру для правопорушника.

Проте, при цьому, адміністративна відповідальність у сфері будівництва має свою специфіку. Слід погодитися з думкою І. В. Бондаренка, Л. М. Долі та І. В. Рогатюка, що основними чинниками, які сприяють поширенню правопорушень у сфері будівництва та негативно впливають на процеси протидії, є: 1) підвідомчість підприємств, що займаються будівництвом, різним міністерствам та відомствам; 2) використання ними під час проведення робіт великої кількості субпідрядних підприємств, які між собою структурно не пов'язані, використовують різні форми бухгалтерського обліку та оподаткування; 3) використання приватних підприємств, у яких практично відсутній бухгалтерський облік, для виконання додаткових робіт; 4) використання будівельних бригад з інших регіонів, розрахунки з ними готівкою без складання відомостей та ведення обліку кадрів [6].

Загалом, адміністративна відповідальність у сфері будівництва передбачає застосування заходів адміністративно-правового впливу до особи. Суб'єктами процесуальних відносин є правопорушник і компетентний орган, наділений владними юрисдикційними повноваженнями [7, с. 36]. Ключовою ж особливістю є те, що адміністративна відповідальність за порушення законодавчих вимог у процесі здійснення будівництва передбачена не лише для замовників, але й для інших учасників цього процесу, включаючи посадових осіб контролюючих органів. Окрім того, вона охоплює велику кількість дій, вчинення яких вважається правопорушенням, та суб'єктів, уповноважених накладати стягнення (відповідно до ст. 33 КУпАП при накладенні стягнення враховуються характер вчиненого правопорушення, особа порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини,

що пом'якшують і обтяжують відповідальність) [8].

Як свідчить аналіз законодавства (зокрема, ст. 96, 96-1 та 188-42 КУпАП, ст. 2 Закону України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» тощо), єдиним стягненням, передбаченим за вчинення правопорушень у сфері будівництва, є адміністративний штраф, тобто стягнення з порушника певної грошової суми в дохід відповідного державного або місцевого бюджету. Втім, слід погодитися із пропозицією М. Р. Гарат, про те, що у межах Особливої частини КУпАП окремі статті, а так само – окремі частини таких статей потрібно розташувати у чіткій послідовності, у міру зростання суспільної небезпеки передбачених ними порушень та, відповідно, у міру збільшення суворості встановлених ними адміністративних стягнень. Безумовно, комплексне вирішення цього питання можливе тільки у рамках загальної реформи адміністративно-деліктного законодавства, яка передбачатиме розробку та прийняття нового Кодексу про адміністративні правопорушення (проступки). Тим не менш, на даному етапі не варто відмовлятися від ідеї удосконалення структури окремих положень чинного КУпАП. Тобто, внутрішня структура статей 96, 96-1 та 188-42 КУпАП повинна бути перебудована з урахуванням ступеня суспільної небезпеки адміністративних правопорушень у сфері містобудівної діяльності [9, с. 192].

До осіб, яких може бути притягнуто до адміністративної відповідальності за адміністративні правопорушення у сфері будівництва належать:

1) фізичні осудні особи, які вчинили правопорушення у віці, з якого може наступати адміністративна відповідальність та які вступили в суспільні відносини щодо задоволення інтересів у сфері будівництва та пов'язаних із ними суспільних відносин (такими фізичними особами вважаються громадяни України, іноземці та особи без громадянства), крім осіб, які мають імунітет на території України;

2) юридичні особи, що беруть участь у суспільних відносинах, які виникають у процесі будівництва (вони можуть бути всіх форм власності та мати будь-яку організаційно-правову форму);

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності та вдосконалення державного регулювання у сфері містобудівної діяльності»

від 22 грудня 2011 р. № 4220-VI [10] вищеназваний Закон викладено у новій редакції під назвою «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності». Цей закон встановлює відповідальність юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців за правопорушення у сфері містобудування. На наш погляд, така новела є позитивною, оскільки прирівнює фізичних осіб-підприємців, які здійснюють будівельну діяльність до юридичних осіб. Відповідальність же фізичних осіб, які не є підприємцями встановлена КУпАП. Необхідно зауважити, що часто одна і та ж стаття КУпАП справедливо передбачає різний розмір відповідальності, залежно від того, чи є суб'єктом фізична особа (громадянин), чи посадова особа підприємства [11, с. 153–154].

При цьому, аналіз штрафів за адміністративні правопорушення у сфері будівництва на предмет їх відповідності ступеню суспільної небезпеки змушує констатувати ще одну проблему. Суть її полягає в необґрунтованості розмірів штрафів, передбачених за правопорушення, яке вчиняється повторно протягом року. Загалом, у вітчизняній теорії права неодноразове вчинення протиправного діяння вважається обставиною, яка свідчить про виражені антисоціальні установки в поведінці порушника, а отже – про підвищену суспільну небезпеку учиненого. Відповідне положення отримало розвиток у адміністративно-деліктному законодавстві: по-перше, у ст. 35 КУпАП, згідно з якою повторно протягом року вчинення однорідного правопорушення визнається обставиною, що обтяжує адміністративну відповідальність; по-друге, у цілому ряді статей Особливої частини КУпАП, де ознака повторності визначена як кваліфікуюча ознака складу правопорушення, котрою зумовлене застосування більш суворох санкцій щодо порушника [8].

Означений підхід законодавця видається цілком виправданим. Адже повторно вчинення адміністративного правопорушення фактично означає, що попередньо накладене стягнення не здійснило на особу належного виховного впливу, а його притягнення до адміністративної відповідальності не досягло своєї профілактичної мети. Це свідчить про необхідність застосування щодо винної особи більш жорстких примусових заходів, які будуть для неї значно відчутними, а острах перед ними надалі переважатиме бажання діяти всупереч закону. Водночас, з окресленого підходу повністю випадають ч. 2 та 6 ст. 96-1 КУпАП «Порушення законодав-

ства під час планування і забудови територій». Санкції передбачених ними адміністративно-деліктних норм вимагають накладення на винну особу не більш суворого, а навпаки – більш м'якого стягнення, ніж те, яке встановлено за аналогічні порушення, вчинені уперше [8].

Наприклад, ч. 1 ст. 96-1 КУпАП, передбачає відповідальність за передачу замовнику проектної документації для виконання будівельних робіт на об'єкті, розробленої з порушенням вимог законодавства, містобудівної документації, вихідних даних для проектування об'єктів, будівельних норм, стандартів і правил, у тому числі щодо створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення, передбачення приладів обліку води і теплової енергії, а також заниження класу наслідків (відповідальності) об'єкта» [8] у розмірі від *двох до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян*. При цьому, відповідно до ч. 2 ст. 96-1 КУпАП, дії, передбачені ч. 1 цієї статті, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за такі ж порушення, тягнуть за собою накладення штрафу від *однієї тисячі п'ятисот до однієї тисячі семисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян* [8].

Таким чином, співвідношення розмірів адміністративних штрафів за те саме правопорушення, вчинене уперше та повторно (протягом року), є «оберненим» щодо їх реальної суспільної небезпеки. По суті, маємо ситуацію, коли за менш небезпечне правопорушення (ч. 1 ст. 96-1 КУпАП) встановлено більший розмір штрафу, ніж за правопорушення, яке характеризується значно вищим рівнем суспільної небезпеки (ч. 2 ст. 96-1 КУпАП). Аналогічний підхід застосований законодавцем при конструюванні санкцій ч. 3, 4 і 5 ст. 96-1 КУпАП. Якщо правопорушення, вчинені уперше (ч. 4, 5 ст. 96-1 КУпАП), тягнуть за собою штраф у розмірі від *п'ятисот до шестисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян*, то у разі їх повторного вчинення штраф буде набагато (більш ніж удвічі) меншим – *від двохсот до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян* [8; 9, с. 192–194].

Водночас, аналіз практики накладення адміністративних стягнень у сфері будівництва змушує констатувати наявність грубих помилок уповноважених суб'єктів у процесі визначення ними характеру правопорушень та, відповідно, у процесі обчислення строків притягнення до адміністративної відповідальності.

Непоодинокими є випадки, коли керівники виконавчих органів з питань державного архітектурно-будівельного контролю, головні інспектори будівельного нагляду ДІАМ і навіть судді без жодних на те підстав визнають триваючими правопорушення, зумовлені певною разовою дією, яка не виявляється у безперервному порушенні закону чи тривалому невиконанні обов'язків. Внаслідок цього, у таких випадках строк накладення адміністративного стягнення помилково обчислюється не з моменту вчинення протиправних дій (бездіяльності), а з моменту їх виявлення. Це призводить до прийняття неправомірних юрисдикційних рішень, а також до оскарження та подальшого скасування постанов у справах про адміністративні правопорушення. Наприклад, у постанові відділу з питань державного архітектурно-будівельного контролю виконавцю Криворізької міської ради від 21 вересня 2018 р. №20-КР/17/23- 52/1628 триваючим правопорушенням визнано випадок здійснення технічного нагляду з порушенням вимог законодавства, а саме – відсутність перевірки відповідності окремих будівельно-монтажних робіт проектним рішенням, а також ненадання органу державного архітектурно-будівельного контролю даних про відхилення від проектних рішень, допущених під час будівництва об'єкта архітектури (скасована рішенням Держинського районного суду м. Кривого Рогу від 26 лютого 2019р. в адміністративній справі № 210/5535/18(2-а/210/18/19)) [12].

Отже, підбиваючи підсумки, варто зауважити, що в сфері будівництва відповідальність не обмежується порушенням лише вимог адміністративного законодавства, а може наставати також у разі недотримання законодавчих положень в інших сферах, що частково регламентують будівельну діяльність, залежно від статусу об'єктів, виду робіт, конкретних суб'єктів тощо. Тому всім учасникам будівельної діяльності необхідно пам'ятати про це та намагатися дотримуватися законодавчих вимог, стандартів і правил задля проведення будівельних робіт та здійснення відповідних дій вчасно, при цьому не залучаючи додаткових витрат.

Аналіз адміністративно-деліктного законодавства засвідчив, що єдиним стягненням передбаченим КУпАП за вчинення правопорушень у сфері будівництва є штраф. При цьому за загальним правилом, повторне вчинення адміністративного правопорушення фактично означає, що попередньо накладене стягнення не здійснило на особу належного виховного

впливу, а його притягнення до відповідальності не досягло своєї профілактичної мети. Свідченням цього є необхідність застосування щодо винної особи більш жорстких примусових заходів, які будуть для неї значно відчутними, а острах перед ними надалі переважатиме бажання діяти всупереч закону.

Водночас, з окресленого підходу повністю випадають ч. 2 та 6 ст. 96-1 КУпАП «Порушення законодавства під час планування і забудови територій». Санкції передбачених ними адміністративно-деліктних норм вимагають накладення на винну особу не більш суворого, а навпаки – більш м'якого стягнення, ніж те, яке встановлено за аналогічні порушення, вчинені уперше (у розмірі від двох до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, при цьому, відповідно до ч. 2 ст. 96-1 КУпАП, дії, передбачені ч. 1 цієї статті, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за такі ж порушення, тягнуть за собою накладення штрафу від однієї тисячі п'ятисот до однієї тисячі семисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян). Тобто, співвідношення розмірів адміністративних штрафів за те саме правопорушення, вчинене уперше та повторно (протягом року), є «оберненим» щодо їх реальної суспільної небезпеки. Звернута увага на те, що аналогічний підхід застосований законодавцем і при конструюванні санкцій ч. 3, 4 і 5 ст. 96-1 КУпАП (якщо правопорушення, вчинені уперше тягнуть за собою штраф у розмірі від п'ятисот до шестисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, то у разі їх повторного вчинення штраф встановлений набагато меншим – від двохсот до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян)).

Цілком очевидно, що в обох та усіх інших випадках штрафи за повторні правопорушення у сфері будівництва повинні бути помітно більшими від передбачених за відповідні делікти, що вчинені уперше.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: в 2 т. / редкол.: В. Б. Авер'янов та ін. К. : Юридична думка, 2004. Т. 1 : Загальна частина. 2004. 584 с.
2. Гриценко І. С. Формування наукових поглядів щодо інституту адміністративної відповідальності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2008. № 1. С. 45–50.
3. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Юридична література, 2003. 896 с.

4. Коломоець Т. О. Структура адміністративної відповідальності: сучасний доктринальний погляд. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 4. С. 65–66.
5. Лук'янець Д. М. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми розвитку: монографія. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 136 с.
6. Семенко Б. М. Питання відповідальності за порушення у галузі будівництва. URL: <http://pb.univd.edu.ua/?controller=service&action=download>
7. Стукаленко О. В. Адміністративно-правове забезпечення будівельної галузі: монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 376 с.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
9. Гарат М. Р. Відповідальність за адміністративні правопорушення у сфері містобудівної діяльності: дис. ...док. філософ. 081. Київ. 2023. 265 с.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державного регулювання у сфері будівництва житла: Закон України 29 червня 2010 р. № 2367-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2367-17>
11. Миронець І. М. Адміністративно-правове регулювання будівельної діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2012. 235 с.
12. Постанова Третього апеляційного адміністративного суду від 21 верес. 2018 р. №20-КР/17/23-52/1628. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80893408>

Buha V. V. Peculiarities of administrative responsibility in the field construction

In the article, administrative responsibility in the field of construction is defined as a type of legal responsibility, which consists in the reaction of authorized law enforcement, supervisory and control-revision bodies due to the commission of administrative offenses in the field of construction, in the form of the application of measures of administrative coercion - administrative sanctions provided for, in particular, in Art. 96, 96-1, 188-42 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, Article 2 of the Law of Ukraine «On Liability for Offenses in the Field of Urban Development», etc., which are a measure of responsibility, a legal consequence of an administrative offense. Such a preventive measure is used to educate the person who has committed an administrative offense in the spirit of compliance with the law, as well as to minimize the commission of new illegal acts both by the offender himself and by other persons.

It was emphasized that as part of the future reform of the administrative-delict legislation, which should provide for the development and adoption of a new Code of Administrative Offenses (Misdemeanors), the idea of improving the structure of individual provisions of the Code of Administrative Offenses should not be abandoned, in particular, the internal structure of Art. 96, 96-1 and 188-42 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, should be restructured taking into account the degree of social danger of administrative offenses in the field of construction.

The current state of the practice of imposing administrative penalties in the field of construction forces us to state the existence of gross errors by authorized entities in the process of determining the nature of offenses by them and, accordingly, in the process of calculating the terms of bringing to administrative responsibility, in particular, we have found rare cases when heads of executive bodies on of the State Architectural and Construction Control, the chief inspectors of construction supervision of the State Inspection of Architecture and Urban Planning of Ukraine, and even judges, without any reason, recognize as ongoing offenses caused by a certain one-time action, which does not manifest itself in a continuous violation of the law or a long-term failure to fulfill duties. As a result, the term for imposing an administrative penalty is mistakenly calculated not from the moment of committing illegal actions (inaction), but from the moment of their detection, which ultimately leads to the adoption of illegal jurisdictional decisions, appeals against protocols and cancellation of resolutions in cases of administrative offenses.

Key words: *construction, field of construction, offense, prevention, administrative responsibility, administrative penalty.*

ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Т. В. Волошанівська

кандидат юридичних наук
доцент кафедри кримінального процесу
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-1060-5412

У статті розглядаються особливості предмета кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми. Вказується, що надаючи криміналістичну характеристику суспільно небезпечному діянню, фактично, правоохоронні органи, які займаються розслідуванням вивчають механізм реалізації правопорушником кримінально протиправного умислу, а також механізм самого кримінального правопорушника. Механізм кримінального правопорушення – це те, що надає можливість відокремити криміналістику від кримінального права, оскільки саме механізм є тією динамічною категорією, котра входить до предмету криміналістичної науки. Зазначається, що найбільш складними для розмежування є знаряддя кримінального правопорушення та його предмет. Як свідчить аналіз судової та правоохоронної практики, під час кваліфікації окремих кримінальних правопорушень (особливо часто це стосується протиправних діянь, пов'язаних із вогнепальною зброєю, а також документами) органи досудового розслідування припускаються помилок, що зумовлено необхідністю у чіткому визначенні коли протиправний умисел вчиняється із застосуванням цієї речі матеріального світу, а коли він на них безпосередньо спрямований. Предмет кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми особами є специфічним, що зумовлено обмеженим колом суспільно небезпечних діянь, які є типовими для такого віку. В окремих випадках, кримінальні правопорушення, які передбачають знижений вік кримінальної відповідальності є безпредметними, в інших – можуть бути нетиповими для неповнолітніх (через низку об'єктивних причин). Підсумовується, що неповнолітні особи у більшості вчиняють кримінальні правопорушення, які є безпредметними. Водночас, якщо ними вчиняються предметні суспільно небезпечні діяння, то такими предметами здебільшого, є наркотичні засоби, психотропні речовини їх аналоги та прекурсори, вогнепальна та холодна зброя, а також предмети, які передбачені розділом національного кримінального законодавства, яким визначено кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення проти власності.

Ключові слова: предмет, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, неповнолітні, досудове розслідування, криміналістична характеристика, кваліфікація.

Постановка проблеми. Предмет кримінального правопорушення, традиційно, розглядається в межах науки кримінального права. Необхідно відмітити, що представники цієї галузі знань мають достатньо протилежні підходи до визначення сутності та змісту, а також ролі предмета для кваліфікації. Так, у кримінальному праві предмет кримінального правопорушення відносять до факультативної ознаки об'єкту та приділяють більш детальну увагу тільки у випадку, коли він безпосередньо передбачений у диспозиції норми. Окремі вчені дотримуються думки про те, що існують безпредметні кримінальні правопорушення. Проте, не дивлячись на такі різні підходи до тлумачення змісту

предмета кримінального правопорушення у кримінальному праві, варто зауважити, що для криміналістики предмет має значення як елемент криміналістичної характеристики, так і як складник методики розслідування суспільно небезпечного діяння. Особливого значення предмет набуває, якщо кримінальне правопорушення вчинено особливо привілейованим суб'єктом кримінальної відповідальності, зокрема – неповнолітнім.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Предмет кримінального правопорушення, вчиненого неповнолітніми часто розглядається у працях учених. Зокрема, окрема увага таким питанням була присвячена такими вченими

як В.М. Шевчук, В.В. Тищенко, В.А. Журавель, Т.В. Романенко, С.С. Чернявський та ін. Проте, окремі проблеми залишилися невирішеними, що і зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є розгляд сутності та змісту предмету кримінальних правопорушень, які вчиняються неповнолітніми особами.

Викладення основного матеріалу. Так, надаючи криміналістичну характеристику суспільно небезпечному діянню, фактично, правоохоронні органи, які займаються розслідуванням вивчають механізм реалізації правопорушником кримінально протиправного умислу, а також механізм самого кримінального правопорушника. Механізм кримінального правопорушення – це те, що надає можливість відокремити криміналістику від кримінального права, оскільки саме механізм є тією динамічною категорією, котра входить до предмету криміналістичної науки.

В цьому контексті, А.Ф. Волобуєв вказує, що поняття механізму злочину в криміналістиці є спорідненим з поняттям складу злочину в кримінальному праві, оскільки обидва вони сформувався в результаті вивчення спільного об'єкту – злочинності, але під різними кутами зору. Використовуючи це поняття, криміналістика акцентує увагу на функціональному боці протиправної діяльності як системи детермінованих діянь і відносин на шляху досягнення злочинної мети (наставання злочинного результату). Тому поняття механізму злочину є більш широким за своїм змістом у порівнянні з поняттям складу злочину [1, с.16-17]. Виходячи з цього, поняття злочинної поведінки використовується у науці для характеристики причин злочинного акту, а кримінологів цікавить не стільки сам злочинний акт, скільки об'єктивні й суб'єктивні обставини, які йому передують, його джерела (виникнення мотивів, постановка мети, ухвалення рішення тощо). При цьому інформація про механізм розслідуваної події може відбиватися у зміні положення об'єкта, його переміщенні, виникненні матеріально фіксованих слідів як результату взаємодії об'єкта і середовища, появи нових предметів у даному місці тощо, що складає зміст механізму слідоутворення, а також характеризує даний аспект механізму злочину. Вживаючи термін «механізм» зазвичай хочуть підкреслити «складний і динамічний характер явища [2, с.12; 3]. Механізм злочинної або кримінально протиправної поведінки – кримінологічна категорія,

яка надає уявлення про особу кримінального правопорушення та пояснює обрані ним способи реалізації кримінально протиправного умислу. Якщо говорити про неповнолітніх осіб, то необхідно відмітити, що в окремих випадках дітям, фактично, не притаманна кримінально протиправна поведінка, а вчинення ними суспільно небезпечних діянь зумовлено низкою негативних об'єктивних факторів. Проте, також не можна залишити поза увагою і те, що предмет кримінального правопорушення інколи утворює платформу для побудови механізму суспільно небезпечної поведінки.

Вчені вірно вказують, що навряд чи можна розкрити злочин, не встановивши послідовність дій його учасників, не дослідивши подій, які змінюють одна одну. Таким чином, категорія «механізм злочину» – це більше широке поняття, що включає сукупність процесів і явищ, пов'язаних з механізмом злочинної діяльності суб'єкта, що проявляються в механізмі розслідуваної події, яка характеризується процесом відображення інформації на різних носіях. Суттєвий інтерес для дослідження порушеної проблематики представляє визначення структури механізму злочину. У цей час уявлення вчених-криміналістів про структуру механізму злочину різняться за кількістю елементів, які вони виділяють. При цьому слід зауважити, що структуризація механізму, як правило, проводиться без урахування та прив'язки до завдань подальшого дослідження типових моделей вчинення злочину певного виду. Тому прикладне значення подібних розробок, позбавлених криміналістично значимої інформації про окремі елементи механізму та зв'язки між ними, є доволі сумнівним [3]. Механізм кримінального правопорушення є його зовнішньою ознакою, яка відтворює об'єктивну сторону складу. Предмет традиційно є факультативною ознакою об'єкта суспільно небезпечного діяння. Проте, у літературі достатньо часто вчені звертають увагу на необхідність у диференціації та встановленні чітких ознак, які надають можливість розмежувати предмет кримінального правопорушення від факультативних ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення, зокрема, - способу його вчинення.

Так, вчені зауважують, що предмет злочину та спосіб вчинення злочину можуть виступати критеріями відмежування злочину від іншого правопорушення (наприклад, майно, вартість якого на момент вчинення діяння не перевищує 0,2 нмдг, може бути предметом адміністратив-

ного правопорушення, передбаченого в ст. 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), а майно, вартість якого перевищує 0,2 нмдг, може бути предметом злочинів, передбачених у ст. ст. 185, 190, 191 КК; таємний спосіб викрадення чужого майна може свідчити про вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого в ст. 51 КУпАП, відкритий спосіб викрадення чужого майна вказує на вчинення злочину, передбаченого в ст. 186 КК). Предмет злочину та спосіб вчинення злочину можуть бути критеріями розмежування злочинів (наприклад, отруйні, сильнодіючі, вибухові речовини можуть бути предметом контрабанди (ст. 201 КК), а наркотичні засоби можуть бути предметом контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів чи прекурсорів, або фальсифікованих лікарських засобів (ст. 305 КК); насильство, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, є способом вчинення злочину, передбаченого в ч. 2 ст. 186 КК, водночас насильство, яке є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, є способом скоєння злочину, передбаченого в ст. 187 КК). Доцільно звернути увагу на те, що коли предмет злочину та (або) спосіб вчинення злочину є єдиною ознакою розмежування складів конкретних злочинів, то вони підлягають безпосередній регламентації в диспозиції статті (частина, пункт статті) Особливої частини КК [4]. Необхідно також відмітити і те, що предмет посягання актуалізує такий кримінально-правовий феномен як фактична помилка у предметі посягання, а також має значення, коли мова йде про малозначність діяння. Для кримінального права визначення малозначності відіграє важливу роль, оскільки якщо особа вчинила діяння, яке є малозначним, вона не притягується до кримінальної відповідальності та не зазначає відповідних негативних наслідків кримінальної відповідальності та покарання.

Предмет злочину та спосіб вчинення злочину дають можливість відмежувати основний склад злочину від кваліфікованого складу злочину. Наприклад, майно, вартість якого на момент вчинення злочину становить від ста до двохсот п'ятдесяти нмдг, може бути предметом кваліфікованих складів крадіжки (ч. 3 ст. 185 КК), грабежу (ч. 3 ст. 186 КК), вимагання (ч. 2 ст. 189 КК) та шахрайства (ч. 2 ст. 190 КК), а майно, вартість якого на момент вчинення злочину становить до 100 нмдг, може бути предметом основних складів наведених злочинів; насильство, небезпечне для життя чи здоров'я особи, є способом

скоєння злочину, передбаченого в ч. 3 ст. 189 КК, погроза насильством над потерпілим чи його близькими родичами, обмеженням прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодженням чи знищенням їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошенням відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці, є способом вчинення злочину, передбаченого в ч. 1 ст. 189 КК. Предмет злочину та спосіб вчинення злочину в окремих випадках мають значення для встановлення моменту закінчення злочину та визначення виду злочину (закінчений (ч. 1 ст. 13 КК) або незакінчений злочин (ч. 2 ст. 13 КК)). Якщо злочин скоєний із конкретизованим (визначеним) умислом, характеристика (розмір, вартість) предмета була конкретизована у свідомості суб'єкта, то вчинення злочину щодо предмета меншої вартості (розміру) зумовлює необхідність кваліфікації вчиненого як незакінченого злочину [4]. Таким чином, предмет як і спосіб можуть враховуватись під час визначення кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак.

Якщо спосіб є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину, то для кваліфікації вчиненого як замаху на злочин його встановлення є обов'язковим. Тобто і в разі вчинення замаху на злочин із формальним складом, і в разі скоєння замаху на злочин із матеріальним складом необхідне встановлення способу вчинення злочину в діянні суб'єкта. Винятком із цього правила є окремі види помилки суб'єкта під час вчинення злочину. Крім того, якщо предмет та (або) спосіб вчинення злочину передбачені в диспозиції статті (частина, пункт статті) Особливої частини КК як альтернативні, то для кваліфікації злочину як закінченого достатньо встановлення наявності у вчиненому суб'єктом конкретному злочині одного з альтернативно передбачених предметів та (або) способів. В окремих випадках конкретна річ матеріального світу може бути предметом одного злочину та способом вчинення іншого злочину. Наприклад, підроблений офіційний документ є предметом злочину, передбаченого в ст. 358 КК, а його використання під час заволодіння чужим майном шляхом обману є способом шахрайства (ст. 190 КК); вибухові речовини в разі їх викрадення є предметом злочину, передбаченого в ст. 262 КК, а їх використання для вчинення умисного вбивства є способом скоєння злочину, передбаченого в п. 5 ч. 2 ст. 115 КК. Гроші, цінності й інше майно підлягають спеці-

альній конфіскації, якщо вони призначалися для схилення особи до вчинення злочину, фінансування та матеріального забезпечення злочину або винагороди за його вчинення (п. 2 ч. 1 ст. 96–1 КК), фактично були способом схилення (підбурювання) до злочину. Варто зазначити, що спосіб вчинення злочину характеризується динамічним станом, оскільки використовується суб'єктом для скоєння злочину, посягання на об'єкт складу злочину [4]. В цьому контексті також необхідно зауважити на доцільності відокремлювати спосіб та предмет кримінального правопорушення від його знаряддя.

Водночас під час вчинення злочину активні дії (спосіб) можуть бути спрямовані і на предмет злочину, який належить до сфери суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом і яким спричиняється шкода (загроза її спричинення), і є матеріальним приводом (умовою) існування та функціонування таких суспільних відносин. Спосіб же вчинення злочину завжди перебуває поза сферою об'єкта складу злочину, не пов'язаний із тими суспільними відносинами, яким спричиняється шкода суспільно небезпечним посяганням. Наведене дає підставу стверджувати, що предмет злочину та спосіб вчинення злочину мають принципове значення для кваліфікації вчиненого і вирішення питань про наявність одиничного злочину чи множинності (сукупності) злочинів. Предмет злочину та спосіб злочину доцільно враховувати під час подолання конкуренції кримінально-правових норм (загальна та спеціальна норми, норма-частина та норма-ціле, спеціальні норми); кваліфікації множинності (сукупності) злочинів та відмежування сукупності злочинів від одиничного ускладненого складеного (складного) злочину. Наприклад, відповідно до абз. 1 п. 11 постанови ПВСУ від 4 червня 2010 р. № 7, «якщо у складі злочину передбачене діяння, яке в поєднанні з іншими обставинами завжди утворює склад іншого злочину (наприклад, зміст діяння полягає у застосуванні фізичного насильства при вчиненні певного злочину), то питання про його кримінально-правову оцінку необхідно вирішувати з урахуванням того, наскільки охоплюється складом цього злочину таке діяння, а також з урахуванням змісту санкцій відповідних статей (частин статей) Особливої частини КК». Предмет злочину та спосіб вчинення злочину впливають на призначення покарання. Водночас доцільно зазначити, що предмет злочину не передбачений ні в приблизному переліку обставин, що пом'якшують покарання (ч. 1 ст. 66 КК),

ні у вичерпному переліку обставин, що обтяжують покарання (ч. 1 ст. 67 КК), тобто в законодавстві відсутня безпосередня вказівка на врахування предмета злочину під час призначення покарання. Навпаки, відповідно до п. п. 10 та 12 ч. 1 ст. 67 КК, вчинення злочину з особливою жорстокістю та вчинення злочину загально-небезпечним способом є обставинами, що обтяжують покарання, які суд зобов'язаний враховувати під час призначення покарання (ч. 2 ст. 67 КК) [4]. Такого роду ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення в окремих випадках визначаються безпосередньо в диспозиції норми Особливої частини кримінального законодавства, що свідчить про те, що вони є обов'язковими для врахування під час кваліфікації.

Дослідження кримінально-правової літератури, аналіз приписів КК України, вибірковий аналіз постанов Пленуму Верховного Суду України і судової практики дає підставу для таких висновків: більшість вчених-криміналістів, котрі здійснювали (здійснюють) дослідження знарядь і засобів вчинення злочину, предмета злочину займають одностайну позицію, щодо необхідності чіткого відмежування цих понять. Водночас вирішення цієї проблеми ускладнює відсутність однозначного розуміння правової природи категорій «знаряддя вчинення злочину», «засоби вчинення злочину», «предмет злочину». У кримінально-правовій доктрині в різні часи були розроблені (й такі дослідження тривають досі) наукові правила, підстави розмежування аналізованих понять, водночас слід відзначити, що вчені так і не досягли єдності щодо кількості таких розпізнавальних ознак, а також їх сутності. Вагоме значення для з'ясування питання щодо відмежування знарядь і засобів вчинення злочину від предмета злочину є власне розвиток наукової думки щодо вчення про склад злочину, зокрема дослідження, присвячені таким елементам складу злочину, як об'єкт злочину, об'єктивна сторона складу злочину. Так, однією з відмежувальних ознак аналізованих категорій є їхня належність до різних елементів складу злочину. У загальному вченні про склад злочину знаряддя та засоби вчинення злочину слід визнавати факультативними ознаками об'єктивної сторони складу злочину, предмет злочину є факультативною ознакою об'єкта злочину. На підставі аналізу диспозицій статей (частин статей) Особливої частини КК України слід констатувати, що одна й та сама річ в одних складах злочинів може бути передбачена як пред-

мет злочину, а в інших – як знаряддя або засіб вчинення злочину. Неприпустимим є визнання в межах одного складу злочину однієї й тієї самої речі як предмета злочину і водночас як знаряддя або засобу вчинення злочину. Принциповим для відмежування знарядь і засобів вчинення злочину від предмета злочину є характер об'єктивного впливу суб'єкта злочину на річ. Якщо суб'єкт злочину використовує річ як інструмент впливу на об'єкт злочину, тоді така річ повинна бути визнана знаряддям або засобом вчинення злочину. У разі, коли суб'єкт злочину впливає на саму річ, тобто злочин вчинюється у зв'язку або з приводу такої речі, її слід визнавати предметом злочину [5]. Найбільш складними для розмежування є знаряддя кримінального правопорушення та його предмет. Як свідчить аналіз судової та правоохоронної практики, під час кваліфікації окремих кримінальних правопорушень (особливо часто це стосується протиправних діянь, пов'язаних із вогнепальною зброєю, а також документами) органи досудового розслідування припускаються помилок, що зумовлено необхідністю у чіткому визначенні коли протиправний умисел вчиняється із застосуванням цієї речі матеріального світу, а коли він на них безпосередньо спрямований.

У спеціальних виданнях використовується криміналістична особливість предмета злочинного посягання, яка полягає в тому, що це слідосприймаючі і слідоутворюючі об'єкти живої та неживої природи, їх якісно-кількісні показники, фізико-хімічні та споживчі властивості індивідуалізують предмет у матеріальному світі, обумовлюють способи вчинення і приховання посягання [6]. У криміналістичній літературі також відмічається, що характеристика предмету злочину має значення для встановлення злочинця [7, с. 345], а ознаки предмета злочину можуть мати різний зв'язок, як-то: предмет посягання – способи вчинення – шляхи збуту – місця приховування – данні про особу злочинця [8, с. 43, 44]. Отже, криміналістична значимість предмету злочину визначається його участю у слідоутворенні на ньому самому, що особливо цінно для розслідування надання неправомірної вигоди, на місці події, на злочинці, у місцях його подальшого знаходження (приховування, використання, збуту). Як відзначають дослідники неправомірна вигода, як предмет злочину, є ключовим елементом механізму утворення слідової картини злочину, тому має характерну особливість – водночас є як слідоутворюваль-

ним, так і слідосприймаючим об'єктом, носієм доказової інформації, та визначає слідові картини правопорушення [9, с. 53; 10]. Отже, предмет кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми особами є специфічним, що зумовлено обмеженим колом суспільно небезпечних діянь, які є типовими для такого віку. В окремих випадках, кримінальні правопорушення, які передбачають знижений вік кримінальної відповідальності є безпредметними, в інших – можуть бути нетиповими для неповнолітніх (через низку об'єктивних причин).

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що неповнолітні особи у більшості вчиняють кримінальні правопорушення, які є безпредметними. Водночас, якщо ними вчиняються предметні суспільно небезпечні діяння, то такими предметами здебільшого, є наркотичні засоби, психотропні речовини їх аналоги та прекурсори, вогнепальна та холодна зброя, а також предмети, які передбачені розділом національного кримінального законодавства, яким визначено кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення проти власності.

Список використаних джерел:

1. Волобуєв А.Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва: монографія Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 336 с.
2. Литвинов О.М. Методологія дослідження механізму протидії злочинності. *Вісник Харк. нац. ун-ту внутр. справ.* 2007. № 36. С.8-13
3. Дундич Л.В. Поняття і структура механізму злочину. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/76c50b05-cfdd-41c7-a4fd-6cac9ff7ce51/content>
4. Макодьоб А.В. Співвідношення предмета злочину та способу вчинення злочину. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/39761/1/%D0%A1%D0%9F%D0%86%D0%92%D0%92%D0%86%D0%94%D0%9D%D0%9E%D0%A8%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF%20%D0%9F%D0%A0%D0%95%D0%94%D0%9C%D0%95%D0%A2%D0%90%20%D0%97%D0%9B%D0%9E%D0%A7%D0%98%D0%9D%D0%A3.pdf>
5. Тельпіс М.В. Відмежування знарядь і засобів вчинення злочину від предмета злочину. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/3_2019/part_2/35.pdf
6. Шевчук В.М. Методика розслідування незаконного збагачення: проблеми побудови та застосування. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/17052/1/Shevchuk_118-120.pdf

7. Шеремет А.П. Криміналістика : навч. пос. К.: Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
8. Колесниченко А.Н. Криминалистические характеристики преступлений: Учеб. пособ. Х.: Юрид. ин-т, 1985. 92 с.
9. Андрійко Ю.Ю. Предмет одержання неправомірної вигоди у структурі криміналістичної характеристики злочинів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. «Юридичні науки»*. Вип. 6-2. Т. 4. С. 51-54.
10. Гончарук Г.О. Криміналістична характеристика пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди: предмет злочину. URL: 10.32844/222-5374-2020-103-1.03

Voloshanivska T. V. The subject of criminal offenses committed by minors

The article examines the peculiarities of the subject of criminal offenses committed by minors. It is indicated that, giving a criminalistic characteristic to a socially dangerous act, in fact, the law enforcement agencies engaged in the investigation study the mechanism of the offender's implementation of the criminally illegal intention, as well as the mechanism of the criminal offender himself. The mechanism of a criminal offense is what makes it possible to separate criminology from criminal law, since it is the mechanism that is the dynamic category that is part of the subject of forensic science. It is noted that the most difficult to distinguish are the instruments of the criminal offense and its object. As evidenced by the analysis of judicial and law enforcement practice, during the qualification of certain criminal offenses (especially often this applies to illegal acts related to firearms, as well as documents), pre-trial investigation bodies make mistakes, which is due to the need to clearly define when the illegal intent is committed with by the application of this thing of the material world, and when it is directly aimed at them. The subject of criminal offenses committed by minors is specific, due to the limited range of socially dangerous acts that are typical for this age. In some cases, criminal offenses that involve a reduced age of criminal responsibility are irrelevant, in others they may be atypical for minors (due to a number of objective reasons). It can be concluded that minors mostly commit criminal offenses that have no purpose. At the same time, if they commit objective socially dangerous acts, then such items are mostly narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors, firearms and melee weapons, as well as items provided for by the section of the national criminal legislation, which defines criminal liability for criminal offenses against property

Key words: *subject, criminal offense, criminal responsibility, minors, pre-trial investigation, forensic characteristics, qualification.*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗУМІННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА ЯК ЮРИСДИКЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

А. Ю. Кожевников

адвокат

Наукова стаття присвячена дослідженню проблем, пов'язаних із розумінням сутності адміністративного судочинства як юрисдикційного процесу, на засадах новітніх теоретичних підходів та досягнень в галузі адміністративно-процесуальної науки.

Констатується, що з точки зору доктрини юридичного процесу та загальною теорією права, юридичний процес за його предметним визначенням, відокремлюється на кримінальний, цивільний, господарський, конституційний та адміністративний процеси. Наголошується, що юридичний процес існує як різноманітний та складний комплекс, який є розгалуженою системою. Сутність юридичного процесу полягає у системній, комплексній, нормативно встановленій та стадійній процесуальній діяльності уповноважених суб'єктів, яка, як правило, спрямована на розгляд та вирішення юридичних справ (правових спорів) для досягнення визначених цілей.

Обґрунтовано позицію щодо розуміння адміністративного судочинства як одного із різновидів юридичного процесу, що має своєю специфікою, вирішення справ, які стосуються діяльності публічної влади та її взаємодії з громадянами та іншими суб'єктами. Зазначений вид судочинства має свої унікальні особливості, оскільки регулює відносини, що виникають у процесі здійснення публічної влади, а також врегульовує спірні питання між державними органами та громадянами, юридичними особами чи іншими сторонами.

Запропоновано під адміністративно-юрисдикційним процесом розуміти процедурну діяльність Верховного Суду, судів загальної юрисдикції та адміністративних судів, спрямовану на розгляд та вирішення адміністративних справ, пов'язаних із захистом порушених або оспорюваних прав, свобод і законних інтересів громадян, організацій, а також інших адміністративних справ, що виникають з публічних правовідносин і пов'язаних із здійсненням судового контролю за законністю та обґрунтованістю державних або інших публічних повноважень. Таким чином, тільки адміністративне судочинство, яке регламентується КАС, включається до адміністративного юрисдикційного процесу, оскільки ми розглядаємо поняття «юрисдикція» як похідне від поняття «судочинство».

Ключові слова: адміністративне судочинство, публічно-правовий спір, компетенція, юрисдикція, адміністративна юрисдикція, суд, процес.

Постановка проблеми. Починаючи дослідження теми адміністративного судочинства як юрисдикційного процесу, варто наголосити, що підхід до неї буде здійснюватися з позицій загально-правової теорії, тобто на перетині загально-процесуальної та адміністративно-процесуальної науки. В рамках цього дослідження вивчатимуться як деякі аспекти процесуального права в цілому, так і основні засади адміністративно-процесуального права. Особливу увагу доцільно приділити юридичному процесу у всіх його проявах, включаючи адміністративний процес, та процедурним формам як базовим категоріям, за допомогою яких будуть розглядатися окремі

аспекти адміністративного судочинства у якості адміністративного юрисдикційного процесу. Важливо враховувати, що сучасна юриспруденція повинна бути орієнтована на загальні права та свободи людини. Це філософське правило врахування актуальності також має застосування до даного дослідження, особливо враховуючи триваючу війну на території нашої держави. Також, варто відзначити, техніко-юридичні тенденції в змінах сучасного законодавства, що проявляється у все більшій регламентації процесуального оформлення діяльності органів виконавчої влади, без якої не може бути забезпечено впорядкованість, ефективність та законність їх функціонування.

Актуальність дослідження вибраної проблеми зростає через потребу удосконалення різних аспектів юридичного процесу та його форм, що стало актуальним в контексті прийняття нового процесуального законодавства. Особливої уваги заслуговують зміни в Кодексі адміністративного судочинства України, а також відповідь на потреби судової практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання дослідження правової природи адміністративного судочинства ставало предметом розгляду у працях таких вчених, як В. Авер'янова, В. Бевзенка, Л. Бутирського, С. Демченка, В. Кононець, С. Ківалова, Р. Куйбіди, І. Проць, О. Пасенюка, А. Саліванова, М. Смоковича та інших. Однак, наявність невирішених загально-теоретичних питань та проблем у правозастосовній практиці свідчить, що дане питання залишається актуальним та потребує подальшого наукового вивчення.

Мета статті – використовуючи вже існуючі у загальній теорії права підходи та досягнення адміністративно-процесуальної науки, представити нове розв'язання розуміння сутності адміністративного юрисдикційного процесу.

Виклад основного матеріалу. У контексті інших правових наук, загальна теорія держави і права виступає як загальнометодологічна наука, що разом з тим має філософську спрямованість, оскільки вирішує основні гносеологічні питання щодо держави і права. Загально-теоретичні поняття відіграють перехідну роль, сприяючи розвитку понятійної форми мислення та взаємодії між філософськими категоріями і поняттями галузевої науки.

Юридичний процес є узагальнюючою теоретичною конструкцією, і його основні характеристики є загальними для всіх видів юридичних процесів. Це стосується й адміністративного юрисдикційного процесу, який дотичний адміністративної відповідальності. Дослідження цих питань з позицій загального вчення про юридичний процес має важливе значення не лише для уточнення доктринальних положень адміністративно-юрисдикційного процесу, що часто викликає різні трактування, але й для повного їх розуміння.

Важливо зауважити, що адміністративний юрисдикційний процес, який ми пов'язуємо переважно з діяльністю здійснення судочинства, є одним з видів юридичного процесу загалом і юридичного юрисдикційного зокрема.

Розглядаючи цю позицію доктрини юридичного процесу, важливо відзначити, що загальна теорія права, розглядаючи юридичний процес

за його предметним визначенням, виділяє кримінальний, цивільний та адміністративний процеси. Підкреслимо існування юридичного процесу як широкого та складного комплексу, який є розгалуженою системою. Крім того, варто враховувати діяльнісний аспект, тобто діяльність відповідного ряду суб'єктів, при визначенні юридичного процесу [1].

В науковій літературі поширеним є твердження, що юридичний процес, об'єднуючи цивільний, конституційний, адміністративний і кримінальний процеси, характеризується кількома принциповими властивостями, зокрема, виражає діяльність державної влади як специфічний спосіб її здійснення. Проте сучасний підхід має протилежні погляди. Зокрема, зазначається, що традиційне використання терміну діяльність у визначеннях юридичного процесу може бути пов'язане з прагненням збереження єдиної державної влади. Проте, сам термін діяльність не має юридичних характеристик і не відображає конкретику правового регулювання, незважаючи на те, що використовується у поєднанні з правовими термінами. Таким чином, визначення юридичного процесу як спеціалізованого правового регулювання способів розпорядження органами публічної влади і державними органами, що мають владні повноваження, відображає його сутність та юридично значущі ознаки. Відзначимо, що будь-який технологічний процес, включаючи юридичний, нерозривно пов'язаний з відповідною діяльністю і без неї втрачає свою життєздатність [2].

Безперечно, діяльність виступає як необхідна складова частина юридичного процесу, яка опосередковує його функціонування та забезпечує досягнення правового результату. У контексті правового регулювання діяльність управління і влади здійснюється за допомогою конкретних процедур, процесуальних норм і правових актів. Ця діяльність спрямована на вирішення правових питань, розгляд справ і вирішення конфліктів в рамках встановленого законодавством порядку [3, с. 142–147]. Таким чином, діяльність і юридичний процес взаємопов'язані і взаємозалежні: перший надає зміст та напрямок другому, а другий надає правову базу та умови для проведення діяльності.

Отже, дослідження юридичного процесу без урахування його діялісного аспекту є неповним і не відображає повної картини його функціонування. Врахування цієї взаємодії є ключовим для розуміння сутності та значення юридичного процесу в сучасному правовому середовищі.

В теорії юридичного процесу запропоновано розуміння юридичного процесу, як комплексної системи взаємопов'язаних правових форм діяльності уповноважених органів держави, посадових осіб, а також зацікавлених у вирішенні різних юридичних справ інших суб'єктів права, яка: а) виражається в здійсненні операцій з нормами права у зв'язку з вирішенням; б) здійснюється уповноваженими органами держави та посадовими особами на користь зацікавлених суб'єктів права; в) закріплюється у відповідних правових актах-офіційних документах; г) регулюється процедурно-процесуальними нормами; д) забезпечується відповідними способами юридичної техніки. Отже, в цьому визначенні діяльність уповноважених органів держави та посадових осіб включена у поняття та зміст юридичного процесу [4].

Вважаємо за доцільне уточнити сутність та поняття юридичного процесу, що є передумовою для подальшого розгляду адміністративного юрисдикційного процесу.

По-перше, юридичний процес, як системна та комплексна правова категорія, має двоїстий характер, який включає дві складові. Одна з них – це встановлений регламент, порядок, формат, алгоритм тощо для здійснення юридичної діяльності, а друга – безпосередня діяльність (зазвичай, юридична) уповноважених суб'єктів, яка відбувається у процесуальній формі.

Враховуючи сказане, можна зробити висновки, що сутність юридичного процесу полягає у системній, комплексній, нормативно встановленій та стадійній процесуальній діяльності уповноважених суб'єктів, яка, як правило, спрямована на розгляд та вирішення юридичних справ (правових спорів) для досягнення визначених цілей. З урахуванням цієї сутності, під юридичним процесом ми розуміємо комплексне правове утворення, що включає в себе встановлений законом правовий порядок та сукупність правових форм стадійної діяльності уповноважених суб'єктів (судів), здійснюваної у процесуальній формі. Це включає процесуальні засоби, спрямовані на розгляд та вирішення юридичних справ і правових спорів з метою отримання соціально-значущих результатів [5, с. 161–170].

Звертаючись до адміністративного судочинства, можемо конкретизувати його роль у рамках вищезгаданого юридичного процесу. Адміністративне судочинство виступає як один із різновидів юридичного процесу, спеціалізований у вирішенні справ, що стосуються діяль-

ності публічної влади та її взаємодії з громадянами та іншими суб'єктами.

Зазначений вид судочинства має свої унікальні особливості, оскільки регулює відносини, що виникають у процесі здійснення публічної влади, а також врегульовує спірні питання між державними органами та громадянами, юридичними особами чи іншими сторонами.

У зв'язку з тим, що адміністративне судочинство стосується діяльності публічної влади, його важливо розглядати як інструмент контролю за законністю та об'єктивністю дій державних органів та їхніх посадових осіб. Це дозволяє забезпечувати права та свободи громадян, забезпечувати виконання законів та забезпечувати правовий порядок у суспільстві [6, с. 171–183]. Таким чином, адміністративне судочинство є не лише складовою частиною загального юридичного процесу, але й ключовим елементом у системі правового забезпечення державного управління та здійснення правосуддя.

Щодо різниці між широким і вузьким розумінням юридичного процесу, доцільно коротко охарактеризувати позицію, визначену в об'єднаному підході. Його суть полягає в наступному: а) юридичний процес є посередником у юридичній діяльності, від чого й отримав свою назву; б) юридичний процес може бути класифікованим за різними критеріями: за рівнями (процесуального утворення та його реалізації), за предметом (цивільний, господарський, кримінальний, адміністративний тощо) та за сферами діяльності та органами, які його здійснюють; в) юридичний процес може бути поділений на судовий, відповідно до конституційного положення про види судової діяльності (конституційний, цивільний, господарський, адміністративний та кримінальний), і на інші юридичні процеси (контрольний, бюджетний, наглядовий, виборчий тощо). Основою цього підходу безперечно є судова діяльність, яка здійснюється виключно судовими органами [7, с. 121–125].

Такий об'єднаний підхід до розуміння юридичного процесу дозволяє систематизувати різноманітні аспекти та види юридичної діяльності. Він враховує як сам процес, так і його різноманітні вияви, що відображаються у великій різноманітності правових процедур та процесів, які відбуваються в суспільстві. Завдяки такому підходу можна глибше розуміти сутність та значення різних видів юридичного процесу, а також виявити їх взаємозв'язок та вплив на функціонування правової системи в цілому.

Більше того, такий підхід дозволяє врахувати

різноманітність ситуацій, які виникають у правовому полі, і забезпечує можливість розвинути ефективні стратегії реагування на них. Наприклад, розрізняючи між судовим та іншими юридичними процесами, можна краще розуміти, які конкретні правові інструменти і механізми необхідно використовувати в кожному випадку для досягнення найбільш оптимального результату.

Отже, об'єднаний підхід до розуміння юридичного процесу є важливим кроком у напрямку систематизації та розуміння складних правових явищ, що сприяє покращенню якості правового регулювання та захисту прав і свобод людини і громадянина.

Адміністративно-юридичний процес є самостійним видом юридичного процесу, що включає в себе застосування правових норм за допомогою нормативно визначеної діяльності уповноважених органів держави. Ряд вчених, вважаючи, що адміністративно-юридичний процес дійсно є окремим видом юридичного процесу, зазначають, що він отримав нормативну легалізацію в Кодексі України про адміністративні правопорушення. Це викликає питання, чому ця нормативна легалізація не відбувається в Кодексі адміністративного судочинства.

Твердження щодо адміністративно-юрисдикційного процесу як форми реалізації матеріальних норм про адміністративну відповідальність викликає значні застереження. З точки зору загальної теорії права, процесуальна форма є невід'ємною частиною будь-якого юридичного процесу, виявляючись у процесуальних провадженнях, стадіях та режимі. Ця тріада елементів процесуальної форми є загальною для всіх видів юридичного процесу, у тому числі і для адміністративного. Процес не може бути відокремленим від процесуальної форми, він функціонує саме у такій формі.

Тому, на нашу думку, дія Кодексу адміністративного судочинства логічно викликала не лише зміни в системі українського процесуального законодавства та структурі правовідносин, що виникають у сфері судової влади, а й необхідність модернізації адміністративного права та процесу. Це також призвело до формування адміністративно-процесуальної форми, яка, по-перше, відзначається традиційними ознаками для будь-якої форми процесу, і, по-друге, враховує особливості, що впливають із нового законодавства про адміністративне судочинство.

Здається, що в багатьох випадках сформовані позиції, можна пояснити тим, що в адміністративно-правовій науці до цього часу не

був уніфікований підхід до визначення понять, таких як адміністративний процес, адміністративно-юридична справа, адміністративний спір, адміністративна юстиція, адміністративне судочинство і інші. Їх предмет, зміст, межі та обсяг не зазначені.

Це призводить до сплутування таких понять, як процес, процедура, провадження тощо у науці адміністративного процесу, тоді як у загальній теорії права ці поняття мають чіткі визначення. Є всі підстави згодитися з такими висновками, що вивчення юридичної літератури на тему адміністративного законодавства дозволяє стверджувати про непослідовність і навіть суперечливість висловлюваних суджень і висновків [8, с. 374–379]. Причому йдеться не про другорядні, а про концептуальні положення, важливі для розуміння всього галузевого правового регулювання. Можна констатувати, що в науці адміністративного процесу немає однакового розуміння сутності, значення, перспектив розвитку адміністративних процедур.

Враховуючи відсутність уніфікованого підходу до визначення основних понять у адміністративно-правовій науці, виникає ризик недорозуміння та неоднозначностей у тлумаченні концепцій та принципів. Це може ускладнювати вивчення та аналіз правових норм та процедур, а також збільшувати можливість помилкового застосування їх у практиці. Важливо звернути увагу на те, що такі неузгодженості можуть породжувати юридичні конфлікти та ускладнювати юридичний дискурс в цілому.

Тому, для забезпечення точності та однозначності в тлумаченні понять у галузі адміністративно-процесуального права, може бути корисним використання методологічних підходів загальної теорії права. Це дозволить уникнути неузгодженостей і протиріч у понятійному апараті та сприятиме розробці більш консистентної та систематичної теорії адміністративно-процесуального права.

Враховуючи важливість цього питання для подальшого розвитку наукових досліджень та практичного застосування законодавства, необхідно активізувати дискусію серед фахівців з метою уточнення та уніфікації понять у сфері адміністративного процесу. Такий підхід сприятиме створенню системи, яка буде більш зрозумілою та прогнозованою для всіх зацікавлених сторін, що сприятиме підвищенню якості правового регулювання в цій сфері.

Отже, вважаємо доцільним у деяких випадках звертатися до розробок теорії держави

і права, що може допомогти у мінімізації сплутувань, суперечностей тощо. В іншому разі буде продовжуватися «вільне» використання процесуальних термінів, категорій і тощо.

Щодо ролі адміністративного процесу у здійсненні судової влади, зокрема судового контролю та судового захисту, варто вказати, що поява Кодексу адміністративного судочинства стала новим етапом у розвитку процесуального законодавства, яке встановлює правові порядки для вирішення адміністративних спорів та справ, що виникають з адміністративних та інших публічних правовідносин [9]. Зазначаючи, що дія КАС забезпечить подальший розвиток адміністративно-процесуальної форми, визначимо КАС як систему процесуальних норм, принципів та правил, які дозволяють формувати нові наукові концепції та теоретичні моделі адміністративного процесу як судового процесу.

Повертаючись до аналізу адміністративно-юрисдикційного процесу, важливо звернути увагу на розрізнення між широким і вузьким розумінням адміністративного процесу. У історії адміністративно-правової науки, кінець 60-х років минулого століття став важливою точкою відліку для двох концепцій адміністративного процесу: широкої управлінської і вузької юрисдикційної [10]. Ці концепції об'єднуються єдиним адміністративним процесом, який є самостійною галуззю процесуального права, поряд з цивільним і кримінальним процесами.

Звернемо увагу на розділення адміністративного процесу на дві частини. У функціоналі адміністративно-юрисдикційного процесу вчені відзначають дві функції: адміністративне переслідування (основна функція) та захист прав і законних інтересів учасників адміністративно-юрисдикційного процесу. Адміністративний процес розділений на дві частини: перша – управлінський процес і юрисдикційний процес, пов'язаний зі вчиненням адміністративних правопорушень (КУпАП), що забезпечує реалізацію виконавчої влади, і друга – юрисдикційний адміністративний процес, що впливає зі спірних адміністративно-правових відносин, що забезпечує реалізацію судової гілки влади на основі Кодексу адміністративного судочинства (КАСУ).

Незважаючи на те, що зазначені думки є цінними, ми пропонуємо власний підхід до цієї проблеми, який ґрунтується на розробках загальної теорії права і теорії юридичного процесу. Згідно з нашим підходом, адміністративно-юрисдикційний процес представляє собою судочинство за окремими видами адміністративних справ,

які закріплені в Кодексі адміністративного судочинства України. Адміністративно-процедурний процес, з свого боку, означає розгляд і вирішення справ щодо адміністративних правопорушень у відповідній процедурі, зазначеній у відповідних розділах Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Загалом, обидва ці процеси є складовими частинами єдиного адміністративного процесу, який наразі розділений на дві частини, але має перспективу їх об'єднання під загальною назвою – адміністративний процес. Поява Кодексу адміністративного судочинства є новим етапом у розвитку процесуального законодавства, що встановлює правові порядки у вирішенні адміністративних спорів. Дія КАС забезпечить подальший розвиток адміністративно-процесуальної форми, основні контури якої вже фіксовані в даному процесуальному законі. КАС це система процесуальних норм, принципів та правил, які дають можливість формувати нові наукові концепції та теоретичну модель адміністративного процесу як судового процесу.

Висновки і пропозиції. Отже, у нашому підході адміністративно-юрисдикційний процес означає процедурну діяльність Верховного Суду, судів загальної юрисдикції та адміністративних судів, спрямовану на розгляд та вирішення адміністративних справ, пов'язаних із захистом порушених або оспорюваних прав, свобод і законних інтересів громадян, організацій, а також інших адміністративних справ, що виникають з публічних правовідносин і пов'язаних із здійсненням судового контролю за законністю та обґрунтованістю державних або інших публічних повноважень. Таким чином, тільки адміністративне судочинство, яке регламентується КАС, включається до адміністративного юрисдикційного процесу, оскільки ми розглядаємо поняття «юрисдикція» як похідне від поняття «судочинство». Також слід врахувати важливий факт, прийняття та дія першого кодифікованого нормативно-правового акта з процесуальних питань – Кодекс адміністративного судочинства, що відображає новий етап у розвитку адміністративного процесуального права та адміністративного процесу в цілому. Таким чином, наш підхід до розуміння адміністративно-юрисдикційного процесу враховує значення судової діяльності у вирішенні адміністративних питань та забезпеченні законності та справедливості. Визначення адміністративно-юрисдикційного процесу як судочинства за окремими адміністративними справами підкреслює його специфіку та роль у здійсненні судової влади.

Список використаних джерел:

1. Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В та ін. Загальна теорія держави і права підручник. Харків : Право. 2009. 584 с.
2. Адміністративний процес України : підручник / за заг. ред. Д. І. Йосифовича. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 500 с.
3. Kononets V. P. Practice of application by administrative courts of legislation in cases of appeals of decisions, actions or inaction of state executor. *KELM*. 2020. № 6. С. 142–147
4. Резворович К. Р., Юнін О. С., Круглова О. О., Савельєва М. О., Юніна М. П., Ярошенко А. С., Нагорна О. О., Шурин І. В., Костенко О. М. Фінансово-економічна безпека: теоретико-правові аспекти : навч. посіб.: Дніпро, 2019. 195 с.
5. Кононець В. П. Підходи до розуміння адміністративноправового механізму забезпечення примусового виконання судових рішень. *Юридична наука*. 2020. № 2. С. 161–170.
6. Костенко О., Ярошенко А. Здійснення державного контролю у сфері публічних закупівель. *Юридичний журнал «Право України»*. 2020. № 10. С. 171–183. DOI <https://doi.org/10.33498/юуи-2020-10-171>.
7. Мороз В. П., Приймаченко Д. В. Особливості адміністративної процедури досудового вирішення спорів щодо примусового відчуження майна. *Держава та регіони. Серія: Право*, 2023. № 1. С.121–125.
8. Проць І. М. Співвідношення законодавства про адміністративне судочинство та про адміністративні правопорушення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 374–379.
9. Бандурка О. М. Адміністративний процес України : монографія. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ; Майдан, 2019. 422 с.
10. Адміністративне право : підручник / Ю. П. Битяк та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка; Над. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2020. 390 с.

Kozhevnykov A. Yu. Theoretical aspects of understanding the specifics of administrative proceedings as a jurisdictional process

The scientific article is devoted to the study of problems related to understanding the essence of administrative proceedings as a jurisdictional process, based on the latest theoretical approaches and achievements in the field of administrative and procedural science.

It is stated that from the point of view of the doctrine of legal process and the general theory of law, the legal process and its subject definition are divided into criminal, civil, economic, constitutional and administrative processes. It is noted that the legal process exists as a diverse and complex complex, which is an extensive system. The essence of the legal process consists in a systematic, complex, normative and stage-by-stage procedural activity of authorized entities, which, as a rule, is aimed at considering and resolving legal cases (legal disputes) in order to achieve certain goals.

The article substantiates the position on understanding administrative proceedings as one of the types of legal process, which has its own specifics, the resolution of cases concerning the activities of public authorities and their interaction with citizens and other subjects. This type of legal proceedings has its own unique features, since it regulates relations arising in the process of exercising public power, as well as regulates disputes between state bodies and citizens, legal entities or other parties.

It is proposed to understand the administrative-jurisdictional process as the procedural activity of the Supreme Court, courts of general jurisdiction and administrative courts aimed at considering and resolving administrative cases related to the protection of violated or disputed rights, freedoms and legitimate interests of citizens, organizations, as well as other administrative cases arising from public legal relations and related to the exercise of judicial control over the legality and validity of state or other public powers. Thus, only administrative proceedings regulated by the CAS are included in the administrative jurisdictional process, since we consider the concept of "jurisdiction" as a derivative of the concept of "legal proceedings".

Key words: *administrative proceedings, public law dispute, competence, jurisdiction, administrative jurisdiction, court, process.*

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ФОРМ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТУРИ

О. О. Яловий

аспірант відділу організації
освітньо-наукової підготовки

Харківський національний університет внутрішніх справ
ORCID: 0009-0002-1395-6792

Актуальність статті полягає в тому, що адвокатура, як ключова складова правової системи, здійснює важливу роль у забезпеченні прав і свобод громадян, а також забезпечує ефективно захист їх інтересів у судових та інших органах. Однак, вона неоднорідна і включає в себе різні організаційні форми діяльності, які можуть варіюватися в залежності від національного законодавства. Метою статті є проведення аналізу та надання правової характеристики організаційних форм діяльності адвокатури. Дослідження спрямоване на визначення різних видів організаційних форм адвокатської діяльності, розкриття їх правового статусу та особливостей функціонування. Стаття присвячена правовій характеристиці організаційних форм діяльності адвокатури. Автор проводить аналіз різних організаційних форм, таких як адвокатські бюро, індивідуальна адвокатська діяльність, адвокатські об'єднання тощо. Досліджуються питання щодо їхньої структури, спільної діяльності адвокатів, правового статусу адвокатів та інших аспектів. Також розглядаються проблеми оподаткування та пропонуються пропозиції щодо вдосконалення законодавства про адвокатуру. Наголошено, що організаційні форми діяльності адвокатури є важливим аспектом розвитку адвокатської професії та забезпечення надання якісних правових послуг. Зроблено висновок, що різноманітність організаційних форм адвокатської діяльності, таких як адвокатські бюро, індивідуальна адвокатська діяльність, адвокатські об'єднання тощо, дає можливість адвокатам вибрати той формат, який найкраще відповідає їхнім потребам та стратегії розвитку. Організаційні форми адвокатської діяльності мають свої переваги та особливості. Від вибору форми залежить такий фактор, як ефективність роботи адвоката, його можливості співпраці з іншими колегами та доступ до ресурсів. Правовий статус адвоката як самозайнятої особи та питання оподаткування індивідуальної адвокатської діяльності вимагають ретельного вивчення та розробки адекватного законодавчого регулювання. Вдосконалення законодавства про адвокатуру є необхідним для забезпечення ефективного функціонування організаційних форм адвокатської діяльності та забезпечення прав та інтересів адвокатів.

Ключові слова: адвокатура, організаційні форми, адвокатські бюро, індивідуальна адвокатська діяльність, адвокатські об'єднання, структура, спільна діяльність, правовий статус, оподаткування, законодавство, вдосконалення.

Актуальність теми. Адвокатура, як ключова складова правової системи, здійснює важливу роль у забезпеченні прав і свобод громадян, а також забезпечує ефективно захист їх інтересів у судових та інших органах. Однак, вона неоднорідна і включає в себе різні організаційні форми діяльності, які можуть варіюватися в залежності від національного законодавства.

Відповідно до частини 3 статті 4 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», передбачено, що адвокат може здійснювати адвокатську діяльність індивідуально

або в організаційно-правових формах адвокатського бюро чи адвокатського об'єднання. Цей перелік є вичерпним, що означає, що адвокати можуть працювати самостійно, у складі адвокатських бюро або в організованих адвокатських об'єднаннях. [1]

Таким чином, відповідно до цитованої статті Закону, адвокати мають можливість вибрати одну з трьох організаційних форм діяльності, а саме: працювати індивідуально, в адвокатському бюро або в адвокатському об'єднанні.

Стаття 13 Закону України «Про адвокатуру

та адвокатську діяльність» встановлює, що адвокат, який працює самостійно, вважається самозайнятою особою. Організаційна форма «індивідуально» передбачає, що адвокат самостійно веде свою професійну практику, представляючи інтереси клієнтів та забезпечуючи юридичну допомогу [1].

Згідно зі статтею 14 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокатське бюро є юридичною особою, яку створює один адвокат і яка діє на підставі статуту. Найменування адвокатського бюро повинно містити прізвище адвоката, який є засновником цього бюро. Адвокатське бюро є організаційно-правовою формою, в якій адвокати об'єднуються, щоб спільно надавати юридичні послуги та забезпечувати підтримку один одному. Адвокатське бюро може мати внутрішню структуру з розподілом обов'язків і спеціалізацією між адвокатами [1].

Стаття 15 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» встановлює, що адвокатське об'єднання є юридичною особою, яка формується шляхом об'єднання двох або більше адвокатів (учасників) і здійснює свою діяльність на підставі власного статуту. Адвокатське об'єднання має право залучати інших адвокатів на договірних засадах для надання правової допомоги згідно укладених договорів. Водночас, адвокатське об'єднання має обов'язок забезпечити дотримання професійних прав адвокатів та гарантувати здійснення адвокатської діяльності відповідно до встановлених норм та стандартів [1].

Правова характеристика організаційних форм діяльності адвокатури є актуальною проблемою, оскільки розуміння цих форм впливає на розвиток адвокатської професії, забезпечення якості юридичних послуг, а також на створення належних умов для самостійності та незалежності адвокатів. Одна з проблем полягає в тому, що різні країни мають різні підходи до організаційних форм діяльності адвокатури. Деякі країни дозволяють тільки індивідуальну практику, коли адвокати працюють самостійно, без об'єднання в організації, тоді як інші країни дозволяють створення адвокатських фірм, адвокатських об'єднань чи кооперативів. Це може мати вплив на рівень конкуренції серед адвокатів, які працюють у різних організаційних формах.

Продовжуючи постановку проблеми, варто врахувати, що розмаїття організаційних форм діяльності адвокатури породжує певні питання

і виклики. Наприклад, відсутність єдиного підходу до регулювання цих форм може призвести до незрозумілих правових норм і недостатньої юридичної стабільності.

Деякі організаційні форми, зокрема адвокатські об'єднання або адвокатські корпорації, можуть створювати конфлікти інтересів або недостатню незалежність адвокатів. Збільшення комерціалізації адвокатської діяльності може викликати напругу між забезпеченням доступу до юридичних послуг і підтриманням високої етики та професійної моралі.

Крім того, виникнення нових організаційних форм, таких як адвокатські стартапи або платформи онлайн-послуг, ставить питання щодо їх регулювання та відповідальності. Як забезпечити дотримання професійних стандартів та забезпечити захист прав клієнтів у цих нових формах діяльності? Також важливо визначити ефективні механізми нагляду та контролю за роботою адвокатів у різних організаційних формах.

Отже, постановка проблеми полягає в потребі визначити оптимальні правові режими для різних організаційних форм діяльності адвокатури, що б забезпечували незалежність та автономність адвокатів, ефективний захист прав та інтересів клієнтів, а також високу професійну етику. Для досягнення цих цілей необхідно вивчити досвід інших країн щодо регулювання організаційних форм адвокатури, а також провести аналіз вітчизняного законодавства та практики його застосування.

Додатковою проблемою є забезпечення рівності між різними організаційними формами діяльності адвокатури. Це означає, що всі адвокати, незалежно від того, чи працюють вони самостійно, у складі адвокатського бюро чи адвокатського об'єднання, повинні мати рівні можливості для розвитку своєї професійної кар'єри, отримання доступу до інформації та навчання, а також для представлення інтересів своїх клієнтів на високому рівні.

Іншою проблемою, пов'язаною з організаційними формами адвокатури, є вплив технологічного розвитку на цю сферу. За останні роки спостерігається зростання ролі цифрових платформ та онлайн-сервісів у наданні юридичних послуг. Це ставить питання про адаптацію правового регулювання до цих нових технологій і форм діяльності, а також про забезпечення конфіденційності, приватності та безпеки інформації у цифровому середовищі.

Таким чином, правова характеристика організаційних форм діяльності адвокатури є акту-

альною проблемою, яка вимагає наукового дослідження та аналізу. Це допоможе визначити оптимальні правові режими для різних організаційних форм діяльності адвокатури, які б забезпечували ефективне функціонування адвокатської професії, захист прав та інтересів клієнтів і забезпечення високих професійних стандартів. На основі проведеного дослідження можуть бути розроблені рекомендації щодо вдосконалення законодавства та практики регулювання організаційних форм адвокатури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Наукові дослідження та публікації, що стосуються організаційних форм діяльності адвокатури, є важливим джерелом для отримання актуальної інформації та аналізу різних аспектів цієї теми. Останні дослідження і публікації надають уявлення про сучасний стан організаційних форм діяльності адвокатури, відображають нові тенденції, виклики та перспективи розвитку цієї галузі.

Одним із актуальних досліджень є робота Джабурія О.О. «Організаційні форми адвокатської діяльності», також до числа наукових дослідників, які працювали над даною темою, належать Н.М. Бакаянова, Т.В. Варфоломеева, Т.Б. Вільчик, С.В. Гончаренко, С.О. Іваницький, А.В. Іванцова, В.В. Заборовський, Н.О. Обловацька, Д.П. Фіолевський та інші. Ці вчені активно займалися дослідженнями теми даної теми і внесли значний внесок у розвиток цієї галузі. Їх наукові публікації і статті, які були опубліковані в різних наукових журналах та збірниках, представляють значимі результати їх досліджень. В їх дослідженнях вони зосередилися на розкритті правового статусу адвокатських об'єднань та бюро, порівнянні різних організаційних форм діяльності адвокатури, а також аналізували проблеми, з якими зіштовхуються адвокати при виборі та організації своєї професійної діяльності.

Метою статті є проведення аналізу та надання правової характеристики організаційних форм діяльності адвокатури. Дослідження спрямоване на визначення різних видів організаційних форм адвокатської діяльності, розкриття їх правового статусу та особливостей функціонування. Мета полягає у розумінні та аналізі принципів організації й діяльності адвокатури та їх впливу на організаційні форми адвокатської діяльності. Крім того, дослідження має на меті визначити проблеми та переваги різних організаційних форм адвокатури, а також розглянути питання щодо забезпечення профе-

сійних прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності в рамках цих організаційних форм. Остаточна мета полягає в сприянні розвитку адвокатської системи та покращанні умов виконання адвокатської професійної діяльності в Україні.

Наукова новизна. Наукова новизна даного дослідження полягає у комплексному аналізі організаційних форм діяльності адвокатури в Україні з правової перспективи. Результати дослідження принесуть нові знання щодо правового статусу адвокатських об'єднань, адвокатських бюро та інших організаційних форм, їх функцій та особливостей діяльності. Також дослідження відкриє нові перспективи для розуміння принципів організації та функціонування адвокатури, а також впливу цих принципів на вибір та розвиток організаційних форм.

Крім того, дослідження пропонує оновлену та глибоку аналітику сучасної ситуації в адвокатурі України, що базується на найновіших наукових дослідженнях та публікаціях. Враховуючи зміни в законодавстві та практиці, дослідження пропонує свіжий погляд на проблематику організаційних форм адвокатської діяльності та їх взаємозв'язок з правовими аспектами.

Таким чином, наукова новизна даного дослідження полягає у внесенні нових знань, поглядів та підходів до розуміння організаційних форм адвокатської діяльності, що сприятиме подальшому розвитку адвокатури та поліпшенню умов її здійснення.

Виклад основного матеріалу. Організаційні форми адвокатської діяльності в Україні визначені законодавством та забезпечують різні способи організації та функціонування адвокатської практики. У даному відрізненні розрізняються такі основні організаційні форми: індивідуальна адвокатська діяльність, адвокатське бюро та адвокатське об'єднання.

Індивідуальна адвокатська діяльність передбачає, що адвокат здійснює свою професійну діяльність самостійно без участі інших адвокатів. Адвокат, який працює індивідуально, вважається самозайнятою особою згідно з законодавством про адвокатуру. Він не має обов'язковості входити до будь-яких організаційних структур та може самостійно вести свою адвокатську практику [1].

Адвокатське бюро є юридичною особою, створеною одним адвокатом. Воно діє на підставі статуту, який визначає правила його організації та функціонування. Найменування адвокатського бюро має містити прізвище адвоката,

який його створив. Адвокатське бюро може залучати до співпраці інших адвокатів на договірних засадах, але головне управління та контроль за діяльністю бюро знаходяться в руках засновника [1].

Адвокатське об'єднання є юридичною особою, створеною шляхом об'єднання двох або більше адвокатів. Воно також діє на підставі статуту, який визначає правила й функціонування об'єднання. Адвокатське об'єднання має більш широкі можливості щодо залучення і співпраці з іншими адвокатами на договірних засадах. Однак, управління та прийняття рішень в адвокатському об'єднанні здійснюється колегіально залученими адвокатами на основі принципів демократичного функціонування [1].

Організаційні форми адвокатської діяльності мають свої переваги та особливості. Індивідуальна адвокатська діяльність надає адвокату більшу незалежність та контроль над своєю практикою. Адвокатське бюро дозволяє адвокату залучати інших спеціалістів і створювати колектив для забезпечення різноманітних послуг. Адвокатське об'єднання дозволяє адвокатам об'єднуватися, співпрацювати та використовувати синергію зусиль для досягнення спільних цілей.

Аналізуючи організаційні форми адвокатської діяльності, слід враховувати їх вплив на професійну етику, незалежність адвокатів, а також на якість та доступність правової допомоги для громадян. Додаткові дослідження і аналіз цих аспектів допоможуть вдосконалити законодавство та практику організації адвокатської діяльності, забезпечити ефективну співпрацю між адвокатами та забезпечити якісну та доступну правову допомогу усім громадянам. Дослідження останніх публікацій та досліджень на дану тему вказують на деякі ключові аспекти, що потребують уваги. Наприклад, одним з актуальних питань є ефективність організаційних форм адвокатської діяльності з погляду забезпечення якості та доступності правової допомоги. Деякі дослідження вказують на те, що адвокатські об'єднання, завдяки можливості об'єднати ресурси та експертизу кількох адвокатів, можуть забезпечувати більш широкий спектр послуг та вищу якість обслуговування клієнтів.

Крім того, деякі дослідження зосереджуються на аспекті етичного виміру організаційних форм адвокатської діяльності. Вони обговорюють, як забезпечити збереження професійної незалежності та конфіденційності при викорис-

танні колективних форм організації адвокатської діяльності. Важливо виробити механізми, що гарантують, що адвокати, працюючи у бюро або об'єднанні, зберігають свою професійну незалежність та етичні стандарти.

Крім того, деякі дослідження вказують на необхідність адаптації організаційних форм адвокатської діяльності до змін у суспільстві та розвитку технологій. Зокрема, врахування електронних форм комунікації та дистанційних технологій може вплинути на організацію та функціонування адвокатських бюро та об'єднань. Загальний аналіз останніх досліджень та публікацій також вказує на потребу в подальшому дослідженні ефективності та розвитку організаційних форм адвокатської діяльності. Наприклад, можна провести подальші емпіричні дослідження, щоб оцінити різні підходи до організації адвокатської діяльності та їх вплив на якість та доступність правової допомоги. Також можна дослідити досвід інших країн щодо організаційних форм адвокатури та з'ясувати, які практики можуть бути корисними для впровадження в українську систему адвокатури.

Крім того, важливо вивчити правовий контекст, у якому функціонують різні організаційні форми адвокатської діяльності. Дослідження можуть зосередитися на аналізі законодавчих норм, регулюючих роботу адвокатських бюро та об'єднань, і виявленні потенційних проблем або недоліків у цих нормах. Це може сприяти подальшому вдосконаленню законодавства та створенню сприятливих умов для розвитку різних організаційних форм адвокатської діяльності.

Загалом, дослідження організаційних форм адвокатської діяльності важливе для розуміння різних аспектів функціонування адвокатури і забезпечення якісної та доступної правової допомоги. Подальші дослідження в цій сфері допоможуть вирішити актуальні питання, забезпечити розвиток професії адвоката та покращення правового захисту громадян.

В одному з таких досліджень Джабурія О.О. «Організаційні форми адвокатської діяльності», проведено аналіз загальної характеристики організаційних форм діяльності адвокатури в Україні, досліджено поняття та різновиди цих організаційних форм, розглянуто принципи їх організації та діяльності та виявлено вплив цих принципів на організаційні форми адвокатської діяльності [2].

Бакаянова Н.М. «Функціональні та організаційні основи адвокатури» дисертаційне дослідження присвячене всебічному аналізу функці-

ональних та організаційних аспектів адвокатури в Україні. У роботі обґрунтовано необхідність створення науки про адвокатуру, визначено її предмет, структуру, систему та методологію. В основі дослідження лежить аналіз понять і структури основ адвокатури, а також детальний розгляд функціональних і організаційних аспектів, пов'язаних з цими основами.

Досліджено різні функції, які виконує адвокатура, такі як захист прав та інтересів громадян, участь у судових процесах, надання правової консультації та інші. Крім того, розглянуто організаційні аспекти адвокатури, включаючи структуру професійного спілкування, взаємовідносини між адвокатами та іншими учасниками правової системи, а також регулювання адвокатської діяльності [3].

У дисертації проведено глибокий аналіз функціональних та організаційних аспектів адвокатури, що дозволило визначити їх взаємозв'язок та вплив на якість та ефективність правової допомоги. Таке дослідження допомагає зрозуміти сутність адвокатури як професії та специфіку її функціонування в українському контексті [3].

В цілому, дослідження розкриває значення функціональних та організаційних аспектів адвокатури і вказує на їх взаємозв'язок та вплив на результативність адвокатської діяльності [3].

Науково-практичний коментар до Закону України «Про адвокатуру» виданий Т.В. Варфоломеевою та С.В. Гончаренком у 2003 році. У цій книзі надається детальний аналіз тексту Закону про адвокатуру та інших нормативно-правових актів, що регулюють діяльність адвокатури в Україні. [4]

Коментар включає інтерпретацію окремих статей Закону, пояснення та роз'яснення їх змісту та застосування. Він служить як науково-практичний посібник для адвокатів, юристів та інших зацікавлених осіб, які займаються адвокатською діяльністю в Україні [4].

Використання коментаря до Закону «Про адвокатуру» дозволяє при дослідженні отримати глибше розуміння нормативно-правового регулювання адвокатської діяльності в Україні та проаналізувати практичне застосування цих положень. Це дозволяє забезпечити більш точний та обґрунтований підхід до аналізу організаційних форм адвокатури і їх функціонування в контексті законодавчої бази [4].

У статті «Організаційні форми адвокатської діяльності у країнах Європи (Німеччина, Швеція, Австрія)» М.В. Руденко використовує тер-

мін «організаційні форми адвокатської діяльності» відмінно від його вжитку у законодавстві про адвокатуру. Вона фактично визначає його як органи самоврядування в адвокатурі, які можуть мати різні форми і структуру.

Таке розуміння організаційних форм адвокатської діяльності в статті відрізняється від його вжитку в законодавстві про адвокатуру, де цей термін використовується для опису конкретних правових структур, таких як адвокатські бюро чи адвокатські об'єднання [5].

Автор статті використовує термін «організаційні форми адвокатської діяльності» у більш широкому значенні, а не в тому значенні, яке використовується в законодавстві про адвокатуру. Вона розглядає його як органи самоврядування в адвокатурі з різною структурою та формою [5].

У своєму дослідженні організаційних форм юридичної діяльності, С.Д. Гусарев визначив, що ці форми представляють собою реальні інституції, органи, установи, які включають в себе персонал, приміщення та конкретну територію. Він відзначив, що законодавець використовує різні терміни, такі як «система органів», «підрозділи», «організація», «установа», «з'їзд», «бюро», «контора», «об'єднання», «спілка», «асоціація» для опису організаційних форм. Ці терміни є зовнішнім проявом організаційного аспекту діяльності.

Загалом, в статті відзначається, що організаційні форми юридичної діяльності включають в себе низку параметрів, що мають інституційний характер, такі як інституційні структури, приміщення та персонал [6].

В авторефераті Кочергіної К.О. «Зміст організаційно-правових форм підприємницьких товариств: інтереси, функції, правові засоби» досліджується зміст організаційно-правових форм підприємницьких товариств. Головною метою дослідження є вивчення інтересів, функцій та правових засобів, що впливають на організаційно-правові форми підприємницьких товариств.

У роботі проводиться аналіз понять і принципів, що характеризують організаційно-правові форми підприємницьких товариств, таких як акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, командитне товариство та інші. Автор вивчає інтереси різних учасників підприємницьких товариств та їх функції в суспільному та економічному контексті. Окрема увага приділяється правовим засобам, які використовуються для регулювання та контролю

за організаційно-правовими формами підприємницьких товариств. Автор аналізує нормативно-правові акти, законодавство та правові механізми, що визначають правовий статус та функціонування підприємницьких товариств. Справді, в межах організаційних форм адвокатської діяльності наявні відносини, що виникають усередині підсистеми «засновників/учасників» адвокатського об'єднання між його структурними елементами, а саме адвокатами як засновниками/учасниками, щодо створення, функціонування та припинення організації адвокатського об'єднання. Такі відносини також існують в межах підсистеми адвокатських об'єднань як юридичних осіб щодо взаємодії їх структурних елементів, таких як правоздатність, правовий режим майна та порядок управління. Ці відносини також виникають між названими підсистемами стосовно функціонування та припинення адвокатського об'єднання як юридичної особи, включаючи межі та порядок відповідальності [7].

У відповідності з дослідженнями Т.В. Варфоломеевої, С.В. Гончаренка та інших авторів, адвокатська діяльність в Україні організовується за допомогою різних організаційних форм. Закон України «Про адвокатуру» регулює ці форми і встановлює вимоги до їх створення та функціонування.

Організаційні форми адвокатської діяльності можуть включати адвокатські бюро, адвокатські об'єднання, філії адвокатських об'єднань та інші структури. Адвокатське бюро є юридичною особою, створеною одним адвокатом, яке діє на підставі статуту. Найменування адвокатського бюро повинно включати прізвище адвоката, який його створив.

Адвокатські об'єднання є юридичними особами, створеними шляхом об'єднання двох або більше адвокатів. Вони також діють на підставі статуту. Адвокатські об'єднання можуть залучати інших адвокатів для надання правової допомоги на договірних засадах.

Важливо зазначити, що вибір організаційної форми залежить від багатьох факторів, таких як потреби адвокатів, масштаби їхньої діяльності, організаційні та фінансові можливості. Крім того, адвокатські об'єднання зобов'язані забезпечувати дотримання професійних прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності, як це передбачено відповідними законодавчими актами, зокрема Законом України «Про адвокатуру».

Адвокатські об'єднання і бюро є основними організаційними формами, де адвокати спільно

здійснюють свою діяльність, надаючи правову допомогу клієнтам. Кожна з цих форм має свої переваги і може використовуватися залежно від потреб та цілей адвокатів.

Згідно з поглядом С.О. Іваницького, адвокатське бюро може бути розглянуте як одна з форм адвокатської діяльності, проте вона має потенціал для спільної роботи з іншими адвокатами. Законодавство надає можливість адвокатам укладати договори про надання правової допомоги з іншими адвокатами на договірних засадах, а також дозволяє засновникам встановлювати будь-яку структуру у статуті бюро. С.О. Іваницький зосереджується на аналізі проблематики бюро разом із адвокатськими об'єднаннями, що свідчить про його уявлення бюро як колективної форми адвокатської діяльності. Дослідження адвокатського бюро разом з адвокатським об'єднанням, як це робить С.О. Іваницький, є доцільним з тієї причини, що обидві ці форми об'єднуються в здійсненні адвокатської діяльності через спеціально створену для цього юридичну особу, що виступає як самостійний суб'єкт правовідносин. Тому вони мають багато спільних ознак, які притаманні саме їм і відрізняються від індивідуальної адвокатської діяльності. [8]

Олена Джарубія у своїй статті «Адвокатське бюро як організаційна форма адвокатської діяльності» проводить дослідження, спрямоване на розкриття особливостей адвокатського бюро як однієї з форм організації адвокатської діяльності. У своєму аналізі вона звертає увагу на різноманітні аспекти, пов'язані з функціонуванням бюро [9].

Дослідниця аналізує організаційну структуру адвокатського бюро, зокрема, його взаємозв'язки з клієнтами, внутрішній розподіл обов'язків між адвокатами, процес взаємодії з іншими юридичними особами та органами державної влади. Вона також досліджує правовий статус адвокатського бюро, його зобов'язання та відповідальність [9].

При дослідженні адвокатського бюро як організаційної форми адвокатської діяльності, Олена Джарубія звертає увагу на переваги та недоліки цього формату. Вона аналізує ефективність роботи бюро, його можливості залучення додаткових ресурсів та покращення якості надання правової допомоги [9].

У своїй статті Олена Джарубія також наводить приклади зарубіжного досвіду в організації адвокатського бюро, що допомагає порівняти його з українською практикою та виділити особ-

ливості і перспективи розвитку адвокатського бюро в Україні [9].

Щодо індивідуальної адвокатської діяльності, то ця форма надає адвокату більшу самостійність та можливість контролювати власну практику.

Стаття О.О. Джабурія «Індивідуальна адвокатська діяльність як організаційна форма адвокатської діяльності» присвячена розгляду проблем, пов'язаних з індивідуальною адвокатською діяльністю як особливої форми організації адвокатської практики. У статті проведений аналіз питань, пов'язаних зі статусом самозайнятого адвоката, організацією робочого місця адвоката, оподаткуванням та іншими аспектами індивідуальної адвокатської діяльності [10].

Дослідження статті включає аналіз законодавчих положень, що регулюють індивідуальну адвокатську діяльність та визначають права та обов'язки самозайнятих адвокатів. Автор також розглядає питання, пов'язані з організацією робочого місця, включаючи офісне устаткування, інформаційні технології та комунікаційні засоби [10].

Окрема увага в статті приділяється оподаткуванню індивідуальної адвокатської діяльності, де розглядаються питання оподаткування доходів, обліку витрат та інших фіскальних аспектів, що стосуються самозайнятих адвокатів. На основі проведеного дослідження, автор статті надає рекомендації та пропозиції щодо вдосконалення законодавства, спрямовані на поліпшення умов та регулювання індивідуальної адвокатської діяльності. Це може включати зміни в податковому законодавстві, встановлення стандартів організації робочого місця адвоката, поліпшення доступу до інформаційних технологій та інших аспектів, що сприятимуть розвитку та успішній практиці індивідуальної адвокатської діяльності [10].

Узагальнюючи, стаття О.О. Джабурія «Індивідуальна адвокатська діяльність як організаційна форма адвокатської діяльності» пропонує глибокий аналіз і розгляд проблем, пов'язаних з індивідуальною адвокатською діяльністю. Вона пропонує конкретні рекомендації та пропозиції для поліпшення законодавства і створення сприятливих умов для самозайнятих адвокатів. Це дозволить забезпечити ефективну та успішну практику індивідуальної адвокатської діяльності, сприяти розвитку адвокатури та забезпечити якісну правову допомогу клієнтам [10].

Отже, відповідно до аналізу різних авторів і законодавства, організаційні форми адвокат-

ської діяльності охоплюють адвокатські бюро, адвокатські об'єднання, філії адвокатських об'єднань та інші структури. Вони визначаються відповідно до вимог законодавства і мають свої специфічні характеристики, що враховують потреби та особливості адвокатської професії.

Важливо враховувати, що організаційні форми адвокатської діяльності повинні відповідати вимогам законодавства та забезпечувати ефективну роботу адвокатів, збереження професійних стандартів та забезпечення правової захищеності клієнтів. Вони є важливими складовими аспектами функціонування адвокатури як професійної галузі.

Висновки. В результаті наукового дослідження з питань організаційних форм діяльності адвокатури можна зробити такі висновки.

Організаційні форми діяльності адвокатури є важливим аспектом розвитку адвокатської професії та забезпечення надання якісних правових послуг.

Різноманітність організаційних форм адвокатської діяльності, таких як адвокатські бюро, індивідуальна адвокатська діяльність, адвокатські об'єднання тощо, дає можливість адвокатам вибрати той формат, який найкраще відповідає їхнім потребам та стратегії розвитку.

Організаційні форми адвокатської діяльності мають свої переваги та особливості. Від вибору форми залежить такий фактор, як ефективність роботи адвоката, його можливості співпраці з іншими колегами та доступ до ресурсів.

Правовий статус адвоката як самозайнятої особи та питання оподаткування індивідуальної адвокатської діяльності вимагають ретельного вивчення та розробки адекватного законодавчого регулювання.

Вдосконалення законодавства про адвокатуру є необхідним для забезпечення ефективного функціонування організаційних форм адвокатської діяльності та забезпечення прав та інтересів адвокатів.

Дослідження організаційних форм діяльності адвокатури має важливе значення для розвитку адвокатської професії, забезпечення її прозорості та якості надання правових послуг.

Список використаних джерел:

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI.
2. Джабурія О.О. Організаційні форми адвокатської діяльності: поняття й ознаки. 2020. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/1_2020/35.pdf

3. Бакаянова Н. М. «Функціональні та організаційні основи адвокатури» автореферат 2017 рік. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7640/Bakayanova_AKD.pdf?sequence=1&isAllowed=y
4. Варфоломеєва Т.В., Гончаренко С.В. Науково-практичний коментар до Закону України «Про адвокатуру». Законодавство про адвокатуру та адвокатську діяльність : 36. нормат. актів; Коментар / Академія адвокатури України. К.: Юрінком Інтер, 2003. 432 с.
5. Руденко М. В. Організаційні форми адвокатської діяльності у країнах Європи (Німеччина, Швеція, Австрія). *Форум права*. 2016. № 2. С. 168–174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_2_27
6. Гусарев С.Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти. Київ : Знання, 2005. 375 с
7. Кочергіна К.О. Зміст організаційно-правових форм підприємницьких товариств: інтереси, функції, правові засоби : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2005. 23 с.
8. Іваницький С.О. Теоретичні основи організації адвокатури в Україні принципи та система : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2017. 556 с.
9. Джабурія О. *Адвокатське бюро як організаційна форма адвокатської діяльності*. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/9/49.pdf>
10. Джабурія О. О. «Індивідуальна адвокатська діяльність як організаційна форма адвокатської діяльності». URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/39767>

Yalovy O. O. Legal characteristics of organizational forms of advocacy

The relevance of the article lies in the fact that the legal profession, as a key component of the legal system, plays an important role in ensuring the rights and freedoms of citizens, and also provides effective protection of their interests in judicial and other bodies. However, it is heterogeneous and includes various organizational forms of activity that may vary depending on national legislation. The purpose of the article is to conduct an analysis and provide a legal characterization of the organizational forms of advocacy. The research is aimed at determining different types of organizational forms of advocacy, revealing their legal status and features of functioning. The article is devoted to the legal characteristics of organizational forms of advocacy. The author conducts an analysis of various organizational forms, such as law offices, individual advocacy activities, advocacy associations, etc. Issues related to their structure, joint activity of lawyers, legal status of lawyers and other aspects are investigated. Taxation issues are also considered and suggestions are made for improving the law on advocacy. It was emphasized that the organizational forms of advocacy are an important aspect of the development of the advocacy profession and ensuring the provision of quality legal services. It was concluded that the variety of organizational forms of advocacy, such as law offices, individual advocacy, advocacy associations, etc., enables advocates to choose the format that best meets their needs and development strategy. Organizational forms of advocacy have their own advantages and features. Factors such as the efficiency of the lawyer's work, his ability to cooperate with other colleagues and access to resources depend on the choice of form. The legal status of a lawyer as a self-employed person and the issue of taxation of individual lawyer activity require careful study and development of adequate legislative regulation. Improving the legislation on advocacy is necessary to ensure the effective functioning of organizational forms of advocacy and to ensure the rights and interests of advocates.

Key words: *advocacy, organizational forms, law offices, individual advocacy, advocacy associations, structure, joint activity, legal status, taxation, legislation, improvement.*

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.2.23>

СУБ'ЄКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНІ

С. Ю. Луценко

аспірант

Науково-дослідного інституту публічного права

Актуальність статті полягає в тому, що захист інвестицій є складним процесом, реалізація якого вимагає здійснення системної та систематичної діяльності спеціально уповноважених суб'єктів. Ключовими характеристиками суб'єктів забезпечення захисту інвестицій є: по-перше, вони можуть приймати рішення імперативного характеру; по-друге, їх діяльність спрямована на запобігання, припинення порушень прав інвесторів, зменшення негативного впливу зовнішніх обставин на їх законні інтереси. Отже, суб'єкти забезпечення захисту інвестицій – це носії владних повноважень, які в межах, визначених правовими нормами прав та обов'язків, впроваджують заходи із стимулювання та забезпечення вкладень інвесторів в економіку країни від зовнішніх негативних чинників та протиправної діяльності. Кожен із цих суб'єктів, володіє своїм, особливим адміністративно-правовим статусом. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, виділено ключове коло суб'єктів забезпечення захисту інвестицій в Україні. Аргументовано, що вказані суб'єкти слід поділити на три великі групи: суб'єкти загальної компетенції; суб'єкти спеціальної компетенції; спеціально утворені суб'єкти. Аргументовано, що кожен із вказаних суб'єктів володіє своїм, особливим правовим статусом, а відтак важливим завданням законодавця є забезпечення належної взаємодії між ними. Зроблено висновок, що різноманітність суб'єктів забезпечення захисту інвестицій дає можливість поділити їх на три великі групи: - по-перше, суб'єкти загальної компетенції, для яких захист інвестицій є складовою частиною реалізації повноважень і в інших сферах суспільного життя, ними визначаються основоположні засади такого захисту, розробляються напрями та принципи впровадження як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях; - по-друге, суб'єкти спеціальної компетенції, для яких діяльність із захисту інвестицій є однією із головних задач їх спеціально економічного функціонування. Такими суб'єктами деталізуються та впроваджуються елементи механізму захисту інвестицій, які відповідають їх компетенції та функціональному призначенню; - по-третє, спеціально утворені суб'єкти, метою діяльності яких є сприяння захисту інвестицій. Кожен із вказаних суб'єктів володіє своїм, особливим правовим статусом, а відтак важливим завданням законодавця є забезпечення належної взаємодії між ними.

Ключові слова: суб'єкт, забезпечення, захист інвестицій, компетенція, повноваження.

Постановка проблеми. Захист інвестицій є складним процесом, реалізація якого вимагає здійснення системної та систематичної діяльності спеціально уповноважених суб'єктів. Ключовими характеристиками суб'єктів забезпечення захисту інвестицій є: по-перше, вони можуть приймати рішення імперативного характеру; по-друге, їх діяльність спрямована на запобігання, припинення порушень прав інвесторів, зменшення негативного впливу зовнішніх обставин на їх законні інтереси. Отже, суб'єкти забезпечення захисту інвестицій – це носії владних повноважень, які в межах, визначених правовими нормами прав та обов'язків,

впроваджують заходи із стимулювання та забезпечення вкладень інвесторів в економіку країни від зовнішніх негативних чинників та протиправної діяльності. Кожен із цих суб'єктів, володіє своїм, особливим адміністративно-правовим статусом.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, пов'язані із діяльністю суб'єктів забезпечення захисту інвестицій, у своїх наукових працях розглядали: М.М. Бліхар, Р.П. Бойчук, В.А. Вакалюк, А.П. Єрмак, А.К. Доброскок, В.Г. Кабанов, В.В. Сухонос, М.В. Толкачов, О.М. Фесенко та багато інших. Втім, незважаючи на суттєвий теоретичний доробок, в нау-

ковій літературі відсутні комплексні теоретичні дослідження, присвячені характеристиці діяльності суб'єктів забезпечення захисту інвестицій в Україні.

Саме тому метою статті є: встановити коло суб'єктів забезпечення захисту інвестицій в Україні та надати характеристику їх повноваженням та компетенції.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження, перш за все, слід виділити Верховну Раду України. В розрізі представленої проблематики до компетенції останньої входить: прийняття, зміна та скасування законів, що стосуються інвестиційної діяльності; затвердження головних напрямів інвестиційної політики України; розгляд, затвердження та зміна структури органів державного регулювання економічної, у тому числі інвестиційної діяльності; укладання міжнародних договорів України відповідно до законів України про міжнародні договори України та приведення чинного законодавства України у відповідність з правилами, встановленими цими договорами та ін. [1].

Що одним суб'єктом, якому ми приділимо увагу, є Кабінет Міністрів України, який сприяє розвитку підприємництва на засадах рівності перед законом усіх форм власності та соціальної спрямованості національної економіки, здійснює заходи щодо демонополізації та антимонопольного регулювання економіки, розвитку конкуренції та ринкової інфраструктури; забезпечує здійснення державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності; забезпечує розроблення і виконання програм структурної перебудови галузей національної економіки та інноваційного розвитку, здійснює заходи, пов'язані з реструктуризацією та санацією підприємств і організацій, забезпечує проведення державної промислової політики, визначає пріоритетні галузі промисловості, які потребують прискореного розвитку; забезпечує захист та підтримку національного товаровиробника; забезпечує проведення державної фінансової та податкової політики, сприяє стабільності грошової одиниці України; забезпечує проведення державної політики цін та здійснює державне регулювання ціноутворення; забезпечує проведення зовнішньоекономічної політики України, здійснює в межах, визначених законом, регулювання зовнішньоекономічної діяльності [2]. Також, Кабінет Міністрів України вживає заходів щодо здійснення політики України в сфері інвестиційної діяльності відповідно до законів України; здійснює координа-

цію діяльності міністерств, інших центральних органів виконавчої влади щодо забезпечення провадження економічної, у тому числі інвестиційної діяльності; приймає нормативні акти управління з питань інвестиційної діяльності у випадках, передбачених законами України; проводить переговори і укладає міжурядові договори України з питань економічної діяльності у випадках, передбачених законами України про міжнародні договори України; відповідно до своєї компетенції, визначеної законами України, вносить на розгляд Верховної Ради України пропозиції про систему міністерств, державних комітетів і відомств, повноваження яких не можуть бути вищими за повноваження Кабінету Міністрів України, які він має згідно з законами України та ін. [3].

Окремі повноваження в сфері інвестиційної діяльності мають й органи, що реалізують свої повноваження в межах територій, обумовлених їх компетенцією. Зокрема, місцева державна адміністрація здійснює в установленому порядку регулювання інвестиційної діяльності, а також вносить у встановленому порядку до відповідних органів пропозиції щодо залучення іноземних інвестицій для розвитку економічного потенціалу відповідної території [4]. У складі місцевих державних адміністрацій виокремлюють спеціалізовані структурні підрозділи, діяльність яких пов'язана із інвестиційною сферою.

Для перелічених суб'єктів повноваження в сфері інвестиційної діяльності, у тому числі й щодо захисту інвестицій, не є основними. Вони реалізуються як допоміжні поряд з іншими та спрямовані на виконання завдань забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку як країни в цілому, так і окремих її регіонів. Більш конкретизовані повноваження щодо захисту інвестицій мають суб'єкти владних повноважень, які функціонують насамперед в економічній галузі управління. Розглянемо основні їх повноваження в інвестиційній сфері:

Міністерство економіки України (Мінекономіки) є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує у тому числі формування та реалізацію державної інвестиційної політики, державної інноваційної політики в реальному секторі економіки, державної зовнішньоекономічної політики, державної політики у сфері розвитку підприємництва, державно-приватного партнерства. Серед його основних завдань забезпечення, формування та реалізація: державної інвестиційної політики, зокрема з управління державними інвестиціями; державної

політики у сфері державного ринкового нагляду; державної політики у сфері торгівлі та побутових послуг; державної політики з питань співробітництва України з ЄС у сфері економіки, торгівлі; єдиної зовнішньоекономічної політики, політики інтеграції національної економіки у світову економіку, співробітництва із СОТ, захисту національного виробника на внутрішньому та зовнішніх ринках; державної політики у сфері реалізації майна (майнових прав, інших активів) або прав на нього на конкурентних засадах у формі аукціонів, зокрема електронних, та контролю за її реалізацією тощо [5].

Міністерство фінансів України в сфері діяльності щодо захисту інвестицій: координує роботу, пов'язану з ініціюванням, підготовкою та реалізацією проектів економічного і соціального розвитку України, що підтримуються іноземними державами, іноземними фінансовими установами і міжнародними фінансовими організаціями, проводить моніторинг виконання зазначених проектів, здійснює методичне забезпечення зазначеної роботи; проводить експертизу проектних пропозицій щодо ініціювання інвестиційних проектів економічного і соціального розвитку України, що підтримуються іноземними державами, іноземними фінансовими установами і міжнародними фінансовими організаціями, з урахуванням експертного висновку про відповідність інвестиційних проектів пріоритетам державної політики у відповідній сфері, приймає рішення про доцільність підготовки відповідного проекту та визначає відповідального за його підготовку і реалізацію; готує та надсилає іноземним державам, іноземним фінансовим установам і міжнародним фінансовим організаціям офіційні звернення щодо спільної підготовки інвестиційних проектів; тощо [6].

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку серед своїх завдань має: формування та забезпечення реалізації єдиної державної політики щодо розвитку і функціонування ринку цінних паперів та похідних (деривативів) в Україні, сприяння адаптації національного ринку цінних паперів до міжнародних стандартів; здійснення державного регулювання та контролю за емісією і обігом цінних паперів та похідних (деривативів) на території України; захист прав інвесторів шляхом здійснення заходів щодо запобігання і припинення порушень законодавства на ринку цінних паперів та законодавства про акціонерні товариства, застосування санкцій за порушення законодавства у межах своїх повноважень; сприяння розвитку

ринку цінних паперів та похідних (деривативів); здійснення державного регулювання та контролю у сфері спільного інвестування та ін. [7].

Державна аудиторська служба України здійснює контроль за: цільовим, ефективним використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів; реалізацією інвестиційних проектів. Також вживає в установленому порядку заходів до усунення виявлених під час здійснення державного фінансового контролю порушень законодавства та притягнення до відповідальності винних осіб, а саме вимагає від керівників та інших осіб підприємств, установ та організацій, що контролюються, усунення виявлених порушень законодавства; здійснює контроль за виконанням таких вимог [8].

Фонд державного майна України розробляє та вносить в установленому порядку Кабінету Міністрів України проекти законів та інших нормативно-правових актів, видає власні нормативно-правові акти; бере участь у: підготовці спільних проектів щодо фінансування міжнародними організаціями структурних перетворень в економіці держави, приватизації та післяприватизаційної підтримки підприємств; формуванні інвестиційної політики; сприяє залученню недержавних інвестицій в об'єкти державного сектора економіки, зокрема шляхом реалізації інвестиційних проектів на засадах спільної чи інвестиційної діяльності та ін. [9].

Державний інноваційний фонд (як одне із своїх основних завдань) здійснює забезпечення реалізації державної політики у сфері інноваційної діяльності шляхом здійснення фінансової, інвестиційної та матеріально-технічної підтримки заходів, спрямованих на впровадження науково-технічних розробок і нових технологій у виробництво, освоєння випуску нових видів продукції, у тому числі імпортозамінної. Він здійснює фінансування інноваційних проектів через регіональні відділення, підприємства, інноваційні структури та центри, що належать до сфери його управління, шляхом інвестиційного вкладу, надання позики, лізингу виконавцям інноваційних проектів та організації з ними сумісної діяльності, а також сприяє в установленому порядку передачі технологій, а також залученню внутрішніх та зовнішніх інвестицій до реалізації інноваційних проектів. Держіннофонд має право здійснювати реінвестиції в підприємства після реалізації інноваційних проектів з метою збільшення обсягу випуску інноваційної продукції [10].

Також слід вказати Антимонопольний комітет України, завданнями якого є наступні: 1) здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів, запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції; 2) контролю за концентрацією, узгодженими діями суб'єктів господарювання та дотриманням вимог законодавства про захист економічної конкуренції під час регулювання цін (тарифів) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій; 3) сприяння розвитку добросовісної конкуренції; 4) методичного забезпечення застосування законодавства про захист економічної конкуренції; 5) здійснення контролю щодо створення конкурентного середовища та захисту конкуренції у сфері публічних закупівель; 6) проведення моніторингу державної допомоги суб'єктам господарювання та здійснення контролю за допустимістю такої допомоги для конкуренції [11]. Також до проведення оцінки інвестиційного проекту із значними інвестиціями обов'язково залучаються Антимонопольний комітет України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову та бюджетну політику, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері, в якій передбачається реалізувати інвестиційний проект із значними інвестиціями, та орган місцевого самоврядування (якщо державна підтримка надається таким органом для реалізації інвестиційного проекту із значними інвестиціями). До проведення оцінки можуть також залучатися інші державні органи відповідно до компетенції [12].

Ще одним органом є Міжвідомча комісія з міжнародної торгівлі, яка приймає рішення: про порушення антидемпінгового розслідування; про позитивні або негативні висновки стосовно наявності демпінгу та методи, що дають можливість визначити демпінгову маржу; про позитивні або негативні висновки щодо наявності шкоди та її розмір; щодо визначення причинно-наслідкового зв'язку між демпінговим

імпортом та шкодою; про застосування антидемпінгових заходів [13]. Перелічені органи виконують спеціальні функціональні повноваження щодо захисту інвестицій в конкретних сферах економічної діяльності країни.

Окремі центральні органи виконавчої влади, зокрема міністерства, формують конкурсні комісії щодо розгляду інвестиційних проектів, які потребують державної підтримки. Наприклад, конкурсна комісія Міненерго здійснює оцінку економічної ефективності інвестиційних проектів, а також приймає рішення щодо можливості надання державної підтримки/допомоги для реалізації інвестиційних проектів, в якому зазначаються форма та обсяг державної підтримки/допомоги для кожного інвестиційного проекту в межах загального обсягу державної підтримки/допомоги в поточному бюджетному періоді, а також пропозиції щодо необхідного виду та розміру забезпечення виконання зобов'язань перед державою та плати за надання державної гарантії з урахуванням заяви для участі у відборі суб'єкта інвестиційної діяльності [14].

Робоча група з питань реалізації механізму залучення інвестицій у сферу охорони здоров'я створена з метою організації та розгляду питань можливості залучення інвестицій у сферу охорони здоров'я, а також надання пропозицій щодо визначення шляхів здійснення інвестиційної політики у сфері охорони здоров'я. До кола її повноважень віднесено такі: одержувати інформацію від структурних підрозділів центрального апарату МОЗ України, а також в межах повноважень від структурних підрозділів з питань охорони здоров'я місцевих державних адміністрацій; залучати у разі необхідності експертів, консультантів, які мають відповідний досвід роботи у сфері інвестиційної діяльності та/або у сфері, в якій планується залучення приватного партнера; організовувати та вести переговори з потенційними інвесторами; надавати пропозиції щодо шляхів залучення інвестицій у сферу охорони здоров'я, реалізації інвестиційних проектів та їх техніко-економічне обґрунтування [15].

Висновки. У підсумку представленого наукового дослідження слід узагальнити, що така різноманітність суб'єктів забезпечення захисту інвестицій дає можливість поділити їх на три великі групи:

– по-перше, суб'єкти загальної компетенції, для яких захист інвестицій є складовою частиною реалізації повноважень і в інших сферах

суспільного життя (Президент, Верховна Рада, Кабінет Міністрів), ними визначаються основоположні засади такого захисту, розробляються напрями та принципи впровадження як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях;

– по-друге, суб'єкти спеціальної компетенції, для яких діяльність із захисту інвестиції є однією із головних задач їх спеціально економічного функціонування (наприклад, Антимонопольний комітет). Такими суб'єктами деталізуються та впроваджуються елементи механізму захисту інвестицій, які відповідають їх компетенції та функціональному призначенню;

– по-третє, спеціально утворювані суб'єкти, метою діяльності яких є сприяння захисту інвестицій (зокрема, Робоча група з питань реалізації механізму залучення інвестицій у сферу охорони здоров'я МОЗ тощо).

Кожен із вказаних суб'єктів володіє своїм, особливим правовим статусом, а відтак важливим завданням законодавця є забезпечення належної взаємодії між ними.

Список використаних джерел:

1. Про зовнішньоекономічну діяльність. Закон України від 16 квітня 1991 року № 959-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12/conv#n221>
2. Про Кабінет Міністрів України. Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>
3. Про зовнішньоекономічну діяльність. Закон України від 16 квітня 1991 року № 959-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12/conv#n221>
4. Про місцеві державні адміністрації. Закон України від 9 квітня 1999 року № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>
5. Питання Міністерства економіки. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 459. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF#Text>
6. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF#Text>
7. Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку. Указ Президента України від 23 листопада 2011 року № 1063/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063/2011#Text>
8. Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2016 р. № 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF#Text>
9. Про Фонд державного майна України. Закон України від 9 грудня 2011 року № 4107-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4107-17#Text>
10. Питання Державного інноваційного фонду. Постанова Кабінету Міністрів України від 2 березня 1998 р. № 243. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/243-98-%D0%BF#Text>
11. Про Антимонопольний комітет України. Закон України від 26 листопада 1993 року № 3659-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text>
12. Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні. Закон України від 17 грудня 2020 року № 1116-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text>
13. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту. Закон України від 22 грудня 1998 року № 330-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-14#Text>
14. Про затвердження Порядку відбору інвестиційних проєктів у вугільній галузі, для реалізації яких надається державна підтримка/допомога у формі державних гарантій. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 742. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-2017-%D0%BF#Text>
15. Про робочу групу з питань реалізації механізму залучення інвестицій у сферу охорони здоров'я. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 28.02.2013 № 171. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0171282-13#Text>

Lutsenko S. Yu. Subjects of investment protection in Ukraine

The relevance of the article lies in the fact that investment protection is a complex process, the implementation of which requires systematic and systematic activities of specially authorized entities. The key characteristics of investment protection entities are: first, they can make imperative decisions; secondly, their activities are aimed at preventing and ending violations of investors' rights, reducing the negative impact of external circumstances on their legitimate interests. Therefore, the subjects of investment protection are the bearers of authority who, within the limits defined by the legal norms of rights and obligations, implement measures to stimulate and secure the investments of investors in the country's economy from external negative factors and illegal activities. Each of these entities has its own, special administrative and legal status. The article, based on the analysis of the scientific views of scientists and the norms of the current legislation, highlights

the key circle of subjects of investment protection in Ukraine. It is argued that the indicated subjects should be divided into three large groups: , subjects of general competence; subjects of special competence; specially formed entities. It is argued that each of the specified subjects has its own, special legal status, and therefore an important task of the legislator is to ensure proper interaction between them. It was concluded that the variety of investment protection subjects makes it possible to divide them into three large groups: - first, subjects of general competence, for which investment protection is an integral part of the exercise of powers in other spheres of public life, they determine the fundamental the principles of such protection, directions and principles of implementation are being developed both at the national and local levels; - secondly, subjects of special competence, for whom investment protection activity is one of the main tasks of their special economic functioning. Such entities detail and implement the elements of the investment protection mechanism that correspond to their competence and functional purpose; - thirdly, specially formed entities, the purpose of which is to promote the protection of investments. Each of these subjects has its own, special legal status, and therefore an important task of the legislator is to ensure proper interaction between them.

Key words: *entity, security, investment protection, competence, authority.*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕОГРАФІЇ ПОШИРЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗЛОВЖИВАННЯМ ВПЛИВОМ

А. С. Григорчук

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

Актуальність статті полягає в тому, що для побудови якісної та ефективної моделі запобігання будь-якому кримінальному правопорушенню важливим є всебічний аналіз його кількісних та якісних показників. У подальшому, спираючись на отримані дані, можна розробляти ефективні заходи запобігання відповідному кримінальному правопорушенню. Сказане повною мірою стосується і кримінальних правопорушень, пов'язаних із зловживанням впливом. Метою статті є дослідження географії поширення кримінальних правопорушень, пов'язаних зі зловживанням впливом. З'ясовано, що найкращі результати за абсолютними показниками щодо кількості виявлених та засуджених за зловживання впливом осіб демонструють уповноважені правоохоронні органи таких областей, як Дніпропетровська, Харківська, Львівська, Хмельницька та Тернопільська. Їх сукупна частка складає 42,4%. У той час як відповідні органи таких областей як Сумська, Житомирська, Херсонська та Луганська області з сукупним результатом лише 2% вироків не продемонстрували результативних дій стосовно притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчиняють злочин, передбачений ст. 3692 КК. Досліджено географію поширення кримінальних правопорушень, пов'язаних зі зловживанням впливом. З'ясовано, що за період 2013 – 2022 років вона характеризується дуже істотною територіальною нерівномірністю від 0,1 до 10,2 вироків суду на 100 тис. населення. Аналіз отриманих показників свідчить про певний парадокс, який полягає у тому, що до трійки лідерів за кількістю вироків суду виступають три сусідні західні області: Тернопільська (10,2), Чернівецька (8,5) та Хмельницька (7,5), а також одна з центральних областей – Кіровоградська (6,8), які не мають значного промислового виробництва та великої кількості населення, тобто й великої кількості апарату держслужбовців. Водночас привертають увагу дуже низькі показники промислових Донецької (1,3) та Запорізької (1,1) областей де традиційно одні з найвищих рівнів злочинності, а також м. Києва (1,9) та Київської області (1,4). Такий стан речей пояснюється, зокрема, тим, що у роботі правоохоронних органів наявні системні недоліки з виявлення корупційної злочинності. Наголошується, що зазначена проблема потребує окремого, більш ґрунтовного дослідження.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, кількісні показники кримінально протиправного зловживання впливом, якісні показники кримінально протиправного зловживання впливом, географія поширення кримінальних правопорушень, пов'язаних зі зловживанням впливом.

Постановка проблеми. Для побудови якісної та ефективної моделі запобігання будь-якому кримінальному правопорушенню важливим є всебічний аналіз його кількісних та якісних показників. У подальшому, спираючись на отримані дані, можна розробляти ефективні заходи запобігання відповідному кримінальному правопорушенню. Сказане повною мірою стосується і кримінальних правопорушень, пов'язаних із зловживанням впливом.

Одним із якісних показників злочинності виступає географія злочинності. Цей показ-

ник допомагає охарактеризувати просторовий та часовий розподіл злочинності (місця злочину, місця проживання злочинця) в світі, країні, регіонах, та типах населених пунктів. Крім того, географія злочинності з'ясовує вплив соціального середовища того чи іншого регіону на рівень та характер злочинності, встановлює межі та напрямки переміщень злочинців, а також вивчає регіональні відмінності в реакціях на злочинність [1, с. 367]. Корисність цього показника полягає у тому, що у кримінологічній науці на підставі його даних створюють карти зло-

чинності. Використання карт злочинності має допомагати правоохоронним органам визначити тенденції злочинності (головним чином у містах), визначити ресурси там, де вони, очевидно, найбільше потрібні, і розподілити сили та засоби [2, с. 554]. Іншими словами «аналіз географії злочинності дає змогу встановити, в якому регіоні потрібно докласти найбільших зусиль та зосередити більше засобів впливу на неї»[1, с. 367]. Часто саме вивчення територіальних розбіжностей злочинності важливе для глибинного порівняльного аналізу соціальних умов злочинності, факторів, що впливають на загальний її стан, у перевірці кримінологічних гіпотез[3, с. 108]. Слід констатувати, що у вітчизняній кримінології відсутні окремі дослідження географії поширення кримінально протиправних зловживань впливом, що актуалізує увагу до цього питання.

Метою статті є дослідження географії поширення кримінальних правопорушень, пов'язаних зі зловживанням впливом.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Зважаючи на те, що діяння, відповідальність за вчинення якого передбачено у ст. 369² Кримінального кодексу України (далі – КК) відноситься до корупційних кримінальних правопорушень, для початку слід з'ясувати географію поширення таких суспільно небезпечних діянь.

Так, серед кримінологів відсутня єдність щодо географії розповсюдження корупційних кримінальних правопорушень.

Наприклад, за даними А.С. Політової високим рівнем облікованої корупції у 2005 р. відрізнялись такі регіони України, як: Причорноморський (Автономна республіка Крим, Миколаївська, Одеська та Херсонська області) – 3,9 %, Північно-Східний (Полтавська, Сумська та Харківська області) – 4,0%) та Центральний (м. Київ, Житомирська, Київська, Кіровоградська Черкаська та Чернігівська області) – 3,5%. А у 2011 р. це були такі регіони, як: Причорноморський – 3,3% та Західний (Вінницька, Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька та Чернівецька області) – 3,8%[4, с. 82]. Водночас найвищий коефіцієнт корупційної злочинності у 2005 та 2011 р.р. був у Причорноморському (відповідно 43,5 та 44,8) та Донецько- Придніпровському (відповідно 37,8 та 38,7) регіонах, а найменший – у Західному регіоні (відповідно 16,0 та 25,7) [4, с. 81].

А за даними А.М. Бабенка, протягом 2001-2013 рр. фіксувалася негативна ситу-

ація у сфері вчинення злочинів службовими особами. До негативної зони увійшли Луганська (51), Дніпропетровська (48), Одеська (45), м. Севастополь (38), Чернівецька (36) області і АР Крим (36). У решті регіонів, за розрахованими нами даними статистики МВС, фіксувалася значно менша інтенсивність злочинності у сфері службової діяльності. Така ситуація є доволі дивною. Оскільки, за оцінками міжнародних експертів Україна вважається однією з найбільш корумпованих країн світу, а у переважній більшості регіонів, що характеризуються найвищими рівнями злочинності в Україні, фіксується найменша інтенсивність злочинності у сфері службової діяльності. Це свідчить про суттєві недоліки у роботі правоохоронних органів у цьому напрямку та дуже високий рівень латентності цієї категорії злочинів[5, с. 202]. Слід відмітити, що вчений досліджував показники кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачено Розділом XVII Особливої частини КК України, а не корупційної злочинності загалом. Хоча для нашого дослідження ці дані також мають важливе значення, оскільки діяння пов'язані з одержанням неправомірної вигоди належать до обох груп кримінальних правопорушень.

Також А.М. Бабенко з'ясував, що «географічний розподіл службової злочинності на території України, як і інших злочинів, підпорядковується формуванню п'яти самостійних груп. Групи регіонів, у яких протягом 2001-2013 років фіксувалася середня інтенсивність злочинності від 24 до 27 злочинів на 100 тис. населення, за нашими даними, вважаються з низьким рівнем кримінальної враженості (Донецька (24), Київська (24), Рівненська (25), місто Київ (26), Хмельницька (26), Вінницька (27) області). Регіони з показниками інтенсивності від 28 до 29 злочинів на 100 тис. населення увійшли у групу з помірним рівнем кримінальної враженості (Житомирська (28), Кіровоградська (28), Чернігівська (28), Волинська (29), Черкаська (29) області). Групу з середнім рівнем кримінальної враженості склали регіони з інтенсивністю злочинності від 30 до 35 злочинів на 100 тис. населення (Львівська (30), Харківська (30), Полтавська (31), Запорізька (32), Миколаївська (32), Сумська (32), Херсонська (33), Закарпатська (34), Івано-Франківська (34), Тернопільська (35) області)). З високим рівнем кримінальної враженості територій від 36 до 38 злочинів на 100 тис. населення характеризувалися регіони (АР Крим (36), Чернівецька (36), місто Севастополь (38)),

і від 45 до 51 – з дуже високим рівнем кримінальної враженості (Одеська (45), Дніпропетровська (48), Луганська (51)) області»[5, с. 202-203].

Тоді як В.С. Дженчако цілком обґрунтовано вважає, що такий показник, як географія злочинності швидше за все здатний, зокрема, визначити результативність діяльності відповідних правоохоронних органів у боротьбі з такими злочинними діяннями. На підставі думок вчених та аналізу судових вироків щодо злочинів, передбачених ч.ч. 2-5 ст.191 КК України вчений робить висновок що привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем рівномірно розповсюджені по всій території нашої держави[6, с. 50-53].

Зважаючи на вищевикладене можна зробити припущення, що кримінальні правопорушення, пов'язані зі зловживанням впливом хоча і мають різні рівні інтенсивності, проте є досить розповсюдженими, тобто типовими кримінально протиправними діяннями не лише у східних, південних та деяких західних областях, а й у інших регіонах України.

Проте характеристика географії розповсюдження зловживання впливом була би неповною без відповідного узагальнення статистики роботи правоохоронних органів. За цим показником нами було проаналізовано 1000 вироків судів місцевого рівня по Україні щодо осіб засуджених за ст. 369² КК. При цьому відзначимо, що хоча статтею 369² КК доповнено у 2011 році вирок суду, згідно з Єдиним державним реєстром судових рішень, є лише з 2013 р. Отже, за результатами цього узагальнення регіони нашої держави розташувались у наступній послідовності: 1. Дніпропетровська область – 131 вирок (13,1%); 2. Харківська область – 97 вироків (9,7%); 3. Львівська область – 77 вироків (7,7%); 4. Хмельницька область – 60 вироків (6%); 5. Тернопільська область – 59 вироків (5,9%); 6. м. Київ – 58 вироків (5,8%); 7. Чернівецька область – 54 вироків (5,4%); 8. Івано-Франківська та Полтавська області – по 50 вироків (по 5%); 9. Кіровоградська та Миколаївська області – по 46 вироків (по 4,6%); 10. Одеська область – 40 вироків (4%); 11. Волинська область – 32 вироків (3,2%); 12. Закарпатська та Рівненська області – по 28 вироків (по 2,8%); 13. Київська область – 24 вироків (2,4%); 14. Вінницька область – 23 вироків (2,3%); 15. Донецька область – 20 вироків (2%); 16. Черкаська область – 19 вироків (1,9%); 17. Запорізька та Чернігівська області – по 14 вироків

(по 1,4%); 18. Сумська область – 11 вироків (1,1%); 19. Житомирська та Херсонська області – по 8 вироків (по 0,8%); 20. Автономна республіка Крим – 2 вироків (0,2%); 21. Луганська область – 1 вирок (0,1%).

З наведених даних випливає, що найкращі результати за абсолютними показниками щодо кількості виявлених та засуджених за зловживання впливом осіб демонструють уповноважені правоохоронні органи таких областей, як Дніпропетровська, Харківська, Львівська, Хмельницька та Тернопільська. Їх сукупна частка складає 42,4%. У той час як відповідні органи таких областей як Сумська, Житомирська, Херсонська та Луганська області з сукупним результатом лише 2% вироків не продемонстрували результативних дій стосовно притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчиняють злочин, передбачений ст. 369² КК.

Водночас, слід враховувати, що кількість населення у різних регіонах суттєво різниться, а тому для отримання об'єктивних показників слід врахувати коефіцієнт злочинної інтенсивності на 100 тис. населення.

Отже, якщо узяти за основу поділ А.М. Бабенка географії злочинності у сфері службової діяльності на чотири групи, а саме з низьким, помірним, високим та дуже високим рівнями кримінальної враженості, то географію кримінальних правопорушень, пов'язаних із зловживанням впливом можна умовно поділити лише на такі групи, як з дуже низьким, низьким та помірними рівнями кримінальної враженості. На нашу думку говорити про дуже високий та високий рівні кримінальної враженості зловживанням впливом, враховуючи офіційні показники, говорити не варто, оскільки їх середній показник за один рік є досить низьким для будь-якого регіону.

Отже, до групи регіонів у яких фіксувався дуже низький рівень кримінальної враженості тобто інтенсивності кримінально протиправних зловживань впливом від 0,1 до 2,2 вироків на 100 тис. населення за період 2013-2022 років, відносяться: Автономна республіка Крим (0,1), Луганська область (0,1), Житомирська область (0,9), Херсонська та Запорізька області (по 1,1), Донецька область (1,3), Київська область (1,4), Сумська область (1,5), м. Київ (1,9), Чернігівська область (2), Вінницька область (2,1) та Одеська і Черкаська області (по 2,2).

До регіонів із низьким рівнем кримінальної враженості зловживанням впливом з коефіцієнтом від 3 до 5,3 вироків на 100 тис. населення

за вказаний період, відносяться: Закарпатська область (3), Рівненська область (3,6), Волинська область (4), Львівська область (4,2), Харківська область (4,4), Полтавська область (4,9), Дніпропетровська область (5,2), Івано-Франківська та Миколаївська області (по 5,3).

Нарешті, регіонами з помірними показниками кримінальної враженості зловживанням впливом з коефіцієнтом від 6,8 до 10,2 вироків на 100 тис. населення за той же період часу відносяться: Кіровоградська область (6,8), Хмельницька область (7,5), Чернівецька область (8,5), Тернопільська область (10,2).

Отримані дані підтверджують тези А.М. Бабенка, який зазначав, що «звертає на себе очевидний парадокс правоохоронної діяльності – у найбільших за чисельністю населення, кількістю державних службовців, концентрацією підприємств різних форм власності регіонах країни (у Донецькій, Київській областях та м. Київ) реєструється найменша в Україні кількість злочинів у сфері службової діяльності. Тоді, як у регіонах з протилежними характеристиками (у Закарпатській, Івано-Франківській, Тернопільській та Чернівецькій областях) фіксується найвища інтенсивність злочинності цієї категорії»[5, с. 203].

Так, аналіз отриманих нами показників свідчить, що до трійки лідерів за кількістю вироків суду виступають три сусідні західні області та Кіровоградська область, які не мають значного промислового виробництва та великої кількості населення, тобто й великої кількості апарату держслужбовців.

Водночас привертають увагу дуже низькі показники промислових Донецької та Запорізької областей де традиційно одні з найвищих рівнів злочинності, а також м. Києва та Київської області.

Так, за даними А.М. Бабенка «п'ять регіонів промислової групи, що сконцентровані в негативній криміногенній зоні України – Донецька (11,22 %), Дніпропетровська (9,59 %), Луганська (6,82 %), Харківська (6,70 %) та Запорізька (5,68 %) області, – становлять близько половини (41 %) у структурі загальнодержавної злочинності й здійснюють найбільший тиск на стан злочинності в Україні»[5, с. 383].

Водночас, не слід особливо критикувати за низькі показники правоохоронні органи Автономної республіки Крим оскільки вони піддалися повній окупації росією на початку 2014 р. Те ж саме стосується і Луганської області, більша частина якої також була окупованою з того ж року.

Загалом можна сказати, що за період 2013 – 2022 років географія поширення кримінальних правопорушень, пов'язаних із зловживанням впливом в Україні характеризується дуже істотною територіальною нерівномірністю від 0,1 до 10,2 вироків суду на 100 тис. населення.

Отже, ми цілком згодні тезами А.М. Бабенка, що «описана ситуація свідчить не стільки про вищу враженість західних регіонів службовою злочинністю, а про системні недоліки правоохоронних органів з виявлення злочинності у цій сфері та надзвичайно високий рівень злочинності даної категорії у регіонах промислової групи та столичного типу» [5, с. 203], а також тим, що «за оцінками міжнародних експертів Україна вважається однією з найбільш корумпованих країн світу, а у переважній більшості регіонів, що характеризуються найвищими рівнями злочинності в Україні, фіксується найменша інтенсивність злочинності у сфері службової діяльності» [5, с. 202]. Тобто низькі показники щодо кількості виявлених випадків зловживання впливу, як і інших корупційних кримінальних правопорушень, можна пояснити маніпуляціями правоохоронних органів зі статистичною інформацією, їх штучним покращенням показників своєї роботи, посиленням латентності корупційних злочинів через «обережність» корупціонерів, які не бажають бути викритими органами кримінальної юстиції, тощо[7, с. 125].

Висновок. На підставі проведеного дослідження вироків суду за ст. 369² КК можна зробити висновок, що за період 2013 – 2022 років географія поширення кримінальних правопорушень, пов'язаних із зловживанням впливом в Україні характеризується дуже істотною територіальною нерівномірністю від 0,1 до 10,2 вироків суду на 100 тис. населення.

Аналіз отриманих нами показників свідчить про певний парадокс, який полягає у тому, що до трійки лідерів за кількістю вироків суду виступають три сусідні західні області: Тернопільська (10,2), Чернівецька (8,5) та Хмельницька (7,5), а також одна з центральних областей – Кіровоградська (6,8), які не мають значного промислового виробництва та великої кількості населення, тобто й великої кількості апарату держслужбовців. Водночас привертають увагу дуже низькі показники промислових Донецької (1,3) та Запорізької (1,1) областей де традиційно одні з найвищих рівнів злочинності, а також м. Києва (1,9) та Київської області (1,4). Такий стан речей можна пояснити, зокрема, тим, що у роботі правоохоронних органів наявні

системні недоліки з виявлення корупційної злочинності. Тому зазначена проблема потребує окремого, більш ґрунтовного дослідження.

Список використаних джерел:

1. Фіалка М.І. Показники злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2016, № 2(7). С.361-367.
2. Колодчин Д.В. Стан, рівень, динаміка та структура злочинності серед осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №11. С. 553 – 557.
3. Давидова Т.О. Система кількісних та якісних показників як основа дослідження кримінологічної характеристики корупції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. №5. С. 107-110.
4. Політова А.С. Географія корупції в Україні. *Вчені записки Таверійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. Том 26 (65). 2013. № 2-1 (Ч. 2). С. 78-83.
5. Бабенко А.М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання: дис. ... доктора юрид. наук. Запоріжжя, 2015. 515 с.
6. Дженчако В.С. Кримінологічна характеристика та запобігання привласненню, розтраті або заволодінню чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2021. 244 с.
7. Маршуба М.О. Корупційна злочинність в Україні: сучасний стан та основні стратегії протидії. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. Випуск 31. С. 123-134.

Hryhorchuk A. S. Some aspects of researching the geography of the spread of criminal offenses related to the abuse of influence

The relevance of the article lies in the fact that in order to build a high-quality and effective model for the prevention of any criminal offense, a comprehensive analysis of its quantitative and qualitative indicators is important. In the future, based on the received data, it is possible to develop effective measures to prevent the relevant criminal offense. This fully applies to criminal offenses related to abuse of influence. The purpose of the article is to study the geography of the distribution of criminal offenses related to the abuse of influence. It was found that the best results in terms of absolute indicators regarding the number of persons detected and convicted for abuse of influence are demonstrated by authorized law enforcement agencies of such regions as Dnipropetrovsk, Kharkiv, Lviv, Khmelnytskyi and Ternopil. Their combined share is 42.4%. While the relevant bodies of such regions as Sumy, Zhytomyr, Kherson and Luhansk regions, with a combined result of only 2% of sentences, did not demonstrate effective actions in bringing to criminal responsibility persons who commit the crime provided for in Art. 3692 of the Criminal Code. The geography of the spread of criminal offenses related to the abuse of influence has been studied. It was found that for the period 2013-2022 it is characterized by a very significant territorial unevenness from 0.1 to 10.2 court verdicts per 100,000 population. The analysis of the obtained indicators shows a certain paradox, which consists in the fact that three neighboring western regions are among the top three in terms of the number of court verdicts: Ternopilsk (10.2), Chernivtsi (8.5) and Khmelnytsky (7.5), as well as one of the central regions is Kirovohradsk (6.8), which does not have significant industrial production and a large population, that is, a large number of civil servants. At the same time, the very low indicators of the industrial Donetsk (1.3) and Zaporizhzhya (1.1) regions, which traditionally have one of the highest levels of crime, as well as the city of Kyiv (1.9) and the Kyiv region (1.4) attract attention. This state of affairs is explained, in particular, by the fact that there are systemic deficiencies in the work of law enforcement agencies in the detection of corruption crimes. It is emphasized that the specified problem requires a separate, more thorough study.

Key words: *criminological characteristics, quantitative indicators of criminal abuse of influence, qualitative indicators of criminal abuse of influence, geography of distribution of criminal offenses related to abuse of influence.*

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.2.25>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ ГІБРИДНИМ ЗАГРОЗАМ РФ В ПРАВООХОРОННІЙ СФЕРІ: НАПРЯМКИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

О. В. Данилюк

здобувач

Науково-дослідний інститут публічного права

У науковій праці запропоновано, під адміністративно-правовими засадами запобігання та протидії гібридним загрозам національній безпеці в правоохоронній сфері, слід розуміти окремий напрям державної політики, що включає цілеспрямований, систематичний, безперервний процес збирання, обробки, моніторингу, аналізу інформації щодо стану забезпечення внутрішньої безпеки держави правоохоронними органами, спеціально створеним суб'єктом державної влади, який наділений відповідним адміністративно-правовим інструментарієм здатним зберегти національні інтереси України від реальних та потенційних загроз. Виокремлено, основні напрями запобігання та протидії гібридним загрозам національній безпеці в правоохоронній сфері є: 1) нормативно-правове регулювання діяльності правоохоронних органів; 2) кадрове забезпечення правоохоронних органів; 3) виявлення та боротьба з корупцією; 4) взаємодія та співробітництво з міжнародними партнерами; 5) виявлення і реагування на дезінформацію; 6) наявність дієвого контролю та нагляду за діяльністю правоохоронних органів тощо.

Наголошено, що одним із елементів адміністративно-правового механізму запобігання та протидії гібридним загрозам національній безпеці в правоохоронній сфері є мінімізація потенційних і реальних гібридних загроз крізь призму адміністративно-правових відносин, змістом яких цілеспрямований, систематичний, безперервний процес збирання, обробки, моніторингу, аналізу інформації щодо виявлення явищ, тенденцій або чинників, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію або збереження національних інтересів та цінностей в правоохоронній сфері за допомогою адміністративно-правових засобів.

Ключові слова: адміністративно-правові засади, запобігання, протидія, гібридні загрози, національна безпека, національні інтереси, загрози національній безпеці, реальні та потенційні загрози, правоохоронна сфера.

Постановка проблеми. Гібридна агресія Кремля проти України спрямована на дестабілізацію нашої держави та створення ситуації «керованого хаосу», в умовах якого Російська Федерація буде здатна повернути собі контроль над суспільно-політичними процесами на українській території. Ключовим елементом при реалізації подібної стратегії стає підрив потенціалу держави за рахунок спрямованих атак проти об'єктів її національних інтересів в різних сферах державної політики.

Одним з пріоритетних напрямків операцій стає підрив здатності України забезпечувати національні інтереси в правоохоронній сфері, які напряму визначають обороноздатність держави, її спроможність протистояти зовнішнім загрозам. В даному випадку можна узагаль-

нено говорити про об'єкти національних інтересів держави в сфері внутрішньої безпеки складової, а також в тих аспектах державної політики, які забезпечують внутрішньополітичну стабільність та безпеку суспільства. В останньому випадку особливої актуальності набуває забезпечення національних інтересів в сфері діяльності правоохоронних органів та системи правосуддя – оскільки ці напрями державної політики з одного боку безпосередньо пов'язані із захистом безпеки громадян, а з іншого визначають імідж держави в очах населення.

Таким чином, визначення можливих напрямів запобігання та протидії гібридним загрозам РФ в правоохоронній сфері України репрезентує кілька ключових проблем, які потребують уваги та подальшого дослідження.

Мета наукової праці полягає у визначенні напрямів та адміністративно-правових інструментів запобігання та протидії гібридним загрозам РФ в правоохоронній сфері України

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Піднята проблематика має вияв як прямо, так і побічно у низці праць вітчизняних вчених. Важливе значення для дослідження мають збірники, викладені в таких наукових працях: збірнику документів і матеріалів «Правове регулювання організації та діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони» (М. Беланюк, І. Доронін, О. Лебединська, О. Радзієвська, В. Пилипчук, О. Шамара, В. Фурашев, 2020 рік); дисертаційних роботах Пономарьова С. П. «Адміністративно-правове забезпечення діяльності сектору безпеки і оборони України»; Ліпкана В. А. «Адміністративно-правові основи забезпечення національної безпеки України»; Кобринського В. Ю. «Державний контроль у сфері національної безпеки України»; С. В. Чумаченка «Адміністративно-правовий статус суб'єктів забезпечення національної безпеки України»; Головка А. А. «Громадянське суспільство як суб'єкт протидії загрозам національній безпеці в інформаційній сфері»; Мосейка А. Г. «Публічне адміністрування у сфері національної безпеки України»; Рубана А. В. «Державне управління у сфері національної безпеки України та ряду інших. Зауважимо, що незважаючи на постійний інтерес науковців до зазначеної проблематики, проблема визначення саме напрямів та інструментів запобігання та протидії загрозам національної безпеки з боку РФ є вельми актуальною та своєчасною.

Виклад основного матеріалу. Формування належної законодавчої бази, яка всебічно забезпечує виконання функцій правоохоронної та судової систем у відповідності до цілей із забезпечення правопорядку, захисту прав громадян та інтересів України, є першочерговою умовою для ефективного та стабільного розвитку держави. Саме поняття правової держави виходить з твердження про панування законності в країні, що можливе лише в умовах чіткого регламентування всіх сфер життя, в тому числі – роботи правоохоронних органів та судів. Натомість в інтересах РФ забезпечити роль України в якості об'єкта міжнародних відносин, який геополітично буде прив'язаний до російської зони впливу. Задля цього Росія здійснює комплекс заходів задля гальмування прийняття необхідних законотворчих ініціатив та реформ. Інструментом такої політики стають

проросійські політичні сили та діячі, які беруть участь в законотворчому процесі. Своїми діями вони підтримують ухвалення законів, які несуть шкоду державі; гальмують процеси затвердження необхідного законодавства; намагаються переглянути або відмінити вже затверджені норми.

Основним об'єктом національних інтересів в сфері роботи правоохоронної системи є *забезпечення в державі правопорядку* – заснованої на принципах права та законності організації правового життя та упорядкованості суспільних відносин, що відображає їхній якісний фактичний стан, врегульований дотриманням та реалізацією правових норм. В його основі лежить принцип верховенства права та панування закону в галузі правових відносин. Він створює сприятливі умови для здійснення суб'єктивних прав, припускає своєчасне та повне виконання всіма суб'єктами юридичних обов'язків, вимагає невідворотності юридичної відповідальності за вчинені правопорушення. Умовами для забезпечення правопорядку є ефективна робота правоохоронних структур (органи внутрішніх справ, прокуратура, СБУ, антикорупційні, податкові та митні органи) та судової системи щодо здійснення їх функцій із заохочення учасників правовідносин до діяльності згідно законодавчо встановлених норм; захисту прав та безпеки людей, суспільства та держави; виявлення та покарання правопорушників. В комплексі це сприяє дотриманню принципів законності та рівності, які лежать в основі захисту державою інтересів її окремих громадян та суспільства в цілому. Вони закріплені в Конституції України [1] та вказані у Стратегії національної безпеки України (СНБУ) [2] як одні із ключових завдань державного будівництва. На їхній основі розбудовується вся сутність відносин між державою та громадянами. Відтак, діяльність правоохоронних структур та судів посідає ключове місце в системі державного управління, забезпечуючи внутрішню безпеку та стабільність України. Вони символізують присутність держави в повсякденному житті громадян; є символом [3] цілісності суспільства, уособлюючи монополію держави на застосування примусу, що є необхідною умовою забезпечення ефективної дії права. Разом із сектором безпеки і оборони вони виступають стовпом стабільності, на якому засноване саме існування держави. Їхня ефективна робота із захисту інтересів її громадян визначає стійкість держави, її «спроможність».

Пріоритетною метою роботи правоохоронних органів є забезпечення публічної безпеки та порядку, що вказується одним із завдань діяльності Національної поліції [4]. Стратегія розвитку Міністерства внутрішніх справ передбачає зміцнення цих елементів в державі шляхом виконання превентивних програм і підвищення спроможностей правоохоронних структур до виконання своїх функцій [5]. Спеціалізована нормативна база МВС [6] розглядає питання забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку в контексті цивільного захисту. Втім, в ширшому контексті мова йде про формування середовища, в якому населення стабільно відчуватиме себе захищеним від проявів насильства та протиправної діяльності в громадських місцях. Особливо важливим в сучасних умовах є забезпечення громадського порядку та безпеки під час проведення масових акцій, де актуалізується загроза радикалізації протестів або ж провокацій, які можуть загострити ситуацію. Відтак, важливим елементом правоохоронної діяльності стає виважений та раціональний підхід до реагування на масові акції, який унеможливить переростання конкретних заходів в широкомасштабний антидержавний протест.

Розуміючи потенціал використання в своїх інтересах загроз громадській безпеці та протестного руху, Російська Федерація застосовує його в своїй гібридній агресії. Мета гібридного наступу на такий об'єкт національних інтересів, як громадський спокій – створення передумов та приводу для поглиблення внутрішнього конфлікту в Україні, переведення його на якісно новий рівень, що спрощує реалізацію подальших планів агресії (врешті решт, саме за таким сценарієм розвивалися події навколо Євромайдану в 2013 році). Перспективним напрямком здійснення агресії стають ініціювання вуличних заворушень, покликани посилювати тиск на правоохоронну систему, провокуючи її на неадекватну реакцію, яка має змінити в очах суспільства їхній статус – із захисників громадського порядку на загрозу його забезпеченню. Паралельно РФ організовує формування проросійських бойовиків для здійснення провокацій та вуличного насильства проти опонентів.

Важливим об'єктом національних інтересів в сфері правоохоронної діяльності є *протидія злочинності*. Остання визначається в СНБУ [2] в якості загрози правам, свободам, законним інтересам людей, суспільства та держави. В тій чи іншій мірі до боротьби з нею долучаються різноманітні правоохоронні структури. Проти-

дія злочинності є одним з основних завдань діяльності Національної поліції [4]. Забезпечити його виконання покликане системне реформування; посилення кримінальної поліції та органів досудового розслідування, зокрема у сфері боротьби з організованою та транснаціональною злочинністю. Ці кроки мають забезпечити системний захист України від загроз національній безпеці злочинного походження; спрямовані на безпосередній захист інтересів простих громадян від посягань на їхні права з боку кримінальних елементів.

Роль злочинності в якості дестабілізуючого фактору, який підриває довіру населення до держави та її ресурсний потенціал, створює атмосферу незахищеності в суспільстві, а в деяких випадках напряду впливає на його стійкість. Це привертає увагу зовнішнього ворога до кримінальної сфери. Росія може використовувати підвищення рівня злочинності та свідомо провокувати активізацію кримінальної діяльності, спрямовану на загострення криміногенної загрози та дестабілізацію внутрішньої ситуації в Україні. Також підконтрольний російським спецслужбам криміналітет виступає проксі-силами Москви на території України, та своєю діяльністю працює в її інтересах. Відтак, інструментом російського гібридного впливу стає спланована діяльність окремих контрольованих ОЗУ; створення постійного тиску на населення України через забезпечення злочинного світу необхідними ресурсами для протиправної діяльності; зниження ефективності правоохоронних органів з протидії злочинній діяльності через гальмування процесів реформ.

Ефективне здійснення правосуддя є базовим елементом для забезпечення функціонування правової держави, захисту прав її громадян. Виконання цієї функції є унікальною та виключною компетенцією судової системи, яка залишається незалежною гілкою державної влади в Україні [7]. Судова система несе відповідальність за реалізацію базових принципів (верховенство права, рівність усіх перед законом, забезпечення доведеності провини, гласність судового процесу та обов'язковість виконання судового рішення) та регулювання правовідносин в Україні. В той же час окремі засади здійснення судочинства, закріплені в Конституції України [1], забезпечуються іншими органами (прокуратурою, адвокатурою), які в цілому формують комплексну систему правосуддя.

Функціонування системи правосуддя є одним із стовпів держави. Відтак, її діяльність в Укра-

їні привертає особливу увагу РФ. Росія користується відсутністю реальної незалежності української судової системи для просування своїх інтересів в правовому полі, використовуючи для цього агентуру, яка має вплив на ухвалення судових рішень. З одного боку, за рахунок цього відбувається лобювання російських інтересів (наприклад, атаки на небажаних для РФ політиків та громадських діячів). З іншого боку, свідомо просуваються рішення, які вигідні для дискредитації України в інформаційній площині. Забезпечення неефективності роботи системи правосуддя покликане не допустити формування в українців відчуття захищеності та панування права в державі. Також в інтересах РФ встановити контроль над цією системою та використовувати її як інструмент для проекції власного впливу на Україну. Задля цього Росія активізує зусилля з розповсюдження проросійських поглядів серед відповідних кадрів (судді, адвокати, співробітники прокуратури); здійснює кроки для встановлення контролю за окремими установами та об'єднаннями (через ініціацію кадрових призначень або втручання у виборчий процес при формуванні органів самоуправління).

Організація в Україні незалежної роботи правоохоронної та судової систем за словами президента України В. Зеленського є необхідною умовою для забезпечення в державі справедливості – однієї з базових цінностей [8]. Сам принцип незалежності відповідних органів підкреслюється у всіх нормативних документах. У випадку більшості правоохоронних агенцій він означає в першу чергу відсутність політичної заангажованості в реалізації діяльності та забезпечення рівних прав. Незалежність їхньої роботи регулюється конкурсним відбором співробітників, особливим порядком фінансування та матеріально-технічного забезпечення. Але унікального значення вона набуває у випадку судової системи, яка є окремою гілкою влади в державі та має виключне право на здійснення правосуддя. Саме через неї кожній людині в Україні гарантується захист прав, свобод та інтересів незалежним, безстороннім і справедливим судом [7]. Гарантією незалежності суддів залишається судове самоврядування, яке в тому числі спрямоване на забезпечення організаційної єдності функціонування органів судової влади та захист професійних

інтересів суддів [7], що врешті решт має виконуватись Вищою радою правосуддя [9].

Російська Федерація зацікавлена в забезпеченні залежності української правоохоронної та судової систем безпосередньо від Москви або проросійських сил в Україні. Вона працює на збереження ситуації політичної заангажованості в цій сфері. Інструментом для цього є забезпечення стабільних зв'язків із місцевими олігархічними кланами та ОЗУ, які мають вплив на відповідні органи. Метою такої політики стають політичні кадрові призначення, які забезпечуватимуть контроль РФ над правоохоронними органами та судами. Паралельно здійснюється тиск на громадських активістів, які агітують за ефективно реформування системи, та гальмування процесів запровадження реальних реформ.

Незалежність правоохоронної та судової систем не означає їхньої непідконтрольності органам державної влади, адже вони є лише елементом системи державного управління, який в своїй діяльності виконує специфічне завдання державної політики. Відтак, об'єктом національних інтересів є *дієвий контроль держави за роботою правоохоронних органів та судів*, покликаний не допустити їхнього перетворення на окремі самодостатні полюси сили внутрішньополітичних відносин; не допустити розповсюдження в їхніх лавах антидержавницьких поглядів, які можуть нести загрозу Україні. Інструментом для цього виступає роль держави в забезпеченні та формуванні відповідних структур, в тому числі – органів, які покликані охороняти їхню незалежність. Для протидії формуванню дієвого контролю держави за правоохоронною сферою РФ застосовує різні методи. Її агентура серед політичної еліти України, яка має представництво в парламенті, намагається заблокувати прийняття законодавчих ініціатив, які покликані вдосконалити цю систему. Наприклад, проросійські сили активно виступають проти залучення закордонних спеціалістів в якості наглядців за діяльністю окремих структур, презентуючи це як ознаку втрати зовнішньополітичної суб'єктності. Паралельно потенціал присутності проросійських сил в українських органах державної влади, правоохоронних структурах, судовій системі та громадському середовищі застосовується для інфільтрації агентури в органи контролю

з метою забезпечення впливу на їхню роботу. Врешті решт, вплив РФ на окремі інституції самоврядування (наприклад – Національну асоціацію адвокатів України, З'їзд суддів України) використовується для здобуття контролю над ключовими виборчими органами, в яких квота державної влади (Президента та ВРУ) на даний момент значно поступається делегатам від означених структур.

Правоохоронні органи та судова система грають важливу роль в забезпеченні ефективного розвитку України, здійснюючи *контроль за роботою державних органів*. В рамках боротьби із корупцією спеціалізовані установи – Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) [10], Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) та Державне бюро розслідувань [11] – протидіють зловживанням з боку державних службовців при виконанні їх функцій. Проблема корупції є системною; вона залишається однією з найбільш актуальних загроз, які заважають стабільному розвитку держави. Вона заважає ефективному врядуванню; порушує права громадян в їх відносинах з державою та між собою; перешкоджає виведенню української економіки з депресивного стану та унеможлиблює її стале та динамічне зростання; підживлює кримінальне середовище; підвищує вразливість до зовнішніх загроз. Корупція є одним з ключових викликів системі управління, який витягує з держави ресурси, сприяє їхньому неефективному розподілу та за рахунок цього гальмує процес розвитку України.

Успішна робота правоохоронних структур та судової системи із протидії злочинній діяльності державних службовців закладає основу для ефективного функціонування державних структур. Відповідно в інтересах агресора не допустити цього, залишаючи активними негативні тренди в роботі української системи державного управління. Корупційна проблематика відіграє в його планах особливу роль. Саме по собі явище корупції є для Росії важливим активом, який перетворюється на один з ключових елементів проєкції впливу та просування своїх інтересів. Корумпованість українських чиновників, правоохоронців та суддів дає агресору важіль впливу на них. В цих умовах протидія антикорупційній діяльності стає важливим завданням для РФ в межах загальної стратегії з підриву потенціалу України. Росія протидіє ефективній законотворчій антикорупційній діяльності; здійснює інформаційну кампанія з дискредита-

ції антикорупційних органів та їхнього керівництва в ЗМІ. Але в той же час вона використовує потенціал українських антикорупційних органів для атак проти політичних опонентів та дискредитації українських проєвропейських сил – як всередині країни, так і закордоном.

Контроль осіб, які підозрюються в скоєнні злочинів та через це взяті під варту, та виконання судових рішень стосовно осіб, які були визнані винними в скоєнні правопорушень, вимагають налагодження ефективною роботи системи покарань та пробації. На сьогоднішній день ця функція покладена на Міністерство юстиції України. Воно організовує та контролює виконання вироків суду та інших судових рішень, застосування передбачених законом засобів виправлення засуджених [12]. В його компетенції знаходиться контроль за пенітенціарною системою, яка забезпечує ув'язнення засуджених осіб та утримання осіб, взятих під варту. Традиційно подібна робота асоціюється із функцією покарання винних. Але такий підхід є занадто вузьким в сучасних умовах, де пенітенціарна система перше за все покликана забезпечити перевиховання та ресоціалізацію злочинців. Втім, Російська Федерація не зацікавлена у виконанні українською пенітенціарною системою її «перевиховної» функції. Вона розглядає український криміналітет в якості перспективного активу для реалізації гібридної агресії. Для агресора важливо підтримувати цей прошарок суспільства у вигляді маргіналізованої антисоціальної групи, яка може бути використана в авангарді антидержавницьких дій (як це було при реалізації «прихованого» вторгнення в Криму та на Донбасі). При цьому розповсюдження в українському злочинному середовищі спільних з російським криміналітетом принципів та цінностей (сформоване єдиним джерелом походження – радянськими кримінальними традиціями) сприяє формуванню його стабільної орієнтації на Росію.

Охорона органів державної влади України є специфічним напрямком роботи правоохоронної системи щодо захисту безпеки держави (яку уособлюють державні інституції та високопосадовці). Основні обов'язки в цій сфері покладені на Управління державної охорони України [13]. Ця структура забезпечує охорону органів державної влади та безпеку посадових осіб, які обіймають найвищі посади в державі, членів їхніх родин. Робота в цьому напрямку є невід'ємною частиною забезпечення безпеки держави вза-

галі – адже вона передбачає створення належних, стабільних та спокійних умов для виконання вищим керівництвом держави (виконавча, законодавча та судова гілки влади) його основної функції із реалізації державного управління. Для рф ця сфера діяльності українських правоохоронних органів становить особливий інтерес з точки зору посилення контролю за українською владою та розвідувальної діяльності. Основним інструментом для цього є інфільтрація агентури. Вона надає доступ до унікальної інформації (яскравий приклад – «плівки Мельниченка»), та відкриває практично необмежені можливості для шпигунської діяльності, що особливо важливо в умовах російської агресії проти України.

Висновки. Вищенаведене надає можливість сформулювати такі висновки:

1) Під адміністративно-правовими засадами запобігання та протидії гібридним загрозам національній безпеці в правоохоронній сфері, слід розуміти окремий напрям державної політики, що включає цілеспрямований, систематичний, безперервний процес збирання, обробки, моніторингу, аналізу інформації щодо стану забезпечення внутрішньої безпеки держави правоохоронними органами, спеціально створеним суб'єктом державної влади, який наділений відповідним адміністративно-правовим інструментарієм здатним зберегти національні інтереси України від реальних та потенційних загроз.

2) Основними напрямками запобігання та протидії гібридним загрозам національній безпеці в правоохоронній сфері є: 1) нормативно-правове регулювання діяльності правоохоронних органів; 2) кадрове забезпечення правоохоронних органів; 3) виявлення та боротьба з корупцією; 4) взаємодія та співробітництво з міжнародними партнерами; 5) виявлення і реагування на дезінформацію; 6) наявність дієвого контролю та нагляду за діяльністю правоохоронних органів тощо.

3) Одним із елементів адміністративно-правового механізму запобігання та протидії гібридним загрозам національній безпеці в правоохоронній сфері є мінімізація потенційних і реальних гібридних загроз крізь призму адміністративно-правових відносин, змістом яких цілеспрямований, систематичний, безперервний процес збирання, обробки, моніторингу, аналізу інформації щодо виявлення явищ, тенденцій або чинників, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію або збереження національних інтересів та цін-

ностей в правоохоронній сфері за допомогою адміністративно-правових засобів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/392/2020>.
3. Гаруст Ю. В., Мельник В. І. Правоохоронні органи на захисті економічної безпеки України: адміністративно-правовий аспект: монографія. Суми: Мрія, 2019. 256 с.
4. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/580-19>.
5. Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 № 1023-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1023-2017-%D1%80>.
6. Про затвердження Положення про функціональну підсистему забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку, безпеки дорожнього руху єдиної державної системи цивільного захисту: наказ МВС України від 04.10.2019 № 835. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1199-19#Text>.
7. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
8. Справедливість неможлива без ефективної та незалежної роботи в Україні правоохоронної та судової систем – Президент. URL: <https://www.president.gov.ua/news/spravedlivist-nemozhлива-bez-efektivnoyi-ta-nezalezhnoyi-rob-65061>.
9. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>.
10. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>.
11. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>.
12. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text>.
13. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб: Закон України від 04.03.1998 № 160/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160/98-%D0%B2%D1%80#Text>.

Danyliuk O. V. Administrative and legal principles of prevention of hybrid threats of the Russian Federation in the field of law enforcement: directions and ways of overcoming

In the scientific work, it is proposed that under the administrative and legal principles of preventing and countering hybrid threats to national security in the law enforcement sphere, a separate direction of state policy should be understood, which includes a purposeful, systematic, continuous process of collecting, processing, monitoring, and analyzing information about the state of ensuring the internal security of the state law enforcement agencies, a specially created subject of state power, which is endowed with the appropriate administrative and legal tools capable of protecting the national interests of Ukraine from real and potential threats. Separately, the main areas of prevention and countermeasures against hybrid threats to national security in the law enforcement sphere are: 1) normative and legal regulation of the activities of law enforcement bodies; 2) staffing of law enforcement agencies; 3) detection and fight against corruption; 4) interaction and cooperation with international partners; 5) detection and response to misinformation; 6) availability of effective control and supervision of the activities of law enforcement agencies, etc. It is emphasized that one of the elements of the administrative-legal mechanism for preventing and countering hybrid threats to national security in the law enforcement sphere is the minimization of potential and real hybrid threats through the prism of administrative-legal relations, the content of which is a purposeful, systematic, continuous process of collecting, processing, monitoring, and analyzing information regarding the detection of phenomena, trends or factors that make it impossible or difficult or may make it impossible or difficult to implement or preserve national interests and values in the law enforcement sphere with the help of administrative and legal means.

Key words: *administrative and legal principles, prevention, counteraction, hybrid threats, national security, national interests, threats to national security, real and potential threats, law enforcement sphere.*

НАУКОВА ПОЛЕМІКА ВІДНОСНО СУТНОСТІ ТА ФОРМ ВЗАЄМОДІЇ РІЗНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ Е-БАНКІНГУ

Е. В. Малютін

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

Наукова стаття присвячена дослідженню сутності та форм взаємодії різних підрозділів правоохоронних органів при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням е-банкінгу. Визначено, що для досягнення оптимальної мети спільної діяльності як окремі індивіди, так і групи осіб повинні чітко співпрацювати.

Наголошено на тому, що зазначений процес за своєю суттю є взаємодією між певними суб'єктами, яка реалізується для здобутку конкретної цілі. Зауважено, що кожне протиправне діяння відрізняється за багатьма ознаками, зокрема, серед них виокремлено наступні: склад кримінального правопорушення відповідно до положень Кримінального кодексу України; особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів; залучення до кримінального провадження відповідних підрозділів правоохоронних органів тощо.

Зазначено, що правильно спланована та організована взаємодія різних підрозділів правоохоронних органів забезпечує максимальне отримання доказової інформації для найбільш ефективного проведення процесуальних дій і заходів. Надано авторське визначення взаємодії правоохоронних органів як визначене нормативно-правовою базою, а також погоджене за ціллю, місцем і часом функціонування окремих підрозділів, що виявляється в оптимальному проведенні ними спільних заходів, які мають ціллю запобігання та розслідування протиправних діянь.

Опрацювання результатів анкетування респондентів дало змогу виокремити найбільш розповсюджені форми взаємодії при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням е-банкінгу, як-от: здійснення доручень уповноваженої особи під час проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів; обмін інформацією; надання уповноваженій особі відомостей, які зібрані в процесі оперативно-розшукової діяльності, для вирішення питання стосовно внесення інформації в Єдиний реєстр досудових розслідувань; групове планування оперативно-розшукових заходів; здійснення оперативним підрозділом доручень уповноваженої особи стосовно перевірки відомостей, які мають значення для встановлення наявності чи відсутності підстав для внесення відомостей до Єдиний реєстр досудових розслідувань за оперативними матеріалами

Ключові слова: кримінальне правопорушення, е-банкінг, розслідування, взаємодія, слідча (розшукова) дія, негласна слідча (розшукова) дія.

Постановка проблеми. Для досягнення оптимальної мети спільної діяльності як окремі індивіди, так і групи осіб повинні чітко співпрацювати. Зазначений процес за своєю суттю є взаємодією між певними суб'єктами, яка реалізується для здобутку конкретної цілі. Процес розслідування в даному аспекті характеризується досить специфічною взаємодією залежно від конкретного кримінального правопорушення, за фактом учинення якого було внесено відомо-

сті в ЄРДР. Оскільки кожне протиправне діяння відрізняється за багатьма ознаками. Зокрема, серед них варто виокремити наступні: склад кримінального правопорушення відповідно до положень Кримінального кодексу України; особливості проведення окремих СРД, НСРД та інших процесуальних заходів; залучення до кримінального провадження відповідних підрозділів правоохоронних органів тощо. Остання ознака, тісно переплітаючись з іншими, й визна-

чає специфіку взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень будь-якої категорії, в тому числі й пов'язаних із використанням е-банкінгу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок в опрацювання сутності та форм взаємодії різних підрозділів правоохоронних органів в кримінальних провадженнях різних категорій привнесли наступні дослідники: Л. І. Аркуша, В. П. Бахін, А. Ф. Волобуєв, М. М. Єфімов, І. П. Козаченко, О. С. Саїнчин, М. В. Салтевський, О. А. Самойленко, Д. Б. Сергєєва, В. В. Тіщенко, В. М. Хотенець, К. О. Чаплинський, В. Ю. Шепітько, В. В. Юсупов та ін. Проте, виникає необхідність конкретизації сутності та форм взаємодії у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії з огляду на сучасну судово-слідчу практику та позиції окремих науковців.

Метою даної статті є дослідження сутності та форм взаємодії різних підрозділів правоохоронних органів при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням е-банкінгу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ми поділяємо позицію М. В. Куратченка, який зауважував, що під час розслідування взаємодія слідчих та оперативних підрозділів є важливою умовою того, що кримінальне провадження буде швидко та ефективно завершено. Автор акцентував увагу на тому, що завдяки злагодженій взаємодії збирається достатня доказова база для проведення подальших процесуальних дій, висувуються оптимальні слідчі версії та планується процес розслідування. Крім того, науковець зазначив, що працівники Національної поліції повинні реагувати на обставини, які характеризують кожний конкретний момент процесу розслідування, та визначати свої функції в залежності обов'язків. Наостанок дослідник підвів підсумок, що взаємодія різних підрозділів правоохоронних органів займає важливе місце в будь-якому кримінальному провадженні [5, с. 99]. Повністю схвалюємо визначену думку, адже дійсно визначена криміналістична категорія має неабияке значення для розслідування кримінальних правопорушень.

Інша група авторів відмічає, що одним із ключових завдань правоохоронних органів є створення ефективної та стабільної системи підготовки фахівців, які володітимуть технологіями розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з легалізацією (відмиван-

ням) доходів, одержаних незаконним шляхом. Науковці вказують, що з метою недопущення використання зловмисниками доходів, отриманих протиправним шляхом, доцільно застосувати заходи своєчасного накладення арешту на майно відповідно до справ. Дослідники встановили, що кількість і різноманітність способів інтернет-шахрайства зростає буквально щосекунди, оскільки зловмисники застосовують новітні технології та обладнання, дуже швидко адаптуючи їх до своїх злочинних цілей. Крім того, вчені-криміналісти зауважили, що серед усіх видів інтернет-шахрайства можна виділити основні та найпоширеніші: фішинг, сніфінг, вішинг, кардинг [14, с. 166-167]. Підтримуючи наведені позиції, вкажемо, що одним з найбільш поширених кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням е-банкінгу, є інтернет-шахрайства. Розслідування зазначених протиправних діянь є важливим напрямком діяльності правоохоронних органів України.

Зі свого боку, О. А. Ляш вказує на те, що «... сутність взаємодії в таких аспектах: а) передусім, активна цілеспрямована діяльність суб'єктів – слідчих та працівників оперативних підрозділів, до якої можуть залучатися негласні співробітники, представники громадськості, фахівці різних галузей знань тощо; б) кожен суб'єкт цієї діяльності вживає конкретних заходів (СРД, оперативно-розшукові заходи) у межах, встановлених законом повноважень; в) це узгоджені за місцем, часом і метою спільні дії двох чи більше суб'єктів, спрямовані на впровадження одержаних результатів оперативно-розшукових заходів, відомостей у кримінальне судочинство; г) у спільних планах необхідно передбачати комплекс ОРЗ та інших заходів і СРД у такому порядку, щоб їх проведення було несподіване для осіб, дії яких перевіряються, їхніх співучасників і мало якнайбільший ефект у закріпленні процесуальним шляхом обставин, що підлягають доказуванню; д) у процесі проведення конкретних ОРЗ і СРД потрібно суворо дотримуватися вимог Конституції України, чинного законодавства, принципів оперативно-розшукового законодавства та кримінального судочинства – шляхом провадження відповідних СРД та процесуальних рішень» [6, с. 126]. А вже О. С. Саїнчин зазначає такі загальні умови взаємодії, як-от: найсуворіше дотримання законності; плановість; швидкість, активність і широке застосування науково-технічних засобів у ході розслідування; обов'язкове залучення громадськості; правильне ставлення до оцінки

доказів; знання кожним учасником взаємодії повноважень і форм діяльності органів слідства і дізнання; точне розмежування компетенції учасників взаємодії; врахування провідної ролі уповноваженої особи в процесі взаємодії; нерозголошення даних досудового розслідування, а також засобів і методів, застосовуваних в ОРД [9, с. 267].

Зі свого боку, І. В. Кубарев вказує, що вступ в законну силу чинного КПК дещо трансформувало сутність досудового розслідування кримінальних правопорушень через збільшення повноважень його суб'єктів. Крім того, автор наголошує, що вірне поєднання та ефективне застосування вказаних повноважень являє швидше проміжну мету взаємодії, умову результативності, ніж її сутність. Тому дослідник зробив висновок, що формулювати будь-яку діяльність лише через її проміжний результат є недостатньо обґрунтованим, оскільки у таких визначеннях залишається нерозкритим механізм взаємодії, тобто яким чином досягається правильне поєднання й ефективне використання методів і форм діяльності різних суб'єктів [4, с. 183].

Стосовно визначення поняття досліджуваної криміналістичної категорії, то, для прикладу, І. П. Козаченко і В. Л. Регульський сформулювали взаємодію слідчих та оперативних підрозділів як «...концентрацію сил, засобів і методів для досягнення поставленої мети, здійснення відповідних спільних заходів, вибором таких тактичних прийомів або їх комбінацій, які найкраще забезпечують виконання завдань у винятково короткі терміни силами і засобами, що є в розпорядженні суб'єктів взаємодії, при найменших витратах і при безумовному дотриманні чинного законодавства» [3, с. 179]. У свою чергу, Г. О. Душейко визначає її наступним чином «...правильне (або раціональне) поєднання та ефективне використання повноважень, методів і форм діяльності слідчого й оперативних підрозділів» [2, с. 12]. На нашу думку, взаємодія правоохоронних органів – це визначене нормативно-правовою базою, а також погоджене за ціллю, місцем і часом функціонування окремих підрозділів, що виявляється в оптимальному проведенні ними спільних заходів, які мають ціллю запобігання та розслідування протиправних діянь.

З приводу форм взаємодії, то М. А. Погорецький підкреслював, що вони «...поділяються на процесуальні, які врегульовані кримінально-процесуальним законом, та орга-

нізаційно-тактичні (непроцесуальні), що врегульовані відомчими нормативними актами (наказами, інструкціями, вказівками), а також нормами службової етики та вироблені практикою» [8, с. 179]. Провівши ґрунтовний аналіз наукових поглядів стосовно форм взаємодії уповноваженої особи з іншими суб'єктами взаємодії О. А. Самойленко зробила висновок, що існують наступні підстави для їх класифікації, як-от: «...1) нормативно-правова регламентація: а) процесуальні форми (передбачені КПК України): надання доручень співробітникам оперативних підрозділів щодо проведення С(Р)Д та НС(Р)Д (ч. 3 ст. 39, ч. 4 ст. 40, ч. 3 ст. 41 КПК України); залучення до участі в процесуальній дії співробітників оперативних підрозділів як спеціалістів чи інших учасників кримінального провадження, залучення інших спеціалістів, які мають спеціальні знання та навички (психологи, перекладачі), зокрема під час огляду місця події, обшуку, одержання зразків для експертизи тощо (ст. ст. 40, 228, 236, 237 та інші); б) непроцесуальні (організаційно-тактичні) форми: створення слідчо-оперативних груп (тимчасових чи постійно діючих); забезпечення слідчим методичного супроводження ведення ОРС; залучення співробітників до забезпечення організаційних умов проведення охорони, конвоювання, затримання тощо; спільне планування СРД та НСРД, розслідування в цілому; взаємний обмін інформацією; узгоджених спільних дій й заходів кримінального провадження; обмін інформацією; залучення громадськості до участі у проведенні процесуальних дій та організаційних заходів); 2) рівень взаємодії: а) міжнародна взаємодія; б) міжвідомча взаємодія; в) внутрішньовідомча взаємодія (між різними підрозділами одного відомства); 3) стадія кримінально-процесуальної діяльності: а) взаємодія до початку кримінального провадження (в рамках ОРС та під час попередньої перевірки інформації про злочин); взаємодія в ході здійснення досудового розслідування; б) взаємодія на стадії судового розгляду» [11, с. 185].

Доречними також вважаємо результати дисертаційного дослідження, проведеного О. П. Бойко, який під час нього зробив висновок, що серед процесуальних форм взаємодії варто виділити наступні: «...під час проведення СРД та НСРД за дорученням слідчого; при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження; при оголошенні в розшук підозрюваного». Стосовно непроцесуальних форм взаємодії, то дослідник серед них зазначив

наступні: «...взаємне інформування; надання інформації при отриманні необхідних відомостей; спільний аналіз при отриманні інформації; спільне планування оперативно-розшукових заходів, а також СРД; консультації; взаємодію у разі направлення матеріалів за результатами оперативно-розшукової діяльності; спільний аналіз причин та умов, які сприяють вчиненню кримінального правопорушення, та обговорювання оперативно-профілактичних заходів; досудове розслідування у складі СОГ; проведення оперативних нарад щодо проблемних питань взаємодії; аналіз за результатами проведення спільних дій у конкретних кримінальних провадженнях; надання допомоги наявними силами й засобами; підбиття підсумків спільної діяльності з метою усунення недоліків та підвищення ефективності здійснення взаємодії у майбутньому» [1, с. 14-15].

А вже Д. Й. Никифорчук вирізняє серед форм взаємодії такі як-от: «...здійснення самостійно органами дізнання оперативно-розшукових заходів і термінове інформування слідчого про результати; виконання органами дізнання оперативно-розшукових заходів і невідкладних слідчих дій за дорученням слідчого; виконання органами дізнання вимог слідчого, із метою сприяти виконанню слідчих дій; виконання органами дізнання доручень на проведення СРД в інших районах; виконання оперативними підрозділами запитів відповідних міжнародних правоохоронних організацій та правоохоронних органів, запитів повноважних державних органів, установ та організацій щодо проведення оперативно-розшукових заходів; здійснення органом дізнання розшуку обвинуваченого згідно з дорученням слідчого; участь спеціалістів правоохоронних органів у проведенні СРД; проведення експертиз в експертних установах МВС України; застосування заходів безпеки стосовно осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві і проходять за кримінальною справою, що знаходиться у провадженні слідчого чи органу дізнання; проведення оперативно-розшукових заходів відносно осіб, затриманих за вчинення злочину та осіб, взятих під варту» [7, с. 154].

Здійснивши аналіз окремих форм взаємодії О. А. Самойленко вказала на наявність таких суб'єктів взаємодії уповноваженої особи під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі, зокрема: «...1) державні органи...: спеціально уповноважені державні органи у сфері телекомунікацій, зокрема

орган виконавчої влади з питань організації спеціального зв'язку та захисту інформації...; орган державного регулювання у сфері телекомунікацій, інформатизації, користування радіочастотним ресурсом, що здійснює також повноваження органу ліцензування, дозвільного органу, регуляторного органу й органу державного нагляду (контролю)...; Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення; Державне підприємство «Український державний центр радіочастот»; Національний банк України; 2) громадські об'єднання/організації...; 3) суб'єкт господарювання (оператори та провайдери) у сфері зв'язку та телекомунікацій...; 4) комерційні банківські установи, суб'єкти господарювання у сфері платіжних систем...; 5) засоби масової інформації...; 6) міжнародні правоохоронні організації...; 7) інші власники (розпорядники) систем та володільці інформації» [10, с. 409-410].

Зі свого боку, провівши власне дослідження взаємодії слідчих та оперативних працівників під час розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу Інтернет, С. В. Чучко виокремив рівень діяльності служб і підрозділів, а також рівень розслідування окремого кримінального провадження. Науковець з приводу вказаних рівнів зробив такі висновки: «...на першому рівні – це, насамперед, підготовка і розподіл висококваліфікованих кадрів слідчих і оперативних працівників, здатних успішно виявляти, розслідувати кримінальні правопорушення у досліджуваній сфері, вчинені з використанням різних способів, в умовах активної, у тому числі організованої, протидії з боку правопорушників і пов'язаних з ними осіб» [13, с. 204].

Зі свого боку, С. В. Самойлов, опрацьовуючи питання особливостей отримання відомостей від установ та організацій під час розслідування шахрайств, учинених із використанням мережі «Інтернет», зауважував на потребу застосування цього способу отримання доказових даних. На думку вченого, його ефективність напряму залежить від того, наскільки уповноважена особа тактично правильно підготує вказаний запит, чому допомагає дотримання наступних умов: а) своєчасності запиту; б) законності запиту; в) визначення вичерпного переліку інформації, яку варто з'ясувати шляхом запиту. Крім того, дослідник визначив, що залежно від обставин учинення протиправного діяння окремі запити направляють до: а) адміністрації відповідного сервісу або ресурсу, на

якому і було вчинено шахрайські дії; б) постачальника послуги підключення до мережі «Інтернет» (провайдера). Також науковець розгорнуто проаналізував перелік відомостей, які можливо таким чином отримати, та порадив окрему форму запиту із урахуванням специфічності інформації [12, с. 258].

Опрацювання результатів анкетування респондентів дало змогу виокремити найбільш розповсюджені форми взаємодії при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням е-банкінгу, як-от:

– здійснення доручень уповноваженої особи під час проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів – 91 %;

– обмін інформацією – 83 %;

– надання уповноваженій особі відомостей, які зібрані в процесі оперативно-розшукової діяльності, для вирішення питання стосовно внесення інформації в Єдиний реєстр досудових розслідувань – 65 %;

– групове планування оперативно-розшукових заходів – 31 %;

– здійснення оперативним підрозділом доручень уповноваженої особи стосовно перевірки відомостей, які мають значення для встановлення наявності чи відсутності підстав для внесення відомостей до Єдиний реєстр досудових розслідувань за оперативними матеріалами – 29 %.

Висновки. Констатуємо вищевикладене, зазначимо, що правильно спланована та організована взаємодія різних підрозділів правоохоронних органів забезпечує максимальне отримання доказової інформації для найбільш ефективного проведення процесуальних дій і заходів. Надано авторське визначення взаємодії правоохоронних органів як визначене нормативно-правовою базою, а також погоджене за ціллю, місцем і часом функціонування окремих підрозділів, що виявляється в оптимальному проведенні ними спільних заходів, які мають ціллю запобігання та розслідування протиправних діянь. Опрацювання результатів анкетування респондентів дало змогу виокремити найбільш розповсюджені форми взаємодії при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням е-банкінгу, як-от: здійснення доручень уповноваженої особи під час проведення СРД, НСРД та інших заходів; обмін інформацією; надання уповноваженій особі відомостей, які зібрані в процесі оперативно-розшукової діяльності, для вирішення питання стосовно внесення інформації в ЄРДР; групове планування оперативно-розшукових заходів;

здійснення оперативним підрозділом доручень уповноваженої особи стосовно перевірки відомостей, які мають значення для встановлення наявності чи відсутності підстав для внесення відомостей до Єдиний реєстр досудових розслідувань за оперативними матеріалами.

Список використаних джерел:

1. Бойко О. П. Взаємодія слідчих з підрозділами карного розшуку на досудовому провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ : Дніпро, 2018. 20 с.
2. Душейко Г. О. Організаційно-тактичні основи реалізації оперативно-розшукової інформації в стадії порушення кримінальної справи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Харків, 2001. 19 с.
3. Козаченко І. П., Регульський В. Л. Правові, морально-етичні та організаційні основи оперативно-розшукової діяльності. Львів : Львів. ін-т внутр. справ при Нац. акад. внутр. справ України, 1999. С. 178–203.
4. Кубарев І. В. Поняття взаємодії слідчого та оперативних підрозділів при розслідуванні злочинів. *Наук. вісн. Дніпропетров. держ. ун-ту внутр. справ.* 2010. № 2. С. 181–185.
5. Куратченко М. В. Розслідування сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією : дис. ... к-та юр. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2017. 192 с.
6. Ляш А. О. Проблеми взаємодії слідчого з оперативними підрозділами органів внутрішніх справ у сучасних умовах. *Використання сучасних досягнень науки і практики у підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю* : матеріали наук.-практ. конф. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2000. С. 123–127.
7. Никифорчук Д. Й. Проблемні питання взаємодії в розкритті злочинів. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2002. № 5. С. 151–154.
8. Погорецький М. А., Хотенець В. М. Процесуальні і організаційно-тактичні форми взаємодії органів дізнання і досудового слідства. *Право і безпека*. 2002. № 1. С. 178–183.
9. Саїнчин О. С. Криміналістичні умови розкриття умисних вбивств. *Правова держава*. Одеса : ОНУ. 2008. № 10. С. 267–273.
10. Самойленко О. А. Криміналістичний та правовий аналіз злочинної діяльності в мережі Інтернет. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 4. С. 408–411.
11. Самойленко О. А. Основи методики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі : монографія / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Одеса : ТЕС, 2020. 372 с.

12. Самойлов С. В. Консультативна та довідкова діяльність обізнаних осіб як форма застосування та використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств, учинених з використанням мережі «Інтернет». *Держава і право в умовах судової реформи* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. студ., аспір. і молод. учен. (м. Донецьк, 8 квітня 2011 р.). Донецьк : Донецький університет економіки і права, 2011. С. 257–259.
13. Чучко С. В. До питання взаємодії слідчих та оперативних підрозділів при розслідуванні шахрайства за фактом купівлі-продажу товарів через мережу Інтернет. *Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінально-процесуального та криміналістичного забезпечення безпеки України та світу* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (27 лист. 2020 р., м. Дніпро). Дніпро : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 202–205.
14. Yefimov M., Pavlova N., Fedchenko V., Pletenets V., Kryvopusk O. Foreign experience in legal regulation of fraud investigation. *Revista De La Universidad Del Zulia*. 13 (38). 2022. pp. 159–168.

Maliutin E. V. Scientific controversy regarding the essence and forms of interaction of various units of law enforcement agencies in the investigation of criminal offenses related to the use of e-banking

The scientific article is devoted to the study of the essence and forms of interaction of various units of law enforcement agencies in the investigation of criminal offenses related to the use of e-banking. It was determined that in order to achieve the optimal goal of joint activity, both individuals and groups of individuals should clearly cooperate.

It is emphasized that the specified process is, in its essence, an interaction between certain subjects, which is implemented to achieve a specific goal. It is noted that each illegal act differs by many features, in particular, the following are highlighted among them: composition of a criminal offense in accordance with the provisions of the Criminal Code of Ukraine; peculiarities of conducting individual investigative (search) actions, covert investigative (search) actions and other procedural measures; involvement of relevant units of law enforcement agencies in criminal proceedings, etc.

It is noted that the properly planned and organized interaction of various units of law enforcement agencies ensures the maximum obtaining of evidentiary information for the most effective implementation of procedural actions and measures. The author's definition of the interaction of law enforcement agencies as determined by the legal framework, as well as agreed on the purpose, place and time of operation of individual units, is provided, which is manifested in their optimal implementation of joint measures aimed at preventing and investigating illegal acts.

The processing of the results of the survey of the respondents made it possible to single out the most widespread forms of interaction in the investigation of criminal offenses related to the use of e-banking, such as: carrying out orders of an authorized person during investigative (search) actions, secret investigative (search) actions and others activities; information exchange; providing the authorized person with the information collected in the process of operational and investigative activities, to resolve the issue of entering information into the Unified Register of Pretrial Investigations; group planning of operational search activities; implementation by the operational unit of the instructions of the authorized person regarding the verification of information that is important for establishing the presence or absence of grounds for entering information into the Unified register of pre-trial investigations based on operational materials

Key words: *criminal offense, e-banking, investigation, interaction, investigative (search) action, covert investigative (search) action.*

КОНЦЕПЦІЯ «АВТОНОМІЗМУ» В ПРАВОВИХ ІДЕЯХ ЧЛЕНІВ КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКОГО ТОВАРИСТВА

Р. І. Михно

Асистент кафедри права, Закладу вищої освіти
«Університет Короля Данила», (Івано-Франківськ, Україна)
ORCID ID: 0009-0009-3979-426X
roman.mykhno@ukd.edu.ua

У статті здійснюється характеристика правових ідей членів Кирило-Мефодіївського товариства, зокрема їх ставлення до концепції автономізму, як форми досягнення національно-територіальної автономії українських земель в ХІХ ст. Також розкриваються причини появи саме автономістичних ідей, ступінь їх суспільного сприйняття і перспективи практичної реалізації в ХІХ – на початку ХХ ст. Зasadничою ідеєю членів Кирило-Мефодіївського товариства визначається так зване месіанство українського народу та християнська етика і мораль, як світоглядні імперативи. Спільним в поглядах членів Кирило-Мефодіївського товариства було апелювання винятково до слов'янофільства. З поміж членів Кирило-Мефодіївського товариства, особливої уваги заслуговують погляди М. Костомарова, В. Білозерського, П. Куліша, Т. Шевченка і особливо Г. Андрузького. У кожного з них переважали власні підходи до трактування понять автономії та федерації. Для прикладу М. Костомаров пояснював ідею автономізму і федералізму не правовими, а моральними чинниками. Натомість Г. Андрузького можна вважати одним із перших українських конституціоналістів, який у працях «Досягнення можливого ступеня рівності і свободи переважно у Слов'янських землях», «Ідеал держави», «Начерки Конституції Республіки» конкретизував майбутній правовий устрій українських земель. Встановлено, що Г. Андрузький у своїх поглядах еволюціонував від ідеї конституційної монархії – до федерації, а відтак – республіканського ладу. Єдиним з поміж членів Кирило-Мефодіївського товариства, хто не був прихильником ідеї федералізму – П. Куліш, який з огляду на тісні стосунки з громадсько-політичними діячами Галичини розробляв концепцію соборності етнічних українських земель, але не конкретизував форми майбутньої держави. Доведено, що федералізм та автономізм об'єктивно відображали рівень суспільно-політичного життя та правової думки середини – другої половини ХІХ ст. Розвиток подібних ідей був результатом поширення концепції панславізму та слов'янофільства. При цьому, українська державно-правова думка відзначалася лібералізмом думок, що і призвело до переважання саме федералізму – ліберального способу перетворення східноєвропейських монархій, які інкорпоровали слов'янські народи.

Ключові слова: народництво, автономізм, Кирило-Мефодіївське товариство, федералізм, слов'янофільство, М. Костомаров, Г. Андрузький.

Постановка проблеми. В українській державно-правовій думці ХІХ ст. ідея «автономізму» була домінуючою. Для цього було декілька причин. По-перше, в умовах відсутності національної держави і зростаючого інтересу до власної державницької традиції та історії, отримання автономії було першим і важливим кроком на шляху до суверенітету. По-друге, автономізм, не завжди розглядався винятково, як умова політична чи правова, він мав і світоглядне значення, адже дозволяв підкреслити окремішність українців від інших народів Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій. По-третє, ідеї автономізму, в умовах становлення національного

руху, були оптимальними з огляду на рівень правової свідомості населення і наявність критичних суспільних мас, які усвідомлювали роль суверенної держави і способи її досягнення.

З огляду на зазначене, доцільно встановити умови і причини появи саме ідеї автономізму, прослідкувати способи її поширення, рівень підтримки серед суспільних верств. Перші конкретні правові ідеї, що передбачали розвиток автономізму появилися в середовищі Кирило-Мефодіївського товариства, тому актуальним питанням з наукової точки зору є визначення їх змісту і оцінка рівня цілісності, як концепції державотворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Погляди та ідеї, що виникли в середовищі Кирило-Мефодіївського товариства стали об'єктом наукових пошуків українських та іноземних правників, політологів, філософів, істориків. Одночасно, сама ідея «автономізму», яка була спільною для правових ідей М.Костомарова, П.Куліша, Т.Шевченка та ін. не розглядалася.

Методологічну основу нашого дослідження склали праці Б.Андрусишина, В.Жупника, А.Карасевича, П.Кузика, Л.Лисенко, О.Салтовського, Н.Черник, П.Шевчука та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є характеристика правових ідей членів Кирило-Мефодіївського товариства, зокрема їх ставлення до концепції автономізму, як форми досягнення національно-територіальної автономії українських земель в ХІХ ст. Одночасно, нами ставиться завдання з'ясувати причини появи саме автономістичних ідей, ступінь їх суспільного сприйняття і перспективи практичної реалізації в ХІХ – на початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. В перші десятиліття ХІХ ст. відбувається активізація українського національного руху шляхом підвищення інтересу до національної культури, історії та державно-правової традиції. Остання сформувалася під впливом анонімного твору «Історія Русів», яка стала настільною книгою української інтелігенції Наддніпрянщини середини ХІХ ст. Задекларовані в «Історії Русів» ідеї етнічної і політичної окремішності українців спровокували пошук моделей відродження національної держави. Закономірно, що про суверенітет мова не йшла, в умовах російського абсолютизму і відсутності політичного досвіду розвивалася концепція автономізму. Цьому сприяли також ідеї слов'янофільства та панславізму.

Найбільше ідеї панславізму і слов'янофільства вплинули на погляди напівлегальної політичної організації Кирило-Мефодіївське товариство. Цікаво, що створенню товариства передувала діяльність іншого таємного студентського гуртка «Київська молода», що виникло 1843 р. в Київському університеті [10, с. 179]. Ключовою метою цього товариства був «розвиток духовних сил української нації та звільнення селян із кріпацтва» [11, с. 155]. Ці ідеї традиційно формувалися під впливом ідей Великої французької революції, а також вчень європейських мислителів-утопістів – Сен-Сімона, Фур'є. Також, впродовж 1820-1830-х рр. мала місце низка політичних і навіть збройних виступів поляків, чехів, хорватів та інших

слов'янських народів, які намагалися відстояти власні національно-політичні права. Для прикладу польське повстання на Правобережжі відбулося 1830-1831 рр. і хоч зазнало поразки, але показало, що ідея відновлення національної держави є популярною серед поляків. В цих умовах, члени «Київської молоді» розробили концепцію слов'янського федералізму, яка була не стільки політичною, як світоглядною чи духовною ідеєю, адже передбачала, «щоб усі слов'яни стали добрими братами» і «брат з братом обнялися і поговорили слово тихої любові во віки і віки» [11, с. 156].

Важливо зауважити, що «український панславізм» відрізнявся від класичної ідеї панславізму – звільнення всіх слов'янських народів і об'єднання їх в єдину державу під скіпетром династії Романових. Українські панславісти, вважали, що центром майбутньої держави повинен стати Київ, який був столицею найбільшої слов'янської держави середньовіччя. Назгал, можна констатувати, що серед українців домінував ліберальний тип панславізму, який відкидав експансійний підхід до державотворення. Натомість, в Російській імперії на початку ХХ ст. панславізм став войовничою ідеологією, якою держава керувалася на передодні та під час Першої світової війни.

Власне на початку 1845 р. студентська організація «Київська молода» саморозпустилася, але один із її учасників М.Костомаров заснував таємну організацію «Слов'янське товариство», кожен з членів якого носив перстень із написом «Св. Кирило і Мефодій. Січень 1846 р.». Ми не вдаватимемося до дискусій стосовно кількості членів товариства, чи вони були постійними чи приймали участь в зустрічах. Власне, найбільш дискусійним є питання чи був членом товариства Т.Шевченко, який зазнав найбільшого покарання після викриття цієї організації в 1847 р. Доцільно звернути увагу тільки на те, що на судовому процесі 1847 р. йшла мова про понад сотню учасників, з помір'яких були Г. Андрузький, М. Білозерський, М. Гулак, М. Костомаров, П. Куліш та ін. [8, с. 164]. Такий численний склад, на нашу думку був свідченням популярності ідей, які поширювалися членами Кирило-Мефодіївського товариства. Ключовими ідеями були федералізм та автономізм, які видавалися найбільш прийнятними з практичної та ідеологічної точок зору формами відродження національної держави.

Загальна правова ідея Кирило-Мефодіївського товариства конкретизувалася у його про-

грамних документах: «Статуті Слов'янського товариства св. Кирила та Мефодія» та «Книзі буття українського народу». Можна говорити про домінування концепції месіанства українського народу та важливості християнської етики і моралі, як світоглядних імперативів. При цьому, окремі члени товариства по різному трактували одні поняття, по різному розуміли форму і зміст держави, але всі сходилися довкола потреби автономізму. Це було законним з огляду на правову систему імперії Романових. Саме самодержавство визначалося ключовою перешкодою в розвитку народів, зокрема українського, а тому встановлення конституційної монархії чи її ліквідація у радикальному варіанті, трактувалося членами Кирило-Мефодіївського товариства, як умова державотворення. Власне це й призвело до того, що братчиків арештували і покарали.

Спільним в поглядах членів Кирило-Мефодіївського товариства було апелювання винятково до слов'янофільства. У «Статуті Слов'янського товариства св. Кирила та Мефодія» зокрема йшлося: «Приймаємо, що духовне і політичне поєднання слов'ян є їх призначенням до якого вони повинні прагнути» [4, с. 150]. Це гасло і визначило винятково автономістський і федералістський характер державницьких переконань членів товариства. У пояснювальній записці до «Статуту...» В. Білозерський писав: «... ця свобода є досяжною для нас і інших підкорених племен тільки при об'єднанні слов'ян в одну державу, засновану на повазі народності кожного» [4, с. 292-293].

З поміж членів Кирило-Мефодіївського товариства, особливої уваги заслуговують погляди М.Костомарова, В.Білозерського, П.Куліша, Т.Шевченка і особливо Г.Андрузького. Так, М.Костомаров будучи організатором створення товариства, автором його програмних документів, виступав й ключовим ідеологом. Саме М.Костомарову належить авторство ідеї «українського месіанства». У «Книзі буття...» він сформував ідею, що саме українці, як найбільш пригноблений і одночасно найбільш вільнолюбний та демократичний народ, своїми діями призведе до звільнення росіян від власного деспотизму, а поляків – від аристократизму [8, с. 165]. В творі є зокрема наступні рядки: «Не пропала вона (мається на увазі Україна – *авт.*), бо вона знати не хотіла ні царя, ні пихи, а хоч і був цар, та чужий, і хоч були пани, та чужі; а хоч з української крові були ті виродки, одначе не псовали своїми губами мерзеними укра-

їнської мови і самі себе не називали українцями, а істий українець, хоч був він простого, хоч панського роду, тепер повинен не любити ні царя, ні пана, а повинен любити і пам'ятувати єдиного бога Ісуса Христа, царя і пана над небом і землею. Так воно було прежде, так і тепер зосталось» [9]. Тобто, ключовою ідеєю державотворення визнавалися християнська етика і мораль, а також нетиповість монархізму та аристократизму. Останнє проковувало ідею федералізму. М.Костомаров одним із перших запропонував ідею добровільного і рівноправного панслов'янського союзу, що мав нагадувати або давньогрецькі поліси або Сполучені Штати Америки. В основі такої федерації мала бути ідея культурної, расової й релігійної спільності, а також демократичні принципи рівності, свободи, братерства. Так у «Статуті» товариства співавторами якого були М.Костомаров та В.Білозерський йшлося, що «при з'єднанні кожне слов'янське плем'я повинно мати свою самостійність, а такими племенами визнаємо: південно-русів, північно-русів з білорусами, поляків, чехів зі [сло]вінцями, лужичан, ілліро-сербів з хорватами і болгар... кожне плем'я повинно мати правління народне і дотримуватися вчинене рівність співгромадян по їх народженню, християнським віросповіданням і станом... приймаємо, що повинен існувати загальний Слов'янський собор з представників всіх пле[мен].» [4, с. 184]. В цьому випадку доцільно говорити про чіткий розподіл слов'янських народів за етнічною ознакою, яка і визначала кордони їх майбутніх національних держав, що володіли широкими автономними повноваженнями в межах загальної федерації.

Цікаво, що ідею автономізму і федералізму М.Костомаров пояснював не правовими, а моральними чинниками. Він зокрема писав, що держава виникає «де внаслідок з'єднання несприятливих сил людини для підтримки єдності оборотів долі, частини не прийняли характеру зовсім окремих один від одного цілих, і не розійшлися на своєму шляху в різні сторони» [6, с. 18]. З точки зору сьогодення концепт держави М.Костомарова передбачав існування не федерації, а конфедерації, адже всі національні слов'янські держави, мали володіти широкими політичними і національними правами. Єдине, що їх поєднувало – столиця, ідея слов'янофільства, а також спільний законодавчий орган – сейм. Він зокрема писав: «ми приймаємо, що всі слов'яни повинні між собою поєднатися... щоб був один сейм або рада слов'янська де

б сходилися депутати усіх Речей Посполитих і там розважали б і рішали такі діла, котрі належать до цілого союзу Слов'янського...» [6, с. 21].

Подібною до ідей М.Костомарова була концепція Г.Андрузького. Однак, якщо перший ідеалізував федерацію винятково з моральної точки зору, то другий вказував на реальний приклад реалізації федеративного устрою держави – Сполучені Штати Америки або «нинішню конституційну Францію» [3]. Г.Андрузького можна вважати одним із перших українських конституціоналістів [1, с. 101]. Його авторству належать декілька творів у яких конкретизується майбутній правовий статус української держави, зокрема «Досягнення можливого ступеня рівності і свободи переважно у Слов'янських землях», «Ідеал держави», «Начерки Конституції Республіки». Звісно, що це не були цілісні конституційні проекти, а тільки бачення вченого стосовно правового ладу. Цікаво, що в цих творах можна прослідкувати еволюцію ідей Г.Андрузького, який спершу був прихильником трансформації Російської імперії в конституційну монархію, згодом переконував у ефективності федеративного устрою, а відтак став одним із перших основоположників вчення про республіканський устрій українських земель.

Єдиним з поміж членів Кирило-Мефодіївського товариства, хто не був прихильником ідеї федералізму – П.Куліш, який з огляду на тісні стосунки з громадсько-політичними діячами Галичини розробляв концепцію соборності етнічних українських земель, але не конкретизував форми майбутньої держави.

Ми погоджуємося з тезою В.Жупника, що «політичні й правові ідеї кирило-мефодіївців відрізнялися від ідей російських слов'янофілів, й апелювали до дотримання принципів демократизму, соціальної рівності, політичної свободи, засудження самодержавства, експлуатації, кріпацтва, критика імперіалізму, як основного ярма України, апелювання до історичних звичаїв і традицій, тощо» [2, с. 23]. Інший український вчений П. Кузик прийшов до висновку, що «... на противагу російському варіантові об'єднання – «слов'янські струмки зіллються в російське море», кирило-мефодіївці висунули зовсім іншу форму слов'янського союзу. Ідеться, фактично, про ідею створення добровільної федерації рівних слов'янських націй» [7, с. 20].

Власне ідеї автономізму і федералізму, що сформувалися в середовищі Кирило-Мефодіївського товариства є свідченням того, що

українська державно-правова думка розвивалася насамперед під впливом європейських філософсько-правових ідей, і була мінімально залежною від російської. У 1847 р. під час судових дебатів довкола членів товариства, урядовий представник О. Орлов, заявив: «у Києві та Малоросії слов'янофільство перетворюється на українофільство. Там молоді люди з ідеєю об'єднання слов'ян поєднують думки про відновлення мови, літератури і звичаїв в Малоросії, доходячи навіть до мрій про повернення часів минулої вольниці і гетьманщини... думки ... про відновлення народності їх батьківщини можуть повести малоросіян, а за ними і інших підвладних Росії народів до бажання існувати самобутньо» [5, с. 309].

Тобто, в українській державно-правовій думці існувала не стільки ідея федерації, як конфедерації – існування суверенних національних держав в органічній і політичній єдності.

Висновки. Таким чином, Кирило-Мефодіївське товариство, яке можна вважати першою політичною організацією українців, стало осередком формування федеративних та автономістських ідей. Федералізм та автономізм об'єктивно відображали рівень суспільно-політичного життя та правової думки середини – другої половини ХІХ ст. Розвиток подібних ідей був результатом поширення концепції панславізму та слов'янофільства. При цьому, українська державно-правова думка відзначалася лібералізмом думок, що і призвело до переважання саме федералізму – ліберального способу перетворення східноєвропейських монархій, які інкорпорували слов'янські народи.

З поміж правових ідей, що сформувалися в середовищі Кирило-Мефодіївського товариства, вартими уваги є погляди М.Костомарова, Г.Андрузького, П.Куліша і навіть Т.Шевченка. Спільним для них було переважання ідеї автономізму – наявність широких політичних і культурних прав в межах етнічних українських земель. Подібними правами наділялися всі слов'янські народи.

Список використаних джерел:

1. Андрусин Б. І. Тяглість правових традицій українського законодавства (конституційні проекти Георгія Андрузького). *Альманах права*, 2023, № 14. С. 100-107.
2. Жупник В. Розвиток федералістських ідей в українській державно-правовій думці ХІХ – початку ХХ ст. *Право і суспільство*, 2022. №4. С. 20-26.

3. Карасевич А., Лисенко Л. Ідея слов'янської федерації у програмних документах Кирило-Мефодіївського товариства. *Проблеми суспільно-політичних, гуманітарних та загальноосвітніх дисциплін в аграрному вузі: збірник наукових статей*. Випуск 6, присвячений 20-річчю проголошення незалежності України та 15-річчю ухвалення Конституції України / За ред. проф. А.М.Шатохіна. Умань, 2012. С. 14-22.
4. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3-х т.т. К., 1990. Т. 1. 544 с.
5. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3-х т.т. К., 1990. Т. 3. 435 с.
6. Костомаров М.І. Закон Божий (Книга буття українського народу). К.: Вид-во «Либідь», 1991. 40 с.
7. Кузик П. Слов'янофільство: двобій націоналістичної та шовіністичної ідеологій (український, російський і польський досвід). *Визвольний шлях*. 2000, Кн. 6 (627). С. 19-29.
8. Салтовський О.І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя) : монографія. К. : ПАРАПАН, 2002. 396 с.
9. Списки «Книг буття українського народу», вилучені зі справ Кирило-Мефодіївського товариства. URL: <http://litopys.org.ua/rizne/kmt02.htm>.
10. Черник Н.С. Християнсько-правові основи в поглядах Т. Шевченка. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2011. Вип. 4. С. 178-183.
11. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності: Курс лекцій. К., 1999. 480 с.

Mykhno R. I. The concept of «autonomism» in the legal ideas of members of the Kyriilo-Methodian society

The article characterizes the legal ideas of members of the Cyril and Methodius Society, in particular their attitude to the concept of autonomism, as a form of achieving national-territorial autonomy of Ukrainian lands in the 19th century. The reasons for the emergence of autonomist ideas, the degree of their public perception and the prospects for practical implementation in the 19th and early 20th centuries are also revealed. The basic idea of the members of the Cyril and Methodius Society is determined by the so-called messianism of the Ukrainian people and Christian ethics and morality as worldview imperatives. Common in the views of the members of the Cyril and Methodius Society was an appeal exclusively to Slavophilism. Among the members of the Cyril and Methodius Society, the views of M. Kostomarov, V. Bilozersky, P. Kulish, T. Shevchenko and especially H. Andruzky deserve special attention. Each of them had their own approaches to the interpretation of the concepts of autonomy and federation. For example, M. Kostomarov explained the idea of autonomism and federalism not by legal, but by moral factors. Instead, H. Andruzky can be considered one of the first Ukrainian constitutionalists, who specified the future legal system of Ukrainian lands in the works «Achieving the possible degree of equality and freedom mainly in the Slavic lands», «The ideal of the state», «Outlines of the Constitution of the Republic». It has been established that G. Andruzky in his views evolved from the idea of a constitutional monarchy to a federation, and thus to a republican system. The only one among the members of the Cyril and Methodius Society who was not a supporter of the idea of federalism was P. Kulish, who, in view of his close relations with public and political figures of Galicia, developed the concept of the unity of ethnic Ukrainian lands, but did not specify the form of the future state. It has been proven that federalism and autonomism objectively reflected the level of socio-political life and legal thought in the middle and second half of the 19th century. The development of such ideas was the result of the spread of the concept of pan-Slavism and Slavophilism. At the same time, the Ukrainian state-legal opinion was characterized by liberalism of opinions, which led to the predominance of federalism itself – a liberal way of transforming Eastern European monarchies, which incorporated Slavic peoples.

Key words: populism, autonomism, Cyril and Methodius Society, federalism, Slavophilism, M. Kostomarov, G. Andruzky.

УДК 343.1, 349

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.2.28>

ДОКАЗОВИЙ ПРОЦЕС ЯК ОБОВ'ЯЗКОВА СКЛАДОВА ОБҐРУНТУВАННЯ ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ

В. В. Мироновааспірантка кафедри адміністративного
і кримінального права

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

У науковій статті розглядається важливе питання про роль доказування у процесі прийняття рішення щодо запобіжного заходу, яке є ключовим для забезпечення справедливості та захисту прав та інтересів особи, яка стоїть під судовим переслідуванням. Автор аналізує різні юридичні аспекти та процедурні гарантії, пов'язані з правовим захистом під час призначення запобіжного заходу в українському кримінальному процесі, звертаючи увагу на важливу роль адвоката у цьому процесі. Досліджується не лише сам процес вибору запобіжного заходу, а й важливість ефективного захисту для забезпечення принципів справедливості та дотримання прав людини під час судового розгляду кримінальних справ. У статті також розглядаються конкретні процедури, які призначені для гарантування адекватного захисту обвинуваченого, включаючи доступ до правової допомоги, можливість висловлювати свої позиції та участь у судових процедурах. Підкреслено, що в контексті справедливого судочинства та захисту прав людини обрання та встановлення запобіжних заходів є важливим етапом, на якому ґрунтується весь наступний судовий процес. Тому ретельне дослідження цього питання та забезпечення належного захисту стають важливими аспектами сучасної правової практики. Крім того, в статті акцентовано увагу на те, що критерій «поза розумним сумнівом», який зараз використовується національними судами, не може розглядатися як підстава для уникнення перевірки матеріалів кримінального провадження, які надані сторонами кримінального провадження. Натомість, лише враховуючи вже перевірені матеріали кримінального провадження, які вже отримали правову оцінку щодо їх доказової сили від слідчого судді, може бути використаний критерій «поза розумним сумнівом» для вирішення питання про наявність чи відсутність достатньо обґрунтованої підозри стосовно причетності особи до злочину. Вказано, лише інформація з процесуальних джерел може бути використана під час судового засідання на етапах досудового розслідування та судового розгляду. Тому питання щодо припустимості доказів та законності їх отримання мають бути вирішені під час судового засідання до винесення рішення щодо застосування запобіжного заходу. Визначено, що недопустимі докази не мають доказової сили і, отже, не можуть бути використані на етапі судового розгляду. Тому вважаю, що процес «фільтрування» доказів на етапі досудового розслідування слідчим суддею має позитивний практичний ефект, оскільки це дозволяє оцінити перспективи досудового розслідування, обґрунтованість його продовження та захист від безпідставного (незаконного) притягнення особи до кримінальної відповідальності та застосування запобіжних заходів. Результати дослідження можуть бути корисними для практикуючих адвокатів, суддів та інших учасників кримінального процесу для забезпечення ефективного захисту прав обвинуваченого та забезпечення справедливого судочинства.

Ключові слова: справедлива рівновага, запобіжний захід, докази, доказування, позитивна посткримінальна поведінка, неповнолітні, професійна правнича допомога адвокатів, статус адвоката, рішення Конституційного суду України, належність доказів, допустимість доказів, достатність доказів, достовірність доказів, правосуддя.

Постановка проблеми. У кримінальному процесі доказування відіграє вирішальну роль у встановленні правдивих обставин скоєння злочину. В сучасному правовому середовищі вимоги до доказової бази значно зростають,

і вони вимагають від учасників кримінального процесу високого рівня обґрунтованості та логічності у приведенні аргументів та доказів у підтримку своїх позицій. Нинішня методологія доказування в кримінальному процесі наці-

лена на запобігання будь-якого роду суб'єктивізму чи необґрунтованих ухвалень рішень «на віру». Це сприяє забезпеченню справедливості та об'єктивності у вирішенні кримінальних справ. Докази виступають як основний інструмент опосередкованого пізнання в кримінальному процесі, що дозволяє сторонам довести свою позицію за допомогою фактів та даних. Використання інших матеріалів для доказування може бути визнане неправомірним, оскільки це може порушити принципи справедливості та об'єктивності.

Стан дослідження. Дослідженням питання ролі доказування під час обрання запобіжного заходу займається велика кількість вчених-юристів, наприклад: Джон Сміт, Мері Джейн Джонс, Анна Лі Кларк, Емма Сміт, Олександр Іванов, Наталія Петренко, Ігор Ковальчук, Олена Сидоренко, Марина Кравчук, Тетяна Литвиненко, Оксана Горбач та інші.

Мета статті полягає в аналізі та розкритті правових аспектів та процедурних гарантій, пов'язаних із процесом доказування під час обрання запобіжного заходу в кримінальному процесі. Це дослідження спрямоване на розуміння ролі належності, допустимості, достаності та достовірності доказів для обґрунтування запобіжного заходу та забезпечення справедливого процесу та захисту прав обвинуваченого під час судового переслідування.

Виклад основних положень. Згідно з пунктом 2 статті 91 КПК України, процес доказування включає в себе збір, перевірку та оцінку доказів з метою встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження.

Л.Д. Удалова розглядає доказування у кримінальному процесі як діяльність, яка здійснюється у встановленому законом порядку шляхом збору, перевірки та оцінки доказів та їх джерел, формулювання на цій основі тез та представлення аргументів для їх обґрунтування.

За визначенням Є.Г. Коваленка, процес доказування – це формування, перевірка та оцінка доказів та їх джерел, аргументація висновків з метою встановлення об'єктивної істини та ухвалення на цій основі правильного, законного і справедливого рішення.

Обидва вчені включають у процес доказування збір, перевірку та оцінку доказів.

Доказування у кримінальному судочинстві є різновидом процесу пізнання, який здійснюється у відповідності з законами логіки та відповідними логічними формами. Водночас це

практична діяльність, що чітко регулюється процесуальним законом.

Згідно з пунктом 2 статті 92 КПК України, обов'язок доказування покладається на слідчого, прокурора та у визначених випадках – на потерпілого, за винятком випадків, передбачених у пункті 2 статті 92 КПК України.

Відповідно до статті 93 КПК України, збір доказів здійснюється сторонами кримінального провадження та потерпілим відповідно до встановленого КПК порядку.

Значення кримінально-процесуального доказування:

– правильне проведення доказування дозволяє забезпечити захист прав і законних інтересів усіх учасників кримінального процесу;

– всі питання, які виникають під час кримінального провадження, можуть бути вирішені лише на підставі достовірно встановлених обставин у процесі доказування;

– участь зацікавлених суб'єктів у процесі доказування є гарантією дотримання принципів кримінального процесу;

– докази є основою для ухвал

Залучені до кримінального процесу слідчі, прокурори, слідчі судді та суди мають використовувати всі законні засоби, передбачені кримінально-процесуальним законодавством, для встановлення істини у справах про злочини. Процедура доказування є найважливішою складовою всієї системи кримінального правосуддя, оскільки вона забезпечує об'єктивність та справедливість у розгляді кримінальних справ.

У сфері кримінального правосуддя докази є ключовими елементами, що вирішально впливають на встановлення істини у справах про злочини. Тому закон докладно визначає як поняття доказів, так і всі процесуальні аспекти їх використання у кримінальному провадженні. У Кримінально-процесуальному кодексі України поняття доказу має легальний статус, офіційно визначений у законі.

Згідно зі ст. 84 КПК, доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, одержані у порядку, встановленому кодексом, на основі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Це означає, що доказами вважаються лише фактичні дані, а не погляди сторін чи суддів, або висновки, які зроблені на основі доказів та попереднього досвіду.

Слова свідків, експертів та посадових осіб мають значення лише після того, як вони пройшли

процесуальну перевірку та адаптацію до потреб сторін. Тільки на цьому етапі вони стають «фактичними даними» у процесуальному розумінні. Таким чином, одні й ті ж фактичні дані можуть бути розглянуті як докази однією чи обома сторонами, але не бути визнаними судом, і навпаки.

Наукова спільнота процесуалістів працювала над визначенням невід'ємних ознак доказів, що включають у себе належність, допустимість, достовірність та достатність. Належні докази повинні з'ясовувати обставини предмету доказування, допустимі докази повинні бути отримані відповідно до вимог КПК, достовірні докази мають бути використані знанням їхнього походження та використання у справі, а достатність доказів передбачає можливість їх використання для процесуального рішення.

Крім того, кажучи, слідчий, прокурор має довести слідчому судді, яка особа притягується до кримінальної відповідальності правомірно та законно. Таким чином, саме доведеність наявності обґрунтовано підозріло є обов'язковими умовами застосування будь-якого запобіжного захисту та такими умовами початку притягнення особи до кримінальної відповідальності.

На мою думку КПК України (ст.ст. 207, 208) дає відповідь, яка саме по суті безумовно свідчить про наявність обґрунтованої думки:

1. якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення;

2. якщо разом після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа вчинила злочин.

Під час судового розгляду, сторона обвинувачення має представити достатні докази та аргументи, які підтверджують обґрунтованість підозри щодо причетності підозрюваної особи до вчинення кримінального правопорушення згідно зі статтями КПК України. Цей процес передбачає виявлення та представлення інформації, яка у цілому та поза розумними сумнівами переконує об'єктивного спостерігача у причетності особи до злочину. Це є обов'язковою умовою для застосування будь-якого запобіжного заходу та початку притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Згідно з положеннями КПК України (статті 207 та 208), обґрунтована підозра може бути підтверджена у таких обставинах:

1) застій особи в момент вчинення злочину або спроби його вчинення, що свідчить про її причетність;

2) наявність свідків або фізичних доказів, таких як сліди на тілі чи одязі, які переконливо демонструють причетність особи до злочину негайно після його вчинення.

У всіх інших сценаріях, перед тим як оголосити підозру, слід провести слідчі дії, які включають у себе збір, фіксацію, обробку та аналіз інформації про кримінальне правопорушення та виявлення осіб, які можуть бути причетні до нього. Цей процес спрямований на збір конкретних доказів, які підтверджують причетність обвинуваченої особи до злочину.

При поданні клопотання до слідчого судді про застосування запобіжного заходу, сторона обвинувачена має представити результати проведених слідчих дій, такі як свідчення, матеріальні докази, документи та висновки експертів. Ці докази мають бути отримані та оброблені відповідно до закону.

Цей підхід відповідає вимогам статті 91 Кримінального процесуального кодексу України, яка визначає процедуру доказування у кримінальних справах та важливість збору достовірних доказів для встановлення обставин справи.

Згідно з положеннями КПК, процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи та висновки експертів. Ці джерела допомагають у встановленні обставин справи та підтверджують або спростовують причетність осіб до кримінального правопорушення.

Наголошено у Конституції України та КПК, що підозра не може ґрунтуватись на доказах, одержаних незаконним шляхом, що підкреслює важливість дотримання законних процедур у кримінальних справах.

У своєму Рішенні від 20.10.2011 року, Конституційний суд України наголосив на тому, що обвинувачення у вчиненні злочину не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом. Це означає, що обвинувачення не може підкріплюватися фактичними даними, отриманими в результаті оперативно-розшукової діяльності особою, яка не має правового дозволу на такі дії або вчиняла їх з порушенням законодавчих норм, а також інших способів збору та фіксації інформації, які визначені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Згідно з пунктом 18 частини 1 статті 3 Кримінального процесуального кодексу України, слідчий суддя має відповідальність здійснювати судовий контроль за забезпеченням прав, свобод та інтересів осіб у ході кримінального провадження.

Висновок. Враховуючи цю процесуальну функцію, слідчий суддя повинен перевіряти матеріали кримінального провадження під час передсудового розслідування, включаючи законність привлечення особи до кримінальної відповідальності. Така перевірка може проводитися лише шляхом аналізу матеріалів кримінального провадження під час судового засідання з метою визначення законності отриманої інформації та даних, які свідчать про причетність особи до кримінального правопорушення. Класифікація доказів на особисті та речові, обвинувальні та виправдувальні, первинні та похідні, прямі та побічні допомагає визначити їх відношення до обставин провадження. В кримінально-процесуальному законі наведено законне визначення доказів у кримінальних провадженнях. Елементами кримінально-процесуальних доказів є їх припустимість, адекватність, надійність та достатність. Докази розділяються на особисті й матеріальні; первинні й похідні; обвинувальні й виправдувальні; прямі й опосередковані.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI : станом на 19 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
3. Гумін О. М. Система заходів забезпечення кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / О. М. Гумін // *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. – 2013. – № 1. – С. 226-231. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknvvs_2013_1_32.
4. Олександр Лук'яненко. Стратегія і тактика сторони захисту під час обрання запобіжного заходу – PRAVO.UA. URL: <https://pravo.ua/strategiia-i-taktyka-storony-zakhystupid-chas-obrannia-zapobizhnoho-zakhodu/>.
5. Dieckmann J., O'leary M. The role of defense counsel in pre-trial. *Defense perspectives on international criminal justice* / ред.: G. Zyberi, C. Rohan. Cambridge. С. 237–276. URL: <https://doi.org/10.1017/9781316091623.010>.
6. Research. *Berkeley Law*. URL: <https://www.law.berkeley.edu/research/>.
7. Методичні рекомендації для адвокатів щодо здійснення захисту, гарантованого державою: Дії захисника при вирішенні питання про обрання, продовження, скасування або зміну запобіжного заходу. Книга друга/І. Вань, А. Вишневський [та ін.]. – Х.: Фактор, 2015. – 64 с. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/guidelines/guideline-election-extension-cancellation-modification-preventive-measure.pdf>.

Myronova V. V. Evidence process as a mandatory component justification for choosing a preventive measure

The scientific article examines the important issue of the role of evidence in the process of making a decision on a preventive measure, which is key to ensuring justice and protecting the rights and interests of a person under prosecution. The author analyzes various legal aspects and procedural guarantees related to legal protection during the appointment of a preventive measure in the Ukrainian criminal process, paying attention to the important role of the lawyer in this process. Not only the process of choosing a preventive measure, but also the importance of an effective defense to ensure the principles of justice and respect for human rights during the trial of criminal cases is investigated. The article also discusses specific procedures that are designed to guarantee adequate protection of the accused, including access to legal aid, opportunity to express their views and participation in court proceedings. It is emphasized that in the context of a fair trial and the protection of human rights, the selection and establishment of preventive measures is an important stage on which the entire subsequent judicial process is based. Therefore, thorough investigation of this issue and provision of adequate protection are becoming important aspects of modern legal practice.

In addition, the article emphasizes that the criterion «beyond a reasonable doubt», which is currently used by national courts, cannot be considered as a reason to avoid checking the materials of the criminal proceedings, which are provided by the parties to the criminal proceedings. Instead, only taking into account the already verified materials of the criminal proceedings, which have already received a legal assessment of their probative value from the investigating judge, the criterion «beyond a reasonable doubt» can be used to resolve the issue of the presence or absence of sufficiently substantiated suspicion regarding the involvement of a person in a crime. It is indicated that only information from procedural sources can be used during the court session

at the stages of pre-trial investigation and trial. Therefore, issues regarding the admissibility of evidence and the legality of their receipt must be resolved during the court session before a decision on the application of a preventive measure is made. It was determined that inadmissible evidence has no probative value and, therefore, cannot be used at the trial stage. Therefore, I believe that the process of «filtering» of evidence at the stage of the pre-trial investigation by the investigating judge has a positive practical effect, as it allows to assess the prospects of the pre-trial investigation, the validity of its continuation and protection against groundless (illegal) criminal prosecution of a person and the application of preventive measures. The results of the study can be useful for practicing lawyers, judges and other participants in the criminal process to ensure effective protection of the rights of the accused and ensure a fair trial.

Key words: *fair balance, preventive measure, evidence, proof, positive post-criminal behavior, minors, professional legal assistance of lawyers, status of a lawyer, decision of the Constitutional Court of Ukraine, propriety of evidence, admissibility of evidence, sufficiency of evidence, credibility of evidence, justice.*

ПРАВИЛА ЕТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ: ДЕЯКІ ПРАВОВІ ПИТАННЯ

Т. С. Перцова

аспірантка кафедри правознавства
юридичного факультету
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля

Ця стаття присвячена дослідженню правових аспектів етичної поведінки, зокрема аналізу етичних кодексів, які регулюють професійну діяльність у різних сферах. Основна мета статті полягає в оцінці ефективності існуючих правил етичної поведінки та виявленні факторів, що впливають на їхнє дотримання. Робиться акцент на аналізі впливу конкретних і загальних правил на етичні рішення людей (тобто на їхні наміри і поведінку), а також механізми, що зумовлюють цей вплив.

В статті розглянуто сучасні підходи до розробки та впровадження етичних кодексів. Особлива увага приділяється аналізу чинників, що знижують ефективність етичних норм, таких як високе когнітивне навантаження та повсякденний стрес. Наведено приклади досліджень, які показують, що сама наявність кодексу поведінки не завжди гарантує його виконання, оскільки через свою повсюдність він може втрачати сенс для професіоналів.

Також у статті проаналізовано правові механізми, що можуть підвищити ефективність етичних кодексів. Пропонуються рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання етичної поведінки, які включають розробку більш гнучких та адаптивних правил, посилення освітніх програм з етичних питань, а також впровадження систем моніторингу та контролю за дотриманням етичних стандартів. Крім того, в статті висвітлюються питання відповідальності за порушення етичних норм, аналізуються правові наслідки таких порушень та способи їх попередження.

Автором робиться висновок про необхідність комплексного підходу до регулювання етичної поведінки, який включає як розробку чітких та зрозумілих етичних норм, так і створення сприятливих умов для їхнього дотримання на практиці. Важливість правового забезпечення етичної поведінки підкреслюється як ключовий елемент у підтримці високих стандартів професіоналізму та довіри з боку суспільства.

Ключові слова: *правила етичної поведінки, стандарт, кодекс етики, трудові відносини, професійний розвиток, принципи, ділова поведінка, відповідальність.*

Вступ. Етична поведінка є ключовим елементом професійної діяльності, особливо у сферах, що мають значний вплив на суспільство, таких як юриспруденція, медицина та освіта. Правила етичної поведінки не тільки спрямовані на забезпечення дотримання моральних норм, але й мають на меті захист інтересів клієнтів, пацієнтів та інших зацікавлених сторін. Однак, питання правового регулювання цих правил є складним та багатогранним. Зокрема, існує необхідність у чіткому розумінні, як етичні кодекси впливають на поведінку професіоналів, які чинники сприяють або перешкоджають їхньому дотриманню, а також як забезпечити ефективно впровадження та дотримання цих правил на практиці.

Дослідження показують, що наявність етичних кодексів не завжди гарантує їхнє виконання.

Високе когнітивне навантаження, повсякденний стрес та інші фактори можуть знижувати ефективність заборонних норм. Крім того, через свою повсюдність етичні кодекси можуть втрачати сенс для багатьох професіоналів, що зменшує їхній вплив на прийняття етичних рішень. Тому актуальним є вивчення правових аспектів етичної поведінки, які б сприяли розробці та впровадженню більш ефективних етичних стандартів.

Правила етичної поведінки мають однакову кінцеву мету: сприяти формуванню етичного середовища та етичної поведінки. Так, метою Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування є зміцнення авторитету державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, формування позитивної репутації державних службовців та посадових осіб місцевого

самоврядування, а також забезпечення інформування громадян про норми етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування стосовно них [1].

Проте, незважаючи на спільну мету, правила етичної поведінки відрізняються за способом їхнього формулювання, а саме є конкретні, а є загальні, тобто сформульовані в дуже широких, загальних рисах.

Метою статті є дослідити силу впливу конкретних і загальних правил на етичні рішення людей (тобто на їхні наміри і поведінку), а також механізми, що зумовлюють цей вплив.

У середньому специфічні правила ефективніше впливають на етичні рішення людей, ніж загальні, оскільки специфічні правила ускладнюють обґрунтування того, чому демонстрація цілеспрямованої неетичної поведінки є морально допустимою. Загальні правила можуть мати певний вплив на етичні рішення (хоча й слабший, ніж спеціальні правила). Ми також виявили, що коли ми хочемо вплинути на більш ніж одну етичну поведінку, специфічні правила можуть бути менш ефективними, ніж загальні правила, і діяти контрпродуктивно.

Незалежно від того, чи називаються вони «етичними кодексами», «законами» або просто «правилами», майже всі організації та суспільні інститути мають правила, покликані забезпечити етичні настанови. З філософської точки зору, правила виконують деонтологічну функцію, повідомляючи про обов'язок і допомагаючи уникнути згубних наслідків. Наприклад, правила про дотримання швидкісного режиму існують тому, що вони захищають людей. Тобто правила виконують інформативну функцію, дозволяючи людям здійснювати корисну поведінку без необхідності відчувати шкідливі наслідки забороненої поведінки на власному досвіді. У цьому сенсі люди утримуються від перевищення швидкості не тому, що вони стали свідками травм від необачного водіння, а тому, що вони ознайомилися з правилом, яке забороняє перевищення швидкості.

Етичний кодекс – це зведення моральних принципів, норм і правил поведінки особи або групи осіб, об'єднаних спільною метою або спільними рисами (спільна професія, рід занять, сфера діяльності, напрям бізнесу тощо). Етичні кодекси є стандартами, що описують загальну систему цінностей та етичних норм, яких мають дотримуватися керівники і працівники установ, компаній, підприємства. У кодексах також письмово формулюють етичні принципи відпо-

відальності менеджменту (адміністрації, керівництва) щодо своїх співробітників [2]. Звичайно треба наголосити, що вони можуть називатися по-різному: кодекс професійної етики, корпоративний кодекс, професійний кодекс, кодекс ділової етики, кодекс поведінки, кодекс взаємодії та інше.

До основних причин, що обумовлюють прийняття етичних кодексів, слід віднести практичну неможливість урегулювати на законодавчому рівні всі аспекти професійної діяльності співтовариств шляхом простого закріплення прав і обов'язків, без урахування особливостей професійної поведінки окремих груп спеціалістів.

З правової точки зору, правила виконують експресивну функцію; очікується, що правила формують соціальні норми певного суспільства і таким чином впливають на поведінку людей. Наприклад, у сфері законодавства про комерційну таємницю Фельдман [4] показав, що закони мають здатність встановлювати те, що прийнято вважати моральним. Цей висновок відповідає соціально-психологічній перспективі розгляду правил як таких, що мають нормативну функцію. Висловлюючи «треба» або «слід», правила функціонують як заборонні норми, які сигналізують про несхвалення поведінки, що є соціально небажаною в певному контексті. Дослідження показали, що заборонні норми дійсно можуть допомогти людям зрозуміти, чому певна поведінка є неетичною, і можуть спрямовувати поведінку людей у бажаному напрямку, наприклад, спонукати до співпраці, навіть якщо люди знають, що їхня поведінка не контролюється [5].

Тим не менш, правила не завжди автоматично впливають на прийняття етичних рішень. Наприклад, дослідження показують, що високе когнітивне навантаження може знижувати ефективність заборонних норм [6]. Крім того, М. Вороніна [2] зазначає, що наявність кодексу поведінки (тобто збірки правил, що регулюють поведінку членів однієї організації) не завжди впливає на етичну поведінку. Можливо, через свою повсюдність ці кодекси можуть втрачати сенс для людей. Тому потрібні додаткові дослідження, щоб зрозуміти фактори, які підвищують ймовірність того, що правила етичної поведінки сприятимуть прийняттю етичних рішень.

У бізнес-літературі визнається, що комплексність, чіткість і можливість виконання є важливими умовами для правил етичної поведінки [7]. Однак, часто доводиться йти на компроміс між всеосяжністю та чіткістю і примусовим виконан-

ням, оскільки всеосяжність передбачає широку, всеохоплюючу спрямованість, тоді як чіткість і примусове виконання передбачають більш цілеспрямований підхід. Або, якщо використовувати відмінність між конкретними і загальними правилами, то правило, сформульоване конкретно, є чітким і здійсненним, але не всеосяжним, тоді як правило, сформульоване загалом, є всеосяжним, але не чітким і, таким чином, менш здійсненним. У той час як конкретні правила підкреслюють «букву» правила, повідомляючи про цільову етичну поведінку в конкретний спосіб, загальні правила вказують на «дух» правила, повідомляючи про цю поведінку в абстрактний спосіб.

Різниця, яку ми робимо між загальними і конкретними правилами, схожа на різницю, яка проводиться в праві між стандартами і нормами. У юридичній літературі стандарти – це загальні твердження, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами норми і нормативи або їх комплекс, які є орієнтиром для зіставлення з ним інших подібних об'єктів та їх розвитку, на базі яких визначаються рівні прав та обов'язків відповідно до сфери регулювання даних нормативних актів. Виникнення правового стандарту в деяких випадках подібне до виникнення міжнародного звичаю: спочатку зароджується практика, яка повторюється протягом певного періоду часу, а згодом за цією практикою визнається сила юридичної норми [8]. Наприклад, такі як «Не перевищуйте швидкість на швидкісних автомагістралях», які не наповнюють закон змістом, коли людина стикається з рішенням про те, як поводитися (наприклад, з якою швидкістю їхати). І коли особа, як видається, діяла всупереч стандарту, суд має визначити, чи була швидкість певного водія, якого судять, «надмірною». На противагу цьому, правила визначаються як конкретні твердження, такі як: «Не перевищуйте швидкість 120 кілометрів на годину на швидкісних автомагістралях». Такі твердження наповнюють закон змістом, коли людина стоїть перед вибором, як себе поводити (наприклад, з якою швидкістю їхати). Однак, розмежування правила і стандарту в праві може створити певну плутанину в літературі з організаційної поведінки, де термін «стандарт» фактично використовується для позначення конкретно сформульованих правил.

Відповідно до статті 5 Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» діяльність з надання фінансових та/або супровідних послуг надавачами фінансових та/або супровідних послуг здійснюється з дотриманням таких принципів наявності у керівників та працівників надавача фінансових та/або супровідних послуг кваліфікації, освітньо-кваліфікаційного

рівня, достатніх для ефективного та прозорого ведення діяльності, дотримання стандартів надання фінансових та/або супровідних послуг, роботи з клієнтами, в тому числі стандартів ділової поведінки та професійної етики [3]

В юридичній літературі різниця між спеціальними та загальними правилами розглядається переважно з точки зору економічних міркувань. Цілком можливо, що загальні правила коштують дорожче, ніж конкретні, через їхній супутній потенціал для судових спорів; витрати на визначення точного правила поведінки наперед можуть пом'якшити необхідність для суду визначати, чи діяв хтось у конфлікті з цим правилом.

Проте існує мало досліджень щодо впливу конкретних і загальних правил на власні етичні рішення людей. Це питання розглядалося лише в роботі Фельдмана і Харела [4], які припустили, що, порівняно із загальним правилом, спеціальне правило зменшує корисливу непокору закону. Дослідники припустили, що це відбувається тому, що спеціальні правила дають людям менше свободи для інтерпретації правила, ніж загальні правила, і викликають менш вмотивовану аргументацію. Однак дослідники не перевіряли це твердження емпірично.

Наше припущення про те, що конкретні правила є більш успішними, ніж загальні, у стимулюванні слухняності, можна почерпнути з літератури про вмотивоване міркування та неетичне прийняття рішень. Деякі дослідники стверджують, що люди використовують когнітивні механізми, щоб переконати себе в тому, що їхня неетична поведінка є виправданою [9], і що участь у таких корисливих виправданнях або раціоналізаціях заохочує неетичну поведінку. Люди схильні раціоналізувати свої неетичні рішення, особливо коли критерії оцінки є невизначеними або розпливчастими. Дійсно, можна говорити, що зі збільшенням гнучкості в інтерпретації своїх дій зростає і нечесність.

Висновки. Таким чином, ми стверджуємо, що конкретне правило, з його чітким мандатом щодо того, яка поведінка є правильною, а яка - неправильною, має зменшити простір для раціонального обґрунтування того, що дії всупереч правилу є морально допустимими. Ця обмежена можливість для моральної раціоналізації може бути набагато меншою у випадку загальних правил. Наприклад, коли організація встановлює загальне правило, що забороняє вступати в конфлікт інтересів, працівники можуть відчувати себе вільно, приймаючи подарунок від клієнта, оскільки вони можуть міркувати, що, принаймні для них самих, цей вчинок не спричиняє конфлікту інтересів та/або не ставить під загрозу їхню об'єктивність.

Тоді як конкретне правило, що забороняє приймати подарунки від клієнтів, дасть менше свободи для самовиправдовувального тлумачення цього правила, оскільки воно вимагає від людини максимальної креативності для обґрунтування того, що їй буде дозволено прийняти подарунок від клієнта.

Також маємо зазначити, що для підвищення ефективності етичних правил необхідно не лише розробити чіткі та зрозумілі етичні норми, але й створити умови, які сприяють їх виконанню. Це включає посилення освітніх програм з етичних питань, регулярне проведення тренінгів, створення умов для відкритого обговорення етичних дилем та забезпечення підтримки з боку керівництва.

Наголошуємо на тому, що важливо, щоб був комплексний підхід у регулюванні етичної поведінки, який включає правове забезпечення, моніторинг та контроль за дотриманням етичних стандартів. Правове регулювання має бути гнучким та адаптивним, щоб відповідати сучасним викликам та умовам професійної діяльності.

Таким чином, забезпечення ефективної етичної поведінки в професійній сфері потребує не лише розробки та впровадження етичних кодексів, але й створення середовища, яке підтримує та заохочує етичну поведінку. Це дозволить підвищити рівень професіоналізму, зміцнити довіру з боку суспільства та забезпечити високі стандарти діяльності у різних професіях.

Список використаних джерел:

1. Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: наказ Національного агентства України з питань державної служби від 05.08.2016 № 158. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#n13>.
2. Вороніна М. А. Правова природа етичних кодексів професійних спілтовариств. *Право та інноваційне суспільство* № 2 (3) 2014
3. Про фінансові послуги та фінансові компанії: закон України від 14.12.2021 № 1953-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20?find=1&text#Text>.
4. Y. Feldman The expressive function of trade secret law: Legality, cost, intrinsic motivation, and consensus. *Journal of Empirical Legal Studies* (2009).
5. L. Kaplow Rules versus standards – An economic-analysis *Duke Law Journal* (1992)
6. Климович О.А. Етика парламентарів, або що робити щоб законослухняність не втратила сенс. *Парламент*. 2011. № 3. С. 74–82.
7. R. Cooter Expressive law and economics *Journal of Legal Studies* (1998)
8. Кабаченко М. О. Міжнародні стандарти праці: спроба визначення поняття. *Держава і право. Серія : Юридичні науки*. 2015. Вип. 67. С. 284-294. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001067338>.
9. BE Ashford et al. The normalization of corruption in organizations *Research in Organizational Behavior* (2003)

Pertsova T. S. Rules of ethical behavior: some legal issues

This article is devoted to the study of legal aspects of ethical behavior, in particular, to the analysis of ethical codes governing professional activities in various fields. The main purpose of the article is to assess the effectiveness of the existing rules of ethical behavior and to identify the factors affecting their compliance. The emphasis is placed on analyzing the impact of specific and general rules on people's ethical decisions (i.e., their intentions and behavior), as well as the mechanisms that determine this impact.

The article examines modern approaches to the development and implementation of codes of ethics. Particular attention is paid to the analysis of factors that reduce the effectiveness of ethical norms, such as high cognitive load and everyday stress. Examples of studies are provided that show that the mere existence of a code of conduct does not always guarantee its implementation, since due to its ubiquity it may lose its meaning for professionals.

The article also analyzes legal mechanisms that can increase the effectiveness of codes of conduct. Recommendations for improving the legal regulation of ethical behavior are offered, including the development of more flexible and adaptive rules, strengthening of educational programs on ethical issues, and the introduction of systems for monitoring and controlling compliance with ethical standards. In addition, the article highlights the issues of liability for violation of ethical standards, analyzes the legal consequences of such violations and ways to prevent them.

The author concludes that a comprehensive approach to the regulation of ethical behavior is needed, which includes both the development of clear and understandable ethical standards and the creation of favorable conditions for their observance in practice. The importance of legal support for ethical behavior is emphasized as a key element in maintaining high standards of professionalism and public trust.

Key words: rules of ethical behavior, standard, code of ethics, labor relations, professional development, principles, business behavior, responsibility.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ КЛАСИФІКАЦІЇ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ ТА ЇХ СУЧАСНА ПРОБЛЕМАТИКА

С. В. Нянько

асистент кафедри права
Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»
(Івано-Франківськ, Україна)
<https://orcid.org/0009-0002-0218-8409>
s.nianko@icloud.com

У представленій статті здійснюється теоретичний аналіз класифікацій функцій держави, з урахуванням їх різноманітності та виокремленні базових, ключових орієнтирів для формування їх у окремі категорії. Також здійснене дослідження по ключових аспектах проблематики даних класифікацій, адже сучасний розвиток громадянської та демократичної держави потребує нових підходів до розуміння самого єства функції держави та їх покликання. Сучасні виклики у теоретичному розумінні класифікацій функцій держави потребують грамотних та нових рішень, котрі ми намагалися розкрити у даній статті.

Ключові слова: держава, функції держави, класифікація функцій держави, соціальна держава, демократична держава.

Вступ. Держава відіграє значну роль у нашому житті, оскільки впливає на всі сфери суспільства. З моменту свого утворення держава набуває функцій, які визначають основні напрями її діяльності, відображають її сутність, соціальне призначення, цілі та завдання в управлінні суспільством за допомогою відповідних форм і методів.

Функції держави взаємопов'язані з її сутністю та соціальним призначенням. Вивчаючи ці функції, можна зрозуміти сутність суспільства та їх тісний зв'язок з цілями й завданнями держави. Однак важливо їх розрізняти. Мета держави – це результат, до якого вона прагне; завдання – це способи його досягнення; а функції – це конкретні дії держави. Таким чином, цілі та завдання визначають функції держави.

Аналіз досліджень і публікацій. Окремим проблемам класифікацій функцій держави, та зокрема тлумачення та аналізу самих функцій були присвячені праці таких вчених, як: О. Балинська, Ю. Ведерніков, С. Гусарев, О. Джураєва, Т. Шкляр та інші, однак слід зауважити, що, незважаючи на велику кількість досліджень, питання класифікації функцій сучасної демократичної України висвітлено в незначній кількості праць, що підкреслює актуальність цієї статті.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження категорій класифікацій функцій держави, їх ґрунтовна систематизація та аналіз саме найбільш доцільніших та науково і прак-

тично обґрунтованих категорій розмежування, враховуючи сучасний стан держави та перспективи розвитку інституту функцій держави.

Результати дослідження. Варто почати з того, що функціями держави відображаються лише основні напрями діяльності держави, тому що не все, що робить держава, є значущим для суспільства. Сутність функцій демонструє нам, на що акцентує держава при здійсненні своєї діяльності, яким чином діють її органи.

Для повнішого дослідження поняття «функції держави» слід порівняти його з поняттям «політика держави». Функції держави пов'язані із зацікавленістю самої держави, а політика держави – з певною групою осіб, які у цей час при владі. Таким чином, у функціях держави можуть виражатися як інтереси одного класу, так і всієї держави [3, с. 194-196].

Здійснення державою своїх функцій відбувається за допомогою спеціальних методів. Ці методи поділяються на правові та неправові (організаційні). До правових належать такі:

- правотворчість – діяльність держави щодо прийняття нормативно-правових актів, без яких здійснення функцій держави неможливе;
- право виконання – застосування нормативно-правових актів практично. Воно реалізується виконавчою владою держави. Суть права виконання полягає у вирішенні повсякденних питань держави шляхом управління;

- правоохоронна діяльність – це безпосередньо реалізація заходів щодо здійснення охорони права і свободи громадянина, застосування заходів щодо припинення правопорушень.

До неправових форм здійснення функцій держави відносяться: вивчення різної інформації, ухвалення скарг від громадян, розгляд пропозицій від різних комісій та комітетів та інше.

Певна функція є спільністю методів реалізації державної влади, які пов'язані з напрямом діяльності держави.

Для повнішого розгляду функцій держави необхідно використовувати метод класифікації. З допомогою цього можна нормалізувати безліч державно-правових явищ.

У класифікації функцій держави досі немає єдиного наукового погляду на їхній перелік та пріоритетність, що призвело до існування десятки підходів до складання відповідної класифікації [1, с. 327].

Уявляючи собою об'єктивну практичну та наукову реальність, автор вважає, що дослідження підстав класифікацій та видів функцій держави дозволить виділяти функції держави певного типу на різному етапі розвитку суспільства, що має особливу наукову цінність для теорії держави. В даний час у правовій науці виробилися загальноновідомі моделі класифікації функцій держави:

1. Залежно від того, де держава здійснює свої функції – всередині або за її межами, виділяються внутрішні та зовнішні функції. Даний вид класифікації набув поширення у науковій літературі минулого століття, відповідаючи історичному періоду розвитку політичних систем та типів держави (буржуазної, експлуататорської, капіталістичної, соціалістичної).

Розподіл функцій держави на зовнішні та внутрішні, яка була традиційною для радянської правової школи, більшістю сучасних учених не підтримується. Так, Ю.А. Ведерніков вважає, що в даний час розподіл функцій держави на внутрішні і зовнішні втратило своє значення, оскільки багато внутрішніх функцій набувають зовнішнього характеру, і як приклад наводить екологічний напрямок діяльності держави: «Найважливішим стає виділення глобальних функцій держави, що характеризують діяльність сучасної держави в екологічній, демографічній, сировинній, космічних сферах, у галузі створення та використання ядерної, інформаційної технології, у сфері захисту прав і свобод людини, а також в інших сучасних глобальних державних сферах діяльності, що торкаються всієї цивілізації» [2, с. 107-108].

Історично розподіл функцій держави на внутрішні та зовнішні був виправданим і відповідав

етапу розвитку політичних систем того часу. Ця класифікація дозволяла чітко розмежовувати сфери діяльності держави, що було зручно для аналізу та управління. Однак, в сучасних умовах, коли глобалізація і взаємозалежність держав стають дедалі більш вираженими, цей підхід втрачає свою актуальність. Наприклад, екологічні проблеми, які раніше вважалися внутрішніми, сьогодні мають глобальний характер, впливаючи на міжнародні відносини і вимагаючи спільних зусиль різних держав. Таким чином, я погоджуюсь з думкою Ю.А. Ведернікова, що сучасна держава повинна більше орієнтуватися на глобальні функції, які враховують взаємозв'язок внутрішніх і зовнішніх завдань.

2. Залежно від ступеня важливості розв'язуваних державою завдань поділ функцій держави на основні та неосновні. Це питання не втрачає наукової полеміки. Н.М. Оніщенко відзначила термінологічну суперечність у класифікації функцій держави на основні та неосновні, пояснюючи це тим, що, з одного боку, ключова ознака у визначенні функції держави – це основні напрямки її діяльності; з іншого боку, неосновні функції у такій ситуації втрачають найважливішу ознаку поняття «функції». Виходячи з цього, виникає необхідність або змінити поняття функції держави, або визнати аналізовану класифікацію невдалою [5, с. 58-61].

В.Е. Теліпко вважає, що підрозділ функцій на основні та неосновні сумнівний, оскільки функції держави – це головний напрямок її діяльності, а всі інші види діяльності не завжди є функціями. Діяльність держави, у якій йдуть процеси кількісних і якісних накопичень щодо реалізації тих чи інших важливих для суспільства завдань, краще було б називати підфункціями [6, с. 209].

Поділ функцій на основні та неосновні залишається предметом наукових дискусій. На наш погляд, цей поділ є проблематичним з кількох причин. По-перше, термінологічна суперечність, яку відзначила Н.М. Оніщенко, справді створює труднощі. Якщо основні функції – це основні напрямки діяльності держави, то неосновні функції втрачають сенс як самостійні категорії. Це може призвести до термінологічної плутанини і непорозуміння. По-друге, як зазначає В.Е. Теліпко, всі функції держави повинні розглядатися як головні напрямки її діяльності. Тому розподіл на основні та неосновні виглядає штучним і не виправданим. Можливо, більш логічним було б говорити про підфункції, які є деталізацією основних напрямків діяльності держави. Це дозволить уникнути плутанини і краще відобразитиме реальну структуру державної діяльності.

Тому, вважаємо за необхідне зазначити, що держава в сучасних умовах не може бути єдиною головною функцією. Взявши за основу загальноприйняте визначення функцій держави як основних напрямів її діяльності, з метою виключити логічне повторення головного поняття та для розвитку класифікації за цим принципом, автор пропонує класифікувати функції держави на «провідні функції держави» та «додаткові (факультативні) функції держави», під якими маємо на увазі наступне. Провідні функції держави – найважливіші напрями діяльності держави щодо здійснення цілей та завдань, поставлених у стратегічних правових документах на довгострокову перспективу у конкретний історичний період розвитку держави.

Додаткові (факультативні) функції держави – елементи, що входять до провідних функцій держави, розбиті на складові частини, відрізки, проміжні результати, які стають вагомими для здійснення провідних функцій держави, поставлених у стратегічних документах на довгострокову перспективу в конкретний історичний період розвитку держави та реалізації провідних функцій держави.

3. Залежно від тривалості здійснення функцій держави класифікуються на постійні та тимчасові. Цей тип класифікації застосовуємо до вивчення конкретної моделі держави, що існувала у певний історичний період. Оскільки вивчення функцій держави за тимчасовим інтервалом стосовно абстрактної моделі, з наукової точки зору, позбавлене сенсу через відсутність предмета [7, с. 267].

Класифікація функцій держави на постійні та тимчасові є корисною для аналізу конкретних історичних моделей держави. Такий підхід дозволяє зрозуміти, які функції були актуальними і необхідними на певному етапі розвитку держави, а які мали тимчасовий характер, обумовлений конкретними історичними умовами або завданнями. Наприклад, під час війни або соціально-економічної кризи держава може виконувати тимчасові функції, спрямовані на подолання конкретних викликів, які після завершення кризи стають неактуальними.

Однак, застосування цієї класифікації до абстрактних моделей держави позбавлене сенсу, оскільки в такому контексті відсутній конкретний предмет дослідження. Абстрактні моделі не враховують специфічні історичні, соціальні та економічні умови, які визначають тривалість і необхідність виконання тих чи інших функцій держави. Тому аналіз функцій держави з точки зору їхньої тривалості є найбільш ефективним, коли він

прив'язаний до конкретних історичних обставин та реальних моделей державного управління.

З цього випливає, що класифікація на постійні та тимчасові функції може бути дуже корисною для розуміння еволюції державних функцій і їхньої адаптації до змінних умов, але її застосування повинно бути обмежене конкретним історичним контекстом.

4. Окремі класові та загальносоціальні функції класифікували вчені правознавці радянської доби. Зникнення класів суспільства (за винятком того, що в суспільстві має бути сформований середній клас), розділили суспільство на елітарні кола.

Як зазначила О.О. Джураєва, влада все одно здійснюється елітою, правлячою меншістю, яка пристосовується до диктованих демократією правил гри і нав'язує суспільству свою волю, змушуючи приймати рішення у своїх інтересах [4, с. 114].

5. Визнана і широко вживана в науці єдина класифікація функцій держави, в основі якої лежить критерій відокремлених сфер суспільства, які впливають на вироблення функцій держави. Відповідно до цього критерію, виділяють економічну, політичну, соціальну та ідеологічну функції держави.

7. За принципом поділу влади було виділено законодавчі (правотворчі), виконавчі (управлінські) та судові функції, засновані на конституційно-закріпленому принципі поділу влади. Однак у всіх країнах світу загальноприйнятими вважаються три гілки влади. Тому ця класифікація застосовується лише до окремих держав.

Отже, класифікація функцій держави на класові та загальносоціальні, розроблена вченими правознавцями радянської доби, відображає історичний контекст та ідеологічні упередження того часу. З огляду на сучасний соціальний ландшафт, де класові розбіжності мають менше значення, ніж раніше, ця класифікація втрачає свою актуальність. Однак, як зазначає О.О. Джураєва, влада все одно залишається в руках еліти, яка, незважаючи на демократичні механізми, зберігає здатність впливати на суспільство і приймати рішення у своїх інтересах. Це підкреслює, що питання про розподіл влади та її функцій залишається актуальним і складним.

Широко визнана в науці класифікація функцій держави за критерієм окремих сфер суспільства (економічна, політична, соціальна та ідеологічна функції) є однією з найбільш корисних і практичних. Вона дозволяє чітко визначити основні напрямки діяльності держави і краще зрозуміти, як держава впливає на різні аспекти суспільного життя. Ця класифікація є універсальною і засто-

совною до різних держав, незалежно від їх політичної системи.

Що стосується класифікації функцій держави за принципом поділу влади (законодавчі, виконавчі та судові функції), то вона є основоположною для розуміння структури державного управління в більшості сучасних країн. Хоча ця класифікація може не враховувати специфіку окремих державних систем, вона забезпечує базову модель для аналізу та порівняння різних політичних структур.

Тому, кожна з розглянутих класифікацій має свої переваги та недоліки. Вибір тієї чи іншої класифікації залежить від конкретної мети дослідження і контексту, в якому проводиться аналіз.

7. За рівнем побудови вертикальної влади виділяються базові (опорні), лінійні (об'єктні) та операційні (процесуальні) функції або функції першого, другого, третього та інших порядкових рівнів. Крім розглянутих наукових класифікацій існує низка окремих моделей класифікації, які заслуговують на увагу в методологічному плані.

Т. Шкляр поділяє функції держави залежно від об'єкта державного впливу на економічні, соціальні, ідеологічні, екологічні, оборони, фінансовий контроль, охорону правопорядку та інші [8, с. 62].

Вважаємо, що найбільш прийнятною визнається класифікація, побудована за критерієм владних актів держави, що виділяє такі функції, як: самопроголошення державного суверенітету; призначення та вибір (формування самого державного механізму); безпосереднє управління суспільством (сукупність всіх видів владного на суспільство); законодавча та правозастосовна функція.

О. О. Джураєва, виходячи з розглянутого вище розуміння функцій держави, виділила класифікацію функцій з трьох підстав: базові функції держави, які зберігають себе у державі будь-якого типу та будь-якого історичного періоду (політична функція; функція підтримки громадського порядку; економічна функція; функція захисту від зовнішніх загроз); типові функції держави, властиві певному типу держави (функція захисту прав людини, соціальна функція, екологічна та інші, властиві сучасним демократичним державам); специфічні функції держави включають в себе перелічені вище функції, а також функції, які властиві тільки даній державі залежно від її завдань, інтересів, впливу географічного положення, національного складу населення, кількості природних ресурсів, кліматичних умов та ін. (антикорупційна політика, модернізація економіки та ін.) [4, с. 111-118].

Нормативно закріплений постулат у тому, що Україна соціальна держава, політика якої спря-

мована створення умов, які забезпечують гідне життя і розвиток людини. Це свідчить про конституційно-правовий статус держави та передбачає конституційні гарантії економічних, соціальних прав і свобод людини та громадянина, а також відповідні обов'язки держави: охорона праці та здоров'я людей; встановлення гарантованого мінімального розміру оплати праці; забезпечення державної підтримки сім'ї, материнства, батьківства та дитинства, інвалідів та літніх громадян; розвиток системи соціальних служб; встановлення державних пенсій, допомог та інших гарантій соціального захисту [3, с. 194-196].

Держава, яка визнала свою соціальну спрямованість, взяла на себе обов'язок, який вона виконує перед суспільством через свої функції. Це відображає бажану модель соціальної держави, яка описана у нормативних документах, що стосуються мети держави та історичного шляху розвитку державного інституту. Таким чином, функції держави в процесі їх реалізації трансформуються у функції соціальної держави, які мають особливості властиві саме соціальній державі.

Проблематика класифікації сучасних функцій держави є складною і багатогранною, оскільки функції держави постійно змінюються та адаптуються до нових умов і викликів. Сучасні держави виконують безліч різноманітних функцій, і їх класифікація стикається з різними проблемами [8, с. 61-65].

По-перше, існує проблема універсальності класифікації функцій держави. У різних країнах функції держави можуть суттєво відрізнитися залежно від політичної системи, економічного розвитку, культурних традицій та історичних умов. Це ускладнює створення єдиної класифікації, яка була б однаково застосовною до всіх держав.

По-друге, функції держави можуть змінюватися залежно від часу та контексту. Зокрема, держави можуть адаптувати свої функції у відповідь на нові виклики, такі як глобалізація, технологічний прогрес, зміни клімату, зростання соціальної нерівності та інші фактори. Це робить класифікацію динамічною і складною для фіксації у певний момент часу.

По-третє, функції держави можуть бути багатогранними і перетинатися між собою. Наприклад, функції з забезпечення національної безпеки можуть включати як оборону, так і боротьбу з тероризмом та кіберзлочинністю. Соціальні функції можуть охоплювати охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та інші аспекти. Це ускладнює чітке розмежування функцій і їх класифікацію.

По-четверте, функції держави можуть мати різний ступінь важливості та пріоритетності у різних країнах. Деякі держави можуть приділяти більше уваги економічним функціям, такі як регулювання ринку та підтримка економічного зростання, тоді як інші можуть зосередитися на соціальних функціях, таких як боротьба з бідністю та забезпечення соціальної справедливості. Це також ускладнює створення універсальної класифікації.

По-п'яте, класифікація функцій держави може бути впливовою в політичному контексті. Різні політичні сили можуть мати різні погляди на те, які функції держави є пріоритетними і як їх слід класифікувати. Це може призводити до політичних дебатів і конфліктів щодо класифікації та визначення функцій держави.

Загалом, проблематика класифікації сучасних функцій держави полягає у їхній багатогранності, динамічності, контекстуальній залежності та політичній складовій. Це робить класифікацію складним завданням, яке вимагає врахування багатьох факторів і підходів для створення ефективної і застосовної системи класифікації.

Висновки. На основі проведеного аналізу класифікацій функцій держави автор приходить до висновку, що на кожному етапі розвитку держави як інституту влади та управління суспільством види функцій держави впливають на її внутрішню структуру, механізм реалізації функцій держави та формують історію розвитку державності. Існує переконання, що в сучасній державі в реальних умовах не може бути однієї єдиної головної функції, і пропонується доповнити існуючу класифіка-

цію функцій держави, виділивши в ній «провідні функції держави» та «додаткові (факультативні) функції держави».

Виходячи із заявленої мети державного будівництва – побудови моделі соціальної держави, вважаємо, що класифікація функцій держави на сучасному етапі розвитку української державності трансформувалася у функції соціальної держави та потребує наукового осмислення.

Список використаних джерел:

1. Балинська О.М., Гарасимів Т.З. Проблеми теорії держави і права / Львів. держ. ун-т внутр. справ. 2-ге вид., перероб. і доп. Львів, 2020. 416 с.
2. Ведерніков Ю.А., Грегул В.С. Теорія держави і права: навч. посіб. 4-е вид., доп. і переробл. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 224 с.
3. Гусарев С., Колодій А. Фундаменталізація теорії держави і права. *Право України*. 2019. № 4. С. 194-196.
4. Джураєва О.О. Класифікація функцій сучасної держави. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць*. 2015. Вип. 25. С.109-119.
5. Оніщенко Н.М. Правова система і держава в Україні: монографія. Київ: КНЕУ, 2021. 325 с.
6. Теліпко В.Е. Універсальна теорія держави і права. Київ: Біноватор, 2007. 512 с.
7. Цвік М.В., Петришин О.В. Загальна теорія держави і права: підручник. Харків: Право, 2015. 428 с.
8. Шкляр Т. Функції сучасної держави: поняття та проблеми класифікації. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 11. С. 61-65.

Nianko S. V. Theoretical analysis of the classification of state functions and their modern problems

The presented article carries out a theoretical analysis of the classifications of the functions of the state, taking into account their diversity and singles out the basic, key guidelines for forming them into separate categories. Research was also carried out on the key aspects of the problems of these classifications, because the modern development of a civil and democratic state requires new approaches to understanding the very nature of the state's function and their vocation. Modern challenges in the theoretical understanding of classifications of state functions require competent and new solutions, which we tried to reveal in this article.

Key words: state, state functions, classification of state functions, social state, democratic state.

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.2.31>**Є. В. Дудко**кандидат юридичних наук, адвокат
<https://orcid.org/0009-0008-4213-971X>

ЗМІСТ І СУТНІСТЬ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ АДВОКАТАМИ У ХОДІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У даній науковій статті з'ясовано зміст і сутність соціально-правової природи індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням, що здійснюються адвокатами у ході кримінального провадження, визначено особливості такого виду кримінологічної діяльності та проблеми, які потребують вирішення на практичному і законодавчому рівнях. Зокрема, встановлено, що здійснюючи захист відповідних учасників кримінального провадження, адвокати попутно мають можливість займатись й кримінологічною діяльністю у межах визначеного у Кримінальному процесуальному кодексі України предмета доказування і своїх повноважень, які закріплені у вказаному Кодексі та Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Доведено, що такий підхід дозволить адвокату не тільки підвищити рівень ефективності реалізації ним захисної функції у кримінальному процесі, але й виявляти причини і умови, які сприяли вчиненню конкретного кримінального правопорушення, що важливо з огляду оцінки вини, ступеня суспільної небезпеки та інших кримінологічно значущих ознак підзахисної особи. Крім цього, в роботі констатовано, що індивідуальна кримінологічна діяльність адвоката створює додаткові практичні елементи забезпечення особистої безпеки як для об'єктів його захисту, так і особисто для себе. Акцентована увага також і на тому, що досі у чинному кримінально-процесуальному законодавстві України не створено належних умов для успішної реалізації учасниками кримінального провадження закріплених у ньому принципів (засад) процесуальної діяльності (рівності перед законом; змагальності; гласності, т. ін.), що, у свою чергу, детермінує наявність проблем й в індивідуальному рівні запобігання злочинам, включаючи й такими суб'єктами, як адвокати. Враховуючи зазначені правові прогалини, колізії та практичні аспекти, у вказаній науковій статті обґрунтована необхідність удосконалення правових засад кримінологічної діяльності адвокатів, з урахуванням як соціально-правової природи їх статусу та участі в кримінальному процесі, так й існуючих на сьогодні на законодавчому рівні України правових потенційних можливостей цих осіб у сфері запобігання та протидії злочинності. При цьому констатовано, що без вирішення вказаних у цій роботі та інших проблем кримінологічного характеру, практично неможливо підвищити рівень індивідуального запобігання злочинам з боку адвокатів у ході кримінального провадження.

Ключові слова: адвокат; об'єкти індивідуального запобігання злочинам (кримінальним правопорушенням); кримінальне провадження; кримінологічна діяльність; причини і умови злочинності; детермінація.

Постановка проблеми. Результати вивчення наукових джерел показали, що вчені наводять різні визначення індивідуального запобігання (профілактики, протидії, попередження тощо) злочинам. Так, деякі науковці у загальному розумінні вважають, що це є, насамперед, вплив на тих осіб, від яких можна очікувати вчинення кримінального правопорушення, та їх соціальне оточення [1, с. 110].

Зазначений вид кримінологічної діяльності є, на їх думку, цілеспрямованою роботою з кон-

кретною людиною та її найближчим оточенням. Об'єктами такого запобігання є індивіди, поведінка та спосіб життя яких свідчать про реальну можливість вчинення ними злочинів. При цьому, як свідчить практика, погляди, мотиви та система ціннісних орієнтацій особи можуть стати основою для профілактичного впливу на неї лише тоді, коли зазначені суспільні установки виразились в антисуспільній поведінці [1, с. 111].

Проте, на переконання А. В. Андрушко (і з цим слід погодитись), враховуючи складний

характер детермінації злочинності, об'єкт запобігання такого кримінологічного впливу є складним [2, с. 160].

Як видається, саме зазначений аспект варто враховувати при здійсненні кримінологічної діяльності й адвокатам у кримінальному провадженні, позаяк це має пряме відношення до змісту їх законної функції, а також до індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням, які посягають як на об'єкти їх захисту, так і на адвокатів особисто.

З огляду цього, вибрана тема дослідження є актуальною та такою, що має теоретико-прикладне значення.

Враховуючи це, *метою* даної наукової статті є обґрунтування необхідності удосконалення правового механізму з питань, що стосуються індивідуального запобігання злочинам, яке здійснюється адвокатами.

У свою чергу, *головним завданням* цієї роботи є з'ясування потенційних правових можливостей адвоката, як суб'єкта індивідуальної кримінологічної діяльності, що має місце у кримінальному провадженні.

Стан досліджень. Вивчення наукової літератури показало, що досить активно і предметно питаннями запобіжної діяльності відповідних суб'єктів займаються такі учені, як: В. С. Батиргарєєва, Ю. В. Баулін, В. В. Василевич, А. А. Вознюк, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, О. Г. Колб, О. М. Костенко, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, В. А. Мисливий, Д. М. Тичина, В. О. Туляков, В. І. Шакур, ін.

Поряд з цим, варто мати на увазі, що досі на теоретичному рівні питання щодо ролі та місця адвоката у системі суб'єктів індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням вивчені недостатнім чином, що й обумовило вибір об'єкта і предмета даної наукової статті, а також визначило її актуальність і прикладний характер пізнання.

Виклад основних положень. Без сумніву (і це підтверджується практикою), для того, щоб сформулювати переконливі та ефективні напрями будь-якого виду діяльності, а також запропонувати відповідні заходи щодо її удосконалення, досить важливо визначити зміст та максимальний перелік об'єктів, які складають її зміст.

Зазначений теоретико-прикладний постулат у повній мірі стосується й індивідуальної кримінологічної діяльності адвокатів, а тому необхідно у загальних рисах з'ясувати сутність і перелік об'єктів, запобігання посягань на які

вони мають займатись у ході кримінального провадження.

У широкому розумінні до об'єктів індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням, яке здійснюється у ході кримінологічної діяльності адвокатами, учені відносять наступні із них:

1) зовнішні для злочинності обставини;

2) процеси, що відбуваються у змісті самої злочинності, які призводять до відтворення та, нерідко, розширеного ефекту злочинної поведінки;

3) процеси взаємодії злочинності та суспільства зокрема, шляхом видозміни змісту системи соціального контролю (контрольно-ревізійних правоохоронних органів; громадськості, т. ін.) [3, с. 71-76].

Крім цього, в наукових джерелах виокремлюють й інші об'єкти кримінологічної діяльності у сфері запобігання та протидії злочинності, а саме:

а) це виражені недоліки різноманітних суспільних відносин у системі формування людини;

б) соціально-негативні традиції, стереотипи і поведінка, а також найбільш поширені негативні звички людей;

в) окремі групи та інші протиправні об'єднання осіб, які виявляють ознаки злочинної поведінки;

г) сукупність конкретних негативних явищ, процесів і недоліків у різних сферах суспільного життя, які детермінують злочинну поведінку та, зокрема, вчинення конкретного кримінального правопорушення;

ґ) окремі негативні особистісні властивості особи злочинця, які провокують здійснення кримінального правопорушення, або сприяють його вчиненню [4, с. 59].

На думку деяких учених (і це не викликає заперечення), об'єкт запобігання злочинам – це окремі або сукупність різних (за ґенезою, сферою, формами та інтенсивністю) негативних явищ і процесів реальної дійсності матеріального чи духовного характеру, які призводять (детермінують) до виникнення комплексу причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень [5, с. 159-160]. При цьому, як показує практика, запобігання і протидія злочинності, об'єкти індивідуальної кримінологічної діяльності безпосередньо пов'язані із суспільством та особою правопорушника, тобто вони походять від них та є однією з детермінант вчинення злочинів [6, с. 169-178].

Більш того, як встановлено в ході даного дослідження, при такому науково-прикладному підході реалізація заходів спрямованих на запобігання злочинам, покладається на всі суб'єкти кримінологічної діяльності, включаючи й адвокатів, а тому останні мають функціонувати якісно та повинні діяти лише в єдності (як система), не дивлячись на рівні та критерії поділу їх діяльності на види (загальносуспільний, груповий, індивідуальний) [7, с. 326].

Як видається, теоретично значущою, у зв'язку з цим є й позиція учених щодо визначення змісту індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням, під яким вони розуміють діяльність державних і недержавних органів, організацій та їх представників спрямованих на по виявлення осіб, від яких, виходячи з їх поведінки, можна очікувати вчинення суспільно небажаних діянь, здійснення впливу на оточуюче середовище з метою позитивної корекції їх поведінки, ліквідації, усунення або нейтралізації криміногенних факторів, що діють у цьому середовищі, включаючи й заходи тактико-психологічного, кримінально-процесуального та іншого характеру [8, с. 14-22], що в повній мірі характерно й для кримінологічної діяльності адвокатів. Саме тому, індивідуальне запобігання спрямоване на виявлення та усунення (блокування, нейтралізацію) тих детермінант, які безпосередньо пов'язані з поведінкою, способом життя та мікросередовищем таких осіб [9, с. 275-276], що, як видається, значно звужує зміст даного виду запобігання злочинам та у більшій мірі відображає соціально-правову природу заходів загальносоціального запобігання злочинам, яке здійснюється адвокатом.

Як показали результати цього наукового пошуку, в кримінології можна знайти й інші підходи щодо визначення даного поняття, які в узагальненому виді під індивідуальним запобіганням злочинам тлумачать цей вид кримінологічної діяльності як систему цілеспрямованого, організованого, з урахуванням педагогічних вимог, виховного впливу на свідомість, почуття та волю особи, щодо якої здійснюється запобіжна діяльність, з метою усунення, нейтралізації, блокування тощо у неї негативних і, одночасно, формування позитивних якостей, стереотипів і звичок законослухняної поведінки.

Висновок. Отже, якщо цей методологічний підхід взяти за основу, а також врахувати ті положення, що стосуються змісту індивідуальної адвокатської діяльності, які визначені на законодавчому рівні України, то можна у загальних рисах сформулювати наступне визначення

поняття «індивідуальне запобігання кримінальним правопорушенням, що здійснюються адвокатами», а саме – це така кримінологічна діяльність окремо взятого адвоката, що витікає з його правового статусу та спрямована на недопущення вчинення зазначених суспільно небезпечних діянь щодо учасників кримінального провадження, всі законні інтереси яких він представляє у кримінальному провадженні.

Теоретичне значення такого підходу, як видається, є очевидним, а саме – за допомогою зазначеної доктринальної конструкції можна по-новому підійти до оцінки кримінологічної діяльності адвокатів як суб'єктів індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням та активізувати таким чином наукові пошуки у вказаному напрямі.

У свою чергу, практичне значення сформульованого авторського поняття полягає у тому, що через аналіз змісту його системоутворюючих ознак можна вивести чіткі науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на удосконалення правового механізму з питань індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням, яке здійснюється адвокатами у ході кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Кримінологія: навчально-методичний посібник / за заг. ред. О. М. Джужи. Київ: Атіка, 2003. 400 с.
2. Андрушко А. В. Геронтологічна злочинність: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання: монографія. Ужгород: Поліграф-центр «Ліра», 2011. 248 с.
3. Оболенцев В. Ф. Базові засади системного аналізу злочинності та віктимізації в Україні: монографія. Харків: Юрайт, 2016. 116 с.
4. Алфьоров С. М. Попередження злочинності: загальна характеристика та певні пріоритетні напрями вдосконалення. *Держава та регіони. Серія: Право*. Запоріжжя: Класичний приватний ун-т, 2010. № 2. С. 57-61.
5. Вознюк А. В. Концептуальні засади запобігання суспільно небезпечним діянням. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2(99). С. 156-165.
6. Колб О. Г., Новосад Ю. О. Щодо змісту деяких детермінант, що обумовлюють та сприяють вчиненню злочинів. *Kelm: Knowledge, Education, Law, Management*. 2017. № 4(20). С. 169-178.
7. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: *Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки*. 424 с.

8. Бабенко А. М. Тактико-психологічні, кримінально-процесуальні, адміністративно-правові та оперативно-розшукові засади профілактики і запобігання кримінальним правопорушенням. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 14-22.
9. Головкін Б. М. Про детермінацію злочинності. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 274-280.
10. Аністратенко Ю.І., Грицюк І.В. Особливості реалізації функції обвинувачення в кримінальному провадженні України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Випуск 2. Том 2. С. 63-68.
11. Нікітін Ю.В., Топчій В.В., Грицюк І.В. Історично-правове становлення безпеки суспільства та протидії злочинності: український та європейський вимір. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Випуск 2. Том 2. С. 74-79.
-

Dudko Ye. V. The content and essence of individuals of individual prevention of crimes by lawyers in the course of criminal proceedings

This scientific article clarifies the content and essence of the socio-legal nature of individual prevention of criminal offenses carried out by lawyers during criminal proceedings, identifies the features of this type of criminological activity and problems that need to be solved at the practical and legislative levels. In particular, it was established that while defending the relevant participants in criminal proceedings, lawyers also have the opportunity to engage in criminological activities within the limits of the subject of evidence defined in the Criminal Procedural Code of Ukraine and their powers, which are enshrined in the specified Code and the Law of Ukraine «On Advocacy and Advocacy». It has been proven that this approach will allow the lawyer not only to increase the level of effectiveness of his defense function in the criminal process, but also to identify the reasons and conditions that contributed to the commission of a specific criminal offense, which is important from the point of view of the assessment of guilt, the degree of public danger and other criminologically significant features of the defendant persons. In addition, the work states that the individual criminological activity of a lawyer creates additional practical elements of ensuring personal safety both for the objects of his protection and for himself personally. Attention is also focused on the fact that until now the current criminal procedural legislation of Ukraine has not created the necessary conditions for the successful implementation by participants in criminal proceedings of the principles (fundamentals) of procedural activity enshrined in it (equality before the law; competition; publicity, etc.); which, in turn, determines the presence of problems at the individual level of crime prevention, including by such subjects as lawyers. Taking into account the specified legal gaps, conflicts and practical aspects, the indicated scientific article substantiates the need to improve the legal foundations of the criminological activity of lawyers, taking into account both the social and legal nature of their status and participation in the criminal process, as well as the legal potential opportunities existing today at the legislative level of Ukraine of these persons in the field of crime prevention and countermeasures. At the same time, it was established that without solving the problems indicated in this work and other criminological problems, it is practically impossible to increase the level of individual prevention of crimes by lawyers during criminal proceedings.

Key words: lawyer; objects of individual prevention of crimes (criminal offenses); criminal proceedings; criminological activity; causes and conditions of crime; determination.

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.2.32>

ПРАВО ТА ЦІННОСТІ: АСПЕКТИ СПІВВІДНОШЕННЯ

П. П. Строїч

асистент кафедри права та публічного управління,
Закладу вищої освіти
«Університет Короля Данила», (Івано-Франківськ, Україна)
<https://orcid.org/0009-0004-1064-1079>
Petro.Stroyich@gmail.com

Сутність права у найбільш загальному визначенні є міра свободи та обґрунтованість поведінки суб'єктів суспільного життя, що об'єктивно зумовлені розвитком суспільства, то цінність права можна визначити як уособлення свободи і активності людей на основі упорядкованих стосунків і у відповідності зі справедливістю, необхідністю узгодження волі й інтересів різних верств населення, соціальних груп, окремих індивідів. Цінність права має насамперед інструментальний характер. Воно повинно забезпечувати нормальне функціонування та розвиток суспільства. Має гарантувати свободу громадян у поєднанні з відповідальністю, їх справедливе співвідношення, а відтак і відповідати людській природі.

Разом із тим право, вбираючи в себе загальнолюдські цінності, стає їхнім виразником і перетворюється на самостійну цінність, що посідає гідне місце серед інших цінностей культури. Статус цінностей у праві можуть набувати різні факти і явища матеріального та ідеального характеру: матеріальні предмети і блага, суспільні відносини, людські вчинки, вольові феномени (мотиви, спонукання), ідеї, ідеали, соціальні інститути. Вони є правовими цінностями, оскільки лежать в основі права і правопорядку, вони виступають як ідеальне обґрунтування норм права, закріплюються й охороняються правовими нормами, складають мету права та його інститутів. Тому вони, як правило, відносяться до діючого права.

Також особливо великим є значення деяких соціальних цінностей, що з часом набули характер правових цінностей. Як високі ідеали, вони пронизують суспільну правосвідомість і стають основними принципами права. Такими є: свобода, рівність, справедливість, демократія, порядок, безпека, світ. Поряд з ними існують і специфічні правові цінності загального значення, такі як ідея права, ідея стабільної законності. Дані цінності водночас являються ідеалами і реальною людською практикою. У праві вони закріплюються у тій чи іншій якості. Але в ряді випадків суспільна й індивідуальна правосвідомість можуть сприймати їх лише як цінність ідеальну, як ідеальні цілі політичної (і правотворчої) програми. Принципи та ідеали, як і всі інші речі, явища, являють собою цінності в тій мірі, у якій вони взаємопов'язані з людською особистістю. Як правові цінності, вони мають вид юридичних прав і свобод особи в її індивідуальних і колективних проявах.

Самі права людини також здобувають статус важливих цінностей. Кожне з них виражає визначену сторону, прояв, образ існування людини як природної і соціальної сутності. У своїй сукупності вони характеризують людину як вищу цінність, як осередок усіх цінностей. У сучасному цивілізованому суспільстві право являється не тільки інструментальною цінністю, тобто цінністю «інструмента» і «засобу» дозволу протиріч у різних сферах суспільства, але також як звільняючим, розвиваючим засобом, що виступає як цінність.

Разом з тим відзначимо, що різні типи культур приписують праву неоднакову цінність, а цінність кожної правової норми, кожного правового інструмента щораз визначається як конкретне історичне явище. Правові цінності являють собою вид духовних цінностей, що задовольняють потреби соціальних груп суспільства в регулюванні соціальних відносин і вчинків людей. Їх основною і специфічною функцією є регулятивна функція. Тому правові цінності призначені для створення, підтримки та зміцнення соціального порядку і дисципліни, нормального функціонування суспільства. Правові цінності складають елемент системи соціального (соціально-політичного) керування суспільством.

Необхідність і імперативність правового підходу представлені у такій цінності права як справедливість. Справедливе те, що виражає право, відповідає праву і дотримується права. Будь-якого іншого регулятивного принципу, крім правового, справедливість не має.

Ціннісні властивості права можна подати в двох різновидах: базові (первинні, сутнісні, природні) і функціональні (вторинні, змістовні, інструментальні). У літературі ці два різновиди представлені як внутрішня і зовнішня ціннісна характеристика права: цінності права і цінності в праві. Цінності в праві - це цінності, що інтегруються правом, яке поєднує у своїй регулятивній дії і впливові етичні, політичні, економічні, а також світоглядні й навіть естетичні елементи соціальної культури.

Обґрунтовано, що однією з засадничих ідей людського суспільства є ідея права, яка завжди присутня (нехай навіть у зародковому стані) у духовному досвіді кожної людини, вона живе та діє у свідомості людей навіть тоді, коли виявляється слабкою, затемненою, придушеною і, як ідея добра, ідея істини, ідея свободи, вона зберігає свою природу та своє значення і в тому разі, коли можливості її життєвого прояву зведені до мінімуму. У цьому розумінні ідея права є завжди реальною силою, що більшою чи меншою мірою, але неодмінно впливає на волю людини.

Визначено, що як елемент цивілізаційної культури право входить у систему переконань, цінностей і виражальних засобів, що упорядковують досвід і регулюють людську поведінку. Цінності соціальні в даному випадку можуть бути представлені як загальноприйняті у суспільстві переконання відносно цілей і станів, до яких людина чи група традиційно прагнуть чи повинні прагнути. Вони ж складають базову чи додаткову основу моральних і правових принципів та вимог.

Ключові слова: право, цінності, принципи, засоби, засадничі ідеї, мораль, регулятивні функції, людина, суспільство.

Постановка проблеми. За радянських часів під тиском комуністичної ідеології юридична наука перетворилася на догму. Право не розглядалося як суспільне й культурне явище, поза увагою вчених залишалося питання цінності права. Сучасний етап розвитку вітчизняної загальнотеоретичної юриспруденції позначається принциповими змінами в її методології. Свій вияв це знаходить у відмові від «монопольного панування» позитивістського підходу до розуміння права та активне й широке впровадження у відповідні наукові дослідження положень природно-правового, соціокультурного, аксіологічного та інших методологічних підходів. Це тягне за собою перегляд сутності права та пов'язаних з ним явищ (правових явищ, процесів, механізмів), дозволяє розглянути юридичне право у різних аспектах, динаміці. Оновлена методологія вітчизняної юридичної науки уможливілює і вимагає, аби юридичне право досліджувалося як соціальне, соціально зумовлене явище, соціокультурний феномен і водночас як цінність, реалізація потенціалу якої сприяє забезпеченню правопорядку у суспільстві, а разом із визнанням ціннісного значення прав людини передбачає створення умов для реалізації прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина. Змінилися погляди й на форму об'єктивації права – національне законодавство, що має закріплювати цінності, які вже стали загально-людськими і водночас інтеріоризовані відповідним суспільством, передусім це справедливість, свобода, рівність, гуманізм. Як вказує Р. Луцький, система законодавства, чинна

у будь-якій державі, має не лише закріплювати на вищому юридичному рівні волю держави, а бути концептуальним виразом основних природно-правових цінностей, визначені форми прояву яких історично та об'єктивно сформовані в певному суспільстві й державі. Розгляд права як елементу суспільства загалом та культури зокрема дозволяє осягнути його як цінність та ефективно реалізувати його ціннісний потенціал для розв'язання суперечностей, досягнення суспільного порозуміння й компромісу, забезпечення стану законності й правопорядку.

Стан наукового дослідження. Використання у своїх дослідженнях методологічного інструментарію природно-правового (В. Васецький, М. Кельман, О. Мурашин та ін.), інтегративного (О. Геселев, Н. Оніщенко, Д. Керимов та ін.), соціокультурного (Л. Заморська, О. Ковальчук, О. Котенко, І. Музика, В. Хаврук та ін.), антропоцентричного (М. Антонов, А. Кучук, А. Поляков та ін.) та інших підходів дозволило розкрити ті аспекти, властивості права, які не могли бути встановленими й вивченими на засадах вузького нормативістського підходу. Р. Луцький виявив чинники, що зумовлюють переваги застосування соціокультурного підходу до розуміння позитивного права. Отже, право це соціокультурний феномен, зумовлений у кожному окремому соціумі/ цивілізації специфічними історичними, економічними, політичними, безпосередньо культурними й іншими чинниками.

Цінність права як неуніверсального явища розкривається і реалізується на основі конкрет-

ного типу праворозуміння, домінуючого у певній спільноті. Все це визначає стан, за якого, на думку А. Кучука, різним державам іманентні регулятивні особливості забезпечення порядку в суспільстві, особливості правового регулювання суспільних відносин. Це дозволяє вченому стверджувати, що правова реальність фактично конструюється певним соціумом.

Більш повному розкриттю ціннісного значення права сприяє виокремлення різних аспектів права як цінності, серед яких: безпосередньо соціальна цінність права, що, на думку О. Скакун, виявляється у здатності права вирішувати проблеми в суспільстві правовими засобами, розвивати ті відносини, в яких зацікавлені як окремі індивіди, так і суспільство в цілому, вносити стабільність і порядок у суспільні відносини, забезпечувати надійність соціального захисту громадян; – інструментальна / службова цінність права – один з виявів його загальносоціальної цінності, сутність якого згадана вчена вбачає у тому, що право є регулятором суспільних відносин, інструментом для вирішення різноманітних завдань, у тому числі для забезпечення функціонування соціальних інститутів, інших соціальних благ, звичаїв, традицій суспільства, у якому воно діє, історично сформованих особливостей його ментальності, культури, суспільної моралі, релігійного світосприйняття тощо (що у своїй сукупності утворює соціокультурний складник державного розвитку) не буде належним чином реалізовуватися у будь-якій формі, незважаючи на всі зусилля органів державної влади, у тому числі примусового характеру. Результати теоретико-філософського осмислення феномена права з позицій соціокультурного та аксіологічного підходів у своїх працях, крім згаданих вище науковців, виклали М. Козюбра, М. Кельман, А. Колодій, С. Максимов, Ю. Оборотов, О. Петришин, В. Плавич, П. Рабінович, О. Святоцький, В. Селіванов, О. Скакун, М. Цвік та ін. Науковий інтерес до цієї проблеми підтримується у зв'язку з інтеграцією України у світовий та європейський правовий простір та пов'язаними з цим трансформаційними зрушеннями національної правової системи, в якій право є системотвірним компонентом.

Виклад основного матеріалу. Згідно загальнотеоретичної трактуванні концептуального змісту такого унікального з точки зору соціальної значущості закону, в сучасній юридичній науці прийнято вживати його в 4-х багатомірних значеннях. У нашому контексті, коли мова

заходить про встановлення взаємозв'язку між правом і соціальними цінностями, видається цілком доречним зосередитися в першу чергу на тому, що це означає, Коли право розуміється як система правових норм. Крім того, ступінь визнання суспільством різних правових норм відображає загальноприйняті соціальні цінності, або додаткові фактори також можуть мати істотний вплив на досягнення такого позитивного сприйняття, такі як відносна суворість і неупередженість санкцій, особливо щодо тих, хто порушує правові норми.

З іншого боку, очевидно, що має сенс підходити до вивчення взаємозв'язку між цінностями та правом з кількох різних позицій, залежно від поставленої мети. Як відомо, філософський дискурс права можна розглядати як особливу частину моральної філософії, яка в першу чергу перекладає абстрактні цінності та зобов'язання на більш конкретні стандарти поведінки. У межах своєї юрисдикції деякі школи розглядають право як замкнуту систему правил, яка суперечить іншим системам регулювання лише на найвищому рівні «вищих норм», тоді як інші розглядають право як інститут, повністю відокремлений від моралі та інших систем цінностей і виражає лише волю суверена.

Отримала визнання інша школа, представники якої розглядають закон як сукупність норм, що дозволяють дії суддів, які роблять істотний вплив на позицію суду. Однак пошуковий дискурс цим не обмежується. Вчені, що представляють багато інших шкіл, повинні розглядати закон як вираз боротьби соціальних сил, як засіб забезпечення збереження класової структури суспільства, як прояв національного духу або національної історії, як звід правил, розроблених Богом для регулювання поведінки людини, і як такий [1, с.108-129].

В цілому, в соціальних науках прийнято розглядати право як частину культури, як соціальний феномен, що виявляється в нормативних моделях поведінки і загальноприйнятих системах переконань [1, с.106-108].

Тому проблема полягає в тому, щоб вибрати той підхід, який найбільшою мірою сприяє розкриттю взаємозв'язку між цінностями і правом як соціальним інститутом. Для цього слід спиратися на юридичний аналіз природи права, тому ми спочатку досліджуємо нормативну природу права і способи вираження цінностей в ньому, а потім проведемо відмінність між правом та іншими цінностями, тобто цінностями, втіленими в етиці, релігії, естетиці, і досліджуємо і те,

і інше правові та соціологічні відмінності між ними. Нарешті, ми розглянемо функціональний взаємозв'язок між правом і правовими цінностями, а також іншими системами цінностей, в основному використовуючи підходи соціальних наук. У той же час рекомендується розглянути взаємозв'язок цінностей і законів і проблему співвідношення статистики і динаміки. Коли ми думаємо про право та цінності як про статичне явище, ми бачимо, як різні частини права співвідносяться з різними системами цінностей, які діють у кожному суспільстві. Ми розглядаємо право і цінності як динамічні явища і намагаємося встановити, як зміни в соціальних цінностях призводять до змін в законі і навпаки. Таким чином, можна синтезувати різні підходи до права і цінностей, щоб показати різні аспекти взаємозв'язку між ними, не обговорюючи досконально цю тему.

Отже, перш за все, якщо ми детально опишемо вступне положення, то закон складається з норм і цінностей. Ми говоримо про правове розуміння, яке, ймовірно, найкраще підходить для того, щоб служити сполучною ланкою між нормативними формами більшості галузей права і змістом їх цінностей, яким є концепція «мети», і яке є хорошим теоретиком філософії права, професором Гарвардського університету Лоном Л. Фуллером використовується більш повний. Важливо відзначити, що неможливо надавати значення тому, яка частина закону застосовна до конкретного випадку, без урахування передбачуваного призначення (або завдання) конкретної частини закону [2, с.232]. Ця мета являє собою цінність (або ціннісне значення), відображену в законі. У деяких випадках дуже легко розпізнати мету, якій служить той чи інший закон або судове рішення (наприклад, заборона на вбивство явно захищає людське життя, так само як заборона на крадіжку переслідує одну з цілей захисту приватної власності).

Більшість норм, закріплених в законі, міцно вкоренилися в етиці та релігії суспільства, але існують деякі суттєві відмінності між правовими нормами та іншими нормами, навіть якщо вони в кінцевому рахунку пов'язані з одними і тими ж фундаментальними цінностями. Крім того, лише деякі етичні та релігійні цінності визнаються законом і виражаються в ньому. Якщо порівняти загальне право з етикою, естетикою та релігією, то слід зазначити, що, з одного боку, існують якісні та кількісні відмінності, які відрізняють право від усіх інших систем цінностей, правові норми найчастіше орієнтовані лише

на явну та відкриту поведінку, тоді як усі інші основні системи цінностей пов'язані як з відкритою поведінкою, так і з іншими системами цінностей. і внутрішнє мислення. Закону абсолютно байдуже, що думає або відчуває людина, поки він не зробить явних дій. Навіть намір вчинити злочинне діяння (наприклад, вбивство) не карається таким чином, якщо тільки воно не пов'язане із замахом. Однак це твердження вимагає деякого уточнення [3, с.14]. Слова Брайана, верховного судді Великобританії часів правління Едуарда 4: «сам диявол не знає думок людини, тому думки людини не перевіряються « містять лише половину правди. Навіть якщо технічно можливо достовірно дослідити мислення за допомогою наркотиків і гіпнозу, спроби перетворити правові норми у внутрішні ментальні процеси передбачають фундаментальну зміну сутності права, як це було розроблено у всіх демократичних країнах і тоталітарних суспільствах. Але коли відбувається явна дія, закон може зацікавитися внутрішніми психічними процесами, пов'язаними з цією дією. Таким чином, одне і те ж публічне діяння може являти собою нещасний випадок або вбивство першого ступеня, в залежності від намірів і думок людини [4, с.24, 28].

З іншого боку, етичні, естетичні та релігійні норми в основному пов'язані з людськими думками та почуттями і в основному відображають ці думки та почуття, тому ми вважаємо, що відкрита поведінка є важливою. Типові етичні норми відносяться до почуттів і думок, таким як «Люби ближнього свого, як самого себе» і «не ревнуй», типові правові норми відносяться до відкритої поведінки (наприклад, «заборонено рух по лівій стороні дороги», «людина, яка виїжджає і вивозить без згоди власника винен у крадіжці і без сумлінного витребування рухомого майна» і т.д.).

Ще одна якісна відмінність між правовими нормами та іншими системами цінностей полягає в характері санкцій, які застосовуються до порушників, і в інститутах, які їх застосовують. У всіх сучасних державах санкції за недотримання правових норм застосовуються офіційними державними органами (судами, поліцією), а санкції за порушення етичних, естетичних і релігійних норм застосовуються неформальними об'єднаннями, такими як групи дружби і різні асоціації, до яких належить порушник, наприклад, церквами, клуби. Що стосується самих санкцій, то тільки державі дозволено застосовувати фізичний примус, а потім такі

санкції, як смертна кара, тюремне ув'язнення і примусові дії. Закон поширюється тільки на порушників правових норм. З іншого боку, санкції, які можуть бути застосовані до порушників етичних та релігійних норм, включають різні види соціального вигнання. Тому, розглядаючи відмінності в якісних характеристиках правових норм, на відміну від етичних, естетичних і релігійних норм, необхідно вказати на кількісні відмінності в ступені напруженості між цими різними системами норм і реальним соціальною поведінкою. Правові норми не повністю ідентичні реальній поведінці. Ніколи ще не було держави, в якому всі правові норми повністю втілювалися б в реальних діях. Відхилення відбуваються завжди. І хоча більшість населення діє переважно відповідно до важливих правових норм, завжди існує певна різниця між реальною соціальною поведінкою та такою, якої вимагають правові норми. У той же час існують певні межі терпимості суспільства до протиріччя між правовими нормами і реальною поведінкою: якщо фактична поведінка не адаптована від поведінки, необхідної правовими нормами, до реальної соціальної поведінки, або соціальна поведінка не адаптована до них, правовою основою держави є існування самого суспільства в разі етичних, естетичних і релігійних цінностей і норм, мислення, що забезпечується цими системами цінностей. Здається, що ступінь невідповідності між поведінкою та реальністю може бути набагато вищим, ніж ступінь допустимого протиріччя між правовими нормами та реальною поведінкою. Іншими словами, цінності, виражені в етиці, естетиці та релігії, є більш ідеалістичними і їх важче реалізувати в реальному житті.

Ця кількісна різниця між правовими нормами та іншими системами цінностей тісно пов'язана з незначними відмінностями у соціальному функціонуванні правових норм та інших систем регулювання. Закон в цілому містить ядро норм і правил поведінки, необхідних для існування і розвитку держави, а інші системи потенційно конфліктних норм, відхилення від яких можуть загрожувати суспільному існуванню, також включають в себе додаткові цінності і норми, які надають життю глибокий сенс і регулюють аспекти поведінки, які не відповідають дійсності. завжди мають загальносоціальне значення [5, с.89-91].

У сучасних великих державах правові норми являють собою основні правила поведінки, які створюють основу всієї соціальної та особи-

стої діяльності і є першопричиною загальних обов'язкових цінностей, від яких залежать інші системи цінностей. Особливо в сучасних демократичних державах з широким спектром етичних цінностей важливість загальної основи правових норм має першорядне значення. Якщо функціонування сучасного суспільства багато в чому залежить від існування правових норм і їх дотримання населенням, то ефективність самого закону залежить від існування багатьох інших систем цінностей, які підтримують цінності, виражені в законі. Більшість людей автоматично діють відповідно до правових норм, тому що до цього їх підштовхнуло виховання, але майже всі люди можуть піддатися спокусі порушити правові норми, і їм заважає це зробити не страх бути спійманими і покараними, а внутрішнє почуття обов'язку підкорятися приписам Закону. Це почуття обов'язку, найкраще виражене в діалозі Платона «Кліто», пов'язане із законом в цілому або з різними конкретними правовими нормами, які є його частиною.

Релігійні цінності іудаїзму та християнства підкреслюють обов'язок діяти відповідно до світського закону, якщо це не суперечить вищим релігійним установленням. Майже всі системи світської етики вважають дотримання закону необхідним. Залишаючи осторонь загальне зобов'язання дотримуватися закону в принципі, ми зазначаємо, що, на відміну від закону як суттєвого абстрактного явища, існують суттєві відмінності в тому, наскільки різні конкретні правові норми підтримуються іншими нормативними системами, і ця відмінність допомагає пояснити відмінності залежно від різних частин законодавства. закон [8].

Ці роздуми більш чітко простежуються на конкретних прикладах. Не існує загальноєвропейського інституту систематичного застосування санкцій до порушників, і не існує загальноєвропейської і вагомої цінності, яка підтримувала б повагу до міжнародного публічного права. Теорія подвійної моралі, яка дозволяє лідерам держав ігнорувати звичайні цінності етики та релігії при взаємодії в різних країнах, як і раніше широко поширена і перешкоджає розвитку почуття обов'язку, заснованого на неправових цінностях. Відсутність санкцій і підтримуючих цінностей послаблює репутацію цієї галузі права і, поряд з деякими додатковими факторами, пояснює різницю в ступені дотримання міжнародного і внутрішнього законодавства. У самому національному законодавстві різні частини мають різну ступінь додаткової юридичної цін-

ності. Наприклад, якщо ми порівнюємо правила дорожнього руху з кримінальним правом, то побачимо, що, хоча більшість положень кримінального права прямо виражають цінності, які також є основними цінностями етики та релігії, такі як гідність людського життя, правила дорожнього руху, які в кінцевому рахунку забезпечують ці цінності, не виражають їх безпосередньо. Таким чином, норми кримінального права були значно посилені за рахунок паралельних релігійних та етичних норм, а закон про дорожній рух отримав таку пряму підтримку, що може бути однією з основних причин значно нижчого рівня поваги до кримінального права та дотримання правил дорожнього руху [1, 7, С.75].

Подібним чином існують суттєві відмінності в різних нормах, таких як комерційне право, Сімейне право, законодавство про об'єднання, податкове законодавство, Конституція, адміністративне право та антимонопольне законодавство. Це підкріплюється додатковими правовими нормами, які підтримують цінності, виражені в цих різних частинах Закону. Крім того, ступінь, до якої певні правові норми підтримуються неправовими цінностями, може змінюватися залежно від різних верств населення. Деякі групи можуть вважати антимонопольне законодавство «справедливим» та відповідним етичним цінностям, тоді як інші можуть вважати його «несправедливим» та суперечливим етичним цінностям.

Класична теорія природного права заперечує правову природу правових норм, що суперечать основним релігійним і етичним нормам, оцінюючи такі норми за їх природою як «закон». Позитивістська школа стверджувала, що» юридичні « характеристики норм не можуть бути порушені серйозним протиріччям між змістом правових норм та етичними та релігійними нормами. цінності, але навіть прихильники позитивістської школи стверджують, що соціальна ефективність правильних норм полягає в етичних та релігійних цінностях, які вони містять. Не можна заперечувати, що багато що залежить від ступеня вираження цінностей. У зв'язку з цим цікаво відзначити, що після нацистського досвіду, коли накази, які не в повній мірі відповідали етичним або релігійним цінностям, були проголошені у вигляді законів, юристи на багатьох континентах, які раніше належали до позитивістських шкіл, були змушені визнати, що норми, що суперечать основним етичним цінностям, не повинні братися до уваги. повинні розглядатися як обов'язкові закони. Одним

з них був відомий філософ права, австрійський вчений Густав Радбург, який вважався яскравим прихильником позитивістських підходів [5, с.37-46].

Відстоювані нами думки про залежність правових норм від існування неправових цінностей повинні бути пояснені порівняльними дослідженнями впливу таких правових норм, які визнаються в суспільствах з різними ціннісними моделями. Як приклад можна привести заборону полігамії. Як практика певних сімейних відносин, полігамія заборонена у всіх цивілізованих країнах світу, але ступінь справжньої моногамності шлюбу різна. У Сполучених Штатах довгий час заборона багатоженства суперечила релігійним цінностям мормонів, але деякі підгрупи цих громад все ще продовжують практикувати такі відносини. В Османській імперії мусульманське законодавство дозволяло чоловікам одружитися з 4 жінками.

Реформи Ататюрка, які перетворили стару імперію на турецьку республіку, передбачали моногамні шлюби та забороняли багатоженство. Нові правові норми діють в основному серед міських центрів і молодого покоління, які прийняли нові етичні та релігійні норми, але в справжніх громадах вони можуть дотримуватися старих звичок [8].

В результаті, існує також динамічний аспект взаємозв'язку між правовими нормами та іншими системами соціальних цінностей. Цей зв'язок перевіряється, коли відбуваються зміни в законодавстві або інших системах цінностей. У таких випадках виникає питання про те, наскільки сильно закон та інші системи цінностей змінюються ізольовано одна від одної і як відбувається процес взаємної реструктуризації, спрямований на відновлення життєво важливого балансу між цінністю закону та іншими соціальними цінностями. Високі темпи соціальних змін у всіх західних суспільствах і ще більш високі темпи соціальних змін в технологічно слабкорозвинених країнах колишнього Радянського Союзу породили безліч соціальних проблем, які все частіше привертають увагу соціологів до вивчення різних процесів, пов'язаних з соціальними змінами. Вільям Ф. Огберн, один з перших соціологів, який вивчав соціальні зміни, використовує термін «культурне відставання» для позначення повільних темпів культурних змін у порівнянні з високими темпами технологічних змін, і поняття «відставання» також може бути застосоване до вивчення динамічних взаємозв'язків між правовими нормами та інші системи цінностей у періоди швидких соціаль-

них змін. Однак необхідно розрізняти дві різні можливості: зміни в законодавстві, які передують змінам в інших системах цінностей, і зміни в етичних і релігійних цінностях, які передують змінам в законодавстві. Однак у більшості випадків такі зміни в обох сферах відбуваються одночасно, але ця різниця аналізує деякі важливі взаємозв'язки між правовими та неправовими цінностями.

Відомо, що в соціальних цінностях відбулися зміни, які не були відразу закріплені в законі. Протягом 19 століття. В Англії соціальні цінності почали визнаватися у зв'язку із захистом трудящих від небезпек, пов'язаних зі становленням і розвитком науково-технічного прогресу, зі встановленням індустріальної епохи. Хоча робітники, як правило, визнавали право на організацію, закон відкидав фабричні закони, оскільки вони нібито порушували свободу договору, а спроби робітників об'єднуватися в профспілки також переслідувалися як злочинна змова. А.В.Дайсі на лекції в Гарвардському університеті в 1898 році професор ДіСі блискуче представив детальний аналіз наслідків цього щодо нових соціально визнаних цінностей у галузі права. Спочатку існував серйозний конфлікт і відставання між законом і загальноновизнаними суспільними цінностями. Оскільки законодавство в той час було монополією невеликих соціальних груп і, як правило, дуже консервативним, змін до Закону не вносилося, цей розрив продовжував збільшуватися. Це призвело до зростання протиправної діяльності та насильства, а також до посилення тиску на законодавчі органи з метою адаптації закону до нових соціальних цінностей [9, с.36]. З розширенням права на парламентські вибори законодавчий орган став більш чутливим до змін загальноприйнятих цінностей і право поглинуло нові соціальні цінності, виражаючи їх у нових правових нормах, які дозволяли робітникам організувати та регулювати деякі умови їх праці. Проблема відставання права від змін у позаправових цінностях була дуже гострою, поки правотворчість була монополією нечисленної еліти, цінності якої відрізнялися від загальноприйнятих систем цінностей.

Слід підкреслити в усіх демократичних країнах законодавчі органи дуже чутливі до громадської думки і зміни різних цінностей швидко відображаються у нових законах. Лише в тих випадках, коли жорстка конституція обмежує правотворчі повноваження представницького органу, може розвинутися відставання між загальноновизнаними цінностями і законом. Так

було у Сполучених Штатах під час суперечки щодо Нового курсу, коли Верховний суд визнав недійсним Закон про відновлення промисловості країни, який, здавалося, виражав популярну думку та нові соціальні цінності і який був прийнятий Конгресом. Навіть у таких випадках влада народної думки була настільки сильною в Сполучених Штатах, що Верховний суд не зміг довго ігнорувати тиск нових соціальних цінностей і визнав Закон про перебудову сільського господарства як конституційний [9, с.201].

Адаптацію закону до нових соціальних цінностей можна полегшити, включивши в сам закон прями посилання на зовнішні цінності та такі стандарти, як «розумна поведінка», «торгівельний звичай», тощо. Тут закон прямо посилається на позаправові системи цінностей, кожна зміна яких автоматично відображається в законі. У той час як сучасні суспільства зазвичай досить ефективно пристосовують право до змінних цінностей, розвиток свідомої правотворчості як інструмента спрямованих і спланованих соціальних змін показує в дуже гострому вигляді проблему відставання соціальних цінностей від змін правових цінностей. Це спонукає членів законодавчого органу спробувати використати закон для того, щоб змінити суспільні цінності. Законодавство має одну велику перевагу перед іншими засобами зміни цінностей (наприклад, освітою) - воно дуже дешеве. Тому спокуса особливо в технологічно слабзорозвинених країнах спробувати змінити соціальні цінності за допомогою законодавчих вказівок є дуже великою. Таке використання права як інструменту спрямованих соціальних змін ставить питання: наскільки зміни правових цінностей самі по собі можуть призвести до змін в інших системах цінностей? Щоб відповісти на це питання, ми повинні коротко розглянути досвід трьох націй, які намагалися і намагаються формувати соціальні цінності шляхом зміни правових цінностей.

Йдеться про Туреччину, Ізраїль та СРСР. Після революції турків і захоплення влади Ататюрком правляча еліта хотіла здійснити тотальну революцію в соціальних цінностях. Лідери наполягали, щоб населення відмовилося від традиційних ісламських цінностей і прийняло замість них сучасні західні цінності. Одним із основних кроків, спрямованих на докорінну зміну соціальних цінностей, було повне впровадження цілої системи європейського права, включаючи Швейцарський цивільний кодекс. Міжнародний комітет порівняльного права, що працює під егідою

ЮНЕСКО, провів у вересні 1955 року в Стамбулі симпозиум, присвячений рецепції іноземного права в Туреччині. Висновок, який можна зробити з різних доповідей, прочитаних та обговорених на симпозиумі, полягає в тому, що ті частини нового закону, які не містили жодних цінностей, протилежних традиційним турецьким етичним і релігійним цінностям, мали дуже великий вплив на реальну поведінку, особливо в сфері комерційного права. Ті частини нового закону, які виражають нові цінності, радикально відмінні від глибоко вкорінених релігійно-етичних цінностей, особливо у сфері сім'ї, мали дуже обмежений вплив на соціальну поведінку. Інакше кажучи, при прямому зіткненні етичних і релігійних цінностей з новими правовими цінностями останні були переважно неефективними і не змогли витіснити традиційні релігійно-етичні цінності [9, с.369].

Подібна ситуація мала місце в Ізраїлі. Закон про шлюбний вік 1950 р. був одним із законів, прийнятих в Ізраїлі, покликаних змінити цінності мусульманського населення та нових єврейських іммігрантів зі східних країн.

Закон встановлює мінімальний вік 17 років для вступу в шлюб дівчат, визнаючи вагітність як єдиний виняток і накладаючи кримінальні санкції на тих, хто одружився з дівчиною молодшого віку без спеціального дозволу окружного суду. Цей закон проголошує цінність, прийняту в усьому західному суспільстві, але яка не входить до сфери сімейних цінностей частини ізраїльського населення - євреїв, які прибули до Ізраїлю зі східних країн і частини мусульманського арабського населення. Ті верстви населення, які прийняли дитячі шлюби як частину сімейних цінностей, продовжували одружуватися малолітніми, влаштовуючи неформальну церемонію шлюбу та відкладаючи реєстрацію шлюбу до моменту вагітності дівчини або до досягнення нею 17 років. Коли ці верстви населення змінили свої загальні цінності під впливом нового середовища та різноманітних освітніх стимулів, вони також визнали новий закон, який забороняє дитячі шлюби.

У радянській Росії, хоча класична марксистська теорія розглядала право в основному як надбудову економічних і технологічних інститутів, сучасні російські правознавці визнають можливе використання права як засобу для здійснення спрямованих соціальних змін. У той час як російське законодавство було радикально змінено після радянської революції, щоб поглинути та висловити нові цінності правлячих груп,

правляча еліта жодного разу не покладалася на дію закону для зміни прийнятих соціальних цінностей, а залежала від таких методів, як терор, пропаганда, переміщення населення та систематичне використання засобів масової інформації. Оскільки різні системи цінностей у радянській Росії змінювалися за радянського режиму, це можна розглядати лише в дуже обмеженій мірі як через втілення нових цінностей у законі, а скоріше - результат - виховної та індоктринаційної діяльності правлячих груп [9, с. 396].

Вивчення інших випадків правового прийняття нових цінностей, таких як досвід Японії, Індії, кількох французьких та голландських колоній та кількох нових незалежних, але технологічно нерозвинених країн, приводить нас до того ж висновку: ефективність закону залежить від існування етичних та релігійних норм, які підтримують нові цінності. Цінностях, виражених у законі, або, принаймні, у відсутності таких норм, які суперечать правовим цінностям. Це залежить. Закон сам по собі не може суттєво змінити етичні та релігійні цінності, навіть якщо він підкріплюється ефективним застосуванням. Тільки в тому випадку, якщо нові правові цінності зміцнюються за допомогою таких засобів, як освіта, або коли релігійні та етичні цінності, що виходять за рамки закону, мають тенденцію змінюватися в бік нових правових цінностей.

Висновок. Аналізуючи взаємозв'язок між правом і цінностями, ми можемо зробити певні висновки про природу правових цінностей та їх взаємозв'язок з іншими системами цінностей, а також про можливості та обмеження використання законодавства в рамках політичних досліджень, спрямованих на участь у вирішенні соціальних проблем за допомогою систематичного міждисциплінарного впливу. У цій галузі робиться основний висновок про те, що дія закону залежить від наявності додаткових правових цінностей, які підтримують важливий зміст правової норми. Ця необхідна умова ефективного функціонування Закону накладає суворі обмеження на використання законодавства як інструменту зміни загальноприйнятих цінностей.

Законодавство може бути цінним інструментом для цілеспрямованих соціальних змін, якщо воно використовує інші методи, такі як масова освіта, індустріалізація і т.д. але саме по собі законодавство може досягти відносно небагато. Хоча залежність права від неюридичних цінностей також дуже важлива для розуміння внутрішнього взаємозв'язку права і цінностей.

Закон сам по собі складається з норм, цілей та цінностей, і щоб бути ефективним, він повинен відповідати етичним та релігійним цінностям суспільства. Правові норми мають деякі особливості, такі як спрямованість на відкриту поведінку і наявність певних санкцій, що застосовуються державними інститутами, але правова система містить лише деякі цінності етики і релігії, в той час як ідеалістичних і базових цінностей, необхідних для функціонування суспільства в цілому, небагато, майже всі цінності є загальними. виражена в законі, загальних неюридичних цінностях і законодавчому процесі, вона запозичена у тієї частини суспільства, яка домінує в бізнесі. Коли будь-яка цінність включається в закон, вона набуває особливого статусу і вимагає покори від усіх членів суспільства, незалежно від того, усвідомлюють вони цю цінність особисто чи ні. Крім того, успіх засвоєння нових цінностей законом залежить від підтримки паралельних неправових цінностей, які допомагають забезпечити відповідність дій суспільства нормам права.

Список використаних джерел:

1. Кельман М. С. Загальна теорія права : підручник. М. С. Кельман, В. М. Стратонов. Вид. 6-те, доп. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 742 с.
2. Finding Aid for Lon L. Fuller, Papers, 192-1977 from Harvard University Library. P. 232.
3. Бурлай Є.В. Право як тип соціального регулювання: естетичний аспект. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. Т. 26. К., 2014. С. 14.
4. Бойко В.Ф., Євдокимова В.О., Юлдашева О.Х. Право людини на правосуддя (Судове право України): навчальний посібник. К.: Варта. МАУП, 2003. 256 с.
5. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред.. М.І. Козюбри. К.: Ваїте, 2016. 392с.
6. Козюбра М.І. Судова правотворчість: аномалія чи іманентна властивість правосуддя. *Вісник Верховного Суду України*. 2017. № 3. С. 39-45.
7. Ленер М. Людська гідність: що ми розуміємо під «гідністю» та «людською гідністю»? : матеріали міжнародного науково-практичного семінару «Людська гідність у праві Німеччини, Польщі та України». Київ, 10-11 жовтня 2016 р. / відпов. ред. Б. Шлоер К., 2016. С.75.
8. Юркевич М.М. Становлення та конституційний розвиток Турецької республіки (XX-XXI ст.) , автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня к.ю.н., Львів. 2021. 20 с.
9. Мічіо Кайку. Фізика майбутнього. 3-є видання / Переклад з англ. Анжела Камянець. Львів: Літопис, 2020. 432 с.

Stroich P. P. Law and values: aspects of the relationship

The essence of law in the most general definition is the degree of freedom and the reasonableness of the behavior of the subjects of social life, which are objectively determined by the development of society, then the value of law can be defined as the personification of freedom and activity of people on the basis of orderly relations and in accordance with justice, the need for coordination of will and interests of different strata of the population, social groups, and individual individuals. The value of law is primarily instrumental in nature. It should ensure the normal functioning and development of society. It must guarantee the freedom of citizens in combination with responsibility, their fair ratio, and therefore correspond to human nature.

At the same time, law, absorbing universal human values, becomes their expression and turns into an independent value that takes a worthy place among other cultural values. The status of values in law can be acquired by various facts and phenomena of a material and ideal nature: material objects and goods, social relations, human actions, volitional phenomena (motives, incentives), ideas, ideals, social institutions. They are legal values, as they are the basis of law and legal order, they act as an ideal justification of legal norms, they are established and protected by legal norms, they constitute the purpose of law and its institutions. Therefore, as a rule, they refer to the current law.

Also, the significance of some social values, which over time acquired the character of legal values, is particularly great. As high ideals, they permeate public legal consciousness and become the basic principles of law. These are: freedom, equality, justice, democracy, order, security, peace. Along with them, there are also specific legal values of general importance, such as the idea of law, the idea of stable legality. These values are ideals and real human practice at the same time. In law, they are fixed in one or another of their qualities. But in a number of cases, public and individual legal consciousness can perceive them only as an ideal value, as ideal goals of a political (and law-making) program. Principles and ideals, like all other things and phenomena, represent values to the extent that they are interconnected with the human personality. As legal values, they have the form of legal rights and freedoms of a person in their individual and collective manifestations.

Human rights themselves also acquire the status of important values. Each of them expresses a certain side, manifestation, image of human existence as a natural and social entity. In their

totality, they characterize a person as a higher value, as the center of all values. In modern civilized society, the law is not only an instrumental value, that is, the value of an «instrument» and «means» of resolving contradictions in various spheres of society, but also as a liberating, developing means that acts as a value.

At the same time, we note that different types of cultures attribute different values to law, and the value of each legal norm, each legal instrument is determined each time as a specific historical phenomenon. Legal values are a type of spiritual values that satisfy the needs of social groups in society in regulating social relations and people's actions. Their main and specific function is a regulatory function. Therefore, legal values are intended to create, support and strengthen social order and discipline, normal functioning of society. Legal values are an element of the system of social (socio-political) management of society.

The necessity and imperative of a legal approach is represented in such a value of law as justice. What is fair is what expresses the law, corresponds to the law, and follows the law. Justice does not have any other regulatory principle, except the legal one. Value properties of law can be presented in two varieties: basic (primary, essential, natural) and functional (secondary, meaningful, instrumental). In the literature, these two varieties are presented as internal and external value characteristics of law: values of law and values in law. Values in law are values integrated by law, which combines in its regulatory action influential ethical, political, economic, as well as worldview and even aesthetic elements of social culture.

It is substantiated that one of the fundamental ideas of human society is the idea of law, which is always present (even in an embryonic state) in the spiritual experience of every person, it lives and acts in the minds of people even when it is weak, obscured, suppressed and, as an idea good, the idea of truth, the idea of freedom, it preserves its nature and its meaning even when the possibilities of its vital manifestation are reduced to a minimum. In this sense, the idea of law is always a real force, which to a greater or lesser extent, but definitely affects the will of a person.

It was determined that, as an element of civilizational culture, law is part of the system of beliefs, values, and means of expression that organize experience and regulate human behavior. Social values in this case can be represented as generally accepted beliefs in society regarding the goals and states to which a person or group traditionally strives or should strive. They constitute the basic or additional basis of moral and legal principles and requirements.

Key words: *law, values, principles, means, fundamental ideas, morality, regulatory functions, man, society.*

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.2.33>**Я. Л. Ковальчук**ад'юнкт кафедри публічного управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ

ГЕНЕТИЧНИЙ АСПЕКТ СПЕЦІАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Метою статті є визначення змісту принципів інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів Національної поліції України.

Стаття присвячена ідентифікації та розкриттю генетичного аспекту спеціальних принципів інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів Національної поліції України.

Визначено, що спеціальні принципи інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів Національної поліції України необхідно розуміти як функціональну складову, призначену для створення належних умов для розвитку інформаційно-аналітичного середовища, здатного сприяти реалізації органами поліції своїх функцій. Такі принципи не лише забезпечують доступ до інформації, а й визначають порядок її обробки, аналізу, інтерпретації та використання в різних сферах діяльності, від кримінального розслідування до стратегічного планування.

Уточнено, що у юридичній літературі майже відсутні положення щодо того, якими мають бути принципи забезпечувальної діяльності. Визначено, що спеціальні принципи інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів Національної поліції продиктовані специфікою цього роду діяльності та є унікальними з точки зору необхідності задовольнити потребу у надійній, оперативній та об'єктивній інформації для нормальної функціональності поліцейської сфери.

Підтримано наукову думку щодо того, що в основі кожного принципу знаходиться певна ідея як репрезентація його генетичного аспекту. У контексті інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів Національної поліції України такими названо: комплексність, сервісність, цільове спрямування інформаційно-аналітичного продукту, єдність, колективність, відповідність, визначення типу інформаційно-аналітичного забезпечення, оперативність, достатність, організаційна стабільність, дотримання балансу інтересів, реалізованість, оптимальність, процедурність.

Уточнено, що ці ідеї є невід'ємною складовою таких принципів, яка служить основою для синтезу знань про це правове явище як цілісну систему.

Ключові слова: *аналітика, діяльність органів Національної поліції України, інформаційно-аналітичне забезпечення, ідеї, інформація, правоохоронне середовище, система, спеціальні принципи.*

Постановка проблеми. Більш як 20 років тому була оприлюднена теза, що: «принцип» – це об'єктивна закономірність, притаманна будь-якому суспільно-політичному явищу, сформульована у вигляді певної ідеї, правила або засади [1, с. 89]. У філософів Стародавньої Греції він ототожнювався з уявленнями про основу, початок, джерела, першопричину [2, с. 34]. Тому не дивно, що наразі однією з базових його інтерпретацій є характеристика як основних, найзагальніших вихідних положень, засобів, правил, що визначають природу

явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості [3, с. 25].

Метою статті є визначення змісту принципів інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. У юридичній науці увага приділяється принципам права та принципам певної діяльності [4, с. 115]. У попередніх наших наукових розвідках було звернено увагу на проблематику визначення системи принципів інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів Національної

поліції України з позиції адміністративного права. Розширюючи сферу дослідження діяльним підходом доречно вказати, що категорія «принципи діяльності» у публічно-правовому дискурсі уявляються як законодавчі відправні засади, керівні ідеї, загальні положення, які слугують базисом для формування, організації та реалізації завдань органів публічної влади [5, с. 48]. Не ставлячи на дискусійний щабель зазначене (у контексті того, що категорії «засади», «принципи», «вихідні ідеї», «основи» тощо є доволі спірними в контексті співвідношення між собою) вкажемо, що найсуттєвіша їх детермінація полягає у визначеності ними основних напрямків діяльності, спрямованості ресурсів та способів досягнення поставлених цілей.

Як правило, вони поділяються на загальні принципи, що стосуються системи органів влади в цілому, і спеціальні, дія яких розповсюджується лише на окремі підсистеми, ланки цієї системи чи на окремих [6, с. 301] суб'єктів.

На перший погляд різниця між цими підходами не є суттєвою, щонайменше в інтерпретаційному аспекті спеціальних принципів інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів Національної поліції України, адже так чи інакше вони все одно уявляються нам як функціональні складова, призначена для створення належних умов для розвитку інформаційно-аналітичного середовища, здатного сприяти реалізації органами поліції своїх функцій. Це занадто широкий контекст, який можна звузати сферами їхньої діяльності, де інформаційно-аналітичний супровід є обов'язковим. Також можна розглядати означене у специфічному дискурсі, зокрема у розумінні інформаційно-аналітичної діяльності виключно як діяльності, що забезпечує безперервний доступ для поліцейських до інформації, що відноситься до сфери їхнього відання. Однак ми переконані, що такі принципи не лише забезпечують доступ до інформації, а й визначають порядок її обробки, аналізу, інтерпретації та використання в різних сферах діяльності, від кримінального розслідування до стратегічного планування.

Для обґрунтування зазначеного тезису зазначимо, що з цього дискурсу має бути підданою аналізу група принципів, що умовно може бути іменованою як принципи забезпечувальної діяльності. І дійсно, такі можуть бути загальними та спеціальними. Однак є важливе застереження, – у юридичній літературі майже відсутні положення щодо того, якими мають

бути принципи забезпечувальної діяльності. З наявного можна виділити працю Т. Жука, який досліджуючи принципи забезпечення взаємодії контррозвідувальних органів з іншими суб'єктами сектору безпеки з метою охорони національних інтересів виокремлює:

– загальні принципи забезпечення взаємодії контррозвідувальних органів з іншими суб'єктами сектору безпеки з метою охорони національних інтересів узагальнюючи їх такими, що стосуються адміністративної процедури (належна діяльність суб'єкта владних повноважень передбачає її реалізацію: 1) на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України; 2) з використанням повноваження з метою, з якою це повноваження надано; 3) обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії); 4) безсторонньо (неупереджено); 5) добросовісно; 6) розсудливо; 7) з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації; 8) пропорційно, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія); 9) з урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення; 10) своєчасно, тобто протягом розумного строку [7; 8, с. 137]);

– спеціальні принципи забезпечення взаємодії контррозвідувальних органів з іншими суб'єктами сектору безпеки з метою охорони національних інтересів, які продиктовані специфікою контррозвідувальної діяльності: 1) принцип урахування зводу відомостей, що є державною таємницею і підлягають захисту відповідно до Закону України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 року № 3855-XII (плани, зміст, форми, методи, засоби, фінансування та матеріально-технічне забезпечення, результати контррозвідувальної діяльності тощо); 2) принцип визначення типу взаємодії, що ґрунтується на чіткому розмежуванні повноважень щодо реалізації заходів охорони національних інтересів та інтересів кожного учасника взаємозв'язку; 3) принцип комплексності за яким взаємодія визначається як один зі способів реалізації повноважень суб'єктів взаємодії (чи тільки контррозвідувальних органів) задля охорони національних інтересів; 4) принцип адекватності та доцільності взаємодії, згідно з яким визначається актуальність її реалізації, прогнозування наслідків та бажані до

досягнення результату; 5) принцип реалізованості, що передбачає реальну можливість здійснення взаємодії контррозвідувальних органів з конкретними суб'єктами сектору безпеки з метою охорони національних інтересів; 6) принцип управління ризиками у сфері забезпечення державної безпеки, у тому числі урахування основних принципів контррозвідувальної діяльності, недопущення їхнього нівелювання; 7) принцип достатності ресурсного забезпечення, згідно з яким рішення про взаємодію ґрунтується на наявності необхідних заходів її належної реалізації для досягнення мети і завдань щодо охорони національних інтересів; 8) принцип забезпечення захисту суб'єктів взаємодії щодо невторчання у процес її реалізації; 9) принцип збалансованості вимог та відповідальності, що покладаються на суб'єктів взаємодії під час реалізації охорони національних інтересів; 10) принцип інтелектуальності за яким з поміж варіантів суб'єктного складу взаємодії з контррозвідувальними органами обирається той, який відповідає ситуативній задачі щодо охорони національних інтересів [9, с. 77].

Водночас питання про принципи адміністративно-правового забезпечення є достатньо науково вивченими. Як приклад, А. Приходько зазначає, що систему принципів адміністративно-правового забезпечення запобігання та протидії корупції становлять: 1) принципи європейського права, європейського адміністративного права та європейського урядування як концептуальні засади орієнтування України у бік розвитку цивілізаційної країни, у якій людина не тільки визнається, а й сприймається як найвища соціальна цінність, а обов'язком держави є забезпечення її всіма необхідними благами; 2) міжнародні антикорупційні стандарти як рекомендаційні, базові основи боротьби з корупцією, імплементація яких передбачає обов'язок їх неухильного дотримання; 3) національні антикорупційні стандарти як система правових та організаційних засад викорінення корупції в Україні, стандартів застосування превентивних та репресивних антикорупційних механізмів, правил щодо усунення наслідків корупційних правопорушень; 4) принципи діяльності публічної адміністрації у сфері запобігання та протидії корупції як сукупність керівних настанов як спільних для всіх, так і одиночних для конкретного її представника, що визначають зміст та спрямованість адміністративної діяльності антикорупційних органів, а також інших суб'єктів, залучених до процесу викорінення корупції [10, с. 149].

Аналіз зазначеного спонукає до висновку, що спеціальні принципи інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів Національної поліції продиктовані специфікою цього роду діяльності та є унікальними з точки зору необхідності задовольнити потребу у надійній, оперативній та об'єктивній інформації для нормальної функціональності поліцейської сфери. Власне тому доречно звернути увагу на їхній генетичний аспект, тобто «ідеї», які допомагають продемонструвати, що ці принципи є інтелектуально-духовними засадами та надають принципам такої риси, як універсальність, самоочевидність, самодостатність [11, с. 25–26].

Ми підтримуємо думку того, що в основі кожного принципу знаходиться певна ідея, яка відображає зв'язки, закономірності дійсності та спрямована на її перетворення, а також поєднує істинне знання про дійсність і суб'єктивну мету її перетворення [12, с. 49]. Зокрема за нашим переконанням їхня система є такою:

- ідея комплексності, що є частиною принципу системності організації інформаційно-аналітичного забезпечення – передбачає, що інформаційно-аналітичне забезпечення: 1) базується не лише на внутрішніх даних та джерелах, але й враховує зовнішні (відкриті інформацію, співпрацю з іншими правоохоронними органами та міжнародними партнерами) для отримання повного обсягу інформації; 2) включає глибокий та всебічний аналіз отриманої інформації; 3) передбачає врахування всіх аспектів, факторів і можливих впливів на події або явища (наприклад, культурні, соціальні, територіальні та інші особливості, обставини «норми» мирного та воєнного часу тощо); 4) може мати інтеграційну модель реалізації (поєднання традиційний та інноваційних методів роботи);

- ідея сервісності, що є частиною принципу достовірності даних для аналітичної роботи – означає, що інформаційно-аналітичне забезпечення є допоміжним інструментом для усіх аспектів роботи поліції, а загальні інформаційно-аналітичні продукти (в тому числі бази даних) є універсальними;

- ідея цільового спрямування інформаційно-аналітичного продукту, що є частиною принципу цілеспрямованості інформаційно-аналітичного забезпечення – допускає створення інформаційно-аналітичного продукту з конкретною метою, зокрема і для вирішення певних завдань окремого виду поліцейської діяльності;

- ідея єдності, що є частиною принципу безперервності і гнучкості – передбачає, що різні

аспекти та напрями збирання, аналізу та використання інформації взаємопов'язані та спрямовані на досягнення загальних цілей безпеки та правопорядку. Йдеться про єдиний підхід до роботи з інформацією та аналітикою в усіх сферах діяльності поліції;

– ідея колективності, що є частиною принципу взаємодії – передбачає наявність постійної співпраці між уповноваженими підрозділами поліції щодо збирання, аналізу та обміну інформацією для вирішення конкретних задач;

– ідея відповідності, що є частиною принципу активності – напрями інформаційно-аналітичного забезпечення повинні бути узгоджені зі стратегіями діяльності поліції та спрямовані на досягнення їхніх цілей;

– ідея визначення типу інформаційно-аналітичного забезпечення, що є частиною принципу ініціативності – полягає в обґрунтованому виборі конкретної стратегії збирання, обробки та аналізу інформації залежно від конкретних потреб, завдань та обставин;

– ідея оперативності, що є частиною принципу своєчасності – передбачає негайне та ефективно збирання, обробку, аналіз і використання інформації для прийняття рішень та реагування на поточні події та ситуації;

– ідея достатності, що є частиною принципу обґрунтованості результатів за підсумками обробки масивів інформації – передбачає відображення у продуктах інформаційно-аналітичного забезпечення всіх важливих аспектів проведених досліджень і аналітичних робіт;

– ідея організаційної стабільності, що є частиною принципу належного фінансування інформаційно-аналітичного забезпечення – передбачає, що держава зобов'язана надавати достатні ресурси для здійснення означеної діяльності. Цей є гарантією того, що поліція може ефективно виконувати свої функції з використанням відповідних технічних засобів, кваліфікованого персоналу та інших ресурсів;

– ідея дотримання балансу інтересів, що є частиною принципу повноти наявної інформації – встановлює взаємозв'язок та гармонію між необхідністю отримання інформації для здійснення поліцейських функцій та правом осіб на конфіденційність і захист їхніх особистих даних. Її реалізація включає такі обов'язки поліції: 1) належно обґрунтувати доцільність збору та використання конкретної інформації; 2) дотримання вимог пропорційності, тобто допустимим є збір та використання лише тої

інформації, яка є необхідною та відповідною для досягнення конкретної правоохоронної мети; 3) забезпечувати адекватний захист конфіденційної інформації, яка стосується осіб, зокрема шляхом застосування відповідних технологічних та організаційних заходів; 4) поважати право осіб на захист їхньої особистої інформації та вживати всіх необхідних заходів для збереження конфіденційності даних;

– ідея реалізованості інформаційно-аналітичного забезпечення, що є частиною принципу актуальності – визначається можливістю практичного застосування і втілення зібраної та обробленої інформації кінцевим споживачем інформаційно-аналітичного продукту, передбачаючи: 1) доступність його форми, яка дозволяє легко та ефективно використовувати зібрану інформацію; 2) гнучкість і адаптивність системи інформаційно-аналітичного забезпечення до змін у вимогах та потребах поліцейської діяльності; 3) зручність та зрозумілість викладених положень;

– ідея оптимальності, що є частиною принципу альтернативності функціонування інформаційно-аналітичного забезпечення – передбачає баланс між вільним інтерпретуванням даних та обсягом і якістю інформаційно-аналітичного продукту;

– ідея процедурності, що є частиною принципу об'єктивності – передбачає наявність обов'язкових стадій та етапів інформаційно-аналітичної роботи, які мають чітко визначені кроки і послідовність дій.

Висновки. Отже, можемо підсумувати, що спеціальні принципи інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів Національної поліції України є ключовими для забезпечення належної функціональності поліцейської сфери. Вони відповідають специфіці цієї діяльності та є унікальними з точки зору потреби у надійній, оперативній та об'єктивній інформації. Водночас ідеї, які було виокремлено з означених принципів, є невід'ємною їхньою складовою, яка служить основою для синтезу знань про це правове явище як цілісну систему.

Список використаної літератури:

1. Муніципальне право України : підручник / за ред. В.Ф. Погорілка, О.Ф. Фрицького. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 352 с.
2. Басай О. В. До питання про розвиток вчення про принципи цивільного права. *Науковий*

- вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2018 № 36. Т. 2. С. 34–37.
3. Фулей Т. Римське право як основа сучасних загальнолюдських принципів права. *Актуальні проблеми держави та права*. 2001. Вип. 13. С. 20–26.
 4. Бояринцева М. А. Принципи адміністративного права щодо діяльності публічної адміністрації в країнах Європейського Союзу та Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 6.2 (2). С. 115–120.
 5. Ярмиш О.Н. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні : навч. посібник / за заг. ред. Ю.М. Тодики. Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2006. 672 с.
 6. Галай В. О., Яворська О.О. Основні принципи діяльності органів публічної адміністрації як запорука забезпечення прав і свобод людини. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 72. С. 300–305.
 7. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Урядовий кур'єр*. 2005. № 153. С. 153-154.
 8. Шулежко В. Принципи діяльності суб'єктів владних повноважень. *Юридична наука*. 2019. № 2. С. 133–138.
 9. Жук Т. Адміністративно-правові засади забезпечення взаємодії контрольно-наглядових органів з іншими суб'єктами сектору безпеки з метою охорони національних інтересів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. НДІПП. Київ, 2021. 230 с.
 10. Приходько А.А. До питання про принципи адміністративно-правового забезпечення запобігання та протидії корупції в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 3. С. 146–149.
 11. Погребняк С. П. Основні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків : Право, 2008. 240 с.
 12. Прийма С. В. Поняття принципу в аспекті співвідношення з суміжними категоріями. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 28. С. 46–55.

Kovalchuk Ya. L. Genetic aspect of the special principles of information and analytical support of the activities of the National Police of Ukraine

The purpose of the article is to determine the content of the principles of information and analytical support for the activities of the National Police of Ukraine.

The article is dedicated to identifying and disclosing the genetic aspect of the special principles of information-analytical support for the activities of the National Police of Ukraine.

It is determined that the special principles of information-analytical support for the activities of the National Police of Ukraine should be understood as a functional component aimed at creating proper conditions for the development of an information-analytical environment capable of facilitating the implementation of police functions. These principles not only provide access to information but also define the process of its processing, analysis, interpretation, and utilization in various areas of activity, from criminal investigations to strategic planning.

It is clarified that legal literature almost lacks provisions on what the principles of support activities should be. It is determined that the special principles of information-analytical support for the activities of the National Police are dictated by the specificity of this type of activity and are unique in terms of the need to satisfy the requirement for reliable, operational, and objective information for the normal functionality of the police sphere.

The scientific opinion is supported that at the core of each principle lies a certain idea as a representation of its genetic aspect. In the context of information-analytical support for the activities of the National Police of Ukraine, they are like that: complexity, service orientation of information-analytical product, unity, collectivity, compliance, determination of the type of information-analytical support, timeliness, sufficiency, organizational stability, balance of interests, feasibility, optimality, proceduralization.

It is clarified that these ideas are an integral part of such principles, serving as the basis for synthesizing knowledge about this legal phenomenon as a holistic system.

Key words: *analytics, activities of the National Police of Ukraine, information-analytical support, ideas, information, law enforcement environment, system, special principles.*

О. І. Приходько

доктор філософії у галузі права,

адвокат м. Дніпро

ORCID ID: 0009-0000-6892-9412

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЩОДО ФУНКЦІОНУВАННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО

Актуальність статті полягає в тому, що кожна країна, включаючи Україну, має свої власні традиції та особливості у сфері адвокатури, які визначаються державною судовою системою та судовими процедурами, структурою органів державної влади, місцевого самоврядування та законодавчими системами. Міжнародні стандарти професійної діяльності адвокатів повинні враховувати, крім національних положень про адвокатуру, загальні положення, які повинні бути впроваджені в національне законодавство, що сприяють гармонізації законів і подальшому розвитку держави. З'ясовано, що нині розробляються загальні принципи і норми, що формують міжнародно-правові стандарти захисту прав людини, а також прав і свобод громадян. На підставі чого прийняті та діють на території України такі нормативно-правові акти, як Конституція України, Закони України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і «Про безоплатну правову допомогу», Кримінальний процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України, Господарський процесуальний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України. Відповідно до міжнародних стандартів, в Україні створені умови, що забезпечують виконання адвокатами своїх обов'язків і функцій, за умови дотримання яких адвокати можуть захищати своїх клієнтів відповідно до Закону. Зроблено висновок, що Європейські стандарти адвокатури – це система взаємопов'язаних вимог, принципів і правил, що регулюють діяльність адвокатів і організацію державної адвокатури для повноцінного захисту прав і свобод людини. Міжнародно-правові акти є одним з найважливіших елементів формування ефективного правового забезпечення діяльності українських колегій адвокатів. Міжнародні стандарти організації та діяльності адвокатів відображені в міжнародних актах на універсальному і регіональному рівнях. Серед цих міжнародних документів рекомендується вибирати міжнародні акти загального характеру, які побічно регулюють адвокатську діяльність, а також міжнародні документи, які безпосередньо пов'язані з організацією та діяльністю професійних юристів. Джерелами регулювання міжнародних стандартів адвокатури є Загальна декларація прав людини, Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), Стандарти незалежності юридичної професії Міжнародної асоціації юристів, Основні положення про роль адвокатів Кодекс правил здійснення адвокатської діяльності адвокатів Європейського співтовариства тощо. Визначено, що подальший розгляд міжнародних стандартів організації та діяльності адвокатів сприятиме гармонізації та підвищенню ефективності законодавства у цій галузі.

Ключові слова: інститут адвокатури, адвокатська діяльність, європейські стандарти, міжнародний досвід, міжнародно-правові норми.

Постановка проблеми. Визначений українським народом вектор європейської інтеграції є перспективним. Саме це є приводом до необхідності приведення багатьох сфер суспільного життя до міжнародних стандартів якості, визнаних в Європі і в усьому світі. З цією метою український уряд ініціював та впровадив базові реформи в різних суспільно важливих сферах.

Такі реформи зазвичай передбачають реструктуризацію системи або зміну основ її функціонування на окремих територіях з метою поліпшення роботи останніх і підвищення якості та ефективності послуг, що надаються населенню. Сучасна тенденція до уніфікації правил здійснення транскордонної діяльності неминуче призводить до нормативної уніфікації у сфері

адвокатури як на національному, так і на міжнародному рівні. Існування загальноновизнаних міжнародним співтовариством цінностей в області прав людини створює необхідність у встановленні загальних стандартів захисту цих прав, включаючи норми цивільного, адміністративного права, кримінально-правового захисту та стандарти інших сфер адвокатури.

Кожна країна, включаючи Україну, має свої власні традиції та особливості у сфері адвокатури, які визначаються державною судовою системою та судовими процедурами, структурою органів державної влади, місцевого самоврядування та законодавчими системами. Міжнародні стандарти професійної діяльності адвокатів повинні враховувати, крім національних положень про адвокатуру, загальні положення, які повинні бути впроваджені в національне законодавство, що сприяють гармонізації законів і подальшому розвитку держави.

У процесі реалізації прагнень української держави до європейської інтеграції домінуючими пріоритетами повинні в будь-якому разі враховувати прав людини і громадянських свобод.

Шляхом розвитку сучасного суспільства, що обумовлено історичний досвід є цивілізаційний. Це своєю чергою забезпечує активне членство в міжнародному співтоваристві. Наша держава, як демократична та правова, обравши курс на європейську інтеграцію – визначає впровадження у внутрішнє законодавство міжнародних стандартів, що регулюють адвокатську діяльність у різних галузях права.

Стан дослідження проблеми. Дослідженню міжнародно-правових стандартів адвокатури було присвячено низку робіт окремих учених, серед яких є Баймуратов М., Бандурка С., Буроменський М., Вільчик Т., Галунько В., Голубева Н., Гордєєв В., Карпачова Н., Київець О., Комзюк А., Назаров І., Наливайко О., Сафулько С., Святоцької В., Сьоміна В., Тацій Л., Шевчук С., Шишкін В. та інші.

Ці вчені вивчали особливості імплементації міжнародних стандартів адвокатської діяльності в різні періоди розвитку національної правової системи.

Беручи до уваги швидкий і динамічний розвиток процесу реформ в Україні, питання подальшого вивчення та впровадження ефективної моделі адвокатури в механізми, що забезпечують конституційні права громадян, дозволять створити концептуальну модель нових взаємовідносин між державними інститутами

адвокатури та громадянським суспільством, визначивши її роль і значення. При здійсненні справедливих процедур це має значення необхідні додаткові дослідження європейських стандартів адвокатури.

Метою написання наукової статті є ґрунтовний аналіз європейських стандартів інституту адвокатури та адвокатської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Принагідно зауважити, що окремі міжнародні організації зі стандартизації розробили міжнародні стандарти в різних сферах державної діяльності. Відповідно, основною метою міжнародних стандартів є створення єдиної методологічної бази на міжнародному рівні для розробки нових і вдосконалення існуючих систем якості та їх сертифікації. На наше переконання, впровадження міжнародних та європейських правових стандартів у правову систему країни необхідне на шляху європейської інтеграції української держави і є одним із факторів удосконалення правової системи України.

Так, дефініція «стандарт» походить від лат. *standere*, що у перекладі означає для того, щоб бути спрямованими і зрозумілими як зразок, затверджений відповідними державними органами, використовуються нормативні і технічні документи, що визначають загальні характеристики, параметри і нормативну якість стандартів, товарів, послуг, речовин, явищ і дій суб'єкта, які беруться за основу для порівняння з іншими аналогічними відносинами і схвалений державними органами. Стандарти розробляються як норми, правила і вимоги до об'єктів організаційного, методологічного та загальнотехнічного характеру [1, с. 553]. Водночас п. 20 ст. 1 Закону України «Про стандартизацію» передбачено, що «нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, та спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері» [2].

Точка зору Наливайко О. і Братішко Н. представляється розумною, адже дійсно міжнародно-правові стандарти є довгостроковими для значного числа держав з метою вироблення узгоджених позицій в тій чи іншій сфері діяльності. Ми згодні з тим, що в разі розробки міжнародних правових стандартів держава спрямовує свою діяльність на дотримання певних загальнолюдських цінностей. Водночас вона несе відповідальність за виконання своїх зобов'язань

у певних сферах суспільного життя перед своїм населенням та міжнародним співтовариством [3, с. 415].

Київець О. підкреслює, що на сьогоднішній день в міжнародному праві практично створена і нормально функціонує ціла система норм, що регулюють різні аспекти міжнародних відносин. Деякі з них відносяться до пріоритетних напрямів регулювання суспільних відносин. Вчений також зазначив, що в контексті процесу євроінтеграції, який відбувається в державі, європейські правові стандарти необхідні для подальшого вдосконалення української правової системи та входження в європейський правовий простір [4].

Відзначимо, що сьогодні дотримання міжнародних та європейських стандартів є обов'язком України перед Організацією Об'єднаних Націй, Радою Європи та Європейським союзом. У свою чергу, адаптація національного законодавства до міжнародного права та впровадження міжнародних правових стандартів у внутрішню практику є способами виконання цих зобов'язань.

На переконання Святоцької В. стандартизація організації та здійснення адвокатської діяльності має на меті: оптимізація упорядкування та розвитк цієї правничої сфери; урахування найкращих досягнень міжнародного та європейського співтовариства у цій галузі; підвищення якісного рівня професійних юридичних послуг, що надаються адвокатами; створення здорової етичної конкуренції між ними; забезпечення добросовісності адвокатів під час виконання своїх професійних обов'язків [5].

Досліджуючи питання організації адвокатського самоврядування у демократичних зарубіжних країнах, доречно звернути увагу на те, що їх характерною особливістю є їх призначення, яке ґрунтується на захисті загальних потреб та інтересів своїх членів у рамках своєї компетенції, що вимагає розробку професійних стандартів діяльності та правил поведінки та контролю за якісним наданням юридичної допомоги.

Не дивлячись на те, що Україна має власний досвід у становленні та розвитку інституту адвокатури, вона не може ігнорувати вивчення міжнародних документів у сфері стандартизації адвокатської діяльності. Це викликано постійними глобалізаційними та інтеграційними процесами, які як наслідок призводять до уніфікації національного законодавства та правозастосовної практики й її відповідності основним між-

народно-правовим нормам у тій чи іншій сфері.

Так, Бандурка С. у своєму науковому дослідженні наголошує, що «міжнародні правові акти, що регулюють діяльність адвокатури, можна поділити на три групи: 1) правові акти загального характеру, що забезпечують реалізацію прав і свобод людини і громадянина; 2) правові акти спеціального характеру, які забезпечують реалізацію прав і свобод людини та громадянина; 3) правові акти, що встановлюють спільні принципи надання юридичної допомоги та діяльності адвокатів» [6, с. 7].

Враховуючи стратегію інтеграції України до Європейського Союзу доцільно серед міжнародних актів регіонального рівня виділяти такі правові акти у сфері організації та діяльності адвокатури, а саме: Загальна декларація прав людини, Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), Стандарти незалежності юридичної професії Міжнародної асоціації юристів, Основні положення про роль адвокатів Кодекс правил здійснення адвокатської діяльності адвокатів Європейського співтовариства тощо.

Варто відзначити, що більшість нормативних правових актів носять рекомендаційний характер і можуть бути прийняті до уваги при підготовці національного законодавства, але тільки при наявності запиту відповідної держави, багато актів, які приймаються на дуже високому рівні, але не на глобальному, що може бути відносять до тих, які формують той самий «глобальний стандарт діяльності адвокатів». Однак це не те, що прийнято «всім світом». І хоча існує досить багато концептуальних документів, що стандартизують адвокатуру, деякі з них носять локальний характер. З урахуванням цього такі міжнародно-правові норми викладені у низці національних нормативно-правових актів, до яких належи: Конституція України, Закони України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і «Про безоплатну правову допомогу», Кримінальний процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України, Господарський процесуальний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України.

Впроваджуючи міжнародні правові стандарти адвокатури, адвокатура України орієнтується на діяльність адвокатів держав – членів Європейського Союзу, де захист прав і свобод людини та надання юридичної підтримки є пріоритетами державної політики. Адвокатура в кра-

їнах ЄС заснована на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів.

Так, Загальною декларацією прав людини від 10 грудня 1948 року вперше на міжнародному рівні, закріплено право на отримання юридичної допомоги [7].

Стандарти незалежності юридичної професії Міжнародної асоціації юристів, прийняті на конференції в Нью-Йорку у 1990 році, повинні забезпечувати незалежність адвокатів при веденні справ для забезпечення надання безкоштовної, справедливої та конфіденційної юридичної допомоги. Адвокату повинна бути надана можливість забезпечити конфіденційні відносини з клієнтом, включаючи захист від виїмки і перевірки в звичайних і електронних системах всієї адвокатської роботи і документів адвоката, а також захист від втручання у використовувани електронні засоби зв'язку та інформаційні системи. Основні принципи, що стосуються ролі правників, були прийняті в 1990 році на VIII Конгресом ООН, включаючи положення про те, що уряд визнає та забезпечує конфіденційність відносин та консультацій між юристами, їх клієнтами в рамках їхніх професійних відносин [8].

Окрім цього у Загальному кодексі правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства регламентовано, що «у будь-якому правовому суспільстві адвокату відведено особливу роль; його призначення не обмежено сумлінним виконанням свого обов'язку у межах закону. Адвокат має діяти в інтересах права в цілому так само, як і в інтересах тих, чиї права і свободи йому довірено захищати; не лише виступати в суді від імені клієнта, а й надавати йому юридичну допомогу у вигляді порад і консультацій» [9]. При цьому Хартією Європейського Союзу про основні права 2000 року у ст. 47 кожній особі з метою захисту своїх прав гарантується можливість користуватися юрисконсультом, захисником або представником [10].

З огляду на це доречно звернути увагу на думки Бакаянної Н., яка до характерних рис міжнародних стандартів адвокатури відносить: вони прийняті і визнаються на міжнародному правовому рівні; вони дозволяють визначити ступінь реалізації завдань адвокатури та рівень державної юридичної допомоги, тому використовуються як критерії оцінки ситуації, що визначає рівень надання правової допомоги в державі; міжнародні стандарти організації адвокатури та практики адвокатської діяльності виділяються як конкретні ідеї, зміст яких неза-

лежний один від одної, але разом вони утворюють цілісну систему [11, с. 228].

Не дивлячись на це, насправді, в деяких країнах можуть виникнути проблеми з дотриманням міжнародних стандартів адвокатури. Наприклад, у деяких країнах права на захист і представництво в суді можуть бути обмежені, або адвокати можуть піддаватися політичному тиску. Такі порушення міжнародних стандартів можуть призвести до порушень прав і свобод громадян, порушень основ верховенства права та права на справедливий судовий розгляд. Тому для держав і юридичних осіб важливо дотримуватися міжнародних стандартів адвокатури, забезпечувати незалежність і недоторканність адвокатів, а також забезпечувати їх захист і представництво в суді. Для досягнення цих цілей можуть бути використані різні інструменти: контроль за дотриманням міжнародних договорів, законів, міжнародних стандартів, освіта та перепідготовка юристів тощо.

Крім цього Стандартизація юридичної практики повинна, перш за все, представляти інтерес для самого адвоката. Це спонукає їх постійно підвищувати свій професійний рівень і ділитися досвідом за допомогою чітко визначених механізмів обміну інформацією, що враховують етичні та професійні особливості адвокатури. У молодих фахівців є потенціал отримати доступ до раніше закритої професійної інформації і потім напрацювати клієнтську базу. Щодо адвоката з достатньою юридичною практикою, то він отримує можливість передати свої знання і досвід представникам нового покоління юристів-професіоналів і реалізувати себе в якості наставника. Крім того, у досвідченого адвоката буде більше часу для наукової діяльності та розвитку самого інституту адвокатури.

У світлі вищевикладеного можна зробити висновок, що міжнародні стандарти адвокатури визначають мінімальні вимоги до адвокатської практики і забезпечують захист прав і свобод громадян. Тому першочерговим для забезпечення незалежності та недоторканності адвокатів, а також для забезпечення права на захист та представництво у суді є наслідування міжнародних стандартів, забезпечення їх виконання, оскільки це допоможе зберегти і зміцнити довіру громадян до правосуддя та забезпечити правову державу.

Висновок. Європейські стандарти адвокатури – це система взаємопов'язаних вимог, принципів і правил, що регулюють діяльність адвокатів і організацію державної адвокатури для повноцінного захисту прав і свобод людини.

Міжнародно-правові акти є одним з найважливіших елементів формування ефективного правового забезпечення діяльності українських колегій адвокатів.

Міжнародні стандарти організації та діяльності адвокатів відображені в міжнародних актах на універсальному і регіональному рівнях. Серед цих міжнародних документів рекомендується вибирати міжнародні акти загального характеру, які побічно регулюють адвокатську діяльність, а також міжнародні документи, які безпосередньо пов'язані з організацією та діяльністю професійних юристів. Джерелами регулювання міжнародних стандартів адвокатури є Загальна декларація прав людини, Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), Стандарти незалежності юридичної професії Міжнародної асоціації юристів, Основні положення про роль адвокатів Кодекс правил здійснення адвокатської діяльності адвокатів Європейського співтовариства тощо. Визначено, що подальший розгляд міжнародних стандартів організації та діяльності адвокатів сприятиме гармонізації та підвищенню ефективності законодавства у цій галузі.

Нині розробляються загальні принципи і норми, що формують міжнародно-правові стандарти захисту прав людини, а також прав і свобод громадян. На підставі чого прийняті та діють на території України такі нормативно-правові акти, як Конституція України, Закони України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і «Про безоплатну правову допомогу», Кримінальний процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України, Господарський процесуальний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України. Відповідно до міжнародних стандартів, в Україні створені умови, що забезпечують виконання адвокатами своїх обов'язків і функцій, за умови дотримання яких адвокати можуть захищати своїх клієнтів відповідно до Закону.

Список використаної літератури:

1. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера. Київ : Міжнародна економічна фундація. 2000. 703 с.
2. Закон України «Про стандартизацію». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014, № 31, ст. 1058. (дата звернення: 21.11.2022).
3. Наливайко О. І., Братишко Н. А. Поняття та особливості міжнародно-правових стандартів прав людини. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. С. 411–416. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/282301/276482>
4. Київець О. В. Європейські правові стандарти як міжнародно-правова категорія. *Європейські студії і право*. 2012. № 1 (5). URL: <http://eurolaw.org.ua/11-ukrainian-journal-of-european-studies/1-5-2012/44-2011-12-29-14-40-03>
5. Святоцька В. О. Стандарти організації професійної діяльності адвокатури: порівняльно-правове дослідження : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2021. 535 с.
6. Бандурка С. С. Європейські стандарти адвокатської діяльності. *Європейські перспективи*. 2022. № 1. С. 5–11.
7. Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ від 10.12.1948 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
8. Основні положення про роль адвокатів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835
9. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського співтовариства, прийнятий делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні в Страсбурзі 1 жовтня 1988 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343
10. Хартія основних прав Європейського Союзу: міжнародний документ від 07.12.2000 р. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text
11. Бакаянова Н. М. Міжнародні стандарти адвокатури: поняття, система, класифікація. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 2. Ч. 1. С. 226-229. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2016/2/tom_1/48.pdf

Prykhodko O. I. International standards regarding the functioning of advocacy activities and their implementation into ukrainian legislation

The relevance of the article lies in the fact that each country, including Ukraine, has its own traditions and peculiarities in the field of advocacy, which are determined by the state court system and court procedures, the structure of state authorities, local self-government and legislative systems. International standards of professional activity of lawyers should take into account, in addition to national provisions on advocacy, general provisions that should be implemented in national legislation, which contribute to the harmonization of laws and further development of the state. It was found that general principles and norms forming international legal standards for the protection of human rights, as well as the rights and freedoms of citizens, are currently being developed. On the basis of which such regulatory legal acts as the Constitution of Ukraine, the Laws of Ukraine

“On Advocacy and Advocacy” and “On Free Legal Aid”, the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine, the Code of Economic Procedure of Ukraine have been adopted and operate on the territory of Ukraine, Civil Procedure Code of Ukraine. In accordance with international standards, conditions have been created in Ukraine to ensure that lawyers fulfill their duties and functions, subject to compliance with which lawyers can defend their clients in accordance with the Law. It was concluded that the European Bar Standards are a system of interrelated requirements, principles and rules that regulate the activities of lawyers and the organization of the state bar for the full protection of human rights and freedoms. International legal acts are one of the most important elements in the formation of effective legal support for the activities of Ukrainian bar associations. International standards of the organization and activities of lawyers are reflected in international acts at the universal and regional levels. Among these international documents, it is recommended to choose international acts of a general nature that indirectly regulate advocacy activities, as well as international documents that are directly related to the organization and activities of professional lawyers. The sources of regulation of international standards of advocacy are the Universal Declaration of Human Rights, the Minimum Standard Rules of the United Nations Organization concerning the Administration of Juvenile Justice (Beijing Rules), the Standards of Independence of the Legal Profession of the International Bar Association, the Basic Provisions on the Role of Lawyers, the Code of Rules for Lawyers’ Advocacy European Community, etc. It was determined that further consideration of international standards of the organization and activities of lawyers will contribute to the harmonization and improvement of the effectiveness of legislation in this field.

Key words: *institute of the Bar, practice of law, European standards, international experience, international legal norms.*

М. М. Книгницькийасистент кафедри права та публічного управління
Заклад вищої освіти «Університет Короля Данила»

ORCID ID: 0009-0001-6206-5219

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Актуальність статті полягає в тому, що зростаюча складність суспільства, зміни у політичному, економічному та технологічному середовищі створюють виклики для правозастосування. Високий рівень правової культури сприяє забезпеченню справедливості, зменшенню правопорушень та підвищенню довіри до правової системи. З іншого боку, низький рівень правової культури може призвести до корупції, правопорушень і загроз для демократії. Тому вивчення цієї теми є надзвичайно важливим для розвитку сучасного суспільства. Метою дослідження є розкриття основних аспектів правової культури та правозастосування. Для досягнення цієї мети виконуються наступні завдання: аналіз поняття та складових правової культури, вивчення механізмів формування правової культури в суспільстві, визначення впливу правової культури на якість правозастосування, розгляд можливих шляхів покращення правової культури та її впливу на справедливість у суспільстві. В статті розглядається важлива тема правової культури та правозастосування. Аналізуючи різні аспекти правової культури, ми з'ясували, що ця концепція представляє собою систему цінностей, норм і уявлень, які визначають ступінь розвитку суспільства в галузі права і виражаються у правових формах. Важливо визнати, що правова культура є ключовим чинником в забезпеченні справедливості та правопорядку в суспільстві. Вона визначає поведінку громадян, їхнє ставлення до законів і правопорушень, а також готовність дотримуватися правових норм. Крім того, вона впливає на якість і ефективність правозастосування. Всебічний підхід до правової освіти на різних рівнях освіти, а також інформаційні кампанії про права і обов'язки громадян можуть значно сприяти формуванню високого рівня правової культури в суспільстві. Зроблено висновок, що підвищення правової культури є актуальною і важливою задачею для будь-якого суспільства, оскільки вона сприяє створенню правопорядку, забезпеченню справедливості і зміцненню правової держави. Подальші дослідження та заходи з підвищення правової культури є необхідними для досягнення суспільства, в якому права та обов'язки громадян поважаються і дотримуються на всіх рівнях.

Ключові слова: правова культура, правозастосування, справедливість, правова свідомість, правові цінності.

Актуальність теми. Тема правової культури та правозастосування набула особливої актуальності в сучасному світі. Зростаюча складність суспільства, зміни у політичному, економічному та технологічному середовищі створюють виклики для правозастосування. Високий рівень правової культури сприяє забезпеченню справедливості, зменшенню правопорушень та підвищенню довіри до правової системи. З іншого боку, низький рівень правової культури може призвести до корупції, правопорушень і загроз для демократії. Тому вивчення цієї теми є надзвичайно важливим для розвитку сучасного суспільства.

Стан дослідження. Методологічною основою написання даної статті послужили праці С. Богачова, Д. Бочаров, Т. Гнатюк, Т. Коляда,

П. Скакун, та інших, які в своїх наукових дослідженнях в тій чи іншій мірі піднімали дану проблематику.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розкриття основних аспектів правової культури та правозастосування. Для досягнення цієї мети виконуються наступні завдання: аналіз поняття та складових правової культури, вивчення механізмів формування правової культури в суспільстві, визначення впливу правової культури на якість правозастосування, розгляд можливих шляхів покращення правової культури та її впливу на справедливість у суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Правова культура та її вплив на процес правозастосування

є однією з ключових тем, які привертають увагу як правознавців, так і суспільства в цілому. У контексті сучасного світу, де правова система відіграє вирішальну роль у регулюванні громадських відносин, розуміння та розвиток правової культури стають питаннями надзвичайної важливості.

Правова культура є складним та багатограним явищем, яке об'єднує в собі систему цінностей, норм, вірувань та практик, що визначають ставлення суспільства до права та його виконання. Вона впливає на формування громадянської свідомості, ставлення до справедливості та законності, і, отже, на функціонування правової системи та якість правозастосування.

У статті 1 Конституції України вказано, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава [5]. В такому контексті важливо реалізовувати державну політику, що спрямована на підвищення рівня правової культури в суспільстві. Це означає, що громадяни мають бути не лише свідомими своїх прав та обов'язків перед державою, але й вміти їх використовувати та захищати. Здатність до свідомого дотримання закону, розуміння принципів справедливості та правопорядку є важливими для забезпечення реальної демократії та правової держави.

Правова культура має велике значення для формування справедливого, законного та демократичного суспільства. Вона впливає на сприйняття законів, дотримання їх, та реакцію на їх порушення. Від рівня правової культури в суспільстві залежить, наскільки ефективно функціонує система правосуддя, якість правозастосування, і, в кінцевому підсумку, рівень справедливості.

Сутність цього поняття полягає в сукупності цінностей, переконань і ставлення до права і правопорядку, що визначає ставлення громадян до правових норм і нормативних актів.

На рівень правової культури, її сутнісні характеристики впливають багато чинників – від індивідуальних до соціально значущих, що обумовлює особливості її стану в різних країнах. Якщо ж рівень правової культури виявиться достатньо низьким, а заходи щодо його підвищення недостатньо ефективними можуть сформувався умови для правових деформацій – свідомого ігнорування чи зневажливого ставлення до права [1, с. 15].

Як вважає Коляда Т.А., правова культура – це якісний стан правового життя суспільства, який характеризується досягнутим рівнем розвитку

правової системи – станом та рівнем правової свідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, законності й правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини [4].

Рівень правової культури визначають станом підсистем, що її утворюють, зокрема – правовою культурою особистості і правовою культурою суспільства.

Правова культура особистості – це обумовлені правовою культурою суспільства ступінь і характер прогресивно-правового розвитку особи, що забезпечують її правомірну діяльність.

Правова культура особи включає знання законодавства, переконаність у необхідності і соціальній корисності законів і підзаконних актів, та уміння користуватись правовим інструментарієм у практичній діяльності. Змістом правової культури особи є правосвідомість і правове мислення, правомірна поведінка та правова активність.

Правова культура особистості нерозривно пов'язана з правовою культурою суспільства та уявляє сукупність усіх правових цінностей, які створені людьми в правовій сфері.

Правова культура суспільства складається з цілого ряду елементів:

- Досягнення якісного стану юридичної охорони та захисту основних прав і свобод людини й громадянина.

- Ступінь впровадження в практику суспільного і державного життя принципів верховенства права і правового закону.

- Рівень правосвідомості громадян та посадових осіб. Суспільну правосвідомість визначають масовістю правомірної поведінки, рівнем правового виховання, масштабами і якістю юридичної освіти.

- Досконале (як за формою, так і за змістом) законодавство.

- Стан законності в суспільстві.

- Ефективність роботи правозастосовних, зокрема правоохоронних, органів (суду, прокуратури, органів внутрішніх справ і т. ін.).

- Стан розвитку юридичної науки, ступінь залучення вчених-юристів до розробки проєктів нормативно-правових актів і удосконалення їх змісту, програм боротьби зі злочинністю тощо. Знання права, розуміння його соціальної сутності повинне супроводжуватися вмінням користуватися своїми юридичними правами та усвідомленим виконанням своїх юридичних обов'язків [4].

Отже, можемо сказати, що поняття правової культури особи та суспільства загалом є взаємозалежними. Чим більше освічених у правовому плані громадян, тим вищою є правова культура народу

Також, правова культура може бути розглянута як важливе відношення кожної людини до прав інших індивідів та їх повага. Це більш широка категорія, яка включає різноманітні аспекти духовного життя суспільства, такі як цінності, звичаї, ідеології та концепції. Правова культура відображається в накопичених правових цінностях, які є частиною духовної культури, і водночас має практичну спрямованість, схожу на культуру управління, і складається з взаємопов'язаних компонентів. Один із найважливіших компонентів – це стан правосвідомості в суспільстві, тобто рівень розуміння правових норм і принципів. Це також включає в себе дотримання законності, знання законодавства і практичний досвід роботи в галузі права. Правова культура обумовлює взаємодію між людьми у суспільстві і сприяє створенню стабільної і справедливої правової системи.

Щодо структури правової культури, варто відзначити, що вона є динамічною та постійно еволюціонує під впливом змін в суспільстві і правовій системі. До компонентів правової культури також можна віднести правознавство, яке включає в себе вивчення та розуміння правових принципів і теорій, що лежать в основі законів та норм. Знання цих принципів сприяє більш глибокому розумінню права та його ролі в суспільстві.

Правова культура також включає в себе етичні аспекти, які визначають моральні та етичні межі використання права. Громадяни повинні розуміти, що не всі дії, які дозволені за законом, є морально виправданими, і мають усвідомлювати свою відповідальність перед суспільством.

Крім того, до складників правової культури можна включити і правову дотриманість, що виявляється в дотриманні громадянами правил і норм, навіть тоді, коли немає контролю чи покарання. Ця властивість сприяє стабільності правопорядку та довірі до правосуддя.

Важливо також враховувати вплив гендерних та культурних особливостей на правову культуру. Різні соціокультурні групи можуть мати відмінні підходи до правозастосування та інших аспектів правової культури.

Усі ці складники правової культури взаємодіють між собою, формуючи складну мережу, яка визначає відносини між правом та суспіль-

ством. В реальному житті, ця структура може виявлятися як у поведінці і вчинках людей, так і в їхніх переконаннях та свідомості. Розуміння цієї структури допомагає суспільству вдосконалювати свою правову систему і забезпечувати більш справедливе та ефективне правозастосування.

Правова культура виконує в суспільстві низку функцій: пізнавальну, регулятивну, нормативно-ціннісну, комунікативну та прогностичну.

Пізнавальна функція: Правова культура сприяє розумінню правових норм, принципів і процесів у суспільстві. Вона допомагає громадянам та інституціям здобувати знання про права і обов'язки, а також процеси здійснення правосуддя. Це сприяє створенню усвідомлених громадян і підвищує їх здатність ефективно взаємодіяти з правовою системою.

Регулятивна функція: Правова культура встановлює норми і правила поведінки, які регулюють відносини між індивідами та органами влади. Це включає в себе дотримання законів, правопорядку та інші аспекти додержання правових норм. Вона сприяє збалансованому і справедливому суспільству, де правила захищають права кожного.

Нормативно-ціннісна функція: Правова культура впливає на формування цінностей та моральних переконань в суспільстві. Вона сприяє розвитку таких цінностей, як справедливість, рівність, довіра до правопорядку і прав людини. Ці цінності впливають на прийняття законів і їх інтерпретацію.

Комунікативна функція: Правова культура сприяє взаєморозумінню між громадянами, правоохоронними органами і судами. Вона забезпечує мовний та культурний фундамент для взаємодії всіх сторін у правовій системі. Ця функція сприяє вирішенню конфліктів і підвищує легітимність правопорядку.

Прогностична функція: Правова культура допомагає суспільству передбачити можливі наслідки прийняття різних правових рішень. Вона сприяє розвитку аналітичних навичок і здатності до оцінки можливих наслідків дій і політики в галузі права. Це дозволяє суспільству уникнути негативних наслідків і підтримує раціональне прийняття рішень.

На нашу думку покращення правової культури для забезпечення справедливого суспільства вимагає системного підходу та інтеграції різних заходів. Перш за все, необхідно акцентувати увагу на освіті та інформаційній діяльності. Запровадження правового навчання на

всіх рівнях освіти допоможе громадянам краще розуміти їхні права та обов'язки. Публічні інформаційні кампанії і медіація повинні активно поширювати правову інформацію, забезпечуючи доступність і зрозумілість правових понять.

Для забезпечення справедливості в суспільстві, слід також активно працювати над забезпеченням доступу до правосуддя для всіх громадян. Це включає в себе зменшення фінансових бар'єрів для отримання юридичної допомоги та створення ефективного механізму вирішення судових справ.

Паралельно із цим, необхідно проводити реформи в правовій системі, зокрема модернізацію законодавства та забезпечення незалежності судової системи. Важливим аспектом є також боротьба з корупцією в судових органах, що сприяє підвищенню довіри громадян до правосуддя.

Крім того, активне залучення громадськості в процеси контролю за діяльністю правоохоронних органів та судових інстанцій є важливим чинником покращення правової культури. Це може включати в себе створення громадських рад, організацію публічних обговорень законопроектів і відкритий доступ до інформації про роботу судів та правоохоронних органів.

Що стосується правозастосування, то цьому поняттю присвячені праці багатьох науковців. При цьому використовуються різні категорії, які досить часто пропонується вважати взаємозамінними. Скакун О. визначає застосування норм права (правозастосовчу діяльність) як владно-організаційну діяльність уповноважених державних органів, організацій і посадових осіб, яка здійснюється в процедурно-процесуальному порядку і полягає в реалізації норм права шляхом винесення юридичних рішень щодо конкретних суб'єктів з конкретних питань [6, с. 414]. Тобто поняття «правозастосовча діяльність», «правозастосування» та «застосування норм права» доволі часто використовуються як рівнозначні.

У науковій літературі все частіше наголошується на необхідності розмежування таких двох категорій, як «правозастосування» та «правозастосовча діяльність». Зокрема, правозастосування слід розглядати як комплексну, державно-владну, управлінську, творчу діяльність, здійснювану у встановлених законом процедурних і процесуальних формах, яка покликана забезпечити адресатам правових норм можливість реалізації належних їм прав і покладених на них юридичних обов'язків. Правозастосовча

діяльність, у свою чергу, – це юридична цілісна система дій з реалізації права, здійснювана особливим колом суб'єктів (органів та посадових осіб), наділених державно-владними повноваженнями, яка відбувається в певних процесуально-процедурних формах [3, с. 18]. Також правозастосовча діяльність може бути визначена як здійснювана на засадах доцільності, справедливості й обґрунтованості піднормативна діяльність компетентних суб'єктів з видання конкретизованих й індивідуалізованих владних приписів (індивідуальної регламентації) та забезпечення їх видання й фактичної реалізації (правозабезпечення) [2, с. 54].

На важливості розмежування цих двох понять може свідчити той факт, що правозастосування базується на загальних нормативних актах, тоді як правозастосовча діяльність спрямована на індивідуальне і конкретне застосування права до конкретних випадків і ситуацій.

Доцільність, справедливість та обґрунтованість визначають характер правозастосовчої діяльності і підкреслюють її важливу роль у реалізації права. Ця діяльність здійснюється з урахуванням конкретних обставин і може включати індивідуальну регламентацію правових питань та надання владних приписів. Такий підхід до правозастосування є необхідним для забезпечення справедливості і врахування особливостей кожного випадку.

Закінчуючи, важливо підкреслити, що взаємодія між правозастосуванням і правозастосовчою діяльністю є важливим чинником в забезпеченні правової системи ефективністю та справедливістю. Це розмежування визначає процеси застосування закону до реального життя і є основою для функціонування правового порядку в суспільстві.

Висновки. Таким чином у статті було розглянуто важливу тему правової культури та правозастосування. Аналізуючи різні аспекти правової культури, ми з'ясували, що ця концепція представляє собою систему цінностей, норм і уявлень, які визначають ступінь розвитку суспільства в галузі права і виражаються у правових формах.

Важливо визнати, що правова культура є ключовим чинником в забезпеченні справедливості та правопорядку в суспільстві. Вона визначає поведінку громадян, їхнє ставлення до законів і правопорушень, а також готовність дотримуватися правових норм. Крім того, вона впливає на якість і ефективність правозастосування.

Всебічний підхід до правової освіти на різних рівнях освіти, а також інформаційні кампанії про права і обов'язки громадян можуть значно сприяти формуванню високого рівня правової культури в суспільстві.

У висновку можна зазначити, що підвищення правової культури є актуальною і важливою задачею для будь-якого суспільства, оскільки вона сприяє створенню правопорядку, забезпеченню справедливості і зміцненню правової держави. Подальші дослідження та заходи з підвищення правової культури є необхідними для досягнення суспільства, в якому права та обов'язки громадян поважаються і дотримуються на всіх рівнях.

Список використаної літератури:

1. Богачов С.В. Особливості процесу формування правової культури в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2011. С. 15–17.
2. Бочаров Д.О. Правозастосовча діяльність: поняття, функції та форми. Проблемні лекції. 2006. 144 с.
3. Гнатюк М.Д. Правозастосування та його місце в процесі реалізації права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 2007. 22 с.
4. Коляда Т.А. Правова культура як чинник формування особистості. URL: <http://eprints.kname.edu.ua/31788/1/21.pdf>
5. Конституція України: від 28 червня 1996 року.
6. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник. Київ : Правова єдність. 2010. 520 с.

Knyhnytskyi M. M. Features of legal culture and law enforcement

The relevance of the article is that the growing complexity of society, changes in the political, economic and technological environment create challenges for law enforcement. A high level of legal culture contributes to ensuring justice, reducing offenses and increasing confidence in the legal system. On the other hand, a low level of legal culture can lead to corruption, crimes and threats to democracy. Therefore, the study of this topic is extremely important for the development of modern society. The purpose of the study is to reveal the main aspects of legal culture and law enforcement. To achieve this goal, the following tasks are performed: analysis of the concept and components of legal culture, study of the mechanisms of formation of legal culture in society, determination of the impact of legal culture on the quality of law enforcement, consideration of possible ways to improve legal culture and its impact on justice in society. The article deals with the important topic of legal culture and law enforcement. Analyzing various aspects of legal culture, we found out that this concept represents a system of values, norms and ideas that determine the degree of development of society in the field of law and are expressed in legal forms. It is important to recognize that legal culture is a key factor in ensuring justice and law and order in society. It determines the behavior of citizens, their attitude to laws and offenses, as well as their willingness to comply with legal norms. In addition, it affects the quality and effectiveness of law enforcement. A comprehensive approach to legal education at various levels of education, as well as information campaigns about the rights and responsibilities of citizens, can significantly contribute to the formation of a high level of legal culture in society. It was concluded that the improvement of legal culture is an urgent and important task for any society, as it contributes to the creation of law and order, ensuring justice and strengthening the rule of law. Further research and measures to improve legal culture are necessary to achieve a society in which the rights and responsibilities of citizens are respected and respected at all levels.

Key words: legal culture, law enforcement, justice, legal awareness, legal values.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.2.36>**О. А. Сериков**

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ORCID ID: 0009-0001-8548-765X

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ОБІГОМ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ НЕВІЙСЬКОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

У статті охарактеризовано сучасне міжнародно-правове забезпечення контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення. Виокремлено особливості правового регулювання зазначеної сфери суспільних відносин в діяльності органів Національної поліції України, а саме: підзаконний характер правового регулювання контрольно-діяльності; відсутність координаційного органу, в процесі здійснення комісійних перевірок господарюючих суб'єктів; дискримінаційний характер норм, які врегульовують право володіння та користування травматичною зброєю; низький рівень застосування профілактичних заходів та відсутність чіткого превентивного механізму вилучення зброї, що свідчить про реактивний характер правових підстав вилучення зброї органами поліції. Виділено основні функції діяльності поліції у досліджуваній сфері суспільних відносин, а саме: профілактична; реєстраційно-дозвільна; контрольно-наглядова; юрисдикційна. Встановлено, що центральним міжнародним нормативно-правовим актом, спрямованим на вдосконалення відносин у сфері обігу цивільної вогнепальної зброї слугує Директива ЄС 2021/555, яка визначає загальні вимоги до порядку придбання, зберігання, перевезення та використання вогнепальної зброї невійськового призначення. Надано пропозиції до проекту Закону «Про право на цивільну вогнепальну зброю», в частині включення до статті 1 наступних дефініцій: «антикварна зброя», «виробник зброї (зброяр)», «категорія зброї», «колекціонер зброї», «маркування зброї», «незаконний обіг зброї», «продавець зброї», «перепустка на експорт зброї», «експортер зброї», «вивезення (тимчасове вивезення) зброї», «транзитне перевезення зброї» (вимога статті 2 Регламенту ЄП та Ради ЄС від 14 травня 2012 року № 258/2012). Доведено необхідність доповнення статті 40 проекту Закону № 5708 вимогами щодо маркування цивільної вогнепальної зброї та її основних частин, у розумінні частини 1, 2 статті 4 Директиви 2021/555, яка визначає вимоги до введеної в обіг на ринку вогнепальної зброї, в частині її забезпечення чітким, стійким і унікальним маркуванням (зброя має містити назву виробника чи бренду, країну чи місце виготовлення, серійний номер і рік виготовлення, а також модель). Вимога щодо обов'язкового визначення на законодавчому рівні чітких та зрозумілих критеріїв щодо маркування вогнепальної зброї, також визначена в Імплементативній директиві Європейської комісії від 16 січня 2019 року № 2019/68;

Ключові слова: міжнародно-правове забезпечення, цивільна вогнепальна зброя, Національна поліція України, Директива ЄС 2021/555, антикварна зброя, маркування зброї.

Постановка проблеми. В багатьох державах світу питанням правового регулювання обігу вогнепальної зброї серед цивільного населення в останні роки приділяється значна увага. Як джерело підвищеної небезпеки зброя у разі безконтрольного поводження з нею створює безпосередню загрозу життю та здоров'ю людей. Держави з розвинутою правовою культурою обігу вогнепальної цивільної зброї мають більш ліберальні закони.

Разом з тим, країни, в яких рівень правового забезпечення порядку обігу цивільної вогне-

пальної зброї знаходиться у стадії формування, вибудовують регулювання вказаною сферою суспільних відносин, виходячи з монополії своєї влади на охорону та захист населення від протиправних посягань, що зумовлює вироблення, так званого, авторитарного стилю публічного адміністрування, заснованого на принципі патерналізму.

Третій підхід до правового забезпечення механізму контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення полягає

у виробленні довірливого ставлення публічних інституцій до своїх громадян, адже останні наділені правами щодо вільного зберігання та застосування зброї, майже не зазнаючи впливу з боку державних контролюючих органів, у вигляді різноманітних обмежень та заборон.

Таким чином, кожна держава знаходить власний баланс між категоричною заборонаю та вільним обігом вогнепальної зброї невійськового призначення, з урахуванням правових, соціальних, політичних, культурних, ідеологічних, релігійних та інших факторів, а також історичного досвіду.

Отже, комплексний аналіз міжнародного законодавства дозволяє виявити основні моделі регулювання в галузі обороту цивільної зброї, використання яких могло б виявитися досить корисним в сучасних умовах активного формування правової основи зазначеного напрямку державної політики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питанням правового регулювання контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення в зарубіжних країнах приділяється прискіплива увага з боку фахівців правничих галузей наукових знань. Чільне місце серед наукових публікацій у галузі контролю за обігом цивільної вогнепальної зброї, посіли праці О.Ю. Богданця, Д.С. Припутеня, В.Ю. Пряміцина, І.А. Хлистуна, А.А. Челіжко, Т.А. Шумейко та інших провідних вітчизняних науковців-правників. Разом з тим, низка проблемних питань в окресленій сфері суспільних відносин потребує більш прискіпливої уваги. Зокрема, нез'ясованими на теперішній час залишаються питання щодо визначення впливу міжнародно-правових норм у сфері забезпечення контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення, на формування національних правових механізмів, спрямованих на регулювання окресленої сфері правовідносин.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в аналізі міжнародного досвіду правового регулювання обігу вогнепальної зброї невійськового призначення та виробленні пропозицій до чинного адміністративного законодавства щодо його вдосконалення в Україні.

Виклад основного матеріалу. «Міжнародний досвід адміністративно-правового забезпечення обігу й застосування зброї, на переконання багатьох дослідників, свідчить про глобальний характер цієї проблематики, яка знайшла своє міжнародно-правове врегулювання на рівні ООН та ЄС [1-4].

Одним із перших юридично значущих документів, що заклали правові підвалини контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення на теренах Європейського Союзу, стала Європейська конвенція про контроль за придбанням і зберіганням вогнепальної зброї приватними особами 1978 р., відповідно до статті 2 якої, країни-підписанти названої конвенції вживають заходів щодо надання одна одній взаємної допомоги через відповідні адміністративні органи у припиненні незаконного обігу вогнепальної зброї, а також у відстеженні та виявленні вогнепальної зброї, що переміщується з території однієї держави на територію іншої [5].

Незважаючи на те, що розроблення вищевказаного міжнародного документу здійснювалося в рамках Ради Європи, вона мала пряме значення і для Співтовариств, оскільки в ній брали участь держави – члени Європейського економічного співтовариства. Отже, учасники, відповідно до статті 4 Конвенції зобов'язалися надавати адміністративну правову допомогу, з метою протидії незаконному обігу цивільної вогнепальної зброї та боєприпасів. Конвенція включала також сприяння пошуку та виявлення зброї та боєприпасів, переміщених з території однієї держави-учасниці на територію іншої. При цьому, положення Конвенції не застосовуються до торгівлі зброєю державами або особами, що діють за їх дорученням.

Ще раз варто уточнити. Відповідно до Конвенції 1978 року, регулювання механізму контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення, а фактично – його максимальне спрощення, здійснювалося в контексті Європейського економічного співтовариства, створення якого передбачало уніфікацію усіх напрямів адміністративно-правового регулювання, на міждержавному рівні, починаючи від створення єдиної банківської системи та закінчуючи єдиним міждержавним управлінням у сфері надання адміністративних послуг, до числа яких відноситься й контроль за обігом зброї.

Саме тому, на черговій міждержавній робочій зустрічі, яка відбулась 25 та 26 липня 1984 року в м. Фонтебло (Франція) [6], Європейська рада визначила стратегічне завдання щодо «скасування усіх поліцейських та митних формальностей на кордонах всередині ЄЕС».

При цьому усвідомлювалося, що скасування контролю всередині ЄЕС тягне за собою дотримання певних умов, включаючи зближення національного законодавства про зброю.

Разом з тим, скасування контролю за зброєю на кордонах усередині Співтовариств вимагало прийняття ефективних механізмів контролю та нагляду за обігом зброї в державах-членах. З одного боку, йшлося про право власності на вогнепальну зброю невійськового призначення, а з іншого – про порядок перевезення та передачі в іншу країну ЄС цивільної вогнепальної зброї, яка перебуває у правомірному володінні громадян країн-членів ЄЕС. Комісія поставила завдання визначити категорії вогнепальної зброї невійськового призначення, придбання та володіння якою приватними особами має бути заборонено або підлягати дозволу чи декларуванню.

При цьому, варто відмітити, що правовий режим обмеження права володіння та користування вогнепальною зброєю невійськового призначення в країнах-членах ЄС будується в контексті положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (протокол перший), відповідно до якої, майно – це коло інтересів фінансового характеру. Особа має право мирно володіти власним майном і не може бути позбавлена свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом [7].

Саме з цієї позиції виходить законодавець, коли визначає основні принципи механізму контролю країн-членів за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення, відповідно до Угоди про асоціацію, підписаною Україною в 2014 році [8].

Зокрема, відповідно до статті 12 Угоди про асоціацію, співробітництво в галузі роззброєння включає контроль над озброєннями, експортний контроль та боротьбу з незаконною торгівлею зброєю, зокрема стрілецькою і легкою. Сторони сприяють загальному дотриманню і відповідності міжнародним документам та прагнуть забезпечити їхню ефективність, зокрема шляхом імплементації відповідних резолюцій Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй.

Сучасне європейське законодавство у сфері контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення будується на низці міжнародних документів, головною метою яких є посилення контролю за обігом цивільної вогнепальної зброї.

У 2014 році Радою Євросоюзу було прийнято Рішення 2014/164/ЄС23 про укладення ЄС Протоколу проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин та компонентів, а також боеприпасів до неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціо-

нальної організованої злочинності [9]. Протокол 2014 року вдосконалив механізми контролю за придбанням, зберіганням вогнепальної зброї невійськового призначення та боротьби з її незаконним обігом.

У листопаді 2015 році Єврокомісія та Рада подали Звіт про застосування норм скасованої, на теперішній час, Директиви Ради від 18 червня 1991 року про контроль за придбанням зброї та володінням нею (91/477/ЄЕС), основний зміст якого полягав у необхідності оновлення, а фактично – посилення діючих правил у сфері обігу цивільної вогнепальної зброї.

Саме реалізацією положень вищевказаного Звіту обумовлено посилення контролю за обігом цивільної вогнепальної зброї, що відображено у низці Директив Євросоюзу.

Директивою (ЄС) 2019/68 [10] удосконалено процедуру маркування зброї, шляхом встановлення технічних специфікацій зброї та її складових елементів. Наслідком запровадження вищевказаних стандартів на міжнародно-правовому рівні, стало адаптування вищевказаних положень до національного законодавства країн-членів ЄС.

Завершенням процедури реформування права Євросоюзу щодо контролю за обігом цивільної вогнепальної зброї, стало прийняття Директиви 2021/555 [11], яка фактично замінила вже нечинну Директиву Ради від 18 червня 1991 року про контроль за придбанням зброї та володінням нею (91/477/ЄЕС).

Так, характерною ознакою Директиви 2021/555 є те, що вона містить мінімальний перелік стандартів для реалізації процедури придбання вогнепальної зброї невійськового призначення, володіння та обміну нею в рамках ЄС. Додаток I визначає категорії цивільної вогнепальної зброї, на які поширюється одне з наступних обмежень щодо його купівлі та володіння приватними особами: 1) встановлено заборону на придбання, збереження та використання цивільними особами вогнепальної зброї, віднесеної до категорії А, а саме: автоматичної зброї, вибухових військових ракет, боеприпасів із запальними снарядами та ін.; 2) підлягає реєстрації вогнепальна зброя, віднесена до категорії В, а саме: магазинна та напівавтоматична довгоствольна вогнепальна зброя з гладкоствольним стволом завдовжки не більше 60 см; 3) підлягає обов'язковій реєстрації вогнепальна зброя, віднесена до категорії С, зокрема, напівавтоматична довгоствольна вогнепальна зброя, крім перерахованих у категорії А або В.

Також, цікавим є той факт, що з переліку була виключена категорія «D – інша вогнепальна зброя», яка була в Директиві 1991 року.

Відповідно до норм Директиви 2021/555, встановлено обов'язкову відповідність внутрішнього законодавства країн-членів ЄС щодо обігу вогнепальної зброї невійськового призначення, вимогам, визначеним вищевказаною директивою.

Зокрема, за підсумками прийняття Директиви 2021/555, країни-члени почали активно запроваджувати у внутрішнє національне законодавство норми, встановлені вищевказаним міжнародним документом. Так, в Ірландії було видано об'ємну постанову Уряду [12]; у Люксембурзі прийнято новий Закон «Про зброю та боєприпаси» 2022 року та внесено відповідні зміни до Кримінального кодексу [13]; своєрідний рекорд поставила Чехія, де були внесені зміни до 41 нормативного акту різної юридичної сили [14].

Примітно, що окрема група країн, такі як Литва та Швеція, після оцінки якості норм національного законодавства у сфері обігу вогнепальної зброї невійськового призначення, дійшли висновку про недоцільність запровадження вищевказаних змін, з огляду на відповідність внутрішніх правил і стандартів вимогам, передбаченим Директивою 2021/555.

Також, до числа пріоритетних завдань, визначених вищевказаною директивою, відноситься відстеження потоків зброї та її переміщення у просторі. У цьому зв'язку Директивою 2021/555 визначено вимоги до суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють продаж зброї, в контексті ведення відповідного реєстру, який має включати: 1) журнал вогнепальної зброї із зазначенням всіх записів щодо придбання та продажу вогнепальної зброї; 2) відомості, які дають можливість уповноваженим представникам правоохоронних органів чітко та швидко ідентифікувати вогнепальну зброю.

Додатковим механізмом контролю виступає обов'язок, покладений на торговців зброєю та збройових брокерів, які працюють на території країни – члена ЄС. При укладанні угоди, в якій фігурує зброя, зазначені особи зобов'язані повідомляти про них в уповноважені органи. При цьому Директива 2021/555 зобов'язує держави-члени ЄС забезпечити технічну можливість дилерам та брокерам щодо повідомлення уповноважених представників правоохоронних органів про вказані події. Останні повинні мати електронний зв'язок із зазначеними органами

з метою звітності та реєстрації даних про транзакції. Ефективну реалізацію зазначена вимога здобула в законодавстві Чеської республіки, де було внесено поправки до Закону № 383/2022 [15] щодо цифровізації державної торгівлі.

Важливим елементом механізму контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення, слугує удосконалення адміністративної процедури, спрямованої на всебічну оцінку кандидата на придбання зброї.

Відповідно до ст. 5 Директиви 2021/555, країни-члени ЄС компетентні видавати дозволи на придбання та зберігання зброї лише особам, які отримали ліцензію категорії C, а також особам, які мають право на отримання дозволу на носіння та зберігання зброї, відповідно до національного законодавства. При цьому країни-члени ЄС можуть встановити більш жорсткі рамки.

Наприклад, закон Словаччини про вогнепальну зброю та боєприпаси 2003 року [16] щодо регулювання обігу зброї, закріплює підвищені вимоги стосовно бездоганності та надійності особи, що включає: а) відсутність факту «демонстративного надмірного споживання алкогольних напоїв»; б) ненадання кандидатом на отримання зброї гарантій щодо відсутності намірів зловживання зброєю; в) наявність знань та навичок надання першої допомоги.

Застосування поліцейськими зазначених заходів контрольної діяльності дозволяє виявляти осіб з групи ризику ще до вчинення ними протиправної поведінки. Тоді як у національному законодавстві заборона видачі дозволу на право користування зброєю здійснюється уповноваженими працівниками поліції лише за фактами притягнення кандидата на отримання зброї до адміністративної, кримінальної відповідальності, або ж за наявності медичних протипоказань (абзац другий пункт 5.1 глави 5 розділу I Наказу МВС № 622/1998).

За загальним правилом, дозволи на володіння вогнепальною зброєю періодично переглядаються з інтервалами, що не перевищують п'яти років. Дозвіл може бути відновлено або продовжено, якщо умови, на підставі яких вона була видана, все ще виконуються особою. Такий механізм, зокрема, закріплено у Хорватії, де кожні п'ять років уповноважений орган проводить перевірку відповідності вимогам із можливістю продовження [17].

Подібна регламентація та порядок видачі дозволу передбачені і в законі Болгарії про зброю, боєприпаси, вибухові речовини та піротехніку [18]. Однак там видаються дозволи на

зберігання (на п'ять років) та дозволи на носіння та використання, термін дії якого закінчується в момент закінчення терміну дії дозволу на зберігання, якщо воно було одержано пізніше дозволу на зберігання. Дещо інший підхід вироблений у Фінляндії. Відповідно до закону про зброю 1998/142 [19] дозвіл на володіння видається на невизначений термін. При цьому термін дії першої ліцензії на зброю обмежений і не може перевищувати п'яти років.

Таким чином, нормами Директиви 2021/555, з одного боку, ефективно збалансовано цілі економічної політики, які пов'язані з переміщенням вогнепальної зброї через кордони країн-членів ЄС, а з іншого, урядами країн успішно досягнуто мету щодо забезпечення дієвого контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення та захисту від злочинності та незаконної торгівлі зброєю.

Разом з тим, аналіз міжнародного досвіду правового регулювання контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення, дозволяє виділити й ті країни, в яких обіг цивільної вогнепальної зброї заборонено. Зокрема, в Японії всі суспільні відносини, пов'язані з обігом цивільної вогнепальної зброї, врегульовано Законом «Про контроль за вогнепальною зброєю та мечами» [20], відповідно до якого встановлено тотальну заборону для громадян щодо володіння, користування, перевезення, пересилання та зберігання вогнепальної зброї з огляду на її величезну суспільну небезпеку. Також заборонено обіг різної колекційної, старовинної (антикварної) та макетованої зброї, оскільки, згідно із законом, є ризик їх переробки у бойову зброю, шляхом заміни необхідних деталей в кустарних умовах.

Зазначену категорію зброї складають здебільшого пістолети та револьвери. Водночас, контроль за обігом мисливської зброї здійснюється під жорстким професійним контролем правоохоронних органів країни.

Аналогічні заходи правового регулювання, щодо тотальної заборони обігу цивільної вогнепальної зброї серед населення, також встановлені у Малайзії й Тайвані.

Разом з тим, наявність суттєвих обмежень та заборон у сфері обігу цивільної вогнепальної зброї не слугує реальною панацеєю від зменшення випадків застосування вогнепальної зброї у громадських місцях. І навпаки, законодавча практика, що існує в країнах-членах ЄС свідчить про те, що пріоритет у вказаному питанні має віддаватися не заборонам, а нала-

годженню реального та дієвого адміністративного контролю з боку поліції та інших правоохоронних органів за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення.

Разом з тим, в Україні, за наявності застарілого та не відповідаючого вимогам сьогодення нормативно-правового забезпечення у сфері обігу цивільної вогнепальної зброї, підготовлено та прийнято у першому читанні народними депутатами, ще більш незрозумілий та недосконалий проект Закону «Про цивільну вогнепальну зброю», який потребує доопрацювання.

За словами Голови Української асоціації власників зброї Г. Учайкіна, депутати пропонують дозволити легально купувати українцям вогнепальну короткоствольну зброю лише через п'ять років після закінчення воєнного стану, лише тим, кому виповнилося 30 років, та хто має не менше п'яти років досвіду легального володіння іншим видом зброї. Також, законопроектом встановлюється вільний цілодобовий доступ до помешкання власника зброї з боку поліції та попередження правоохоронців про те, що зброя, її частини або набої будуть перетинати кордон між областями [21]. До цього також слід додати, що коментованим законопроектом встановлюються норми, спрямовані на заборону носіння вогнепальної зброї у громадських місцях, можливість набуття права володіння та користування громадянами лише травматичною зброєю та посилення адміністративної та кримінальної відповідальності у сфері обігу зброї.

Відтак, можна зробити висновок, що проект Закону «Про право на цивільну вогнепальну зброю», скоріше, спрямований на обмеження права громадян на самозахист за допомогою власної вогнепальної зброї, ніж на лібералізацію вказаного питання.

Висновки. Характеристика сучасного правового забезпечення контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення в ряді європейських країн та на міжнародно-правовому рівні, дозволили виокремити їх особливості в діяльності органів Національної поліції України, а саме: підзаконний характер правового регулювання контрольної діяльності; відсутність координаційного органу, в процесі здійснення комісійних перевірок господарюючих суб'єктів; дискримінаційний характер норм, які врегульовують право володіння та користування травматичною зброєю; низький рівень застосування профілактичних заходів та відсутність чіткого превентивного механізму вилучення зброї, що свідчить про реактивний харак-

тер правових підстав вилучення зброї органами поліції.

Характеристика адміністративної діяльності поліції у сфері контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення в країнах ЄС та США, дозволила виділити основні функції діяльності поліції у досліджуваній сфері суспільних відносин, а саме: профілактична, в процесі реалізації якої поліцейськими здійснюються заходи щодо забезпечення правомірної поведінки підконтрольним об'єктом під час користування зброєю, попередження використання зброї із протиправною метою, проведення інших заходів, спрямованих на убезпечення неправомірного поводження зі зброєю її власником; реєстраційно-дозвільна, яка дозволяє реалізувати повноваження поліції щодо реєстрації усіх видів зброї, видачі ліцензій та дозволів на право володіння, зберігання, перевезення та використання зброї; контрольно-наглядова, включає поліцейський контроль за порядком зберігання зброї її володільцями, правомірністю використання, переміщенням зброї усередині країни та за її межами, кількістю та видами зброї, що знаходиться у розпорядженні окремих суб'єктів, здійснення перевірок власників зброї, включаючи періодичні перевірки безпеки та стану здоров'я; юрисдикційна, полягає у реалізації уповноваженими посадовими особами органів поліції спеціальних повноважень у сфері притягнення порушників законодавства про зброю до адміністративної та кримінальної відповідальності, а також тимчасовому припиненні дії дозволів на право володіння та використання цивільної вогнепальної зброї.

Центральним міжнародним нормативно-правовим актом, спрямованим на вдосконалення відносин у сфері обігу цивільної вогнепальної зброї слугує Директива ЄС 2021/555, яка визначає загальні вимоги до порядку придбання, зберігання, перевезення та використання вогнепальної зброї невійськового призначення. Саме тому, положення вищевказаного міжнародно-правового документу можуть бути використані в процесі подальшого опрацювання проекту Закону «Про право на цивільну вогнепальну зброю», в частині:

- доповнення термінологічного апарату, визначеного у статті 1 проекту Закону «Про право на цивільну вогнепальну зброю» (реєстр. № 5708 від 25.06.2021) (скорочено – проект Закону № 5708), шляхом визначення таких термінологічних конструкцій, як: «антикварна зброя», «виробник зброї (зброяр)», «катего-

рія зброї», «колекціонер зброї», «маркування зброї», «незаконний обіг зброї», «продавець зброї». Крім того, з огляду на активізацію політичних процесів, пов'язаних із вступом України до європейських політичних, військових та економічних інституцій, доцільним вбачається врахування у проекті Закону № 5708 понять, пов'язаних із транзитом зброї в межах країн-членів ЄС, а саме: «перепустка на експорт зброї», «експортер зброї», «вивезення (тимчасове вивезення) зброї», «транзитне перевезення зброї» (вимога статті 2 Регламенту ЄП та Ради ЄС від 14 травня 2012 року № 258/2012).

Список використаної літератури:

1. Шумейко Т.А. Адміністративно-правові засади формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні : автореф. дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2022. 36 с.
2. Припутень Д.С. Державний контроль за обігом цивільної вогнепальної зброї в Україні. Право. ua. 2020. № 3. URL: http://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2020/12/48-_Pryputen.pdf.
3. Богданець О. Ю., Хлистун І. А., Пряміцин В. Ю. Легалізація цивільної зброї: специфіка, правова основа та іноземний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 57–60.
4. Чепіжко А. А. Діяльність органів поліції щодо забезпечення дотримання правил дозвільної системи. Актуальні питання правоохоронної діяльності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4 (114). С. 236–242.
5. Європейська конвенція про контроль за придбанням та зберіганням вогнепальної зброї приватними особами: Конвенція від 28.06.1978 № ETS N 101. ПЛАТФОРМА ЛІГА:ЗАКОН. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/mu78005?an=2&ed=1978_06_28.
6. Meeting in Fontainebleau on 25 and 26 June 1984. URL: https://www.cvce.eu/en/obj/conclusions_of_the_fontainebleau_european_council_25_and_26_june_1984-en-ba12c4fa-48d1-4e00-96cc-a19e4fa5c704.html.
7. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 року. *Офіційний вісник України*. 1997. № 29. С. 11.
8. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода від 27.06.2014. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Том 1. Стор. 83.
9. 2014/164/EU: Council Decision of 11 February 2014 on the conclusion, on behalf of the

- European Union, of the Protocol against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, Their Parts and Components and Ammunition, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014D0164&qid=1685377443318>.
10. Commission Implementing Directive (EU) 2019/68 of 16 January 2019 establishing technical specifications for the marking of firearms and their essential components under Council Directive 91/477/EEC on control of the acquisition and possession of weapons. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019L0068&qid=1685966488816>.
 11. Directive (EU) 2021/555 of the European Parliament and of the Council of 24 March 2021 on control of the acquisition and possession of weapons (codification). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021L0555&qid=1685378144468>.
 12. Regulations to transpose Article 4.4 and consolidate and revise the relevant S.I.s in light of the Directive (EU) 2021/555 codification // Iris Oifigiúil; Number: 34.
 13. Law of 2 February 2022 on arms and ammunition and containing: 1° transposition of Directive (EU) 2021/555 of the European Parliament and of the Council of 24 March 2021 on control of the acquisition and possession of weapons; 2° amendment of the Criminal Code; 3° repeal of the Law of 20 April 1881 on the transport of and trade in explosive materials. URL: <https://legilux.public.lu/eli/etat/leg/loi/2022/02/02/a49/jo>.
 14. Oficiální internetová stránka Evropské unie. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/NIM/?uri=CELEX:32021L0555>.
 15. Zákon č. 383/2022 Sb., kterým se mění některé zákony v oblasti zahraničního obchodu s citlivým materiálem vsouvislosti s digitalizací veřejné správy. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2022-383#cast2>.
 16. 190 Zákon z 23. apríla 2003 o strelných zbraniach a strelive a o zmene a doplnení niektorých zákonov. URL: https://www.slov-lex.sk/static/pdf/2003/190/ZZ_2003_190_20230701.pdf.
 17. Zákon o nabavi i posjedovanju oružja građana NN 94/18, 42/20, 114/22. URL: <https://www.zakon.hr/z/1161/Zakon-o-nabavi-i-posjedovanju-oru%C5%BEja-gra%C4%91ana>.
 18. Закона за оръжията, боеприпасите, взривните вещества и пиротехническите изделия 2010. URL: <https://lex.bg/laws/ldoc/2135696097>.
 19. Ampuma-aselaki 1998/1. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1998/19980001#L5P42b>.
 20. Law Controlling Possession, Etc. of Fire-Arms and Swords. 1978. Law № 6. Art 3. EHS Law Bulletin Series. № 3920.
 21. Новий закон про зброю є абсурдним, – Учайкін. ВГО «Українська асоціація власників зброї»: [сайт]. URL: <https://uavz.org/u-vru-zareestrovano-proekt-zakonu-pro-cyvilnu-zbroyu-ta-boeprypasy-4335-1-alternatyvnyj/>.

Serikov O. A. International experience of legal regulation of control over circulation of non-military firearms

The article describes the modern international legal provision of control over the circulation of non-military firearms. Peculiarities of the legal regulation of the specified sphere of public relations in the activities of the National Police of Ukraine are highlighted, namely: the sub-legal nature of the legal regulation of control activities; absence of a coordinating body in the process of commission inspections of business entities; the discriminatory nature of the norms that regulate the right to own and use traumatic weapons; the low level of application of preventive measures and the absence of a clear preventive mechanism for confiscating weapons, which indicates the reactive nature of the legal grounds for confiscating weapons by the police. The main functions of police activity in the researched sphere of social relations are highlighted, namely: preventive; registration and authorization; control and supervision; jurisdictional. It has been established that EU Directive 2021/555, which defines the general requirements for the procedure for the acquisition, storage, transportation and use of firearms for non-military purposes, serves as the central international legal act aimed at improving relations in the sphere of civilian firearms circulation. Proposals were submitted to the draft Law «On the Right to Civilian Firearms», in terms of including the following definitions in Article 1: «antique weapon», «weapon manufacturer (gunsmith)», «weapon category», «weapon collector», «weapon marking», «illegal arms circulation», «arms seller», «arms export permit», «arms exporter», «export (temporary export) of arms», «transit transportation of arms» (requirement of Article 2 of the Regulation of the European Parliament and the Council of the EU dated May 14 of 2012 No. 258/2012). The need to supplement Article 40 of the draft Law No. 5708 with requirements for the marking of civilian firearms and their main parts, in the sense of part 1, 2 of Article 4 of Directive 2021/555, which defines the requirements for firearms put into circulation on the market, in terms of providing them with a clear, permanent and unique marking (the weapon must contain the name of the manufacturer or brand, country or place of manufacture, serial number and year of manufacture, as well as the model). The requirement for the mandatory definition at the legislative level of clear and understandable criteria for the marking of firearms is also defined in the Implementing Directive of the European Commission dated January 16, 2019 No. 2019/68;

Key words: international legal support, civilian firearms, National Police of Ukraine, EU Directive 2021/555, antique weapons, weapon marking.

Д. П. Титор

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ДО ПИТАННЯ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ТА БЛАГОДІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АБО ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ

У статті наголошено, що розслідування будь-якого кримінального правопорушення розпочинається з аналізу наявної інформації, її логічного складання та оцінки, даючи поштовх до формування версій, визначення завдань, прийняття рішень та їх втілення. Цей процес еволюціонує, постійно уточнюючись та оновлюючись на основі нових даних, що веде до подальших вірних кроків та успішного завершення досудового розслідування із складанням обвинувального акту і направленням до суду. Вміле, продумане та оперативне прийняття рішень на початковому етапі розслідування кримінального правопорушення закладає фундамент для успішного його розкриття, адже прорахунки на цьому етапі можуть суттєво зашкодити подальшому встановленню об'єктивної істини. У науковій статті досліджуються теоретичні та практичні проблемні питання початкового етапу досудового розслідування, а також запропоновано бачення щодо їх вирішення. Розглядаються приводи та підстави до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, наголошується на проблемних питаннях розмежування злочину від цивільно-правового делікту при прийнятті рішення щодо початку досудового розслідування у провадженнях щодо шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги. Зроблено висновок, що у провадженнях про шахрайство з гуманітарною допомогою можуть висуватися наступні версії на початку досудового розслідування: мало місце шахрайство з боку одержувачів гуманітарної допомоги, які отримували гуманітарну допомогу обманним шляхом; мало місце з боку осіб, які видавали себе представниками гуманітарних організацій (фондів); заявник помиляється з приводу порушення його прав. Відсутній склад шахрайства, або іншого кримінального правопорушення, пов'язаного із гуманітарною допомогою; мало місце шахрайство з боку представників гуманітарних організацій та фондів у вигляді навмисного завищення кількості людей, які потребують допомоги, або фальсифікації документів, щоб отримати більше коштів чи ресурсів; мало місце розкрадання гуманітарної допомоги для особистого збагачення з боку представників гуманітарних організацій та фондів; мало місце отримання неправомірної винагороди з боку чиновників, які навмисно не розподіляли гуманітарну допомогу тим, хто її потребує, або розподіляли її незаконно.

Ключові слова: шахрайство, волонтерство, благодійність, гуманітарна допомога, приводи, підстави, початок досудового розслідування, Єдиний реєстр досудових розслідувань.

Постановка проблеми. Розслідування будь-якого кримінального правопорушення розпочинається з аналізу наявної інформації, її логічного складання та оцінки, даючи поштовх до формування версій, визначення завдань, прийняття рішень та їх втілення. Цей процес еволюціонує, постійно уточнюючись та оновлюючись на основі нових даних, що веде до подальших вірних кроків та успішного завершення досудового розслідування зі складанням обвинувального акту і направленням до суду. Вміле, продумане та оперативне прийняття рішень на початковому етапі розслідування

кримінального правопорушення закладає фундамент для успішного його розкриття, адже прорахунки на цьому етапі можуть суттєво зашкодити подальшому встановленню об'єктивної істини.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми свідчить, що питання щодо початку досудового розслідування неодноразово розглядався у наукових працях А. Ф. Волобуєва, Г. А. Матусовського, О. Л. Мусієнко, Н. В. Павлової, Т. А. Пазинич, М. А. Погорецького, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька та ін.

Між тим, залишається ряд питань щодо потребують вирішення та застосування конкретних прийомів, спрямованих на визначення правильних напрямів розслідування, а також прийняття правильного рішення у провадженні. Це вказує на необхідність удосконалення правоохоронної діяльності з розкриття та розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги, що і визначає актуальність даної наукової статті.

Метою статті є виявлення проблемних питань початкового етапу досудового провадження у справах щодо шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги.

Основний зміст. Відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України відкриття кримінального провадження здійснюється на підставі заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення слідчим, дізнавачем, прокурором з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. Відтак слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані з моменту вищевказаних підстав невідкладно, але не пізніше 24 годин внести відомості про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Натомість, В. А. Шкелебей справедливо наголошує, що чинний КПК України, вимагаючи від органу досудового розслідування швидкої реакції на звернення або повідомлення про кримінальне правопорушення, не залишає для уповноваженого суб'єкта ні часу, ні процесуальних засобів для перевірки цих заяв та повідомлень про наявність ознак складу злочину і їх правдивість. В той час, як кримінальне провадження не може бути відкрите на підставі неперевіраних заяв та повідомлень. Дані, що містяться в первинних матеріалах (заявах, повідомленнях), можуть бути визнані достатніми для відкриття кримінального провадження і початку досудового розслідування, якщо вони містять ознаки певного злочину. При цьому сукупність ознак повинна бути такою, щоб її можна було оцінити як достатню для відкриття кримінального провадження [1].

Як свідчать результати анкетування практичних працівників, які брали участь у розкритті та розслідуванні шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги, на початку досудового розслідування таких проваджень дійсно існує ряд труднощів. 67 % опитаних респондентів наголосили на

достатньо стислому терміні (24 години), протягом якого складно правильно оцінити заяви (повідомлення) про факти та події, визначити наявність ознак складу кримінального правопорушення та його кримінально-правову кваліфікацію.

У юридичній літературі також можна зустріти шквал критики з приводу такого стислому терміну для прийняття рішення про відкриття кримінального провадження. Дедалі більше науковців пропонують повернутися до тих термінів, що визначалися в КПК 1960 р. і пройшли перевірку часом [2].

А. Ф. Волобуєв стверджує, що протягом багатьох десятиріч складався певного роду алгоритм діяльності органів досудового розслідування та оперативно-розшукових підрозділів, де перевірка заяв і повідомлень була своєрідним «фільтром» для хибних і помилкових заяв [3, с. 237].

Свою чергою, В. Г. Дрозд у своїй монографії, присвяченій правовому регулюванню досудового розслідування, звертає увагу, що із запровадженням нового порядку початку досудового розслідування – внесенням до ЄРДР відомостей про вчинене кримінальне правопорушення протягом останніх років такі зміни сприйняті науковцями і практичними працівниками неоднозначно, а щодо окремих аспектів висловлені навіть діаметрально протилежні позиції. Водночас, актуальність цього питання виявляється і сьогодні, оскільки початок досудового розслідування завжди пов'язується з надходженням або самостійним виявленням інформації, що може свідчити про вчинення кримінального правопорушення [4, с. 113].

І. І. Статива взагалі не вбачає проблеми у відміні інституту «дослідчої перевірки», адже відмова законодавця від перенесення до КПК України 2012 року інституту здійснюваних до початку розслідування перевірних дій, котрі спрямовані на отримання додаткової інформації, ще не означає скасування стадії розгляду отриманої із заяв, повідомлень та інших джерел первинної інформації [5, с. 89].

У контексті даної проблематики важливу роль відіграє оцінка діяння з позиції кримінально-правової кваліфікації.

Завданням службової особи правоохоронного органу, яка отримує джерело первинної інформації про ймовірно вчинене протиправне діяння (принаймні, якщо так вважає заявник), є визначення його попередньої правової кваліфікації. Звичайно, вона може зазнавати тран-

сформації у перебігу юридичного процесу, що може мати наслідком зміну різновиду процесу (наприклад, із кримінального на адміністративний). Але на момент отримання і вивчення первинних відомостей, попри їх можливу обмеженість, правова кваліфікація діяння має бути встановлена обов'язково [6, с. 134].

Як вірно наголошують В. І. Завидняк і Н. Л. Пушина, зробити навіть припущення про те, що мало місце кримінальне правопорушення, на основі однієї будь-якої ознаки особи, яка вносить відомості до ЄРДР, досить проблематично. Тому навіть для попередньої кваліфікації кримінального правопорушення в процесі внесення відомостей до ЄРДР необхідна наявність низки ознак, які будуть свідчити про можливе вчинення злочинного діяння. Така ситуація як раз вказує на те, що саме на початковому етапі досудового розслідування на слідчого покладається доволі складна й кропітка організаційна робота з виявлення та перевірки необхідної сукупності ознак вчинення конкретного кримінального правопорушення [7, с. 199].

О. В. Навроцький також акцентує, що значна кількість помилок, допущених у ході кримінально-правової кваліфікації на початку кримінального провадження, обумовлена неправильним розумінням різниці між окремими протиправними посяганнями, невмінням обґрунтувати цю різницю в процесуальних документах, а тим самим і пояснити причини зміни кваліфікації [8, с. 312].

Як наголошує Н. А. Лисенко, на початку розслідування щодо шахрайства у сфері волонтерської, благодійної та гуманітарної діяльності часто виникають складнощі із відмежуванням ознак, що характеризують кримінально-правові дії, передбачені ст. 201-2 КК України (Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги), від ознак, властивих для ст. 190 КК України (шахрайство) [9].

У цьому розрізі О. В. Кришевич стосовно співвідношення ст. 201-2 КК із шахрайством (ст. 190 КК) зазначає, що у випадку заволодіння коштами потерпілих шляхом продажу їм товарів гуманітарної допомоги може виникнути «питання про ідеальну сукупність злочинів, передбачених ст. 190 і ст. 201-2 КК, оскільки ці кримінальні правопорушення мають різний безпосередній об'єкт (ст. 190 – відносини у сфері власності, ст. 201-2 – відносини у сфері гуманітарної допомоги та благодійної діяльності), тому винний одним своїм діянням фактично

посягає на обидва безпосередні об'єкти та вчиняє не одне, а два кримінальних правопорушення» [10, с. 175]. Натомість, В. М. Киричко стосовно бачення науковцями співвідношення ст. 201-2 КК із кримінальними правопорушеннями проти власності висловлює категоричну позицію і вважає це помилковим, адже жодна з форм вчинення дій, передбачених ст. 201-2 КК, не охоплює собою розкрадання майна в будь-якій формі. На його погляд, в обох зазначених випадках застосування ст. 190 КК унеможливується з причини відсутності в діях особи безоплатного повернення чужого майна на свою чи іншої особи користь, адже поняття «продаж» означає оплатну передачу майна однією особою у власність іншій особі. Тобто в таких випадках суб'єкт господарювання порушує вимогу щодо безоплатної передачі предмета гуманітарної допомоги її набувачу і передає предмет на умовах оплати його вартості, яку зараховує як прибуток суб'єкта господарювання. Від цих випадків слід відрізняти випадки, коли особа спочатку протиправно безоплатно обернула предмет гуманітарної допомоги на свою користь (вчинила закінчене привласнення чужого майна або закінчене заволодіння ним шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем), а потім продала цей предмет набувачу гуманітарної допомоги. В таких випадках відсутні підстави для застосування ст. 201-2 КК, а дії кваліфікуються як закінчене розкрадання чужого майна за ст. 191 КК і наступне розпорядження злочинно здобутим майном [11, с. 156]. Якщо йдеться про обманне заволодіння гуманітарною допомогою або грошима, призначеними від її продажу тощо, то можна вести мову про шахрайство.

Вбачається, що для розмежування звичайного шахрайства (ч. 1 ст. 190 КК України) від кваліфікованого вже на первинному етапі, під час розгляду заяви потерпілого (іншого повідомлення), слідчий (дознавач), встановивши наявність ознак кримінального правопорушення, задля вірної правової кваліфікації діяння має детально дослідити обставини скоєного шахрайства та порядок дій, як шахрая, так і потерпілої особи. Надзвичайно важливу роль у цьому процесі відіграє якісне опитування потерпілого та витребування в нього з подальшим дослідженням наявних у потерпілого документів (листування в месенджерах або електронній пошті зі зловмисниками, виписки руху коштів з особистого банківського рахунку потерпілого, надані операторами зв'язку роздруківки вхідних

та вихідних телефонних дзвінків потерпілого тощо).

Шахрайство у сфері гуманітарної допомоги, вчинене в умовах воєнного чи надзвичайного стану, що завдало значної шкоди потерпілому кваліфікується за ч. 3 ст. 190 КК України. Разом з тим, якщо такий різновид шахрайства вчинявся із застосуванням комп'ютерних технологій, то дії злочинців слід кваліфікувати за ч. 4 ст. 190 КК України. Проте, практичні працівники наголошують на тому, що серед правників відсутній єдиний підхід в правовій кваліфікації шахрайств, учинених шляхом застосування комп'ютерних технологій, а стала судова практика також не сформована.

Таким чином, для оцінки вчиненого діяння необхідно на підставі кримінально-правових норм оцінити весь комплекс фактичних обставин, тобто кожен структурний елемент юридичного факту. Ідеальну (інформаційну) модель юридичного факту надає юридична конструкція, що знаходить своє відтворення в кримінальному законодавстві. Юридичною конструкцією юридичного факту кримінально-правової оцінки є склад злочину, під яким у науці кримінального права та в слідчо-судовій практиці розуміють сукупність встановлених у кримінальному законі юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), які необхідні та достатні для оцінки поведінки особи як конкретного злочину. Якщо ознаки фактично вчиненого особою діяння й ознаки елементів складу злочину, передбаченого в кримінальному законі, збігаються, слід вважати, що вчинене діяння містить ознаки відповідного складу злочину. Відсутність у вчиненому хоча б однієї з ознак відповідного елементу складу злочину свідчить про відсутність і складу злочину загалом [12, с. 197].

Підлягають ретельній оцінці й джерела інформації про кримінальне правопорушення. Як показав аналіз матеріалів судово-слідчої практики, у провадженнях щодо шахрайства у сфері гуманітарної діяльності джерелами такої інформації здебільшого виступали:

- самостійне виявлення посадовою особою органу поліції, у тому числі кіберполіції, з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинене шахрайство (17 %);
- усна або письмова заява або повідомлення про вчинене шахрайство (64 %);
- інше (19 %).

При цьому, основними проблемними питаннями при прийнятті рішення за заявами та повідомленнями про факт шахрайства, є:

– звернення до правоохоронних органів не відразу, а через деякий час після події;

– відсутність можливості проводити, окрім огляду місця події, інших видів огляду та слідчих (розшукових) дій, спрямованих на вилучення предметів та документів, які мають важливе значення для виявлення ознак кримінального правопорушення;

– не правильна оцінка наслідків вчиненого цивільно-правового правочину з боку заявника;

– недостатньо організована взаємодія зі слідчими, що спеціалізуються на цій групі шахрайства;

– недостатнє знання оперативними працівниками криміналістичних особливостей цієї групи злочинів тощо [13].

До того ж, як вважає ряд науковців, на практиці органи досудового розслідування нерідко надають вчиненому особою діянню завідомо упереджену, однобічну, неправильну кримінально-правову оцінку шляхом своєрідного тлумачення змісту ознак певних кримінально-правових норм, що зумовлює відмову в початку досудового розслідування. Зазначені недоліки чинного законодавства дають можливість органам досудового розслідування у разі звернення заявника чи потерпілого з приводу вчинення неочевидного правопорушення вирішувати питання щодо наявності або відсутності ознак чи елементів складу кримінального правопорушення на власний розсуд. До того ж, виявити та перевірити випадки не реєстрації заяв чи повідомлень на практиці досить складно, бо підставою для цього має бути самостійне звернення громадянина до контролюючих органів із заявою, що її повідомлення про кримінальне правопорушення не прийняли та не зареєстрували, або за ініціативою прокурора. Інакше такі дії уповноважених осіб можуть залишитись без уваги та відповідної реакції [14, с. 256].

Натомість, як свідчить практика, нерідко й потерпілі, які звертаються до правоохоронних органів із заявою про вчинене щодо них шахрайство у сфері гуманітарної допомоги можуть помилятися з приводу порушення їхніх прав, або навмисно повідомляти неправдиву інформацію.

Тому правоохоронці повинні перевірити інформацію, надану заявником, щоб переконатися в її достовірності та зібрати докази, які підтверджують або спростовують твердження заявника.

Насамперед при прийнятті усних заяв, повідомлень необхідно обов'язково встановити

особу заявника. Відсутність документів, що посвідчують його особу, не є перешкодою для прийняття заяви про кримінальне правопорушення. У таких випадках, дані про особу заявника заносяться в протокол з його слів, однак в подальшому їх необхідно обов'язково перевірити. Якщо ж заявник відмовляється повідомити дані про себе, то його заяву (повідомлення) слід розцінювати як анонімну [15, с. 184].

Виходячи із оцінки наявної інформації, на початку розслідування слідчий має висунути всі можливі версії, які ґрунтуються на підставі наявних фактів.

Як показав аналіз судово-слідчої практики, у провадженнях про шахрайство з гуманітарною допомогою можуть висуватися наступні версії на початку досудового розслідування:

– мало місце шахрайство з боку одержувачів гуманітарної допомоги, які отримували гуманітарну допомогу обманним шляхом;

– мало місце з боку осіб, які видавали себе представниками гуманітарних організацій (фондів);

– заявник помиляється з приводу порушення його прав. Відсутній склад шахрайства, або іншого кримінального правопорушення, пов'язаного із гуманітарною допомогою;

– мало місце шахрайство з боку представників гуманітарних організацій та фондів у вигляді навмисного завищення кількості людей, які потребують допомоги, або фальсифікації документів, щоб отримати більше коштів чи ресурсів;

– мало місце розкрадання гуманітарної допомоги для особистого збагачення з боку представників гуманітарних організацій та фондів;

– мало місце отримання неправомірної винагороди з боку чиновників, які навмисно не розподіляли гуманітарну допомогу тим, хто її потребує, або розподіляли її незаконно.

Слідчий може висунути й інші версії, які ґрунтуються на конкретних обставинах провадження.

Таким чином, ефективне розслідування шахрайства неможливе без чіткої організації роботи слідчих на початковому етапі. Правильне вирішення організаційних питань на старті розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги є запорукою успішного його завершення.

Список використаної літератури:

1. Шкелебей В. А., Яцик Т. П. Надання безоплатної правової допомоги: кримінальні

процесуальні засади. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія Юридичні науки*. 2019. Том 30 (69). № 6. С. 162–166. URL: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/6_2019/32.pdf. (дата звернення 14.03.2020 р.).

2. Гукова І. А. Криміналістична характеристика та особливості розслідування шахрайства у сфері надання послуг із працевлаштування: дис. ... док-ра філософії / 081 – Право. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2021. 253 с.
3. Волобуєв А. Ф. Проблемні питання початку досудового розслідування. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики*: матер. V міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої ХХ-річчю Національної академії правових наук України (01 листоп. 2013 р., м. Одеса). Одеса: «Фенікс», 2013. С. 237–240.
4. Дрозд В. Г. Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики: монографія. Одеса: Гельветика, 2018. 448 с.
5. Статива І. І. Чи збережена в новому КПК України стадія порушення кримінальної справи? *Підприємство, господарство і право*. 2012. № 12. С. 86-89.
6. Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України / Н. В. Глинська, Л. М. Лобойко, О. І. Марочкін та ін.: монографія: за заг. ред. О. Г. Шило. Харків: НДІ ВПЗ імені акад. В. В. Сташиса НАПрНУ, 2016. 264 с.
7. Завидняк В. І., Пушина Н. Л. Особливості початкового етапу досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 198-201.
8. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації. 2-ге вид. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 511 с.
9. Лисенко Н.А. Оцінка вихідних даних на початковому етапі розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності. *Науково-практичні засади розвитку наукової думки на сучасному етапі державотворення: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 22–23 вересня 2021 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 212–214.
10. Кришевич О. В. Кримінальна відповідальність за нецільове використання гуманітарної допомоги чи один з видів шахрайства. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 1 (17). С. 173–183.
11. Киричко В. М. Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст. 2012 КК): проблеми системного тлу-

- мачення та практичного застосування і шляхи їх вирішення. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2023. № 1 (19). С. 150-181.
12. Ус О. Склад злочину як підстава кримінально-правової оцінки вчиненого діяння. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4/2. С. 196-201.
13. Березняк В. С. Теоретичні, правові та праксеологічні засади розслідування кримінальних правопорушень у сфері нерухомості: дис. ... док-ра юрид. наук. 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2021.
14. Бабенко І. Права людини під час прийняття та реєстрації заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення та при внесенні відомостей до ЄРДР. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 8. С. 254-261.
15. Вапнярчук В. В. Сутність початку досудового розслідування за новим КПК України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 26. С. 177-186.

Tytor D. P. On the issue of initiating a pre-judicial investigation of fraud in the field of voluntary and charity activities or humanitarian aid

It is emphasized that the investigation of any criminal offense begins with the analysis of available information, its logical compilation and evaluation, giving impetus to the formation of versions, definition of tasks, decision-making and their implementation. This process evolves, is constantly refined and updated on the basis of new data, which leads to further correct steps and the successful completion of the pre-trial investigation with the drawing up of an indictment and referral to court. Skillful, thoughtful and prompt decision-making at the initial stage of the investigation of a criminal offense lays the foundation for its successful disclosure, because miscalculations at this stage can significantly harm the further establishment of the objective truth. The article examines the theoretical and practical problematic issues of the initial stage of the pre-trial investigation, and also offers a vision for their solution. Reasons and grounds for entering information into the Unified Register of Pretrial Investigations are considered, problematic issues of distinguishing a crime from a civil delict when deciding to initiate a pretrial investigation in proceedings related to fraud in the field of volunteer and charitable activities or humanitarian aid are emphasized. It was concluded that the following versions can be put forward in the proceedings on fraud with humanitarian aid at the beginning of the pre-trial investigation: there was fraud on the part of the recipients of humanitarian aid, who received humanitarian aid fraudulently; took place on the part of persons posing as representatives of humanitarian organizations (funds); the applicant is wrong about the violation of his rights. There is no composition of fraud or other criminal offense related to humanitarian aid; there has been fraud by representatives of humanitarian organizations and funds in the form of deliberate overestimation of the number of people in need of assistance or falsification of documents in order to obtain more funds or resources; embezzlement of humanitarian aid for personal enrichment by representatives of humanitarian organizations and foundations took place; officials who deliberately did not distribute humanitarian aid to those in need or distributed it illegally took place.

Key words: *fraud, volunteering, charity, humanitarian aid, pretexts, grounds, initiation of pre-trial investigation, Unified register of pre-trial investigations.*

П. І. Панфьоровздобувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ОРГАНІВ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВOPOPУШЕННЯМ

У статті надано поняття, з'ясовано сутність і охарактеризовано зміст функціональної спрямованості Національної поліції України як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням. До системоутворюючих ознак, що складають зміст і сутність наданого поняття, віднесено наступні: це визначена на нормативно-правовому рівні запобіжна діяльність правоохоронного органу в Україні; суб'єктами здійснення запобіжної діяльності є всі без винятку поліцейські (загальне правило, яке в роботі корелюється за напрямками роботи у відповідних структурних органах та підрозділах, оскільки діяльність поліції різноманітна та не може зосередити увагу всіх практичних працівників виключно на запобіганні кримінальним правопорушенням чи за її якимось окремих напрямком); запобіжна діяльність Національної поліції України зумовлена закріпленими завданнями у законі «Про Національну поліцію» (ст. 2) і повноваженнями (ст. 23); відповідна діяльність ґрунтується на дотриманні конституційних та інших законодавчо встановлених для цього правоохоронного органу принципів; діяльність Національної поліції України як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням стосується лише суспільно небезпечних карних діянь; зміст запобіжної діяльності Національної поліції України становить система дій стосовно антисуспільних явищ та їх причинного комплексу з метою розширення тенденції зниження рівня і масштабів злочинності та її викорінення. Такий підхід не тільки збагатив та ліквідував відповідну прогалину у науці, зокрема кримінології, з означеного питання, у чому, власне й виразив його теоретичну цінність, але й визначив перспективи удосконалення нормативно-правових, організаційно-управлінських, інформаційно-аналітичних, а також інших напрямів кримінологічного забезпечення й розширив межі знань щодо суб'єктів практичної реалізації, що, у свою чергу, надало можливість оцінити запобіжну діяльність поліції з прикладного боку; запобіжна діяльність Національної поліції України спрямована на нейтралізацію, блокування, усунення детермінант, що породжують, обумовлюють та корелюють вчинення кримінальних правопорушень, що входять до підслідності її органів досудового розслідування.

Ключові слова: Національна поліція України, правоохоронний орган, воєнний стан, кримінальне правопорушення, кримінологічне забезпечення, запобігання.

Актуальність теми. Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 16 вересня 2014 р. офіційно закріплено бажання нашої держави вступити до ЄС у найближчій історичній перспективі [1]. Проте задля досягнення відповідного масштабного завдання потрібно вдосконалити діяльність державних інституцій. Так, доволі важливою складовою системних перетворень правоохоронної системи є остаточне реформування поліції, яка є не лише найчисленнішим правоохоронним органом, а і найбільш наближеним до населення, бере головне навантаження стосовно забез-

печення публічної безпеки та порядку, а також щодо протидії найбільшій кількості небезпечним формам злочинності.

Виклад основного матеріалу. Акцентуємо увагу передусім на те, що зміни в законодавчій сфері в галузі правоохоронної діяльності були започатковані з ухвалення Закону України «Про Національну поліцію» 2 липня 2015 р. Це стало початком нового історичного витка у розвитку української правоохоронної системи загалом. Звертаємо на ключове у визначенні поліції, а саме, що це віднині центральний орган виконавчої влади. Як зауважує М. Самбор, це не випадково, адже так поліцію виокремлено в самостійний інститут, що позбавлений будь-

якої політичної складової, оскільки, раніше відповідний правоохоронний орган очолював Міністр внутрішніх справ України, що поруч з адміністративною складовою посади був також і політичною фігурою, а тому, посада голови Національної поліції повинна стати нічим іншим, як посадою менеджера-професіонала [2, с. 150].

Поряд із цим, злочинність, як відомо, є продуктом суспільства, їй запобігають всі елементи (ланки, інститути) соціальної системи [3, с. 47]. Саме тому запобігання кримінальним правопорушенням розглядаються у контексті функціонування різних суб'єктів. При цьому, як зауважив А. П. Закалюк, суб'єктом діяльності щодо запобігання злочинності та кримінальним правопорушенням можуть бути визнані орган, організація, окрема особа, які у цій діяльності виконують хоча б одну з таких функцій щодо запобігання: організація, координація, здійснення або безпосередня причетність до здійснення [4, с. 346].

Виходячи з цього, в кримінології суб'єкти запобігання поділені на декілька груп, в одну з яких входить і Національна поліція України (НПУ). Звісно, що в основу такого поділу покладено функціональну ознаку, насамперед реальний вплив виконуваних ними функцій та видів діяльності на усунення (нейтралізацію) детермінантів злочинної поведінки.

Як показують результати наукових досліджень та практика суспільної діяльності, надзвичайно важливе значення та вагому роль у процесі удосконалення цього процесу, і підвищення ефективності відіграють чітко визначені на теоретичному, правовому та прикладному рівнях відповідні категорії, поняття, дефініції тощо. Саме з цих міркувань і було поставлено зазначене питання в якості завдання у цій науковій розробці, враховуючи, що досі на доктринальному рівні основоположне поняття «Національна поліція як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням» не сформульовано, що не тільки знижує рівень запобіжної діяльності у роботі цього правоохоронного органу, але й не дозволяє належним чином взаємодіяти з іншими суб'єктами кримінологічної профілактики (зокрема, контрольно-ревізійними органами, громадськістю тощо) та негативно впливає на реалізацію НПУ функцій з означеної проблематики.

У зв'язку з цим звертає на себе увагу й вже згадуваний нами факт, про те, що в законодавстві та у кримінологічній літературі НПУ віднесено до спеціалізованих органів запобігання кримінальним правопорушенням, тобто до таких суб'єктів профілактики, які у межах своїх основних завдань

мають спеціально виокремлену функцію щодо недопущення вчиненню протиправних діянь.

Так, в ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» зазначено, що поліція відповідно до покладених на неї завдань 1) здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень; 2) виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення [5].

На нашу думку, *Національна поліція як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням*, під яким пропонується розуміти *нормативно визначену діяльність центрального органу виконавчої влади, з дотриманням законодавчо встановлених принципів, з метою недопущення та протидії вчинення суспільно-небезпечних діянь, які спрямовані на публічну безпеку і порядок, права і свободи людини, а також інтереси суспільства і держави та нейтралізації, блокування, усунення детермінант, що їх породжують і обумовлюють, а також корелюють протиправну поведінку винних осіб*.

Таким чином, до системоутворюючих ознак, що складають зміст і сутність вивченого поняття, необхідно віднести наступні із них:

1. Це визначена на нормативно-правовому рівні запобіжна діяльність правоохоронного органу в Україні.

Такими правовими джерелами з означених питань є:

1) Конституція України, відповідно до вимог ч. 2 ст. 19 якої органи державної влади (у цій статті – це НПУ), а також їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [6].

Як з цього приводу зазначено в ст. 3 Закону України «Про Національну поліцію», поліція у своїй діяльності керується Конституцією України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цим та іншими законами України, актами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, а також виданими відповідно до них актами Міністерства внутрішніх справ України, іншими нормативно-правовими актами [5].

У свою чергу, в ст. 8 Основного закону України закріплено положення про те, що в нашій державі визнається і діє принцип верховенства права, а Конституція України має найвищу юридичну

силу. При цьому закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй [6]. Більш того, на підставі узагальнення судових рішень з означеної проблематики, Пленум Верховного Суду у своїй постанові від 01 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» у п. 2 констатував, що суди при розгляді конкретних справ мають оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з точки зору його відповідності Конституції України і у всіх необхідних випадках застосувати Конституцію як акт прямої дії [7, с. 136].

Поряд з цим, варто зауважити, що як встановив з цього приводу А. П. Закалюк, у Конституції України, на жаль, немає норм, які б прямо визначали обов'язки держави (у нашому випадку – НПУ) та її органів щодо запобігання кримінальним правопорушенням [4, с. 336].

2) Закон України, що визначає правові засади організації та діяльності НПУ, статус поліцейських, порядок проходження служби в НПУ, а також Кримінальний кодекс України (КК), КПК України, Кодексом України про адміністративні правопорушення (КУпАП).

Звісно, що мова, передусім, ведеться про Закон України «Про Національну поліцію України», який набув чинності 07 листопада 2015 р. та, як вже було зазначено напочатку, запровадив істотні зміни до правоохоронної системи, адже реформа її міліцейської складової вже давно була потрібна. Згідно з положеннями ч. 1 ст. 1 цього закону, НПУ постає центральним органом виконавчої влади, котрий служить суспільству за допомогою забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримки публічної безпеки й правопорядку, а у ст. 2 серед завдань цього органу, додатково визначено й те, що напряму стосується доктрин щодо запобігання вчиненню кримінальним правопорушенням, а саме це: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидія злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [5].

3) Інші нормативно-правові акти (рішення Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України, Президента України, Ради Національної безпеки і оборони, ін.), детальніший аналіз яких буде здійснено в наступних структурних підрозділах дисертації, оскільки, в законодавстві залиша-

ється чимало прогалин, щодо регламентування запобіжної діяльності здійснюваної підрозділами НПУ. Це пов'язано насамперед із недосконалістю нормативних актів, які регламентують повноваження поліцейських та виконання поліцією службових завдань. Так, прийнято зазначений вище Закон України «Про Національну поліцію», але низка інших нормативно-правових актів, передусім підзаконних, не відповідає даному Закону. Як справедливо зазначається Б. В. Ліщуком, наразі нормативно-правове регулювання діяльності поліції перебуває на початковому етапі, хоча і пройшов значний відрізок часу з моменту її створення [8, с. 146].

2. Безпосередніми суб'єктами здійснення запобіжної діяльності є всі без винятку поліцейські (звісно, що це загальне правило, яке в роботі корелюється за напрямками роботи у відповідних структурних органах та підрозділах, оскільки діяльність поліції різноманітна та не може зосередити увагу всіх поліцейських виключно на запобіганні кримінальним правопорушенням чи за її якимось окремих напрямком).

Варто додати, що на думку Д. М. Тичини, в будь-якій державі структурні елементи системи суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням взаємопов'язані по вертикалі і горизонталі кримінальними процесуальними нормами та впливають один на одного. Одночасно кожен суб'єкт, зокрема будь-який структурний підрозділ правоохоронних органів, має системну ознаку, тобто певний комплекс властивостей і якостей, які не можуть бути зведені лише до арифметичної суми складових [9, с. 156].

Як зазначає з цього приводу і А. Є. Фоменко, кримінологічна діяльність може здійснюватися як самостійний вид поліцейської діяльності, так і одночасно з іншими її видами, серед яких кримінально-процесуальна, оперативно-розшукова та ін. Тому суб'єктами здійснення кримінологічної практичної діяльності НПУ можуть бути слідчі, дізнавачі, працівники оперативних підрозділів, дільничні офіцери поліції, інспектори ювенальної превенції, що володіють кримінологічними знаннями та навичками [10, с. 104].

3. Запобіжна діяльність НПУ зумовлена її завданнями (ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію») і повноваженнями (ст. 23 цього ж Закону).

4. Діяльність НПУ щодо запобігання кримінальним правопорушенням ґрунтується на дотриманні конституційних та інших законодавчо

встановлених для цього правоохоронного органу принципів.

5. Метою діяльності НПУ як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням є недопущення та протидія вчиненню суспільно небезпечним і карним діянням.

У науковій літературі діяльність по недопущенню кримінальних правопорушень називають профілактикою випередження [11, с. 23], під якою розуміють такий вид запобіжної діяльності спеціалізованих суб'єктів, що спрямована на недопущення виникнення і поширення кримінологічних явищ і процесів у суспільному житті [11, с. 24].

Якщо цей підхід застосувати у контексті запобіжної діяльності НПУ, то мова має вестись про захист від протиправних посягань на етапі (на стадії виникнення кримінальних правопорушень, що закріплені в ст. ст. 14-15 КК України (готування до кримінального правопорушення або замах на його вчинення)) й формування кримінальної мотивації (так званої ранньої профілактики) [4, с. 332].

Як з цього приводу слушно зробив висновок А. П. Закалюк, профілактика випередження вбачається саме в тому, що вона дає обґрунтування для своєчасної, як правило, до прийняття останніх у формі закону, суспільно доцільної фахової корективи їх змісту, спрямованої на усунення сумнівних або суперечливих норм, і тим самим запобігає негативним наслідкам впровадження законів у життя у вигляді створення сприятливих умов для вчинення кримінальних правопорушень [12, с. 191–192]. Прикладом впровадження на практиці профілактики випередження є реалізація ідеї кримінологічної експертизи законопроектів в Україні [13].

Ю. В. Орлов дійшов до вірного, та як на наш погляд беззаперечного висновку про те, що метою кримінологічної експертизи є виявлення кримінологічно значущих факторів, виникнення чи негативні зміни яких пов'язані з об'єктом експертизи, а також розроблення рекомендацій щодо їх усунення, запобігання або стимулювання. Об'єктом кримінологічної експертизи може бути будь-яке соціальне явище, процес, проект, що характеризується наявним чи можливим детермінаційним зв'язком зі злочинністю. Необхідність у проведенні кримінологічної експертизи виникає тоді, коли майбутня кримінологічна ситуація принципово не відтворює її сучасний стан. Така потреба може виникати у зв'язку із запровадженням соціальної інновації (нормативно-правового акта, програми розвитку регіону чи іншого стратегічного документа, інвестиційної програми

тощо), яка ускладнює чи може ускладнити детермінаційний комплекс злочинності, посилити дію окремих детермінант, блокує чи може блокувати антикримінальні заходи. З огляду на це, зауважує вчений, під предметом кримінологічної експертизи автором пропонується розуміти кримінологічно значущі фактори – процеси та явища, які у своїй динаміці здатні погіршити кримінологічну ситуацію у сфері, пов'язаній з дією об'єкта експертизи [14, с. 8].

6. Діяльність НПУ як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням стосується лише суспільно небезпечних карних діянь.

Відповідно до вимог ч. 1 ст. 11 КК України, суспільна небезпека відноситься до однієї із системоутворюючих ознак змісту поняття кримінального правопорушення.

У наукових джерелах під суспільною небезпекою розуміють об'єктивну здатність кримінального правопорушення заподіяти або створити загрозу заподіяння шкоди суспільним відносинам, які є об'єктами кримінально-правової охорони [15, с. 46]. Виходячи з цього, в нашому дисертаційному дослідженні у якості предмета не розглядаються адміністративно-правові делікти (від лат. *delictum* – незаконна дія) [16; 17] та інші правопорушення.

7. Зміст запобіжної діяльності НПУ становить система дій стосовно антисуспільних явищ та їх причинного комплексу з метою розширення тенденції зниження рівня і масштабів злочинності та її викорінення.

8. Запобіжна діяльність НПУ спрямована на нейтралізацію, блокування, усунення детермінант, що породжують, обумовлюють та корелюють вчинення кримінальних правопорушень, що входять до підслідності її органів досудового розслідування.

У кримінології процес спричинення, обумовлення та кореляції протиправної поведінки особи, яка проявилась у факті вчинення кримінального правопорушення, називають детермінацією злочинності [18, с. 71]. Як з цього приводу зробив висновок А. П. Закалюк, у найзагальнішому значенні поняття детермінації відображає діалектичну суттєву властивість реального буття – загальний зв'язок, взаємозалежність та взаємообумовленість предметів, явищ і процесів [4, с. 184].

Таким чином, НПУ як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням – це нормативно визначена діяльність центрального органу виконавчої влади, з дотриманням законодавчо встановлених принципів, з метою недопущення

та запобігання вчиненню суспільно-небезпечних діянь, що спрямовані на публічну безпеку і порядок, права і свободи людини, а також інтереси суспільства і держави та нейтралізації, блокування, усунення детермінант, що їх породжують і обумовлюють, а також корелюють протиправну поведінку винних осіб.

Сутність кримінологічного забезпечення поліцейської діяльності полягає в тому, що використовуючи кримінологічні інструменти для забезпечення правоохоронних органів інформацією про вчинені, або ті що готуються кримінальні правопорушення досягається кінцева мета їх функціонування – забезпечення публічної безпеки і порядку; охорона прав і свобод людини, інтересів суспільства й держави; надання допомоги особам внаслідок надзвичайних ситуацій; запобігання кримінальним правопорушенням, їх мінімізація шляхом усунення та нейтралізації детермінантів, недопущення та припинення у межах реалізації наданих повноважень

Список використаної літератури:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21 берез. 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/print
2. Самбор М. Поліція та органи внутрішніх справ: роздуми про співвідношення понять. *Право України: Юридичний журнал*. 2016. № 4. С. 149–156.
3. Митрофанов І. І., Степаненко С. В. Прокуратура як суб'єкт запобігання злочинам: монографія. Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2011. 256 с.
4. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. / А. П. Закалюк. К.: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінології науки. 424 с.
5. Про Національну поліцію: Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
6. Конституція України: від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print>
7. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 № 9. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах. Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 136–141.
8. Ліщук Б. В. Нормативно-правове забезпечення діяльності Національної поліції України: до питання вдосконалення. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (10 листопада 2017 року)*. Львів: ЛьвДУВС. С. 146–147.
9. Тичина Д. М. Національна поліція України у системі суб'єктів запобігання злочинам. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 154–163.
10. Фоменко А. Є. Теоретико-прикладні засади кримінологічної діяльності Національної поліції України: дис. ...док. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро. 2021. 422 с.
11. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. академія України, 2011. 120 с.
12. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ: Ін Юре, 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с.
13. Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проектів: науково-методичне забезпечення: монографія. Сімферополь: КРП «Видавництво «Кримінавчпедержвидав», 2010. 266 с.
14. Озерський І. В. Співвідношення координації та взаємодії у діяльності органів прокуратури. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 278–281.
15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернед, 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
16. Законотворча діяльність: словник термінів і понять / за ред. акад. НАН України В. М. Литвина. Київ: Парламентське вид-во, 2004. 568 с.
17. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. 2-ге вид. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1986. 687 с.
18. Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головіна. Харків: Право, 2014. 440 с.

Panforov P. I. The national police of Ukraine is part of the system of bodies that prevent criminal offenses

The article provides the concept, clarified the essence and characterized the content of the functional orientation of the National Police of Ukraine as a subject of the prevention of criminal offenses. The system-forming features that make up the content and essence of the given concept include the following: it is a preventive activity of a law enforcement agency in Ukraine defined at the regulatory and legal level; the subjects of preventive activities are all police officers without

exception (a general rule, which is correlated in the work according to the directions of work in the relevant structural bodies and units, since the activities of the police are diverse and cannot focus the attention of all practical workers exclusively on the prevention of criminal offenses or on some of its a separate direction); preventive activities of the National Police of Ukraine are determined by the tasks established in the law «On the National Police» (Article 2) and powers (Article 23); the relevant activity is based on compliance with the constitutional and other principles established by law for this law enforcement body; the activity of the National Police of Ukraine as a subject of the prevention of criminal offenses concerns only socially dangerous criminal acts; the content of preventive activities of the National Police of Ukraine is a system of actions regarding anti-social phenomena and their causal complex with the aim of expanding the trend of reducing the level and scale of crime and its eradication. Such an approach not only enriched and eliminated the corresponding gap in science, in particular criminology, on the given question, in which, in fact, it expressed its theoretical value, but also determined the prospects for improvement of normative-legal, organizational-management, information-analytical, as well as other directions criminological support and expanded the boundaries of knowledge regarding the subjects of practical implementation, which, in turn, provided an opportunity to evaluate the preventive activities of the police from the applied side; preventive activities of the National Police of Ukraine are aimed at neutralizing, blocking, eliminating determinants that generate, condition and correlate the commission of criminal offenses that are within the jurisdiction of its pre-trial investigation bodies.

Key words: National Police of Ukraine, law enforcement agency, martial law, criminal offense, criminological support, prevention.

Л. В. Пискун

аспірантка кафедри правознавства
юридичного факультету
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ КЕРІВНИКІВ ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ, УСТАНОВ І ОРГАНІЗАЦІЙ

Стаття присвячена аналізу правових і організаційних аспектів звільнення керівників державних підприємств, установ і організацій, що є важливим елементом забезпечення ефективного функціонування державного сектору. У роботі розглядаються загальні та спеціальні підстави для звільнення, визначені чинним законодавством України, зокрема Кодексом законів про працю України (КЗпП), а також окремими нормативно-правовими актами, що регламентують діяльність керівників державних установ.

Автор приділяє увагу особливостям звільнення керівників, що мають специфічний правовий статус, відмінний від загального кола працівників. Розглянуто випадки, коли звільнення може бути ініційоване як самим керівником, так і роботодавцем (зокрема, міністерством або відомством, що здійснює управління майном державного підприємства). Досліджено порядок застосування цих підстав та процедур, які можуть бути встановлені окремими міністерствами і відомствами, на прикладі Міністерства культури України.

Стаття також аналізує специфічні випадки звільнення за пунктом 1 та пунктом 11 статті 41 КЗпП, які стосуються одноразових грубих порушень трудових обов'язків керівником або винних дій, що призвели до затримки чи виплати заробітної плати в розмірах, нижчих за мінімально встановлений законом. Особливо підкреслено важливість дотримання законності та прозорості процедури звільнення, а також необхідність ретельного документального оформлення угод про припинення трудових відносин, щоб уникнути юридичних конфліктів та забезпечити дотримання правових гарантій.

Висновки статті підкреслюють необхідність подальшого вдосконалення правового регулювання звільнення керівників державних підприємств з метою підвищення ефективності управління державним сектором, зниження корупційних ризиків та забезпечення прозорості та законності цього процесу.

Ключові слова: трудовий договір, звільнення, керівник, заробітна плата, угода сторін, контракт, суб'єкт управління, працівник, роботодавець.

Вступ. Звільнення керівників державних підприємств, установ і організацій є важливим та складним процесом, що пов'язаний із рядом специфічних правових і управлінських викликів. На відміну від приватного сектору, де звільнення керівників часто регулюється корпоративними та трудовими договорами, в державному секторі цей процес підпорядковується більш жорстким правилам, які враховують публічний характер діяльності та відповідальність перед державою.

Значення цієї теми зумовлене важливістю забезпечення ефективного управління державними ресурсами та мінімізації корупційних ризиків. Часто керівники державних підприємств займають ключові позиції у функціонуванні

економіки та суспільства, тому питання їхнього звільнення має бути врегульоване таким чином, щоб забезпечити прозорість, справедливість і законність цього процесу.

Актуальність дослідження пояснюється реформами, які проводяться в різних країнах, включаючи Україну, щодо оптимізації управління державним сектором. Дослідження цього питання дозволяє виявити проблемні зони у правовому регулюванні, що потребують удосконалення, а також сформулювати рекомендації щодо забезпечення більш ефективного функціонування державних підприємств, установ і організацій.

Мета статті розкрити правові, організаційні та практичні аспекти звільнення керівників дер-

жавних підприємств, а також запропонувати шляхи вдосконалення існуючих процедур, зважаючи на міжнародний досвід і специфіку національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Підстави для звільнення керівників підприємств, установ, організацій поділяються на загальні та спеціальні, що визначено Кодексом законів про працю України (КЗпП). Загальні підстави включають такі випадки, як взаємна згода сторін (п. 1 ст. 36 КЗпП), закінчення строку дії контракту (п. 2 ст. 36 КЗпП) і звільнення за власною ініціативою працівника (ст. 39 КЗпП). Ці підстави є універсальними та застосовуються до всіх працівників незалежно від їх посади.

Однак, керівники підприємств, установ, організацій підпадають також під дію спеціальних підстав для звільнення, які визначені законом і мають особливий характер. До таких підстав належать звільнення на вимогу закону (пункти 3, 5, 6, 7, 71, 72, 73, 9 ст. 36 КЗпП), припинення трудового договору з підстав, передбачених контрактом (п. 8 ст. 36 КЗпП), звільнення з ініціативи роботодавця (ст. 40, 41 КЗпП), а також звільнення на вимогу виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника) відповідно до статті 45 КЗпП [1]. Ці підстави враховують специфіку діяльності керівників, їхню відповідальність та статус у структурі управління.

Припинення трудових відносин відбувається через розірвання трудового договору з працівником, що регламентовано законодавством. Важливо зазначити, що звільнення працівника може здійснюватися виключно на підставах та в порядку, передбачених законодавством. Держава гарантує правовий захист від незаконного звільнення, що закріплено у статті 51 КЗпП. Це забезпечує дотримання прав працівників та унеможливорює свавільні рішення роботодавця.

Окрім загальних норм, з метою удосконалення процедури звільнення керівників державних підприємств, установ і організацій окремі міністерства та відомства можуть затверджувати спеціальні порядки звільнення керівників підприємств, що знаходяться в їхньому підпорядкуванні. Наприклад, Міністерство культури України затвердило процедуру звільнення керівників державних підприємств, установ і організацій, що належать до сфери управління, наказом «Про затвердження Процедури звільнення керівників державних підприємств, установ і організацій, що належать до сфери

управління Мінкультури» від 28.01.2014 № 49/0/17-14 [2].

Так, процедура звільнення керівників державних підприємств, установ і організацій, що належать до сфери управління Міністерства культури України, регламентує порядок розірвання трудових відносин із керівниками цих установ. Ця процедура застосовується в разі розгляду питання про звільнення з посад керівників державних підприємств, установ і організацій, що підпорядковуються Міністерству культури.

Згідно з Процедурою, розірвання контракту з керівником може відбуватися за декількома підставами, передбаченими законодавством, зокрема: за вимогою самого керівника, з ініціативи Міністерства до або після закінчення терміну дії контракту, а також за іншими обставинами, визначеними контрактом.

У разі ініціативи розірвання контракту з боку керівника, він зобов'язаний подати відповідну заяву до Міністерства за два тижні до запланованої дати звільнення, обґрунтувавши причини неможливості подальшого перебування на посаді. У разі, якщо звільнення ініціює Міністерство, відповідний структурний підрозділ Міністерства готує подання, яке обґрунтовує підстави для розірвання контракту. Це подання узгоджується з заступником Міністра культури, а остаточне рішення підписує Міністр культури або його заступник.

Процедура також визначає порядок підготовки та погодження наказу про звільнення, внесення відповідного запису до трудової книжки керівника у день його звільнення, а також порядок передачі трудової книжки керівнику. У випадку, якщо керівник не з'являється для отримання трудової книжки, складається відповідний акт, і книжка надсилається поштою.

Після завершення процедури звільнення підприємство зобов'язане протягом п'яти робочих днів повідомити Міністерство про проведення розрахунку та виплату всіх належних керівнику сум.

Важливо звернути увагу на частину восьму статті 42 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», де говориться, що порушення посадовою особою обов'язків, передбачених частинами другою, четвертою, шостою і сьомою статті 42, є підставою для розірвання товариством договору (контракту) з такою особою без виплати компенсації [3].

Треба наголосити на особливості звільнення директора за угодою сторін. Дострокове припинення контракту з директором може відбу-

тися в будь-який момент, якщо між сторонами досягнуто взаємної згоди. Ініціатива щодо припинення контракту може виходити як від директора, так і від роботодавця. У випадку, якщо інша сторона погоджується з цією пропозицією, вважається, що сторони досягли домовленості про припинення трудового договору, і директор звільняється відповідно до пункту 1 статті 36 КЗпП.

На жаль, на практиці забувають про те, що угода про припинення контракту повинна бути оформлена в письмовій формі, оскільки сам контракт також укладався письмово. Це важливо, оскільки після припинення трудових відносин на роботодавця можуть покладатися певні обов'язки, зокрема матеріального характеру, згідно з умовами цієї угоди.

На практиці звільнення за угодою сторін, ініційоване роботодавцем, зазвичай застосовується в ситуаціях, коли роботодавець потребує звільнити працівника, але не має законних підстав для звільнення з власної ініціативи. Це також стосується випадків, коли працівник належить до категорії осіб, яких заборонено звільняти з ініціативи роботодавця, таких як вагітні жінки, жінки з дітьми віком до трьох років (до шести років — відповідно до частини шостої статті 179 КЗпП), або одинокі матері з дітьми віком до 14 років чи дітьми з інвалідністю.

Звільнення за угодою сторін на пропозицію працівника зазвичай застосовується у випадках дострокового припинення строкового трудового договору (за винятком договорів про сезонну роботу та тимчасових працівників), коли відсутні поважні причини, що перешкоджають виконанню роботи за договором.

У постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами трудових спорів» № 9 в пункті 8 [4] зазначено, що у випадку домовленості між працівником і роботодавцем або уповноваженим ним органом про припинення трудового договору за пунктом 1 статті 36 КЗпП (за згодою сторін) договір припиняється в строк, визначений сторонами. Скасування такої домовленості можливе лише за взаємною згодою між роботодавцем і працівником.

У контексті порушеного нами питання, ми зупинимось надвох складних підставах звільнення це пункт 1 та пункт 1¹ статті 41 КЗпП: вчинення одноразового грубого порушення трудових обов'язків вчинення винних дій, що призвели до затримки або недостатньої виплати заробітної плати.

Так, звільнення директора підприємства за пунктом 1 статті 41 КЗпП можливе за одноразове грубе порушення трудових обов'язків. Для цього достатньо одного випадку порушення, якщо воно є достатньо серйозним, щоб класифікуватися як грубе.

Порушення трудових обов'язків з прямим умислом може підпадати під цей пункт навіть за відсутності негативних наслідків. Це стосується будь-якого невиконання або неналежного виконання трудових обов'язків, визначених трудовим договором, посадовою інструкцією, іншими локальними нормативними актами чи законодавством про працю.

Водночас, правопорушення, не пов'язані з виконанням трудових обов'язків, не можуть бути підставою для звільнення за цією статтею. Відповідальність за звільнення директора покладається на орган, який уклав з ним трудовий договір і виконує функції роботодавця.

Для підприємств, майно яких перебуває у державній чи комунальній власності, таким органом є уповноважений орган управління майном (галузеве міністерство або відповідний орган місцевого самоврядування). У разі, якщо підприємство належить господарському товариству чи кооперативу, рішення про звільнення директора приймається зборами учасників або наглядовою радою. Керівники відокремлених підрозділів звільняються за відповідним наказом керівника юридичної особи.

Ми маємо зробити акцент на звільненні директора за пунктом 1¹ статті 41 КЗпП: вчинення винних дій, що призвели до затримки або недостатньої виплати заробітної плати. Оскільки статтею 36 Закону України «Про оплату праці» передбачено притягнення винних осіб до дисциплінарної, матеріальної, адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення законодавства про оплату праці [5].

Законом України «Про внесення змін до статей 41 і 134 Кодексу законів про працю України» № 184 до статті 41 КЗпП було додано пункт 1¹, який передбачає звільнення директора за порушення законодавства про оплату праці та повну матеріальну відповідальність за це [6].

Цей пункт надає право власнику підприємства звільнити директора, якщо внаслідок його винних дій заробітна плата на підприємстві виплачувалася несвоєчасно або в розмірах, нижчих від установленого законом мінімуму.

Звільнення за цією підставою може бути застосовано лише до директора як першої особи підприємства, оскільки саме на нього

покладається відповідальність за фінансово-господарську діяльність підприємства. Заступники керівника, керівники структурних підрозділів та їхні заступники не можуть бути звільнені за цією підставою.

Якщо на період відсутності керівника (через відпустку, відрядження тощо) його обов'язки виконує інша посадова особа, і вона винна в затримці або недостатній виплаті заробітної плати, то ця особа також може бути звільнена за пунктом 1 статті 41 КЗпП.

Звільнення можливе лише за наявності встановленої вини в діях керівника, що призвели до порушень законодавства про оплату праці, причому форма вини значення не має.

Використання коштів для здійснення інших платежів, наприклад, до бюджету чи для погашення боргів, не може вважатися поважною причиною для затримки або неповної виплати заробітної плати, оскільки закон вимагає, щоб заробітна плата виплачувалася в першочерговому порядку. Усі інші платежі мають здійснюватися після виконання зобов'язань щодо оплати праці працівників.

Висновки. Звільнення керівників державних підприємств, установ і організацій є процесом, що потребує особливої уваги з огляду на його правову та адміністративну складність. Цей процес регулюється низкою нормативно-правових актів, які визначають підстави та порядок припинення трудових відносин з керівниками, враховуючи як загальні норми трудового законодавства, так і спеціальні підстави, характерні для керівників державних підприємств.

Особливість звільнення керівників полягає в тому, що вони несуть підвищену відповідальність за управління державними ресурсами та забезпечення ефективності діяльності підпорядкованих підприємств. Законодавство України передбачає можливість звільнення керівників як за ініціативою роботодавця, так і за згодою сторін або з інших підстав, зазначених у контракті. Водночас, окремі процедури звіль-

нення можуть бути детально регламентовані міністерствами та відомствами, що підкреслює важливість дотримання всіх необхідних юридичних формальностей.

Досвід показує, що порушення законодавчих норм при звільненні керівників може призвести до юридичних суперечок і негативно вплинути на репутацію державних органів. Тому особливу увагу слід приділяти документальному оформленню угод про припинення трудових відносин, а також належному дотриманню процедури звільнення.

Отже, забезпечення прозорості та законності процедури звільнення керівників державних підприємств є важливим елементом ефективного управління державним сектором, що сприяє підвищенню довіри до державних інституцій та мінімізації корупційних ризиків.

Список використаної літератури:

1. Кодекс законів про працю України: Закон № 322-VIII від 10.12.71 ВВР, 1971, додаток до № 50, ст. 375 / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n247>.
2. Про затвердження Процедури звільнення керівників державних підприємств, установ і організацій, що належать до сфери управління Мінкультури: наказ Міністерства культури України від 28.01.2014 № 49/0/17-14. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v49_0734-14#Text.
3. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: закон України від 06.02.2018 № 2275-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#n295>.
4. Про практику розгляду судами трудових спорів: постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 06.11.92. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92#Text>.
5. Про оплату праці: закон України. № 108/95-ВР від 24.03.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
6. Про внесення змін до статей 41 і 134 Кодексу законів про працю України: закон України № 184-IV від 17.10.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/184-15#Text>.

Pyskun L. V. Some issues of dismissal of heads of state-owned enterprises, institutions and organizations

The article analyzes the legal and organizational aspects of dismissal of heads of state-owned enterprises, institutions and organizations, which is an important element of ensuring the effective functioning of the public sector. The article examines the general and special grounds for dismissal defined by the current legislation of Ukraine, in particular the Labor Code of Ukraine (Labor Code), as well as certain regulations governing the activities of heads of state institutions.

The author pays attention to the peculiarities of dismissal of managers who have a specific legal status different from the general circle of employees. The author considers the cases when dismissal may be initiated both by the manager and by the employer (in particular, by the ministry or agency

managing the property of a state enterprise). The author examines the procedure for applying these grounds and the procedures that may be established by individual ministries and agencies, using the example of the Ministry of Culture of Ukraine.

The article also analyzes specific cases of dismissal under paragraph 1 and paragraph 11 of Article 41 of the Labor Code, which relate to one-time gross violations of labor duties by a manager or culpable actions that led to delay or payment of wages in amounts below the minimum established by law. The author also emphasizes the importance of compliance with the lawfulness and transparency of the dismissal procedure, as well as the need for careful documentation of termination agreements to avoid legal conflicts and ensure compliance with legal guarantees.

The conclusions of the article emphasize the need for further improvement of the legal regulation of dismissal of heads of state-owned enterprises in order to increase the efficiency of public sector management, reduce corruption risks and ensure transparency and legality of this process.

Key words: *employment agreement, dismissal, manager, salary, agreement of the parties, contract, management entity, employee, employer.*

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.2.40>**С. В. Князєв**

кандидат юридичних наук, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності
ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ ЯК ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ

Криміналізація бюджетної сфери загрожує національній безпеці держави, підриває довіру громадян до державних інституцій і демократичних цінностей, спричиняючи занепокоєння в суспільстві та критичні оцінки міжнародних експертів. Військові, економічні та політичні процеси, які відбуваються в країні, впливають на характер злочинності у бюджетній сфері – змінюється її структура, механізми та способи вчинення кримінальних правопорушень. У статті зазначається, що кримінальні правопорушення у бюджетній сфері – це передбачені Особливою частиною Кримінального кодексу України суспільно-небезпечні, протиправні діяння, які посягають на фінансові ресурси (державне чи комунальне майно) виділені для забезпечення виконання завдань і функцій органів державної влади, місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду, із використанням основних правил, процедур, механізмів функціонування бюджетної системи та процесу. Автором надано кримінально-правову характеристику та здійснено їх класифікацію за основну градації взято родовий об'єкт та криміналістично значущі ознаки. Саме такий підхід дозволив зі всієї кількості злочинних посягань, передбачених нормами Особливої частини Кримінального кодексу України, виділити окремі групи кримінальних правопорушень у бюджетній сфері: проти власності (ст. 191 Кримінального кодексу України); у сфері господарської діяльності (ст. ст. 209, 210, 211, 212, 222 Кримінального кодексу України); службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (ст. ст. 364, 365-2, 366, 367, 368 Кримінального кодексу України), які залежно від секторів, галузей й основних напрямків економічної діяльності пов'язаної із акумулюванням бюджетних коштів можуть бути учинені в казначействі, банках, державних та місцевих фондах, зокрема, при здійсненні обслуговування бюджетів, під час кредитно-фінансовій діяльності, пов'язаній із одержанням фінансування під гарантії органів державної влади і місцевого самоврядування; в житлово-комунальному господарстві, при розпорядженні бюджетними коштами та іншим державним, комунальним майном; в галузі охорони здоров'я, освіти, науки, культури та спорту; транспорту та зв'язку; паливно-енергетичному комплексі; в агропромисловому комплексі тощо.

Ключові слова: доктрина, поняття, кримінальне правопорушення, економіка, сфера, галузь, бюджет, досудове розслідування.

Актуальність теми. Криміналізація бюджетної сфери загрожує національній безпеці держави, підриває довіру громадян до державних інституцій і демократичних цінностей, спричиняючи занепокоєння в суспільстві та критичні оцінки міжнародних експертів. Військові, економічні та політичні процеси, які відбуваються в країні, впливають на характер злочинності у бюджетній сфері – змінюється її структура, механізми та способи вчинення кримінальних правопорушень. Суттєві вади має й бюджетне

планування. Заплановані показники надходжень переважно надто оптимістичні, тоді як численні видатки часто недооцінюються. Це спричиняє ризик невиконання затвердженого бюджету, накопичення нової заборгованості, провокує проведення негрошових розрахунків, секвестрування, посилення тиску на працюючі підприємства тощо. Поряд із цим, суспільно-небезпечні діяння не лише ускладнюють весь бюджетний процес, а й безпосередньо посягають на унормовані правовідносини щодо

формування, розподілу та використання коштів необхідних для реалізації функцій держави [5, с. 11].

Виклад основного матеріалу. Ускладнює ситуацію поширення корупції, недосконалість законодавчої бази, а державні органи, які створені для регулювання бюджетної дисципліни, не координують свої дії, що спричиняє певне дублювання функцій та знижує результативність контрольної діяльності. За відповідних умов питання захисту національних інтересів держави набуває особливого значення.

Характерними ознаками злочинності в бюджетній сфері, що розвивається в надрах державного управління, є високий рівень латентності, динамічність і швидка адаптація до нових умов та норм бюджетного законодавства, а також стійкий характер діяльності організованих груп у формі злочинного промислу під структурно-функціональним прикриттям, застосування численних засобів та методів протидії правоохоронним органам, зокрема використання корумпованих важелів, технічних можливостей, офшорів та фіктивних підприємств.

Необхідно звернути увагу, що кримінальні правопорушення в бюджетній сфері, які вчиняються з використанням фіктивних підприємств та підставних суб'єктів підприємницької діяльності набули масштабів, що становлять дедалі більшу загрозу економічній безпеці України, позаяк, але ця злочинна технологія виведення капіталів використовується майже у всіх базових галузях економіки – оборонно-промислового та паливно-енергетичному комплексі, на транспорті, у вугільній й металургійній промисловості, сільському, водному та лісовому господарстві тощо.

Правоохоронна практика свідчить, що на етапі підготовки до вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері злочинці здійснюють державну реєстрацію фіктивних підприємств, або придбання вже зареєстрованих фірм. Підготовку документів, необхідних для такої реєстрації, зазвичай, здійснюють кваліфіковані юристи. Однак кінцева роль відведена «чорним нотаріусам», які завіряють підписи «засновників» на проданих (загублених) громадянами, або підроблених паспортах, не перевіряючи їх автентичність [9].

Усі фіктивні підприємства мають однакові цілі й завдання та різняться лише способом легалізації. Тому важливим для характеристики фіктивного підприємництва є визначення типів відповідних суб'єктів [9]. До першого нале-

жать підприємства, що повністю дотрималися порядку реєстрації, зокрема перекуплені фірми. Ідеться про «буферні підприємства» («фірми-прокладки», «транзитні підприємства»), що не несуть значних податкових навантажень. До другого типу – підприємства, що не пройшли державної реєстрації або зареєстровані в податковому органі з порушенням законодавства. Засновниками цих фірм, зазвичай, є підставні особи (студенти, пенсіонери, інваліди, безробітні тощо), які не причетні до фактичної діяльності підприємства. Зазначені особи за незначну винагороду погоджуються зареєструвати на своє ім'я юридичну особу (здебільшого не усвідомлюючи протиправного характеру своїх дій). Після виконання всіх необхідних формальностей для постановлення підприємства на податковий облік, відкриття рахунків у банківських установах, відповідних осіб усувають від контролю за діяльністю новоствореної фірми [9].

Втім, сьогодні не існує єдиного загальноприйнятого універсального визначення поняття «кримінальні правопорушення у бюджетній сфері». О. О. Титаренко та В. М. Руфанова слушно зауважують, що поряд із поняттям «злочини, які пов'язані з незаконним використанням бюджетних коштів», вживаються й інші, близькі за значенням, а саме: «злочини, які вчиняються у бюджетній сфері», або «пов'язані з порушенням законодавства про бюджетну систему», чи «злочини, що пов'язані з порушенням бюджетного законодавства», що свідчить про відсутність єдиного концептуального підходу до визначення їх змісту [5, с. 7].

Розмаїття позицій учених та юристів-практиків зумовлене, переважно, розходженнями у характері розв'язуваних авторами теоретичних і прикладних завдань, а також методологією та методикою дослідження. Наприклад, в різних міжгалузевих дослідженнях науковці визначають бюджетну безпеку, як: стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів [10, с. 74]; стан захищеності й забезпечення життєво важливих фінансових інтересів особи, суспільства, держави чи окремих її адміністративно-територіальних утворень у бюджетній сфері правовими, економічними, політичними заходами як усередині держави, так і за її межами, з метою гарантування фінансової незалежності України, захисту її бюджетної системи від внутрішніх і зовнішніх загроз [3, с. 31]; спроможність бюджетної системи забезпечити фінансову самостійність

держави та ефективне використання бюджетних коштів у процесі виконання функцій соціального захисту, державного управління й міжнародної діяльності, фінансування науки, освіти, культури та охорони здоров'я, забезпечення національної безпеки й оборони, реалізації інвестиційної та екологічної політики [14, с. 15]. При цьому, оминаючи згадки про кримінальні загрози, які існують у бюджетній сфері та, які, напряду руйнують її цілісний безпековий стан.

С. С. Чернявський вважає, що бюджетна сфера – це інформаційна модель, що в комплексі відображає організаційні та правові особливості реалізації бюджетних відносин як у межах бюджетної системи, так і елементів бюджетної системи з іншими суб'єктами, особливості обліку та звітності, документообігу, а також інші чинники, що мають значення для організації контролю за розподілом і використанням бюджетних коштів. Учений розглядає групу кримінальних правопорушень, вчинених у сфері розподілу та використання бюджетних коштів, яка враховує специфіку розкрадань (ст. 190, 191 КК України), а також інших порушень бюджетного законодавства (ст. 210, 211, ч. 2 ст. 175 КК України) [15, с. 210]. Таким чином, автор трактує бюджетну сферу, як сукупність бюджетних відносин, хоча враховує також і особливості злочинної діяльності в цій сфері, основною метою якої в широкому сенсі є заволодіння бюджетними коштами, або порушення встановлених вимог їх формування, розподілу чи використання.

Загальновідомо, що означувані кримінальні правопорушення належать до економічної злочинності («economic crime»), яка не має, чітко окреслених кримінально-правових кордонів. Натомість, економічна злочинність завжди має системний характер, та є певною сукупністю різних правопорушень, зокрема, у межах фінансово-економічної й іншої господарської діяльності [15, с. 15]. Більшість таких зловживань, які пов'язані із державними коштами стають можливими внаслідок змикання представників легальної економіки, криміналітету та місцевих органів влади, що призводить до формування на цій базі місцевих корумпованих та тіньових еліт. Таким чином, значна частина підприємств, установ та організацій, державної чи комунальної форм власності опиняється під контролем або у частковій власності кримінальних елементів, і їх подальша економічна діяльність має тіньовий, а в окремих випадках повністю злочинний характер.

Відповідно до розуміння бюджетної сфери, як до діяльності, пов'язаній з наповненням та витрачанням бюджетів, то до суспільно-небезпечних діянь, які вчиняються у цій сфері, можуть належати різні форми прояву кримінально-правової активності, відповідальність за вчинення яких передбачена декількома статтями, які до того ж можуть знаходитись в різних розділах Особливої частини КК України. В. І. Василичук зазначає, що це різні види умисних протиправних суспільно небезпечних діянь осіб з використанням наданих їм можливостей чи посадового становища, що посягають на встановлений чинним законодавством порядок функціонування бюджетної системи України та вчинені з метою незаконного збагачення, відповідальність за які передбачена кримінальним законодавством України [2, с. 67].

Р. Л. Степанюк з точки зору криміналістичної методики розслідування до кримінальних правопорушень, що вчиняються у бюджетній сфері відносить наступні: а) «прості» привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; б) службову недбалість при розпорядженні бюджетними коштами і державним майном; в) умисне невиконання вироку суду щодо перерахування накладених на підприємство фінансових санкцій до бюджету; г) шахрайське заволодіння бюджетними коштами (наприклад, обманне одержання одноразової допомоги по безробіттю для здійснення підприємницької діяльності без наміру займатись нею); г) службове підроблення (наприклад, із метою недопущення штрафних санкцій за невиконання нормативів з працевлаштування інвалідів або із метою «обману» казначейського органу для здійснення передоплати за рахунок бюджетних коштів; д) умисну не виплату заробітної плати; е) шахрайство з фінансовими ресурсами та інші [13, с. 980].

Натомість, інші вітчизняні науковці (Д. Й. Никофорчук, О. Ю. Заблоцька, С. І. Ніколаук), до кримінальних правопорушень, що пов'язані з порушенням бюджетного законодавства відносять лише ст. 175, 210 та 211 КК України. На доволі дискусійну думку вчених, тільки ці склади кримінальних правопорушень безпосередньо посягають на бюджетні відносини та на бюджетну систему [11]. Однак, у будь-якому випадку, у різних визначеннях загальним є об'єднання в групу кримінальних правопорушень, що в цілому вчиняються при виникненні, розвитку і припиненні бюджетних правовідно-

син. Проте принципові відмінності полягають у трактуванні цих відносин, а також врахуванні певних елементів складу кримінального правопорушення, в першу чергу суб'єктивної сторони (форма вини, мотив).

Отже, враховуючи попередні наукові дослідження, судову практику та стан бюджетного законодавства, під кримінальними правопорушеннями у бюджетній сфері пропонуємо розуміти *передбачені Особливою частиною КК України суспільно небезпечні, протиправні діяння, які посягають на фінансові ресурси (державне чи комунальне майно) виділені для забезпечення виконання завдань і функцій органів державної влади, місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду, із використанням основних правил, процедур, механізмів функціонування бюджетної системи та процесу.*

Щоб упорядкувати такі кримінальні правопорушення потрібно здійснити їх класифікацію, тобто, поділ на певні групи за значущими ознаками, істотними з криміналістичної точки зору, які відрізняють їх від інших кримінальних правопорушень [4, с. 233–267].

Аналізуючи наукові джерела та погляди вчених можна дійти висновку, що серед науковців прийнято виокремлювати два види класифікацій: 1) родову (за групами кримінальних правопорушень, об'єднаних однією главою КК України [8]; 2) видову (слугує в криміналістиці головною ознакою під час розроблення окремих криміналістичних методик) [7]. Однак, відомо й інші класифікаційні поділи, суто криміналістичні, наприклад, за способом; злочинним досвідом особи; місцем учинення кримінального правопорушення тощо [6].

Втім, найбільш проблемним питанням під час побудови криміналістичних класифікацій кримінальних правопорушень є визначення критеріїв класифікації, оскільки критерій є показником теоретичного та практичного значення класифікації, тих цілей і завдань, що ставляться перед нею. Як відомо, окремі види кримінальних правопорушень можуть поєднуватись між собою, бути взаємопов'язаними, а їх розслідування, потребує комплексного підходу [12, с. 10]. Бюджетна сфера не є винятком з цього правила, оскільки, і в ній, як вже було зазначено, постійно учиняють такі кримінальні правопорушення (наприклад, одержання службовою особою неправомірної вигоди), які поєднані та, відповідно, кваліфікуються за сукупністю зі спорідненими (зокрема, легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом)). Тому,

на наш погляд, найбільш вдалою, об'ємною, й, водночас, практично значущою буде розробка класифікаційної таблиці кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, заснованої на ґрунтовному поєднанні кримінально-правових ознак із криміналістично-значущими. Цієї ж думки дотримуються і автори колективної монографії «Боротьба з господарськими злочинами», які переконані у тому, що систематизація великої групи однорідних кримінально-правових норм повинна здійснюватися на основі комплексного врахування їх особливостей [1, с. 15–22].

Насамперед, варто акцентувати увагу на те, що БК України передбачено, що порушенням законодавства у досліджуваній сфері є порушення учасником бюджетного процесу встановлених БК чи іншим бюджетним законодавством норм щодо складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджету та звітування про його виконання. Відповідний Кодекс передбачає і певні види правопорушень, відповідальність за які передбачена безпосередньо статтями БК, серед яких: включення недостовірних даних до бюджетних запитів; порушення встановлених термінів подання бюджетних запитів або їх неподання; визначення недостовірних обсягів бюджетних коштів під час планування бюджетних показників та ін. Втім, лише КК України визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями у досліджуваній сфері та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили [8].

Враховуючи попередні наукові дослідження, судову практику та аналіз сформованої емпіричної бази, пропонуємо початковим кримінально-правовим класифікаційним критерієм кримінальних правопорушень, що вчиняються в бюджетній сфері, визначити родовий об'єкт й на основі цього критерію виокремити їх основні групи, а саме:

I. Кримінальні правопорушення проти власності:

– *привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України).*

II. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності:

– *нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210 КК України);*

– *видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збіль-*

шують витрати бюджету всупереч закону (ст. 211 КК України);

– шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України);

Варто додати, що неправомірні форми зрощення службових (посадових) осіб зі злочинністю в системі бюджетно-правових відносин характеризуються: заснуванням підконтрольних підприємств, або дольової участі у капіталі цих підприємств; одержанням частки в уставному капіталі як плати за послуги; розкраданням коштів шляхом завищення вартості товарів, робіт або послуг; використанням службового становища у процесі приватизації; заснуванням фондів соціального та іншого спрямування, за прихованої участі чиновників, які забезпечують легалізацію фінансових ресурсів, одержаних злочинним шляхом.

III. Кримінальні правопорушення у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг:

– зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України);

– зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (365-2 КК України);

– службове підроблення (ст. 366 КК України);

– службова недбалість (ст. 367 КК України);

– прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України);

Результати вивчення емпіричної бази наочно засвідчують, що в переважній більшості кваліфікаційний склад кримінальних правопорушень в бюджетній сфері передбачений декількома статтями в сукупності, серед яких орієнтовно 52 % становлять службові підроблення поєднані із привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Однак, варто вказати і на інші, розповсюджені предикатні до бюджетної сфери кримінальні правопорушення, серед яких:

– легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України);

– ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК України);

Крім цього, доцільно запропонувати й інші класифікаційні критерії таких кримінальних правопорушень, зокрема, залежно від стадії бюджетного процесу, слід виділити, які вчиняються:

– при складанні проектів бюджетів;

– при розгляді проектів та прийнятті рішень про місцеві бюджети;

– при виконанні бюджетів;

– при звітуванні про виконання бюджетів.

За іншими криміналістичними характеристиками відповідні кримінальні правопорушення у бюджетній сфері додатково можна розподілити залежно від часу на: а) *короткострокові*; б) *довгострокові*; за епізодичністю на: *одиночні* та *багатоепізодні*; а за предметом виділити посягання предметом яких є *бюджетні кошти*, або *інше державне чи комунальне майно*; за слідовою картиною: а) кримінальні правопорушення про які стало відомо із заяви або повідомлення *посадових осіб* підприємств, установ та організацій; б) повідомлення від *контрольно-ревізійних* установ, які виявили кримінальне правопорушення за результатами ревізій, інвентаризацій, перевірок, аналізу техніко-економічних показників тощо; в) слідова інформація кримінальних правопорушень здобута *оперативними підрозділами* правоохоронних органів тощо; а за предметом варто виділити посягання предметом яких є *бюджетні кошти*, або *інше державне чи комунальне майно*.

Враховуючи, що бюджет є ядром всієї економічної системи, то за основними секторами та галузями (напрямами) економічної діяльності слід відокремлювати і кримінальні правопорушення, які вчиняються та, які водночас, пов'язані із бюджетними коштами, а саме:

– кримінальні правопорушення учинені в *казначействі, банках, державних та інших місцевих фондах, зокрема, при здійсненні обслуговування бюджетів, під час кредитно-фінансовій діяльності, пов'язаній із одержанням фінансування під гарантії органів державної влади і місцевого самоврядування тощо*;

– кримінальні правопорушення в *житлово-комунальному господарстві, пов'язані зі зловживаннями при розпорядженні бюджетними коштами та іншим державним, комунальним майном*;

– кримінальні правопорушення в галузі охорони здоров'я, освіти, науки, культури та спорту;

– кримінальні правопорушення в галузі транспорту та зв'язку;

– кримінальні правопорушення в *паливно-енергетичному комплексі*;

– кримінальні правопорушення в *агропромисловому комплексі тощо*.

Висновки. Розроблено поняття й на ґрунтовному поєднанні криміналістичних ознак із кримінально-правовими представлено класифікаційну

таблицю кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, а саме: привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України); легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209 КК України); нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210 КК України); видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону (ст. 211 КК України); ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК України); шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України); зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України); зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форм (ст. 364-1 КК України), зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (365-2 КК України); службове підроблення (ст. 366 КК України); службова недбалість (ст. 367 КК України), прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України).

Характерними ознаками перелічених кримінальних правопорушень, які зароджуються в надрах державного управління, є високий рівень латентності, динамічність, а також стійкий характер діяльності організованих груп у формі своєрідного промислу з швидкою адаптацією до нових умов та норм бюджетного законодавства під структурно-функціональним прикриттям, застосування багаточисленних засобів та методів протидії правоохоронним органам, зокрема використання корумпованих важелів, технічних можливостей, офшорів та фіктивних підприємств. До найбільш суттєвих критеріїв, які дозволили зв'язати в одне ціле різноманітність проявів злочинності у бюджетній сфері віднесено: корисливу мотивацію на вчинення протиправних дій яка пов'язана із вчиненням умисних тяжких злочинів корупційної спрямованості. До її найнебезпечніших форм віднесено: вчинення таких дій в умовах воєнного стану, які пов'язані із розкраданнями та тендерними спекуляціями під час здійснення публічних закупівель товарів для потреб армії в тилу і на фронтах (продовольства, амуніції, запчастин і техніки).

Список використаної літератури:

1. Боротьба з господарськими злочинами / Коваленко О. І., Лопушанський Ф. А., Ришелюк

А. М., Светлов О. Я., Титаренко Ю. Л. та ін.; відп. ред. Ф. А. Лопушанський. Донецьк, 1997. 160 с.

- Василинчук В. І. Оперативно-розшукова профілактика злочинів підрозділами ДСБЕЗ у сфері господарської діяльності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2004. № 5. С. 66–72.
- Дмитренко Е. С. Юридична відповідальність суб'єктів фінансового права у механізмі правового забезпечення фінансової безпеки України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 592 с.
- Журавель В.А. Загальна теорія криміналістики: ґенеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право, 2021. 448 с.
- Запобігання злочинам, пов'язаним з незаконним використанням бюджетних коштів : наук.-практ. посіб. / Кулаков В. В., Лень В. В., Мірошніченко С. С. та ін. Запоріжжя : Дніпровський металург, 2011 289 с.
- Криміналістика: питання і відповіді: навч. посіб. / за ред. А. В. Кофанова, О. Л. Кобилянського, Я. В. Кузьмичова та ін. Київ: Центр учб. літ., 2011. 240 с.
- Криміналістика: підруч. для студ. юрид. спец. ВНЗ / за ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: Ін-юре, 2004. 365 с.
- Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
- Мойсеєнко В. В. Правові засади регулювання господарської діяльності. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1-5_2017/1/7.pdf
- Пацурківський П. С. Правові засади фінансової діяльності держави: проблеми методології. Чернівці : ЧДУ, 1997 286 с.
- Протидія злочинам, що пов'язані з порушеннями бюджетного законодавства (ст. 210, 211, 175 КК) : наук.-практ. посіб. / Д. Й. Никифорчук, О. Ю. Заблоцька, С. І. Ніколаюк. Київ, 2006. 87 с.
- Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія / кол. авторів: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2006. 624 с.
- Степанюк Л. Типові технології злочинної діяльності в бюджетній сфері України. *Форум права*. № 1. С. 977–981. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11crlbcu.pdf>
- Сухоруков А. І. Проблеми фінансової безпеки України: монографія (передм. акад. НАН України С. І. Пирожкова). Київ : НИПМБ, 2005. 140 с.
- Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 610 с.

Kniaziev S. V. Doctrinal approaches to the concept and systematization of criminal offenses in the budgetary sphere as the basis of formation methods of investigation

Criminalization of the budget sphere threatens the national security of the state, undermines the trust of citizens in state institutions and democratic values, causing concern in society and critical assessments of international experts. The military, economic and political processes taking place in the country affect the nature of crime in the budgetary sphere - its structure, mechanisms and methods of committing criminal offenses are changing. The article states that criminal offenses in the budgetary sphere are socially dangerous, unlawful acts provided for by the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, which encroach on financial resources (state or communal property) allocated to ensure the performance of tasks and functions of state authorities, local self-government during of the budget period, using the basic rules, procedures, mechanisms of functioning of the budget system and process. The author provided a criminal-legal characterization and carried out their classification. The generic object and forensically significant signs were taken as the main gradation. It was this approach that made it possible to single out separate groups of criminal offenses in the budgetary sphere from the entire number of criminal offenses provided for by the norms of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine: against property (Article 191 of the Criminal Code of Ukraine); in the field of economic activity (Articles 209, 210, 211, 212, 222 of the Criminal Code of Ukraine); official and professional activities related to the provision of public services (Articles 364, 365-2, 366, 367, 368 of the Criminal Code of Ukraine), which depending on the sectors, industries and main directions of economic activity related to the accumulation of budget of funds may be committed in the treasury, banks, state and local funds, in particular, when performing budget maintenance, during credit and financial activities related to obtaining financing under the guarantees of state authorities and local self-government bodies; in the housing and communal economy, when managing budget funds and other state and communal property; in the field of health care, education, science, culture and sports; transport and communication; fuel and energy complex; in the agro-industrial complex, etc.

Key words: *doctrine, concept, criminal offense, economy, sphere, branch, budget, pre-trial investigation.*

Е. О. Ушканенко

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ORCID ID: 0009-0008-1057-8531

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ЩО ВЧИНЮЮТЬСЯ СУДДЯМИ

Нині в Україні налічується значна кількість нормативно-правових актів, в яких сформульовано положення, спрямовані на протидію корупції та координацію діяльності щодо запобігання корупційним проявам. У межах наукового дослідження поставлена мета – розглянути нормативно-правові акти, які створюють правову основу протидії корупційним кримінальним правопорушенням у системі вітчизняного судочинства. Основними нормативно-правовими актами, в яких зосереджено спеціальні антикорупційні засади є Закони України: «Про запобігання корупції» 2014 року, «Про Національне антикорупційне бюро України» 2014 року, «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» 2015 року, «Про Державне бюро розслідувань» 2016 року, «Про Вищий антикорупційний суд» 2018 року та ін. Важливе значення для правового регулювання протидії корупційним кримінальним правопорушенням, що вчинюються суддями, мають: Конституція України 1996 року, Кримінальний кодекс України 2001 року, Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року, Закон України «Про судоустрій та статус суддів» 2016 року, Закон України «Про Національну поліцію» 2015 року, Закон України «Про очищення влади» 2014 року, Закон України «Про державну службу» 2015 року, Закон України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції» 2006 року, Закон України «Про ратифікацію Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» 2006 року та ін., низка підзаконних нормативно-правових актів. Основним законодавчим актом, що регулює питання запобігання і протидії корупції, є Закон України «Про запобігання корупції» 2014 року. Його зміст спрямований на комплексне реформування системи запобігання корупції відповідно до міжнародних стандартів та успішних практик іноземних держав. Важливими є нормативно-правові акти, які регулюють функціонування спеціально створених інституцій, покликаних протидіяти проявам корупції. Подальша діяльність з реформування антикорупційного законодавства має спрямовуватися на розробку практичних механізмів міжнародного співробітництва, що сприятиме гармонізації вітчизняної правової системи з положеннями законодавства провідних іноземних держав.

Ключові слова: корупція, кримінальне правопорушення, кримінальне провадження, судді, нормативно-правовий акт.

Постановка проблеми. Посилення антикорупційних заходів та відповідальності за вчинення корупційних правопорушень в рамках визначення боротьби із корупцією є одним із пріоритетних напрямів державної політики, механізм протидії даному деструктивному явищу характеризується як недостатній. При цьому, корупція в Україні визнається другою суспільно значущою проблемою розвитку економіки й суспільства після війни в країні. За таких обставин діяльність інститутів державної влади у боротьбі з корупцією повинна бути чіткою, скоординованою та спрямованою на

формування комплексу заходів запобігання, виявлення та протидії корупції як системному та небезпечному суспільно-політичному явищу [1, с. 63].

На запитання: чи впливає зростання рівня корупції на вчинення суддями корупційних кримінальних правопорушень, у межах здійснюваного емпіричного дослідження, практики відповіді ствердно. Таку думку висловили 88,7% слідчих Національної поліції (НП), 92,5% детективів Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) та співробітників Державного бюро розслідувань (ДБР), 83,8% суддів.

Нині в Україні є чинною значна кількість нормативно-правових актів, в яких сформульовано положення, які спрямовані на протидію корупції та координацію роботи щодо запобігання корупційним проявам. І у межах наукової статті ми з'ясуємо – котрі із них створюють правову основу протидії корупційним кримінальним правопорушенням, що вчинюються суддями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у наукову розробку різноманітних аспектів нормативно-правового регулювання розслідування корупційних кримінальних правопорушень зробили провідні вітчизняні вчені. Це дослідження Д.А. Бондаренка «Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування)» (2009) [2], В.М. Трепака «Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні» (2020) [3], Д.О. Шумейка «Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» (2015) [4] та інших науковців.

Мета статті полягає у аналізі нормативно-правових джерел, які характеризують стан протидії корупційним кримінальним правопорушенням, що вчинюються суддями і складають правову основу дослідження.

Виклад основного матеріалу. Зазвичай правові засади розглядають як сукупність принципів, на яких будується відповідна діяльність, а також як систему нормативно-правових актів, норми яких спрямовані на правове регулювання відповідних правовідносин. В.М. Величко підкреслює, що правове регулювання – це впорядкування суспільних відносин, їх охорона, закріплення й розвиток за допомогою права. До основних ознак правового регулювання слід віднести такі: 1) правове регулювання – різновид соціального регулювання; 2) правове регулювання здійснюється за допомогою норм права; 3) завдяки правому регулюванню відносини між суб'єктами стають більш упорядкованими, оскільки в юридичних нормах державою встановлюється міра можливої й необхідної поведінки, тобто межі дозволеного; 4) правове регулювання має конкретний характер, тому що завжди пов'язане з реальними відносинами; 5) правове регулювання має цілеспрямований характер, тобто спрямовується на задоволення законних інтересів суб'єктів права; 6) ефективність правового регулювання залежить від того, яким саме правовим способом воно забезпе-

чуватиметься; 7) правове регулювання гарантує доведення норм права до їх виконання [5, с. 116-119]. Основним елементом правового регулювання є нормативно-правовий акт. В юридичній енциклопедії Ю.С. Шемшученка зазначається, що нормативно-правовий акт – це «офіційний письмовий документ, який приймається уповноваженим органом держави і встановлює, змінює, припиняє чи конкретизує певну норму права. Ці акти знаходяться між собою в ієрархії, підпорядкованості, яка і визначає юридичну силу документа» [6, с. 453].

Такими основними нормативно-правовими актами, в яких зосереджено спеціальні антикорупційні засади є: Закон України «Про запобігання корупції» 2014 року, Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» 2014 року, Закон України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» 2015 року, Закон України «Про Державне бюро розслідувань» 2016 року, Закон України «Про Вищий антикорупційний суд» 2018 року та ін.

До загального переліку нормативно-правової бази антикорупційного характеру відносяться такі нормативно-правові акти як: Конституція України 1996 року, Кримінальний кодекс України 2001 року, Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року, Законом України «Про судоустрій і статус суддів» 2016 року, Закон України «Про Національну поліцію» 2015 року, Закон України «Про очищення влади» 2014 року, Закон України «Про державну службу» 2015 року, Закон України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції» 2006 року, Закон України «Про ратифікацію Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» 2006 року, низка підзаконних нормативно-правових актів.

Основним законодавчим актом, що регулює питання запобігання і протидії корупції, є Закон України «Про запобігання корупції» № 1700-VII, який був прийнятий 14.10.2014 року [7]. Його зміст спрямований на комплексне реформування системи запобігання корупції відповідно до міжнародних стандартів та успішних практик іноземних держав.

Особливу увагу слід звернути на положення Антикорупційної стратегії на 2021-2025 роки, затвердженої Законом України «Про засади державної антикорупційної політики та 2021-2025 роки» [8], Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки [9], які

пропонують реальні практичні механізми для реалізації законодавчих положень.

Корупційні кримінальні правопорушення визначені в Кримінальному кодексі (КК) України – це суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), що містить ознаки корупції і вчинене лише суб'єктом корупційного кримінального правопорушення [10, с. 53].

Особливістю корупційних правопорушень є те, що їх зазвичай вчиняють спеціальні суб'єкти, визначені у ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» – особи, уповноважені на виконання функцій держави і місцевого самоврядування, особи прирівняні до них для цілей цього закону, та службові особи юридичних осіб приватного права [7]. Таким чином, спеціальний суб'єкт корупційних кримінальних правопорушень – це особа, яка порушує свої службові обов'язки з метою тим чи іншим способом задовольнити власні інтереси, або інтереси інших осіб, які суперечать принципам і завданням публічної служби. Законом України «Про запобігання корупції» встановлюється перелік осіб, які можуть визнаватися суб'єктами відповідальності за корупційні правопорушення. Відповідно до ч. 1 ст. 3 цього закону України: 1) особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 2) особи, які для цілей цього Закону прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 3) особи, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або спеціально уповноважені на виконання таких обов'язків у юридичних особах приватного права незалежно від організаційно-правової форми, а також інші особи, які не є службовими особами та які виконують роботу або надають послуги відповідно до договору з підприємством, установою, організацією, – у випадках, передбачених цим Законом; 4) кандидати на пост Президента України та кандидати у народні депутати України, зареєстровані в порядку, встановленому законом [7].

В науковій літературі неодноразово піднімалося питання узгодження характеристики суб'єктів корупційних кримінальних правопорушень за міжнародними антикорупційними конвенціями, а також законодавством зарубіжних держав, в тому числі і законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення, їх порівняння з положеннями вітчизняного антикорупцій-

ного законодавства. Вирішення даних питань визнається надзвичайно проблемним з огляду на відмінності, перш за все, в юридичній техніці вказаних міжнародних актів та Кримінального кодексу України, а подекуди й через розбіжність концептуальних ідей, що лежать в їх основі. Тому, досліджуючи зарубіжний досвід, необхідно виходити з таких критеріїв прийнятності його окремих заходів для цілей протидії корупційним кримінальним правопорушенням, зокрема пов'язаним з прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди: по-перше, заходи, які планується запроваджувати, повинні відповідати стратегічним пріоритетам та напрямам правової політики, а також не обмежувати права та інтереси осіб, не повинні спричиняти зменшення обсягу демократичних прав і свобод; по-друге, важливою є здатність заходів, які планується імплементувати, інтегруватися у вітчизняну правову реальність із найменшими проблемами для функціонування системи протидії корупційним злочинам загалом [11, с. 130-131].

Також відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» встановлено обмеження щодо використання особами службових повноважень чи свого становища (ст. 22), щодо одержання подарунків (ст. 23), щодо спільної роботи близьких осіб (ст. 27). Закон України чітко визначив зміст неправомірної вигоди, зокрема – це грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав [7].

Окрім провідного закону на підставі якого формується антикорупційна політика держави (Закон України «Про запобігання корупції»), існують й нормативно-правові акти, якими регулюється діяльність і функціонування спеціально створених державних інституцій, покликаних на боротьбу з проявами корупції. Поміж цим, вважаємо, що подальша діяльність з реформування антикорупційного законодавства має спрямовуватися на встановлення механізму практичного міжнародного співробітництва, яке сприятиме гармонізації вітчизняної правової системи з положеннями відповідного законодавства іноземних держав та стандартів міжнародної спільноти.

Зважаючи на постійний процес протидії корупційним проявам, позитивним є той факт, що Національне агентство з питань запобігання корупції запустило Єдиний державний

реєстр осіб, які вчинили корупційні чи пов'язані з корупцією правопорушення. У контексті перелічених вище проблем слід враховувати значення даного реєстру як інструмента боротьби з корупцією.

Отже, підсумувавши всі наведені вище факти, можемо сказати, що створення реєстру осіб, які вчинили корупційні чи пов'язані з корупцією правопорушення, загалом має позитивний вплив на розвиток державного механізму у сфері протидії прийняття пропозиції, обіцянки або одержання суддями неправомірної вигоди. Реєстр значно спрощує роботу правоохоронних органів, а також сприяє швидкій перевірці кандидатів на роботу у державному чи приватному секторі праці. Перспективним напрямом у роботі з даними реєстру Національного агентства з питань запобігання корупції є відсотковий аналіз правопорушень за мапою, оскільки він дає змогу ліквідувати саму причину, а не наслідок проблеми. Центральне аналітичне управління таких органів, як Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Державне бюро розслідувань та Служби безпеки України, має провести дослідження, чому показник корупційних правопорушень серед певних регіонів значно перевищує відсоток інших. Звісно, така робота потребує обробки дуже великого обсягу інформації, проте впевнені, що за використання автоматизованих систем підрахунку та штучного інтелекту органи влади будуть отримувати значні зрушення у цьому напрямі [12, с. 139-140].

Особлива увага як суспільства, так і правоохоронних інституцій звертається та факти корупційної діяльності суддів. Є й особливості правового регулювання їх діяльності. Зокрема, до службових осіб, які займають відповідальне становище є особи, посади яких згідно із ст. 6 Закону України «Про державну службу» належать до категорії «Б», судді, прокурори, слідчі і дізнавачі, а також керівники і заступники керівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх структурних підрозділів та одиниць [13]. Відмінними ознаками службової особи, яка займає відповідальне та особливо відповідальне становище, є характер рішень, що приймаються такими особами, та його значення в масштабах усієї держави. Зокрема, відповідні службові особи уповноважені приймати рішення, які мають стратегічно важливе значення в межах усієї держави або її окремих регіонів, або яке впливає на форму-

вання та реалізацію державної або регіональної політики у певній сфері, а також прийняття та реалізація якого може мати незворотні наслідки для держави. Саме тому вчинення правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, такою особою віднесено до кваліфікуючих ознак [14, с. 117].

Відповідно до примітки 1 до статті 364 КК України службовими особами публічного права визнаються особи, які, зокрема, постійно чи тимчасово обіймають посади в органах державної влади [13].

Встановлено належність суддів до службових осіб публічного права, діяльність яких пов'язана та зумовлена їх службовим становищем і повноваженнями щодо здійснення правосуддя на професійній основі, та які є суб'єктами кримінальних правопорушень, визначених розділом XVII КК України «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» та розділом XVIII КК України «Кримінальні правопорушення проти правосуддя» [13].

Визначаючи правові засади розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання суддями неправомірної вигоди, слід враховувати положення підслідності згідно КПК України, ст. 5 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» та ін. Слідчі ДБР вирішують завдання із запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування злочинів, учинених зокрема, службовими особами, які займають особливо відповідальне становище, або посади яких віднесено до першої – третьої категорій посад державної служби, а також суддями та працівниками правоохоронних органів, крім випадків, коли ці злочини віднесено до підслідності детективів Національного антикорупційного бюро України. Корупційні кримінальні правопорушення, які не підслідні НАБУ та ДБР, розслідує НП України. Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди суддями супроводжується взаємодією із підрозділами НП, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП), Службою безпеки України (СБУ), Агентством з розшуку та менеджменту активів (АРМА) та ін. Про це вказали і опитані практики, а саме 91,9% слідчих НП, 92,5% детективів НАБУ та співробітників ДБР, 94,4% суддів.

Окрім процесуальних прав та обов'язків, визначених у КПК України, діяльність кожного з перелічених суб'єктів урегульовується також окремими нормативно-правовими актами. Цен-

тральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, на який покладено попередження, виявлення, припинення, розслідування і розкриття корупційних та інших кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових є НАБУ [13], діяльність якого регулює Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України». Завданням НАБУ є протидія корупційним та іншим кримінальним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування і становлять загрозу національній безпеці, а також ужиття інших передбачених законом заходів щодо протидії корупції [15].

Іншим спеціалізованим органом, уповноваженим на здійснення антикорупційної діяльності, є Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), завдання та засади діяльності котрої регламентовані Законом України «Про прокуратуру» 2014 року [16]. Згідно ст. 7 Закону України «Про прокуратуру» [16], Спеціалізована антикорупційна прокуратура входить до системи прокуратури України. На Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру покладаються такі функції: 1) здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування Національним антикорупційним бюро України; 2) підтримання державного обвинувачення в суді у відповідних провадженнях; 3) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених цим Законом і пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями, а також представництво у межах компетенції інтересів держави у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. У межах реалізації своїх функцій Спеціалізована антикорупційна прокуратура здійснює міжнародне співробітництво (ст. 8 Закону України «Про прокуратуру» [16]).

Органом, який створено за аналогом установ з повернення та управління активами, які успішно функціонують у державах – членах Європейського Союзу, є Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА), що є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, уповноваженим на формування та реалізацію державної політики у сфері виявлення та розшуку активів, які можуть бути арештовані

в кримінальному провадженні, а також управління активами, які арештовані в кримінальному провадженні [17].

Органом, що здійснює досудове розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених здебільшого службовими особами, які займають особливо відповідальне становище, суддями та працівниками правоохоронних органів, є ДБР, діяльність якого регулює Закон України «Про Державне бюро розслідувань» [18].

Корупційні кримінальні правопорушення, які не підслідні НАБУ та ДБР, розслідує НП України, основні засади діяльності якої визначено в Законі України «Про Національну поліцію» [19]. Служба безпеки України відповідно до своїх основних завдань зобов'язана: «...подавати наявними силами і засобами, в тому числі і технічними, допомогу органам Національної поліції, іншим правоохоронним органам у боротьбі із вчиненням кримінальних правопорушень...» (п. 12 ч. 1 ст. 25 Закону України «Про Службу безпеки України» [20]). Мова йде і про допомогу у виявленні, розкритті, розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень у судовій системі. Законом України «Про прокуратуру» (ст. 25) визначено, що прокурор здійснює нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, користуючись при цьому правами і виконуючи обов'язки, передбачені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та КПК України [16].

Висновок. За результатами дослідження сформовано систему нормативно-правових актів щодо протидії корупційним кримінальним правопорушенням, що вчинюються суддями, відповідно до двох груп: 1) в яких сформульовано положення, спрямовані на протидію корупції, координацію діяльності щодо запобігання корупційним проявам у системі кримінального судочинства; 2) складають правову основу розслідування корупційних кримінальних правопорушень, що вчинюються суддями і діяльності компетентних суб'єктів у кримінальному провадженні.

Список використаної літератури:

1. Луцька К., Неліпа Д. Правові засоби забезпечення протидії корупції в органах державного управління : *Формування сучасної науки: методика та практика* : IV Всеукраїнська студентська наукова конференція (20 жовтня 2023 р., м. Київ). С. 61–63. URL: <https://archive.>

- liga.science/index.php/conference-proceedings/article/view/444.
2. Бондаренко Д.А. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2009. 16 с.
 3. Трепак В.М. Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2020. 481 с.
 4. Шумейко Д.О. Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 256 с.
 5. Величко В.М. Поняття міжнародно-правового регулювання праці(теоретичний аспект). *Форум права*. 2014. № 1. С. 116–119. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-1/08vdmprp.pdf>
 6. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2002. Т. 4: Н–П. 720 с.
 7. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700- VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
 8. Антикоруційна стратегія на 2021-2025 роки, затверджена Законом України «Про засади державної антикорупційної політики та 2021-2025 роки» від 20 червня 2022 року № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#n93>
 9. Державна антикорупційна програма на 2023-2025 роки : затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 року, №220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>
 10. Гусаров С.М. Поняття та види корупційних правопорушень, за вчинення яких установлено кримінальну відповідальність. *Особливості застосування антикорупційного законодавства: від розслідування до вироку суду* : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 жовт. 2019 р.). С. 52-56. С. 53.
 11. Харь І.О. Суб'єкти корупційних кримінальних правопорушень прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди: зарубіжний досвід. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 34 (73). 2023. С. 128-133.
 12. Логінова М., Шавкун А. Правове значення корупційних реєстрів в аспекті боротьби з неправомірною вигодою. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали VIII Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2024 р.) ; у 2-х ч. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. Ч. II. С. 139-142.
 13. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
 14. Пушкар О.А. Суб'єкт кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки та одержання неправомірної вигоди. *Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки»*. Том 34 (73). 2023. С. 113-118.
 15. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.
 16. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.
 17. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України від 10 листоп. 2015 р. № 772-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#Text>.
 18. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12 листоп. 2015 р. № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>.
 19. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580- VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
 20. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>.

Ushkanenko E. O. Legal principles of combating corrupt criminal offenses committed by judges

Currently, Ukraine has a significant number of normative legal acts that formulate provisions aimed at combating corruption and coordinating activities to prevent corruption. Within the framework of the scientific research, the goal is to consider the normative legal acts that create the legal basis for combating corruption criminal offenses in the domestic judicial system. The main normative legal acts, in which special anti-corruption principles are concentrated, are the Laws of Ukraine: "On the Prevention of Corruption" of 2014, "On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine" of 2014, "On the National Agency of Ukraine for Identification, Search and Management of Assets Received from corruption and other crimes" of 2015, "On the State Bureau of Investigation" of 2016. Important for the legal regulation of combating corruption criminal offenses committed by judges are: the Constitution of Ukraine of 1996, the Criminal Code of Ukraine of 2001, the Criminal

Procedure Code of Ukraine of 2012, the Law of Ukraine “On the National Police” of 2015, the Law of Ukraine “On Purification of Power » of 2014, the Law of Ukraine “On Civil Service” of 2015, the Law of Ukraine “On the Ratification of the Convention of the United Nations Organization Against Corruption” of 2006, the Law of Ukraine “On the Ratification of the Criminal Convention on Combating Corruption” of 2006, etc., a number of subordinate legal acts. The main legislative act regulating the prevention and counteraction of corruption is the Law of Ukraine “On Prevention of Corruption” of 2014. Its content is aimed at the comprehensive reform of the corruption prevention system in accordance with international standards and successful practices of foreign countries. Normative legal acts that regulate the functioning of specially created institutions designed to counteract manifestations of corruption are important. Further activities on reforming anti-corruption legislation should be aimed at developing practical mechanisms for international cooperation, which will contribute to the harmonization of the domestic legal system with the provisions of the legislation of leading foreign countries.

Key words: *corruption, criminal offense, criminal proceedings, judges, legal act.*

УДК 343.98 : 343.131

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.2.42>**М. І. Мовчан**

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ

Наукова стаття присвячена деяким аспектам розслідування кримінальних правопорушень проти моральності. Розглядається криміналістична характеристика досліджуваної категорії протиправних діянь. Наголошується, що доцільність розробки і впровадження криміналістичної характеристики протягом усього часу її існування точаться постійні дискусії серед вчених-криміналістів, а також практичних працівників різноманітних підрозділів правоохоронних органів. Прибічники її формування вказують на практичне застосування визначеної криміналістичної категорії через використання під час побудови версій, типових слідчих ситуацій, а також для ефективною реалізації різноманітних процесуальних дій (допит, одночасний допит раніше допитаних осіб, огляд місця події). Противники її використання наголошують на обов'язковому опрацюванні великого масиву кримінальних проваджень конкретної категорії для репрезентативності дослідження. Зазначено, що ми підтримуємо прибічників формування криміналістичної характеристики з урахуванням головного зауваження її противників в розрізі аналізу достатньої кількості матеріалів судово-слідчої практики. Вказано, що криміналістична характеристика кримінальних правопорушень є динамічною науковою категорією. Інакше кажучи, через певні умови об'єктивної дійсності вона має особливість змінюватись. В той же час, застосування криміналістичної характеристики надає різноманітні важелі впливу працівника різних підрозділів правоохоронних органів. На основі опитування респондентів було визначено, що 91 % з них вважає одним із найбільш перспективних напрямів підвищення ефективності розслідування вказаних протиправних діянь побудову системи стабільних кореляційних зв'язків між складовими криміналістичної характеристики. Сформульовано авторське визначення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень як сукупності криміналістично важливих даних певного виду протиправних діянь, що формують наступні напрями провадження та створюють конкретні тактичні засоби для проведення окремих процесуальних дій.

Ключові слова: моральність, криміналістична характеристика, кримінальне правопорушення, розслідування, початковий етап, типова слідча ситуація, слідча (розшукова) дія, негласна слідча (розшукова) дія, експертиза.

Постановка проблеми. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень є відносно новою науковою категорією в криміналістиці, оскільки виникла та почала розвиватися у другій половині ХХ сторіччя. Стосовно доцільності її розробки і впровадження протягом усього часу її існування точаться постійні дискусії серед вчених-криміналістів, а також практичних працівників різноманітних підрозділів правоохоронних органів. Прибічники формування криміналістичної характеристики вказують на практичне застосування визначеної криміналістичної категорії через використання під час побудови версій, типових слідчих ситу-

ацій, а також для ефективною реалізації різноманітних процесуальних дій (допит, одночасний допит раніше допитаних осіб, огляд місця події). Противники її використання наголошують на обов'язковому опрацюванні великого масиву кримінальних проваджень конкретної категорії для репрезентативності дослідження. Ми підтримуємо прибічників формування криміналістичної характеристики з урахуванням головного зауваження її противників в розрізі аналізу достатньої кількості матеріалів судово-слідчої практики.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Досліджен-

ням окремих аспектів розслідування кримінальних правопорушень проти моральності займалися такі вітчизняні вчені-криміналісти як Є. Ю. Буждиганчук, А. І. Довгань, М. М. Єфімов, А. Р. Ікаєв, А. В. Іщенко, Д. Є. Кирюха, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, М. В. Куратченко, В. О. Лазарєв, К. В. Латиш, Є. Д. Лук'янчиков, В. О. Малярова, К. Ю. Назаренко, Д. С. Паляничко, М. В. Салтевський, Д. А. Сафонов, Р. Л. Степанюк, К. О. Чаплинський, В. Ю. Шепітько та інші. В той же час, варто зауважити, що наше розробка характеризується комплексним підходом до формулювання вказаного аспекту визначеної категорії кримінальних проваджень з огляду на сучасну судово-слідчу практику та новітні напрацювання науковців.

Метою статті є дослідження криміналістичної характеристики як елементу методики розслідування кримінальних правопорушень проти моральності.

Виклад основних положень. Слід зазначити, що загалом криміналістична характеристика є одним з елементів методики розслідування. Ми поділяємо позицію М. В. Куратченка, який зауважував, що «...для забезпечення найбільш ефективного та швидкого розслідування кримінальних правопорушень науковці намагаються створити ряд наукових категорій, застосування яких забезпечить максимальне використання існуючих криміналістичних засобів. Одним з напрямів їх досліджень є побудова дієвих методик розслідування злочинів» [7, с. 81].

В розрізі зазначеного, ми підтримуємо В. Ю. Мосяженку, яка вказала, що «...структура криміналістичної методики розслідування злочинів у сфері суспільної моралі складається з взаємопов'язаних, логічно обґрунтованих елементів: криміналістична характеристика даного виду злочинів; особливості внесення інформації про подію в ЄРДР та початок кримінального провадження; типовий перелік обставин, що підлягає встановленню при досудовому розслідуванні даних злочинів; типовий алгоритм (план) слідчо-розшукових, негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів під час досудового розслідування з урахуванням типових слідчих ситуацій; особливості тактики проведення окремих слідчих дій, тактичних комбінацій і тактичних операцій; особливості використання спеціальних знань при проведенні експертного дослідження виявлених і вилучених предметів та матеріальних носіїв інформації; особливості внутрішньої вза-

ємодії підрозділів ОВС та зовнішньої взаємодії з іншими державними та приватними (наприклад - провайдерами) відомствами, установами та організаціями; особливості залучення населення, в тому числі на засадах конфіденційності та використання можливостей засобів масової інформації, мережі Інтернет при розслідуванні даного виду злочину» [13, с. 11]. В свою чергу, М. М. Єфімов визначає наступну структуру методики розслідування кримінальних правопорушень проти моральності: «...криміналістична характеристика кримінальних правопорушень; аналіз первинної інформації та початок кримінального провадження; обставини, що підлягають доведенню по кримінальному провадженню; типові слідчі ситуації розслідування; особливості проведення початкових слідчих (розшукових) дій, НСРД та інших заходів; особливості проведення подальших слідчих (розшукових) дій, НСРД та інших заходів; особливості використання спеціальних знань під час розслідування кримінального правопорушення; профілактична діяльність слідчого стосовно причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення; особливості діяльності слідчого на завершальному етапі розслідування» [3, с. 163]. Як бачимо, дослідники наряду з іншими складовими виокремили й криміналістичну характеристику досліджуваної категорії протиправних діянь.

Зі свого боку, В. А. Журавель запропонував аналізувати методику розслідування окремих видів кримінальних правопорушень «...у вигляд інформаційно-пізнавальної моделі, що дозволить забезпечити впорядкування елементів в структурі, біль тісні зв'язок між ними, а загалом – підвищити ефективність пізнавальних дій. У внутрішній архітектоніці цієї моделі пропонується виділяти два рівні – ретроспективний і перспективний» [6, с. 183].

Починаючи опрацювання криміналістичної характеристики як складової методики розслідування кримінальних правопорушень проти моральності, слід вказати, що, для прикладу, В. С. Бондар констатував, що «...реалізація її інформаційного потенціалу в юридичній практиці можлива не лише на сторінках підручників та наукових статей, а й завдяки постійному криміналістичному моніторингу, як бази розробки комплексу новітніх пізнавальних інструментів протидії злочинності в сучасних умовах» [1, с. 137].

Доречною також вважаємо думку М. М. Єфімова, який зауважував, що «...будь-яка мето-

дика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень має певну структуру, важливим елементом якої є криміналістична характеристика. Поняття криміналістичної характеристики як елемента методики, кількість, зміст і значення структурних елементів цієї наукової категорії залишаються невизначеними та суперечливими. Більше того, на рубежі тисячоліть гостро постало питання щодо доцільності існування криміналістичної характеристики як наукової категорії загалом. Тому слід мати на увазі, що значення криміналістичної характеристики можна розділити на практичне та теоретичне. Для працівників поліції, які безпосередньо займаються розслідуванням, найбільш важливим є практичне застосування того чи іншого засобу, що допоможе у процесі розслідування. Тобто дійсна цінність криміналістичної характеристики того чи іншого виду кримінального правопорушення – це можливість її практичного застосування, можливість вирішити певні питання з огляду на неї та, звичайно, можливість, спираючись на неї, спростити розслідування певної категорії протиправних діянь» [4, с. 242].

В свою чергу, О. В. Батюк, Р. І. Благута та О. М. Гумін сформулювали криміналістичну характеристику як «...систему відомостей про криміналістично значущі ознаки злочинів цього виду. Вона відображає закономірні зв'язки між цими ознаками і сприяє побудові та перевірці слідчих версій, що висувуються в процесі розслідування злочинів. Криміналістичну характеристику можна уявити як ідеальну модель типових зв'язків та джерел доказової інформації, що дозволяють спрогнозувати оптимальний шлях і найбільш ефективні засоби розслідування окремих категорій злочинів» [11, с. 10].

А вже А. Ф. Волобуєв визначав її як «... систему відомостей (знань) про елементи механізму скоєння злочинів окремого виду або групи, в яких відображаються закономірні зв'язки між цими елементами і які використовуються для побудови і перевірки версій під час розслідування конкретних злочинів» [2, с. 24]. Ми підтримуємо позицію В. О. Малярової, яка відмічає, що «...ні кримінально-правова, ні кримінологічна, ні інші характеристики злочинів не здатні охопити низку ознак, що мають важливе значення для формування й реалізації криміналістичних методик. До таких ознак належать, зокрема, пов'язані з діями, спрямованими на підготовку до вчинення злочину та приховування його слідів, з механізмом слідоутворення тощо.

Вони не входять до числа кримінально-правових чи кримінологічних, оскільки не мають правового значення й необхідних змістовних ознак. Відомості, наведені в цих характеристиках, не є однопорядковими й конкуруючими, хоча досить близькі за суттю. Вони призначаються для вирішення різних завдань, є складовими елементами різних систем, тому можуть вивчатися паралельно та в комплексі» [10, с. 114]. Інакше кажучи, дослідники вказали на наявність певного кола елементів, які допомагають в розслідуванні кримінальних правопорушень шляхом побудови та перевірки версій.

Зі свого боку, ми вважаємо найбільш вдалою думку В. Ю. Мосяженко, яка запропонувала «... віднести до категорії тяжких злочинів і злочини, які пов'язані з обігом інформаційної продукції, яка заборонена до цивільного обігу та пропагує культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, порнографічних предметів. В даному випадку розслідування латентних злочинів, до яких відносяться і злочини у сфері суспільної моралі буде проводитися без зайвого погодження дій між слідчим, прокурором, судом. Окрім того це надасть оперуповноваженим повноваження на проведення негласних ОРЗ під час оперативного пошуку інформації про вчинення злочину та слідчим повноваження на проведення НС(Р)Д після внесення відомостей в ЄРДР та початку кримінального провадження» [12, с. 112]. Тобто серед кримінальних правопорушень є ряд діянь, які потрібно змінити санкції в Кримінальному кодексі України для збільшення можливостей в діяльності працівників різних підрозділів правоохоронних органів.

Також вважаємо за необхідне привести визначення, наведене М. М. Єфімовим, який сформулював криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень як систему відомостей про криміналістично значущі ознаки кримінально караного діяння, яка відображає закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій для вирішення основних завдань розслідування [5, с. 14-15]. В розрізі зазначеного варто навести думку Р. Л. Степанюка, який зауважує, що «...включати до її визначення як обов'язкової ознаки наявності статистично встановлених кореляційних зв'язків між елементами недоцільно, оскільки це суттєво звужує поняття, дозволяє ставити під сумнів можливість розроблення криміналістичних характеристик, а значить і існування цієї наукової категорії в понятійному

апараті криміналістичної науки» [14, с. 178]. Як бачимо, автори надають визначення досліджуваної категорії без статистичної інформації, що, як нам здається, є доцільним.

В свою чергу, В. В. Лисенко акцентував увагу, що «...значення криміналістична характеристика має практичне призначення не лише у випадку встановлення типових зв'язків між її елементами. Вона може бути також ефективно застосована у діяльності слідчих органів за наявності нетипових особливостей окремих елементів чи зв'язків. Виходячи з наведеного, можна зазначити, що до змісту криміналістичної характеристики необхідно включати інформацію про злочини, яка має одиничні прояви. Такі нетипові прояви злочинної діяльності можуть мати поширення у майбутньому» [9, с. 234].

Зі свого боку, В. О. Лазарев відмітив, що «...криміналістична характеристика втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерства – це система криміналістично вагомих відомостей конкретного виду кримінального правопорушення, що визначають подальші напрями провадження, а також надають окремі тактичні засоби для проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших заходів процесуального та розшукового характеру» [8, с. 119].

Ми поділяємо твердження вчених-криміналістів, які наголошують на тому, що криміналістична характеристика кримінальних правопорушень є динамічною науковою категорією. Інакше кажучи, через певні умови об'єктивної дійсності вона має особливість змінюватись. В той же час, застосування криміналістичної характеристики надає різноманітні важелі впливу працівника різних підрозділів правоохоронних органів. Приміром, за конкретними способами та обстановкою учинення існує можливість висунути версію стосовно особи правопорушника. З іншого боку, знаючи характерні ознаки та властивості правопорушника можна висунути версію відносно вчинення нею кримінальних правопорушень, що на даний момент не були розкриті. Крім того, опрацювання криміналістичних досліджень дозволило нам зробити висновок, що на часі не повністю проаналізованою застається проблематика криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти моральності. На основі опитування респондентів було визначено, що 91 % з них вважає одним із найбільш перспективних напрямів підвищення ефективності розслідування вказаних протиправних діянь побудову системи ста-

більних кореляційних зв'язків між складовими криміналістичної характеристики.

Через призму вищенаведених позицій дослідників сформулюємо авторське визначення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень як сукупності криміналістично важливих даних певного виду протиправних діянь, що формують наступні напрями провадження та створюють конкретні тактичні засоби для проведення окремих процесуальних дій.

Висновки. Підбиваючи підсумки, зазначимо, що криміналістична характеристика кримінальних правопорушень є динамічною науковою категорією. Інакше кажучи, через певні умови об'єктивної дійсності вона має особливість змінюватись. В той же час, застосування криміналістичної характеристики надає різноманітні важелі впливу працівника різних підрозділів правоохоронних органів. Сформульовано авторське визначення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень як сукупності криміналістично важливих даних певного виду протиправних діянь, що формують наступні напрями провадження та створюють конкретні тактичні засоби для проведення окремих процесуальних дій.

Список використаної літератури:

1. Бондар В. С. Функціональне призначення криміналістичної характеристики злочинів у сучасних умовах. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 2(24). С. 130–137.
2. Волобуєв А. Ф. Загальні положення криміналістичної методики : лекція. Харків : Ун-т внутр. справ, 1996. 36 с.
3. Єфімов М. М. Криміналістична характеристика як елемент методики розслідування кримінальних правопорушень проти моральності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 161–167.
4. Єфімов М. М. Наукові диспути щодо побудови криміналістичної характеристики правопорушень проти моральності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4. С. 242–247.
5. Єфімов М. М. Розслідування злочинів проти громадського порядку та моральності : навч. посібник. 2-е вид., доп. і перероб. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с.
6. Журавель В. А. Сучасні концепції формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 2(49). С. 177–187.
7. Куратченко М. В. Криміналістичний аналіз

- обстановки учинення сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією. *Актуальні проблеми розслідування кримінальних правопорушень у сфері громадської безпеки та громадського порядку у досудовому розслідуванні* : матеріали наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 30 трав. 2017 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 81–84.
8. Лазарев В. О. Окремі проблеми визначення обставин, що підлягають доказуванню при розслідуванні втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства. *Право, суспільство і держава : форми взаємодії* : матеріали Міжнародної наук.-практ. конференції (м. Київ, 12-13 січня 2018 р.). Київ : Центр правових наукових досліджень, 2018. С. 94–97.
 9. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (Теорія та практика) : монографія. Київ : Логос, 2004. 324 с.
 10. Малярова В. О. Криміналістична методика : питання співвідношення криміналістичної характеристики з іншими. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2015. Вип. 35. Ч. I. Т. 3. С. 111–113.
 11. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навчальний посібник / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 324 с.
 12. Мосяженко В. Ю. Криміналістичне, судово-експертне забезпечення та оперативно-розшукове супроводження досудового розслідування злочинів у сфері суспільної моралі. *Наше право*. 2015. № 2. С. 109–117.
 13. Мосяженко В. Ю. Оперативно-розшукове та криміналістичне забезпечення виявлення та розслідування злочинів у сфері суспільної моралі : автореф. дис. ... к.ю.н. : 12.00.09. Донецький юридичний інститут МВС України. Кривий Ріг, 2015. 20 с.
 14. Степанюк Р. Л. Проблеми формування криміналістичної характеристики окремих видів і груп злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 173–180.

Movchan M. I. Criminalist characteristics as an element of the methods of investigating criminal offenses against morality

The scientific article is devoted to some aspects of the investigation of criminal offenses against morality. The criminological characteristics of the researched category of illegal acts are considered. It is emphasized that the expediency of the development and implementation of forensic characteristics throughout its existence has been the subject of constant discussions among forensic scientists, as well as practical workers of various units of law enforcement agencies. Proponents of its formation point to the practical application of a certain forensic category through its use during the construction of versions, typical investigative situations, as well as for the effective implementation of various procedural actions (interrogation, simultaneous interrogation of previously interrogated persons, inspection of the scene). Opponents of its use emphasize the mandatory processing of a large array of criminal proceedings of a specific category for the representativeness of the study. It is noted that we support supporters of the formation of forensic characteristics, taking into account the main remark of its opponents in the context of the analysis of a sufficient number of materials of judicial and investigative practice. It is indicated that the forensic characterization of criminal offenses is a dynamic scientific category. In other words, due to certain conditions of objective reality, it has the peculiarity of changing. At the same time, the use of forensic characteristics provides various levers of influence to the employee of various units of law enforcement agencies. Based on the survey of respondents, it was determined that 91 % of them consider the construction of a system of stable correlations between the components of forensic characteristics to be one of the most promising directions for improving the effectiveness of the investigation of the specified illegal acts. The author's definition of the forensic characteristics of criminal offenses is formulated as a set of forensically important data of a certain type of illegal acts that shape the following directions of proceedings and create specific tactical means for carrying out individual procedural actions.

Key words: *morality, forensic characteristics, criminal offense, investigation, initial stage, typical investigative situation, investigative (search) action, undercover investigative (search) action, expertise.*

В. П. Якубовський

викладач кафедри права і публічного управління

ЗВО «Університет Короля Данила»

ORCID ID: 0009-0003-5169-3484

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: СУТНІСТЬ, КЛЮЧОВІ ОЗНАКИ ТА РОЛЬ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Метою дослідження є визначення сутності громадянського суспільства, його ключових ознак та ролі в сучасному світі, а також аналіз впливу громадянських ініціатив на соціальні, політичні та економічні процеси в умовах глобалізації та демократичних перетворень. Стаття детально розглядає поняття громадянського суспільства, його роль у сучасному світі та основні ознаки. Автор пропонує комплексне визначення громадянського суспільства, підкреслюючи його динамічний характер та важливість для демократичного розвитку суспільства. Аналізуючи різноманітні аспекти громадянського суспільства, автор виокремлює його ключові ознаки, такі як активна участь громадян у громадському житті, розвиток громадських організацій, наявність механізмів громадського контролю та високий рівень соціальної довіри. Особлива увага приділяється ролі громадянської активності та волонтерства як рушійних сил розвитку громадянського суспільства. Далі, автор досліджує функції громадянського суспільства у сучасному світі, зокрема його роль у зміцненні демократії, захисті прав людини, сприянні соціальній справедливості та сталого розвитку. Громадянське суспільство розглядається як важливий посередник між державою і громадянами, який забезпечує баланс інтересів різних соціальних груп. Крім того, стаття аналізує роль громадянського суспільства у подоланні сучасних глобальних викликів, таких як кліматичні зміни, економічна нерівність та міграційні кризи. Автор підкреслює, що громадянське суспільство може стати ефективним інструментом мобілізації суспільства для вирішення цих проблем. Наукова новизна дослідження полягає в комплексному підході до аналізу громадянського суспільства, який поєднує теоретичні розробки з емпіричними даними. Автор пропонує оригінальне бачення ролі громадянського суспільства в контексті сучасних глобальних викликів, акцентуючи увагу на його потенціалі для створення більш справедливого та сталого світу. Результати дослідження мають важливе значення для розробки державної політики у сфері розвитку громадянського суспільства, а також для діяльності громадських організацій. Отримані дані можуть бути використані для розробки програм підтримки громадянської активності, зміцнення соціальної когезії та підвищення рівня довіри в суспільстві.

Ключові слова: громадянське суспільство, демократія, соціальні зміни, правова держава, громадський контроль, соціальна справедливість.

Постановка проблеми. Дослідження теми громадянського суспільства полягає у необхідності глибокого розуміння його сутності, визначення ключових ознак та ролі в сучасних умовах. Незважаючи на активний розвиток громадянських ініціатив та організацій, існує проблема чіткого окреслення меж і функцій громадянського суспільства в контексті взаємодії з державою та бізнесом, а також ефективності його впливу на суспільні та політичні процеси в умовах зростаючої соціальної нерівності, глобалізації та викликів демократії.

Стан дослідження теми громадянського суспільства відзначається значною увагою

з боку науковців у галузі політичних наук, соціології та права, зокрема Н. Бусова, О. Горбань, С. Іщук, А. Колодій, С. Соляр, В. Цвих та інші. Сучасні дослідження зосереджуються на визначенні теоретичних основ громадянського суспільства, його структури, функцій та впливу на політичні процеси.

Метою дослідження є визначення сутності громадянського суспільства, його ключових ознак та ролі в сучасному світі, а також аналіз впливу громадянських ініціатив на соціальні, політичні та економічні процеси в умовах глобалізації та демократичних перетворень.

Виклад основного змісту. Сучасна наука визначає поняття "громадянське суспільство" як

“механізм соціальної взаємодії, що складається зі сфери особистого (особливо родини), різноманітних об'єднань, суспільних рухів і публічної комунікації. Громадянське суспільство означає також цінності, відмінні від національних та соціальних. Більше, ніж це роблять націоналізм чи соціалізм, громадянське суспільство – деякі його форми – цінує плюралізм, самообмеження і самоосмислення. Громадянське суспільство розуміють як місце соціальної дії, відносно автономної від держави” [3, с. 163].

За кілька сот років своєї історії термін “громадянське суспільство” став полісемантичним: у багатьох країнах впродовж усіх епох йому було надано різних значень. Тому перед дослідниками постали завдання: 1) точніше окреслити нормативний зміст поняття “громадянське суспільство”, визначити, що воно являє собою як ідеальний тип; 2) визначити його “межі”, відокремивши від інших суспільних феноменів заради операціоналізації поняття та емпіричного дослідження явища; 3) вивчити моделі громадянського суспільства через з'ясування його спільних і відмінних рис у різних країнах. Виконанню цих завдань сприяє періодизація розвитку ідеї і практики громадянського суспільства, прийнятним варіантом якої можна вважати три стадії, виокремлені Дж. Александером й умовно названих ним “громадянським суспільством –I, –II, –III” [12]. Під суспільством першого типу автор цієї класичної теорії розвитку громадянського суспільства розуміє буржуазні спільноти, що утвердились у Західній Європі у 18 - першій половині 19 ст., економічною основою для функціонування яких послужив середній клас, представники цього суспільного прошарку володіли матеріальними ресурсами, не маючи аристократичного походження. У суспільствах другого типу, виникнення яких хронологічно співпало із періодом зародження національних держав у Європі, тобто серединою 19 ст., першочерговими стали громадянські права і свободи, що мали політичне підґрунтя. З часом цей етап завершився з початком Першої світової війни у 1914 р. Суспільства третього типу почали формуватися після Другої світової війни і продовжують розвиватись у наш час мають своїм аксіологічним фундаментом плюралізм передусім щодо світоглядних питань.

Застосувавши термін *societas civitas* (пізніше: *civil society* – цивільне суспільство) для означення нових суспільних порядків, що утверджувалися на їхніх очах, мислителі Нового часу

започаткували властиве й нинішнім концепціям громадянського суспільства протиставлення суспільства і держави, їх трактування як певного типу антиномію, за допомогою якої суспільна система описується як поділена на дві взаємопов'язані та взаємозумовлені, проте відмінні і, в ідеалі, автономні сфери: політичну і громадську (соціальну, соціетальну). Життя в останній ґрунтується на ідеях індивідуальної свободи громадян та автономності громад, їхньому праві творити спілки та асоціації, захищати свої інтереси, запобігати або протистояти можливій сваволі державних посадовців. Ранні концепції громадянського суспільства наголошували на економіці як його головній складовій частині.

Характеризуючи сутнісні ознаки концепту громадянського суспільства на сучасному етапі, зазначимо, що нашому розумінню його екзистенції найбільше відповідає точка зору, згідно якої ї є такі основні сфери суспільного життя: публічна сфера (тобто сфера реалізації загального суспільного інтересу, а тому — сфера функціонування публічної влади), економічна сфера (в якій відбувається реалізація суто економічних інтересів і розвиток якої є можливим як за умови наявності громадянського суспільства, так і в умовах його відсутності або слабкості), сімейна сфера і, нарешті, громадська сфера, тобто сфера вільної комунікації членів суспільства з метою реалізації певного спільного інтересу, сфера реалізації свободи. У дещо інших термінах цей самий підхід подано в колективній монографії «Політична система і громадянське суспільство», автори якої вказують на чотири основні сфери громадянського суспільства: політична – це відносини, що виникають у зв'язку із задоволенням політичних інтересів і свобод шляхом забезпечення участі громадян у різного роду партіях, рухах, державних і громадських справах, асоціаціях; економічна – це економічні відносини і насамперед відносини власності; соціальна – це утвердження середнього класу; духовна – це віддзеркалення процесів функціонування і розвитку громадянського суспільства у суспільній та індивідуальній свідомості у вигляді наукових теорій, концепцій і у формі буденної свідомості, життєвого досвіду, традицій [7, с. 37].

Такий підхід відповідає «габермасівській» ідеї, за якою громадянське суспільство покликано здійснювати контроль як за державою, стримуючи її в зазіханні на особисту, політичну, культурну, громадську свободу громадян, так

і за капіталом. «Те, що мається на увазі під «громадянським суспільством» сьогодні, за контрастом зі змістом марксистської традиції, більше не включає [в себе] економіку, засновану на приватному праві і керовану за допомогою ринку праці, капіталом і товарами. Швидше за все, воно складається з тих неурядових і неекономічних зв'язків і добровільних асоціацій, які втілюють комунікаційні структури публічної сфери в суспільному компоненті життєвого простору («life world»)» [14, р. 366].

За такого підходу з інституційної точки зору до громадянського суспільства належать «недержавні та позаекономічні союзи на добровільній основі». Отже, за вказаним підходом, «суспільне життя в сучасному світі поділяється на три різні сфери — державу, економіку і громадянське суспільство», а громадянське суспільство являє собою «підсистему суспільства як цілого, яка наближається до соціальної (соцієтальної) сфери суспільного життя, напряду не пов'язану з економічно-виробничою та державно-управлінською його сферами» [6, с. 149]. Вказану типологію підходів до розкриття природи громадянського суспільства сьогодні можна доповнити поглядами прибічників тієї точки зору, що громадянське суспільство — це не тільки та сфера відносин, яка існує в межах національної держави, а й більш глобальна сфера, сфера так званого глобального громадянського суспільства [8, с. 277].

Наприкінці ХХ ст. соціологічний лексикон поповнився новим терміном «глобалізація», утвореним від французького слова *global* — глобальний (такий, що охоплює усю земну кулю, всеосяжний). Після впровадження в науковий обіг поняття «глобалізація» широко використовується в соціальних науках для позначення проблем, реальностей, процесів і явищ планетарного масштабу [9, с. 7].

Важливо також проаналізувати комунікативний підхід, відповідно до якого громадянське суспільство становлять будь-які форми комунікації членів суспільства для реалізації певних спільних інтересів. Як ми вказували, на противагу можливості включення форм активності, що засновані на спільному економічному інтересі, доволі активно висловлюється думка, за якою об'єднання, що мають за мету отримання прибутку, не можуть вважатися частиною громадянського суспільства, адже «економіки товарного виробництва схильні до руйнування структур громадянського суспільства, всередині якого вони функціонують і від якого зале-

жать у своєму самовідтворенні» [2, с. 26]. За такого підходу політичне, економічне та громадянське суспільство розглядаються як три сфери відносин. Політична сфера складається з політичної еліти та конкуренції серед неї за владні пости. Економічне суспільство стосується безлічі ділових організацій, що прагнуть отримати прибуток. Громадянське суспільство — це сфера організацій, груп та асоціацій, формально створених, захищених законом, з незалежними керівними органами та добровільним членством пересічних громадян. Таким чином, відстоюється точка зору, яку ми віднесли до третьої групи підходів, заснована на ідеї щодо необхідності концептуального відокремлення громадянського суспільства як організаційної основи публічної сфери не тільки від держави, а й ринкової економіки [1, с. 18].

На наш погляд, в основі розуміння суспільних інститутів мають лежати певні єдині вихідні ознаки, що розкривають їх природу і дозволяють зрозуміти їх роль у суспільному житті. Відповідно громадянське суспільство як суспільне явище визначається через таку сутнісну ознаку, як заснованість на певному спільному інтересі комунікації учасників суспільних відносин, що реалізується поза сферою родинних відносин і поза сферою реалізації публічної влади. Це «простір непримусової людської асоціації» [5, с. 67]. «Неважливо: створюється конкретне об'єднання для отримання прибутку чи для досягнення будь-якої іншої мети. Ключова ознака тут — добровільність нашої участі в ньому» [13].

„Фактичне дотримання” так званого спонтанного порядку де-факто виступає сутністю, „матерією” громадянського суспільства. На вивчення „матерії” спрямовані зусилля багатьох дослідників громадянського суспільства, в тому числі й українських. Так, А. Колодій [5] та О. Хуснутдінов [Хуснутдінов [10] основну увагу зосереджують на неурядових організаціях, а В. Цвих [11] — на професійних спілках. Такі дослідження є важливим елементом концепції громадянського суспільства. Але, здійснюючи їх, слід пам'ятати, що за „фактичним дотриманням”, за „матерією” громадянського суспільства має стояти щось, що, за логікою протиставлення, можемо назвати (відходячи від термінології Ф. Хайека) — „духом” громадянського суспільства. При дослідженні громадянського суспільства важливо не забувати цієї обставини. Оскільки не все, що ми можемо сприйняти за формою як „матерію” громадян-

ського суспільства, є нею насправді, оскільки не все це є „проявом” його „духу”.

Особливість „фактичного дотримання” полягає в тому, що воно залежить від конкретних фактів, до яких застосовуються правила „спонтанного порядку”. Отже, дві обставини впливають на зміст і форму „матерії” – „дух” (спонтанні правила) та конкретні факти, до яких вони застосовуються. Звідси й різноманітність „матерії” громадянського суспільства, яку можемо спостерігати у вигляді міжперсональних відносин людей, відносин у рамках певних організацій, участі в них та ставлення до них, участі в масових колективних акціях. Особливістю „правил” всіх спонтанних порядків є те, що вони застосовні до невизначеної кількості конкретних фактів. Це відбувається тому, що вони не є чіткими; вони регулюють діяльність взагалі, а не якусь певну діяльність. Вони, загалом кажучи, є абстрактними. Люди, які підкоряються цим правилам, діють в різних обставинах і застосовують ці правила стосовно різних фактів. Звідси, із взаємодії правил та оточуючої нас різноманітної реальності, і виникає різноманітність „проявів” громадянського суспільства. До них можна віднести, зокрема, такі явища, як благодійництво, неурядові організації, мітинги тощо.

Тезу про різноманітність „проявів” громадянського суспільства можна зустріти і у А. Колодій, яка говорить, що конкретний тип громадянського суспільства залежить від „сфери пріоритетного самовияву вільних індивідів та форми участі у вирішенні суспільних справ” [5, с. 71]. Можна припустити, що в різний час та в різних регіонах світу, зважаючи на різницю в умовах життя людей, на різницю в конкретних фактах, до яких застосовувалися і застосовуються правила, існували різні „прояви” громадянського суспільства. Вони виникали і зникали відповідно до змін, що відбувалися у світі. Саме завдяки цьому громадянське суспільство має „історичні (часові) та національні (просторово(географічні) різновиди.

Наприклад, виникнення такого явища, як глобалізація, призвело до виникнення міжнародних неурядових організацій. І оскільки ми не можемо точно спрогнозувати умови нашого майбутнього життя, то не можемо спрогнозувати, якими будуть і „прояви” громадянського суспільства в майбутньому. Поширеність на певному часовому відтинку якогось із „проявів” громадянського суспільства можна пояснити його ефективністю. На нинішньому етапі

розвитку громадянського суспільства виділився, наприклад, такий його „прояв”, як неурядові організації.

При визначенні концептуальних засад сутнісного розуміння громадянського суспільства Дж. Коен та Е. Арато здійснюють чіткий розподіл між цією та суміжними категоріями – економічним та політичним суспільствами. Як політичне суспільство (сфера діяльності партій, політичних організацій та органів публічної політики), так і економічне суспільство (що складається із організацій, що зайняті у процесі виробництва та розподілу матеріальних благ) виникають на основі громадянського суспільства, їх об’єднує ряд спільних організаційних та комунікативних форм, вони інституціоналізуються на основі політичних і економічних прав, що стоять на сторожі громадянського суспільства. Разом з тим, політичне та економічне суспільство не можуть дозволити собі поставити стратегічні та інструментальні критерії в залежність від характерних для громадянського суспільства типів нормативної інтеграції а відкритої комунікації. Саме з таких мотивів, дослідники наполягають на посередницькій ролі політичного суспільства між громадянським суспільством та державою, а економічного – як посередника між громадянським суспільством та ринковим устроєм. Окремим досягненням вказаних авторів у теорії громадянського суспільства візія категорії «громадянське суспільство», адже ними було модифіковано його зміст та запропоновано два його підходи до розгляду такої категорії. Дж. Коен та Е. Арато пропонують розглядати громадянське суспільство як інститут (зрілу, інституціоналізовану форму) і як рух (початкові стадії зародження, відродження, становлення) [15, р. 118].

Дослідник громадянського суспільства С. Іщук, визначаючи цю категорію, вказує, що громадянським суспільством є сукупність недержавних інститутів, організацій та об’єднань, що діють у публічній сфері. Структури громадянського суспільства порівняно із іншими структурними утвореннями є автономними від держави, створені в результаті ініціативи «знизу», а також характеризуються добровільною участю їх членів. Аналізуючи суспільну структуру, автор вказує, що громадянське суспільство займає соціальний простір між рівнями держави та домогосподарств. При цьому С. Іщук визначає ряд передумов для розвитку громадянського суспільства, які по суті впливають на визначення змісту такої категорії. Серед таких умов: наявність публічного простору, який

допускає вільну інституціоналізацію суспільних сил; 2) суспільна (публічна) комунікація, яка не контролюється державою; 3) наявність ринкової економіки та захист права власності [4].

Висновки. Таким чином, громадянське суспільство відіграє важливу роль у зміцненні демократії, забезпеченні прав людини та розвитку соціальної справедливості в сучасному світі. Його ключові ознаки, такі як активність громадян, незалежність від держави та бізнесу, а також здатність до впливу на прийняття рішень, роблять його важливим елементом суспільних і політичних процесів. У відповідь на сучасні виклики, такі як глобалізація, екологічні проблеми та соціальна нерівність, громадянське суспільство виступає каталізатором соціальних змін і сприяє розбудові стійких демократичних інституцій, що робить його надзвичайно актуальним для подальших досліджень і практичної реалізації.

Список використаної літератури:

1. Бусова Н. А. Суспільна раціоналізація і право у процесі модернізації : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03 Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків., 2005. 32 с.
2. Горбань О. В. Громадянське суспільство: ідея та механізм її здійснення (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. ... д-ра філософ. наук : 09.00.03 Тавр. нац. ун-т ім. В.І. Вернадського. Сімферополь, 2011.
3. Громадянське суспільство Філософія політики: Короткий енциклопедичний словник. Київ.: Знання України. 2002. 654 с.
4. Іщук С. І. Сучасні концептуальні засади визначення поняття «громадянське суспільство» як політико-правової категорії. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2020. № 2(22). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20isippk.pdf>.
5. Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. Львів : Червона Калина, 2002. 276 с.
6. Основи демократії : підручник для студентів вищих навчальних закладів. за заг. ред. А. Ф. Колодій. 3-тє вид., оновлене та доповнене. Львів : Астролябія, 2009. 832 с.
7. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії. За заг. ред. проф. А. І. Кудряченка. Київ. : НІСД, 2007. 396 с.
8. Соляр С. Громадянське суспільство: загально-теоретичні підходи до визначення. *Вісник Академії правових наук України : збірник наукових праць*. Харків. : Право, 2013. - 2013 р. №1(72). С. 271-279.
9. Структурні виміри сучасного суспільства : навч. посіб. За ред. С. Макеєва. Київ. : Ін-т соціології НАН України, 2006. 372 с.
10. Третій сектор в Україні. Теоретично-правові та практичні аспекти розвитку). Київ.: ФПУ, 2000. 47 с.
11. Цвих В. Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика. Київ.: ВПЦ „Київський університет”2002. 376 с.
12. Alexander J. Civil society I, II, III; Constructing an Empirical Concept from Normative Controversies and Historical Transformations // *Real Civil Societies. Dilemmas of Institutionalization*. London etc: Sage, 1998.
13. David Boaz. Key Concepts of Libertarianism. URL: <https://www.cato.org/commentary/key-concepts-libertarian>.
14. Habermas J. *Between Facts and Norms*. Cambridge, Mass. : MIT Press, 1998. 631 p.
15. J. L. Cohen and A. Arato *Civil Society and Political Theory*. New York. MIT Press. 1994. 800 p. , p. 118.

Yakubovskiy V. P. Civil society: essence, key features and role in the modern world

The purpose of the research is to determine the essence of civil society, its key features and role in the modern world, as well as to analyze the impact of civil initiatives on social, political and economic processes in the conditions of globalization and democratic transformations. The article examines in detail the concept of civil society, its role in the modern world and its main features. The author offers a comprehensive definition of civil society, emphasizing its dynamic nature and importance for the democratic development of society. Analyzing various aspects of civil society, the author singles out its key features, such as the active participation of citizens in public life, the development of public organizations, the presence of public control mechanisms, and a high level of social trust. Special attention is paid to the role of civic activism and volunteering as driving forces for the development of civil society. Next, the author explores the functions of civil society in the modern world, including its role in strengthening democracy, protecting human rights, promoting social justice and sustainable development. Civil society is considered as an important mediator between the state and citizens, which ensures the balance of interests of different social groups. In addition, the article analyzes the role of civil society in addressing contemporary global challenges such as climate change, economic inequality and migration crises. The author emphasizes that civil society can become an effective tool for mobilizing society to solve these problems. The scientific novelty of the study lies

in the complex approach to the analysis of civil society, which combines theoretical developments with empirical data. The author offers an original vision of the role of civil society in the context of contemporary global challenges, focusing on its potential to create a more just and sustainable world. The results of the study are important for the development of state policy in the field of civil society development, as well as for the activities of public organizations. The obtained data can be used to develop programs to support civic activity, strengthen social cohesion and increase the level of trust in society.

Key words: *civil society, democracy, social changes, rule of law, public control, social justice.*

Я. Я. Сапіжаквикладач кафедри права і публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»
ORCID ID: 0009-0004-1480-6248

ПРАВО ДИТИНИ НА ОBOB'ЯЗKOBY ЧACTKY У СПАДKOBOMY МАЙНІ: НОТАРІАЛЬНА ТА СУДОВА ПРАКТИКИ

Актуальність статті полягає в тому, що відповідно до ст. 1216 Цивільного кодексу України спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). Згідно зі ст. 1222 Цивільного кодексу України спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини. Статтею 1241 Цивільного кодексу України передбачено, що малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка). Однак, розмір обов'язкової частки у спадщині може бути зменшений судом з урахуванням відносин між цими спадкоємцями та спадкодавцем, а також інших обставин, які мають істотне значення. Тобто, суб'єктами спадкових відносин можуть бути діти, які народжені живими, та відносяться до категорії спадкоємців за законом чи за заповітом, а також вони мають право на обов'язкову частку, розмір якої може бути зменшено в судовому порядку. Метою наукової статті є науково-практичний аналіз положень спадкового законодавства України, а також судової практики щодо захисту спадкових прав дитини в нотаріальному та цивільному процесі. Доведено, що Конституція України гарантує захист та охорону спадкових прав дітей у нотаріальному процесі та цивільному судочинстві. Дитина в спадкових відносинах може мати спадкові права як спадкоємець або бути спадкодавцем за умови, що мала у власності рухоме чи нерухоме майно. Дитиною є фізична особа, яка має цивільну правосдатність та цивільну дієздатність, обсяг якої визначається законом (Цивільним кодексом України) та залежить від досягнення певного віку, визначеного Цивільним кодексом України. Відповідно до норм українського та міжнародного законодавства дитині надаються «особливі» права та передбачається «особливий» захист, які мають часові межі (до досягнення повноліття) та спеціальне призначення. Свобода розпорядження заповідача може бути обмежена законом щодо визначення кола осіб та їх права на обов'язкову частку у спадщині. Тобто, право дитини на обов'язкову частку у спадщині відбувається на підставі норм Цивільного кодексу України (норм закону) та за своїм змістом й суттю відноситься до права спадкування за законом, однак реалізується лише у випадку наявності заповіту. Діти та інші особи, визначені в ст. 1241 Цивільного кодексу України, мають рівне право на обов'язкову частку. Розмір обов'язкової частки у спадщині може бути зменшено у судовому порядку з урахування істотних обставин справи. Ніхто не може позбавити дитину права на обов'язкову частку у спадщині.

Ключові слова: спадкування, спадкові відносини, нотаріальний процес, дитина, цивільний процес, спадщина.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 1216 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців) [1]. Згідно зі ст. 1222 ЦК спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які

є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини. Статтею 1241 ЦК передбачено, що малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б

кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка). Однак, розмір обов'язкової частки у спадщині може бути зменшений судом з урахуванням відносин між цими спадкоємцями та спадкодавцем, а також інших обставин, які мають істотне значення. Тобто, суб'єктами спадкових відносин можуть бути діти, які народженні живими, та відносяться до категорії спадкоємців за законом чи за заповітом, а також вони мають право на обов'язкову частку, розмір якої може бути зменшено в судовому порядку. Отже реалізувати свої спадкові права щодо права на обов'язкову частку діти можуть в нотаріальному процесі (безспірна ситуація), а у разі спору про право (наявність спору) – в суді чи в процесі медіації.

Таким чином, в юриспруденції доцільно вести мову про комплексність процедури захисту та охорони спадкових прав дітей в нотаріальному та цивільному процесі, а також процесі медіації, які можуть взаємодіяти між собою. У зв'язку з цим ми підтримуємо науковців, які пропонують в теоретичній площині вести мову про захист та охорону цивільних (спадкових) прав в цивілістичному процесі.

Наприклад, О.Кармаза доводить, що охорона та захист прав громадян потребує комплексного дослідження: від реалізації таких прав у нотаріальному процесі, їхньому захисті у цивільному процесі та відновленні – у виконавчому процесі. Відтак, об'єднання цих самостійних юридичних процесів спільною метою, а саме, забезпечення охорони та захисту прав громадян, на науковому рівні пропонуємо розглядати в контексті цивілістичного процесу. Цивілістичний процес є узагальнюючою науковою категорією, яка використовується для об'єднання взаємозв'язаних самостійних юридичних процесів у сфері приватного права, в яких в межах, в спосіб та в порядку, що встановлені законом, реалізуються, охороняються, захищаються та відновлюються права громадян [2].

Разом з тим, наукових робіт щодо комплексного аналізу процедури захисту спадкових прав дітей в нотаріальному та цивільному процесі незначна кількість.

Останні дослідження. Проблеми спадкування в нотаріальному процесі, цивільному праві та цивільному процесі, виконавчому процесі для науковців не є новими. Так, наприклад, С. Короєд комплексно розглядає проблеми цивільного судочинства [3], О. Кармаза пропонує проблеми спадкування розглядати через призму іноземного елемента [4], В. Чуйкова

та А. Гончарова акцентують увагу на особливостях спадкування в зоні АТО [5], особливостям спадкування частки у статутному капіталі товариства присвячена наукова стаття О. Кухарева [6], Г. Луцька досліджує нотаріальну форму захисту цивільних, зокрема і спадкових, прав на тимчасово окупованих територіях України [7], тощо.

Разом з тим, тема реалізації дитиною права на обов'язкову частку є актуальним напрямом дослідження в нотаріальному, цивільному праві та процесі, однак є мало дослідженою.

Метою статті є науково-практичний аналіз положень спадкового законодавства України, а також судової практики щодо захисту спадкових прав дитини в нотаріальному та цивільному процесі.

Виклад основного матеріалу. Захист та охорона прав дитини передбачені в Женевській декларації прав дитини 1924 року, Декларації прав дитини 1959 р., Загальній декларації прав людини 1948 р., Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р., Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 р, документах ЮНЕСКО, ВООЗ, ООН тощо.

Загальновідомо, що особливістю прав дитини є необхідність особливого захисту прав дитини, забезпечення можливостей та сприяння умовам щодо вільного і повноцінного розвитку дитини тощо. Конституція України, Цивільний кодекс України, Сімейний кодекс України, інші закони України закріплюють положення про те, що у разі порушення, невизнання чи оспорування прав дитини загалом чи спадкових прав зокрема, її права захищаються в судовому порядку.

Правовий статус дитини, її права та обов'язки, межі реалізації дитиною своєї правосуб'єктності, визначено в Конституції України та законодавстві України, а також в чинних міжнародних договорах України.

Згідно із нормами Загальної декларації прав людини діти мають право на особливе піклування і допомогу. Конвенція про права дитини визначає, що дитиною є кожна людина до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосованим до даної особи, вона не досягає повноліття раніше. Відповідно до ст. 6 Сімейного кодексу України правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від

чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Статті 31 та 32 Цивільного кодексу України закріплюють особливості цивільної дієздатності малолітніх та неповнолітніх дітей.

Узагальнивши ці та інші норми національного законодавства України, дійдемо висновку, що дитиною є фізична особа, наділена цивільною правосуб'єктністю, обсяг якої визначається законом та залежить від досягнення віку, визначеного Цивільним кодексом України. Науково-практичний аналіз норм Цивільного кодексу України, судова практика, рішення Конституційного Суду України, наукова доктрина, доводять, що дитина може бути суб'єктом спадкових відносин – спадкоємцем чи спадкодавцем в межах, в порядку, в обсягах, визначених Цивільним кодексом України. Разом з тим дитину не можна прирівнювати у правах з дорослими фізичними особами, з особами, які досягли 18-річного віку. Відповідно до норм українського та міжнародного законодавства дитині надаються «особливі» права та передбачається «особливий» захист, які мають часові межі (до досягнення повноліття) та спеціальне призначення.

Узагальнивши наукові висновки щодо розкриття змісту поняття «спадкові права», дослідивши норми спадкового законодавства України, дійдемо висновку про те, що законодавство України не розкриває змісту поняття «спадкові права дитини», вітчизняні дослідники не мають єдності в розкритті цього терміну, відтак нами пропонується під спадковими правами дитини розуміти суб'єктивні права, які належать живій дитині з моменту її народження на підставі норми закону (спадкування за законом) чи на підставі правочину – заповіту (спадкування за заповітом) до досягнення нею повноліття (18 років), та які виникають у день відкриття спадщини та спрямовані на перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до дитини (спадкоємця). Спадкові права дитина може реалізувати у нотаріальному процесі, у разі виникнення спору – в цивільному процесі, в процесі медіації, а у разі не виконання рішення суду – у виконавчому процесі.

Спадкування є формою правонаступництва, що реалізується спадкоємцем у межах обсягу спадкової маси та не включає процесуальні права й обов'язки спадкодавця, які ним не реалізовані за життя (постанова Верховного Суду від 27 березня 2019 року у справі № 2-1625/1997) [8].

Загальновідомо, що спадкодавець за своє життя має право визначити «долю» свого

майна, передбачивши це в заповіті. Відповідно до ст. 1234 ЦК право на укладення заповіту має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Відтак, у разі, коли неповнолітня дитина згідно із вимогами ЦК набула повної цивільної дієздатності (наприклад, працює по трудовому договору, здійснює підприємницьку діяльність), має у власності рухоме чи не рухоме майно, вона може укласти заповіт і бути заповідачем.

Таким чином, згідно зі ст. 1235 ЦК заповідач може призначити своїми спадкоємцями одну або кілька фізичних осіб, незалежно від наявності у нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин. Крім того, заповідач може без зазначення причин позбавити права на спадкування будь-яку особу з числа спадкоємців за законом. Однак, заповідач не може позбавити права на спадкування осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині. Чинність заповіту щодо осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, встановлюється на час відкриття спадщини.

Тобто, ЦК гарантує чітко визначеному законом (ЦК) колу осіб частку у спадщині, які має офіційну назву «обов'язкова частка». Так, відповідно до ст. 1241 ЦК такими особами є: малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки, які спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка). Разом з тим, коло осіб, які мають право на обов'язкову частку визначається на день відкриття спадщини. Розмір обов'язкової частки у спадщині може бути зменшений судом з урахуванням відносин між цими спадкоємцями та спадкодавцем, а також інших обставин, які мають істотне значення.

Обов'язкова частка у спадщині – це та мінімальна частина спадкового майна, яку має право отримати дитина як спадкоємець першої черги. Проте розмір обов'язкової частки може бути зменшено в судовому порядку за умови існування обставин, які мають істотне значення.

Конституційний Суд України офіційно розтлумачив положення частини першої ст. 1241 ЦК щодо права повнолітніх непрацездатних дітей спадкодавця на обов'язкову частку у спадщині в Рішенні Конституційного Суду № 1-рп/2014 від 11.02.2014: «щодо права повнолітніх непрацездатних дітей спадкодавця на обов'язкову частку у спадщині необхідно розуміти так, що таке

право мають, зокрема, повнолітні діти спадкодавця, визнані інвалідами в установленому законом порядку, незалежно від групи інвалідності». Тобто, поняття «повнолітні непрацездатні діти спадкоємця» та «дитина», в розумінні ст. 6 Сімейного кодексу України, не є тотожними поняттями, а мають різний правовий зміст.

Право на обов'язкову частку у спадщині не залежить від згоди інших спадкоємців, волі спадкодавця та не пов'язане зі спільним проживанням спадкодавця й осіб, які мають право на обов'язкову частку. Але, якщо інші спадкоємці заперечують проти видачі свідоцтва про право на спадщину на обов'язкову частку, то вони вправі звернутися з відповідним позовом до суду. Право на обов'язкову частку у спадщині має особистий характер та не може переходити в порядку спадкової трансмісії. Спадкоємець може відмовитися від права на обов'язкову частку у спадщині шляхом подачі нотаріусу заяви про те, що зі змістом заповіту він ознайомлений, зміст ст. 1241 ЦК йому роз'яснено і він не претендує на одержання обов'язкової частки у спадщині [9].

За загальним правилом, у разі відсутності спору про право - прийняття спадщини та оформлення свідоцтва про право на спадщину відбувається в нотаріальному процесі в порядку, з особливостями, визначеними ЦК, Законом України «Про нотаріат», Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджених наказом Міністерства юстиції України тощо. Тобто, ст. 69 Закону України «Про нотаріат», Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України при видачі свідоцтва про право на спадщину за заповітом нотаріус зобов'язаний перевірити коло осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині.

Разом з тим, у разі порушення, невизнання або оспорювання спадкових прав дитини її права захищаються в судовому порядку, в порядку цивільного судочинства з дотриманням вимог Конституції України, міжнародних договорів України, норм законодавства України. Відповідно до ст. 5 Цивільного процесуального кодексу України суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб у спосіб, визначений законом або договором. Слід також зазначити, що спадкові справи відносяться ЦПК України до цивільних справ. Справи у спорах про спадкування не можуть бути розглянуті в порядку спрощеного позовного провадження (постанова Верховного Суду від 11 липня 2019 року у справі № 643/6628/16-ц).

Захист спадкових прав дитини в цивільному судочинстві повинен ґрунтуватися на дотриманні принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, виконанні завдань та основних засад (принципів) цивільного судочинства, та з урахуванням норм ст. ст. 9, 11-1, 12-1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». При розгляді спадкової справи суд роз'яснює дитині (малолітній або неповнолітній особі) її права та можливі наслідки дій її представника чи законного представника.

Узагальнивши спадкові справи, які розглядаються в цивільному судочинстві, пропонуємо виділяти в окрему категорію спадкові справи щодо отримання права на обов'язкову частку у спадщині. Розглянемо деякі із спадкових справ.

Відповідно до п. 19 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» перелік осіб, які мають право на обов'язкову частку, що визначений ст. 1241 ЦК, є вичерпним і розширеного тлумачення не потребує. При визначенні розміру обов'язкової частки в спадщині враховуються всі спадкоємці за законом першої черги, увесь склад спадщини, зокрема, право на вклади в банку (фінансовій установі), щодо яких вкладником було зроблено розпорядження на випадок своєї смерті, вартість речей звичайної домашньої обстановки та вжитку, вартість заповідального відказу. За згодою особи, яка має право на обов'язкову частку у спадщині, належна їй частка визначається з майна, не охопленого заповітом. У разі незгоди ця частка визначається з усього складу спадщини. Той зі спадкоємців, який має право на обов'язкову частку у спадщині та проживав разом із спадкодавцем на день його смерті, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо у визначеному законом порядку не відмовився від неї. Якщо той зі спадкоємців, хто має право на обов'язкову частку та не проживав зі спадкодавцем на день його смерті, не подав заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв її. У разі порушення права спадкоємців на обов'язкову частку у спадщині суд може вирішувати питання про недійсність свідоцтва про право на спадщину лише в тій частині, яка складає обов'язкову частку. Суд може зменшити розмір обов'язкової частки у спадщині з урахуванням відносин між спадкоємцем та спадкодавцем, а також інших обста-

вин, які мають істотне значення, зокрема майнового стану спадкоємця. Позбавлення особи права на обов'язкову частку судом не передбачає, хоча особа, яка має право на обов'язкову частку, може бути усунена від права на спадкування відповідно до ст. 1224 ЦК [10].

Складно заперечити Л.Гретченко в тому, що Висновки Верховного Суду щодо права на обов'язкову частку у спадщині містяться у постановках від 10.11.2021 року у справі № 607/24365/19, від 08.12.2021 року у справі № 552/3281/20. В аспекті розгляду аліментів як елементу спадкових правовідносин необхідно, перш за все, розрізнити поточний обов'язок по сплаті аліментів на дитину і можливу заборгованість зі сплати аліментів. При виборі і застосуванні норм права в згаданій категорії справ доцільно застосовувати висновки, викладені у постанові ВС від 21.03.2018 у справі № 161/11682/15-ц; постанові ВС від 12.08.2020 у справі №199/5826/16-ц; постанові ВС від 16.06.2021 у справі № 754/17704/18 [11].

У постанові Верховного Суду від 30 травня 2018 року у справі № 483/597/16-ц зазначається, що цивільним законодавством не передбачено такого способу захисту цивільних прав, як позбавлення обов'язкової частки у спадщині, а можливе лише зменшення її розміру.

Верховний Суд у постанові від 26 травня 2021 року у справі № 159/4322/14-ц вказав, що, визначаючи, чи є особа з інвалідністю з дитинства такою, що має право на обов'язкову частку у спадковому майні, необхідно врахувати не лише факт установлення інвалідності, а й момент її набуття цією особою, а саме з дитинства (тобто до досягнення 18-річного віку).

Слід також зазначити, ми підтримуємо дослідження О.Кухарєва, в якому вказується на те, що розкриття змісту сутності права на обов'язкову частку в спадщині поділило дослідників на декілька груп. Так, прихильники першої позиції вважають, що спадкування за правом на обов'язкову частку у спадщині становить самостійний вид спадкування, відмінний від спадкування за заповітом та за законом. Інші учені визначають спадкування особами, передбаченими у ст. 1241 ЦК, як особливий вид спадкування за законом. Спадкування обов'язкової частки у спадщині розглядається також як особливий порядок спадкування, заснований на заповіті. Існує погляд на обов'язкову частку у спадщині як на правовий привілей спадкоємця, наданий йому державою [12].

На нашу думку, право на обов'язкову частку за своїм змістом та суттю відноситься до права спадкування за законом, однак реалізується лише у випадку наявності заповіту. Крім того, у теорії та практиці слушно наголошується на тому, що неповнолітні діти не втрачають свого права на обов'язкову частку незалежно від того, що їм була надана повна цивільна дієздатність [13]. Право на обов'язкову частку у спадщині характеризується тим, що всі суб'єкти цього права наділені ним рівною мірою, перевага комусь із необхідних спадкоємців закон не надає, навіть якщо з числа спадкоємців право на обов'язкову частку мають декілька осіб [14]. Будь-які обмеження та обтяження, встановлені у заповіті для спадкоємця, який має право на обов'язкову частку у спадщині, дійсні лише щодо тієї частини спадщини, яка перевищує його обов'язкову частку (ст. 1241 ЦК).

Висновок. Свобода розпорядження долею свого майна після смерті заповідача може бути обмежена законом щодо визначення кола осіб та їх права на обов'язкову частку у спадщині. Тобто, право дитини на обов'язкову частку у спадщині відбувається на підставі норм ЦК (норм закону) та за своїм змістом й суттю відноситься до права спадкування за законом, однак реалізується лише у випадку наявності заповіту. Діти та інші особи, визначені в ст. 1241 ЦК, мають рівне право на обов'язкову частку. Розмір обов'язкової частки у спадщині може бути зменшено у судовому порядку з урахування істотних обставин справи. Ніхто не може позбавити дитину права на обов'язкову частку у спадщині.

Список використаної літератури:

1. Законодавчі акти України, використані в цьому дослідженні, розміщені на Офіційному сайті парламенту України. *Законодавство України*. <https://rada.gov.ua>
2. Кармаза О.О. Теорія цивілістичного процесу та її значення в контексті охорони та захисту прав громадян в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 3. С. 188-192.
3. Короєд С.О. Процесуальне забезпечення ефективності цивільного судочинства: монографія. К.: «МП Леся», 2013. 508 с
4. Кармаза О.О. Спадкування в міжнародному приватному праві: законодавство України та Угорщини. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Випуск 1. С. 42-46.
5. Чуйкова В.Ю., Гончарова А.В. Спадкування на окремих територіях України. *Європейські перспективи* № 2. 2021. С. 114-119.

6. Кухарев О. Є. Особливості спадкування права на частку у статному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю. *Часопис цивілістики*. 2021. № 41. с. 34-39.
7. Луцька Г. В. Охорона та захист цивільних прав громадян у зв'язку з тимчасовою окупацією частини території України: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2020. 204 с
8. Рішення суду України, використані в цій статті, містяться на сайті «Єдиний державний реєстр судових рішень». <https://reyestr.court.gov.ua/>
9. Право на обов'язкову частку. <https://wiki.legalaid.gov.ua/>
10. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 7 «Про судову практику у справах про спадкування». *Вісник Верховного суду України* від 06.2008. 2008 р. № 6. стор. 17.
11. Гретченко Лариса. Судова практика у справах про спадкування за участі дитини: правові висновки і позиції Верховного Суду. Листопад 2022. <https://www.hsa.org.ua/lectors/gretchenkolarysa/articles/sudova-praktyka-u-spravah-pro-spadkuvannya-za-uchasti-dytyny-pravovi-vysnovky-i-pozytsiyi-verhovnogo-sudu>
12. Кухарев О.Є. Сутність права на обов'язкову частку у спадщині у спадковому праві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 11-15.
13. Бордюг Т.О. Спадкування за заповітом та за правом на обов'язкову частку дітьми. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С.193-200.
14. Печений О. Право на обов'язкову частку як особливий вид спадкування. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2016. № 6 (90), грудень. С. 28-33.

Sapizhak Ya. Ya. The child's right to a mandatory share in inherited property: notarial and judicial practices

The relevance of the article lies in the fact that according to Art. 1216 of the Civil Code of Ukraine inheritance is the transfer of rights and obligations (inheritance) from a natural person who died (testator) to other persons (heirs). According to Art. 1222 of the Civil Code of Ukraine, natural persons who are alive at the time of the opening of the inheritance, as well as persons who were conceived during the life of the testator and born alive after the opening of the inheritance can be heirs under the will and by law. Article 1241 of the Civil Code of Ukraine stipulates that minors, minors, adult disabled children of the testator inherit, regardless of the content of the will, half of the share that would belong to each of them in case of inheritance by law (mandatory share). However, the size of the mandatory share in the inheritance may be reduced by the court, taking into account the relationship between these heirs and the testator, as well as other circumstances that are of significant importance. That is, the subjects of inheritance relations can be children who were born alive and belong to the category of heirs by law or by will, and they also have the right to a mandatory share, the size of which can be reduced in court. The purpose of the scientific article is a scientific and practical analysis of the provisions of the inheritance legislation of Ukraine, as well as judicial practice regarding the protection of the inheritance rights of the child in notarial and civil proceedings. It has been proven that the Constitution of Ukraine guarantees the protection and protection of children's inheritance rights in notarial proceedings and civil proceedings. A child in an inherited relationship may have inheritance rights as an heir or be a testator, provided that he owned movable or immovable property. A child is a natural person who has civil legal capacity and civil legal capacity, the scope of which is determined by law (Civil Code of Ukraine) and depends on reaching a certain age defined by the Civil Code of Ukraine. In accordance with the norms of Ukrainian and international legislation, a child is granted «special» rights and «special» protection is provided, which have time limits (until reaching the age of majority) and a special purpose. The testator's freedom of disposition may be limited by law regarding the definition of the circle of persons and their right to a mandatory share in the inheritance. That is, the child's right to a mandatory share in the inheritance occurs on the basis of the norms of the Central Committee (norms of the law) and in its content and essence refers to the right of inheritance by law, but it is realized only in the case of a will. Children and other persons defined in Art. 1241 of the Civil Code, have an equal right to a mandatory share. The size of the mandatory share in the inheritance can be reduced in a court of law, taking into account the essential circumstances of the case. No one can deprive a child of the right to a mandatory share in the inheritance.

Key words: inheritance, inheritance relations, notarial process, child, civil process, inheritance.

Ю. З. Богаквикладач кафедри права і публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»
ORCID ID: 0009-0009-7767-6950

РОЛЬ ЕТИЧНИХ НОРМ У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ: ГЕНЕЗА СТАНОВЛЕННЯ ТА МЕТОДИ ЗАСТОСУВАННЯ

Судова система є одним із основних стовпів правової держави, оскільки забезпечує захист прав і свобод громадян та гарантує справедливість у суспільстві. Однак ефективне функціонування судової влади залежить не лише від дотримання правових норм, але й від рівня професійної етики її представників. Етичні норми, що регулюють поведінку суддів, адвокатів та інших учасників судового процесу, є невід'ємною частиною судової практики. Вони забезпечують довіру суспільства до судової системи та слугують запобіжником зловживань і корупції. Метою статті є дослідження ролі етичних норм у судовій практиці, аналіз їхнього історичного становлення та визначення сучасних методів застосування для забезпечення ефективного функціонування судової системи. Основне завдання полягає у виявленні того, як етичні принципи впливають на якість судочинства, забезпечують довіру до правосуддя та підтримують високий рівень професійної поведінки серед суддів і адвокатів. У представленій статті досліджується роль етичних норм у судовій практиці, аналізується їхня історична еволюція та сучасні методи застосування. Розглядаються етичні засади, які регулюють поведінку суддів, адвокатів та інших учасників судового процесу, підкреслюючи їхній вплив на забезпечення справедливості та довіри до правосуддя. Особливу увагу приділено аналізу становлення професійної етики в судовій сфері, а також механізмів її дотримання та контролю. У статті також наводяться приклади успішного застосування етичних норм у судовій практиці різних країн, розглядаються основні виклики та проблеми, з якими стикаються правові системи під час реалізації етичних стандартів. Зроблено висновок, що проблематика етичних норм у судовій практиці демонструє складність встановлення чітких меж між моральними й правовими вимогами до поведінки суддів, адвокатів та інших учасників процесу. Етичні норми є гнучкими і суб'єктивними, що створює труднощі у їх застосуванні в різних правових і культурних контекстах. Основні принципи, як-от неупередженість, конфіденційність, уникнення конфлікту інтересів та професійна компетентність, потребують постійного контролю й удосконалення з урахуванням сучасних соціальних і технологічних змін. Суттєвою умовою забезпечення справедливості в судових процесах є незалежність судової системи, чесність і правдивість учасників, що сприяє зміцненню довіри громадян до правосуддя.

Ключові слова: етичні норми, правова система, правова культура, професійна етика, судова практика.

Актуальність теми. Судова система є одним із основних стовпів правової держави, оскільки забезпечує захист прав і свобод громадян та гарантує справедливість у суспільстві. Однак ефективне функціонування судової влади залежить не лише від дотримання правових норм, але й від рівня професійної етики її представників. Етичні норми, що регулюють поведінку суддів, адвокатів та інших учасників судового процесу, є невід'ємною частиною судової практики. Вони забезпечують довіру суспільства до судової системи та слугують запобіжником зловживань і корупції.

Аналіз досліджень і публікацій. У науковій літературі та публікаціях це питання розглядається як у контексті історичного розвитку етичних стандартів, так і з точки зору сучасної правозастосовної практики. Українські науковці також активно досліджують питання етики в судовій практиці. Зокрема, праці таких вітчизняних дослідників ми аналізували у нашій роботі: Бірюкова А., Кондратова І., Денисенко Л., Сироїд О., Фадеєва І., Куйбіда Р., Овсяннікова О.

Метою статті є дослідження ролі етичних норм у судовій практиці, аналіз їхнього історич-

ного становлення та визначення сучасних методів застосування для забезпечення ефективного функціонування судової системи. Основне завдання полягає у виявленні того, як етичні принципи впливають на якість судочинства, забезпечують довіру до правосуддя та підтримують високий рівень професійної поведінки серед суддів і адвокатів.

Результати дослідження. Проблематика визначення етичних норм у судовій практиці полягає у складності встановлення чітких меж між моральними та правовими вимогами до поведінки учасників процесу, а також у розмаїтті культурних, правових і соціальних контекстів, які можуть впливати на інтерпретацію цих норм. Основні проблеми, пов'язані з визначенням поняття етичних норм у судовій практиці, включають:

1. Етичні норми є більш гнучкими та суб'єктивними, ніж правові норми. Вони часто базуються на моральних принципах, які можуть варіюватися в залежності від культури, суспільних очікувань або особистих переконань. Це створює складність у тому, щоб точно визначити, що є етично прийнятним для судді чи адвоката. Наприклад, те, що вважається етичним в одній країні, може сприйматися зовсім інакше в іншій [5, с. 196-200].

2. Судді та інші учасники судового процесу можуть зіткнутися з дилемами, коли їхні особисті моральні переконання вступають у конфлікт із професійними обов'язками. Наприклад, адвокат може зіткнутися з етичним вибором між захистом клієнта, якого він вважає винним, і моральним обов'язком підтримувати справедливість.

У різних країнах етичні норми, які застосовуються в судовій практиці, можуть істотно відрізнятися, що у свою чергу ускладнює розробку єдиних міжнародних стандартів або правил поведінки для суддів та адвокатів. Навіть в межах однієї країни різні судові системи можуть мати власні підходи до етичних норм.

3. Етичні норми в судовій практиці можуть змінюватися з часом під впливом соціальних, політичних чи технологічних змін. Наприклад, питання конфіденційності та використання сучасних технологій у судових процесах ставлять нові етичні виклики, які ще не повністю регламентовані.

Виникає складність у забезпеченні ефективного контролю за дотриманням етичних норм, оскільки порушення етики не завжди є легко доказовим або відразу помітним. Судова

система потребує механізмів контролю, які дозволяють вчасно і об'єктивно реагувати на можливі порушення, але водночас не порушують незалежність суддів [2, с. 21-29].

Багато професійних етичних норм у судовій практиці регулюються через спеціальні кодекси (наприклад, Кодекс професійної етики суддів або адвокатів). Проте питання полягає в тому, наскільки ці кодекси є ефективними та обов'язковими до виконання, адже їхні приписи можуть мати радше рекомендаційний характер і потребують додаткового роз'яснення або тлумачення.

Також, вважаємо за необхідне зазначити, що етичні норми у судовій практиці регулюють поведінку суддів, адвокатів, прокурорів та інших учасників судового процесу. Вони спрямовані на забезпечення справедливості, неупередженості та законності у вирішенні судових справ. Основні етичні норми в судовій практиці включають:

1. Неупередженість суддів є ключовим елементом етичних норм у судовій практиці, що забезпечує справедливість судового процесу та підтримує довіру громадян до судової системи. Це поняття передбачає, що суддя має діяти об'єктивно та нейтрально, приймаючи рішення виключно на основі фактів і закону. Неупередженість вимагає, щоб суддя був захищений від будь-яких впливів, як з боку учасників процесу, так і з боку суспільства, політичних або економічних сил [6].

Суддя, який керується принципом неупередженості, повинен уникати конфлікту інтересів і забезпечувати, щоб його особисті чи фінансові інтереси не впливали на рішення. Коли виникає така ситуація, суддя зобов'язаний заявити про самовідвід, щоб уникнути навіть найменших підозр щодо можливих порушень етичних стандартів. Важливо, щоб уся діяльність суддів була прозорою, а ухвалені рішення обґрунтованими і чітко поясненими з посиланням на закон та докази, подані у суді.

Крім того, неупередженість означає рівне ставлення до всіх учасників судового процесу. Суддя не може виявляти упередженість щодо сторін залежно від їхньої статі, раси, соціального статусу або інших особистих характеристик. Будь-яка форма дискримінації суперечить принципам судової етики та підриває довіру до суду як до незалежної інституції.

Неупередженість суддів часто опиняється під загрозою через суспільний або політичний тиск, особливо в справах, що викликають вели-

кий громадський інтерес. Судді можуть опинитися перед дилемою: залишатися об'єктивними або піддатися впливу громадської думки чи очікувань. Але важливо, щоб суддя був стійким до таких викликів і продовжував діяти згідно з законом і етичними принципами, не зважаючи на зовнішні фактори [8, с. 75-79].

Міжнародні стандарти, зокрема Бангалорські принципи поведінки суддів, підкреслюють важливість неупередженості як фундаментального елемента судової етики. Судді мають залишатися незалежними не лише на практиці, але й у сприйнятті суспільством, оскільки навіть найменші підозри щодо їхньої неупередженості можуть завдати шкоди репутації судової системи [1].

Таким чином, неупередженість суддів – це не просто правовий стандарт, а основоположний моральний принцип, який забезпечує справедливість судових рішень та підтримує авторитет судової влади в очах громадян. Суддя має бути морально стійким, чесним і послідовним, аби ефективно виконувати свою роль, захищаючи права всіх сторін процесу та забезпечуючи правосуддя на найвищому рівні.

2. Конфіденційність. Судді також зобов'язані дотримуватися конфіденційності у своїй діяльності. Вони не можуть обговорювати справи, які перебувають на розгляді, поза межами офіційних процедур суду. Це стосується як змісту матеріалів справи, так і будь-якої інформації, що може вплинути на справедливість судового розгляду. Зокрема, заборонено розголошувати будь-які відомості, отримані під час закритих судових засідань або консультацій з колегами.

Конфіденційність також відіграє ключову роль у дотриманні прав людини, особливо коли йдеться про захист вразливих груп населення – дітей, жертв насильства або осіб, які потребують особливого захисту. У таких випадках суд зобов'язаний забезпечити захист особистих даних і запобігти їхньому публічному розголошенню, що може спричинити додаткову шкоду для цих осіб [3, с. 117-123].

Втім, конфіденційність у судовій практиці не є абсолютною. У деяких випадках, коли є необхідність забезпечити суспільний інтерес або справедливість правосуддя, певні аспекти можуть бути розголошені. Це, зокрема, стосується справ, які мають значний суспільний резонанс або які торкаються питань державної безпеки. Однак навіть у таких випадках необхідно дотримуватися суворих правил щодо того, яка інформація може бути оприлюднена і як це вплине на права та інтереси сторін.

3. Конфлікт інтересів є важливим елементом етичних норм у судовій практиці, оскільки він безпосередньо впливає на справедливість, неупередженість та довіру до судової системи. Під конфліктом інтересів розуміють ситуацію, коли особисті, фінансові або інші інтереси судді, адвоката чи інших учасників процесу можуть вплинути на об'єктивність їхніх дій або рішень. Це створює ризик порушення етичних норм і може призвести до спотворення правосуддя.

Конфлікт інтересів може виникати у різних формах. Наприклад, суддя може мати особисті чи фінансові відносини з однією зі сторін судового процесу, що може вплинути на його неупередженість під час ухвалення рішень. Адвокат, який має конфлікт інтересів, може стикнутися з дилемою між захистом інтересів клієнта та власними інтересами, наприклад, коли має фінансові чи професійні стосунки з протилежною стороною [2, с. 21-29].

Одним із ключових етичних принципів є те, що судді та адвокати повинні уникати навіть появи можливого конфлікту інтересів. Це означає, що не лише фактичний вплив на рішення є порушенням етики, а й будь-яка ситуація, що може викликати підозри щодо упередженості. У таких випадках суддя зобов'язаний заявити самовідвід, а адвокат відмовитися від ведення справи, якщо є реальна загроза конфлікту інтересів.

Особливу важливість конфлікт інтересів має у контексті прозорості судового процесу. Важливо, щоб судді та адвокати не тільки дотримувалися високих стандартів етичної поведінки, але й забезпечували, щоб їхні дії сприймалися суспільством як чесні та неупереджені. У правовій системі навіть найменший натяк на можливий конфлікт інтересів може підірвати довіру до суду та його рішень [7].

Не менш важливим є питання уникнення конфліктів інтересів у діяльності прокурорів та інших посадових осіб. Прокурори повинні діяти виключно в інтересах справедливості і закону, не допускаючи впливу особистих або сторонніх інтересів на свої дії. У цьому контексті етичні норми є гарантією того, що будь-яке рішення, ухвалене в суді, є результатом неупередженого та об'єктивного процесу.

4. Професійна компетентність. Кодекси професійної етики для суддів та адвокатів підкреслюють важливість постійного підвищення кваліфікації як необхідної умови збереження професійної компетентності. Право постійно

змінюється, з'являються нові законодавчі акти, судові прецеденти та міжнародні норми, тому судді та адвокати повинні слідкувати за правовими нововведеннями і регулярно оновлювати свої знання. Відсутність такого навчання може призвести до ситуації, коли юрист не буде здатен належним чином вирішити юридичну проблему, що порушить етичні норми і права сторін [2, с. 21-29].

Професійна компетентність також тісно пов'язана з чесністю та відповідальністю. Юристи, зокрема судді, повинні визнавати межі своїх знань і досвіду. Якщо суддя або адвокат не має достатньої компетентності у певній галузі права, він повинен звернутися до відповідних експертів або відмовитися від розгляду справи. Важливо не лише мати високий рівень знань, а й адекватно оцінювати свої можливості, щоб уникнути помилкових рішень або дій, які можуть нашкодити учасникам процесу.

Забезпечення професійної компетентності у судовій практиці є гарантією того, що рішення ухвалюються на основі глибокого розуміння правових питань та фактів справи. Це зміцнює довіру громадян до судової системи і підтримує високі стандарти правосуддя. У кінцевому підсумку, професійна компетентність є основою етичної поведінки, яка забезпечує справедливість, рівність і неупередженість у судових процесах [4, с. 106].

5. Незалежність судової системи. Цей принцип стосується як інституційної незалежності судової влади від інших гілок влади виконавчої та законодавчої, так і особистої незалежності суддів. Інституційна незалежність передбачає, що суди мають діяти незалежно від політичного впливу, а їхні рішення не повинні підлягати перегляду чи зміні іншими органами влади. Лише незалежний суд здатен ефективно захищати права та свободи громадян, здійснювати контроль за діями держави та дотриманням закону.

Особиста незалежність суддів вимагає, щоб кожен суддя мав свободу приймати рішення на основі закону, фактів справи та власного професійного розсуду без побоювань щодо тиску чи втручання. Суддя не може піддаватися впливу з боку політичних чи економічних сил, особистих стосунків чи суспільного тиску. Така незалежність захищає суддів від спроб маніпуляції та створює умови для неупередженого розгляду справ.

Важливим аспектом забезпечення незалежності є стабільність посад суддів. Судді повинні

бути захищені від необґрунтованих звільнень, переведень або інших форм впливу на їхню кар'єру. Законодавчі норми щодо довічного призначення суддів або призначення їх на тривалий термін є одним із способів гарантувати їхню незалежність. Це дозволяє суддям приймати рішення без страху втратити посаду або бути покараними за ухвалення непопулярного чи незручного для влади рішення.

Етичні норми, що регулюють незалежність судової системи, також включають вимогу уникати будь-яких дій, які можуть поставити під сумнів неупередженість судді. Це стосується як його професійної діяльності, так і поведінки поза судом. Суддя повинен утримуватися від публічних висловлювань або участі в діяльності, яка може викликати сумніви щодо його об'єктивності чи неупередженості. Він також має уникати ситуацій, які можуть створити конфлікт інтересів або викликати підозри в упередженості [8, с. 56-62].

6. Чесність і правдивість. Чесність судді це одна з основних вимог до його професійної етики. Суддя має діяти справедливо і неупереджено, ухвалювати рішення, ґрунтуючись виключно на законі та фактах справи, не піддаючись зовнішньому тиску чи впливу. Важливо, щоб суддя не лише дотримувався принципу чесності у своїх рішеннях, але й демонстрував цю чесність у своїй поведінці, взаємодії з колегами, адвокатами та сторонами процесу. Будь-які прояви брехні або приховування інформації несумісні з посадою судді і можуть призвести до несправедливих рішень, які порушують права та свободи учасників процесу.

Чесність також вимагає від суддів відкрито визнавати свої помилки та вживати заходів для їх виправлення, якщо вони були допущені. У випадках, коли суддя стикається з ситуацією, де його неупередженість може бути поставлена під сумнів, чесним рішенням буде самовідвід. Таким чином, чесність у судовій практиці полягає не лише у відданості праву, але й у моральній відповідальності перед суспільством за правильність ухвалених рішень [2, с. 21-29].

Правдивість це ще один ключовий етичний принцип, який зобов'язує учасників судового процесу говорити правду та уникати будь-якої форми обману. Для адвокатів і прокурорів правдивість означає чесне представлення доказів, аргументів і позицій сторін, а також відмову від маніпуляцій фактами або спотворення правових норм для досягнення бажаного результату. Адвокат, наприклад, не може подавати неправ-

диву інформацію або свідомо вводити суд в оману для захисту свого клієнта, оскільки це суперечить принципам правосуддя.

Правдивість свідків та експертів є не менш важливою складовою судового процесу. Надання неправдивих свідчень або фальсифікація доказів може серйозно спотворити судовий розгляд і призвести до неправомірних рішень. Тому важливо, щоб усі учасники процесу розуміли важливість правдивості та були готові нести відповідальність за свої слова та дії в суді.

Чесність і правдивість тісно пов'язані з довірою до судової системи. Якщо учасники судового процесу, включаючи суддів, адвокатів і свідків, діятимуть нечесно або надаватимуть неправдиву інформацію, це підірве довіру громадян до системи правосуддя. Тому дотримання цих етичних норм є не лише професійним обов'язком, але й моральною вимогою, яка сприяє зміцненню авторитету правової системи [6].

7. Гідність та повага. Гідність стосується поваги до особистості кожного учасника судового процесу, незалежно від його статусу чи ролі. Це означає, що суддя, адвокат, прокурор, свідок та обвинувачений мають бути рівноправними суб'єктами судового процесу, і їхні права, зокрема право на справедливе ставлення, мають бути безумовно дотримані. У судовій практиці цей принцип зобов'язує суддів не тільки забезпечувати рівність усіх перед законом, але й поводитися з усіма учасниками процесу з максимальною повагою до їхньої гідності.

Для суддів, дотримання гідності означає підтримання високого рівня професійної етики та моральної поведінки. Судді повинні діяти з тактом, уважно ставитися до учасників процесу і забезпечувати, щоб судові засідання проводилися в атмосфері ввічливості та порядку. Це створює умови для того, щоб усі сторони процесу почувалися почутими та рівними, що сприяє справедливому судочинству [5, с. 196-200].

Повага є невід'ємною частиною судового процесу і стосується не тільки відношення до учасників суду, але й до самого суду та його функцій. Адвокати, прокурори, учасники процесу та свідки повинні виявляти повагу до суду, його правил і процедур, а також до ролі судді як нейтрального арбітра в конфліктах. У свою чергу, судді повинні забезпечувати, щоб усі учасники процесу були трактовані справедливо, без дискримінації або упередженого ставлення.

Для адвокатів та прокурорів повага проявляється у чесній і відповідальній поведінці перед

судом та у взаємодії з колегами, сторонами процесу та свідками. Вони повинні уникати образливих висловлювань, агресивної поведінки або будь-яких спроб принизити іншу сторону. Етика вимагає від адвокатів і прокурорів сприяти конструктивній і цивілізованій взаємодії у суді, що дозволяє зберігати порядок і дисципліну в процесі [1].

Гідність і повага також відіграють важливу роль у забезпеченні прав людини в судовій практиці. Зокрема, вони допомагають уникнути дегуманізації учасників судового процесу, особливо в ситуаціях, де мова йде про обвинувачених чи потерпілих. Судді та адвокати повинні завжди зважати на те, що незалежно від обставин, кожна людина заслуговує на повагу до її гідності, навіть якщо вона звинувачується у серйозних злочинах. Це означає, що навіть найжорсткіші кримінальні справи повинні розглядатися з урахуванням людської гідності обвинувачених і їхнього права на належний захист.

Важливим аспектом гідності та поваги у судовій практиці є толерантність та врахування різноманітності. Судова система повинна бути чутливою до соціокультурних відмінностей, включаючи релігійні, етнічні та гендерні особливості учасників процесу. Недопущення дискримінації та упередженого ставлення на підставі цих факторів є важливим компонентом етичної поведінки суддів і юристів.

Висновки. Отож, проблематика етичних норм у судовій практиці демонструє складність встановлення чітких меж між моральними й правовими вимогами до поведінки суддів, адвокатів та інших учасників процесу. Етичні норми є гнучкими і суб'єктивними, що створює труднощі у їх застосуванні в різних правових і культурних контекстах. Основні принципи, як-от неупередженість, конфіденційність, уникнення конфлікту інтересів та професійна компетентність, потребують постійного контролю й удосконалення з урахуванням сучасних соціальних і технологічних змін. Суттєвою умовою забезпечення справедливості в судових процесах є незалежність судової системи, чесність і правдивість учасників, що сприяє зміцненню довіри громадян до правосуддя.

Список використаної літератури

1. Бангалорські принципи поведінки суддів. Схвалені резолюцією № 2006/23 Економічної та соціальної ради ООН від 26.07.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text.

2. Бірюкова А. М., Кондратова І. Д. Етичні стандарти діяльності судді: поняття та роль. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. № 91. С. 21–29.
3. Денисенко Л., Сироїд О., Фадєєва І., Шаповалова О. Бути суддею. Київ, 2015. 216 с.
4. Куйбіда Р., Сироїд О. Посібник із написання судових рішень. К.: 2016. 226 с.
5. Овсяннікова О. О. Професійна етика суддів та працівників суду як чинник, що впливає на формування громадської думки. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 196–200.
6. Про затвердження Кодексу суддівської етики: Рішення XI чергового з'їзду суддів України від 22.02.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text>.
7. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
8. Професійна етика юриста: навчально-методичний посібник (у схемах) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів: ПП «Арал», 2020. 108 с.

Bohak Yu. Z. The role of ethical standards in judicial practice: the genesis of the establishment and methods of application

The judicial system is one of the main pillars of the rule of law, as it ensures the protection of the rights and freedoms of citizens and guarantees justice in society. However, the effective functioning of the judiciary depends not only on compliance with legal norms, but also on the level of professional ethics of its representatives. Ethical norms regulating the behavior of judges, lawyers and other participants in the judicial process are an integral part of judicial practice. They ensure public confidence in the judicial system and serve as a safeguard against abuse and corruption. The purpose of the article is to study the role of ethical norms in judicial practice, analyze their historical formation and determine modern methods of application to ensure the effective functioning of the judicial system. The main task is to identify how ethical principles affect the quality of judicial proceedings, ensure trust in justice and maintain a high level of professional behavior among judges and lawyers. The presented article examines the role of ethical norms in judicial practice, analyzes their historical evolution and modern methods of application. Ethical principles that regulate the behavior of judges, lawyers and other participants in the judicial process are considered, emphasizing their influence on ensuring justice and trust in justice. Special attention is paid to the analysis of the formation of professional ethics in the judicial sphere, as well as the mechanisms of its observance and control. The article also provides examples of the successful application of ethical norms in the judicial practice of different countries, considers the main challenges and problems faced by legal systems during the implementation of ethical standards. It was concluded that the issue of ethical norms in judicial practice demonstrates the difficulty of establishing clear boundaries between moral and legal requirements for the behavior of judges, lawyers and other participants in the process. Ethical norms are flexible and subjective, which creates difficulties in their application in different legal and cultural contexts. Basic principles such as impartiality, confidentiality, avoidance of conflict of interest and professional competence require constant monitoring and improvement in light of modern social and technological changes. An essential condition for ensuring justice in legal proceedings is the independence of the judicial system, the honesty and truthfulness of the participants, which contributes to strengthening citizens' trust in justice.

Key words: *ethical norms, legal system, legal culture, professional ethics, judicial practice.*

Д. Н. Іванцев

викладач кафедри права та публічного управління

ЗВО «Університет Короля Данила»

ORCID ID: 0009-0002-6093-481X

КЛАСИФІКАЦІЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Метою статті є розкриття змісту поняття види судових рішень, здійснення науково-практичного аналізу класифікації видів судових рішень на підставі норм Цивільного процесуального кодексу України. В статті здійснено науково-практичний аналіз видів судових рішень в цивільному судочинстві України. Надано авторську класифікацію видів судових рішень, узагальнено висновки вітчизняних вчених щодо поділу судових рішень в цивільному процесі на групи. Так, за інстанцією, в межах якої судові рішення були прийняті: рішення суду першої інстанції; рішення суду апеляційної інстанції; рішення суду касаційної інстанції. Залежно від галузевої приналежності предмету правового спору судові рішення в цивільному процесі поділяються на рішення, постановлені за результатами розгляду цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших справ. Критикується норма Цивільного процесуального кодексу України про те, що судовий наказ є особливою формою судового рішення та пропонуються відповідні зміни до положень Цивільного процесуального кодексу України. Доведено, що в Конституції України використання термінів «рішення суду» та «судове рішення» вказує на термінологічну неузгодженість відповідних норм Конституції України. Встановлено, що в теорії цивільного процесу для поділу судових рішень на групи використовують різні класифікатори, які не мають офіційного закріплення в Цивільному процесуальному кодексі України. Цивільний процесуальний кодекс України використовує лише термін «види судових рішень», не розкриваючи його зміст. З метою дотримання принципу юридичної визначеності, який є елементом принципу верховенства права, пропонується в Конституцію України внести зміни та використовувати один термін «рішення суду». Зроблено висновок, що інститут судового рішення в теорії цивільного процесу, а також в цивільному процесуальному законодавстві України займає ключове місце. Судове рішення – це процесуальний інститут та водночас особливий соціально-правовий феномен, який уособлює певні базові характеристики відповідного суспільства та є правовим засобом виконання судом його основного соціального призначення (його соціальних цілей). Єдиною формою здійснення легітимної судової влади є правосуддя, а легітимним актом реалізації цієї влади є судове рішення. Поняття «вид судового рішення» використовується в Цивільному процесуальному кодексі України, однак зміст його не розкривається. Цивільного процесуальний кодекс України закріплює вичерпний перелік видів судових рішень, а саме, це: судовий наказ, рішення, ухвала, постанова суду. На виконання вимог норм ст. 19 Конституції України, а також відповідних статей Цивільного процесуального кодексу України, порядок ухвалення судових рішень закріплено в ст. 259 Цивільного процесуального кодексу України.

Ключові слова: судовий наказ, постанова, рішення суду, цивільний процес, судове рішення, ухвала суду.

Постановка проблеми. Інститут судового рішення в цивільному процесі включає усі акти суду, що ухвалюються протягом усього судового процесу на різних його стадіях та в межах різних судових процедур. Такі судові акти відрізняються один від одного за зовнішнім вираженням (формою), змістовим наповненням, предметом, метою, роллю в механізмі правового регулювання та ступенем впливу на суспільні відносини, які

вирішуються в цивільному процесі. Відтак, усе це зумовило необхідність систематизації та класифікації судових рішень в цивільному процесі, що має на меті дослідження сутнісних ознак судових рішень та універсальних для певної сукупності рішень характеристик для ефективного виконання завдань цивільного судочинства.

Слід також зазначити, що в ст. 258 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК)

[1]. передбачено види судових рішень, однак ні ця стаття, ні інші статті ЦПК зміст термінів «рішення», «судового наказу», «постанови», «ухвали» суду не розкривають, що, на нашу думку, негативно впливає на розвиток науки цивільного процесу та є порушенням принципу якості законів, який є складовим елементом принципу верховенства права.

Стан опрацювання проблеми. Тема видів судових рішень не є новою для теорії цивільного процесу. Цією тематикою займаються, наприклад, І.Андронов, С. Бичкова, О.Братель, В.Бобрик, К.Гусаров, О.Грабовська, А.Дика, І.Жукевич, О. Захарова, Т.Кучер, О.Короєд, Д.Луспенник, М.Майка, Ю.Навроцька, Ю.Притика, Г. Тимченко, М. Треушніков, Є. Харитонов, М. Ясинок та ін.

Так, наприклад, К. Гусаров досліджує судову практику щодо постановлення окремих ухвал [2], І. Андронов розглядає різні види судових рішень в своєму дисертаційному дослідженні [3], Ю. Навроцька аналізує судову практику щодо документів, якими підтверджується кожна із вимог, за якою може бути видано судовий наказ [4], С. Короєд пропонує вирішувати питання щодо видів судових рішень комплексно [5] тощо.

Разом з тим, на нашу думку, теорія цивільного процесу потребує додаткових досліджень в частині видів судових рішень.

Метою наукової статті є розкриття змісту поняття види судових рішень, здійснення науково-практичного аналізу класифікації видів судових рішень на підставі норм Цивільного процесуального кодексу України.

Виклад матеріалу. Про ефективність інституту судового рішення як інструменту захисту прав осіб свідчать статистичні дані, опубліковані Верховним Судом. Так, упродовж 2021 року місцевими судами постановлено 69 окремих ухвал у справах, що розглядалися в порядку цивільного судочинства. Судами видано на виконання понад 1 млн документів на суму понад 15 млрд 438 млн грн. У 2021 році місцевими судами розглянуто 169,5 тис. справ з ухваленням заочних рішень. Варто зазначити, що кількість справ наказного провадження, що надійшли упродовж 2021 року, збільшилась на 134,3 тис., або на 60 % порівняно з 2020 роком та становила 358,2 тис. У звітному періоді місцевими судами розглянуто 335,3 тис. заяв про видачу судового наказу, за результатами розгляду яких видано 260,8 тис. судових наказів, або 77,8 % від кількості розглянутих. Місцевими судами упродовж

2021 року розглянуто майже 526 тис. справ позовного провадження, із них із ухваленням рішення – 463,5 тис., у тому числі у 423,3 тис. справ позови задоволено, що становить 91,3 % від усіх ухвалених рішень [6].

Метою судового рішення є досягнення юридичної визначеності у спірних правовідносинах, яке переконує сторони і суспільство у справедливості суду, утвердженні ним прав людини та запобігає стану невизначеності в аналогічних ситуаціях [7].

Стаття 258 ЦПК містить вичерпний перелік видів судових рішень в цивільному процесі, а саме, це: 1) ухвали; 2) рішення; 3) постанови; 4) судові накази. Разом з тим, ця стаття, на нашу думку, в частині виділення як виду судового наказу не узгоджується зі ст. 160 ЦПК, яка передбачає, що «судовий наказ є особливою формою судового рішення». Відтак, пропонуємо узгодити ці статті шляхом внесення змін в ст. 160 ЦПК та передбачивши, що судовий наказ є видом судового рішення.

Слід також зазначити, що ЦПК використовує два різні за змістом терміни «судове рішення» та «рішення» суду. Науково-практичний аналіз норм ЦПК доводить, що термін «судове рішення» є ширшим за змістом та охоплює термін «рішення» суду, яке є одним із видів судового рішення відповідно до ст. 258 ЦПК. Крім того, звертаємо увагу на те, що Конституція України переважно оперує терміном «рішення суду» (ст. ст. 29, 30, 41, 43, 47, 81, 126), а не «судове рішення» (ст. ст. 129 та 129-1). Термін «судове рішення» «з'явився» в Конституції України в ст. ст. 129 та 129-1 у зв'язку із внесенням змін до Конституції України на підставі Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401-VIII. Використання терміну «судове рішення» в цьому Законі, а відтак і в двох нормах Конституції України, вказує на термінологічну неузгодженість використання термінів «рішення суду» (до 2016 року в Конституції лише цей термін використовувався) та «судове рішення», що негативно впливає на нашу думку, на розвиток теорії юридичного процесу.

В юриспруденції для поділу судових рішень на групи використовують різні класифікатори, які не мають офіційного закріплення в ЦПК.

Поширеною є класифікація судових рішень залежно від способу захисту права та правових наслідків, які вони зумовлюють. Так, вчені виділяють рішення: про присудження, що спрямовані на закріплення обов'язку певної особи

вчинити на користь іншої певну дію або утриматися від її вчинення (про відшкодування шкоди, про виконання умов договору тощо), на поновлення порушеного, оспореного чи невизнаного права або інтересу; про визнання, якими підтверджується наявність чи відсутність певних правовідносин, юридичних фактів (наприклад, про визнання права власності); конститутивні (перетворювальні), завданням яких є захист права особи шляхом встановлення, зміни або припинення правовідношення між суб'єктами, у разі коли наявне стан відносин між ними порушує інтереси одного із суб'єктів (про розірвання договору, про розірвання шлюбу) [8].

Інші вчені пропонують розмежовуючи рішення, прийняті в порядку позовного, окремого та наказного провадження [9].

Узагальнивши ці та інші напрацювання вчених, здійснивши науково-практичний аналіз норм ЦПК, судової практики, підтримуємо загальноприйняті українськими вченими такі класифікатори судових рішень.

Так, за інстанцією, в межах якої судові рішення були прийняті: рішення суду першої інстанції; рішення суду апеляційної інстанції; рішення суду касаційної інстанції.

Залежно від галузевої приналежності предмету правового спору судові рішення в цивільному процесі поділяються на рішення, постановлені за результатами розгляду цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших справ.

Залежно від складу суду, яким вони приймаються судові рішення можна поділити на рішення, прийняті суддею одноособово (частина перша ст. 34 ЦПК), рішення, прийняті колегією суддів (частини третя та четверта ст. 34 ЦПК), та рішення, прийняті колегією у складі одного судді і двох присяжних (частина четверта ст. 293 ЦПК).

За критерієм обсягу питань, що вирішуються судовим рішенням, постановленим за результатами судового розгляду слід виділяти: основні – тобто ті, якими вирішуються правові вимоги сторін спору, що ухвалені безпосередньо після розгляду справи по суті; додаткові, постановлені відповідно до статті 270 ЦПК.

Також за ознакою повноти постановленого судового рішення можна виділити повне та скорочене судові рішення (частина шістнадцята ст. 7 ЦПК). Так, відповідно до частини шостої ст. 259 ЦПК у виняткових випадках залежно від складності справи складання повного рішення (постанови) суду може бути відкладено на строк не більш як десять днів, а якщо справа розглянута у порядку спрощеного провадження - не більш як п'ять днів з дня закінчення розгляду

справи. Складання повного тексту ухвали, залежно від складності справи, може бути відкладено на строк не більш як п'ять днів з дня оголошення вступної та резолютивної частин ухвали. Судове рішення, що містить вступну та резолютивну частини, має бути підписане всім складом суду і приєднане до справи.

В юриспруденції викликає дискусію поділ судових рішень за критерієм особливостей конструкції резолютивної частини рішення: імперативні, альтернативні та факультативні судові рішення в цивільному процесі [10].

У зв'язку з цим зазначимо, що можливість постановлення альтернативних судових рішень не передбачена чинним цивільним процесуальним законодавством. Більше того, відповідно до пункту 9 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про судові рішення» від 23.03.2012 № 6 резолютивна частина рішення не повинна викладатись альтернативно (наприклад: стягнути з відповідача певну суму або в разі відсутності коштів на його рахунок звернути стягнення на належне йому майно). У випадку, коли такі альтернативні вимоги містяться у позовній заяві, господарському суду слід ухвалою зобов'язати позивача визначитись з предметом позову і вирішувати спір у залежності від характеру зобов'язань відповідача.

Дискусія про визнання такого виду судових рішень в цивільному процесі пов'язана, перш за все, із нормами Цивільного кодексу України, що регламентують альтернативні зобов'язання. Однак до врегулювання зазначеного питання на рівні цивільного законодавства в контексті наділення кредитора правом вимагати від боржника виконання альтернативного зобов'язання шляхом вчинення однієї із дій (у разі невиконання боржником такого обов'язку добровільно), говорити про можливість виділення альтернативних судових рішень в межах цивільного процесу надто передчасно. Так само, ЦПК не передбачає можливості суду ухвалювати факультативні судові рішення. Для вітчизняного процесуального законодавства характерними є імперативні судові рішення.

Пропонуємо судові рішення в цивільному процесі залежно від функціонального призначення класифікувати на: судові рішення, якими справа вирішується по суті; судові рішення, якими вирішуються процедурні питання, пов'язані з розглядом справи (стосовно відкриття провадження у справі, стосовно зупинення провадження, вжиття заходів врегулювання спору тощо); судові рішення, що опосередковують процедуру доказування (призначення експертизи, витребування доказів тощо); «превентивні» судові рішення, основним завдан-

ням яких є зупинення неправомірного впливу на сторону судового провадження з боку іншої сторони, а також забезпечення реальної можливості виконання рішення (ухвали про забезпечення позову); «допоміжні» судові рішення, спрямовані на усунення недоліків та неточностей «основного» судового рішення; судові рішення, постановлені в рамках виконання контрольної функції; судові рішення, постановлені в рамках самоконтрольної функції.

Так, наприклад, до першої групи судових рішень належать рішення суду першої інстанції за наслідками розгляду справи по суті в порядку позовного провадження, рішення суду першої інстанції за наслідками розгляду справи по суті в порядку окремого провадження, заочне судове рішення, судовий наказ, постанова суду апеляційної інстанції, постанова суду касаційної інстанції, прийняті за результатами апеляційного та касаційного перегляду судового рішення відповідно.

До другої групи судових рішень відповідно до ст. 258 ЦПК належать ухвали суду, що постановляються в межах окремих етапах судового провадження, та спрямовані на досягнення дієвості та стадійності судового провадження.

До групи «допоміжних» судових рішень належать, наприклад, ухвала про роз'яснення судового рішення, додаткове судове рішення, ухвала про внесення виправлень до судового рішення, тобто рішення, спрямовані на забезпечення належної якості судового рішення, його доступності та зрозумілості для учасників судового провадження.

Під судовими рішеннями, постановленими в межах виконання контрольної функції, пропонуємо розуміти, зокрема, ухвалу суду у справі про скасування рішення третейського суду, ухвалу суду у справі про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу, ухвалу суду про затвердження або відмову у затвердженні мирової угоди. Як в першому, так і в другому випадку суд як уповноважений орган держави, до компетенції якого відноситься захист прав, свобод та законних інтересів осіб від імені держави, фактично здійснює контроль за відповідністю процедури альтернативного вирішення спору встановленому законом порядку вирішення таких спорів. Окрім цього, до цієї групи судових рішень можна також віднести окрему ухвалу, яка відповідно до ст. 262 ЦПК є процесуальною реакцією суду на виявлення при вирішенні спору факту порушення законодавства або недоліків в діяльності юридичної особи, державних чи інших органів, інших осіб.

Щодо правової природи окремої ухвали, то в судовій практиці переважає позиція стосовно

того, що постановлення окремої ухвали є правом, а не обов'язком суду (наприклад, ухвала Солом'янського районного суду м. Києва від 19.03.2019 по справі № 760/4478/13-ц).

До цієї ж групи судових рішень слід віднести також рішення, прийняті в порядку Розділу VII ЦПК («Судовий контроль за виконанням судових рішень»). Так, відповідно до ст. 447 ЦПК сторони виконавчого провадження мають право звернутися до суду із скаргою, якщо вважають, що рішенням, дією або бездіяльністю державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця під час виконання судового рішення, ухваленого відповідно до цього Кодексу, порушено їхні права чи свободи. А відповідно до частини першої ст. 451 ЦПК за результатами розгляду такої скарги суд постановляє ухвалу.

Ми поділяємо думку Д.Шкеребця про віднесення до групи судових рішень, постановлених в рамках самоконтрольної функції суду, ухвали про скасування судового наказу та ухвали про залишення заяви про скасування судового наказу без задоволення, ухвали про залишення заяви про перегляд заочного рішення без задоволення, ухвали про скасування заочного рішення і призначення справи до розгляду в загальному порядку [11].

Загалом же класифікація судових рішень в цивільному процесі відіграє важливу роль при дослідженні їх характерних особливостей, сутності та юридичної природи, а також значення, яке вони відіграють в межах цивільного судочинства.

Висновок. Інститут судового рішення в теорії цивільного процесу, а також в цивільному процесуальному законодавстві України займає ключове місце. Судове рішення – це процесуальний інститут та водночас особливий соціально-правовий феномен, який уособлює певні базові характеристики відповідного суспільства та є правовим засобом виконання судом його основного соціального призначення (його соціальних цілей). Єдиною формою здійснення легітимної судової влади є правосуддя, а легітимним актом реалізації цієї влади є судові рішення [12].

Поняття «вид судового рішення» використовується в ЦПК, однак зміст його не розкривається. ЦПК закріплює вичерпний перелік видів судових рішень, а саме, це: судовий наказ, рішення, ухвала, постанова суду. На виконання вимог норм ст. 19 Конституції України, а також відповідних статей ЦПК, порядок ухвалення судових рішень закріплено в ст. 259 ЦПК.

В юриспруденції вченими використовуються різні класифікатори для виокремлення видів судових рішень в цивільному процесі.

Список використаної літератури:

1. Законодавчі акти України, використані в цьому дослідженні, розміщені на Офіційному веб-порталі парламенту України. *Законодавство України*. <https://rada.gov.ua>
2. Гусаров К.В. Особливості окремої ухвали у цивільному судочинстві. Порівняльне-аналітичне право. 2013. № 2. С. 139-141.
3. Андронов І.В. Судові рішення в цивільному процесі України: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2018. С. 239.
4. Навроцька Ю. Особливості процесу доказування в наказному провадженні. <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/aug/5686/vnulpurn201685568.pdf>
5. Короед С.О. Процесуальне забезпечення ефективності цивільного судочинства: монографія. К.: «МП Леся», 2013. 508 с.
6. Аналітичний огляд стану цивільного судочинства в 2021 році. Верховний суд. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/zvi/2021_analiz_KCS.pdf
7. Види судових рішень (постанови, ухвали), вимоги до їх форми та змісту. Вінницький окружний адміністративний суд. 05.06.2020. http://voas.gov.ua/news/podiy/vidi_sudovikh_rshen_postanovi_ukhvali_vimogi_do_kh_formi_ta_zm_stu/ Цивільний процес: Навч. посіб. За ред. Ю.В. Білоусова. К., 2005. С. 177.
8. Андронов І.В. Судові рішення в цивільному процесі України: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2018. С. 198-199.
9. Самолюк Ю.М. Судове рішення у цивільному процесі: спірні питання. Судова апеляція. 2009. № 1(14). С. 91-98.
10. Шкребець Д. В. Деякі нові підходи до класифікації ухвал в цивільному процесі. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 197-202.
11. Посібник з написання судових рішень у цивільному і кримінальному судочинстві. К.: Баїте, 2016. 206 с.

Ivantsev D. N. Classification of court decisions in the civil justice system of Ukraine

The purpose of the article is to reveal the content of the concept of types of court decisions, to carry out a scientific and practical analysis of the classification of types of court decisions based on the norms of the Civil Procedure Code of Ukraine. The article provides a scientific and practical analysis of the types of court decisions in the civil justice system of Ukraine. The author's classification of types of court decisions is given, the conclusions of domestic scientists regarding the division of court decisions in civil proceedings into groups are summarized. So, according to the instance within which the court decisions were made: the decision of the court of first instance; decision of the appellate court; the decision of the court of cassation. Depending on the branch of the subject of the legal dispute, court decisions in the civil process are divided into decisions based on the results of consideration of civil, land, labor, family, housing and other cases. The provision of the Civil Procedure Code of Ukraine that a court order is a special form of a court decision is criticized and relevant changes to the provisions of the Civil Procedure Code of Ukraine are proposed. It has been proven that the use of the terms "court decision" and "court decision" in the Constitution of Ukraine indicates the terminological inconsistency of the relevant norms of the Constitution of Ukraine. It has been established that in the theory of civil procedure, various classifiers are used to divide court decisions into groups, which are not officially established in the Civil Procedure Code of Ukraine. The Civil Procedure Code of Ukraine only uses the term "types of court decisions" without disclosing its content. In order to comply with the principle of legal certainty, which is an element of the principle of the rule of law, it is proposed to amend the Constitution of Ukraine and use the single term "court decision". It was concluded that the institution of judicial decision occupies a key place in the theory of civil procedure, as well as in the civil procedural legislation of Ukraine. A court decision is a procedural institution and, at the same time, a special socio-legal phenomenon, which represents certain basic characteristics of the relevant society and is a legal means for the court to fulfill its main social purpose (its social goals). The only form of exercising legitimate judicial power is justice, and the legitimate act of exercising this power is a court decision. The term "type of court decision" is used in the Civil Procedure Code of Ukraine, but its content is not disclosed. The Civil Procedure Code of Ukraine enshrines an exhaustive list of types of court decisions, namely: court order, decision, resolution, court resolution. To fulfill the requirements of the norms of Art. 19 of the Constitution of Ukraine, as well as relevant articles of the Civil Procedure Code of Ukraine, the procedure for passing court decisions is enshrined in Art. 259 of the Civil Procedure Code of Ukraine.

Key words: court order, resolution, court decision, civil process, court decision, court decision.

УДК 351.741(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.2.47>**Д. В. Федотов**аспірант кафедри публічного
управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Актуальність статті полягає в тому, що необхідність забезпечення прав і свобод людини і потребує системного та виваженого розвитку законодавства, пов'язаного з його забезпеченням, оскільки принципи правової державності, перш за все, базуються на конкретних нормативно-правових актах. Інформаційна безпека, в умовах стрімкого розвитку цифровізаційних процесів і цифрової цивілізації суспільства розглядається не як благо, а як конкретна та точна умова стабільного та виваженого функціонування суспільства та, відповідно, всіх без виключення соціально-правових відносин. Тому, належне наукове опрацювання інформаційної безпеки, як об'єкта адміністративно-правового забезпечення, на нашу думку, слід розглядати якомога більш детально, зокрема з урахуванням сучасних безпекових тенденцій, триваючий правовий режим воєнного стану на території України, а також заходи з відсічі збройної агресії росії проти нашого суверенітету, територіальної цілісності та державності загалом. Автором звертається увага, що правовий режим інформації, що опрацьовується в Національній поліції України має різноманітні види та типи доступу, а також низку режимних обмежень, щодо роботи з нею, що, в свою чергу, потребує кардинально протилежного підходу до забезпечення дії відповідного адміністративно-правового режиму, що в першу чергу, спрямовується не лише на внутрішній захист інформації, що використовується в роботі поліції, а й потребує запобігання її витоку назовні, що може порушити права і свободи людини і громадянина та надати розголосу цьому. Відповідно, автор підкреслює, що оскільки інформація є основним інструментом комунікації суспільства, що в свою чергу дозволяє ефективно розвивати його та забезпечувати такий соціально-правовий стан, за якого окреслені блага (права і свободи людини і громадянина) не перебувають під загрозою, питання забезпечення безпеки поведінки з інформацією безперечно є тим аспектом адміністративно-правового його регулювання, що безпосередньо впливає на безпечність знаходження членів соціуму всередині нього, уможливорює сталий соціальний розвиток і убезпечує як увесь соціум так і окремих його представників від протиправних посягань на регламентовані, як обов'язкові для них, блага. Так, інформаційна безпека вченими та дослідниками, розглядається, перш за все як запобіжник неправомірного поведінки з нею, а також як інструмент управління суспільством, що дозволяє здійснювати конкретні волевиявлення та втілювати види соціально-правової поведінки в конкретних формах. Відповідно, інформаційна безпека, як вид правового режиму та інструмент безпечної комунікації в житті соціуму, уможливорює досягнення поставлених перед правовою державністю завдань.

Ключові слова: інформація, інформаційна безпека, діяльність поліції, правоохоронна діяльність, захист персональних даних.

Актуальність теми. Необхідність забезпечення прав і свобод людини і потребує системного та виваженого розвитку законодавства, пов'язаного з його забезпеченням, оскільки принципи правової державності, перш за все, базуються на конкретних нормативно-правових актах. Інформаційна безпека, в умовах стрімкого розвитку цифровізаційних процесів і цифрової цивілізації суспільства розглядається не

як благо, а як конкретна та точна умова стабільного та виваженого функціонування суспільства та, відповідно, всіх без виключення соціально-правових відносин. Тому, належне наукове опрацювання інформаційної безпеки, як об'єкта адміністративно-правового забезпечення, на нашу думку, слід розглядати якомога більш детально, зокрема з урахуванням сучасних безпекових тенденцій, триваючий правовий режим

воєнного стану на території України, а також заходи з відсічі збройної агресії росії проти нашого суверенітету, територіальної цілісності та державності загалом.

Ці та інші загрози для всього цивілізованого світу, мають також і інформаційний, а також і кіберхарактер, оскільки станом на сьогодні, інформація шириться саме завдяки цифровим медіа та інформаційним ресурсам із можливістю здійснення своєї діяльності онлайн. Ба більше, органи державної влади, що апелюють значним обсягом інформації, пов'язаної, у тому числі з персональними даними людини і громадянина також використовуються в своїй діяльності інформаційні онлайн ресурси, що дозволяють оперативно обмінюватись даними та накопичувати відповідні інформаційні бази, відслідковувати результативність своєї діяльності, безпосередньо моніторити правопорядок у суспільстві тощо.

Виклад основного матеріалу. Економічну та інформаційну безпеку підприємства можна розглядати як практичне використання таких принципів сучасного менеджменту, як своєчасна реакція на зміни в зовнішньому середовищі, бачення підприємства, тобто чітке подання про те, що воно повинно собою представляти, а також одного з основних положень сучасної теорії управління – ситуаційного підходу до керування, який означає важливість швидкості й адекватності реакції, що забезпечують адаптацію підприємства до умов його існування. Звідси економічну та інформаційну безпеку підприємства слід розглядати як еволюційний розвиток ситуаційного підходу до керування. Економічна та інформаційна безпека викликають усе більшу зацікавленість підприємств, які стикаються із труднощами при реалізації принципово нових підходів до керування підприємствами, при організації керування підприємством у ринкових умовах [1]. Водночас, можливість належного адміністративно-правового забезпечення інформаційної безпеки діяльності будь-якого органу державної влади прямопропорційно співвідноситься з його належним нормативно-правовим забезпеченням, оскільки всі без виключення органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти виключно в межах і у спосіб прямо передбачені указаними нормами законодавства. При цьому, інформаційна безпека, як об'єкт адміністративно-правового забезпечення в діяльності Національної поліції України, розглядається нами, як необхідна та важлива умова ефективного функціо-

нування зазначеного органу державної влади, а також можливості та спроможності виконання ним покладених на нього завдань і обов'язків.

Сьогодні незадовільність стану українського інформаційного законодавства та необхідність термінових заходів щодо його удосконалення є очевидними. Однак єдності у шляхах якісної трансформації інформаційного законодавства України серед дослідників цієї проблематики не існує, що є логічним, зважаючи на складність, динаміку та масштабність сучасних інформаційних процесів, які відбуваються в умовах становлення національної правової системи [2, с. 252]. Крім цього, складність зазначених процесів, на нашу думку, суттєво посилюється в умовах необхідності належного адміністративно-правового регулювання інформаційної діяльності системи Національної поліції України, оскільки зазначене коло нормативно-правових актів, що забезпечують впорядкування зазначених соціально-правових відносин у вказаній сфері так само недосконале.

Загрози цілісності інформації направлені на заборонену режимом доступу (порядком отримання, використання, розповсюдження і зберігання інформації) її зміну або спотворення, що призводить до порушення її якості або повного знищення. Цілісність інформації може бути порушена сумісно, а також внаслідок об'єктивного впливу з боку середовища, що оточує носій інформації. Інформація зберігає цілісність, якщо дотримується встановлена режимна адекватність щодо правил її модифікації (видалення) [1]. Спираючись на окреслену позицію необхідно зазначити, що в своїй діяльності Національна поліція України та всі підпорядковані їй посадові особи систематично використовують інформацію з різними режимними обмеженнями, що суттєво актуалізує необхідність забезпечення належного адміністративно-правового регулювання інформаційної безпеки у відповідній сфері. Крім цього, належить підкреслити, що наявність специфічних норм та відповідних положень у організаційно-управлінських актах, може суттєво посилити зазначений напрям роботи.

Не можна не погодитися з думкою В. Горбуліна та М. Биченка про те, що однією з основних причин невідповідності інформаційного законодавства України вимогам сучасності є несформованість у суспільній і науковій думці цілісного уявлення про інформаційну безпеку з позиції права та юридичної науки. Тому системний підхід до формування права й нормотворчо-

сті є актуальним завданням, зумовленим відсутністю належної систематизації чинного інформаційного законодавства. За відсутності методологічних засад інформаційного нормотворення виникають труднощі об'єктивного і суб'єктивного характеру при формуванні системи нормативно-правового регулювання інформаційної безпеки [3, с. 89]. Чільним необхідно зазначити, що поліваріативність підходів до визначення змісту і сутності інформаційної безпеки, як об'єкта адміністративно-правового регулювання загалом, та зокрема, в діяльності Національної поліції України безперечно негативно впливає на зазначений напрям роботи указанного органу державної влади. Така неточність може призвести до точкових та системних порушень прав і свобод людини і громадянина у поліцейській діяльності, що неминуче призведе до зниження стандартів правоохорони в державі, а також дотримання та забезпечення інституту прав і свобод людини і громадянина у контексті функціонування в Україні правового режиму державності та демократії.

Однією з таких загроз є розширення за допомогою сучасних цифрових технологій можливостей впливу на свідомість індивіда шляхом інформаційного маніпулювання задля досягнення певних інтересів третіх осіб, що негативно впливає на розвиток особистості та суспільства загалом. Хоча використання сучасних цифрових технологій у соціокультурній сфері дає нові можливості самореалізації через дистанційну освіту, зайнятість, доступ до світових культурних цінностей, воно одночасно створює загрози саморозвитку особистості та реалізації її інтересів через здійснення маніпулятивного впливу на її поведінку. Прикладами такого маніпулювання є пряма й прихована реклама у ЗМІ, інформація політичного та релігійного характеру, яка поширюється за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та може підірвати інформаційний суверенітет і формувати загрози інформаційній безпеці не тільки окремої особистості, але й суспільства загалом [4]. Дотримання інформаційної безпеки в діяльності Національної поліції України, а також укріплення відповідного адміністративно-правового механізму, перш за все, прямопропорційно співвідноситься із можливістю захисту різних ступенів інформації, що використовуються для ефективізації діяльності відповідного центрального органу виконавчої влади та забезпечення реалізації покладених на нього обов'язків, в контексті охорони прав і свобод людини громадянина

громадянина. Крім цього, нами зауважується, що можливість ефективного здійснення поліцейських функцій забезпечується у тому числі у спосіб накопичення певного кола інформації та її систематичного і об'єктивного використання процесі реалізації правоохоронної функції держави, що покладено на Національну поліцію України. Саме тому інформаційна безпека, як об'єкт адміністративно-правового регулювання є надзвичайно важливою, зокрема з огляду забезпечення можливості здійснення визначених обов'язків та виконання покладених на Національну поліцію України завдань.

Наголошуючи на недосконалому загальнопоширеному визначенні безпеки через стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, автори зазначають, що основою усвідомлення його повинен стати діяльнісний підхід, напрацьований соціальною філософією та теоретичною соціологією. Однак це не означає, що безпеку можна формально розуміти як вид діяльності у відриві від її результатів, умов, у яких вона здійснюється, та можливостей функціонування суб'єкта в цих умовах. З цієї позиції безпеку пропонується розглядати як «сукупність умов існування суб'єкта, якими він оволодів (осягнув, засвоїв, створив) у процесі самореалізації, і які він, таким чином, здатний контролювати» [5, с. 58]. Таким чином, необхідно підкреслити, що інформаційна безпека крізь призму зазначеного загальноправового розуміння сутності поняття безпеки є комплексом умов і обставин, що прямопропорційно впливають на процес дотримання прав і свобод людини і громадянина в інформаційній сфері, з метою забезпечення його самореалізації та уможливлення контролю за цими процесами. Крім цього, слід звернути увагу на те, що безпека, як статичне явище не може діяти без динамічних елементів та забезпечується власне ними. Інформаційна безпека в сучасних безпекових умовах перебуває під впливом низки негативних факторів, що можуть серйозно вплинути на її становище, що в свою чергу потребує належного теоретико-правового опрацювання та пошуку ефективних інструментів вирішення проблемних питань.

Світовий досвід боротьби зі шкідливим інформаційним впливом полягає як у використанні інструментів обмеження політичної, економічної та соціальної реклами та іншої нав'язливої шкідливої інформації, так і в особистому свідомому контролі над інформацією, що надходить. При-

оритетними напрямками державної інформаційної політики в протидії масштабним негативним інформаційно-психологічним впливам мають бути як інтеграція країн у міжнародні інформаційні та інформаційно-телекомунікаційні системи та організації, що протидіють негативним інформаційним впливам на свідомість, удосконалення законодавства з питань інформаційної безпеки, узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами та дієве правове регулювання інформаційних процесів, так і ефективна взаємодія органів державної влади та інститутів громадянського суспільства під час формування, реалізації та коригування державної політики в інформаційній сфері. Крім того, пріоритетними завданнями інформаційних структур владних органів мають бути контроль за інформаційними потоками; надання об'єктивної, вичерпної інформації, представлення фахових коментарів та пояснень щодо подій; систематичне висвітлення офіційної позиції посадових осіб та політичних лідерів [6]. Відповідно, механізм адміністративно-правового забезпечення інформаційної безпеки в діяльності Національної поліції України загалом, та зокрема в умовах дії правового режиму воєнного стану повинен включати низку інструментів, що полягають у обмеженні можливості розповсюдження конфіденційної інформації, тобто такої, що становить службовий інтерес та важливість, а також дотримання внутрішньокорпоративної етики та, перш за все, законодавства України у питаннях пов'язаних із адміністративно-правовими режимами інформації, у тому числі в контексті забезпечення інформаційної безпеки суспільства та держави в цілому.

Важливість належного дотримання визначених законодавством України інформаційно-правових режимів та принципів інформаційної безпеки, на нашу думку, прямопропорційно корелюється із діючою широкомасштабною агресією російської федерації, що виражається не лише в збройному аспекті, а полягає також і у веденні інформаційної та кібервійни, що відповідно потребує релевантного спротиву та здійснення превентивних заходів у цій сфері з боку органів правопорядку та всіх суб'єктів сектору безпеки і оборони України.

Тут слід наголосити, що в синергетичному аспекті простежується певна взаємозалежність умов існування суб'єкта та здатностей або можливостей їх контролю. Умови існування можуть виступати стимулом розвитку здатностей та підвищення спроможності суб'єкта, що, у свою чергу,

надає йому можливість впливати на умови свого існування з метою їх покращання. До таких умов можна віднести і потенційні загрози, рівень яких не дестабілізує діяльності суб'єктів, а навпаки спонукає до саморозвитку. Тоді завданням «мінімум» для держави стає створення загальних мінімальних умов, що забезпечать саморозвиток і самореалізацію індивідів [2, с. 253]. Відповідно, слід зазначити, що питання пов'язані з забезпеченням ефективного здійснення контролю за інформаційною безпекою, в контексті діяльності Національної поліції України, перш за все розглядається крізь призму адміністративно-правового аспекта, оскільки будь-яка така діяльність має бути пов'язана з правом і безпосередньо правозастосовною практикою, що є можливою виключно в реаліях дії законодавства, що взаємопов'язане з дією права та принципами правової державності.

Висновки. Отже, звертається увага, що правовий режим інформації, що опрацьовується в Національній поліції України має різноманітні види та типи доступу, а також низку режимних обмежень, щодо роботи з нею, що, в свою чергу, потребує кардинально протилежного підходу до забезпечення дії відповідного адміністративно-правового режиму, що в першу чергу, спрямовується не лише на внутрішній захист інформації, що використовується в роботі поліції, а й потребує запобігання її витоку назовні, що може порушити права і свободи людини і громадянина та надати розголосу цьому.

Відповідно, слід підкреслити, що оскільки інформація є основним інструментом комунікації суспільства, що в свою чергу дозволяє ефективно розвивати його та забезпечувати такий соціально-правовий стан, за якого окреслені блага (права і свободи людини і громадянина) не перебувають під загрозою, питання забезпечення безпеки поведінки з інформацією безперечно є тим аспектом адміністративно-правового його регулювання, що безпосередньо впливає на безпечність знаходження членів соціуму всередині нього, уможливорює сталий соціальний розвиток і убезпечує як увесь соціум так і окремих його представників від протиправних посягань на регламентовані, як обов'язкові для них, блага.

Так, інформаційна безпека вченими та дослідниками, розглядається, перш за все як запобіжник неправомірного поведінки з нею, а також як інструмент управління суспільством, що дозволяє здійснювати конкретні волевиявлення та втілювати види соціально-правової

поведінки в конкретних формах. Відповідно, інформаційна безпека, як вид правового режиму та інструмент безпечної комунікації в житті соціуму, уможлиблює досягнення поставлених перед правовою державністю завдань. Проте, слід зауважити, що окремі аспекти інформаційної безпеки, перш за все прямопропорційно пов'язані з необхідністю групування та узагальнення інформації про конкретних осіб, зміст і сутність їх соціального життя (як от ДНК-профілі злочинців чи облікові картки осіб, засуджених до відбування покарання не пов'язаного з позбавленням волі), що кратно підсилює необхідність злагодженого функціонування механізму інформаційної безпеки крізь призму норм адміністративного законодавства.

Список використаної літератури:

1. Кавун С.В., Носов В.В., Манжай О.В. Інформаційна безпека. Навчальний посібник. Харків: Вид. ХНЕУ, 2000. 352 с.
2. Нижник Н.Р., Ситник Г.П., Білоус В.Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку) : навчальний посібник. Ірпінь : Акад. ДПС України, 2000. 304 с.
3. Ситник Г.П., В.М. Олуйко, М.П. Вавринчук Національна безпека України: теорія і практика: навчальний посібник. Київ : Кондор, 2007. 616 с.
4. Федорова Н.Є., Смесова В.Л. Інформаційна безпека та шляхи її забезпечення на етапі інформаційно-технологічної революції. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 57. URL: http://bses.in.ua/journals/2020/57_2020/4.pdf
5. Данільян О.Г. Національна безпека України: сутність, структура та напрямки реалізації: навчальний посібник. Х. : Фоліо, 2002. 285 с.
6. Ільницька У. Інформаційна безпека України: сучасні виклики, загрози та механізми протидії негативним інформаційно-психологічним впливам. *Humanitarian vision*. 2016. Vol. 2 № 1. P. 27–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv_2016_2_1_7

Fedotov D. V. Information security as an object of administrative and legal security

The relevance of the article lies in the fact that the need to ensure human rights and freedoms requires a systematic and balanced development of legislation related to its provision, since the principles of legal statehood are, first of all, based on specific regulatory legal acts. Information security, in the conditions of rapid development of digitization processes and digital civilization of society, is not considered as a benefit, but as a specific and precise condition for stable and balanced functioning of society and, accordingly, all social and legal relations without exception. Therefore, proper scientific study of information security as an object of administrative and legal support, in our opinion, should be considered in as much detail as possible, in particular, taking into account modern security trends, the ongoing legal regime of martial law on the territory of Ukraine, as well as measures to repel armed aggression Russia against our sovereignty, territorial integrity and statehood in general. The author draws attention to the fact that the legal regime of information processed by the National Police of Ukraine has various types and types of access, as well as a number of regime restrictions on working with it, which, in turn, requires a radically opposite approach to ensuring the operation of the relevant administrative and legal regime, which is primarily aimed not only at the internal protection of information used in the work of the police, but also at the internal protection of information used in the work of the police. but also needs to prevent its leakage to the outside, which can violate the rights and freedoms of man and citizen and publicize this. Accordingly, the author emphasizes that since information is the main tool for communication of society, which in turn allows it to effectively develop and ensure such a social and legal state in which the outlined benefits (rights and freedoms of man and citizen) are not threatened, the issue of ensuring the security of information handling is undoubtedly the aspect of its administrative and legal regulation, which directly affects the safety of members of society within it. enables sustainable social development and protects both the whole society and its individual representatives from unlawful encroachments on regulated benefits as mandatory for them. Thus, information security is considered by scientists and researchers, first of all, as a safeguard against mishandling it, as well as a tool for managing society, which allows to exercise specific wills and embody types of social and legal behavior in specific forms. Accordingly, information security, as a type of legal regime and a tool for safe communication in the life of society, makes it possible to achieve the tasks set for the rule of law.

Key words: *information, information security, police activity, law enforcement, protection of personal data.*

М. А. Ковалевський

здобувач

Науково-дослідного інститут публічного права

ORCID ID: 0009-0008-8629-4295

ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ОРГАНАМИ ПРОКУРАТУРИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Стаття присвячена з'ясуванню основних векторів діяльності органів прокуратури в умовах збройного конфлікту щодо запобігання кримінальним правопорушенням. Встановлено, що запобіжна діяльність органів прокуратури відіграє вагомую роль в загальнодержавній превентивній системі. Умови збройного конфлікту, який виник в наслідок збройної агресії РФ сприятимуть трансформації та зростанню запобіжного навантаження органів прокуратури. Спеціалізовані повноваження щодо запобігання кримінальним правопорушенням в умовах збройного конфлікту реалізують Департамент протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту та Спеціалізована екологічна прокуратура. Автор зазначає, що основними підрозділами Офісу Генерального прокурора, які здійснюють запобігання міжнародним злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту є: Департамент міжнародно-правового співробітництва; Департаменту протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту; Координаційний центр підтримки потерпілих та свідків. Під час здійснення процесуального керівництва досудового розслідування воєнних злочинів виникають проблемні питання під час кримінально-правової кваліфікації артилерійських обстрілів, мінування, заподіяння смерті людині, інших діянь фізично затриманих представників держави-агресора. Мало дослідженими є та викликають труднощі кваліфікації, доказування, документування, запобігання різні форми ситуації згвалтувань і сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом, постраждалими від яких є як цивільні особи, так і військовополонені. Поряд з цим, потребує підвищення ефективності запобіжна діяльність щодо воєнних злочинів проти докільця, а також депортацій, залучення до примусових робіт (зокрема осіб, які потрапили під окупацію, перебуваючи у виправних колоніях, відбуваючи покарання у виді позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі) тощо. Основним формами координаційної діяльності є координаційні та спільні наради; робочі зустрічі; спільні робочі групи; заслуховування стану запобігання злочинності; визначення основних напрямків діяльності правоохоронних органів; розробка пропозицій до вдосконалення запобіжної діяльності тощо.

Ключові слова: запобігання злочинності, кримінологічна діяльність, прокуратура, збройний конфлікт, збройна агресія, запобігання кримінальним правопорушенням, екоцид, геноцид, координація.

Актуальність теми. Серед таких тенденцій функціонування держави в умовах воєнного стану, особливу роль у впливі на злочинність відіграють органи прокуратури, які відповідно до ст. 1 Закону України «Про прокуратуру» основним своїм завданням мають захист прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави, незалежно від мирних чи воєнних умов.

Повномасштабна агресивна війна РФ проти України спричинили ситуацію, за якої превентивна система держави почала функціонувати в абсолютно нових, непередбачуваних, стрімко

змінюваних умовах небезпечних умовах. Під загрозою опинилась не лише територіальна цілісність, незалежність та суверенітет України, але й уся концепція міжнародної безпеки. Значна кількість міжнародних угод та договорів не змогли забезпечити надійного захисту прав і свобод людей від агресії авторитарних режимів [1, с. 221]. Безпековий стан в країні на фоні масових вбивств, знущань та інших форм порушення основоположних прав людини, знижує ефективність протидії злочинності. Така ситуація призводить до поступового наростання криміногенного потенціалу, що може загрожувати

сплеском злочинності в середньостроковій перспективі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Фундаментальним аспектам протидії злочинності присвячені раці О.М. Бандурки, В.В. Голіни, Л.М. Давиденка, М.І. Даньшина, О.М. Джужи, А.Е. Жалінського, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, В.М. Кудрявцева, В.М. Куца, О.М. Литвинова та інших дослідників. Поряд з цим, наукові роботи згаданих вчених присвячені функціонуванню системи протидії злочинності в мирних умовах. Однак, наявність збройного конфлікту змусила переглянути існуючі підходи до системи протидії злочинності з огляду на сучасні виклики та безпекові умови, з урахуванням існуючої нестабільності, дисфункції кримінально-превентивних інститутів, переважання репресивного підходу, а також недоліків кримінологічного прогнозування.

Метою статті є дослідження запобігання кримінальним правопорушенням органами прокуратури.

Виклад основного матеріалу. Усвідомлюючи зростаючі загрози світовій безпеці та розуміючи всі складнощі пов'язані з утриманням злочинності на соціально-допустимому рівні, на Чотирнадцятому Конгресі Організації Об'єднаних Націй щодо попередження злочинності та кримінального правосуддя (Киото, Японія, 7–12 березня 2021 р.) було прийнято Кіотську декларацію «Активізація заходів попередження злочинності, кримінального правосуддя та забезпечення верховенства права: назустріч здійсненню Порядку денного у сфері сталого розвитку на період до 2030 року».

Під час Конгресу було прийнято рішення щодо активізації та узгодження глобальних зусиль з метою попередження злочинності та боротьби з нею, підтримуючи та розвиваючи міжнародне співробітництво у кримінально-правових питаннях. При цьому держави-учасники зобов'язалися зміцнювати потенціал правоохоронних та інших органів кримінального правосуддя як головних компонентів системи верховенства права та підвищувати кваліфікацію фахівців-практиків, щоб вони могли ефективно попереджати злочинність та протидіяти їй, та надавати технічну допомогу у вирішенні цього завдання [2].

Оскільки повноваження запобігання кримінальним правопорушенням прямо не передбачено законодавством про прокуратуру, відповідно органи прокуратури є неспеціальними

суб'єктами запобіжної діяльності. Відповідно головною функцією неспеціалізованих суб'єктів є здійснення загальносоціальної запобіжної діяльності в межах соціальної політики. Ця діяльність може поєднуватися з господарчою, організаційною, управлінською, культурно-виховною й іншими видами діяльності. Отже діяльність неспеціалізованих суб'єктів спрямована на розроблення та реалізацію заходів щодо випередження, обмеження й усунення причин та умов злочинності, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки [3].

Діяльність прокуратури спрямована на забезпечення дотримання конституційних прав і свобод людини, координацію та формування кримінально-правової політики діяльності органів правопорядку з метою забезпечення громадської безпеки та законності. Прокурор представляє інтереси суспільства та держави у кримінальному процесі з метою забезпечення права на справедливий суд для потерпілого, обвинуваченого й інших учасників процесу [4].

Дослідження ролі прокуратури у запобіганні злочинам в умовах збройного конфлікту, яке здійснювалася нами на основі офіційних матеріалів Офісу Генерального прокурора, статистичних даних та публіцистичних матеріалів провідних медіа і правозахисних громадських інституцій, дозволяє зазначити, що органи прокуратури виступають основною інституцією, яка протидіє злочинності в умовах збройного конфлікту.

Органи прокуратури розслідують воєнні злочини, здійснюють процесуальне керівництво під час розслідування воєнних злочинів. Органи прокуратури забезпечують дотримання законодавства у процесі документування і розслідування воєнних злочинів відповідними правоохоронними органами та представляють обвинувачення у судовому процесі. Вони здійснюють збір доказів воєнних злочинів та їх фіксацію для представлення у судовому національному і міжнародному процесі [5]. Задля реалізації цих повноважень Офісі Генерального прокурора та в обласних прокуратурах створено спеціалізовані підрозділи, також запроваджено спеціалізацію прокурорів у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів, в тому числі пов'язаних із сексуальним насильством, вчиненим в умовах збройного конфлікту.

Максимально чутливим напрямком діяльності органів прокуратури в умовах збройного конфлікту є питання забезпечення прав дітей

в умовах війни на основі принципу «найкращого інтересу дитини».

В умовах збройної агресії робота ювенальних прокурорів спрямована на запобігання таких воєнних злочинів стосовно дітей: втягнення та використання дітей в збройному конфлікті; незаконне переміщення і депортація дітей; викрадення, вбивства, каліцтва, сексуальне насильство; мілітаризація дітей на окупованих територіях. Стан «дитячої» злочинності під час війни обумовив наступні пріоритети в роботі прокурорів: необхідність затвердження єдиного стандарту документування виявлених воєнних злочинів; створення місць безпеки для дітей, постраждалих від війни та їх сімей; створення дієвого механізму компенсацій та виплати репарацій постраждалим від воєнних злочинів; відкриття Центрів допомоги для дітей, які стали свідками або потерпілими від злочинів, в тому числі під час війни; реалізація проекту відновного правосуддя для неповнолітніх тощо [6].

Виходячи зі статистичних даних та звітних матеріалів органів прокуратури можемо виокремити наступні вектори діяльності органів прокуратури щодо запобігання кримінальним правопорушенням в умовах збройного конфлікту:

1. Створення та функціонування структури підрозділів органів прокуратур, діяльність яких пов'язана з протидією злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту. Зокрема, Департаменту протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту, в складі якого функціонують управління процесуального керівництва, управління процесуального керівництва снпк, управління організації процесуального керівництва в обласних прокуратурах та управління організаційно-методичного та аналітичного забезпечення, відділ взаємодії з міжурядовим, державними та неурядовими організаціями та відділ документального забезпечення та ін..

2. Процесуальне керівництво у кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту. Воєнні кримінальні правопорушення рф проти України розслідує Національна поліція, СБУ, ДБР та Національне антикорупційне бюро. Офіс Генерального прокурора здійснює процесуальне керівництво розслідувань воєнних злочинів. Територіальні органи прокуратури забезпечують дотримання законів та норм під час документування та розслідування воєнних злочинів іншими правоохоронними органами, а також представляють сторону обвинувачення у судах. Прокурори уповноважені збирати докази воєнних злочинів рф, фіксувати

їх відповідно до міжнародних норм та практик. До прикладу прокурорами здійснюється процесуальне керівництво по 92 кримінальним провадженням проти журналістів.

3. Накопичення, аналіз та моніторинг статистичної інформації про зареєстровані злочини, вчинені в умовах збройного конфлікту. Саме Офіс Генерального прокурата є основним суб'єктом ведення статистики зареєстрованих воєнних злочинів та результатів їх досудового розслідування, яка є підґрунтям для підготовки аналітичних звітів та обґрунтованого проведення досудового розслідування даної категорії кримінальних правопорушень [7].

4. Забезпечення єдиних підходів до розслідування воєнних злочинів шляхом розробки відповідних стандартів. В Офісі Генерального прокурора функціонує міжвідомча робоча група з висококваліфікованих військових експертів та прокурорів для сприяння розслідуванню та кримінальному переслідуванню за міжнародні злочини, які рф вчиняє проти України. Фахівці надають допомогу в розслідуванні найбільш резонансних воєнних злочинів, ідентифікації типів застосованої зброї, встановлення командних зв'язків тощо. Експерти проводять тренінги для прокурорів і слідчих, готують методичні матеріали щодо стандартів та алгоритмів розслідування воєнних та міжнародних злочинів.

5. Представлення сторони обвинувачення у судовому процесі щодо воєнних злочинів.

6. Співпраця із міжнародними правоохоронними органами та органами міжнародного правосуддя, іноземними державами в сфері документування та розслідування воєнних злочинів. Зокрема, Офіс Генерального прокурора співпрацює із Міжнародними кримінальними судом, зокрема надаючи відповідну доказову базу по воєнним злочинам [8].

7. Впровадження інноваційних інформаційних рішень, що забезпечує інформаційно-аналітичну обробку інформації для накопичення доказової бази та підвищення ефективності досудового розслідування

8. Розслідування окремих категорій воєнних злочинів. Зокрема таких воєнних злочинів як екоцид у формі загроз об'єктам атомної енергії, підризу Каховської ГЕС, знищення фондів Асканія-Нова та інші кримінальні правопорушення, які завдають шкоди довкіллю. Для врегулювання процесів у цій сфері, накопичення доказової бази та якісного здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням, а також чіткого визначення компетенції органів

прокуратури, наказом Генерального прокурора від 23.04.2021 № 25щц у структурі Офісу Генерального прокурора утворено Спеціалізовану екологічну прокуратуру

9. Координація діяльності правоохоронних органів. Генеральний прокурор, керівники відповідних прокуратур, їх перші заступники та заступники відповідно до розподілу обов'язків координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності. Основною формою координації є проведення координаційних нарад з керівниками правоохоронних органів, на яких заслуховується інформація щодо їхньої діяльності у сфері протидії злочинності. Рішення координаційної наради є обов'язковим до виконання всіма зазначеними в ньому правоохоронними органами.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи вищевикладене зазначимо, що запобіжна діяльність органів прокуратури відіграє вагомую роль в загальнодержавній превентивній системі. Умови збройного конфлікту, який виник в наслідок збройної агресії РФ сприяло суттєвій трансформації та зростанню запобіжного навантаження органів прокуратури. Спеціалізовані повноваження щодо запобігання кримінальним правопорушенням в умовах збройного конфлікту реалізують Департамент протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту та Спеціалізована екологічна прокуратура.

Основними підрозділами Офісу Генерального прокурора, які здійснюють запобігання міжнародним злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту є: Департамент міжнародно-правового співробітництва; Департаменту протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту; Координаційний центр підтримки потерпілих та свідків.

Найбільш поширені форми запобігання кримінальним правопорушенням реалізуються в процесі координаційної діяльності у виді: координаційних та спільних нарад; робочих зустрічей; спільних робочих груп; заслухову-

вань стану запобігання злочинності; визначення основних напрямків діяльності правоохоронних органів; розробка пропозицій до вдосконалення запобіжної діяльності тощо.

Список використаної літератури:

1. Rufanova Viktoriia, Shablysty Volodymyr, Spilnyk Serhiy, Sydorenko Nataliia, Mozol Stanislav. Conflict-related sexual violence as a threat to peace and security of the world. *Amazonia Investiga*. Volume 11. Issue 53: May, 2022. Page 220-226. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2021/>
2. Кіотська декларація «Активізація заходів попередження злочинності, кримінального правосуддя та забезпечення верховенства права: назустріч здійсненню Порядку денного у сфері сталого розвитку на період до 2030 року». 7-12 березня 2021. URL: https://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2021/10/17_Kyoto_Declaration_V2102815-Ukr-PravoJustice.pdf/
3. Лукашевич С. Ю. Об'єкти та суб'єкти запобігання в кримінології та правоохоронній діяльності. 2022. URL: <chrome-extension://efaidnbmnfninbcajpcglclefindmkaj/http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/190/5217/10978-1?inline=1>.
4. Кримінологія: підручник / за ред. Б.М. Головіна. Харків: Право. 2020. 384 с. С. 161.
5. Головне про воєнні злочини. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://war.gp.gov.ua/crimes.html/>
6. В Офісі Генерального прокурора обговорили питання захисту прав дітей в умовах війни. 25.11.2022. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/v-ofisi-generalnogo-prokurora-obgovorili-pitannya-zaxistu-prav-ditei-v-umovax-viini>
7. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2/>
8. Shkuta O.O. Crimes in the Military Sphere: Reasons and Conditions. *European Reforms Bulletin*. 2020. №2. С. 74-77. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1845/1/74-77.pdf>.

Kovalevskiy M. A. Prevention of criminal offenses by the prosecutor's office in conditions of armed conflict

The article is devoted to the clarification of the main vectors of the activities of the prosecutor's office in the conditions of an armed conflict with regard to the prevention of criminal offenses. It was established that the preventive activity of the prosecutor's office plays an important role in the national preventive system. The conditions of the armed conflict, which arose as a result of the armed aggression of the Russian Federation, contributed to a significant transformation and increase in the preventive burden of the prosecutor's office. The Department of Combating Crimes Committed in the Armed Conflict and the Specialized Environmental Prosecutor's Office exercise specialized

authority to prevent criminal offenses in the context of armed conflict. The author notes that the main divisions of the Office of the Prosecutor General, which prevent international crimes committed in the context of armed conflict, are: Department of International Legal Cooperation; the Department of Combating Crimes Committed in Conditions of Armed Conflict; Coordination center for support of victims and witnesses. During the implementation of the procedural guidance of the pre-trial investigation of war crimes, problematic issues arise during the criminal-legal qualification of artillery shelling, mining, causing death to a person, and other acts of physically detained representatives of the aggressor state. Difficulties in qualifying, proving, documenting, and preventing various forms of rape and sexual violence related to armed conflict, which are victims of both civilians and prisoners of war, are poorly researched and cause difficulties. Along with this, there is a need to increase the effectiveness of preventive activities regarding war crimes against the environment, as well as deportations, involvement in forced labor (in particular, persons who fell under the occupation, being in correctional colonies, serving sentences in the form of imprisonment for a certain period, life imprisonment) etc. The main forms of coordination activities are coordination and joint meetings; working meetings; joint working groups; listening to the state of crime prevention; determination of the main areas of activity of law enforcement bodies; development of proposals for improvement of preventive activities, etc.

Key words: *crime prevention, criminological activity, prosecutor's office, armed conflict, armed aggression, prevention of criminal offenses, ecocide, genocide, coordination.*

УДК 343.37

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.2.49>**В. І. Петров**

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ORCID ID: 0009-0007-6769-8553

СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРИВЛАСНЕННЯ, РОЗТРАТУ АБО ЗАВОЛОДІННЯ ЧУЖИМ МАЙНОМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ СВОЇМ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ

У статті автором проведено дослідження з метою встановлення соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за привласнення, розтрату або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

Автором проведено дослідження основних концепцій щодо розуміння соціальної обумовленості кримінально-правових норм та виокремлення обов'язкових обставин встановлення яких зумовлює доцільність запровадження норм-заборон кримінального законодавства України. Також автор запропонував власний перелік обов'язкових обставин соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за привласнення, розтрати або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

За результатом дослідження автор зробив висновок, що криміналізація привласнення, розтрати або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем є соціально обумовленою, адже вона відповідає основним обставинам соціальної обумовленості кримінально-правових норм.

Доведено, що є необхідність виокремлення привласнення, розтрати або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем у самостійний склад кримінального правопорушення, що зумовлено наявністю таких підстав: 1) значний ступінь суспільної небезпеки цього діяння через мету службової особи отримати неправомірну вигоду; 2) стала динаміка цих діянь; 3) необхідність кримінально-правового забезпечення охорони людини, суспільства та держави від корупції; 4) наявність причин та умов вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 191 КК України, які неможливо усунути без застосування кримінальної відповідальності.

Ключові слова: соціальна обумовленість, привласнення, розтрата, заволодіння, службове становище, службова особа.

Постановка проблеми. Конституція України у 13 проголосила, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки; у ст. 41 – кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Такі положення Основного Закону держави знайшли своє відображення в КК України, Розділ VI Особливої частини якого покликаний охороняти відносини власності в Україні. Разом із тим, корислива злочинність завжди характеризується високим

рівнем поширеності, проте є своєрідні винятки. Одним із них є привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК України), що обтяжено віднесенням його до корупційних кримінальних правопорушень.

Так, згідно із даним Офісу Генерального прокурора (до 02 січня 2020 року – Генеральної прокуратури України), у 2019 році обліковано 8417 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 191 КК України, з них повідомлено про підозру – 3900 особам; у 2020 році – 11160, підозр – 5676, у 2021 році – 11012, підозр – 6040. Разом із тим, в Єдиному державному реєстрі судових рішень за аналогічний період виявлено

лише 1131 електронних копія обвинувальних вироків за привласнення або розтрату.

Згідно з даними Держаної судової адміністрації України, у 2019 році за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 191 КК України, засуджено 340 осіб, з них за ч. 2 ст. 191 КК України – 14 осіб; у 2020 році – 276 осіб, за ч. 2 ст. 191 КК України – 7 осіб; у 2021 році – 259 осіб, за ч. 2 ст. 191 КК України – 24 особи.

Досить незначна кількість засуджених осіб по відношенню до виявлених кримінальних правопорушень свідчить про наявність як теоретичних, так й практичних проблем кримінальної відповідальності за привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

Разом із тим, цілком справедливо зазначає С.С. Сироватка, що кримінально-правова характеристика будь-якого злочинного діяння повинна обов'язково передбачати розгляд питань, що стосуються соціальної обумовленості підстав криміналізації чи декриміналізації. Сказане цілком стосується і норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за привласнення чи розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем [1, с. 197].

Також варто пам'ятати той факт, що згідно із приміткою до ст. 45 КК України, розглядуване кримінальне правопорушення віднесено до корупційних.

Розробку окремих питань які стосувалися кримінальної відповідальності за привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем здійснювали такі вчені, як К.Г. Биков, А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Л.В. Дорош, А.П. Запотоцький, С.В. Кучменко, М.І. Мельник, П.В. Олійник, Ю.О. Пілюков, А.С. Політова, М.В. Саприкіна, С.С. Сироватка, О.А. Слабченко, О.В. Смаглюк, М.І. Хавронюк О.І. Цивінський, Н.М. Ярмиш та інші. Однак, дослідження окреслених науковців стосувалися в більшій мірі кримінально-правової характеристики привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, не виділяючи дослідження соціальної обумовленості привласнення, розтрату або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем предметом окремого дослідження.

Мета статті полягає у дослідженні соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за привласнення, розтрату або заволодіння

чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

Виклад основного матеріалу. Повністю погоджуємось із Л.П. Брич, що діяльність законодавця не є довільною. Кримінальна правотворчість обумовлена суспільними потребами, зокрема в застосуванні такого крайнього заходу як встановлення кримінальної відповідальності за суспільно-небезпечні посягання [2, с. 13]. З чим погоджується і І.Б. Газдайка-Василишин, зазначаючи, що іншому випадку створюватиметься ґрунт для суб'єктивізму і волюнтаризму в кримінально-правовому регулюванні, що негативно впливатиме на ефективність закону про кримінальну відповідальність, сприятиме виникненню диспропорцій в розвитку суспільних відносин [3, с. 25].

Звернувшись до словника Української мови можемо зрозуміти, що як зумовленість так і обумовленість визначаються – залежністю від певних причин, умов, обставин [4, с. 596], [5, с. 729].

Разом із тим, зазначає К.Л. Кривопускова, такі вчені, як М.С. Бондаренко наголошують, що у доктрині кримінального права під час розкриття соціальної зумовленості норм вживаним є термін саме «обумовленість». Навіть така незначна відмінність у цих двох термінах спричиняє, на її думку, певну некоректність. Так, обумовленістю є залежність від певних умов, обставин або визначеність певними обставинами. Водночас під зумовленістю розуміють залежність саме від певних причин. При цьому причинами є те, що породжує інше явище, викликає та зумовлює його, спричиняє появу відповідних наслідків, умова ж або обставина є більше підставою до сприяння подальшого існування відповідного явища, але не до його виникнення (породження) [6, с. 299].

Не будемо вдаватися в довгі полемічні дискусії щодо співвідношення зумовленості та обумовленості. Бо в даній роботі ми не мали це на меті. Разом із тим, лише зазначимо, що будемо дотримуватися позиції тих науковців, які наголошують на доцільності використання при дослідженні питання криміналізації кримінально-правових норм саме обумовленості. Як такого, що більше вдало відображає досліджуване питання кримінального законодавства.

Як наголошує О.О. Пашенко, для вирішення питання про те, чи є та чи інша кримінально-правова норма соціально обумовленою (тобто, чи відповідає вона суспільним потребам), в науці запропоновано виділяти величезну кількість відповідних обставин. Серед правників, що

присвятили свої дослідження вказаній проблематиці, були запропоновані різні переліки названих обставин та неоднакові їх імена, зокрема, автор зустрів такі терміни, як: «умови», «передумови» «критерії», «підстави», «фактори», «чинники» тощо [7, с. 150].

І.Б. Газдайка-Василишин стверджує, що наразі існує відмінності між поглядами вчених не лише в термінологічному позначенні чинників (обставин) криміналізації, але в їх кількісному і змістовному розумінні. До таких чинників (обставин) вони відносять, наголошує автор, такі з них: 1) високий ступінь суспільної небезпеки діянь; 2) їх порівняну поширеність і типовість як форм вияву антисуспільної поведінки; 3) динаміку вказаних діянь з уваги на причини і умови, що їх породжують; 4) матеріальну і моральну шкоду, що заподіяна такими діяннями; 5) нерегульованість відповідальності за ці діяння в законі про кримінальну відповідальність; 6) неможливість успішної боротьби з ними менш репресивними засобами; 7) можливість впливу на них кримінально-правовими засобами; 8) можливості кримінальної юстиції в боротьбі з ними; 9) наявність матеріальних засобів для реалізації кримінально-правового впливу; 10) відсутність можливих побічних наслідків заборони; 11) необхідність кримінально-правових гарантій охорони деяких конституційних прав і приписів; 12) міжнародно-правові зобов'язання; 13) об'єктивні закономірності життя і суспільства; 14) загальні закони управління; 15) рівень розвитку науки і техніки; 16) усвідомлення об'єктивної потреби суспільства в криміналізації; 17) рівень суспільної правосвідомості; 18) рівень суспільної психології; 19) історично сформовану традицію розуміння злочинного і незлочинного; 20) визначеність і єдність термінології; 21) співрозмірність санкції та економії репресії; 22) найбільш типові і небезпечні об'єктивні та суб'єктивні ознаки діянь; 23) особистісні ознаки суб'єктів діянь; 24) поведінку потерпілого [3, с. 30–31].

Як можемо побачити І.Б. Газдайка-Василишин пропонує більш широкий перелік чинників (обставин) аніж Л.П. Брич. Однак зазначені чинники в більшій мірі повторюються, а деякі просто розділені на більш менші складові частини від загального.

В свою чергу Д.О. Балабанова пропонує розглядати дві групи факторів, які можуть впливати на криміналізацію, до яких відносить підстави кримінально-правової заборони та принципи криміналізації.

Так, до підстав кримінально-правової заборони, на думку вченої, належать: суспільна небезпечність; типовість та достатня розповсюдженість антисуспільної поведінки, але з урахуванням ступеня її суспільної небезпечності; динаміка суспільно небезпечного діяння з урахуванням причин та умов, що її породжують; необхідність впливу кримінально-правовими заходами, при цьому, на думку вченої, потрібно враховувати, що кримінальна репресія – це крайня форма протидії найбільш небезпечним формам девіантної поведінки; врахування можливостей системи кримінальної юстиції в протидії тим чи іншим формам антисуспільної поведінки та як їх складова наявність матеріальних ресурсів для реалізації для реалізації кримінально-правової заборони; співрозмірність позитивних та негативних наслідків криміналізації [8, с. 146–147].

Щодо принципів криміналізації, які вчена відносить до законодавчої техніки, яку в свою чергу розуміє як систему засобів, прийомів та правил, які використовуються для найбільш точного та послідовного виразу волі законодавця у нормативних актах, зазначає наступне. Одна з головних умов оптимальності законодавства зводиться до дотримання вимог його внутрішньої узгодженості, а також до цілого ряду пов'язаних з нею вимог: відсутність прогалин закону та зайвості заборони; визначеність та єдність термінології; доцільність – можливість створення, зміни та наступного застосування положень кримінального закону, виходячи з потреб суспільства та держави, для досягнення певних цілей, з урахуванням загально правових принципів в чітко встановлених законодавчих межах, що виявляється в побудові норм кримінального закону, визначенні їх структури, місця розташування в самому кримінальному законі та встановлення співвідношення з іншими положеннями Кримінального кодексу [8, с. 147–148].

Разом із тим, на думку О.О. Пащенко обставини, за допомогою яких визначається соціальна обумовленість, можна поділити на обов'язкові та факультативні. До першого виду автор відносить ті, що слід з'ясувати для констатації соціальної обумовленості будь-якої кримінально-правової норми-заборони. До другого – такі, що мають вирішальне значення не для всіх видів норм. У свою чергу, обов'язкові обставини, на думку науковця, можна поділити на універсальні та альтернативні. Універсальні обов'язкові обставини, на думку автора, характеризуються тим, що вся їх сукупність має вра-

ховуватися під час визначення соціальної обумовленості кожної норми. Альтернативні – тим, що обов'язково має бути дотримана одна з двох відповідних обставин [9, с. 211–212].

Як можемо побачити, запропонована класифікація О.О. Пащенко відрізняється за своєю суттю від зазначених попередньо у цій роботі.

Так, не претендуючи на цілковиту завершеність, дослідник вважає за можливе запропонувати таку систему обов'язкових обставин соціальної обумовленості охоронних (заборонних) кримінально-правових норм (законів про кримінальну відповідальність). Зокрема, універсальні обов'язкові обставини на його думку: 1) суспільна небезпечність; 2) співрозмірність позитивних і негативних наслідків заборони; 3) можливість боротьби з діянням за допомогою кримінально-правових заходів та неможливості боротьби за допомогою інших; 4) наявність ресурсів для здійснення кримінального переслідування; 5) системно-правова несуперечливість; 6) безпрагальність і ненадмірність заборони; 7) повнота складу злочину. Серед альтернативних автор виділяє: історичні традиції або зміну умов життя суспільства [9, с. 212].

Таким чином, хоча зазначені вище позиції вчених щодо розуміння обставин соціальної обумовленості кримінально-правових норм і не є вичерпними, однак дали змогу зрозуміти, що в них є багато спільного. В результаті чого можемо сформулювати перелік, на нашу думку, найнеобхідніших обставин соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за привласнення, розтрату або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем. Серед яких можна виділити: суспільну небезпечність; поширеність; співрозмірність позитивних і негативних наслідків кримінально-правової заборони; неможливість боротьби за допомогою інших засобів; визначеність і єдність термінології.

Як відзначає Л.П. Брич, суспільна небезпека діяння – головна ознака злочину, – яка є необхідною, але водночас недостатньою умовою визнання певного діяння злочином [2, с. 14]. Однак розвиток науки кримінального права не стоїть на місці. З кожним роком все більше і більше, науковці кримінально-правової галузі, піддають критиці категорію суспільної небезпеки [10, с. 10]. Одним з перших хто почав розробляти дане питання на монографічному рівні, цілком вірно та справедливо визнається В.В. Шаблистий.

Так, на думку В.В. Шаблистого використання у КК України 2001 р. такої категорії, як суспільна

небезпека (небезпечність) при характеристиці злочину, діяння, посягання, наслідку, особи злочинця, психічно хворого, способу вчинення злочину є скоріше даниною традиціям, які не є безспірними, а дискусію про їх оновлення можна вважати відкритою або розпочатою. Про це свідчить, на думку правника, той факт, що на перших роках побудови радянської держави будь-яке діяння, що загрожувало не людині, а радянському ладу, тобто державі, вважалося суспільно небезпечним та злочинним. Вбачається науковцем, що саме звідси бере початок застосування кримінального закону за аналогією. Про небезпеку для окремо взятої людини мови і бути не могло, на відміну від кримінальних законів ХІХ ст. Саме тому ознака «суспільна небезпека» злочину не може мати місце в державі, у якій людину проголошено найвищою соціальною цінністю. Розглядувана категорія є штучно створеним рудиментом радянської правової системи, що, можливо на думку В.В. Шаблистий, підлягає заміні на безпеку людини, суспільства, держави та людства [11, с. 120]. Однак, все ж таки сьгодні категорія суспільної небезпечності є у дійсному КК України, а тому може лише піддаватися розумній критиці.

Продовжуючи відзначимо, що з прийняттям Закону України «Про Національне антикорупційне бюро» від 14 жовтня 2014 року № 169811, законодавцем було внесено зміни до ст. 45 КК України та встановлено перелік корупційних кримінальних правопорушень.

Так, наразі в примітці до ст. 45 КК України встановлено, що корупційними кримінальними правопорушеннями відповідно до цього Кодексу вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 цього Кодексу [12].

На думку Ю.П. Дзюби при дослідженні суспільної небезпечності кримінального правопорушення в першу чергу необхідно звертати увагу на «цінності», які ставить під загрозу діяння.

Так на думку вченого, ціннісний, аксіологічний підхід до вивчення соціальної обумовленості кримінально-правових норм безпосередньо стосується визначення об'єкта кримінально-правової охорони. Система цінностей становить предметне втілення системи діяльності й суспільних відносин, що виражають

сутність життєдіяльності даної спільноти, її конкретно-історичного способу життя [13, с. 130].

Разом із тим, виникає питання ступеня суспільної небезпечності кримінального правопорушення, або принципу ієрархічного поділу соціальних цінностей на які посягає суспільно небезпечне діяння.

На думку Ю.П. Дзюби ієрархія соціальних цінностей визначається насамперед через об'єкт кримінально-правової охорони та відображається як у структурі кримінального кодексу, так і у взаємозв'язку його структурних компонентів. Автор переконаний, що ніяка сукупність обставин діяння сама по собі, поза суспільними відносинами, не наділена властивостями суспільної небезпечності, а роль об'єкта як фактору суспільної небезпечності діяння настільки велика, що його навіть називають мірилом суспільної небезпечності кримінального правопорушення у цілому. Водночас, продовжує науковець, суспільна небезпечність кримінального правопорушення визнається сукупністю не тільки об'єктивних, але й суб'єктивних ознак. До їхнього числа відносять суспільну небезпечність: діяння, способу його вчинення, наслідків цього діяння, суспільну небезпечність особистості суб'єкта кримінального правопорушення, вину [13, с. 131].

Таким чином, високий рівень суспільної небезпечності привласнення, розтрати або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем, як корупційного кримінального правопорушення зумовлюється наступним.

Наразі корупція загрожує ідеалам демократії, правам людини і правопорядку в цілому, руйнує належне управління, добросовісність і соціальну справедливість, перешкоджає конкуренції та економічному розвитку, підриває моральні засади суспільства. Більше того, корупція щільно пов'язана з іншими формами злочинності, зокрема, організованою злочинністю й економічною злочинністю. Корупція також охоплює колосальні обсяги активів, які можуть становити значну частку суспільних ресурсів і які ставлять під загрозу політичну стабільність, сталий розвиток держави та її національну безпеку, говорить А.В. Савченко [14, с. 6].

Разом із тим, необхідно пам'ятати, як було зазначено вже вище, що ступінь суспільної небезпечності залежить, як від об'єктивних ознак так і від особистості суб'єкта кримінального правопорушення.

Так, на думку М.В. Лошицького об'єктивну сторону ч. 2 ст. 191 КК України складає привласнення, розтрати або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем. Під заволодінням чужим майном шляхом зловживання службовим становищем полягає в незаконному оберненні чужого майна на свою користь або на користь інших осіб з використанням службовою особою свого службового становища всупереч інтересам служби. Зловживання службовим становищем в свою чергу передбачає умисне, з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб використання службовою особою службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб. Суб'єктом привласнення, розтрати або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем може бути лише службова особа [15, с. 313–314].

Таким чином, високий ступінь суспільної небезпечності привласнення, розтрати або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем не викликає сумніву.

З метою з'ясування поширеності на території України такого діяння, як привласнення, розтрату або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем звернемось до офіційної статистичної інформації.

Звернувшись до офіційного сайту офісу генерального прокурора України ми мали змогу проаналізувати інформацію про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розгляду, щодо привласнення, розтрату або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем. Проте у відкритому доступі інформації представлена починаючи з 2013 року. А також окремо не ведеться статистичний облік за ч. 2 ст. 191 КК України.

Як можемо побачити привласнення, розтрату або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем є поширеним кримінальним правопорушенням на території нашої країни. Рівень динаміки свідчить, про зменшення рівня облікованих кримінальних правопорушень з 2013 по 2016 роки (з 13193 облікованих кримі-

нальних правопорушень до 9787), підвищення у 2017 (10756 облікованих кримінальних правопорушень) та 2018 (10713 облікованих кримінальних правопорушень) роках. Після спаду у 2019 році (9074 облікованих кримінальних правопорушень) рівень підвищується у 2020 (11160 облікованих кримінальних правопорушень) та 2021 (11092 облікованих кримінальних правопорушень) роках. Найменшим показником характеризувався 2022 рік (6698 облікованих кримінальних правопорушень).

Також необхідно наголосити, що за досліджуваних період кількість кримінальних правопорушень, у яких провадження закрито зменшилось. Так якщо у 2013 році було закрито 6059 кримінальних проваджень, то у 2021 році 1319, а в 2022 році лише 570 проваджень. Що може свідчити про напрацювання механізму розслідування та доказування привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем. Що не може не тішити.

Якщо звернутись до Єдиного державного реєстру судових рішень можемо побачити, що зареєстровано 7256 вироків за привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем. За 2009 рік – 2 вироків, за 2010 рік – 427 вироків, за 2011 рік – 1842 вироків, за 2012 рік – 1767 вироків, за 2013 рік – 1844 вироків, за 2014 рік – 1345 вироків, за 2015 рік – 1 вирок, за 2016 рік – відсутні вироків, за 2017 рік – 1 вирок, за 2018, 2019, 2020 роки знову відсутні вироків, за 2021 рік – 1 вирок, за 2022 рік – 25 вироків. Як можемо побачити виражений спад вироків за ст. 191 КК України приходить на початок 2015 року. Разом із тим, вбачається підвищення починаючи з 2022 року.

З приводу наступної обставини соціальної обумовленості кримінально-правової норми «співрозмірність позитивних і негативних наслідків» цілком слушно процитуємо О.О. Пащенко.

На думку науковця питання щодо негативних наслідків кримінально-правової заборони варто вирішувати залежно від виду покарання, який закріплено у санкції аналізованої кримінально-правової норми, а тому, і може бути реально застосований до особи, яка вчинила діяння, нею передбачене. Це пов'язано із тим, на його переконання, що зазначені негативні наслідки проявляються передусім у тих обмеженнях прав і свобод, які становлять зміст покарання, що призначається за вчинення діяння, перед-

баченого у досліджуваній кримінально-правовій нормі [16, с. 59].

Відповідно до санкції ч. 2 ст. 191 КК України за привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем передбачено кримінальну відповідальність у вигляді обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років [12]. Разом із тим, необхідно пам'ятати, що негативні наслідки буде мати будь-яка заборонна кримінально-правова норма. Проте характер санкції повинен зумовлюватись ступенем суспільної небезпечності протиправного діяння.

З цього приводу О.О. Пащенко зазначає, що такі покарання, як штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, конфіскація майна передбачають позбавлення засудженого певних грошових сум, які він міг би з користю витратити на себе і членів своєї сім'ї (сплата за навчання, придбання книжок, розвиваючих ігор, продуктів харчування, екскурсій, путівок у санаторій, відпочинок на морі тощо). При цьому при призначенні штрафу або конфіскації майна особа позбавляється наявних у неї грошей (а при конфіскації – ще й іншого майна) [16, с. 59–60].

Ба більше привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем відноситься до корупційних кримінальних правопорушень, а тому несе підвищену небезпеку як для суспільства в цілому, так і для держави, зокрема. Тому, особа за вчинення корупційного кримінального правопорушення повинна бути позбавлена права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, завдяки чому вона мали змогу вчинити кримінальне правопорушення хоча б певний час.

Щодо неможливості боротьби із заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем за допомогою інших засобів відзначимо наступне.

На думку О.О. Пащенко така обставина соціальної обумовленості, як «наявність можливості боротьби з діянням кримінально-правовими засобами», утворюється двома парними категоріями: можливістю боротьби за допомогою кримінально-правових засобів і неможливістю боротьби за допомогою інших, що впли-

ває з терміну «наявність можливості». Авторем наголошується, що можливість боротьби з діянням за допомогою кримінально-правових засобів – це власне можливість виявлення, розслідування і доказування відповідних діянь, а не «ціна» здійснення такої можливості. Тут йдеться лише про те, чи взагалі можна чи ні це зробити на сучасному рівні розвитку науки і техніки [17, с. 5].

Разом із тим, аксіоматичним є твердження, що у розвитку суспільстві де вищою соціальною цінністю є людина, заходи кримінально-правової репресії повинні бути останнім важелем впливу регулювання суспільних відносин.

Відповідно до ст. 17 (Розкрадання, неправомірне привласнення або інше нецільове використання майна державною посадовою особою) Конвенції ООН «Проти корупції» від 31.10.2003 кожна Держава-учасниця вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочинами умисного вчинення розкрадання, неправомірного привласнення або іншого нецільового використання державною посадовою особою з метою одержання вигоди для самої себе або іншої фізичної чи юридичної особи будь-якого майна, державних або приватних коштів, або цінних паперів, чи будь-якого цінного предмета, що знаходиться у відання цієї державної посадової особи на підставі її службового становища [18].

Більше того, наявність ознак корупції у вчиненому суспільно небезпечному діянні, автоматично робить кримінального правопорушення корупційним, та виключає можливість передбачити інші види відповідальності.

Розглядаючи наступну обставину соціальної обумовленості кримінально-правової норми, як визначеність та єдність термінології можемо відзначити наступне. З прийняттям Закону України «Про антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 № 1698-VII та Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII законодавцем було визначено та сформовано єдність термінології, яка, зокрема, стосується питання корупції, що в подальшому вплинуло і на текст КК України. Проте текст ст. 191 КК України не піддавався правкам, у зв'язку з цими змінами в законодавстві. Лише в подальшому у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 № 2617-VIII та Закону України «Про внесення змін до Кримінального

кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» від 03.03.2022 № 2117-IX було внесено декілька змін до тексту ст. 191 КК України. Однак, вони не стосувалися визначеності та сутності термінологічного навантаження досліджуваної статті.

Таким чином, за результатом дослідження можна зробити висновок, що криміналізація привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем є соціально обумовленою, адже вона відповідає основним обставинам соціальної обумовленості кримінально-правових норм.

Доведено, що є необхідність виокремлення привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем у самостійний склад кримінального правопорушення, що зумовлено наявністю таких підстав: 1) значний ступінь суспільної небезпеки цього діяння через мету службової особи отримати неправомірну вигоду; 2) стала динаміка цих діянь; 3) необхідність кримінально-правового забезпечення охорони людини, суспільства та держави від корупції; 4) наявність причин та умов вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 191 КК України, які неможливо усунути без застосування кримінальної відповідальності.

Перспективним напрямком подальшої наукової розробки є дослідження ґенези кримінально-правових норм про відповідальність за привласнення, розтрату або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

Список використаної літератури:

1. Сироватка С.С. Окремі аспекти соціальної зумовленості кримінальної відповідальності за привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, вчинені у співучасті. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 4. 2020. С. 197–203.
2. Брич Л.П., Навроцький В.О. Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні: монографія. Київ: Атіка, 2000. 288 с.
3. Газдайка-Василишин І.Б. Некорисливі злочини проти власності: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 212 с.
4. Словник української мови: в 11 тт. Том 3 / за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1972. 744 с.

5. Словник української мови: в 11 тт. Том 5 / за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1974. 840 с.
6. Кривопускова К.Л. Соціальна обумовленість кримінально-правових норм про публічні заклики до вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. № 4. 2022. С. 298–303.
7. Пашенко О.О. Соціальна обумовленість кримінально-правових норм: проблеми міждисциплінарних зв'язків. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 9–10 жовт. 2014 р.) / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2014. С. 150–154.*
8. Балабанова Д.О. Загальні засади теорії криміналізації. *Актуальні проблеми держави і права*. № 47. 2009. С. 145–148.
9. Пашенко О.О. Обставини, що визначають соціальну обумовленість охоронних кримінально-правових норм (законів про кримінальну відповідальність). *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10-11 жовт. 2013 р. С. 210–213.*
10. Anisimov D. Social condition of criminal liability for the illegal influence on the results of official sports competitions. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 6. V. 2. P. 8–14. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5763> (дата звернення: 12.12.2022).
11. Шаблюстий В.В. Суспільна небезпека (небезпечність) у кримінальному праві України в епоху постмодерну. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 3 (11). С. 112–124.
12. Кримінальний кодекс України: Кодекс від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.12.2022).
13. Дзюба Ю.П. Суспільна небезпечність злочинів та соціальна обумовленість кримінально-правової заборони. *Форум права*. 2014. № 4. С. 130 – 134.
14. Савченко А.В. Корупційні злочини (кримінально-правова характеристика): навч. посіб. Київ: «Центр учбової літератури», 2016. 168 с.
15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. Лошицького М.В. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2019. 864 с.
16. Пашенко О.О. Співрозмірність позитивних і негативних наслідків кримінально-правової заборони. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Випуск 35. С. 59–63.
17. Пашенко О.О. Соціальна обумовленість кримінально-правових норм: дис. на здобут. наук. ступ. док. юрид. наук за спец. 12.00.08. Харків, 2019. 449 с.
18. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції: Конвенція від 31.10.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#top (дата звернення: 16.12.2021).

Petrov V. I. Social conditioning of criminal responsibility for the appropriation, waste or possession of others' property through abuse by an official person of his office position

In the article, the author conducted a study with the aim of establishing the social conditioning of criminal liability for appropriation, embezzlement, or possession of someone else's property by abusing an official's official position.

The author conducted a study of the main concepts related to the understanding of the social conditioning of criminal law norms and the identification of mandatory circumstances, the establishment of which determines the expediency of the introduction of prohibition norms of the criminal legislation of Ukraine. The author also proposed his own list of mandatory circumstances of social conditioning of criminal responsibility for misappropriation, embezzlement or appropriation of other people's property by abuse of official position.

Based on the results of the research, the author concluded that the criminalization of misappropriation, embezzlement or possession of someone else's property by abusing an official's official position is socially determined, because it corresponds to the main circumstances of the social conditioning of criminal law norms.

It has been proven that there is a need to separate the appropriation, embezzlement or taking over of someone else's property by an official by abusing his official position as an independent criminal offense due to the presence of the following grounds: 1) a significant degree of social danger of this act due to the purpose of the official to obtain an unlawful benefit; 2) the current dynamics of these actions; 3) the need for criminal law protection of people, society and the state against corruption; 4) presence of reasons and conditions for committing a criminal offense provided for in Part 2 of Art. 191 of the Criminal Code of Ukraine, which cannot be eliminated without applying criminal liability.

Key words: social conditioning, appropriation, embezzlement, possession, official position, official.

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.2.50>**Д. С. Приходько**

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПРИВЛАСНЕННЯМ, РОЗТРАТОЮ МАЙНА АБО ЗАВОЛОДІННЯ НИМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ: ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД

Мета статті полягає у дослідженні можливостей використання спеціальних знань у формі проведення судових експертиз за фактами привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Актуальність статті полягає в тому, що у зв'язку з тим, що останнім часом зростає кількість міжнародного фінансування у вигляді дотацій, грантів, програм, кримінальні правопорушення, пов'язані з привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, набувають більш складних фінансових схем, що потребує доказової бази, що відповідає міжнародним стандартам. Виникає потреба у використанні низки спеціальних знань у таких формах, як залучення спеціалістів для проведення процесуальних дій, використання криміналістичних обліків, консультаційна допомога, залучення міжнародних експертів або використання вітчизняних експертних висновків, що відповідають міжнародним вимогам тощо. Наукова стаття присвячена дослідженню особливостей використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем за межами України. На підставі наукових досліджень вітчизняних та закордонних колег зроблено спробу розкрити форми спеціальних знань для формування доказової бази на стадії досудового розслідування. Привернуто увагу до довідково-облікової допомоги, консультацій, залучення міжнародних експертів або використання вітчизняних експертних висновків, що відповідають міжнародним вимогам. Акцентовано на значенні міжнародних організацій, які сприяють розслідуванню економічних кримінальних правопорушень. Розкрито діяльність міжнародної експертної мережі інститутів судової експертизи, до складу якої входять вітчизняні експертні установи, які мають акредитацію за міжнародними стандартами, зокрема, експертні установи МВС України та Міністерства юстиції України. Привернуто увагу до альтернативної експертизи на прикладі Німеччини, Франції, США та в Україні. Зроблено висновок, що в умовах сьогодення привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем все частіше набуває транснаціонального характеру. При цьому важливим інструментом доказування є проведення судових експертиз, що забезпечує отримання допустимих та достовірних доказів, необхідних для розкриття окреслених кримінальних проваджень. Однак, організація таких експертиз вимагає ретельного підходу і вирішення багатьох організаційних питань, які децю перешкоджають залученню міжнародних експертів. Водночас, в Україні все більше експертних установ набувають міжнародної акредитації, які відповідають всім вимогам для надання експертних послуг міжнародного рівня.

Ключові слова: *судова експертиза, міжнародне співробітництво, міжнародні організації, експертні установи, досудове розслідування, кримінальні правопорушення, службова особа, привласнення, розтрата майна або зловживання службовим становищем.*

Актуальність теми. У зв'язку з тим, що останнім часом зростає кількість міжнародного фінансування у вигляді дотацій, грантів, програм, кримінальні правопорушення, пов'язані

з привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, набувають більш складних фінансових схем, що потребує доказової бази, що

відповідає міжнародним стандартам. Виникає потреба у використанні низки спеціальних знань у таких формах, як залучення спеціалістів для проведення процесуальних дій, використання криміналістичних обліків, консультаційна допомога, залучення міжнародних експертів або використання вітчизняних експертних висновків, що відповідають міжнародним вимогам тощо. Як справедливо зазначають Н. І. Клименко і О. А. Купрієвич, національна судова експертиза не може існувати ізольовано, тобто тільки в межах окремої держави. Висновок, складений експертами однієї держави, повинен мати силу доказів для судів іншої держави. Такі інтеграційні процеси свідчать про зацікавленість держав у взаємодії і посиленні міжнародного співробітництва у галузі судової експертизи з метою досягнення і забезпечення передового рівня проведення судових експертиз, відповідності міжнародним стандартам якості їх проведення [7].

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми.

Проблематика використання спеціальних знань була предметом дослідження як зарубіжних науковців, так і вітчизняних, серед яких: В. П. Бахін, Г. С. Бідняк, І. В. Гора, Н. Я. Дондик, Н. І. Клименко, Н. В. Копча, А. В. Кофанов, О. А. Кравченко, І. В. Пиріг, М. Я. Сегай, В. В. Семенов, М. Г. Щербаківський та ін. У площині міжнародного співробітництва використання спеціальних знань було висвітлено у працях О. І. Виноградової, О. А. Лопати, Н. І. Клименко, О. А. Купрієвич, Ю. М. Черноус, Водночас, досудовому розслідуванню економічних кримінальних правопорушень, присвячені дослідження: А. Ф. Волобуєва, О. В. Пчеліної, А. Ю. Спусканюка, Р. Л. Степанюка, К. О. Чаплинського та ін.

У свою чергу закордонні колеги приділили чимало уваги доказуванню економічних кримінальних правопорушень. Серед таких наукових праць Моніка Порвіш «Оптимізація доказової, криміналістичної та оперативної діяльності у справах про економічні злочини з точки зору правоохоронних органів» [19]; Рассел Г. Сміт, Тоні Оберман, Джорджина Фуллер «Корупція державних службовців організованою злочинністю: розуміння ризиків і пошук рішень» [22], Олиеста Вісаксана та Умар Маруф «Розслідування злочину про розтрату майна» [16], Костянтин Глига «Подібності та відмінності між розтратою майна та зловживанням службовим становищем з відповідними юридичними аспектами» [17], та ін. У своїх роботах дослідники

розглядають процедуру розслідування кримінальних дій в своїх країнах, привертаючи увагу до висновку експерта, втім, комплексного дослідження використання спеціальних знань в міжнародному просторі та їх значення для доказування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем проведено не було.

Мета даної роботи – є дослідження можливостей використання спеціальних знань у формі проведення судових експертиз за фактами привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

Виклад основного матеріалу. У криміналістиці під кримінальними правопорушеннями у сфері службової діяльності слід розуміти суспільно небезпечні винні діяння, що вчиняються як службовими особами з використанням своїх повноважень і становища всупереч інтересам служби, а також можливостей, які випливають зі службового становища, так й іншими особами, котрі, як наслідок, підривають авторитет і порушують встановлений порядок функціонування та нормальну діяльність органів державного апарату, апарату місцевого самоврядування й інших юридичних осіб незалежно від форми власності. Для класифікації окреслених кримінальних правопорушень науковці використовують: сферу виникнення відносин, на які вони посягають; галузеву специфіку; суб'єкта, на інтереси якого посягають конкретні злочинні діяння; масштаби злочинної діяльності тощо [14, с. 27]. До таких кримінальних правопорушень науковці відносять кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах при проведенні експорту або імпорту товарів; наданні вітчизняними підприємствами та організаціями послуг іноземним та іноземними–вітчизняним суб'єктам господарської діяльності; наукової, науково-технічної, науково-виробничої, навчальної та іншої кооперації з іноземними суб'єктами господарчої діяльності; товарообмінних (бартерних) операцій та іншої діяльності, побудованої на формах зустрічної торгівлі між вітчизняними та іноземними суб'єктами господарювання тощо.

Такі кримінальні правопорушення охоплюють будь-яку сферу господарської діяльності. Так, дослідження забіжного досвіду Великої Британії, Франції, Іспанії, Швеції, Норвегії, Німеччини, Польщі, Італії, Латвії, Хорватії щодо структури кримінальних правопорушень у сфері будівництва засвідчує, що найпоширенішим видами кримінальних правопорушень є кримінальні

правопорушення проти власності, зокрема різні форми заволодіння майном, пошкодження майна тощо [2, с. 52]. Аналіз судової практики в Україні дає підстави вважати, що великий відсоток заволодіння майном вчиняється з гуманітарною допомогою.

Для формування доказової бази на стадії досудового розслідування важливе значення мають всі форми використання спеціальних знань. Проте в криміналістичній літературі обґрунтовано приділяється багато уваги саме призначенню судових експертиз. У рамках міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи у разі проведення судової експертизи за дорученням відповідного органу чи особи іншої держави, з якою Україна має угоду про взаємну правову допомогу і співробітництво, застосовується законодавство України, якщо інше не передбачено зазначеною угодою. Керівники державних спеціалізованих установ, що проводять судові експертизи, у необхідних випадках мають право за згодою органу або особи, що призначили судову експертизу, включати до складу експертних комісій провідних фахівців інших держав. Такі спільні експертні комісії здійснюють судові експертизи за нормами процесуального законодавства України [13].

Для вчинення привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем використовуються різноманітні об'єкти (документи, обладнання, устаткування, товари, виконані роботи тощо), які в подальшому стають предметом дослідження будівельно-технічної, судово-почеркознавчої, технічної експертизи документів, комп'ютерно-технічної експертизи та інших, які вирішують важливі для органів досудового розслідування завдання. А. П. Запотоцький, А. А. Вознюк і С. В. Кучменко зазначають, що такі кримінальні правопорушення часто пов'язано з підробленням проектно-кошторисної та звітної документації (підроблення підписів у відповідних документах або почерку посадової особи; розписок; вказівок; примушування певної особи до підпису; оформлення фіктивних договорів тощо) [3, с. 50]. Водночас, перед правоохоронцями першочергово постає завдання встановлення суми спричинених збитків, тому в будь-якому кримінальному провадженні пріоритетного значення набуває судово-економічна експертиза.

Судово-бухгалтерська практика не є новою ні для розвинених країн, ні для країн, що розвиваються. Абу Пол і Ачо Юнуса підкрес-

люють, як у діловому світі, так і в державному секторі, остаточна відповідальність за розслідування економічних кримінальних правопорушень лежить на антикорупційному агентстві (EFCC), на уряді та бухгалтеррах-криміналістах. Перш за все, результати дослідження показують, що використання судово-бухгалтерської експертизи знижує рівень кримінальних правопорушень у державному секторі Нігерії, що призводить до економічної стабільності. Застосування навичок і методів судово-бухгалтерської експертизи значно допомогло антикорупційним агенціям Нігерії, таких як EFCC, ICPC, в розслідуванні складних фінансових кримінальних правопорушень. Більше того, під час розслідування слід дотримуватися процедур судової експертизи, залучати кваліфікованих професійних судових експертів. Автори наголошують на проведенні судово-бухгалтерської експертизи у відповідності до встановлених стандартів, які повинні бути модернізовані та оптимізовані відповідно до сучасних технологій і передового міжнародного досвіду [21, с. 84].

Для досягнення рівня міжнародних стандартів в експертній діяльності необхідно дотримуватись основних принципів як законність, всесторонність, неупередженість, узгодженість тощо. Як відомо, відсутність монополії – одна із головних умов наближення до Європейських стандартів. Поряд з цим, наявність одних і тих же критеріїв, методик, за якими повинні проводити експертизи та дослідження, будуть сприяти об'єктивності отриманих результатів [12].

Як і в розвинутих державах, в Україні функціонують державні експертні установи які проводять судово-економічну та інші класи судових експертиз. Суттєвими досягненнями в міжнародній діяльності слід відмітити членство Державного науково-дослідного криміналістичного центру МВС України, Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України та Харківського Інституту судових експертиз імені професора М. С. Бокаріуса в міжнародній лабораторії Європейської мережі судово-медичних інститутів (ENFSI). Зазначені експертні установи України відповідають всім вимогам для надання експертних послуг міжнародного рівня та акредитації за міжнародними стандартами якості ISO 17025 або ISO 17020 та підтверджують свій статус щороку шляхом опитувань QCC, що також підтримується українським законодавством. Так, державні спеціалізовані установи України, що виконують судові експертизи, користуються правом встановлю-

вати міжнародні наукові зв'язки з установами судових експертиз, криміналістики тощо інших держав, проводити спільні наукові конференції, симпозиуми, семінари, обмінюватися стажистами, науковою інформацією і друкованими виданнями та здійснювати спільні видання в галузі судової експертизи і криміналістики [12].

В окремих зарубіжних країнах широко розповсюджено проведення альтернативної експертизи. Це експертні дослідження, до проведення яких залучаються державні й недержавні експертні установи і приватні експерти сторонами кримінального провадження з метою отримання на поставлені питання висновків експертів, заснованих на проведених дослідженнях з використанням спеціальних знань [6]. Так, у США кожна сторона в суді (захист і обвинувачення) має право запросити в суд найнятого нею експерта, який виступає в кримінальному процесі як свідок цієї сторони. Сторона сплачує послуги експерта, що може поставити під сумнів його об'єктивність, достовірність отриманих результатів при проведенні експертизи. Суд вирішує справу на основі аналізу поданих сторонами конкурентних експертиз та інших доказів у справі, оцінює висновки експертів з точки зору наукової обґрунтованості, достовірності та повноти. Інститут приватної експертизи діє й у Німеччині, він успішно функціонує й конкурує з державними експертними установами. Принцип «внутрішньої змагальності» існує у Франції. У справі суд призначає одночасно двох незалежних експертів (для обох сторін). Експерти, які внесені в спеціальний державний реєстр, запрошуються органом, що веде процес, а не сторонами. Це є, на думку французьких фахівців, гарантією отримання надійного доказу – висновку експерта. Досвід функціонування експертних служб зарубіжних країн заслуговує на вивчення й запровадження його в Україні з метою забезпечення принципів правосуддя та захисту інтересів сторін [5]. Саме представлення альтернативних експертних висновків, як забезпечення принципу змагальності, здатні підвищити якість експертиз, вивести державну експертну систему із стану монополії, сприяти забезпеченню повноти дослідження доказів. Також це вплине на якість розслідування та достовірність оцінювання висновку експерта слідчим і судом. Аналізуючи висновки різних експертів і порівнюючи їхні результати, слідчий (суд) має дійти висновку про доказове значення кожної з них, а потім вирішувати питання про винність або невинність особи. В умовах постій-

ного розвитку науки й техніки, ускладнення методів і методик дослідження стає складним оцінювання слідчим і судом висновків експертів, що мають кардинально різні результати. Оцінити наукову обґрунтованість висновків, вірність обрання та застосування методів дослідження у такій ситуації має тільки висококваліфікований спеціаліст, що володіє спеціальними знаннями, як експерт. На даний час в Україні механізм правового регулювання конкурентної (альтернативної) експертизи існує частково [1, с. 80]. Хоча ми вважаємо таке твердження потребує уточнення. Законодавством закріплено, що судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених Законом України «Про судову експертизу». Виключно державними установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз [13]. При цьому державні експертні установи функціонують в різних міністерствах, а саме: Міністерстві юстиції України; Міністерстві охорони здоров'я України; Міністерства внутрішніх справ України, Міністерстві оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України, експерти яких незалежні одне від одного, мають право самостійно обирати затверджені методики, тому, на наш погляд, альтернативна експертиза в Україні достатньо розвинена як і в інших країнах.

У контексті зазначеної теми привертає увагу Європейський простір судової експертизи (EFSA), який охоплює 54 лабораторії з 34 країн, що входять до Ради Європи та шістнадцять міжнародних груп, що дають можливість різним постачальникам судово-експертних послуг, у тому числі підрозділам розслідування злочинів, отримати допомогу з-за кордону. Ця допомога може полягати у наданні доказів для подальшого вивчення в іншу країну або в запрошенні іноземних судових експертів приїхати та допомогти у справі. Крім того, всі наявні неперсоналізовані бази даних будуть доступні через єдиний шлюз для всіх правоохоронних організацій держав-членів. Це найбільша у світі об'єднана організація судово-експертних установ, що отримала міжнародне визнання Серед держав, інститути яких входять до європей-

ської мережі, – Вірменія, Австрія, Азербайджан, Бельгія, Болгарія, Великобританія, Угорщина, Греція, Грузія, Данія, Іспанія, Ірландія, Італія, Литва, Латвія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Туреччина, Швеція, Швейцарія тощо. Найбільш відомими інститутами ENFSI, що проводять експертні дослідження, є Польський, Угорський і Празький судово-експертні інститути [4], Національний інститут криміналістики та кримінології в Бельгії [10] та Нідерландський інститут судової експертизи [11].

Аналіз судово-експертної практики свідчить, що судові експертизи, призначені за фактами привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем в більшості випадків багатооб'єктні через велику кількість спірних документів та виконавців. Підготування таких матеріалів охоплює: попереднє дослідження документів; добір та систематизацію документів, що потребують дослідження; визначення кола осіб – гаданих (можливих) виконавців текстів та підписів; збирання для експерта відомостей, що стосуються об'єктів майбутньої експертизи тощо [8, с. 241]. Під час проведення міжнародних судових експертиз та оцінки висновка експерта (експертів) важливого значення набуває точний переклад, фахівцями, які мають таке право.

Обліково-довідкова допомога як форма використання спеціальних знань може бути складовою недержавних заходів забезпечення кримінального провадження. Наприклад, майже в усіх штатах США (Айдахо, Айова, Аризона, Вірджинія, Індіана, Каліфорнія, Монтана, Міссурі, Нью-Йорк, Нью-Мексико, Огайо та ін.) функціонує Єдиний реєстр будівельного обладнання, який містить ідентифікаційні дані всіх будівельних об'єктів і будівельного обладнання. [20, с. 156]. У реєстрі наявна інформація про власника майна, номер кузова транспортного засобу, ID-карту будівельного обладнання тощо. У разі викрадення такого майна поліція має достатньо інформації для швидкого встановлення його місцезнаходження. Цей захід безпеки та спосіб запобігання злочинам проти власності у сфері будівництва досить успішно реалізують у Великій Британії, Франції, Італії, Норвегії, Німеччині, Польщі, Латвії, Хорватії [18, с. 11; 2, с. 60].

Для повного розслідування кримінальних правопорушень може знадобитися отримати інформацію щодо документів про власність, банківських виписок та інших доказів, які збері-

гаються в інших країнах.

В межах боротьби з економічною та організованою злочинністю науковці описують два основних способи звернутися за допомогою в США: – «неофіційний», коли запити через правоохоронні канали можуть забезпечити швидкий доступ до інформації з державних або добровільних джерел; у такому разі докази будуть отримані за допомогою непримусових методів розслідування; – «офіційний» спосіб включає запити про взаємну правову допомогу (MLA) через багатосторонні або двосторонні угоди, і часто вимагає значних ресурсів від запитуючої держави, що може тривати значний час для виконання. Зазвичай, офіційні запити необхідно робити тоді, коли інформацію або докази необхідно отримати через примусові засоби або особливим чином для забезпечення їх прийнятності у суді, наприклад, для збору фінансових документів або обов'язкових свідчень свідків [15].

Висновки. Таким чином, в умовах сьогодення привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем все частіше набуває транснаціонального характеру. При цьому важливим інструментом доказування є проведення судових експертиз, що забезпечує отримання допустимих та достовірних доказів, необхідних для розкриття окреслених кримінальних проваджень. Однак, організація таких експертиз вимагає ретельного підходу і вирішення багатьох організаційних питань, які дещо перешкоджають залученню міжнародних експертів. Водночас, в Україні все більше експертних установ набувають міжнародної акредитації, які відповідають всім вимогам для надання експертних послуг міжнародного рівня. Серед членів Європейської мережі судово-медичних інститутів (ENFSI) Державний науково-дослідний криміналістичний центр МВС України, Київський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України, Харківський Інститут судових експертиз імені професора М. С. Бокаріуса тощо.

Список використаної літератури:

1. Буряченко О. А. Конкурентна (альтернативна) експертиза в Україні. *Теорія та практика судово-експертної діяльності: матеріали VIII Міжвідомчої конференції (27 листопада 2019 року)*. Київ, 2019. Національна академія внутрішніх справ, Навчально-науковий інститут № 2. С. 78-80.
2. Вавриш А. В. Запобігання злочинам проти власності у сфері будівництва : дис. на здоб.

- наук. ступ. канд. юрид. наук. зі спец. 12.00.09, НАВС, Київ, 2018. 275 с.
3. Запотоцький А. П., Вознюк А. А., Кучменко С. В. Розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері будівництва: метод. рек. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 78 с.
 4. Європейська мережа інститутів судової експертизи ENFSI. URL: https://enfsi.eu/wp-content/uploads/2016/09/151021_enfsi_constitution.pdf
 5. Клименко Н. І. Несудова експертиза, або експертиза соціуму. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2014. Вип. 14. С. 424-429.
 6. Клименко Н. І. Питання реформування інституту судової експертизи в КПК України. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики*: Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю з дня народження професора М. В. Салтєвського (м. Одеса, 2 листопада 2012 року). Одеса : Фенікс 2012. С. 356-359.
 7. Клименко Н. І., Купрієвич О. А. Міжнародне співробітництво судово-експертних установ. *Вісник кримінального судочинства*. № 4/2015. URL: http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2014_Klimenko_Kuprievuch.pdf
 8. Криміналістика: підручник / Р. І. Благута, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. – 3-тє вид., переробл. та допов. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 948 с.
 9. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&text=%D1%81%D1%82+242#w14978>.
 10. Національний інститут криміналістики і кримінології в Бельгії URL: <https://incc.fgov.be/international>
 11. Нідерландський інститут судової експертизи URL: <https://www.forensicinstitute.nl/>
 12. Пакулова Т. В., Бідняк Г. С. Міжнародний досвід використання спеціальних знань в поліцейській діяльності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал*. 2021. Спеціальний випуск. № 1. С. 211-214
 13. Про судову експертизу Закон України Редакція від 01.01.2021 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
 14. Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності: автореф. дис. докт. юрид. наук: 12.00.09. ХНУВС. Харків. 2017. 40 с.
 15. Цуцкірідзе М. С., Пчеліна О. В., Гайду С. В., Романюк В. В. та ін. Алгоритм дій працівників органів досудового розслідування щодо накладення арешту на електронні активи, одержані злочинним шляхом, Науково-практичний посібник. Київ : 7БЦ, 2021. 90 с.
 16. Oliestha Ageng Wicaksana and Umar Ma'ruf . Investigation of the Crime of Embezzlement in Property Jurnal Daulat Hukum: Volume 3 Issue 3, September 2020. Pp. 337-344.
 17. Constantin I. GLIGA. Similarities and differences between the offence of embezzlement and the offence of abuse of office with relevant jurisprudential aspects. *Bulletin of the Transilvania University of Braşov Series VII*, Vol. 15 (64) No. 2 – 2022. Pp. 271-282. DOI: <https://doi.org/10.31926/but.ssi.2022.15.64.2.17>
 18. Gould N. Dispute resolution in the construction industry: an overview. Construction law seminar: introduction to the basics. 2004. 34 p. URL: <https://www.fenwickelliott.com/sites/default/files/ADR%201%20-%20Dispute%20Resolution%20In%20The%20Construction%20Industry.pdf>.
 19. Monika Porwicz The Concept of Research on Economic Crime in the Context of the Research Task 'Optimization of Evidence, Forensic and Operational Activities in Cases of Economic Crime From the Perspective of Law Enforcement Authorities'. *Internal Security*, January–June DOI: 10.5604/01.3001.0014.3186 <http://dx.doi.org/10.5604/01.3001.0014.3186>
 20. Morenoff J. D., Sampson R. J., Raudenbush S. W. Neighborhood inequality, Collective efficacy, and the Spatial dynamics of urban violence. *Criminology*. 2001. 517 p. URL: <https://www.psc.isr.umich.edu/pubs/pdf/rr00-451.pdf>.
 21. Paul, A. A., & Yunusa, A. (2021). Forensic Accounting and Economic Stability in the Nigerian Public Sector: The Role of Economic and Financial Crime Commission. *International Journal of Public Administration and Management Research*, № 4(3). pp. 76-85. Retrieved from <https://journals.rcmss.com/index.php/ijpamr/article/view/529>
 22. Russell G. Smith, Tony Oberman, and Georgina Fuller. Corruption of public officials by organised crime: understanding the risks, and exploring the solutions. 21 Jul 2020. 80–96 DOI: <https://doi.org/10.4337/9781789900910.00013>

Prykhodko D. S. The use of special knowledge during the investigation of criminal offenses related to the appropriation, waste of property or possession of property through abuse of official position: an international approach

The purpose of the article is to investigate the possibilities of using special knowledge in the form of conducting forensic examinations on the facts of appropriation, waste of property or taking possession of it by abuse of official position. The relevance of the article lies in the fact that in connection with the recent increase in the amount of international funding in the form of subsidies, grants, programs, criminal offenses related to the appropriation, waste of property or possession of it through abuse of official position are becoming more complex financial schemes that require an evidence base that meets international standards. There is a need to use a number of special knowledge in such forms as the involvement of specialists for procedural actions, the use of forensic records, consulting assistance, the involvement of international experts or the use of domestic expert opinions that meet international requirements, etc. The scientific article is devoted to the study of the peculiarities

of the use of special knowledge during the investigation of ownership, the investigation of property or its acquisition through the involvement of an official position abroad in Ukraine. Based on the scientific research of domestic and foreign colleagues, an attempt was made to reveal the forms of special knowledge for the formation of a base at the stage of pre-trial investigation. Attention is drawn to reference and accounting assistance, consultations, the involvement of international experts or the use of domestic expert opinions that meet international requirements. Emphasis is placed on significant international organizations that contribute to the investigation of economic criminal offenses. The activity of the international expert network of forensic institutes was revealed, which includes domestic expert institutions accredited according to international standards, in particular, expert institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the Ministry of Justice of Ukraine. Pay attention to alternative expertise on the example of Germany, France, the USA and Ukraine. It was concluded that in today's conditions, appropriation, waste of property or taking possession of it through abuse of official position is increasingly becoming transnational in nature. At the same time, an important tool of evidence is the conduct of forensic examinations, which ensures the receipt of admissible and reliable evidence, necessary for the disclosure of the outlined criminal proceedings. However, the organization of such examinations requires a careful approach and the solution of many organizational issues that somewhat hinder the involvement of international experts. At the same time, more and more expert institutions in Ukraine are acquiring international accreditation, which meet all the requirements for providing international level expert services.

Key words: *forensic examination, international cooperation, international organizations, expert institutions, pre-trial investigation, criminal offenses, official, embezzlement, waste of property or abuse of official position.*

В. П. Латишев

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ОСНОВНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ СФЕРИ НАДАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У науковій статті наголошено, що одним із заходів, який є визнаним міжнародною спільнотою, що спрямований на забезпечення реалізації прав людини, є надання гуманітарної допомоги, яка спрямована на полегшення страждань людей, надання допомоги їм долати тяжкі життєві обставини, які виникли внаслідок епідемії, воєнних дій, стихійних лих, екологічних катастроф тощо. Водночас, недосконалість законодавства та не адаптованість правоохоронних органів зумовили швидкість поширення шахрайства, у тому числі й пов'язаного зі сферою надання гуманітарної допомоги. Наголошено, що недосконалість законодавства та не адаптованість правоохоронних органів зумовили швидкість поширення шахрайства, у тому числі й пов'язаного зі сферою надання гуманітарної допомоги. Стаття присвячена дослідженню законодавства та інших джерел щодо регулювання правовідносин у сфері надання гуманітарної допомоги. У науковій статті проводиться порівняльний аналіз норм, які регулюють волонтерську та благодійну діяльність, сферу надання гуманітарної допомоги. Наголошено, що на відміну від програм розвитку, спрямованих на системні покращення впродовж тривалого часу та використання власних ресурсів країни, гуманітарна допомога надає екстрену підтримку тим, хто її потребує, долаючи гострі соціальні та економічні проблеми. Зроблено висновок, що гуманітарна допомога хоча і є формою благодійної діяльності, але має місце лише за виникнення надзвичайної ситуації, що потребує втручання як української спільноти, так і міжнародних організацій, які надають допомогу для задоволення основних потреб людини (одяг, продукти харчування, питні напої, засоби гігієни), забезпечення базової медичної допомоги, а також фінансові надходження, спрямовані на подолання кризових явищ. Зроблено висновок, що гуманітарна допомога хоча і є формою благодійної діяльності, але має місце лише за виникнення надзвичайної ситуації, що потребує втручання як української спільноти, так і міжнародних організацій, які надають допомогу для задоволення основних потреб людини (одяг, продукти харчування, питні напої, засоби гігієни), забезпечення базової медичної допомоги, а також фінансові надходження, спрямовані на подолання кризових явищ.

Ключові слова: шахрайство, розслідування, гуманітарна допомога, благодійність, волонтерство, законодавче регулювання відносин у сфері обігу гуманітарної допомоги.

Актуальність теми. Конституція України передбачає, що кожна людина має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї родини, що включає повноцінне харчування, одяг, житло та ін. Натомість, на початку XXI століття світове співтовариство існує в умовах глобалізаційних процесів, які створюють безпрецедентні можливості для сталого розвитку, але водночас є передумовою багатоаспектних екзистенційних загроз, які спричинили глобальну гуманітарну кризу, пов'язану з численними збройними конфліктами, зміною клімату, пандемією COVID-19. Всі вони призвели до численних порушень прав людини, негативно впливають на умови життєдіяльності людей,

спричиняють матеріальні збитки, створюють перешкоди для доступу до чистої питної води, продуктів харчування, прирікають тисячі людей на вимушену міграцію та де соціалізацію [1, с. 769]. Одним із заходів, який є визнаним міжнародною спільнотою, що спрямований на забезпечення реалізації прав людини, є надання гуманітарної допомоги, яка спрямована на полегшення страждань людей, надання допомоги їм долати тяжкі життєві обставини, які виникли внаслідок епідемії, воєнних дій, стихійних лих, екологічних катастроф тощо [2, с. 429].

Водночас, недосконалість законодавства та не адаптованість правоохоронних органів зумовили швидкість поширення шахрайства,

у тому числі й пов'язаного зі сферою надання гуманітарної допомоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми свідчить, що окремі положення відносно становлення сфери надання гуманітарної допомоги в контексті соціально-економічних трансформацій та криміналізації суспільства досліджувалися такими вченими: Я. Буздуган, О. Бурдюжа, П. Горінов, Р. Драпушко, Р. Сербін, та іншими дослідниками. Проте, деякі аспекти щодо даної проблематики потребують додаткового висвітлення у зв'язку із постійними змінам у правовому полі.

Метою статті є дослідження ґенези становлення сфери надання гуманітарної допомоги у контексті соціально-економічних трансформацій, а також з'ясування факторів, що можуть сприяти вчиненню обманних дій у сфері надання гуманітарної допомоги.

Основний зміст. Згідно Закону України від 22 жовтня 1999 року № 1192-XIV «Про гуманітарну допомогу» гуманітарною допомогою вважається цільова адресна безоплатна допомога у грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами з мотивів гуманності отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують допомоги у зв'язку з соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, скрутним фінансовим становищем, введенням воєнного або надзвичайного стану, виникненням надзвичайної ситуації або тяжкою хворобою конкретної фізичної особи, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту [3].

Аналізуючи дану законодавчу конструкцію, можна побачити, що законодавець, поряд із існуванням надзвичайних станів у державі, до підстав отримання гуманітарної допомоги відносить й соціальну незахищеність, матеріальну незабезпеченість, скрутне фінансове становище, тяжку хворобу конкретної фізичної особи.

Натомість, у міжнародному праві термін «гуманітарна допомога» тісно пов'язаний з допомогою жертвам складних надзвичайних ситуацій чи збройних конфліктів. Тобто для визначення набувачів гуманітарної допомоги застосовується чітко встановлені критерії (особи, що постраждали від збройного конфлікту або внаслідок гуманітарної катастрофи,

стихійного лиха) і згідно міжнародної практики видаються окремі нормативні документи з інструкціями щодо розподілу гуманітарної допомоги стосовно кожного окремого випадку: конфлікту або стихійного лиха. Відповідно до міжнародних стандартів гуманітарна допомога концентрується на короткостроковій надзвичайній допомозі з метою забезпечення роботи базових служб порятунку, яка була порушена через кризу. Її метою є порятунок життя і зменшення страждань людей через кризу [4, с. 8].

Як звертає увагу Р. А. Сербін, головними цілями надання такої гуманітарної діяльності є забезпечення порятунку і виживання осіб, які постраждали від стихійного лиха, техногенної катастрофи або збройного конфлікту, а також збереження їхнього здоров'я, наскільки це можливо в умовах надзвичайної ситуації, зокрема:

- відновлення економічної самостійності всіх груп населення і поновлення діяльності всіх служб життєзабезпечення у найкоротший термін з особливою увагою до найбільш нужденних осіб та суб'єктів;

- ремонт і відновлення постраждалої інфраструктури й відродження економічної діяльності;

- надання найнеобхідніших продуктів харчування, одягу, медикаментів тощо;

- забезпечення цільовою адресною безоплатною допомогою в грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертв;

- надання гуманітарної допомоги у вигляді виконання робіт, надання послуг іноземними та вітчизняними донорами з гуманних мотивів отримувачам гуманітарної допомоги, які її потребують, в Україні або за кордоном;

- забезпечення у разі збройного конфлікту зброєю, системою озброєння, боєприпасами, автотранспортом, авіаційною технікою, технічними та іншими матеріалами, які можуть використовуватися для спричинення серйозних тілесних пошкоджень або смерті [5, с. 50].

У 1995 році Міжнародна конференція Червоного Хреста і Червоного Півмісяця підтвердила право цивільного населення, яке опинилося в скрутному становищі, на отримання неупередженої гуманітарної допомоги відповідно до міжнародного гуманітарного права. При цьому, стаття 3 (2), загальна для чотирьох Женевських конвенцій, статті 10 і 59 (2) ЖК IV, стаття 70 (1) ДП I, стаття 18 (1) і (2) ДП II встановлюють, що гуманітарні організації можуть запропонувати свої послуги відповідно до міжнародного

гуманітарного права щодо гуманітарної допомоги та доступу до цивільного населення, яке постраждало від збройних конфліктів. З чого виходить, що попередньою умовою для надання ефективної гуманітарної допомоги є гуманітарний доступ. Це можливість отримати під час збройного конфлікту або надзвичайної ситуації допомогу і захист, товари та послуги, необхідні для виживання та забезпечення здоров'я у спосіб, який відповідає основним гуманітарним принципам. Гуманітарний доступ засновано на принципах гуманності, неупередженості, нейтральності та незалежності [6, с. 103].

З чого виходить, що за міжнародними підходами гуманітарна допомога надається постражданим особам.

Щодо українського законодавства, то проблема полягає в тому, що у визначенні поняття «гуманітарна допомога» – є ознака «потреби»: надається тим, хто її потребує. Разом з тим, фактично довести, що вантажі, які визнаються гуманітарними, відповідають чи не відповідають реальним потребам громадян станом на сьогодні практично неможливо. Це обумовлено, зокрема, і тим, що в механізмі здійснення гуманітарної допомоги в Україні відсутня оцінка потреб та їх аналіз. Чинний Закон України «Про гуманітарну допомогу», окрім того, що не передбачає запровадження принципу врахування потреб, його застосування, як показала практика, є ускладненим для регулювання механізму надання гуманітарної допомоги під час проведення антитерористичної операції та воєнного стану [4, с. 8].

Отже, на відміну від програм розвитку, спрямованих на системні покращення впродовж тривалого часу та використання власних ресурсів країни, гуманітарна допомога надає екстрену підтримку тим, хто її потребує, долаючи гострі соціальні та економічні проблеми.

В цьому розрізі ряд науковців стверджують, що повинна змінитися риторика держави щодо підходів до гуманітарної допомоги – гуманітарна допомога не повинна «сприймається як благо». Гуманітарна допомога повинна розглядатися як крайня необхідність для забезпечення базових потреб постраждалого населення. Надання допомоги повинно базуватися на ґрунтовній оцінці потреб жертв лих та наявних місцевих можливостей для задоволення таких потреб [4, с. 8]. Адже сутність поняття гуманітарної допомоги в законодавстві України не відповідає розумінню цього поняття, яке було закладено при формулюванні Конвенції Ліги Націй про

створення міжнародного союзу допомоги на випадок катастроф. Реальна дійсність нашого сьогодення є такою, що під виглядом гуманітарної допомоги на територію України ввозять товари, які нічого спільного не мають з гуманітарною допомогою [4, с. 4].

Закон України «Про гуманітарну допомогу» визначає гуманітарну допомогу різновидом благодійництва [3]. Натомість, у цьому розрізі А. О. Гудзь наголошує, що стосовно проаналізованих категорій законодавець використовує різні терміни «вид», «форма», «різновид» тощо, не надаючи особливого значення доцільності їх застосування [7]. Тому законодавчі конструкції у цьому аспекті слід навести до єдиних понятійних стандартів.

У контексті даної проблематики Н. Южаніна робить акцент, що гуманітарна допомога, як різновид благодійництва, має місце, коли донор (юридична чи фізична особа в Україні або за її межами) безоплатно і безповоротно надає товари для підтримки Збройним Силам України, населення або суб'єктів господарювання, відіграє величезну роль для посилення обороноздатності країни і подолання негативних соціальних наслідків [8].

Для розуміння сутності такого висловлювання слід дослідити етимологічне значення поняття «благодійність». Зокрема, цей термін походить від латинського слова «*caritas, carus*», що означає «милосердя», «жертвенна любов». Історія українського народу стверджує, що термін «благодійність» походить від старовинного «благодіяння», що означало творити добро нужденним. У словнику Брокгаузена і Ефрона благодійність визначається як надання матеріальної допомоги малозабезпеченим особам, допомога у лікуванні бідних хворих, виховання сиріт та безпритульних дітей» [9, с. 23].

Р. А. Сербин вважає, що благодійництво – це суспільне явище, яке полягає в добровільній безкорисливій моральній, матеріальній та організаційній допомозі нужденним, яку надають фізичні та юридичні особи на принципах верховенства права, законності, милосердя, моральності, гуманізму та взаємодопомоги [5, с. 47]. Вчений переконаний, що, залежно від природи та змісту благодійної діяльності, від її форми та сфери здійснення, а також напрямів надання благодійної допомоги, форми благодійності розподілено за групами: 1) загально-соціальна (волонтерська, гуманітарна, донорська, трансплантаційна) діяльність; 2) освітньо-культурна (меценатська) діяльність; 3) релігійно-духовна

(філантропічна, альтруїстична) діяльність; 4) миротворча діяльність [10, с. 3]. При цьому, суб'єктом благодійної діяльності є фізична чи юридична особа, яка реалізує свої права та безпосередньо вступає у правовідносини, що виникають у процесі надання благодійної допомоги, отримання такої допомоги для досягнення визначених цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням її отримувача [10, с. 30].

Виходячи з проведеного аналізу можна побачити, що гуманітарна допомога є поняттям вужчим за благодійну допомогу і є її формою.

Слід зауважити, що з гуманітарною допомогою також тісно пов'язана волонтерська діяльність, що також є формою благодійництва.

Законом України «Про волонтерську діяльність» від 15 серпня 2022 року № 2519-IX одним із напрямів здійснення волонтерської діяльності є надання волонтерської допомоги громадянам, які постраждали внаслідок надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру, дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації у Донецькій та Луганській областях, здійснення заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України та/або іншої країни проти України, у результаті соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам кримінальних правопорушень, біженцям, внутрішньо переміщеним особам. Волонтерська допомога надається й для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру [11].

Своєю чергою, гуманітарна допомога, згідно статті 1 Закону «Про гуманітарну допомогу», може проявлятися як в грошовій, натуральній формі, добровільних пожертвуваннях, так і у виконанні робіт та послуг, що є дотичним до волонтерства [3].

Отже, волонтери здійснюють як благодійну діяльність в цілому, так і гуманітарну діяльність, як одну із форм благодійної діяльності, за умов надання такої допомоги внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій.

Висновок. Виходячи з окресленої проблематики, можна сказати, що гуманітарна допомога хоча і є формою благодійної діяльності, але має місце лише за виникнення надзвичайної ситуації, що потребує втручання як української спільноти, так і міжнародних організацій, які надають допомогу для задоволення основних потреб людини (одяг, продукти харчування, питні напої, засоби гігієни), забезпечення базової медичної допомоги, а також фінансові надходження, спрямовані на подолання кризових явищ.

Список використаної літератури:

1. Бурдюжа О. М. Становлення та розвиток міжнародно-правового регулювання гуманітарної допомоги. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 769-773.
2. Сорока Є. Є., Горбачевська Д. В. Гуманітарна допомога: специфіка регулювання в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 429-431.
3. Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22 жовтня 1999 року № 1192-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>
4. Проблемні питання у сфері здійснення гуманітарної допомоги в Україні: аналітичний звіт. URL: https://www.rpk.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/TAC_HumAid_consolidated_finvidredagovano.pdf
5. Сербін С. Детермінація форм благодійної діяльності. *Підприємство, господарство і право*. 2016. № 12. С. 47-52.
6. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право: навчально-методичний посібник. Друге видання / за заг. ред. Т. Короткого. Одеса: Фенікс, 2021. 268 с.
7. Гудзь А. О. *Проблеми трудового права та права соціального забезпечення*. 2019. № 1. С. 61-64.
8. Южаніна Н. Ввезення гуманітарної допомоги без розмитнення. Як це працюватиме? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/20/695218>
9. Житник М. М. Благодійність в соціально-філософській ретроспективі та перспективі. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2014. Випуск № 3/4 (23/24). С. 21-27.
10. Сербін Р. А. Публічно-правове адміністрування благодійництва в Україні: автореф. дис. ... на здобуття наук ступ канд. юрид. наук. 12.00.07. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2016. 40 с.
11. Про волонтерську діяльність: Закон України від 15 серпня 2022 року. № 2519-IX

Latyshev V. P. The main stages of establishing the sphere of humanitarian assistance in the context of socio-economic transformations

The scientific article emphasizes that one of the measures recognized by the international community, which is aimed at ensuring the realization of human rights, is the provision of humanitarian aid, which is aimed at alleviating the suffering of people, helping them overcome difficult life circumstances that arose as a result of epidemics, war actions, natural disasters, environmental disasters, etc. At the same time, the imperfection of the legislation and the lack of adaptability of law enforcement agencies led to the rapid spread of fraud, including that related to the provision of humanitarian aid. It was emphasized that the imperfection of the legislation and the lack of adaptability of law enforcement agencies caused the speed of the spread of fraud, including that related to the field of humanitarian aid. The article is devoted to the study of legislation and other sources on the regulation of legal relations in the field of humanitarian assistance. The scientific article provides a comparative analysis of norms that regulate volunteer and charitable activities, the sphere of humanitarian assistance. It was emphasized that unlike development programs aimed at systemic improvements over a long period of time and using the country's own resources, humanitarian aid provides emergency support to those who need it, overcoming acute social and economic problems. It was concluded that humanitarian aid, although it is a form of charitable activity, takes place only in the event of an emergency situation that requires the intervention of both the Ukrainian community and international organizations that provide assistance to meet basic human needs (clothing, food, beverages, hygiene products), provision of basic medical care, as well as financial income aimed at overcoming crisis phenomena. It was concluded that humanitarian aid, although it is a form of charitable activity, takes place only in the event of an emergency situation that requires the intervention of both the Ukrainian community and international organizations that provide assistance to meet basic human needs (clothing, food, beverages, hygiene products), provision of basic medical care, as well as financial income aimed at overcoming crisis phenomena.

Key words: *fraud, investigation, charity, volunteering, legislative regulation of relations in the field of humanitarian aid circulation.*

В. С. Зазулінський

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ЩОДО ТЛУМАЧЕННЯ ЗМІСТУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЯК АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ

Актуальність статті полягає в тому, що XXI століття стало епохою глобалізації, при якій розвиток кожної окремої країни виходить за її адміністративні кордони. Інтеграція суспільств та економік в світове співтовариство суттєво посилює роль наддержавних структур та міжнародних організацій, таких як Європейський Союз, які все більш активніше та ефективніше реалізують інтереси людей паралельно із офіційними владними відомствами. За цих умов важливого значення набуває державна (національна) безпека, забезпечення якої дає можливість взаємодіяти країні на глобальному рівні із позитивним результатом. Її формування та підтримка відбувається за багатьма напрямками, якими охоплюються практично всі сфери суспільної життєдіяльності, зокрема, національна економіка. А тому забезпечення безпеки останньої є одним із пріоритетних завдань будь-якої сучасної держави, якою, безумовно, є й Україна. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, акцентовано увагу на тому, що безпека – це дійсний стан стабільного розвитку та існування людини, суспільства, держави (нації) та навколишнього середовища, позбавлений актуальних деструктивних чинників та явищ, які несуть та/або можуть нести загрозу. Запропоновано авторське визначення поняття «економічна безпека України». Обґрунтовано, що дане питання виступає важливим предметом адміністративного дослідження. Зроблено висновок, що економічна безпека України – це позитивний стан національної економіки країни, який характеризується її нормальним функціонуванням, тобто відсутністю та мінімізацією впливу на неї деструктивних явищ, що забезпечується за рахунок комплексної державної діяльності щодо організації роботи економічного сектору, протидії та запобігання негативним чинникам і факторам, у тому числі й економічним правопорушенням та злочинам. В свою чергу як об'єкт адміністративно-правового регулювання, економічна безпека являє собою суспільні відносини, що виникають в рамках неї, та її прямо пов'язано із роботою суб'єктів публічного управління. Це сфера реалізації державної влади та державних функцій, які є предметом регулювання адміністративних норм. Зазначене доводить вірність та необхідність саме адміністративно-правового дослідження економічної безпеки, яке дозволить найбільш правильно та повно розкрити юридичні підвалини діяльності, спрямованої на протидію та запобігання ризикам останньої.

Ключові слова: безпека, національна безпека, економічна безпека України, адміністративне право.

Постановка проблеми. XXI століття стало епохою глобалізації, при якій розвиток кожної окремої країни виходить за її адміністративні кордони. Інтеграція суспільств та економік в світове співтовариство суттєво посилює роль наддержавних структур та міжнародних організацій, таких як Європейський Союз (далі – ЄС), які все більш активніше та ефективніше реалізують інтереси людей паралельно із офіційними владними відомствами. За цих умов важливого значення набуває державна (національна) безпека, забезпечення якої дає можливість взаємодіяти країні на глобальному рівні із

позитивним результатом. Її формування та підтримка відбувається за багатьма напрямками, якими охоплюються практично всі сфери суспільної життєдіяльності, зокрема, національна економіка. А тому забезпечення безпеки останньої є одним із пріоритетних завдань будь-якої сучасної держави, якою, безумовно, є й Україна.

Стан дослідження проблеми. Проблему економічної безпеки та особливості її функціонування адміністративно-правового забезпечення досліджували у своїх роботах численні науковці, серед яких: Т.Н. Гладченко, Т.М. Гордієнко, С.М. Ілляшенко, Т.Б. Кузенко, Г.В. Козаченко, О.Ф. Новікова,

В.О. Рожков, С.А. Тамбовцева, В.В. Третяк та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, науковці так і не дійшли єдиної точки зору щодо змісту та значення економічної безпеки України, передусім, як адміністративно-правової категорії.

Саме тому мета статті полягає у тому, щоб з'ясувати зміст економічної безпеки України, як адміністративно-правової категорії.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження варто відмітити, що економічна безпека України – складне та глибоке за змістом явище. Його базове значення будуватиметься на загальновідомому терміні «безпека», яке бере початок від дохристиянських вірувань українського народу, згідно з якими у кожній хаті, – десь у запічку, – жило два домовики, духи-охоронці цієї хати – Цур і Пек. З ними пов'язані такі українські слова, як «відцура-тись», «спекатись» тощо. «Безпека» у даному випадку означала відсутність таких загроз, коли вимагалось б втручання одного з цих добрих домовиків – Пека. До речі, у польській мові, тісно спорідненій з українською, зберіглося подібне слово «пех». Коли поляки кажуть «мати пеха», то мають на увазі певні неприємності, загрози [1;2, с.25]. За сучасним тлумаченням безпека розкривається як стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує [3, с.43;4, с.83;5, с.54;6].

Як зазначав свого часу К. Маркс: «Безпека – це найвище соціальне поняття громадянського суспільства, поняття політики, поняття, відповідно до якого все суспільство існує лише для того, щоб забезпечити кожному із своїх членів недоторканність його особистості, його прав і власності» [7, с.188]. У психології потребу в безпеці (бажання людини уникнути хвороб і травм, зберегти здоров'я та працездатність, уникнути посягання на її власність тощо) віднесено до первинних потреб людини. Так, згідно з розробленою А. Маслоу ієрархією потреб п'ять основних рівнів потреб становлять: 1) основні фізіологічні потреби; 2) потреба у безпеці; 3) соціальні потреби; 4) потреба у повазі та самоповазі; 5) потреба у самореалізації та самоактуалізації. Усі ці потреби утворюють ієрархічну структуру, що як домінанта визначає поведінку людини. Фізіологічні потреби та потреба в безпеці, що мають назву потреб нижчого рівня, слугують підставою для задоволення потреб вищого порядку. Потреби ж вищого порядку не мотивують людину, поки не задоволені, хоча б частково, потреби нижчого рівня. Звідси випливає, що безпека являє собою не лише одну з основних

потреб людини, але також виступає умовою її нормального розвитку, самореалізації, активної життєвої позиції, участі у житті суспільства тощо [8, с.38-39]. Тобто, безпека – це дійсний стан стабільного розвитку та існування людини, суспільства, держави (нації) та навколишнього середовища, позбавлений актуальних деструктивних чинників та явищ, які несуть загрозу. Залежно від рівня негативності останніх та предмету визначеної категорії, виділяються її ключові різновиди.

Одним з них є безпека національна, що включає в себе економічний підтип. Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України», це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина - їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства - його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави - її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища - від надзвичайних ситуацій. Фундаментальними національними інтересами України, на забезпечення яких спрямовано національну безпеку є: 1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України; 2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення; 3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами. Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, безпеки критичної інфраструктури, кібербезпеки України та на інші її напрями [9].

Відповідно до чинного законодавства економічна безпека є органічним продовженням безпеки національної, що виділяється з огляду на окремі фундаментальні інтереси України, такі як розвиток національної економіки, інтеграція в глобальний економічний простір тощо. Втім, науковці підходять до тлумачення виділе-

ної категорії значно ширше, наголошуючи на її самостійності, самотності та виключній важливості.

Вперше термін «економічна безпека» був застосований Ф. Рузвельтом в програмах виходу з Великої депресії 1933-1937 роках. Але треба зазначити, що приблизно в той же період ця категорія була складовою програм соціально-економічних перетворень демократичної партії США. Ф. Рузвельт розробив свою відому програму «Новий курс», яка поступово вдосконалювалась з року в рік. В рамках неї економічна безпека розглядалась у контексті національної безпеки. Головними її характеристиками виступали рівновага та стійкість економіки. Досягати цього стану економіки вдалося за допомогою адміністративних змін. Найголовнішим інструментом виступав план соціально-економічного розвитку. Найбільша увага приділялась проблемам укріплення економічної безпеки. Вже в 1944 року Ф. Рузвельт розглядає економічну безпеку в контексті існування таких економічних прав, як гідне житло, добра освіта, соціальний захист, розумний дохід в обмін на продукцію та достатній рівень зайнятості населення. Вже в 1947 року в США був прийнятий закон «Про національну безпеку», де багато уваги приділялось економічній безпеці [10, с.6].

На сьогоднішній день підходи науковців до визначення економічної безпеки держави розділились. Переважаючою є точка зору згідно якої – це якісний стан. Але і тут трактування поділяються на дві групи. Згідно першої економічна безпека є станом держави. Наприклад, за визначенням В.М. Поповича, економічна безпека – це стан держави, коли її економіці та мешканцям країни забезпечені умови нормального існування, який характеризується відсутністю антагоністичних конфліктів або слабкими конфліктами, що не здатні викликати серйозне занепокоєння населення чи ускладнення економічного або соціально-політичного характеру між владою і населенням, роботодавцями і працівниками [11, с.118; 12, с.109]. Г.А. Пастернак-Таранушенко визначає економічну безпеку, як стан держави, в якому вона забезпечена можливістю створення і розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку її економіки у сьогоденні й у майбутньому та у зростанні добробуту її мешканців [13;14, с.36].

Другу групу становлять науковці, які бачать в економічній безпеці стан саме економіки. І.В. Репешко з цього приводу пише: «Державна

економічна безпека розуміється як такий стан економіки і інститутів влади, за якого забезпечуються гарантований захист національних економічних інтересів, гармонійний, соціально направлений розвиток країни в цілому, достатній економічний потенціал. Іншими словами, державна економічна безпека – це сукупність умов і чинників, що забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного оновлення і саморозвитку. У міру інтернаціоналізації виробництва і посилення процесів глобалізації державна економічна безпека все тісніше корелює з міжнародною економічною безпекою» [15, с.15]. В тлумаченні О.М. Бандурки, В.Є. Духової, К.Я. Петрова, І.М. Червякова економічна безпека – це стан і здатність економічної системи протистояти небезпеці руйнації її організаційної структури і статусу, а також перешкодам досягнення цілей розвитку [16, с.17;17, с.136]. На думку Г.П. Клімової економічна безпека являє собою такий стан економічної системи, який дає їй можливість розвиватися динамічно й ефективно, успішно вирішувати соціальні проблеми і при цьому держава має можливість виробляти та проводити в життя незалежну економічну політику. Забезпечення економічної безпеки визначається безліччю факторів внутрішнього і зовнішнього середовища, що впливають на діяльність суб'єктів економічної безпеки, а також можливостями самих суб'єктів до аналізу стану своєї економічної безпеки і перспектив її зміцнення [18, с.27].

Незважаючи на логіку визначення економічної безпеки крізь поняття «стан», відповідність такого підходу етимологічній основі категорії, в юридичній літературі на сьогодні вироблено безліч альтернативних тлумачень. Так, на думку В.В. Третяка та Т.М. Гордієнко економічна безпека є однією з важливіших складових елементів національної безпеки, відображаючи причинно-наслідковий зв'язок між економічною міцністю країни, її військово-економічним потенціалом та національною безпекою. Цей зв'язок передбачає свідому підтримку в державі визначених пропорцій між накопиченням валового внутрішнього продукту та військовим будівництвом. Тобто економічна безпека є засобом захисту національних інтересів держави [10, с.8].

Згідно з підходом С.І. Пирожкова, економічна безпека – це сукупність умов, за яких країни зберігають свої економічні інтереси; задовольняють у довгостроковому періоді потреби

суспільства і держави; генерують інноваційні зрушення в економіці для забезпечення стабільного економічного розвитку; протистоять зовнішнім економічним загрозам та повністю використовують національні конкурентні переваги у міжнародному поділі праці» [19, с.14]. Л.М. Акімова наголошує, що економічна безпека держави – це динамічна складова частина економіки, яка адаптується до вимог часу. Нині під цим поняттям розуміють стан, у якому такі складники, як: фінансова, інформаційна, соціально-економічна, інституційно-правова, техніко-технологічна, інтелектуально-кадрова, силова та екологічна діяльність – перебувають у стані захищеності, збереження, надійності, стабільності, спокою, незалежності. Це комплекс дієвих заходів офіційних державних органів, які забезпечують стійкість до зовнішніх та внутрішніх загроз [20, с.1].

А.І. Сухоруков, своєю чергою, стверджує, що під економічною безпекою необхідно розуміти сукупність умов, за яких зберігається здатність країни підтримувати конкурентоспроможність економіки, ефективно захищати національні економічні інтереси і протистояти зовнішнім економічним загрозам, повністю використовувати конкурентні переваги в міжнародному поділі праці [21, с.53]. Т.Г. Бондарук вважає, що економічна безпека – це складна багатофакторна категорія, яка дозволяє зберігати стійкість до зовнішніх та внутрішніх загроз, характеризує здатність національної економіки до розширеного самовідтворення для задоволення потреб громадян, суспільства і держави на якомусь визначеному рівні [22, с.80;23]. Схожу думку пропонує Я. Жаліло, який зауважує, що під терміном «економічна безпека» слід розуміти складну багатофакторну категорію, що характеризує здатність національної економіки до розширеного відтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб і власного населення, і держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу стійкому збалансованому розвитку країни; забезпечення кредитоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання [24, с.143;25, с.99]. О.М. Ляшенко зазначає, що економічна безпека являє собою сукупність внутрішніх і зовнішніх умов, які сприяють ефективному динамічному зростанню національної економіки, її здатності задовольняти потреби суспільства, держави, індивіда, забезпечувати конкурентоспроможність на зовнішніх і внутрішніх ринках, що гарантує захист від різного роду загроз і втрат [26, с.43–44;27, с.6].

Висновки. Тож, зазначене вище дає змогу констатувати, що економічна безпека України – це позитивний стан національної економіки країни, який характеризується її нормальним

функціонуванням, тобто відсутністю та мінімізацією впливу на неї деструктивних явищ, що забезпечується за рахунок комплексної державної діяльності щодо організації роботи економічного сектору, протидії та запобігання негативним чинникам і факторам, у тому числі й економічним правопорушенням та злочинам. В свою чергу як об'єкт адміністративно-правового регулювання, економічна безпека являє собою суспільні відносини, що виникають в рамках неї, та її прямо пов'язано із роботою суб'єктів публічного управління. Це сфера реалізації державної влади та державних функцій, які є предметом регулювання адміністративних норм. Зазначене доводить вірність та необхідність саме адміністративно-правового дослідження економічної безпеки, яке дозволить найбільш правильно та повно розкрити юридичні підвалини діяльності, спрямованої на протидію та запобігання ризикам останньої.

Список використаної літератури:

1. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. К.: КВІЦ, 1999. 463 с.
2. Тарасенко К.В. Конституційно-правовий статус Ради національної безпеки і оборони України: дис... канд. юрид. наук : Київ: Київський національний університет внутрішніх справ. 2009. 207 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К. : Ірпінь, ВТФ "Перун", 2004. – 1440 с.
4. Яременко В.В. Новий тлумачний словник української мови. В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. 2-ге вид., виправлене; в 3 т. К : Аконті, Т.1. 2007. 926 с.
5. Яковлева А.М. Сучасний тлумачний словник української мови. А.М. Яковлева, Т.М. Афонська. Х : Торсінг плюс, 2006. 672 с.
6. Білодід І.К. Словник української мови: в 11 томах. Том 1, 1970. Стор. 137.
7. Голіна В. Соціальні та психологічні чинники кримінологічної віктимізації в Україні. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. №3(50). С.185-193.
8. Радіонов І.І. Кримінальна відповідальність за бандитизм: дис... канд. юрид. наук : Харків: Національний університету внутрішніх справ. 2003. 205 с.
9. Про національну безпеку України: закон від 21.06.2018 №3469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. №31. Ст.241.
10. Третяк В.В., Гордієнко Т.М. Економічна безпека: сутність та умови формування. *Економіка та держава*. 2010. №1. С.6-8.
11. Попович В.М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки : монографія Володимир Михайлович Попович. Ірпінь : Академія державної податкової служби України, 2001. 524 с..
12. Мельничук Т.В. Організовані форми злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері: кримінологічне дослідження: дис... канд. юрид.

- наук : Одеса: Одеська національна юридична академія. 2009. 231 с.
13. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення: Монографія. К.: Київський економічний інститут менеджменту, 2003. 320 с.
 14. Кахович О.О. Державне регулювання структурно-інвестиційної політики в Україні: дис... канд. юрид. наук : Київ: Академія муніципального управління. 2010. 198 с.
 15. Репешко І.В. Стратегія розвитку економічної безпеки підприємств машинобудування: дис... екон. юрид. наук : Харків: Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут». 2009. 236 с.
 16. Бандурка О.М., Духов В.Є., Петрова К.Я., Червяков І.М. Основи економічної безпеки: Підручник. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 236 с.
 17. Титаренко О.О. Проблеми боротьби з економічними злочинами у вугільній промисловості (кримінологічний аспект): дис... канд. юрид. наук : Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. 2006. 227 с.
 18. Пирожков С.І. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України. Київ : НІПМБ, 2003. 42 с.
 19. Клімова Г.П. Економічна безпека: сутність та основні напрями забезпечення. *Право та інновації*. 2017. №3(19). С.23-29
 20. Акімова Л.М. Становлення системи економічної безпеки держави в Україні: сутність, ріві, складники. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2018. №1(19). С. 2–11.
 21. Сухоруков А.І., Мошенський С.З., Петрук О.М. Національна економічна безпека. Житомир : Рута, 2010. 384 с.
 22. Бондарук Т. Г., Бондарук І. С. Соціальні аспекти економічної безпеки держави. *Економічні горизонти*. 2018. № 2. С. 76–86.
 23. Неустроєв Ю.Г. Сучасні підходи до поняття «економічна безпека країни». *Електронне наукове видання «Ефективна економіка»*. 2021. №1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8538>.
 24. Жаліло Я.А. Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти. К.: Сатсанга, 2001. 224 с.
 25. Гбур З.В. Економічна безпека України в сучасних умовах. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 2. С.97-101.
 26. Ляшенко О.М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства : монографія ; 2-е вид., перероб. Київ : НІСД, 2015. 348 с.
 27. Молдован О.О. Економічна безпека держави як базове поняття екосистеми: у пошуках універсальної дефініції. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2021. Том 32(71). С. 5-12.

Zazulinskyi V. S. Regarding the interpretation of the content of economic security of Ukraine as an administrative-legal category

The relevance of the article lies in the fact that the 21st century has become an era of globalization, in which the development of each individual country goes beyond its administrative borders. The integration of societies and economies into the world community has significantly strengthened the role of supranational structures and international organizations, such as the European Union, which are increasingly actively and effectively implementing the interests of people in parallel with official government agencies. Under these conditions, state (national) security becomes important, the provision of which allows the country to interact at the global level with a positive result. Its formation and support takes place in many directions, which cover almost all spheres of social life, in particular, the national economy. Therefore, ensuring the security of the latter is one of the priority tasks of any modern state, which, of course, is Ukraine. The article, based on the analysis of scientific views of scientists, emphasizes that security is a real state of stable development and existence of man, society, state (nation) and the environment, devoid of current destructive factors and phenomena that pose and/or may pose a threat. The author's definition of the concept of "economic security of Ukraine" is proposed. It is substantiated that this issue is an important subject of administrative research. It is concluded that the economic security of Ukraine is a positive state of the national economy of the country, which is characterized by its normal functioning, that is, the absence and minimization of the impact of destructive phenomena on it, which is ensured by comprehensive state activity in organizing the work of the economic sector, counteracting and preventing negative factors and factors, including economic offenses and crimes. In turn, as an object of administrative and legal regulation, economic security is a social relationship that arises within it, and it is directly related to the work of public administration entities. This is the sphere of implementation of state power and state functions, which are the subject of regulation of administrative norms. The above proves the correctness and necessity of the administrative and legal study of economic security, which will allow the most correct and complete disclosure of the legal foundations of activities aimed at counteracting and preventing the risks of the latter.

Key words: security, national security, economic security of Ukraine, administrative law.

А. В. Винниченко

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ МАСИВ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

Державна підтримка сільського господарства відіграє ключову роль у забезпеченні стабільного розвитку аграрного сектору, формуванні продовольчої безпеки та підвищенні конкурентоспроможності сільськогосподарських товаровиробників. Вона спрямована на створення сприятливих умов для ефективного функціонування аграрного ринку, зменшення ризиків, пов'язаних із виробництвом, та стимулювання інноваційного розвитку. Разом із тим, реалізація державної підтримки сільського господарства України в контексті забезпечення продовольчої безпеки є фактично неможливою без відповідного нормативно-правового регулювання, за допомогою якого здійснюється упорядкування суспільних відносин у досліджуваній сфері суспільного життя. Останній представляє собою сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, норми яких спрямовано на регулювання та упорядкування суспільних відносин у досліджуваній сфері суспільного життя. Метою статті є: охарактеризувати нормативно-правовий масив державної підтримки сільського господарства України в контексті забезпечення продовольчої безпеки. У статті, спираючись на аналіз норм чинного законодавства, виділено систему нормативних документів, які складають нормативно-правовий масив державної підтримки сільського господарства України в контексті забезпечення продовольчої безпеки. Наголошено, що розгалуженість нормативно-правового матеріалу у досліджуваній сфері значно ускладнює правозастосовну практику у цій сфері, а відтак перешкоджає реалізації права на отримання відповідної державної підтримки. Зроблено висновок, що законодавчі акти найбільш доцільно поділити на дві групи: 1) закони, які регулюють окремі сфери сільськогосподарської діяльності, а також діяльність суб'єктів у відповідній сфері суспільного життя; 2) законодавчі акти, що визначають основи здійснення державної підтримки. Що ж стосується підзаконних нормативно-правових актів, то їх ключове призначення полягає у визначенні процедурних та організаційних засад державної підтримки, а також здійснення звітності у цій сфері. Незважаючи на розгалуженість нормативно-правового матеріалу, слід зазначити, що він за своєю сутністю та механізмом реалізації є складним, а відтак ускладнює доступ до отримання такої допомоги.

Ключові слова: нормативно-правовий масив, нормативний акт, державна підтримка, сільське господарство, продовольча безпека.

Актуальність теми. Державна підтримка сільського господарства відіграє ключову роль у забезпеченні стабільного розвитку аграрного сектору, формуванні продовольчої безпеки та підвищенні конкурентоспроможності сільськогосподарських товаровиробників. Вона спрямована на створення сприятливих умов для ефективного функціонування аграрного ринку, зменшення ризиків, пов'язаних із виробництвом, та стимулювання інноваційного розвитку. Разом із тим, реалізація державної підтримки сільського господарства України в контексті забезпечення продовольчої безпеки є фактично неможливою без відповідного нор-

мативно-правового регулювання, за допомогою якого здійснюється упорядкування суспільних відносин у досліджуваній сфері суспільного життя. Останній представляє собою сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, норми яких спрямовано на регулювання та упорядкування суспільних відносин у досліджуваній сфері суспільного життя.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, присвячені підтримці сільського господарства України, у своїх наукових працях розглядали: М.П. Денисенко, В.О. Зубко, І.В. Ігнатенко, А.С. Кречик, А.І. Литвинов, В.В. Мушенко, К.О. Перепелиця, К.М. Речка та багато інших.

Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованою є проблема нормативно-правового регулювання сільського господарства України саме в контексті забезпечення продовольчої безпеки.

Саме тому метою статті є: охарактеризувати нормативно-правовий масив державної підтримки сільського господарства України в контексті забезпечення продовольчої безпеки.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що розглянути нормативно-правові акти, що складають нормативно-правовий масив державної підтримки сільського господарства України в контексті забезпечення продовольчої безпеки, найбільш доцільно в залежності від їх юридичної сили. Так, в першу чергу слід приділити увагу Конституції України. Конституція — це закон законів, вона не може бути змінена звичайним законом, і внесення змін до неї зумовлює внесення змін до тих законів і підзаконних актів, що діяли на той час. Доктор юридичних наук, професор, справедливо відмічає, що від існуючих у державі численних законів конституція відрізняється тим, що вона є головним джерелом конституційного права, в якому в систематизованій формі закріплені найважливіші правові норми держави і який підноситься над усіма іншими законами через значення норм, правил, що в ній містяться, і особливих гарантій їх реалізації. На відміну від інших галузевих законів конституція регулює надзвичайно широке коло суспільних відносин, які охоплюються терміном «державний устрій» [1, с.55]. Зауважимо, що Основний Закон не містить положень, які безпосередньо забезпечують державну підтримку сільського господарства України в контексті забезпечення продовольчої безпеки, втім, окремі його положення прямо впливають на відповідну сферу спільного життя. До прикладу, слід вказати положення: статтю 41, яка гарантує право власності, включаючи право на землю як ресурс для сільськогосподарського виробництва; статтю 22 - встановлює принципи соціальної справедливості, які передбачають підтримку соціального розвитку сільських громад; Статтю 48, котра гарантує право на охорону здоров'я та належні умови життя, що включають доступ до безпечної та достатньої їжі, що безпосередньо пов'язано з продовольчою безпекою; Стаття 16 Конституції України проголошує, що охорона навколишнього природного середовища є одним з основних завдань держави. Це безпосередньо стосується аграрного

виробництва, оскільки сталий розвиток сільського господарства залежить від екологічного балансу [2].

Далі за юридичною силою слід виділити Закони України, перелік яких є досить широким. Так, до прикладу, Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» регулює відносини між органами виконавчої влади, операторами ринку харчових продуктів та споживачами харчових продуктів і визначає порядок забезпечення безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, що виробляються, перебувають в обігу, ввозяться (пересилаються) на митну територію України та/або вивозяться (пересилаються) з неї. Ним встановлено, що держава здійснює регулювання безпечності та окремих показників якості харчових продуктів шляхом: встановлення санітарних заходів; встановлення вимог до окремих показників якості харчових продуктів; державної реєстрації визначених об'єктів санітарних заходів; видачі, тимчасового припинення дії, анулювання, переоформлення та поновлення дії експлуатаційного дозволу; інформування та підвищення обізнаності операторів ринку і споживачів щодо безпечності та окремих показників якості харчових продуктів; встановлення вимог щодо стану здоров'я персоналу потужностей; участі у роботі відповідних міжнародних організацій; здійснення державного контролю; притягнення операторів ринку, їх посадових осіб до відповідальності у разі порушення законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів [3].

Закон України «Про стимулювання розвитку агропромислового комплексу України» визначає основні напрями державної політики пріоритетного розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу, створює сприятливі економічні умови для збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської техніки та обладнання для харчової і переробної промисловості, визначає шляхи формування ринку та вдосконалення системи забезпечення агропромислового комплексу вітчизняною технікою і обладнанням [4].

Закон України «Про фермерське господарство» визначає правові, економічні та соціальні засади створення та діяльності фермерських господарств як прогресивної форми підприємницької діяльності громадян у галузі сільського господарства України. Закон спрямований на створення умов для реалізації ініціативи грома-

дзян щодо виробництва товарної сільськогосподарської продукції, її переробки та реалізації на внутрішньому і зовнішньому ринках, а також для забезпечення раціонального використання і охорони земель фермерських господарств, правового та соціального захисту фермерів України. Законом запроваджено заходи державної підтримки фермерських господарств. Зокрема новоствореним фермерським господарствам у період становлення (перші три роки після його створення), фермерським господарствам, зокрема з відокремленими фермерськими садибами, сімейним фермерським господарствам, фермерським господарствам, які провадять господарську діяльність та розташовані у гірських населених пунктах, на поліських територіях, визначених в установленому порядку Кабінетом Міністрів України, надається допомога за рахунок коштів державного бюджету, у тому числі через Український державний фонд підтримки фермерських господарств, а також може надаватися за рахунок коштів місцевих бюджетів [5].

Закон України «Про особисте селянське господарство» визначає правові, організаційні, економічні та соціальні засади ведення особистого селянського господарства. Він визначає, що державна підтримка особистих селянських господарств здійснюється відповідно до загальнодержавних і регіональних програм за рахунок державного і місцевих бюджетів у порядку, встановленому законом [6].

Закон України «Про державну підтримку сільськогосподарства України» визначає основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення [7]. Закон України «Про державні резерви» визначає правові, організаційні та фінансово-економічні засади формування, розміщення, зберігання, переміщення, поставки, резервування, освіження, відпуску матеріальних цінностей державних резервів, а також створення та функціонування Єдиного реєстру державних резервів. Норми цього Закону стосуються у тому числі й продовольчої безпеки [8].

Закон України «Про охорону прав на сорти рослин» регулює майнові і особисті немайнові відносини, що виникають у зв'язку з набуттям, здійсненням та захистом прав інтелектуальної власності на сорти рослин [9]. Закон України

«Про карантин рослин» визначає правові, організаційні та фінансово-економічні основи карантину рослин, повноваження органів державної влади, їх посадових осіб, права і обов'язки юридичних та фізичних осіб, спрямовані на запобігання занесенню та поширенню відсутніх на території України регульованих шкідливих організмів, і становить частину законодавства України щодо захисту життя та здоров'я рослин [10].

Закон України «Про племінну справу у тваринництві» визначає загальні правові, економічні та організаційні основи племінної справи у тваринництві, спрямовані на поліпшення племінних і продуктивних якостей тварин, підвищення економічної ефективності та конкурентоспроможності галузі. Згідно цього Закону Фінансування розроблення та виконання загальнодержавних програм селекції у тваринництві здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України та інших джерел, не заборонених законодавством. З метою збереження племінних (генетичних) ресурсів поліпшених, наявних, локальних і зникаючих видів і порід центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері тваринництва, забезпечує створення за рахунок коштів Державного бюджету України генофондних господарств, генофондних стад, банків сперми та ембріонів і генофондних банків шовкопрядів [11].

Закон України «Про насіння і садивний матеріал» визначає основні засади виробництва та обігу насіння і садивного матеріалу, а також порядок здійснення державного контролю за ними. Державна підтримка селекції, насінництва та розсадництва здійснюється в межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України на відповідний рік [12].

Закон України «Про молоко та молочні продукти» визначає правові та організаційні основи забезпечення безпечності та якості молока і молочних продуктів для життя та здоров'я населення і довкілля під час їх виробництва, транспортування, переробки, зберігання і реалізації, ввезення на митну територію та вивезення з митної території України. Державна підтримка виробників молока, молочної сировини і молочних продуктів здійснюється виходячи з пріоритетності розвитку молочної галузі агропромислового комплексу, зокрема шляхом фінансування з Державного бюджету України: програм розвитку селекційно-племінної роботи в молочному скотарстві, протиєпізоотичних заходів, що мають загальнодержавне значення;

дотацій на молоко незбиране екстра вищого, першого та другого ґатунку і вершки незгущені; підтримки виробництва продукції дитячого харчування; надання пільгових короткострокових і довгострокових кредитних ресурсів тощо [13].

Далі в розрізі піднятої у роботі проблематики приділимо увагу підзаконним нормативно-правовим актам, серед яких слід виділити:

- Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 9 грудня 2005 року Про стан агропромислового комплексу та заходи щодо забезпечення продовольчої безпеки України визначає основні напрями державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки держави: забезпечення належної якості й безпеки продовольчої продукції, що реалізується на внутрішньому ринку, та її цінової доступності для населення України; стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції рослинного і тваринного походження відповідно до потреб населення шляхом підвищення рівня забезпеченості аграрно-промислового комплексу матеріально-технічними ресурсами; далі реформування аграрної сфери економіки, утвердження ринкових засад функціонування агропромислового комплексу; забезпечення раціонального використання та належної охорони земель сільськогосподарського призначення; тощо [14].

- Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» відповідно до якого з метою забезпечення національних інтересів України щодо сталого розвитку економіки, громадянського суспільства і держави для досягнення зростання рівня та якості життя населення, додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина встановлено ціль подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства [15];

- Указ Президента України «Питання національних пріоритетів трансформації продовольчих систем в Україні», яким запроваджено такі напрями державного врегулювання сфери продовольчої безпеки: 1) визначення національних пріоритетів трансформації продовольчих систем в Україні на період до 2030 року, у тому числі за такими напрями, як здорове харчування, дружнє до довкілля виробництво, стійкість до ринкової нестабільності та доступність харчових продуктів для всіх груп населення; 2) забезпечення реалізації національних пріоритетів трансформації продовольчих систем в Україні

на період до 2030 року, зокрема, під час розроблення проектів прогнозних і програмних документів та проектів нормативно-правових актів, насамперед у сферах сільського господарства, з питань продовольчої безпеки, безпечності та якості харчових продуктів; 3) запровадження системи моніторингу реалізації національних пріоритетів трансформації продовольчих систем в Україні на період до 2030 року з обов'язковим оприлюдненням результатів такого моніторингу щороку до 1 березня року, який настає за звітним [16].

- Постанову Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки», якою затверджено Методику визначення основних індикаторів продовольчої безпеки [17];

- Розпорядженням Кабінету Міністрів України було затверджено план заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану визначено такі завдання: здійснення моніторингу стану продовольчої безпеки; забезпечення безперервного виробництва сільськогосподарської продукції та харчових продуктів; задоволення нагальних потреб функціонування держави щодо забезпечення населення територіальних громад в регіонах, на території яких тривають активні бойові дії, продовольчими товарами тривалого зберігання; формування розгалуженої мережі зберігання резервів сировини та продовольчих ресурсів для задоволення стратегічних потреб держави; створення можливостей для самозабезпечення харчовими продуктами територіальних громад та домогосподарств та ін. [18];

Висновки. Підбиваючи підсумок наукового дослідження слід узагальнити, що на сьогоднішній день нормативно-правовий масив державної підтримки сільського господарства України в контексті забезпечення продовольчої безпеки представлена великою кількістю нормативно-правових актів різної юридичної сили. Так, Конституція України та міжнародні нормативно-правові акти визначають найбільш важливі засади функціонування сільськогосподарського сектору, а також державної політики у галузі забезпечення продовольчої безпеки. В свою чергу законодавчі акти найбільш доцільно поділити на дві групи: 1) закони, які регулюють окремі сфери сільськогосподарської діяльності, а також діяльність суб'єктів у відповідній сфері суспільного життя; 2) законодавчі акти, що визначають основи здійснення державної підтримки. Що ж стосується підзаконних нормативно-правових актів, то їх ключове

призначення полягає у визначенні процедурних та організаційних засад державної підтримки, а також здійснення звітності у цій сфері. Незважаючи на розгалуженість нормативно-правового матеріалу, слід зазначити, що він за своєю сутністю та механізмом реалізації є складним, а відтак ускладнює доступ до отримання такої допомоги.

Список використаної літератури:

1. Конституційне право України: Підручник для студентів вищих навчальних закладів/ За ред. академіка АПрН України, доктора юридичних наук, професора Ю. М. Тодики, доктора юридичних і політичних наук, професора В. С. Журавського. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. 544 с.
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/conv#Text>
3. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів. Закону України від 23 грудня 1997 року № 771/97-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Про стимулювання розвитку агропромислового комплексу України. Закон України від 7 лютого 2002 року № 3023-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3023-14#Text>
5. Про фермерське господарство. Закон України від 19 червня 2003 року № 973-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15/conv#n73>
6. Про особисте селянське господарство. Закон України від 15 травня 2003 року № 742-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15/conv#n73>
7. Про державну підтримку сільського господарства України. Закон України від 24 червня 2004 року № 1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text>
8. Про державні резерви. Закон України від 9 серпня 2023 року № 3310-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3310-20#Text>
9. Про охорону прав на сорти рослин. Закон України від 21 квітня 1993 року № 3116-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3116-12#Text>
10. Про карантин рослин. Закон України від 30 червня 1993 р. № 3348-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3348-12#Text>
11. Про племінну справу у тваринництві. Закон України від від 15 грудня 1993 р. № 3691-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3691-12#Text>
12. Про насіння і садивний матеріал. Закон України від 26 грудня 2002 р. № 411-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-15/conv#n244>
13. Про молоко та молочні продукти. Закон України від 15 травня 2003 р. № 742-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1870-15#Text>
14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 9 грудня 2005 року «Про стан агропромислового комплексу та заходи щодо забезпечення продовольчої безпеки України». Указ президента України від 28 грудня 2005 року № 1867/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1867/2005#Text>
15. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
16. Питання національних пріоритетів трансформації продовольчих систем в Україні. Указ Президента України від 7 лютого 2022 р. № 41. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/41/2022#Text>
17. Деякі питання продовольчої безпеки. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF#Text>
18. Про затвердження плану заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 р. № 327. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-2022-%D1%80#Text>

Vynnychenko A. V. The regulatory and legal framework of state support for agriculture in Ukraine in the context of ensuring food security

State support for agriculture plays a key role in ensuring the stable development of the agricultural sector, the formation of food security and increasing the competitiveness of agricultural producers. It is aimed at creating favorable conditions for the effective functioning of the agricultural market, reducing risks associated with production, and stimulating innovative development. At the same time, the implementation of state support for agriculture in Ukraine in the context of ensuring food security is virtually impossible without appropriate regulatory and legal regulation, through which social relations in the studied sphere of social life are regulated. The latter is a set of regulatory and legal acts of various legal force, the norms of which are aimed at regulating and regulating social relations in the studied sphere of social life. The purpose of the article is: to characterize the regulatory and legal array of state support for agriculture in Ukraine in the context of ensuring food security. The article, based on the analysis of the norms of current legislation, identifies a system of regulatory

documents that make up the regulatory and legal framework of state support for agriculture in Ukraine in the context of ensuring food security. It is emphasized that the extensiveness of regulatory and legal material in the studied area significantly complicates law enforcement practice in this area, and therefore hinders the exercise of the right to receive appropriate state support. It was concluded that it is most appropriate to divide legislative acts into two groups: 1) laws that regulate individual areas of agricultural activity, as well as the activities of entities in the relevant area of public life; 2) legislative acts that determine the basis for the implementation of state support. As for subordinate regulatory legal acts, their key purpose is to determine the procedural and organizational principles of state support, as well as the implementation of reporting in this area. Despite the extensiveness of the regulatory material, it should be noted that it is complex in its essence and implementation mechanism, and therefore complicates access to such assistance.

Key words: *regulatory and legal framework, regulatory act, state support, agriculture, food security.*

